

KÖRKÉP
REFORM UTÁN

Tanulmányok
a nyugdíjrendszerről

KÖRKÉP REFORM UTÁN

Tanulmányok a nyugdíjrendszerről

Szerkesztette
Augusztinovics Mária

Közgazdasági Szemle Alapítvány
Budapest, 2000

A kötet az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, a Pénztárak Garancia Alapja és a Társadalombiztosítási Tudományos Társaság támogatásával jelent meg.

Szerkesztette: Augusztinovics Mária

© Antal Kálmánné, Augusztinovics Mária, Bod Péter, Borlói Rudolf, Czúcz Ottó, Ferge Zsuzsa, Gál Róbert Iván, Gerencsér László, Major Klára, Martos Béla, Máté Levente, Matits Ágnes, Katharina Müller, Réti János, Simonovits András, Stahl János, Szabó Sándorné Csemniczki Katalin, Szikra Dorottya, Tarcali Géza, Toldi Miklós, Budapest, 2000.

Tartalom

Előszó 7

ELSŐ RÉSZ

A kezdetektől az 1997. évi reformig 9

SZIKRA DOROTTYA

Modernizáció és társadalombiztosítás a 20. század elején 11

SZABÓ SÁNDORNÉ CSEMNICZKI KATALIN

Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig 28

KATHARINA MÜLLER

A magyar nyugdíjreform politikai gazdaságtana 51

MÁSODIK RÉSZ

A jelenlegi magyar nyugdíjrendszer 83

MÁTÉ LEVENTE

Miért annyi a nyugdíj, amennyi? 85

MAJOR KLÁRA – MARTOS BÉLA

Változott a nyugdíjak eloszlása 96

TOLDI MIKLÓS

Az 1998-ban megállapított nyugdíjak 116

ANTAL KÁLMÁNNÉ – BORLÓI RUDOLF – RÉTI JÁNOS

Hogyan hatna az induló nyugdíjakra egy javított nyugdíjformula? 155

MATITS ÁGNES

Kis magyar nyugdíjpénztár-történelem, 1993–2000 183

STAHL JÁNOS

Hogyan lesz nyugdíj a magánpénztárba befizetett járulékból? 204

RÉTI JÁNOS

Hozzá tartozói ellátások a két pillérben 222

BOD PÉTER

Hogyan lehetne rokkantsági biztosítás a magánpénztárakban? 258

GÁL RÓBERT IVÁN – SIMONOVITS ANDRÁS – TARCALI GÉZA

A nyugdíjreform a korosztályi elszámolás tükrében 272

HARMADIK RÉSZ

Elméleti háttér és nemzetközi környezet 299

SIMONOVITS ANDRÁS

Az időskor finanszírozása a modern közgazdasági elméletben 301

AUGUSZTINOVICS MÁRIA

Újraelosztás nyugdíj-biztosítási rendszerekben 318

FERGE ZSUZSA

Tiszta és homályos társadalmi szerződések 340

CZÚCZ OTTÓ

A nyugdíjak kiszámíthatóságát fenyegető politikai kockázatok 366

GERENCSÉR LÁSZLÓ

Nyugdíjak az Európai Unióban 388

Előszó

Több mint három év telt el azóta, hogy az Országgyűlés megszavazta a magyar nyugdíjrendszert radikálisan átalakító törvényeket. Ez a sebtében összeférelt törvénycsomag azonban hosszú időre elhalasztotta a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer néhány krónikus problémájának a megoldását, nyitva hagyta – vagy szakmailag kifogásolható módon szabályozta – a magánpénztári rendszer működésének fontos kérdéseit.

A törvénykezést megelőző éles, sokszor szenvedélyes vitákban e kötet majd minden szerzője részt vett, ki a részleges nyugdíj-privatizáció ellen, ki mellette. Jelenleg azonban mindannyian egyetértünk abban, hogy itt az ideje megkezdennünk a tapasztalatok feldolgozását. Indulatoktól mentesen, szakmai szempontok alapján vizsgálnunk kell a tényeket, feltennünk az aktuális kérdéseket, és keresnünk a helyes válaszokat. Ez a fő célkitűzése ennek a kötetnek. Arra is törekszünk ugyanakkor, hogy ne csupán a nyugdíjrendszerrel hivatásszerűen foglalkozók szűk köréhez szóljunk. Amit csak lehet, szeretnénk megvilágítani a tárgytól távolabb álló, de érdeklődő – és járulékfizetőként vagy nyugdíjasként mindenképpen érdekelt – Olvasó számára is. Ez persze nehéz feladat, mert a nyugdíjrendszer nem egyszerű. Nem kerülhetjük el olyan kellemetlenül hangzó kifejezések használatát, mint valorizáció, skála, degresszió, normajáradék és hasonlók. Éppen azt szeretnénk, hogy ezek jelentése világossá váljék, és reméljük, hogy a velük való megismerkedés megéri a fáradságot. A tanulmánygyűjtemény sokszínűsége és a szerzők nagy száma már önmagában is jelzi, hogy az Olvasó nem egységes monográfiát tart kezében. A kötetben független szerzők egymástól függetlenül írt tanulmányai sorakoznak. Vannak kérdések, amelyek több tanulmányban is felvetődnek, és az egyes szerzők állásfoglalása nem mindenben egybehangzó. Miért is lenne? Tisztázó szakmai vitáknak a jövőben is jut szerep, talán még a jogszabályalkotás előkészítésében is. Más kérdésekben nem a nézetkülönbség, hanem a

megközelítés módja, a konkrét elemzés célja indokol látszólagos ismétlést; csupán a valóban felesleges átfedések kiküszöbölésére törekedtünk.

Az *első rész* három tanulmánya a jelenlegi magyar nyugdíjrendszer kialakulásának történeti folyamatát mutatja be, egészen az 1998. évi gyökeres átalakulásig. Éppen e legutóbbi reformot megelőző, éles hazai viták miatt szerencsés, hogy a reform politikai gazdaságtanának elemzésére kívülálló, pártatlan, külföldi szerző vállalkozott. A *második rész* alkotja a kötet gerincét. Ebben tizenhárom szerző kilenc tanulmánya foglalkozik a mai, több lábon álló magyar nyugdíjrendszer jelenének és belátható jövőjének empirikus elemzésével. Először a társadalombiztosítás, azután a magánpénztárak, végül pedig e két alrendszer közötti – gyakran elhanyagolt és még nem teljesen feltárt – összefüggések kerülnek sorra. A *harmadik részben* öt olyan tanulmány kapott helyet, amelyek nem szorítkoznak a magyar viszonyok elemzésére, hanem a nyugdíjrendszerek általános kérdéseit tárgyalják – bár természetesen ezekben is tükröződnek a szerzők érdeklődését befolyásoló hazai problémák.

Majdnem mindegyik tanulmányban megjelenik valamilyen formában az összefüggés az időskorban (vagy özvegyként, vagy rokkantan) élvezett *nyugdíj* és a keresőként fizetett *járadék* között. Nem feltétlenül értünk egyet abban, hogy ezt a kapcsolatot milyen szorosra kellene fűzni, vagy mennyire és milyen célból engedhető meg a fellazítása, de hangsúlyozunk kell, hogy a járadék – akár a munkavállaló, akár a munkáltató fizeti – nem adó, amellyel a költségvetés szabadon rendelkezhet, és a nyugdíj nem állami adomány, amelyet a kormányok szabadon osztogathatnak, vagy megvonhatnak. A kötelező nyugdíjrendszert – akár állami, felosztó-kirovó, akár tőkésített, magánpénztári formában működik – a társadalom széles értelemben vett önbiztosításának tekintjük olyan kockázatok megosztására, amelyeket egyedül (a leggazdagabbak kivételével) senki sem képes viselni.

Ehhez a kötethez hasonló, a nyugdíjrendszer kérdéseit sokoldalúan megvilágító gyűjtemény eddig hiányzott a magyar nyelvű szakirodalomból. Reméljük, hogy ennek a hiánynak a pótlása egyrészt segíthet tájékozódni a témától távolabb álló, de iránta érdeklődő olvasóknak; talán segíthet abban, hogy a nyugdíjrendszer problematikája elfoglalja méltó helyét a felsőoktatási tananyagban; végül talán hozzájárulhat ahhoz, hogy az elmúlt évtizedekben sajnos gyakori, az összefüggéseket és a hosszú távú következményeket figyelmen kívül hagyó, rögtönzött kormányzati beavatkozásokat előbb-utóbb távlatos, konzisztens nyugdíjpolitika váltsa fel.

Budapest 2000. november

A szerzők

ELSŐ RÉSZ

A kezdetektől az 1997. évi reformig

SZIKRA DOROTTYA

Modernizáció és társadalombiztosítás a 20. század elején

*A tanulmány az első magyar és nyugat-európai társadalombiztosítási és nyugdíjtörvények kialakulásával foglalkozik. Vizsgálja egyrészt a bevezetés időpontját, másrészt azt, hogy a törvények a lakosság mekkora részét érintették. Hipotézisünk lényege, hogy bizonyos szempontból nagyon is hasonló a magyar és a nyugati fejlődés, más szempontból azonban jelentős elmaradottság mutatkozik. Ennek okait vizsgálja az utolsó fejezet.**

A társadalombiztosítás és a nyugdíjrendszerek történetével foglalkozó nemzetközi irodalomban sokszor találkozunk azzal a számunkra nem túl hízrelgő megközelítéssel, hogy a kötelező társadalombiztosítás (akkor még munkásbiztosítás) bevezetésében élen járó úgynevezett bismarcki tradíciójú országok sorából rendre kifelejtik a közép-kelet-európai országokat. Pedig tény, hogy közvetlenül a német biztosítási törvény bevezetése után (többek között) Magyarországon és Csehországban is megszavazta a törvényhozás a betegség elleni kötelező biztosítást. Ráadásul a magyar törvény teljes egészében a német mintát követte, szinte szó szerint átvéve a bismarcki törvény szövegét.

Sok oka lehet ennek a „kifelejtésnek”: egyrészt a nyugati kutatók bizonyára nem sokat tudnak Magyarországról, ami nem is csoda, hiszen magyar nyelven is hiányos az erre vonatkozó irodalom, és a legalapvetőbb adatok sincsenek feltárva. Másrészt viszont valóban eltér a magyar fejlődés abban, hogy annak ellenére, hogy a törvényhozás (főként eleinte) szorososan követte a nyugati trendet, a lakosságnak az a köre, amelyet e törvények érintettek, jóval szűkebb volt a Nyugaton jellemzőnél. Hipotézisem szerint a magyar társadalombiztosítás vagy tágabban értelmezve szociálpolitika történetére is igaz

* A tanulmány az Open Society Support Foundation Research Support Scheme programjának segítségével jött létre. Szerződésszám: 640/1999. Köszönettel tartozom a Központi Statisztikai Hivatal Könyvtára munkatársainak kitartó segítségükért.

az a megközelítés, amely régiókkal kapcsolatban „felemás” modernizációról beszél.

Ebben a dolgozatban két kérdésre keresem a választ. 1. Az első kötelező társadalombiztosítási és nyugdíjtörvények bevezetésének időpontja mennyiben tér el más európai országokétól? 2. A népesség milyen hányadát sikerült elérni ezekkel a törvényekkel Magyarországon és Nyugat-Európában? Ez utóbbi kérdést a magyarországi első társadalombiztosítási törvény (ami betegség ellen nyújtott biztosítást; 1891. XIV. tc.), valamint az első nyugdíjtörvény (öregség és rokkantság ellen; 1928. XL. tc.) esetében vizsgálom meg.

Meggyőződésem, hogy ez utóbbi adatok nem csupán a társadalombiztosítási és nyugdíjrendszerek hatékonyságára világítanak rá, hanem hű képet festenek egyfajta kormányzati politikáról is – arról, hogy az adott hatalom miként gondolkodott az állam szociálpolitikai szerepvállalásáról.

1.

A BALESETBIZTOSÍTÁSTÓL A NYUGDÍJIG

A kötelező társadalombiztosítás megjelenésének jelentősége mindenütt abban állt, hogy ez volt az első olyan állami beavatkozás az emberek szociális helyzetébe, amely nagy tömegeket érintett, és kötelező, központi redistribúciós folyamatot követelt meg. Ez valódi, súlyos beavatkozás volt az egyének életébe: gyökeres szakítás a munkaviszonyok liberális (csak a munkaadó és a munkavállaló egyéni szerződésén alapuló) rendezésével azáltal, hogy mindkét fél *köteles lett* bizonyos összeget járulék formájában egy pénztárnak befizetni. Egyes gyárakban ez már az 1870-es évektől Magyarországon is gyakorlat volt, de a munkások és a gyártulajdonos egyéni döntésén alapult, azaz önkéntesen működött. Az 1880-as években még ezekben az esetekben is mindkét fél részéről heves tiltakozás fogadta a kötelező biztosítás gondolatát.

Természetesen már sokkal korábban kialakultak a központilag megszervezett segítségnyújtás gyökerei. Történelmileg a folyamat egyik része az, ahogyan a korlátozás és a kényszer eszközei fokozatosan átkerülnek a magán-személyektől a közhatalom birtokába [Tilly (1990), Elias (1987)]. Ez a folyamat, ha lassabban is, az elesett rétegek segítésében is megindult. *Kollektív*, egész nemzetet átfogó, *kötelező* intézkedések születtek annak érdekében, hogy az embereket *egyénilag* érintő csapásokat kivédjék [Swaan (1988)]. Ez Abram de Swaan elgondolása szerint az „externáliák” fogalmával magyarázható: má-

sok nyomorúsága veszélybe sodorta a gazdagabb lakosok létét is. Ez a probléma a járványok során kiéleződött: valamikor a 19. században kezdtek rádőbbedni arra, hogy a járvány megfékezésére nem elegendő a gazdag területek csatornázása, ebbe a szegénynegyedeket is be kell vonni. Ez viszont már lehetetlen központi irányítás és adóztatás nélkül. A szegénység problémája tehát a városokban egy idő után automatikusan előhívta a kollektív cselekvés kényszerét.

Hasonló dolog történt a később a társadalombiztosítás esetében: a nagyvárosokban tömegesen jelenlévő ipari, elsősorban nagyipari munkásság egy idő után különféle veszélyeket hordozó entitássá vált. Egyrészt a rossz higiénés körülményeik jelentettek fizikai veszélyt más társadalmi csoportokra, másrészt egyre fenyegetőbbé vált az a politikai nyomás, amit megtestesítettek.

A városokba áramló munkásság bérmunkássá válásának fő jellemzője a szinte teljes elszakadás a földtől és az otthon hagyott családi-szomszédügyi kötelekektől.¹ Nehéz helyzetbe kerülve (legyen az betegség, gyerekszülés, öregség vagy munkanélküliség), a munkások hamarosan önszerveződés révén próbáltak sorsukon enyhíteni. Magyarországon például az Általános Munkás-betegsegélyező és Rokkant Pénztár 1870-ben alakult, és 1882-ben már 55 vállalat állt vele szerződéses viszonyban. Annak ellenére, hogy a pénztár viszonylag jól működött (elsősorban táppénzt és orvosi, kórházi ellátást nyújtott), az állam az 1891-es törvénnyel olyan intézkedéseket hozott, amelyek megnehezítették működését. Az 1891-es törvény egyik célja a parlamenti jegyzőkönyvek tanúsága szerint éppen az volt, hogy a munkások által önkormányzati alapon irányított Általános Pénztár által megtestesített veszélyt elhárítsa.²

Egyfelől tehát valós igény mutatkozott egy társadalmi probléma enyhítésére, másfelől viszont az állam nem véletlenül óhajtotta magára vállalni ezt a feladatot. Természetesen szerepet játszott ebben a bölcs belátás, a humanitárius segítségnyújtás vágya is. Tévednénk azonban, ha csupán ennek tudnánk be az állam aktivitását ezen a téren.

Ezt az érvelést alátámasztja az a megfigyelés is, hogy azok az országok, ahol legelőször fogadtak el kötelező társadalombiztosítási törvényeket (az 1880–1890-es években), jellemzően nem parlamentáris demokráciák voltak. „Az alkotmányos-dualista monarchiáknak... nagyobb szükségük volt a munkásosztály lojalitásának megszilárdítására, mivel a növekvő és fenyegető mun-

¹ Ennek a folyamatnak a leírásához *Castel* (1998).

² Képviselőházi Napló. XXII. kötet. 1891. február 3. Általános vita.

kásmozgalom a nem parlamentáris politikai berendezkedések legitimitását veszélyeztette. Másrészt, ezek az országok egy olyan erős állami bürokráciát építettek ki ekkorra, amely képes lehetett egy ilyen rendszer adminisztrálására, megtartva a paternalista hagyományokat. Végül pedig, ezekben az országokban a földbirtokosok dominanciája érvényesült, amely képes volt elérni, hogy a rendszer társadalmi költségeit a városi közép- és felső osztályokra, valamint magára az ipari munkásságra hárítsák át.” [Flora–Alber (1982) 70. o.]

A kötelező társadalombiztosítást előíró törvények általában a következő sorrendben követték egymást.

1. *Baleset- és betegségbiztosítás*, az 1880-as évektől az 1910-es évekig. Ez a társadalombiztosítás kezdeteinek első szakasza. Ezek a törvények még viszonylag kisebb mértékű szakítást jelentettek a liberális hagyományokkal. „Csupán” annyit ismertek el, hogy a munkahelyi baleset, illetve a megbetegedés nem feltétlenül a munkások hibájából következik be. Ezért az ilyen esetekre közös felelősséget vállal – az állam támogatása mellett – a munkás és a munkaadó. Másrészt pedig: a munkaadó felismerte, hogy a munkaerő „karbantartása”, gyógykezelése számára megtérülő befektetés lehet.

2. *Nyugdíjbiztosítás és munkanélküli biztosítás*, amelyet a legtöbb országban az 1920-as évek és a második világháború vége közötti időszakban vezettek be. Ez már sokkal nagyobb szakítást igényelt a liberális hagyománnyal. Az *öregségi nyugdíjbiztosítás* kialakulásához például már olyan hosszú távú bizalom megjelenésére volt szükség, amely 50 évre előre tudott gondolkodni, és ilyen hosszú távon meg is bízott az államban (és a még fiatalabb generációban). [Swaan (1988) 186. o.] Magyarországon ez a fajta gondolkodás olyannyira nem volt jellemző, hogy – mint Gerschenkron írja – a bankok tevékenysége a hosszú távú befektetések terén teljesen inadekvátnak bizonyult még a századfordulón is (szemben például Ausztriával), és ezért maga az iparosítás folyamata is az állami adományok és hitelek segítségével tudott beindulni [Gerschenkron (1984) 55. o.] Nem volt ez másként a társadalombiztosítás területén sem: az önkéntes nyugdíjbiztosítás az 1920-as években még annyira sem terjedt el, mint a századfordulón az önkéntes baleset- és betegbiztosítás. Az ipari munkásság körében csupán a nyomdászok által alapított Magyarországi Munkások Rokkant- és Nyugdíjjegylete,³ valamint a nyomdászszakszervezet rokkantpénztára foglalkozott nyugdíjbiztosítással [A magyar társadalombiztosítás 50 éve (1943) 40. o.].

³ A fent említett Általános Pénztár csupán nevében viselte a „rokkant” elnevezést, valójában sosem sikerült megszervezniük a rokkantbiztosítást.

A *munkanélküli-biztosítást* Magyarországon ebben az időszakban egyáltalán nem vezették be. Az állam ugyan felismerte a munkaközvetítés központi megszervezésének szükségességét (1900-ban nyílt meg az első állami munkaközvetítő), de ennél tovább nem lépett. Ehhez (többek között) annak elismerésére lett volna szükség, hogy a munkások a gazdasági folyamatok miatt kerülnek az utcára, és nem önhibájukból.

Magyarország – eltekintve a munkanélküli-biztosítás bevezetésének hiányától – a fenti európai tendenciának megfelelően hozta meg törvényeit. A betegség ellenit 1891-ben (harmadikként Európában!), a balesetbiztosítást 1907-ben, a nyugdíjbiztosítást pedig 1928-ban. Az 1. táblázat azt mutatja, hogy mikor vezettek be a világon először kötelező biztosítást (ezek nagyrészt Németországot jelzik), majd a bevezetés *átlagos* időpontját láthatjuk 12 nyugat-európai és 11 kelet-európai országban.

1. táblázat

A kötelező társadalombiztosítás bevezetésének időpontja 12 nyugat-európai és 11 kelet-európai országban

Biztosítás	Első törvény	Nyugat-európai*	Kelet-európai**	Magyarország
		átlag		
Balesetbiztosítás	1884	1914	1904	1907
Betegségbiztosítás	1883	1923	1910	1891
Öregségbiztosítás	1889	1922	1919	1928
	1911	1930	1922, 1991	–

* Ausztria, Belgium, Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia, Nagy-Britannia, Németország, Norvégia, Olaszország, Svédország, Svájc.

** Bulgária, Csehország, Magyarország, Lengyelország, Románia, Szlovákia, Oroszország, Szlovénia, Litvánia, Lettország és Ukrajna.

Forrás: Flora–Alber (1982), Darvas (2000).

Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy az első kötelező társadalombiztosítási törvények bevezetésének *időpontját* tekintve nem érvényes az a tétel, hogy akár Magyarország, akár Kelet-Európa a nyugati tendenciákhoz képest elmaradott lett volna. Sőt, Keleten előbb hozták meg az „első generációs” törvényeket, tehát a *baleset* és a *betegség* elleni kötelező biztosítást.

Ugyanakkor az is igaz, hogy a *munkanélküliek biztosítására* csupán hat kelet-európai ország hozott ebben az időszakban törvényt (Bulgária, Lengyelország, Oroszország, Szlovénia, Litvánia és Ukrajna). Azok az országok, amelyek 1919 és 1927 között ezt nem tették meg, már csak 1991-ben, a szocialista rendszerek bukása után fogadták el ezt a törvényt Kelet-Európában. Nyugat-Európában a legké-

sőbbi ilyen törvény a francia és a holland volt az 1950-es években. Igaz, hogy mindkét országban ekkor már hosszú ideje működött (ha nem is sok taggal) az állam által támogatott önkéntes biztosítási rendszer munkanélküliség ellen is.

Ami az *öregségi nyugdíjbiztosítást* bevezető törvényeket illeti, Németország egészen korai és a lakosság nagy részét bevonó törvényeit csak kevesen követték. Olaszországban és Belgiumban ugyan működött az önkéntességen alapuló nyugdíjrendszer, kötelező biztosítást azonban – csakúgy, mint a többi országban – csak a tízes évektől kezdtek bevezetni, és ez legtöbbször kihúzódtott a húszas-harmincas évekig. Keleten e téren Csehország, Szlovákia és Románia az úttörők, ahol már a tízes években bevezették a nyugdíjbiztosítást. A többi országban a húszas évek első felében, míg Magyarországon és Lengyelországban a húszas évek második felében vezették be a kötelező nyugdíjbiztosítást.

A bismarcki törvények itt is, és a többi biztosítási formánál is modellként szolgáltak. Hatásukra törvény-előkészítési láz kezdődött szerte Európában, így Magyarországon is. Sorra alakultak a bizottságok, hogy felmérjék a kötelező biztosítás előnyeit és hátrányait, valamint személyesen győződjenek meg a német tapasztalatokról. Látni kell azonban, hogy legtöbb országban a német példa nem „egy az egyben” hatott. Mint azt Stein Kuhnle írja a skandináv társadalombiztosítási rendszerek kialakulásának elemzésekor, ezek a törvények elsősorban az első *törvényjavaslatokra* hatottak, amelyek rendszerint nagyon hasonlítottak a német megoldáshoz [Kuhle (1982) 131. o.]. Ezeket a javaslatokat azonban, hosszú viták után, a parlamentek rendszerint elutasították, és csak később (sokszor akár évtizedekkel később) fogadták el a kötelező biztosítást, általában már a helyi viszonyoknak jobban megfelelő formában. Jó példa erre a svéd nyugdíjbiztosítás. A német mintára benyújtott törvényjavaslatokat a parlament visszautasította. 1913-ban aztán egy olyan nyugdíjtörvényt fogadott el a parlament, amely sokkal radikálisabb az összes többi országnál, hiszen az egész lakosság bevonását célozta (és gyökerei még a bismarcki idők előttré nyúlnak vissza). Maguk a *törvények* tehát, szemben az első *törvényjavaslatokkal*, legtöbb esetben már nem hasonlítottak német megfelelőikre, legalábbis Nyugat-Európa több országában.

A Kelet- és Nyugat-Európára vonatkozó összehasonlító adataink, úgy tűnik, alátámasztják azt a megállapítást, hogy a parlamentáris demokrácia fejlettsége és a társadalombiztosítási rendszerek korai megjelenése fordítottan arányosak egymással.

A nyugati kutatások azt is mutatják, hogy a korai bevezetés rendszerint az ellátás alacsonyabb fokával, az ellátásba bevont népesség kisebb arányával

jár együtt. „Nagyon valószínű, hogy a biztosítási rendszerek kialakításában késlekedők valójában úttörők az ellátás színvonalának tekintetében. A későbbiek a rendszerek bevezetését az ellátás és/vagy kompenzáció magasabb szintjén kezdték meg, azok az országok pedig, amelyek korán elfogadták ezeket a törvényeket, fokozatosan terjesztették ki az ellátást.” [Flora–Alber (1982) 73. o.]

Elképzelhető, hogy a kelet-európai országok, amelyek hamarabb meghozták a kötelező biztosítással kapcsolatos törvényeiket, mint a nyugat-európaiak (legalábbis az átlagot tekintve), valójában alacsonyabb színvonalon tették ezt. A kelet-európai rendszerek összehasonlító vizsgálata – amelyből kiderülhetne, mennyire állja meg a helyét ez a feltételezés régióinkban – még várat magára. Magyarországgal kapcsolatban azonban, mint azt látni fogjuk, feltétlenül igaznak tűnik a fenti hipotézis. Amennyire igaz az, hogy a törvényhozásban a nyugati trendekkel együtt mozgott az ország, annyira igaz az is, hogy azoknál a rendszereknél a magyarországi (legyen szó betegség-, baleset- vagy nyugdíjbiztosításról) lényegesen kevesebb ember számára tudott ellátást nyújtani.

2.

AZ ELÉRT NÉPESSÉG

A törvények meghozatalának időpontja tehát csak egy tényező a sok közül, amely egy biztosítási rendszer fejlettségét mutatja. Annak vizsgálatával azonban, hogy a lakosság mekkora részét érintették a törvények, már a rendszer hatékonyságára is rávilágíthatunk. Kérdés egyrészt, hogy a törvény *kiket célzott meg*, a társadalom mely szegmensét akarta bevonni a kötelező biztosítás kötelékébe. A másik kérdés pedig, hogy *valójában* hány embert (és mely részét a társadalomnak) sikerült elérnie.

A vizsgált, 1891 és 1928 között eltelt időszak törvényeinek *céljára* jellemző, hogy azok az iparban, kereskedelemben, bányászatban és kohászatban dolgozókat kívánták biztosítani. Az 1907-es balesetbiztosítási törvény pedig még szűkítette is ezt a kört (ami nem jellemző a nyugati rendszereknél): csak a veszélyes üzemekre nézve mondta ki a biztosítási kötelezettséget.

A *mezőgazdasági munkások* betegség esetén való ellátását a századforduló környékén hozott törvények mind a munkaadóra hárították, akik ezt persze nem tartották be. 1936-ban hoztak törvényt a gazdatisztek kötelező nyugdíjbiztosításáról, majd 1938-ban a mezőgazdasági dolgozók öregségi biztosítá-

sáról. Ebből azonban teljes egészében kimaradtak a 2 holdnál kevesebb földdel rendelkezők, valamint a nők.

A magyar rendszer egyik sajátága volt tehát, hogy a harmincas évek végéig szinte teljes egészében kimaradtak belőle a mezőgazdasági dolgozók. Ez egy agrárországban (akkor is, ha a tízes évektől felgyorsult iparosodást figyelembe vesszük) tömegek kimaradását jelentette az államilag támogatott betegség-, baleset- és nyugellátásból.

Számításaim szerint a századfordulóra a teljes lakosságnak kicsit több, mint 3 százaléka vált biztosítottá az 1891-es betegbiztosítási törvény alapján. Hasonló eredményre jut Susan Zimmermann is az osztrák és a magyar rendszer összehasonlításakor. Ausztriában ekkor a a rendszerbe bevontak aránya majdnem tízszeres. [*Zimmermann (1997) számításait lásd a Függelék F2. táblázatában.*] A keresők esetében sem kedvezőbb a helyzet. 1910-re a nyugati rendszerekben átlagosan 27 százalék fölött volt a bevontak aránya, míg Magyarországon 13 százalék. Szembeötlő, hogy Magyarországon az eltelt 40 év alatt csupán mintegy 6 százalékos növekedést sikerült elérni. A keresők esetében pedig Magyarország 1940-ben az 1910-es nyugat-európai szintet sem érte el.

A keresőkön belül – számításaim szerint – az *iparban, kereskedelemben és forgalomban* dolgozók mintegy fele volt a tízes évekre biztosított. A fenti kategó-

2. táblázat

A betegség ellen biztosítottak aránya a teljes lakosság és a keresők arányában Magyarországon* és Nyugat-Európában (százalék)

Év	Teljes lakosság		Keresők, illetve aktívak**	
	Nyugat-Európa	Magyarország	Nyugat-Európa	Magyarország
1900	9,00	3,52	17,20	8,89
1910	11,80	5,57	27,28	13,13
1920	19,88	6,02	39,72	12,80
1930	22,90	8,29	48,00	18,02
1940	30,88	10,18	56,83	21,53

* Horvátország és Szlavónia nélküli terület.

** *Flora-Alber (1982)* nem a keresők, hanem a gazdaságilag aktívok arányában számítják adataikat. Sajnos nem definiálják ezt a fogalmat. Nálunk ebben az időszakban ezt a terminust nem használták, hanem a *keresők* elnevezést. Ez magában foglalta a gazdaságilag aktív (dolgozó) népességet és az egyéb jövedelmekből élőket is. Ennyiben torzíthat az összehasonlítás.

Forrás: *A Magyar Szent Korona...* (1912), *Az 1930. évi népszámlálás (1941)*, *Az 1941. évi népszámlálás (1947)*, *Az 1941. évi népszámlálás (1975)*, *A magyar társadalombiztosítás ötven éve (1943)*, *Flora-Alber (1982)* 75. o.

riát még szűkítve, ha a *gyárakban dolgozó ipari munkásságot* nézzük (a korabeli törvények tíz vagy több munkást foglalkoztató és/vagy nem emberi erővel hajtott géppel dolgozó üzemeket neveztek gyárnak), egészen más kép tárul elénk: ott már a kötelező biztosítás bevezetése előtt a többség biztosítva volt! A tízes évekre pedig már 84 százalékra nőtt a biztosított gyári munkások aránya.⁴ Ehhez azonban tudni kell, hogy a gyáripari munkásság Magyarországon még a tízes években sem tette ki az ipari munkásság egyharmadát. Az ipari munkásság nagyobbik része tehát kimaradt a biztosításból, a kötelező biztosításba bevont népesség a gyárakban „koncentráldott”. Ennek miéértje az utolsó fejezetben keresünk választ.

A másik általunk vizsgált törvény az 1928-as *nyugdíjtörvény*. Ez alapján 1930-ra a lakosság majdnem 5 százaléka vált biztosítottá. Ugyanekkor, a társadalombiztosítási rendszerek gyorsabb fejlődésének köszönhetően, Nyugat-Európában (átlagosan) a teljes lakoságnak több mint harmada, az aktívoknak pedig 60 százaléka vált biztosítottá (3. táblázat).

3. táblázat

Az öregség és rokkantság ellen biztosítottak aránya a teljes lakosság és a keresők arányában Magyarországon és Nyugat-Európában (százalék)

Év	Teljes lakosság		Keresők, illetve aktívak	
	Nyugat-Európa	Magyarország	Nyugat-Európa	Magyarország
1930	36,66	4,84	60,22	10,51
1940	42,85	7,62	67,50	16,13

Forrás: lásd a 2. táblázat forrását és *A magyar társadalombiztosítás ötven éve* (1943) 44. o., *Flora-Alber* (1982) 76. o.

1940-re a különbség még nagyobb: míg Magyarországon a lakosság 8 százaléka sem tagja a nyugdíjbiztosítási rendszernek, addig Nyugat-Európában ez az arány 42,8 százalék. Az aktívoknak ekkorra már 67 százaléka vált ezekben az országokban biztosítottá. A különbség óriási. Az 1940-es évek háborús intézkedései és az infláció aztán teljesen elmosták a magyar nyugdíjrendszer alapjait is.

Ha a részleteket nézzük, Magyarország lemaradása a Nyugattól hatványozott mértékű. Az 1930-as adat még hátulról közelíti Franciaországot (lásd az *F4. táblázatot*). Az összképet Magyarország számára az javítja, hogy ekkor

⁴ Forrásként itt a gyáripari felvételek szolgáltak. Meg kell jegyeznünk, hogy ezek nem mindig vehetők egybe az általam egyébként használt népszámlálási és társadalombiztosítási statisztikákkal, hiszen teljesen más kategóriákkal operáltak (és más célból készültek).

még Finnországban és Norvégiában nem létezett kötelező nyugdíjbiztosítás. A teljes lakosság négy-öt százalékos ellátása azonban alig magyarázható. 1940-re teljesen leszakadtunk a nyugat-európai országoktól. Ekkorra a „későn érkező” Norvégia és Finnország is bevezetik a nyugdíjbiztosítást, és egyből bevonják az aktívak szinte teljes körét. A többi országban is legalább negyven százalékos a biztosított aktívak aránya, és a legrosszabbul teljesítő franciáknál az össznépeség majdnem negyede tagja a nyugdíjrendszernek.

3.

LEHETSÉGES MAGYARÁZATOK

Minek tudható be a társadalombiztosítás kiterjesztésének ilyen alacsony mértéke? Másképpen fogalmazva: hogyan lehet, hogy a magyar társadalombiztosítási rendszerek, ezen belül a nyugdíjrendszer is, ilyen alacsony hatékonysággal működött ezekben a kezdeti időkben? És vajon minek tulajdonítható az a jelenség, hogy Magyarország lemaradása a nyugati országokhoz képest hatványozott mértékű? Sejtéseimet három pontban foglalom össze.

1. *A magyar iparfejlődés sajátos jellege* • A „kapitalizmus klasszikus fejlődésmenetével ellentétben” a magyar fejlődésben a nagyipar megjelenése nem feltétlenül és nem mindenütt szorította ki az addig uralkodó kis- és háziipart [Ránki (1964) 432. o.]. Sőt, Ránki György elemzése azt mutatja, hogy bizonyos esetekben még meg is erősítette azt. A század tízes éveiben megindult nagyipari fejlődést a háború részben megállította. A háború után aztán a gazdasági leromlás következtében a kisipar jelentősége ismét megnőtt. „Az ipari munkásságon belül tehát 52 százalékról 54 százalékra növekedett a kisipari munkások aránya, ami nemcsak azt jelentette, hogy megszakadt a nagyipari munkásság arányának több mint fél évszázados gyarapodása, de azt is, hogy a kis- és nagyipari munkásság arányában a századforduló körüli helyzet felé történt közeledés.” (Uo. 439. o.) A német típusú társadalombiztosítási törvénykezés márpedig elsősorban a nagyipari munkásságra „volt kitalálva”. Feltételezésem szerint a kisipar (különösen a mezőgazdasággal még részben összefonódott vidéki kis- és háziipar) nehezen volt elérhető a biztosítási rendszer végrehajtói számára. Sőt, az 1891-es törvény parlamenti vitái azt mutatják, hogy maguk a törvény megalkotói is tisztában voltak ezzel a problémával, és szinte eleve feltételezték, hogy a vidéki kisüzemeket, a kis- és háziipart nem lesznek képesek valóban bevonni a biztosításba. Erre természetesen az

is „rásegített”, hogy az orvosi ellátás olyan gyér volt Magyarország egyes területein, hogy még a tisztességgel befizető emberek számára is látnivalón kétséges volt, hogy adott esetben részesülhetnek-e ellátásban [*Képviselelőház...* (1891)]. Mindemellett nem elhanyagolható a dolgozat elején említett szempont, miszerint a gyáripari munkástömegek politikailag veszélyessé kezdtek válni. Ez nem volt elmondható az elszórt kis- és háziiparról. A törvényalkotói szándék tehát – feltételezésem szerint – a nagyipari, elsősorban is a nagyvárosokban élő bérmunkástömegeket célozta meg (és, mint láttuk, őket el is érte).

2. *A technológiai kölcsönzés elmélete* • Gerschenkron elmélete a gazdaságilag elmaradott országokról részben igaznak látszik a társadalombiztosítás történetére is. „A technológiai kölcsönzés ... az egyik elsődleges tényező az iparosítás állapotában lépő elmaradott ország gyors fejlődési ütemének biztosításában... [azonban] a külföldi gépi felszerelés és know-how nagymérvű importjának esélye s a gyors iparosítással járó kedvező lehetőségek idő múltán fokozottan tágítják az űrt az elmaradott ország gazdasági lehetőségei és gazdasági valósága között.” [*Gerschenkron* (1984) 39. o.] Vajon nem éppen ezt a folyamatot látjuk az első társadalombiztosítás törvényekkel kapcsolatban? Ezek a törvények – amelyeket, mint hangsúlyoztuk, nagyon korán hoztak meg – szinte egy az egyben másolták a német (és helyenként az osztrák) törvényeket. Az átvett „technológia” nem képes működni az adott társadalmi környezetben. Ezekben az országokban „az ipari munkaerő mint stabil, megbízható, kiformalódott társadalmi csoport, amely levált a föld köldökzsinórjáról, s képessé vált a gyárakban való alkalmazásra, nem bőséges, hanem rendkívül ritka...” (Uo. 40. o.) Az intézményrendszer, sőt, a társadalmi struktúra megváltozására volna ahhoz szükség, hogy ezek a – törvény betűjét tekintve – modern intézkedések foganatosíthatók legyenek. Vagy pedig: az adott „technológiát” a magyar viszonyokhoz kellett volna igazítani. Mít jelentene Magyarországon ez az „igazítás”? Természetesen a mezőgazdasági dolgozók (elvi és gyakorlati), valamint a kis- és háziipar (gyakorlati) bevonását a társadalombiztosítás kötelékébe, amit a hatalom végig vonakodott megtenni. Az előbbi törvényi szinten sem lépte meg, a másik pedig valahogy elbukott a végrehajtás során (és mint említettem, lehet, hogy nem véletlenül).

3. *A magyar modernizáció értelmezése* • A harmadik feltételezés, amely az 1891-es első kötelező törvény és a magyarországi első nyugdíjtörvény végrehajtása között eltelt idő alatt végbement fokozatos lemaradásunkat magyarázza,

magából a magyar társadalomtörténet értelmezéséből fakad. E szerint egy megkezdett polgárosodási folyamat (amely a kiegyezéskor vette kezdetét, és később az államilag támogatott iparosításból szerzett lendületet) a századfordulóra megtorpant, és a húszas-harmincas évekre, úgymond, teljesen „megmerevedett”. Mint Benda Gyula írja: „Ma már inkább a dualizmus társadalmi dinamizmusát emelnénk ki, s a megtorpanást a századfordulóra tennénk, a megmerevedés pedig jóval későbbi jelenség – a két világháború közti társadalmat jellemezte. Talán megint csak az úriemberek, az úri középosztály – gyors változásokban ekkor vesztes csoportok védekező magatartása formálta normák lettek széles körben elfogadottá a polgárosodás megtorpanása után, a gazdasági nehézségek viszonyai között.” [Benda (1992) 883. o.]

A húszas-harmincas évek Magyarországon az elesettekkel kapcsolatos kormányzati hozzáállást már sokkal inkább jellemezte a „produktív szociálpolitika”, amely egyfelől a népesség növekedését célozta meg, másfelől a népesség munkaerejének kiaknázását. Magyarán: az kapjon ellátást, aki dolgozik, produktív munkát végez, másrészt pedig a nők inkább maradjanak otthon, szüljenek gyerekeket. Az elmozdulás tehát kifejezetten az általános és kötelező nyugellátás bevezetése és más rétegekre való kiterjesztése ellenében történt meg.

Ránki György szerint Magyarországon a modernizációra való *tudatos törekvés* a kiegyezéstől az első világháborúig volt jellemző. Az első világháborút követően, de legfőképpen az 1918–1919-es forradalom hatására a liberális és a szocialista eszme egyaránt „diszkvalifikálódott”. A húszas évektől a második világháború végéig tartó folyamatot „a társadalmi és politikai modernizálás befagyasztása” jellemezte, a gazdaság óvatos modernizációja mellett. A hivatalos szociálpolitika ugyanakkor megpróbálta bizonyos szociális követelmények beillesztését a konzervatív rendszerbe [Ránki (1987)]. Az ő értelmezése alátámasztja korábbi megállapításunkat: a tízes évek második felében és a húszas években olyan reformokra lett volna szükség a társadalombiztosítás területén is, amelyek már szétfeszítették a meglévő politikai és társadalmi kereteket. A földbirtokosréteg több oldalról is nyomás alá került: egyrészt a megjelenő úrgazdag iparos, bankár és kereskedő réteg részéről, akik egyre határozottabban jelentkeztek igényeikkel és céljaikkal, másrészt pedig a „föld nélküli tömeget magával hordozó parasztság is élesebben támadni kezdte, földreformot és új jövedelemelosztást követelve”. Az agráriusok reakciója erre a „menet lassítása” volt, és a hagyományos vezető rétegek érdekeinek védelme „nemzeti jelszavak, a nemzeti értékek őrzésének a jegyében” (uo. 614. o.). Világos, hogy az 1890-es éveket jellemző lelkesedés a német tí-

pusú, széles néptömegeket ellátó társadalombiztosítás iránt már nem volt olyan egyértelmű ebben az időszakban.

Mint Benda Gyula írja, a rendszerváltás után megszületőben volt egy új társadalomtörténet-írás Magyarországon, amely árnyaltan láttatta a magyar modernizáció kérdéskörét: Sem az elmaradottságot, sem a fejlettséget nem hangsúlyozza túl. Ha innen nézzük, fejlődésünk modern, ha onnan nézzük, kevésbé... Ebbe a felfogásba (és talán majdan magába a történetírásba is) belefér a magyar társadalombiztosítás kezdeteinek krónikája is.

IRODALOM

- Baksay Zoltán* (1978): A gyáripari munkanélküliség történetéhez Magyarországon. Századok, 5. sz.
- Balogh Gábor–Szűcs László* (1990): Társadalom biztosítás nélkül. Magvető, Budapest.
- Benda Gyula* (1992): Bibó István A különbség című könyvéről. Két bírálat egy könyvről. Holmi, 6. sz.
- Castel, R.* (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. A bér munka krónikája. Ford.: *Léderer Pál*. A Szociálpolitikai Értesítő Könyvtára, Budapest.
- Csizmádia Andor* (1977): A szociális gondoskodás változásai Magyarországon. Az MTA Állam és Jogtudományi Intézete, Budapest.
- Darvas Ágnes* (2000): Utak és tévutak. Családtámogatási rendszerek Közép-Kelet-Európában a rendszerváltás óra. Doktori disszertáció. Első olvasat. Július.
- Elias, N.* (1987): A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. Gondolat, Budapest.
- Erdei Ferenc* (1995): A magyar társadalom a két világháború között. Megjelent: *Kövér György* (szerk.): Magyarországi társadalomtörténete. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Az 1901. évben a Magyar...* (1903): Az 1901. évben a Magyar Korona Országaiban fennállott gyárak üzemi és munkásstatisztikája. Kereskedelemügyi M. Kir. Minister, Budapest.
- Az 1930. évi népszámlálás* (1941): Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Athenaeum, Budapest.
- Az 1941. évi népszámlálás* (1947): Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Az 1941. évi népszámlálás* (1975): Az 1941. évi népszámlálás. 1. rész. Foglalkozási adatok községek szerint. Központi Statisztikai Hivatal Könyvtár és Dokumentációs Szolgálat, Magyar Országos Levéltár, Budapest.
- Ferge Zsuzsa* (1986): Fejezetek a magyar szegénypolitika történetéből. Magvető, Budapest.

- Flora, P.–Alber, J.* (1982): *Modernization, Democratization and the Development of Welfare States in Western Europe*. Megjelent: *Flora, P.–Heidenheimer, A. J.*: *The Development of Welfare States in Europe and America*. Transaction Publishers, New Brunswick, London.
- Gelléri Mór* (1912): *Hetven év a magyar ipar történetéből, 1842–1912*. Az Országos Ipar-egyesület Kiadása, Budapest.
- Gerschenkron, A.* (1984): *A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból*. Tanulmányok. Gondolat, Budapest.
- Gyáni Gábor–Kövér György* (1998): *Magyarország társadalomtörténete a kiegyezéstől az első világháborúig*. Osiris, Budapest.
- Gyáni Gábor* (1994): *A szociálpolitika múltja Magyarországon*. Az MTA Történettudományi Intézete, Budapest.
- Halkovics László* (1963): *Hivatalos magyar iparstatisztikai adatfelvételek és közlemények 1867–1896 között*. Ipari és Építőipari Statisztikai Értesítő, 9–10. sz.
- Keleti Károly–Jekelfalussy József* (1887): *Magyarország gazdasági statisztikája*, Budapest.
- Képviseelőház...* (1891): *Képviseelőházi Napló*. XXII. kötet. február 3. Általános vita.
- Kuhle, S.* (1982): *The Growth of Social Insurance Programs in Scandinavia: Outside Influences and Internal Forces*. Megjelent: *Flora, P.–Heidenheimer, A. J.* (szerk.): *The Development of Welfare States in Europe and America*. Transaction Publishers. New Brunswick, London.
- Lackó Miklós* (1968): *A magyar munkásosztály fejlődésének fő vonásai a tőkés korszakban*. Kossuth, Budapest.
- Laczkó István* (1968): *A magyar munkás- és társadalombiztosítás története*. Táncsics, Budapest.
- A Magyar Korona...* (1901): *A Magyar Korona Országainak Gyáripara az 1898-as évben*. I. füzet. Általános rész. Kereskedelemügyi M. Kir. Minister, Budapest.
- A Magyar Szent Korona ...* (1910): *A Magyar Szent Korona Országai gyáriparának üzemi és munkás-statisztikája az 1906-os évről*. Kereskedelemügyi M. Kir. Minister. Athenaeum, Budapest.
- A Magyar Szent Korona...* (1912): *A Magyar Szent Korona Országainak 1910. évi népszámlálása*. Első rész. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- A Magyar Szent Korona ...* (1915): *A Magyar Szent Korona Országai gyáriparának üzemi és munkás-statisztikája az 1910-es évről*. Kereskedelemügyi M. Kir. Minister. Athenaeum, Budapest.
- A magyar társadalmi biztosítás...* (1928): *A magyar társadalmi biztosítás története*. Országos Munkásbiztosító Intézet Kiadványai. II. füzet. Pallas.
- A magyar társadalombiztosítás ötven éve* (1943): *A magyar társadalombiztosítás ötven éve, 1892–1942*. Országos Társadalombiztosítási Intézet, Budapest.
- Magyarország iparstatisztikája...* (1890): *Magyarország iparstatisztikája 1885-ben*. Hivatalos Statisztikai Közlemények. Budapest.

- Magyarország történeti demográfiája* (1998): Magyarország történeti demográfiája 896–1995. Millecentenáriumi előadások. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Martin Endre* (1982): Magyarország munkásság és iparfelügyelet a századfordulón. Szakdolgozat.
- Petrák Katalin* (1978): A szervezett munkásság küzdelme a korszerű társadalombiztosításért. Táncsics, Budapest.
- Ránki György* (1964): A kisipar szerepe a magyar kapitalista fejlődésben. Akadémiai Nyomda, Budapest.
- Ránki György* (1987): A magyarországi modernizáció történetéhez. Világosság, 10. sz.
- Schlett István* (1985): A szocializmus és a „munkáskérdés” a magyar politikai gondolkodásban az 1850–1880-as években. Századok, 3. sz.
- Swaan, A. de* (1988): In care of the state. Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era. Polity Press, Basil Blackwell, Cambridge.
- Tilly, Ch.* (1990): Coercion, Capital and the European States. AD 990-1990. Basil Blackwell, Cambridge.
- Zimmermann, S.* (1997): Geschützte und ungeschützte Arbeiterverhältnisse von der Hochindustrialisierung bis zur Weltwirtschaftskrise. Österreich und Ungarn im Vergleich. Megjelent: *Komlosy, A.–Parnreiter, Ch.–Stacher, I.–Zimmermann, S.* (szerk.): Ungeregelt und Unterbezahlt. Der informelle Sektor in der Weltwirtschaft. Historische Sozialkunde 11. Brandes und Apsel-Südwind, Frankfurt-Bécs.

FÜGGELÉK

F1. táblázat

Az állami támogatással működő* betegbiztosítók tagsága az aktív lakosság arányában, 12 nyugat-európai országban (százalék)

Ország	1900	1910
Franciaország	9	17
Németország	44	51
Olaszország	6	6
Ausztria	18	23
Svédország	13	27
Dánia	25	55
Belgium	6	12
<i>Átlag</i>	<i>17,2</i>	<i>27,28</i>

*Az eredetiben: „Active Members of Public Sickness Insurance” (kiemelés tőlem).

Forrás: Flora–Alber (1982) 75. o.

F2. táblázat

Az államilag szabályozott munkás-betegbiztosítás által biztosítottak aránya a teljes lakosság és a kereső lakosság arányában Ausztriában és Magyarországon (százalék)

Év	Ausztria		Magyarország*	
	teljes lakosság	keresők	teljes lakosság	keresők
1890	6,48	11,77	–	–
1900	9,60	18,55	3,60	8,28
1910	12,14	23,19	5,74	13,76
1920	17,54	31,81	6,02	12,82
	14,94	31,00	8,30	18,03

* Fiume, Horvátország és Szlavónia nélkül. Fiume az 1891-es törvény alapján az állami betegbiztosítás hatálya alá tartozott, de ezt 1910-ig nem realizálták [Zimmermann (1997) 91. o.].

Forrás: Zimmermann (1997) 91. o. számításai alapján.

F3. táblázat

Az OTI-ban* kötelezően és önként biztosított ipari munkások száma**

	Létszám
1930	420 650
1935	408 982
1940	710 930

* Országos Társadalombiztosító Intézet.

** Öregség és rokkantság esetére.

Forrás: *A magyar társadalombiztosítás ötven éve* (1943) 44. o.

F4. táblázat

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek taglétszáma a teljes lakosság és az aktívak arányában Nyugat-Európában

Ország	1930		1940	
	Aktívak	Teljes lakosság	Aktívak	Teljes lakosság
Franciaország	15	–	47	23
Németország	64	31	68	33
Olaszország	32	–	40	–
Belgium	51	24	55	–
Svédország	100	62	100	6
Hollandia	55	–	65	26
Dánia	95	43	100	56
Nagy-Britannia	90	41	100	47
Ausztria	40	19	40	–
	–	–	100	–
	–	–	95	51

Forrás: *Flora–Alber* (1982) 76. o.

SZABÓ SÁNDORNÉ CSEMNICZKI KATALIN

Nyugdíjrendszerünk 1929-től 1997-ig

*A tanulmány a magyar társadalombiztosítási rendszer történetét dolgozza fel a kezdetektől (1929) a nyugdíjrendszer reformjáig (1997). A tények mellett röviden érinti azok háttérét és kiemeli a legfőbb állomásokat: az 1929. évi törvény megszületését és főbb jellegzetességeit; az 1929–1945 közötti időszak elméleti vitáit és a fontosabb változásokat; az 1945-öt közvetlenül követő évek problémáit; az első (1952), a második (1954) és a harmadik (1959) egységes munkás- és alkalmazotti nyugdíjtörvényt; az mezőgazdasági termelőközvetkezeti tagok és a kisiparosok nyugdíjrendszerét. Szól az 1975-ös egységesítés előzményeiről, megoldásairól és ellentmondásairól. Tematikusan bemutatja a hetvenes, nyolcvanas és kilencvenes évtizedek nyugdíjintézkedéseit. Befejezésül jellemzi a reform „előéletét” és az 1997-ig terjedő időszak reformmunkálatait.**

1.

A TB-NYUGDÍJRENDSZER KEZDETE MAGYARORSZÁGON

A 20. század eleje a kötelező társadalombiztosítás, ezen belül a nyugdíjbiztosítás születésének ideje Európa-szerte. Magyarország az egészségügyi biztosítást harmadikként vezette be a kontinensen, a nyugdíjbiztosítást azonban viszonylag későn. A társadalombiztosítás az ipari forradalom „terméke”. A falvakból tömegesen városokba költöző emberek korábbi egyensúlyokat bontottak meg, nyomoruk, perspektívtalanságuk enyhítése állami, illetve államilag szervezett segítséget kívánt. Mindezt fölerősítették az I. világháború kö-

* A cikk Szabó Sándorné A társadalombiztosítási nyugdíjrendszer története című, az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság számára készült – sokszorosított – tanulmányának felhasználásával készült.

vetkezmenyei. Az 1929-től életbe lépett hazai nyugdíjtörvényt, annak indoklását, a miniszteri exposzt, a vitákat és háttérszámításokat bemutató forrásmű egyértelművé teszi a törvény bevezetésének motivációit: *„Mint hatékony társadalmi gyógytényezőnek általánosan elismert volta, számos európai állam törvényhozását az öregségi, illetőleg rokkantsági biztosításnak törvényerőre emelésére készítette... A társadalom erősítése... elsősorban az állam érdeke és feladata... a dekomponáló erővel szemben sikerrel csak akkor mérkőzhetik, ha megelőzi... támogatja a közösség elvét képviselő, szolidarizmus jegyében fogant szociális intézményeket...”* [Kovrig–Frisch (1928) 1–4. o.]

A konszenzus nehezen jött létre. A munkáltatóknak el kellett fogadniuk a többletterheket, a munkavállalók képviselőinek egymással és a lehetőségekkel kellett kiegyezni, az államnak pedig tartós kötelezettséget vállalva kézbe kellett vennie a szabályozást. A munkáltatók joggal hivatkoztak a veszített háború miatti nehézségekre, bevezetését korainak tartották. A munkavállalók képviselői elsősorban egyes rétegek (például a mezőgazdasági népesség) kimaradását nehezményezték, valamint az ellátások alacsony színvonalát. A többség azonban mindkét részről támogatta a törvényt, amely végül is paktum eredményeként született meg: a munkáltatók azzal a feltétellel egyeztek bele az öregségi biztosításba, ha arra a munkanélküliségi biztosítás helyett kerül sor; csak azt a legkisebb terhet róják a termelésre, amely a mérsékelt szolgáltatások fedezéséhez elengedhetetlen. *„... Megvalósításával dokumentálhatjuk a külföld előtt – amely a demokráciát követeli –, hogy igenis van egy cselekvő demokrácia Magyarországon...”* [Kovrig–Frisch (1928).]

Mi is a „társadalombiztosítás”? Mint minden új rendszer, kereste a helyét, próbálta megfogalmazni önmagát. Hatalmas nemzetközi irodalma keletkezett. Vita folyt arról, hogy biztosítás-e egyáltalán, önálló tudomány- és jogág-e, vagy sem, mi a viszonya a magánbiztosításhoz és mi a szegénygondozáshoz, a caritashoz. Mindezek nálunk is jellemzőek, talán Ember György definíciója a legteljesebb: *„...Társadalombiztosítás alatt olyan intézményt fogunk érteni, amely a biztosítás eszméjéből kiindulva és ennek felhasználásával, rendszerint állami felügyelet mellett vagy az állam szervei által kényszerű formában végrehajtva, a társadalom egészére vagy legalább ennek több csoportjára kiterjed, és a társadalmi béke érdekében az élet személyi vonatkozású káresélyeivel szemben a biztosítás alapelvein – vagyis a szolgáltatásért azonos ellenszolgáltatás gondolatán – túlmenő védelmet is nyújthat... Egy adott társadalombiztosítási rendszer természetét pedig az a körülmény szabja meg, hogy benne a biztosítási (individualis), vagy az ellátási (kollektív) alapelvek játsza-e a fontosabb szerepet...”* [Ember (1944) 14. o.]

1. 1.

A törvény leglényegesebb vonásai

Már korábban is megalakultak a munkások egyes csoportjai számára a nyugdíjpénztárok (bányatárspenztárok stb.), a magánalkalmazottak részére pedig több vállalati nyugdíjpénztár működött. Ezek azonban egy-egy munkáltatóhoz vagy szakmacsoporthoz kötődtek, és önkéntesek voltak. Az 1929-ben bevezetett nyugdíjtörvény viszont – a munkásokat és a magánalkalmazottakat egy törvénybe vonva – kötelezővé és átfogóvá tette a nyugdíjbiztosítást.

a) *A biztosítottak köre.* A kötelező nyugdíjbiztosítás kiterjedt az összes munkásra és az évi 6000 pengőnél nem nagyobb jövedelmű magánalkalmazottakra. Az ennél többet keresők önkéntes biztosítást köthettek (vagy elismert vállalati nyugdíjpénztár tagjai lehettek). A KSH által végrehajtott teljes körű felmérés szerint a magánalkalmazottak több mint 90 százalékát érintette e nyugdíjtörvény.

Nem terjedt ki a jogszabály az iparosokra-kereskedőkre (ez más országokban sem volt jellemző). Ennek fő oka e réteg heterogenitása és az egységes vélemény hiánya. Önkéntes biztosítást viszont az átlépés-folyamatosság érdekében (munkából lett iparos vagy fordítva) lehetett kötni. Más európai országokhoz hasonlóan a törvény nem vonatkozott a mezőgazdasági népességre sem. Sajátos megoldás született a több mint százezer házicseléd számára. A törvény szerint vonatkozott rájuk a kötelező biztosítás, de hatályba lépését ekkor felfüggesztették.

b) *A nyugdíj feltétele.* Az *öregségié* azonos a két érintett kör számára: a 65. életév mint korhatár, valamint legalább 400 heti (8 évi) biztosítás (járulékfizetés).

A két csoport között különbözött viszont a *rokkantnyugdíj* feltétele. Legalább 200 hét biztosítási idő kellett, és

– az a *munkás* számított rokkantnak, aki egészségének megromlása, testi fogyatkozása miatt képtelenné vált megkeresni a hasonló képzettségű-gyakorlatú munkás átlagos keresetének egyharmadát (a kétharmad tehát már ekkor megjelenik, de keresetkiesésként);

– az a *magánalkalmazott* számított rokkantnak, aki hivatásbeli foglalkozása körében képtelenné vált a „hasonló” kereset felét megkeresni.

Különbözött a munkások és a magánalkalmazottak részére az *özvegyi és árvaelátás* is. A munkás özvegye csak akkor kaphatott járadékot, ha rokkant volt vagy 65. évét betöltötte, a magánalkalmazott özvegye viszont korára és egészségi állapotára tekintet nélkül jogosult volt rá. A munkás árvája 15, ha

tanult 17 éves koráig, a magánalkalmazotté megkötés nélkül 18. életévéig kapott ellátást.

Az eltéréseket azzal indokolták, hogy ha az alkalmazottak ellátását csökkentették volna a munkások ellátásának színvonalára, akkor külföldi példákra hivatkozva kifogásolható lett volna annak alacsony szintje, ha viszont a munkásokét emelnék fel, a járulékot is növelni kellene. (Az eltérő ellátási szinthez eltérő járulékmérték is kapcsolódott.)

c) Az ellátások fedezete. A munkáltatói terhek mérséklése érdekében a számított járulékokból a munkások esetében 0,5, a magánalkalmazottak esetében 0,8 százalékot az állam átvállalt; a dologi kiadásokhoz pedig évi 1 millió pengővel hozzájárult.

A munkásokat és alkalmazottakat úgynevezett napi, illetve havi bérosztályba sorolták (12 munkás és 8 alkalmazotti osztály volt), és a járulékfizetést ehhez illesztették. A munkások nyugdíjjáruléka 3,5 százalék, az alkalmazottaké 4,3 százalék volt, ezt a munkáltatók a betegségbiztosítással együtt fizették oly módon, hogy felét a munkavállalók béréből levonták. A bevételkalkulációhoz közel 700 ezer fős taglétszámmal számoltak.

d) Az öregségi és rokkantsági járadék két részből állt: törzsjáradékból (összege évi 120 pengő) és úgynevezett fokozódó járadékrészből, ami a befizetett járadéktömeg 24 százaléka volt a munkások és 19 százaléka az alkalmazottak esetében. A törzsjáradék a munkások átlagkeresetének 8, az alkalmazottakénak 5 százalékát tette ki. A nyugdíjat úgy kalkulálták, hogy 40 évi járulékfizetés esetén átlagkeresetű munkás és alkalmazott számára egyaránt az átlagkereset fele legyen. (Alacsonyabb kereset mellett 50 százaléknál több, magas kereset mellett pedig kevesebb a nyugdíj.) Az *özvegyi* járadék pedig 50, az *árvajáradék* 30 (félárva 15) százaléka annak a járadéknak, amelyre a meghalt jogosult lett volna (felső korlát az elhunyt járadéka).

Az előterjesztők tudták, hogy ez a mérték még az alapvető szükségleteket sem fedezi, de hozzátették, hogy a sokkal kedvezőbb gazdasági helyzetben lévő országok sem tudnak lényegesen magasabb járadékot biztosítani.

e) A nyugdíjrendszer jellege. A magyar nyugdíjrendszer, mint a hasonló, induló nyugdíjrendszert működtető országokban, várományfedezeti elven alapult. Mivel hosszú időn át a rendszer tartalékgyűjtő volt, a törvény fontos részét alkotta a tartalékok kezelésének szabályozása:

- a biztonság szavatolása (fix kamatozású állami, önkormányzati kötvényekbe való helyezés),
- gazdaságpolitikai célok előtérbe helyezése (az állam meghatározott célra hitelként igénybe vehette, például vasúti kötvény, exporthitel céljára stb.),

- társadalompolitikai célok követése (szociális beruházások, csatorna-, munkás családirház-építés stb.),
- tiltotta a befektetést külföldi államok jegybankjainak kölcsönkötvényeibe, részvényeibe,
- előírta, hogy a járuléktartalék-vagyon egy részét magyar államadóssági kölcsönkötvényekbe kell elhelyezni.

A befolyt járulékokat a következőképpen kellett felosztani:

- 4 százalék öregségi stb. biztosítási igazgatási alap javára;
- 6 százalék egészségvédő és gyógyító eljárási alap javára;
- 90 százalék járuléktartalék-alapokra.

A járuléktartalék-alap legfeljebb 20 százalékát lehetett szociális beruházásokra fordítani (az egészségbiztosítással közösen kórházak, szanatóriumok építésére).

1. 2.

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszer szervezeti felépítése, kapcsolata más rendszerekkel

Az öregségi és más korábbi egészségbiztosítási ág *összekapcsolása* úgy történt, hogy bár külön-külön jogszabály vonatkozott rájuk, de az ügyviteli teendőket egyazon szervezet látta el. Így nem volt szükség új székházra, komolyabb plusz dologi kiadásra; a munkaadóknak egyetlen nyomtatványon kellett jelenteniük, a járulékokat összevonva, egyidejűleg róhatták ki (a szétválasztás utólag történt). Mindezzel jelentős összeget lehetett megtakarítani.

A *nyugdíjrendszer intézményei önkormányzati alapon* működtek, közgyűlése, igazgatósága, bizottságai 50-50 százalékban a munkaadók és munkavállalók küldötteiből álltak. Szavazategyenlőség esetén a kormányt képviselő elnök döntött. Felügyeletét a belügyminiszter látta el. A *munkások* biztosítási teendőit az *Országos Társadalombiztosítási Intézet (OTI)* végezte (törvény utalta feladatai közé a bányanyugbér-biztosítást is), a *magánalkalmazottakét* a Magánalkalmazottak Biztosító Intézete (MABI).

Az *OTI* lett Magyarország legnagyobb biztosítóintézete, körülbelül 250 ezer munkáltatóval állt kapcsolatban. Tagjainak száma a betegbiztosításban több mint 900 ezer, az öregségi stb. biztosításban pedig közel 650 ezer fő volt. Vagyona ugyan 1940-ben megközelítette a 240 millió pengőt, pénzügyi helyzetét mégis nehéznek lehetett mondani: a kirótt járulékok körülbelül 10 százalékának befizetése ugyanis rendszeresen elmaradt, és a munkáltatók nagy száma miatt ügyviteli költségei is a legmagasabbak voltak. A bányanyugbér-

biztosítás a nagy biztosítási kockázat miatt nemzetközileg is a legtöbb problémát hordozó ág. Más országokban nagyobb volt e körben az állami támogatás, és kedvezőbb volt a bányászok járadéka.

A *MABI* tagjainak száma a betegbiztosításban 117 ezer fő, az öregségi stb. biztosításban pedig körülbelül 111 ezer fő volt. Vagyona 1940-ben 112 millió pengőt tett ki, a járulékfizetési fegyelem itt jobban alakult, és az ügyviteli költség aránya is kedvezőbb volt.

Rendezni kellett a *vállalati nyugdíjpénztárakkal* való kapcsolatot (tagjai csak rendszeres jövedelmű magánalkalmazottak lehettek). Elismertetésük feltétele az volt, hogy a népjóléti és munkaügyi miniszter alapszabályukat jóváhagyja és felügyelje működésüket. A törvény járulékat nem szabályozta, de a munkáltatónak legalább olyan összeget kellett lerónia, mint amennyit a tagok fizettek. A nyugdíj összege pedig legalább akkora, mint a kötelező rendszerben. A részvételt nem kötötték jövedelemhatárhoz, de a nyugdíjmegállapítás felső korlátja évi 12 ezer pengő kereset volt.

E pénztárak alig magasabb járulék mellett jobb szolgáltatásokat ígértek, de várakozási idejük hosszabb volt (10 év), bevételeiket a vállalati dotáció is növelte, egészségvédelemre nem költöttek. Állami garancia azonban nem vonatkozott rájuk. „... A váromány realizálása nem minden esetben bizonyos...” [Kovrig–Frisch (1928).] 1939-ben 88 elismert vállalati nyugdíjpénztár volt, ebből 33 pénzügyi, taglétszámuk 17,5 ezer fő. Vagyonuk több mint 250 millió pengő.

Végül az *állami és közszolgálati alkalmazottakra* – akik betegség esetén legalább 6 hónapig kapták illetményeiket, és munkaadójuktól nyugellátásban részesültek – nem terjedt ki a társadalombiztosítási kötelezettség. Nyugellátásukat az 1913. évi LXV. törvény alapozta meg. Kedvezményezettségük a megállapítási lehetőségben is, de főként az járulékfeltételekben és -összegben mutatkozott meg: korábban mehettek nyugdíjba, 10 év után keresetük 40 százalékát kapták, 40 év után pedig elérhették a 100 százalékot. Finanszírozása lényegében felosztó-kirovó volt, de az ellátásokat a költségvetésből fizették, a „munkáltató” nem fizetett járulékot. Az alkalmazottak előbb 1, később 1,5 százalék betegsegélyezési járulékot fizettek, a tisztviselők nyugdíjjáradéka 2 százalék, az altiszteké és szolgáké 1 százalék volt.

2.

VÁLTOZÁSOK, VITÁK A TB-NYUGDÍJRENDSZERBEN
1929–1945 KÖZÖTT

A biztosítottak körét 1928 és 1945 között többször bővítették: 1944-ben kiterjesztették a háztartási alkalmazottakra, de tényleges kifizetésre nem került sor; 1939-ben bővült a jogosult köztisztviselői kör; *legjelentősebb* azonban a gazdasági munkavállalók öregségi biztosításának létrejötte.

2. 1.

A mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosítása

Az 1936. évi XXXVI. törvény szabályozta a gazdatisztek kötelező öregségi-rokkantsági-halálozási biztosítását, az 1938. évi XII. törvény pedig a gazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztosítását. A körülbelül 700 ezer biztosítottal kapcsolatos teendőket az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet (OMBI) látta el. A mezőgazdasági munkavállalóknak azonban nem volt megbiztosításuk.

A *gazdatisztek* biztosítása lényegében megegyezett az 1928. évi törvényrendelettel, kilenc bérosztályba sorolták őket. A *gazdasági munkavállalóké* azonban – alkalmazkodva a mezőgazdasági munka és a birtokviszonyok sajátosságaihoz – lényegesen eltérő volt.

A *biztosítás* a 18. életévüket betöltött férfiakra terjedt ki (ha nincs 2 holdnál nagyobb, 20 koronánál jövedelmezőbb földjük). A költségek 33 százalékát az állam viselte (az állam részvétele tehát itt nagyobb volt), 7 százalékát a törvényhatóságok, 33 százalékát pedig a földbirtokosok. A munkavállalók heti 20 fillért fizettek. A munkáltatói hozzájárulást a földbirtok kataszteri tiszta jövedelme szerint differenciálták (földadó 5–25 százaléka), tehát nem a foglalkoztatottak száma szerint, hanem az azt közvetetten kifejező birtoknagyság- és jövedelmezőség alapján állapították meg.

Az *ellátás* a 65. év és 15 év várakozási idő után járt (az OMBI indulásakor, ha valaki már nem tudta elérni a 15 évet, eltekintettek ettől a követelménytől, ez azonnal 75 ezer ellátottat jelentett). Az öregségi járadék három részből állt: 1. járadéktörzs (évi 60 pengő), 2. a törzspótlék (évi 1,50 pengő minden olyan év után, amikor legalább 25 heti járulékot róttak le), e kettő együtt alkotta a munkások törzsnnyugdiját (40 év esetén 120 pengő), 3. az ügynevezett fokozódó járadékrész, ami a befizetett járulék 20 százaléka volt.

2. 2.

Jellemző viták, ellentmondásos lépések 1928–1945 között

Egyesek, a nyugdíjbiztosítási ág jelentős tartalékára hivatkozva, növelték volna az egyébként hosszú (egyéves) betegbiztosítás időtartamát. A szakemberek figyelmeztettek: más biztosítási ág nem nyúlhat a nyugdíjbiztosítási rendszer tartalékához. (A hosszabb táppénz iránti igény mögött a munkanélküli-ellátás hiánya állt.)

Többen a korhatár leszállítását szorgalmazták, és a járadékok összegét is alacsonynak ítélték meg. Egyes szakemberek – arra hivatkozva, hogy a későbbi generációk jobban terhelhetők lesznek – a törzsjáradék felemelését javasolták a fokozódó járadékrész terhére, ami szociális jellegű belső átcsoportosítást jelentett volna.

Felemásnak minősíthető az állam részvétele. Az OTI és MABI ügyviteli költségeihez az 1935-ös előírás szerint évi 2,4 millió pengővel az állam hozzájárult. Az 1929-es törvény ennél nagyobb összeget írt elő.

Még szembetűnőbb a költségvetés alapokhoz való hozzá(*nem*)járulása (a járulék átvállalásának elmaradása). Egy 1933-as kormányrendelet szerint az államnak az OTI és a MABI öregségi stb. biztosítási alapjához az 1933/34. évi költségvetési évtől kezdve évi 4 millió pengővel kell hozzájárulnia, amely összeg 50 éven keresztül évi 5 százalékkal emelkedik. A rendeletet azonban azonnal fel is függesztették mindaddig (legkésőbb 1944. december 31-ig), amíg erre az államháztartás egyensúlya miatt szükség lesz. Fizetésére valójában sohasem került sor.

Az összegyűlt tartalék mindenkinek ürügyül szolgált: a munkáltatók csökkentették volna a terheket, az érdekképviseletek növelték volna a szolgáltatásokat, az állam pedig többféleképpen is igénybe vette a tartalékokat. A törvény ugyan tiltotta a tartaléktőkék felhasználását, a betegségi ágazat kritikus helyzete miatt azonban az 1931-es törvénymódosítás megengedett 4 százalékos, igen kedvező kamat melletti kölcsön felvételét, olcsó közhitelként.

Végül 1944-ben a Sztójay-kormány megalapozatlan jogkiterjesztéseket hajtott végre: a korhatárt 60 évre szállította le, a törzsjáradék összegét a négyszeresére emelte, a tartalékokat felhasználták a fegyverkezéshez.

3.

A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁS HÁBORÚ UTÁNI HELYZETE,
TENDENCIÁK 1975-IG

3. 1.

Az 1945 közeli évek változásai

A háború nagy pusztítást okozott. A Magyar Gazdaságkutató Intézet akkori becslése szerint a nemzeti vagyon körülbelül 40 százaléka semmisült meg. A nyugdíjjáruelkókból származó tartalékvagyon egyötöde volt ingatlanokban (egészségügyi intézmények, bérházak), minden tizedik elpusztult vagy megsérült. A tartalékvagyon 20-25 százaléka készpénzként elértéktelenedett, a fennmaradó 50-60 százalék állami, közületi és egyéb kölcsönt csak formálisan nevezhető tartaléknak. A sok új rendelet, átszervezés, elveszett, összekeveredett nyilvántartás növelte a feladatokat, miközben alig volt bevétel. A biztosított (járulékfizetői) létszám egyharmadára csökkent, a fizetési készség minimális volt, és a befolyt összegeket az infláció elértéktelenítette. Az 1944-es korhatárcsökkentés pedig megnövelte a járadékterheket.

Az új vezetés nagy jelentőséget tulajdonított a társadalombiztosításnak, minél szélesebb körű és egységesebb rendszert kívánt kialakítani. Az ideiglenes kormány 1945-ben kimondta a társadalombiztosítás teljes önkormányzatiságát, a munkavállalói képviselötet 50 százalékról kétharmados többségre változtatta. Járuelkót a munkavállalók nem fizetnek. A társadalombiztosítás irányítása az 1950. évi 36. sz. törvényerejű rendelettel a szakszervezetekhez került, létrejött a Szakszervezeti Társadalombiztosítási Központ (SZTK). Felügyelete alatt, de végig különállóan folyt a vasúti dolgozók nyugellátása.

Az *intézményrendszer* egységesítése a betegbiztosításban indult el, majd követte a nyugdíjbiztosítás. Állomásai: az OMBI feladatainak OTI által történő átvétele (1948), az OTI és MABI egységesítése (1949). 1948-ban a Központi Nyugdíjpénztárba vonták össze a vállalati nyugdíjintézményeket. 1950-ben beolvadtak a bányatáruelkóterek: 1953-ban létrejön a Kisipari Szövetkezetek Kölcsönös Biztosító Intézete (KSZKBI), amely 1964-ig működött.

1947. január 1-jével a kormány deklarálta az öregségi stb. biztosításban a *várományfedezeti rendszerről a felosztó-kirovó rendszerre való áttérést*. A háborús pusztulás után nem volt más választás, mégis vita zajlott körülötte. A kényszerűségeen túl sokakban megingott a várományfedezeti rendszer „tökéletességébe” vetett hit. A várományfedezeti rendszer azt követelné meg, ami nem garantálható: stabilitást, a kamatlábak állandóságát. Ezért elméletileg is tá-

mogatták a felosztó-kirovó rendszert. Tartalékra tőkeszegény országban szükség van – ami várományfedezeti rendszerben valójában kényszertakarékossággal lett volna feltölthető –, de a tervgazdálkodás népgazdasági szinten hozza létre a tőkegyűjtést. A felosztó-kirovó rendszer szükségszerűen emelkedő járulékmértékét illetően az volt az elképzelés, hogy a későbbi generációk jobban terhelhetők lesznek.

Mások szerint továbbra is a várományfedezeti elv illetett volna leginkább a nyugdíjrendszerhez, de tudomásul vették, hogy adott körülmények között a felosztó-kirovó volt az egyedüli megoldás. A jövő generációk növekvő terhelését azonban aggályosnak látták, ezért amellettt érveltek, hogy a szükségesnél valamivel magasabban állapítsák meg a járulékot, s minden eszközzel újból töltsék fel a tartalékalapokat. Erre azonban nem került sor.

1945-ben az ideiglenes kormány a *betegbiztosítás mezőgazdasági munkásságra és törpebirtokosságra való kiterjesztését* hirdette meg, a munkásokra vonatkozó törvény hatályának bővítésével. Csakhogy ezt a törvényt nem lehetett rájuk adaptálni, fel is kellett függeszteni. Nem volt működtethető a mezőgazdasági nyugdíjrendszer – a földadó-pótlékolás –, mert megváltozott a birtokrendszer. 1945-ben 10 százalékban írták elő betegségi-öregségi járulékkukat (ez a mérték kisebb volt, mint az ipari munkásságé), de ez sem folyt be. A mezőgazdaságnak nem volt teherviselő-képessége. 1948-ban a népjóléti miniszter kiállt ugyan a mezőgazdaság társadalombiztosításának társadalmi-politikai jelentősége mellett, de csak fokozatos megvalósítással. A mezőgazdasági dolgozók öregségi biztosítása végül a hatvanas években jött létre.

1945-ben – majd 1946-ban és 1947-ben ismét – meghírdették az *iparos-kereskedő réteg* bevonását is, 1948-ban azonban a népjóléti miniszter ezzel kapcsolatban már csak „a jövőben várt megoldást”. Szakmai nehézséget jelentett e réteg jövedelemének a meghatározása, a rokkantság definiálása, s problémát okozott az érintett réteg megosztottsága, zsugorodó létszáma is, a felosztó-kirovó rendszer ugyanis stabil vagy növekvő aktív tagságot kíván. Az iparosok-kereskedők csak a hatvanas években váltak biztosítottá.

A forint bevezetésekor meg kellett oldani a *nyugdíjak* átváltását, a korábbi átlagkereset és átlagnyugdíj arányát vették alapul. A nyugdíjak reálértéken jóval alacsonyabbak voltak az 1938. évinél, mint ahogyan a reálkeresetek szintje is. Közvetlenül a háború után egységes (minimális) összeget kaptak a nyugdíjasok. 1947-ben már képzettség és beosztás szerint differenciálták a munkások és az alkalmazottak nyugdíját (de szolgálati idő szerint nem.) A különbségek kicsik voltak. (Sok ország alkalmazott hasonló megoldást a háború után.) Az új nyugdíjrendszer a maga teljességében 1952-től működött.

1947-ben a járulékok a következőképpen alakultak: 9 százalék egészségbiztosítási, 3 százalék öregségi-rokkantsági, 6 százalék családi pótlék. Hozzávéve a 10 százalékos, kereseteket terhelő illetményadót, a járulékok mértéke összesen 28 százalékot tett ki. Az egészségbiztosítási járulék és az illetményadó mértékét túlzónak, de átmenetinek tekintették, s az elképzelés az volt, hogy az összerhelés változatlansága (csökkenése) mellett növelhetik az öregségi biztosítás járulékát. 1946–1948 között a nyugdíjösszkiadás 8,5-szeresre nőtt (a létszám a jogkiterjesztésekből is adódóan 2,5-szeresre). Az állandósuló pénzügyi gondokat növelte, hogy az ár- és a bérszínvonal közötti hatalmas különbség miatt a betegségbiztosítás bevételei távolról sem fedezték a kiadásokat, a nyugdíjjárulékok nagy részét elvonták a gyógyszer- és áruköltségek fedezésére. Az öregségi járadékokra esetenként az összes járulék 1 százaléka sem jutott. 1948-tól betegségbiztosításra 8 százalékos, családi pótlékre 5 százalékos, balesetbiztosításra 1 százalékos, nyugdíjbiztosításra 3 százalékos járulékot írtak elő. Új elemként a dolgozóktól levontak 1 százalékot. Az együttes levonás 18 százalék lett. Majd az állam átvette a családi pótlék finanszírozását.

A háború idején bevezetett *korhatárcsökkentést* az átmenet-stabilizáció idején ideiglenesen eltörölték. Bár az alacsonyabb korhatár bevezetése annak idején megalapozatlan volt, a súlyos nehézségek indokoltá tették (volna) a visszaemelt korhatár fenntartását, ennek politikai ódiúmat nem vállalták. A korhatár dilemmája végigkísérte a nyugdíjrendszer történetét.

3. 2.

Az első egységes nyugdíjtörvény

1951. évi 30. sz. törvényerejű rendelet minden munkaviszonyban álló dolgozó és hozzátartozója számára azonos feltételek és mértékek szerint biztosított ellátásokat. Noha a háború előtti nyugdíjrendszertől elhatárolódott, a kapcsolatot megteremtette vele, de a nyugdíj összegében csak az 1945 után szerzett szolgálati időt honorálta.

E törvény mondta ki először a 10 szolgálati év követelményét (8 volt), ötéves megszakítás esetén a jogosultság elvesztését, valamint a férfiak 60, a nők 55 éves korhatárát (előtte a nőké megegyezett a férfiakéval). A korhatárdilemmát kettős korhatárral oldotta fel: fenntartotta az alacsonyabbat, de aki később ment nyugdíjba, több járadékot kapott. Visszahozta a törzsnyugdíjat [alacsonyabb korhatár esetén az (utolsó 12 havi) kereset 15 százaléka, majd évi 3 százalékkal emelkedve, magasabb korhatár esetén a kereset 30 százalé-

ka]. A szolgálati idő után járó kiegészítés mértékét (de csak az 1945 utáni évekre) évi 2 százalékban állapították meg. A maximális nyugdíjat a kereset felében rögzítették.

Átalakult a rokkantsági és balesetbiztosítási rendszer. A hármas fokozat, valamint az életkor szerinti szolgálati idő követelménye ekkor született meg (1947-ben üzemi balesetnél már alkalmaztak fokozatokat). Nem változott az összjárulék mértéke, a nyugdíj- és baleset járulékot összevonták (4 százalék), a munkavállalói 1 százalékot pedig kereseti adónak nevezték el.

3. 3.

A második egységes nyugdíjtörvény

Az 1954. évi 28. sz. törvényerejű rendelet megszüntette a kettős korhatárt, csak az alacsonyabb maradt érvényben (60, illetve 55 év). A törzsnyugdíjat a kereset 50 százalékában állapították meg, évi 1 százalék nyugdíj-kiegészítés továbbra is csak az 1945 utáni évekre járt. Először határoztak meg nyugdíjminimumot (500 forint), a figyelembe vehető munkabér felső határa pedig 6000 forint volt. A rokkantsági nyugdíj rendszere úgy módosult, hogy üzemi balesetnél minden fokozatban 10 százalékkal magasabb az összeg. (Korrigált politikai megvonásokat.)

A túlzottan megnövelt törzsnyugdíj és vele párhuzamosan a nyugdíj-kiegészítés mérséklése erősen lecsökkentette az érdekeltséget a szolgálati idő növelésében. (Megnőtt a nyugdíjba vonulók száma) A munkavállalói járulék 3 százalékra emelkedett.

3. 4.

A harmadik (úgynevezett munkás-alkalmazotti) nyugdíjtörvény

Az 1958. évi 40. sz. törvényerejű rendelet által szabályozott harmadik nyugdíjtörvény lényegében 1975-ig – 16 évig – volt érvényben. Ennek magyarázata, hogy *korszerű volt, igazodott az adott feltételekhez*. Úgy korrigálta az előző két rendszert, hogy visszahozta a teljes életutat, de nem lazította fel azt pénzügyileg, és megteremtette-fenntartotta a korábbi rendszerekkel való kapcsolatokat is. Nyugdíjrendszereink legjobb hagyományait egyesítette, noha ezt sohasem minősítették így. Hibájaként – első perctől kezdve – bonyolultságát említik.

Bevezette a teljes és résznyugdíj fogalmát, továbbra is alkalmazta a törzs- és kiegészítő nyugdíjat. A teljes nyugdíj követelménye 25 év volt, ekkor a

törzsnyugdíjat a kereset 50 százalékában szabták meg. Kevesebb (de legalább 10 év) szolgálati idő esetén résznyugdíj járt, ami az 50 százaléknál annyszor 2 százalékkal kevesebb, ahány év hiányzik a 25-ből. A kiegészítő nyugdíj szolgálati évenként 0,5 százalék. Így a nyugdíj a kereset 22 és 71 százaléka között helyezkedhet el (elvi felső határ a kereset). A nyugdíj maximum 3500 forint lehetett. A minimum továbbra is 500 forint (résznyugdíjnál is), ami az átlagkereset körülbelül egyharmada. A nyugdíj megállapításául hosszabb idő, az utolsó öt év keresete szolgált. A szigorúbb feltételeknél – 25 év, illetve utolsó öt év – fokozatosság érvényesült.

A járulék mértéke csak 1966-ban változott meg, a munkavállalói járulék progresszív lett, 3 és 10 százalék között mozgott. 1968-tól az illetményadóköteles munkáltatók 17 százalék (10 betegségi, 7 nyugdíj-), az illetményadómentesek 10 százalék (6 betegségi, 4 nyugdíj-) járulékot fizettek.

3. 5.

A mezőgazdasági termelészövetkezetek nyugdíjrendszere

Az 1957-ben létrehozott tsz-nyugdíjrendszer konstruált átlagjövedelem alapján számított nyugdíjat a mezőgazdasági termelészövetkezetek tagjai számára. Valódi nyugdíjrendszert az 1966. évi 30. sz. törvényrendelet hozott, amely figyelembe véve a sajátosságokat, *néhány ponton jelentősen eltért* a munkaviszonyban állókéval.

A minimális szolgálati időt 10 évben szabták meg (közös gazdaságban több nem is lehetett), és nem volt megszakítási szabály. A korhatár 5 évvel volt magasabb, mint a munkaviszonyban állók esetében. Egyszerű, degresszív skálát alkalmaztak: 10 év esetén a jövedelem 33 százaléka járt (munkás-alkalmazottak nyugdíjrendszerében: 21 százalék). 10 és 25 év között évi 2, majd évi 1 százalékkal nőtt ez az érték, de a nyugdíjmaximum 70 százalék lehetett. Így rövid szolgálati idő után is elfogadható nyugdíjat lehetett kapni, a differenciálódást pedig (ami a téeszek között jelentős volt) a felső korlát mérsékelte. A megállapítás alapjául a megelőző év jövedelme szolgált alsó-felső határral. Összességében ez a rendszer nivelláltabb volt, mint a munkás-alkalmazotti. Működését a tagok rendszeres jövedelme és a téeszek megerősödése tette lehetővé. A mezőgazdasági termelészövetkezetek 7,5 százalékos társadalombiztosítási járulékot fizettek (1 százalék betegségi, 6,5 százalék nyugdíjjárulékot). 1973-ban 10 százalékra emelkedett a járulékkulcs. A munkavállalók járuléka megegyezett a munkásokéval-alkalmazottakéval.

Speciális, fix összegű ellátás volt a „mezőgazdasági téesztagok és hozzátartozók járadéka”. A bevitt föld és eszközök fejében azoknak járt, akik koruk miatt már nem tudnak nyugdíjjogosultságot szerezni.

3. 6.

A kisiparosok, kiskereskedők nyugdíjrendszere

Az 1961. évi 20. sz. törvényerejű rendelet a kisiparosok kötelező nyugellátását fogta jogszabályba. A korhatár azonos volt a munkásokéval-alkalmazottakéval, minimum 10 év biztosított időt írt elő, további feltételként szabta az ipar gyakorlásának megszüntetését.

Három járadékosztályba sorolták (jövedelem alapján) a kisiparosokat, amittől a fizetendő járulék és a kapott járadék függött (feljebb sorolást bizonyos korhatár alatt lehetett kérni). A nyugdíj két részből állt: osztályonként eltérő fix összegből (törzsnyugdíj) és szolgálati évenkénti (ugyancsak osztályonként differenciált) fix összegből. A nyugdíjnak osztályonkénti felső határt szabtak. Az ötéves megszakítás rájuk is vonatkozott, de „elismerési díj” fizetésével fenntarthatták a folytonosságot. Nyugdíjasként is dolgozhattak, bizonyos kereset alatt teljes, afölött részleges nyugdíjfolyósítással.

A kiskereskedők kötelező nyugellátása 1970-től létezett.

4.

AZ 1975. ÉVI TB-TÖRVÉNY ELŐKÉSZÍTÉSE

A társadalombiztosítás teljes körűvé válása lényegében az 1960-as évek végére megvalósult, a három, egymástól karakteresen eltérő nyugdíjrendszer csaknem az egész lakosságra kiterjedt. Az egységesítés-összevonás oldaláról közelítve viszont e rendszerek csak „közbülső állomások” voltak. Röviden áttekintjük, hogy melyek e korszak – az 1975-ös törvény-előkészítést befolyásoló – legfőbb sajátosságai.

1. A társadalmi rétegek, főként a munkásság és parasztság jövedelmének, ezen belül szociális ellátásainak közelítése célként szerepelt a párt- és kormányhatározatokban, benne az egységes elveken nyugvó tb-törvény megalkotásának gondolatával. Az ötévenkénti jövedelemfelvételek és más felmérések felhívták a figyelmet a kisösszegű nyugdíjak nagy számára (ennek egyik oka a rövid szolgálati idő volt), valamint a nyugdíjasok jövedelmei közötti (indokolatlanul) nagy, az aktívakét meghaladó szóródásra.

2. Szinte ahány nyugdíjas, annyiféle nyugdíj-megállapítási mód és összeg volt érvényben. A joganyag hatalmasra duzzadt. Az egyszerűsítés tehát feszítő kérdéssé vált, amit leginkább egy egységes törvénnyel lehetett megoldani.

3. A társadalombiztosítás (illetve a tb-t irányító szakszervezetek) formai önállósága ugyan létezett, de a klasszikus társadalombiztosítási elvek érvényesítése (járulékkal való „lefedettség”, a jogosultságok ehhez való igazítása) feloldódott az általános életszínvonal-politikában.

4. Először készült hosszú távú (15 éves) átfogó terv, amelynek életszínvonalra vonatkozó fejezeteit a az Országos Tervhivatal irányításával létrehozott munkaerő és életszínvonal bizottság készítette, a gazdaság fejlődési lehetőségeibe ágyazva. Eredményei-korlátai inkább féket jelentettek.

5. Megváltoztak a munkaerő keresleti-kínálati viszonyok és azok kilátásai. Az ipar (és városok) felvevőképesége szűkült, a mezőgazdaság intenzívebb gazdálkodása pedig fiatal, kvalifikált munkaerőt kívánt.

6. Már a hatvanas évek végén párt- és kormánydöntés született a munkásalkalmazottak nyugdíjrendszerének egyszerűsítésére és korszerűbbé tételére, amelyhez az alapot a mezőgazdasági termelőszövetkezetek nyugdíjrendszere szolgáltatta.

Az egységesítés rendezőelvei a következők voltak:

- ugyanarra a jogesetre *általában* azonos szabály vonatkozzon,
- szerzett jogot *lehetőleg* ne sértsen,
- legyen egyszerűbb (alakilag és tartalmilag is).

Az 1975. évi törvény előkészítésekor a legfontosabb kérdések a következők voltak. Mi legyen a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben érvényes magasabb korhatárral? Milyen legyen a nyugdíjskála, honnan induljon és meddig „fusson ki”? Hogyan vegyék figyelembe a megállapítás alapjául szolgáló jövedelmet? A csaknem tíz évig tartó „előkészítés” önmagában is jelzi a problémák sokaságát és súlyosságát.

4. 1.

A törvény-előkészítéssel kapcsolatos javaslatok

1. A nyugdíjrendszer megváltoztatására vonatkozó első, átfogó összeállítást – vitaanyagként – a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) Társadalombiztosítási Főigazgatósága készítette 1969-ben. A három nyugdíjrendszer helyett egyetlen, egységes rendszer követelményét fogalmazta meg, de bizonyos különbségek (például a mezőgazdaság magasabb korhatárának) fennmaradásával. A törvény meghozatalát megelőzően elengedhetetlennek tar-

totta a régi nyugdíjak rendezését és vásárlóerejének megőrzését. Javaslatok között a kodifikációhoz kapcsolódó lépéseken messze túlmenő (főleg a származékos ellátásokra vonatkozó) jogkiterjesztések is szerepeltek. A SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság által javasolt skála a mezőgazdasági rendszert vette alapul – 33 százalékról indult, 25 évig 2, majd évi 1 százalékos növekedéssel –, de annál magasabb, 80 százalékos felső határral.

1969-ben indult és 1971-ben zárult az említett munkaerő és életszínvonal bizottság tevékenysége. A 15 évre (1985-ig) készített számítás elemzése bebizonyította: az automatizmusok miatt intézkedések nélkül is igen dinamikus növekednek a nyugdíjkiadások. A bizottság a gazdaságfejlődési lehetőségeket vizsgálva, megállapította: még kedvező gazdaságfejlődési pálya esetén is a nyugdíjrendszer továbbfejlesztése igen nagy körütekintést igényel. A jelentés hangsúlyozta: a régi nyugdíjak rendezése, valamint az alacsony nyugdíjak emelése az elsődleges (kiemelte a származékos ellátások rendszerbeli javítását is).

A döntésre benyújtott (1974. évi) összeállításban már egyértelmű a kisiparosok-kiskereskedők továbbra is elkülönülő nyugdíjrendszere. Eldöntött a mezőgazdasági termelészövetkezeti tagok korhatárának a leszállítása, de az utolsó percig vitatott volt, hogy ez egy lépésben vagy fokozatosan történjen. Az is eldőlt, hogy a (kedvezőbb) mezőgazdasági tsz-nyugdíjiskálát alkalmazzák, de függőben maradt, hogy hol „végződjön” a skála. Abban egyetértés alakult ki, hogy a törvény bevezetését összekapcsolják a nyugdíjrendezéssel (a régi nyugdíjak rendezése, az alacsony összegűek felemelése).

4. 2.

Az 1975. évi törvény főbb jellemzői

Az öregségi nyugdíjak. A minimális szolgálati idő mindenki számára a mezőgazdasági termelészövetkezetekben érvényes 10 év lett, az induló mérték az ott érvényes 33 százalék (megszűnt a teljes és rész-, valamint a törzs- és kiegészítő nyugdíj fogalma). A mezőgazdasági termelészövetkezeti korhatár fokozatosan (5 éven keresztül) a munkás- és alkalmazotti korhatár szintjére csökkent. Indoka a kvalifikált fiatal munkaerő mezőgazdasági termelészövetkezetben tartása volt.

Felmerült a korhatár általános felemelése is, de – részben a munkaerőhelyzetre, részben az egészségi állapotra hivatkozva és főként szerzett jog volta miatt – elvetették. 1971-től viszont bevezették a továbbdolgozásra ösztönző nyugdíjpótlékot.

A végül 75 százalékos (illetőleg 10 000 forintos) felső határ mindegyik korábbi rendszernél kedvezőbb lett (de a benyújtott javaslatok közül a legszolidabb).

A nyugdíjskála három léptékűvé vált: 10–25 év között évi 2 százalék, 25–32 év között évi 1 százalék, 32 év szolgálati idő fölött évi 95 százalék (maximum 75 százalék). Talán ez tükrözi a legjobban az anyagi korlátok és a „vágyak” ütközését.

Már 1973-ban módosult a (munkás- és alkalmazotti) nyugdíjmegállapítás alapja: az utolsó öt év keresetátlaga helyett az utolsó öt év közül a három legkedvezőbb évet számították be. Ezt vette át a az 1975. évi törvény.

A rokkantellátás. Különösen a fiatalon megrokkantak esetében a munkás-alkalmazotti szabályozás volt a kedvezőbb, az egységesítés ehhez igazodott.

Enyhült a *speciális járadék* feltétele a mezőgazdasági szakszövetkezetek-szakszervezetek tagjai számára (háromévi tagsági időre csökkent), kimaradt a bevitt eszközök feltétele. Ezzel a számításokban feltételezett „létszámzsugorodás” helyett bővülés történt (majd e járadéktípus egybeolvadva a minimummal, „valódi” nyugdíjjá vált).

Megmaradtak viszont a *munkás-alkalmazotti és tsz-minimumok* közötti eltérések (indokként a háztáji mint jövedelemforrás szerepelt). További kiigazító intézkedések:

- az 1929 után munkaviszonyban töltött évek beszámítása, ha akkor nem terjedt is ki rá a kötelező biztosítás (napszamosok, cselédek);
- nem járt jogvesztéssel az ötéves megszakítás újabb öt év munkaviszony esetén (munkás-alkalmazottak);
- a baleseti ellátás kiterjesztése a kisiparosokra;
- az árvaellátás kiterjesztése 25 éves korig (ha tanul).

Járulékvaltozások. A járulékok emelkedtek, és 1976-tól kialakult a hármas csoportosítás: az állami vállalatok stb. illetményadós esetben 22 százalék (illetményadó-mentes tevékenység esetén: 15 százalék); a mezőgazdasági vállalatok és szövetkezetek esetében 17 százalék lett;¹ a költségvetési (társadalmi) intézmények esetében 10 százalék maradt a járulék mértéke. A jutalmak és prémiumok után egységesen minden esetben bevezették a járulékfizetési kötelezettséget.

A nyugdíjrendszerek egységesítésének (és más rendezéseknek) a hatását

¹ Korábban a termelőszövetkezeti nyugellátásokat az önfinanszírozás elve alapján a Mezőgazdasági Termelőszövetkezeti Nyugdíjalap terhére folyósították. Járulékbevételehez – a csaknem azonos létszámú járulékfizető és ellátott miatt – a költségvetés évente jelentős összeggel járult. A javaslat szerint a „speciális járadékot” a költségvetésnek kellett volna átvenni (hiszen nem valódi nyugdíj). A járulék emelését 19 százalékra javasolták, de későbbre halasztva, a Nyugdíjalap beolvasztását javasolták, ami meg is történt. A járulék végül 17 százalék lett.

egy 1975-ben készült (a SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatósága munkatársai által) összeállított értékelés *évi több mint 2 milliárd* forintban jelölte meg. Az egységesítésnek – rendszeres havi jövedelem általánossá válása mellett – volt ugyan racionalitása, de igazán fontos csak az volt, hogy megtörténjen az egységesítés, így nem az átfogó, jövőbeli nyugdíjrendszerről folyt a gondolkodás, hanem a meglévők „összetolásáról”. Túl szélesre tárva a jogosultságokat, jelentősen fellazította a rendszert. Arra számítottak, hogy általánossá válik a teljes életutat átfogó munkavégzés, s nem lesz jelentősége a már 10 év után biztosított magas 33 százaléknak, de az élet nem ezt igazolta.

Hogy mennyire megosztott volt a „szakma” – egyre inkább hatottak a gazdasági korlátok is –, mutatja az, hogy már 1978-ban (a Munkaügyi Minisztérium VI. ötéves terv előkészítéséhez benyújtott szociálpolitikai elgondolásai-ban) a minimális szolgálati idő 20-25 évre való emelésének javaslata szerepelt azzal, hogy akik ezt nem tudják teljesíteni, szolgálati időt is mérlegelő segélyben részesüljenek (elkülönülve, nehogy egybeolvadjon a minimummal). A törvénymódosítás heves viták után 1980-ban meg is születik, de csak 20 évre emelésről és 1991-től kezdődően, mondván, hogy addig van idő felkészülni, és akkorra már tényleg elenyészően kevés lesz a rövid szolgálati idő (mindvégig jellemző maradt, főleg vidéken és főként a nők körében).

5.

A NYUGDÍJASOKAT ÉS A NYUGDÍJRENDSZERT ÉRINTŐ INTÉZKEDÉSEK A 1997. ÉVI REFORMIG

E hosszú időszakban nagyon sok változás történt, ezek közül a teljesség igénye nélkül a jellegzetes témákat mutatom be.

5. 1.

A hetvenes–nyolcvanas–kilencvenes évek nyugdíjlépései

Reálérték-megóvás. 1971-től elindul a reálérték-megóvás mechanizmusa (évi 2 százalékos emelés, minimummal). Majd, e mechanizmus mellett, kialakul a konkrét áremelésekhez kötött, fix összegű kompenzálás gyakorlata (1973, 1974, 1979). A százalékos emelés minimumösszegei is emelkedtek (1974, 1976 stb.). Főként az 1980-as évtizedben a kompenzálás szinte valamennyi lehetséges formáját kipróbálták, gyakran összekapcsolva valamilyen más céllal (minimális emelés és nyugdíjösszeg, százalékos és tól–ig-os forma kombinálása,

differenciálás nyugdíjösszeg szerint, a megállapítás évétől stb. függően). 1985-ben indul a 70 éven felüliek nyugdíjának teljes reálérték-megőrzése, 1989 végén nyugdíjba be nem épülő, fix összegű emelésre került sor.

Ez a sokszínű gyakorlat annyiban volt egységes, hogy a mindenkori átlagos kihatású áremelés mértékéhez kapcsolódott, és annyiban esetleges, hogy az alkalmazott elvek-módszerek mindig az éppen legfeszítőbbnek vélt problémákhoz illeszkedtek.

1992-ben emelkedett törvényi szintre, hogy a reálérték-megőrzés a (megelőző évi) nettó keresetnövekedéshez kapcsolódjon. Eközben állandósult a vita, hogy ár- vagy a béremelkedésekhez kössék-e a nyugdíjemelést, vagy a kettő kombinációja érvényesüljön.

Színvonaljavítás. 1975. július 1-jétől a nyugdíjasok kétharmada (főként a kisösszegűek) 80-100 forintos emelésben részesültek (az átlagösszeg ekkor havi 1270 forint volt), és növekedett a nyugdíjminimum is. Ilyen címzett intézkedésre többször sor került – 1983, 1989, 1992 –, hol „önállóan”, hol kompenzációval kombinálva. A kilencvenes évek elején rendezték a törvénysértések érintettjeinek, a külföldre távozottak, az 1956-osok – jogkiterjesztő – nyugdíjügyét.

Járulékok. Szinte évente nőttek a munkáltatói mértékek (1980, 1982, 1983, 1984). 1984-től a három kategória járuléka: 40–33–10 százalék (a költségvetési szféra változatlan, a munkavállalói 10 százalék felett progresszív lesz). A személyi jövedelemadóra való áttérés után, 1989-től lett a járulék egységesen 43 százalék. Ennek, valamint a bérbruttósításnak a hatására 1989-ben jelentősen megnőtt a bevétel.

1945-öt (illetve a fordulat évét) követően a társadalombiztosítás fedezete lényegében olyan, hogy a kiadás-bevétel közti egyensúlyt az állam biztosította. Nem lehet egyértelműen megmondani, hogy a bevezetett illetményadó mennyiben volt járulékpótló (részben az alacsony járulék felemelését helyettesítette). Így az sem tudható, hogy a társadalombiztosításnak az elmúlt évtizedekben mikor milyen előjelű volt az „egyenlege”. Mindenesetre 1984–1988 között nem volt szükség állami hozzájárulásra és 1989-ben kifejezetten bevételi többlet volt (az 1988-as változások hatására). Rövid ideig élt az az illúzió is, hogy tartós szufficit lesz. (Valószínűleg ennek hatására is történt 1989-ben a nyugdíjemelést, illetve 1989–1990-ben a kedvezőbb kompenzáció.)

Az 1988. évi áttérés a személyi jövedelemadóra önmagában is hatott a társadalombiztosításra (a bérbruttósításon keresztül), de ezen túl is jelentős változások történtek. Hosszas vita folyt például a nyugdíjak bruttósításáról és adózásba való bekapcsolásáról, de nem került rá sor (anyagi, technikai okok is akadályozták). A nyugdíjmegállapítás alapját azonban rendezni kellett.

Az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején, bizonyos értelemben már a reform előkészítéseként, vagy inkább már részeként újabb, jelentős változások történtek.

1. Az Országgyűlés törvényt hozott a Társadalombiztosítási Alapról, ezzel a társadalombiztosítás 1989-től levált a költségvetésről. Forrásai a járulékok, az állami hozzájárulás és a Társadalombiztosítási Alap önálló gazdálkodásából származó bevételek. A Társadalombiztosítási Alapot a Társadalombiztosítási Főigazgatóság kezeli, többlete nem vonható el. Szinte folyamatos téma a tb vagyonnal való ellátása (régi vagyona „fejében”). Valamekkora vagyonjuttatásra sor is került.

2. A nyugdíjmegállapítás alapjául szolgáló jövedelembeszámítási időszak (maig) 1988-tól indul. A törvény 1992-ben jelent meg, akkor mondták ki először hogy az utolsó négy év számít (a negyedik évet valorizálták), majd évente emelkedik az irányadó időszak.

3. 1990-ben a költségvetés és tb közötti feladatcserével az egészségügyi ellátás (ismét) visszakerült a társadalombiztosításhoz (a családi pótlék helyére). A járulék 44 százalékra emelkedik.

4. 1991-ben az Országgyűlés elfogadta a társadalombiztosítás önkormányzati irányításáról szóló törvényt. Végrehajtása 1993-ig húzódik (az önkormányzatok megválasztásáig), de létrejönnek a felügyelőbizottságok.

5. 1992-ben (ismét) kettéválik a társadalombiztosítás, létrejön az Országos Egészségbiztosítási Pénztár és az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság. A kiadások arányában megosztották a járulékokat. A 44 százalékos járulékból 24,5 százalék a nyugdíj-, 19,5 százalék az egészségbiztosítás. A munkavállalók 6, illetve 4 százalékos járulékot fizetnek. A nyugdíjág bevétele tehát összesen 30,5 százalék. Létrejön a járulékplafon. Új jogintézményként belépett a megállapodás lehetősége társadalombiztosítási ellátásokra (mindre vagy egyesekre, fix vagy százalékos összegért).

6. Közben jelentősen megnőtt a nyugellátásban részesülők száma és a nyugdíjkiadás is. A deficit állandósult, a kiadások rendre meghaladták a bevételeket. Ebben a rendszerváltozással összefüggő folyamatok – munkanélküliség, korábbi nyugdíjba vonulás, rokkantnyugdíjasok számának emelkedése – is közrejátszottak. Több alkalommal is bővült a *járulékalapul szolgáló jövedelem* fogalmatartalma, míg gyakorlatilag azonossá vált a személyi jövedelemadó alapjával.

7. A minimum 20 év szolgálati idő 1991-es életbe lépésekor bevezették (visszahozták) a *résznyugdíjat*, de gyakorlatilag csak formálisan. Azzal az elgondolással, hogy a minimumgarancia ne vonatkozzon a résznyugdíjakra, de a valóságban ez (szinte) nem érvényesült, illetve csak rövid ideig.

8. Sajátos eleme a kilencvenes évtizednek a degresszív beszámítás. A kiugróan magas nyugdíjak visszafogása tulajdonképpen mindig jelen levő elve/gyakorlata volt a nyugdíjrendszer(ek)nek. Ennek formája többféle volt: a nyugdíj felső korlátja, a skála „teteje”, a beszámítható jövedelem korlátozása és kezdetben ezt szolgálta a degresszív beszámítás is (bár jelen volt a költségcsökkentés szándéka is).

Mivel a *degresszív* beszámítás sávhatárai nem követték a bérváltozást, ha emelkedtek is a nyugdíjak, csak igen mérsékelten (1992-ben például egyáltalán nem), s ez egyértelműen és minden másnál hatásosabban visszafogta a kiadásokat, nagymértékben nivellálva a nyugdíjakat. A kezdetben magasról induló degresszió egyre közelebb került az átlagkeresethez, induláskor a megállapítások körülbelül 10 százalékát, 1992-ben egyharmadát, 1997-ben pedig már 40 százalékát érintve. Másik oldalról a minimumok átlagosnál nagyobb emelése szintén a nivellálódást erősítette.

9. Változott a *nyugdíjskála* is, jobban honorálva a hosszabb szolgálati időt.

10. Reformértékű változás az 1990-es évek közepi *korhatáremelés*. Törvénybe iktatását követően „lebegett” és csak néhány évvel később, 1997-től lépett érvénybe. Az áttörés ugyanis – ami a nyugdíjrendszer előzőkben felvázolt történetét nézve érthető – nagyon nehéz volt, és ehhez kapcsolódott a megfelelő időzítés kérdéses volta. Már az 1980-as évek közepi, első „reformjellegű” csomag megpendítette a rugalmas korhatár kérdését (összhatásában növelően). Az ezt követő évek vitáinak eredményeként a szakemberek többsége elfogadta a korhatár-változtatást, de csak az 1990-es évek második felétől, amikor a munkába lépők demográfiai csúcsa már „lecsengett”, hiszen számolni kellett a munkanélküliség következményeivel is.

5. 2.

Reformelgondolások

Befejezésül röviden érintem a nyugdíjreform előéletét. Hogy a nyugdíjrendszer megreformálásra szorul, már az 1980-as évek elején felmerült. Abban az évtizedben három, szinte jogszabály mélységig kidolgozott, jellegében nagyon hasonló elgondolás született: 1984-ben, 1986-ban, majd az úgynevezett elosztáspolitikai reformbizottság vizsgálataként, 1989-ben.

Az első kettő közel nullszaldós (némileg szigorító) pozitív és negatív lépéseket tartalmazott. Az 1980-as évek végén megjelent a távlati *két-*, illetve *háromlépcsős nyugdíjmodell* gondolata. Az első lépcső egy úgynevezett alapnyugdíj (mindenfajta elképzelés létezett: nyugdíjrendszeren belüli vagy kí-

vüli, tb- vagy költségvetési finanszírozású stb.). Jellemzően fix összegű (esetleg állampolgári jogosultsággal). Az úgynevezett második lépcső munkanyugdíj – a társadalombiztosítási nyugdíj –, amely sokkal jobban függött volna a munkában töltött időtől és az elért keresettől, mint az érvényben lévő. A harmadik lépcső pedig önkéntes alapú úgynevezett kiegészítő nyugdíj üzleti alapon működő biztosítóintézetek kezelésében. Konszenzus, döntés azonban nem született. A nyugdíjjal foglalkozó szakemberek sem tudtak megegyezni egymással, még kevésbé a pénzügyi szféra képviselőivel. Utóbbiak ugyanis jelentős (egyidejű) forrásmérséklést szándékoztak beépíteni.

A nyugdíj-szakemberek közül elsőként az állami szférában dolgozók szembesültek a valamekkora visszafogás elkerülhetetlenségével, de egyik oldalról a gazdasági (pénzügyi) szakemberek „radikalizmusával”, másik oldalon a kutató-gyakorló szociálpolitikusokkal és érdekképviselőkkel kerültek szembe. Kettős szorításukat növelte, hogy „hivatalosan” sohasem mondták ki az 1975. évi egységesítés egyes elemeinek eltúlzott voltát. Így „mérésékelt” javaslatuk mindkét oldalon ellenállást váltott ki, elképzeléseik megvitatására tulajdonképpen sohasem került sor.

Az 1990-es évek első fele a reformelgondolások „csúcsideje” volt. Vitaanyagok, számítások készültek, köztük az Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság modellszámításai. Az addigi, folyamatosan formálódó javaslatok mellett/szemben megjelent és egyre erősödött egy más irányú reformelképzelés...

IRODALOM

- Baranyai Géza* (szerk.) (1991): Társadalombiztosítási Körkép. Országos Társadalombiztosítási Főigazgatóság, Budapest.
- Bartos István–Gál László–Gunyhó Józsefné–Hárshegyi Frigyes–Horányi Lászlóné–Illés György* (szerk.). (é. n.): A magyar társadalombiztosítás húsz éve (1945–1964). SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság, Budapest.
- Bikkal Dénes* (1940): Társadalombiztosítástan. A társadalombiztosítás elmélete és politikája. Mérnökök nyomdája, Budapest.
- Csincsek Imre* (1970): Tanulmány a pénzbeli és természetbeli juttatások távlati alakulásáról. Kutatási anyag, MÉB Jövedelempolitikai és szociálpolitikai munkacsoport, Budapest.
- Ember György* (1944): Társadalombiztosítás és társadalmi ellátás fogalma és rendszerei. Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem, Magyar Szociográfiai Intézete, Pécs, Szociográfiai Értekezések Tára, 10. sz.

- Horkay László* (szerk.) (1975): A társadalombiztosítás fejlődése 1975-ben. Táncsics, Budapest.
- Jurth Rudolf* (szerk.) (1987): A társadalombiztosítás fejlődése számokban 1950–1985. Népszava Lap- és Könyvkiadó, Budapest.
- Kertész István* (szerk.) (1970): A társadalombiztosítási jogszabályok kodifikációjáról. SZOT Társadalombiztosítási Főigazgatóság, Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete, Budapest.
- Kovrig Béla–Frisch Ferenc* (összeáll.) (1928): Törvényjavaslat az öregség, rokkantság, özvegyesség és árvaság esetére szóló kötelező biztosításról. Magyar Társadalmi Biztosítás III. Munkaügyi Szemle kiadványai, Budapest.
- KSH* (1974): A lakosság jövedelmeinek alakulása 1950–1975. Az 1976–1990-re vonatkozó hosszú távú terv előkészítése keretében készült munkaanyag. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- KSH* (1996): Magyarország népessége és gazdasága. Múlt és jelen. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- OT* (1971): A munkaerő és életszínvonal távlati tervkonceptiója. Kutatási anyag. Országos Tervhivatal munkaerő és életszínvonal távlati tervezési bizottság, Budapest.
- Réti János* (1996): A nyugdíjreform megalapozó számításai. A reform mozgástere. Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat, Budapest.
- Szabó Sándorné* (1998–2000): A társadalombiztosítási nyugdíjrendszer története, I–II. a)–b); III. a)–b) kötet. Sokszorosítás. Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, Budapest.

KATHARINA MÜLLER

A magyar nyugdíjreform politikai gazdaságtana

Összehasonlító megközelítés

Ebben a tanulmányban az 1997. évi magyar nyugdíjreformot átfogó összefüggéseiben tárgyaljuk. Fontos megértenünk, hogy ez nem elszigetelt esemény volt, hanem az új nyugdíj-ortodoxia keretében történt, amely bőven merít a Latin-Amerikában megfigyelhető nyugdíj-privatizációs áramlatból. Ezt a paradigmátikus inspirációt vázoljuk fel a tanulmány első részében, a magyar nyugdíj-privatizáció politikai folyamatát elemezzük a második részben. Végül a harmadik részben a magyar reform dinamikáját összehasonlítjuk a lengyel és a cseh nyugdíjreform-folyamattal.

BEVEZETÉS

1997-ben a magyar politika döntéshozói, szakítva az ország hagyományos társadalombiztosítási paradigmájával, részlegesen privatizálták az időskori jövedelemről történő gondoskodást. Ebben a tanulmányban a magyar nyugdíjreformot átfogó összefüggéseiben tárgyaljuk. Fontos megértenünk, hogy ez nem elszigetelt esemény volt, hanem az új nyugdíjortodoxia keretében történt, amely bőven merít a Latin-Amerikában megfigyelhető nyugdíj-privatizációs áramlatból. Ezt a paradigmátikus inspirációt vázoljuk fel a tanulmány első részében. Ezután a magyar nyugdíj-privatizáció politikai folyamatát elemezzük, hiszen egy ilyen radikális paradigmaváltás szemben áll a jóléti állam kutatóinak konvencionális bölcsességével: politológusok, szociológusok és közgazdászok hosszú ideje hangsúlyozzák a létező nyugdíjrendszerek figyelemreméltó ellenálló képességét a változással szemben. A nyugdíjrendszer privatizálása radikális lépés, mert kétszeresen is alapvető szakítás a korábbi rendszerrel: kollektív helyett egyénivé válik a gondoskodás az időskor-

*Katharina Müller, Frankfurt Institute for Transformation Studies (FIT), European University Viadrina. P.O.Box 1786, D-15207 Frankfurt/Oder, Germany.
(e-mail: kmuller@euv-frankfurt-o.de)*

ról, és az állam helyett a piac válik az öregségi nyugdíjak fő szolgáltatójává. Ez a „paradigmaváltás” [Holzmann (1997) 6. o.] a mögöttes társadalmi szerződés lényeges átírását jelenti. Végül a nyugdíj-privatizáció folyamatát regionális perspektívába helyezzük, összehasonlítva a magyar reform-dinamikát a lengyel és a cseh folyamattal.

1.

AZ ÚJ NYUGDÍJ-ORTODOXIA

1.1.

A latin-amerikai előzmények

A közelmúlt latin-amerikai nyugdíj-privatizációi a dél-amerikai kontinensen messze túl hatottak a szakértőkre és a politikusokra. Chile volt az első ország, amely radikálisan szakított a bismarcki örökséggel. A neoliberais ideológia és a Pinochet-diktatúra rendkívüli hatalma együtt alakította azt a környezetet, amelyben a korábbi, állami, felosztó-kirovó rendszert felváltotta a kötelező, tőkésített magánnyugdíjalapok által működtetett rendszer. A chilei reform eleinte egy, a demokratikus politikusok számára kevésbé vonzó autokratikus rezsim merész kísérletének tűnt. Az 1990-es évek elejétől azonban – miután demokratikus kormány váltotta fel a hosszú életű Pinochet-diktatúrát – a chilei nyugdíjreformra való hivatkozás „politikailag elfogadható” lett [Mesa-Lago (1997) 498. o.]. Az úgynevezett chilei modell Latin-Amerikában és azon kívül is reformparadigmává vált. Az elmúlt években számos latin-amerikai ország, többségük demokratikus kormányzású, megvalósította a chilei modell különböző változatait [lásd Nitsch–Schwarzer (1996)].

Ezeknek a „második generációs” reformoknak [Queisser (1995), (1998)] közös vonása a kötelező, magánnyugdíjalapok bevezetése, amelyek vagy versenyeznek az állami felosztó-kirovó rendszerrel, vagy felváltják, vagy kiegészítik azt. A következőkben áttekintem a „chilei modellt” és legérdekesebb változatát, az úgynevezett argentin modellt, amely a kelet-európai politikusok számára különösen fontosnak bizonyult.

A chilei eset nem azért jelentős, mintha lényegesen új koncepciót alakított volna ki az időskori biztonság kérdésében, hanem azért, mert a gyakorlatban valósított meg ismert, neoliberális reformjavaslatokat és ezzel precedenst teremtett [Queisser (1995)].

Az új chilei nyugdíjrendszerben az állam által kezelt, első pillér fizet adó-

ből finanszírozott, szociális segély jellegű nyugdíjat a rászoruló idős embereknek. Az első pillér nyilvánvalóan elégtelen, amennyiben mesterségesen 300 ezer személyre korlátozták, és a segély az átlagbér 10,5 százalékaival egyenlő. A második pillér az úgynevezett AFP-kből áll. Ezek tőkésített magánnyugdíjalapok, amelyek begyűjtik a chilei munkavállalók által kötelezően fizetett hozzájárulást: a bruttó bér 10 százalékát, plusz 2,5–3,5 százalékot, ami megoszlik az AFP-k jutaléka és egyfajta rokkantsági-hozzá tartozói biztosítási díj között. Az AFP-ktől azt várják, hogy évtizedeken át haszonnal fektessék be a felhalmozott tőkét az állami felügyeleti szerv által kidolgozott szabályok szerint. Az AFP-k általában akkor fizetnek nyugdíjat, amikor a dolgozók elérik a nyugdíjkorhatárt (férfiaknak 65, nőknek 60 év). Korábbi nyugdíjba vonulás lehetséges, ha a biztosított felhalmozott tőkéje elér egy bizonyos alsó határt. Azok a nyugdíjasok, akiknek legalább 20 szolgálati évük van, és egy minimális nyugdíjszintnél kevesebbet kapnak, jogosultak az állami költségvetésből kiegészítésre. A harmadik pillér önkéntes nyugdíjcélú megtakarítások ösztönzésére hivatott.

Az új rendszer a munkaerőpiacra újonnan belépők számára kötelező. Helyettesíti, illetve felváltja a korábbi, állami felosztó-kirovó rendszert, amely középtávon meg fog szűnni. Akik a reform idején már biztosítottak voltak, választhattak, hogy átlépnek az új rendszerbe, vagy maradnak a régiben. Az átlépők számára a kormány úgynevezett elismerési kötvényeket bocsátott ki, amelyek fedezik a már megszerzett nyugdíjjogosultságot. A fegyveres erők és a rendőrség kivételezett nyugdíjrendszerei érintetlenül maradtak, ami aligha meglepő, hiszen a reformot egy katonai diktatúra valósította meg.

A chilei modell támogatói azt állítják, hogy a tőkésített magánnyugdíjalapra való áttérés növelte a hosszú távú megtakarításokat és így a beruházásokat, ami jelentősen hozzájárult a gazdasági növekedéshez. Továbbá – az érvelés szerint – hatékonyan korlátozták az állam szerepévvállalását az időskori biztonságban, ami lehetővé tette az állami kiadások csökkentését [lásd például *Világbank* (1994), *Fougerolles* (1996)]. Függetlenül e nagy reményekkel szemben elhangzott ellenvetésektől, amelyek egy részét a későbbiekben ismertetem, a chilei modell világszerte nyugdíjreformokra ösztönzött [lásd *Standing* (1998) 9. o.].

Argentína nagy érdeklődést keltett 1994-ben, amikor a chilei példa arra készítette, hogy alapvetően megreformálja nyugdíjrendszerét. Mint az első latin-amerikai ország, amely pluralista rendszerben másolta le a chilei modellt, egy másik precedenst teremtett: „az argentin reform tanúsága, hogy lehetséges radikális nyugdíjreformot végrehajtani demokratikus folyamat ke-

retében” [Vittas (1995) 3. o.], nem csupán autokratikus környezetben. A politikai pluralizmus azonban nem maradt hatás nélkül a reform jellegére: a régi rendszer felváltása helyett Argentína egy vegyes típusú reform mellett kötött ki [lásd Schulthess–Demarco (1996), Rofman (2000)].

Az új argentin nyugdíjrendszer összekapcsolja az állami felosztó-kirovó rendszer gyökeres reformját a főként magánigazgatású nyugdíjalapok bevezetésével. A biztosított eldöntheti, hogy nyugdíjárulékának egy részét átirányítja valamelyik magánigazgatású nyugdíjalapba, vagy az állami felosztó-kirovó rendszerben marad. A munkaerőpiacra újonnan belépők előtt is nyitva áll ez a választási lehetőség. A döntéstől függően a biztosított járuléka (a bruttó bér 11 százaléka) vagy az állami rendszerbe folyik be, vagy egy magánigazgatású nyugdíjalapba. A megfelelő munkáltatói járulék (16 százalék) az állami rendszer finanszírozására szolgál. A nyugdíjkorhatárt felemelték 60/65 (nők/férfiak) évre.

A biztosítottak általános alapnyugdíjra és – a reform előtti hozzájárulásuknak megfelelő – kártalanító nyugdíjra jogosultak. Akik az állami rendszerben maradtak, azok számára a harmadik összetevő az a jogszerű követelés, ami az 1994. évi reformtól a nyugdíjba vonulásukig felhalmozott összegek után jár. Akik a vegyes rendszer mellett döntöttek, azok számára a harmadik összetevő az úgynevezett rendes nyugdíj lesz, amelyet a választott magánnyugdíjalaptól kapnak, szigorúan biztosítási (aktuárius) alapon. Meg kell jegyezni, hogy mindhárom állami juttatás 30 szolgálati évet tételez fel. Ez a szigorú jogosultsági feltétel, amelyet különösen a nők, a munkanélküliek és az informális szektor dolgozói nehezen teljesítenek, nyilvánvalóan a vegyes rendszer felé terel, amelyben az egyéni tőkefelhalmozásból származó járadék a szolgálati évek számától független.

Az új argentin nyugdíjrendszer számos politikai kompromisszumot tükröz [lásd Arenas de Mesa–Bertranou (1997)]. A „chilei modelltől” való eltérések közül a következő négyet tekintik a legfontosabbnak, mivel ezek politikai és pénzügyi következményekkel járnak. 1. Az állami felosztó-kirovó rendszert csak részben váltja fel az újonnan létrehozott kötelező tőkésített magánrendszer – az állami időskori biztonsági rendszerből való teljes kiválás, Chilével szemben, itt lehetetlen. 2. A munkáltatói hozzájárulást fenntartják az állami rendszer kötelezettségeinek finanszírozására, akkor is, ha a biztosított a vegyes rendszert választja. Így kisebb a részleges váltásból származó költségvetési teher. 3. A kötelező tőkésített magánpillér lassabban épül fel, mint Chilében, mivel csak kiegészíti az állami pillért, és senkinek sem kötelező ezt választania. 4. Szemben a chilei példával, ahol „elismerési kötvényeket” bo-

csátottak ki, az argentin reformerek a kártalanító nyugdíjat választották a reform előtt szerzett jogosultságok elismerésére, ami kisebb költségvetési terhet jelent, mert nincs kamat. Ennél még fontosabb, hogy így a rejtett államadósság nem azonnal, hanem csak fokozatosan válik láthatóvá.

1.2.

Az új nyugdíj-ortodoxia

Az időskori biztonsággal kapcsolatos paradigmaváltás talaját már régen előkészítették a jóléti állam konzervatív kritikusai. A mai közgazdasági főáramlat a létező állami felosztó-kirovó rendszereknek tőkésített magánnyugdíj-alapokkal való felváltása mellett érvel. A paradigmaváltás leggyakrabban említett, várható előnyei a megtakarítások növekedése, valamint a hatékonyság javulása a pénzügyi és munkaerőpiacokon, és ezek a hosszú távú növekedést gyorsítják [lásd például *Sachs–Warner (1996)*, *Corsetti–Schmidt–Hebbel (1997)*]. Hasonló megfontolásokat alkalmaznak mikrogazdasági szinten is, például arra következtetve, hogy a tőkésített magánrendszerek lehetővé tennék a nyugdíjjárulékok egyharmados csökkentését [*Siebert (1998)* 23–24. o.].

Az időskori biztonsági rendszer reformja eredetileg nem szerepelt az úgynevezett washingtoni konszenzusban [*Williamson (1990)*, (1998)], mára azonban ennek a neoliberális reformcsomagnak elválaszthatatlan részévé vált. A Világbank 1994-ben nyilvánosságra hozott *Az időskori válság elkerülése (Averting The Old Age Crisis)* című kutatási beszámolója [*Világbank (1994)*], amely a Világbank nyugdíjpolitikájának vezérelveit fogalmazta meg, világszerte nagy figyelmet keltett; a mára „új nyugdíj-ortodoxiaként” kifejlődött irányzat [*Lo Vuolo (1996)*] legismertebb kifejtése és egyben terjesztésének fő eszköze. A jelentés globális problémára kíván válaszolni egy olyan univerzális stratégiával, amely nemcsak szociálpolitikai megfontolásokat, hanem makrogazdasági követelményeket is kielégít. Ezt az alaphangot megadó alcím jelzi: Az idősök támogatását és a növekedés előmozdítását szolgáló politika. E két cél rangsorát tekintve, a Világbank vezető nyugdíjszakértője, Estelle James világossá teszi, hogy a többpillérű modellt főként hatékonysági és növekedési megfontolások miatt kell bevezetni, az időskori biztonság javítását pusztán „másodlagos érvként” említi [*James (1997)* 16. o.].

A Világbank azt állítja, hogy a létező, állami felosztó-kirovó nyugdíjrendszerek „kezelhetetlenné váltak a közepes és magas jövedelmű országokban” [*Világbank (1994)* 1. o.]. Belső gyengeségük: az egypilléres jelleg, a gyenge kapcsolat a hozzájárulás és az ellátás között, a torzító hatás a munkaerőpiacon és

a kiszolgáltatottság a politikai manipulációknak. Továbbá, a növekvő nyugdíjkiadások halmozódó költségvetési hiányhoz, inflációhoz és a szociális kiadások, például az egészségügyi és oktatási kiadások csökkentéséhez vezetnek (uo. 11–14. o., 234–247. o.). Emellett az állami felosztó-kirovó rendszerek képtelenek anélkül válaszolni a demográfiai kihívásra, hogy magas hozzájárulási rátával akadályozzák a gazdasági növekedést. Mivel „az állam által támogatott nyugdíjak nem tarthatók fenn, és ugyanakkor nagyon nehezen reformálhatók” (uo. xiii. o.), a Világbank szerint a nyugdíjválságból kivezető egyetlen út egy többpilléres rendszer, amely láthatóan, bár nem bevallottan, a chilei mintát követi.

A Világbank azt állítja, hogy nyugdíjkoncepciójának fő előnyei a következők (uo. 239–254. o.). Az új állami–magán keverék lehetővé teszi a kockázatok megosztását különböző pénzügyi és igazgatási formák között. Az állam kötelezettsége az időskori biztonságban csökken, a piac szerepe erősödik. A tőkésített magánpillérben az ellátások biztosításilag korrekten kapcsolódnak a befizetésekhez, ezáltal javul az átláthatóság és gyengül a járulékfizetés kikerülésére való ösztönzés. A kötelező tőkésített magánpillér bevezetése várhatóan fellendíti a hosszú távú megtakarítást, a tőkepiac bővülését és a gazdasági növekedést.

A Világbank szerint a chilei típusú nyugdíj-privatizációnak Kelet-Európában sajátos, lélektani és politikai előnyei lennének: „...ezek a döntések jeleznék a kormány szándékát, hogy az egyéneknek adja át a felelősséget saját jólétükért (...), és létrehoznák a makrogazdasági stabilitást, a pénzügyi reformot és a vállalati privatizációt támogató tábor” (uo. 286. o.). A Világbank hangsúlyozza nyugdíjreform-koncepciójának univerzális jellegét, és sürgeti az iparosodott és fejlődő országokat, hogy induljanak el ezen a „legtöbb ország számára legjobb úton” (uo. 292. o.).

A Világbank „taktikai tervezést és ütemezést” javasol ott, ahol az előbbiek szerinti, gyökeres nyugdíjreform jelenleg nem érhető el [*Világbank* (1997) 151. o.]. Ez az Argentínában választott, vegyes nyugdíjreform útján érhető el. A Világbank láthatóan másodosztályúnak tekinti az új argentin nyugdíjrendszert hatékonysági szempontból. Belátja azonban, hogy „a hatékonysági szempontból optimális, egyszeri akció esetleg nem vihető keresztül politikailag” (uo. 153. o.). Erre az esetre azt javasolja, hogy a politikusok folyamodjanak fokozatossághoz az állami rendszer felszámolásában, és egyidejűleg haladjanak a részlegestől a teljes privatizálás felé. A számos latin-amerikai országban követett párhuzamos és vegyes reformok útja ebben az értelemben úgy tekinthető, hogy rejtett forgatókönyvet tartalmaz, csupán közbenső megol-

dás a chilei típusú reform felé vezető úton – „kétlépcsős stratégia az ellenállás megkerülésére” (uo. 153. o.).

„Nem érdemes az elméleti tervek finomságain vitatkozni, ha a politikai dinamika nem változik meg” [Butler–Germanis (1983) 556. o.]. A nyugdíj-privatizáció hívei régen tudják, hogy a taktikai tervezési döntések nem elegendők ahhoz, hogy a radikális reform politikailag keresztülvihető legyen. Már 1983-ban publikáltak egy stratégiát az Egyesült Államok társadalombiztosítási (*Social Security*) rendszerének fokozatos felszámolására, amely a privatizálás politikai talajának előkészítésére összpontosított. Miközben a kortársak kételyeket hangoztattak a terv politikai életképességével kapcsolatban [lásd *Flowers* (1983)], ez a korai tanács jelentős mértékben megelőlegezte a nyugdíj-privatizáció mai híveinek stratégiáját Latin-Amerikában, Kelet-Európában és másutt.

A Butler–Germanis-terv azért is ritka dokumentum, mert igen részletesen tárja fel a radikális reformerek taktikáját. Mindenekelőtt azt javasolja, hogy meg kell birkózni a társadalombiztosítás mögött álló érdekcsoportokkal. Ezen belül meg kell nyugtatni a jelenlegi nyugdíjasokat, akik „a strukturális reform ellenzőinek szövetségében a legerősebb elemet alkotják” [Butler–Germanis (1983) 549. o.], hogy nyugdíjukat teljes egészében meg fogják kapni. A társadalombiztosítás más támogatóit pedig meg kell osztani „a semlegesítés, kivásárlás vagy legyőzés módszereivel” (uo. 552. o.).

Másodszor, a szerzők a közvélemény politikailag kezdeményezett megváltoztatását kívánják elérni. Egy „felvilágosító kampányban” (uo. 550. o.) le kell leplezni a „mítoszt”, amely szerint a társadalombiztosítás járulékból finanszírozott biztosítási program, korábban megfizetett járadékot nyújt. Egy ilyen kampány célja az lenne, hogy aláássa a megszerzett jogosultságok legitimitását. Ugyanakkor világossá kell tenni, hogy mennyivel kedvezőtlenebb a társadalombiztosítás, mint egy magánbiztosítás. Ennek érdekében kell bevezetni az egyéni számlákat, valamint a befizetések és a várható nyugdíjak évenkénti kimutatását az állami rendszerben (uo. 554. o.).

Harmadszor, Butler és Germanis azt javasolja, hogy a magánnyugdíjakat fokozatosan vezessék be azzal, hogy bátorítják a társadalombiztosításból történő egyéni kiválást (uo. 551. o.). Ennek célja egy olyan koalíció felépítése, amely közvetlenül hasznot húz a nyugdíj-privatizációból, s így annak „természetes szavazóbázisát” (uo. 551. o.) fogja alkotni: a bankok, biztosítótársaságok, az üzleti világ és a magánbiztosításban részt vevő biztosítottak. Butler és Germanis hangsúlyozza, hogy e politikai stratégia mellett a társadalombiztosítás pénzügyi válsága is szükséges feltétel a radikális nyugdíjreform

megvalósításának (uo. 548. o., 556. o.). A politikai reformok politikai gazdaságtani irodalma általában is kiemeli a – valódi vagy mesterségesen konstruált – válságok szerepét a politikai változás előidézésében.

1.3.

Az új nyugdíj-ortodoxia kritikusai

A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) és a Nemzetközi Társadalombiztosítási Szövetség (ISSA) az új nyugdíj-ortodoxia legkiemelkedőbb ellenzői a globális nyugdíjreform-arénában. Ami a paradigmát illeti, a neoliberális individualizmus és a jóléti állam bismarcki-beveridge-i hagyománya közötti konfrontációról van szó [Turner (1998) V. o.] E nemzetközi vita háttérében alapvető normatív különbségek húzódnak meg az állam és a piac megfelelő szerepéről a társadalmi biztonságban csakúgy, mint arról, hogy milyen mértékben képesek az egyének saját jólétükről dönteni (uo.).

Az ILO és a Világbank hárompilléres nyugdíjreform-javaslatait összehasonlítva, *Mesa-Lago* (1996, 88. o.) arra a következtetésre jut, hogy az első és a harmadik pillér terve nagyon hasonló a két javaslatban – valóban, aligha el lenne bárki is valamiféle minimálisnyugdíj-garanciát vagy önkéntes takarékoskodást. Így az alapvető vita a kötelező második pillért érinti, amely a legtöbb esetben a nyugdíjellátás oroszlánrészét fizeti. Az új nyugdíj-ortodoxia által javasolt áttérés egy állami felosztó-kirovó rendszerről egy olyan időskori biztonsági rendszerre, amely főként magánnyugdíjalapokra épül, lényegét tekintve kockázatos stratégia a jövő nyugdíjasai számára [Beattie-McGillivray (1995)]. A jövőbeli nyugdíjak színvonala a nyugdíjtőke hozamrátáihoz kötődik, így a befektetési kockázatot a biztosítottak viselik. A világban sok helyen magas infláció veszélyezteti a felhalmozott nyugdíjtőke reálértékét – ezzel a kockázattal szemben egy magánnyugdíjalap nem tud biztosítani. Az elégtelen befektetési lehetőségek még egy hátránnyal járnak: a nyugdíjalapoktól nem azt várják, hogy globális méretekben diverzifikálják befektetési portfóliójukat, hanem hogy a helyi pénzpiacon fektessék be a felhalmozott nyugdíjtőkét, ezáltal bezárva a „megtakarítási rést”, amelynek létét az új nyugdíj-ortodoxia bizonygatja [például *Világbank* (1994) 93. o., *Fontaine* (1997)]. Ennek érdekében megszorító befektetési szabályozást kell alkalmazni. A feltörekvő piacokon viszont korlátozott lehet a megfelelő kockázat-hozam arányú pénzügyi eszközök hazai kínálata.

Az Egyesült Államokra vonatkozó legutóbbi előrejelzés [Mueller (1998)] megcáfolja az új nyugdíj-ortodoxia feltevését, amely szerint a magánnyugdíj-

alapok magasabb ellátmányt nyújtanak, mint az állami felosztó-kirovó rendszerek. A tőkésítésre való áttérés nem védi meg automatikusan az időskori biztonsági rendszereket a demográfiai kockázattól [lásd *Barr* (1998), *Bovenberg* (1998)]. A legutóbbi délkelet-ázsiai és oroszországi válságok világossá tették, hogy a globalizált világban a helyi tőkepiacok, különösen a fejlődő és átmeneti országokban, teljes mértékben ki vannak szolgáltatva a pénzügyi piacok másutt bekövetkező összeomlásának. Egyedül a mexikói válság évi 2,5 százalékos veszteséget okozott 1995-ben a chilei nyugdíjalapoknak [*Arrau* (1998)], ami csökkentette a felhalmozott nyugdíjtőke reálértékét. Továbbmenve, *Bosworth–Burtless* (1998, 53–54. o.) rámutatott, hogy a hazai tőkeképződés bővítését a nyugdíj-privatizáció segítségével elérni szándékozó globális erőfeszítés valószínűleg a tőkehozamok csökkenéséhez vezet.

Ezen túlmenően, az új nyugdíj-ortodoxia kritikusai megkérdőjelezik a feltevést, hogy a tőkésített magánrendszerre való áttérés szükségképpen csökkenti a járulékfizetés kikerülését. A chilei helyzetet idézik, ahol a biztosítottak több mint 40 százaléka nem fizet rendszeresen a nyugdíjalapokba, főleg azok, akiknek jövedelme alacsony és egyenetlen. Aggodalomra ad okot a jövőbeli ellátás színvonala is: Chilében az átlagos bérből élő egyén 36 szolgálati évvel – ami Latin-Amerikában kiváló teljesítmény – mindössze 35 százalékos helyettesítési rátát fog elérni [*Schulz-Weidner* (1996)].

Kétséges továbbá a chilei rendszer adminisztratív hatékonysága is: az adminisztrációs költségek magasak, főleg a rendkívül magas marketingkiadások miatt, amelyek elérik a működési költségek 30-40 százalékát. A biztosítottak 70 százaléka a három legnagyobb AFP-hez tartozik, ami oligopolisztikus struktúrára mutat [lásd *Mesa-Lago* (1997)]. Az állami felosztó-kirovó rendszer finanszírozásáról a tőkésített magánrendszer finanszírozására való váltás magas tranzíciós költséggel jár: a nyugdíj-privatizációhoz szükséges politikai támogatást csak úgy lehet megszerezni, ha a korábbi felosztó-kirovó rendszerben megszerzett nyugdíjjogosultságokat fenntartják.

Chilében a kormány által kibocsátott elismerési kötvényeket az inflációval indexelik, ezenkívül évi 4 százalékkal kamatoznak, és esedékessé válnak, amikor a tulajdonosuk nyugdíjba vonul. Azzal, hogy a rejtett kötelezettségeket explicitté alakítják át, az állami költségvetés nyugdíjjal kapcsolatos terhei távolról sem csökkennek. A meglévő nyugdíjkötelezettségek fedezésére a chilei kormány államkötvényeket bocsátott ki, ezek főként az újonnan létrehozott magánnyugdíjalapok birtokában vannak [lásd *Nitsch–Schwarzer* (1996)]. Az új rendszer első tíz évében a GNP 4,0 százalékát kitevő, a reformhoz kapcsolódó nyugdíjhiány mutatkozott, ami felülmúlta a tőkésített pillérben keletke-

zö többletmegetakarítást (évi 2,4 százalékot). *Arrau* (1992) előrejelzése szerint a reformhoz kapcsolódó chilei nyugdíjhiány csak 2020-ban fog eltűnni, vagyis 40 évvel a reform után. Ez arra utal, hogy a chilei rendszerváltás rövid és középtávon nem vezet sem a közkiadások csökkenéséhez, sem a nemzetgazdasági megtakarítások növekedéséhez [lásd *Schulz-Weidner* (1996)]. Következésképpen, semmiféle gazdasági növekedési többlethatás nem tulajdonítható a chilei reformnak [lásd *Holzmann* (1996), *Mesa-Lago* 1997)].

Vajon az állami felosztó-kirovó rendszerek paramétereinek reformja életképes választás lenne-e, vagy a nyugdíj-privatizáció az egyetlen út? A Világbank idézett jelentését megalapozó feltevés, hogy a tőkésített magánrendszerek elvileg magasabb rendűek, mint az állami felosztó-kirovó rendszerek. Az új nyugdíj-ortodoxia kritikussai nem osztják ezt a nézetet. Véleményük szerint számos létező állami felosztó-kirovó rendszer hatékonyan működik, anélkül hogy az összeomlás szélén lenne. A járulék és a nyugdíj közötti szoros kapcsolat bevezetése fokozhatná a nem tőkésített rendszerek átláthatóságát és elfogadottságát, az időskori biztonság privatizálása nélkül is [lásd *Schulz-Weidner* (1996) 168. o.]. A paraméterek némi igazításával a létező felosztó-kirovó rendszerek megfelelhetnének a demográfiai kihívásnak [lásd *Becker-Neetz* (1995), *Cichon* (1997)].

„A népesség öregedését nem szabad ürügyként használni a létező szociális védő rendszerek diszkreditálására és következképpen felszámolására – azért, hogy olyan rendszerekkel helyettesítsék őket, amelyek egy más célt szolgálnak” [Cichon (1995) 14. o.]. Figyelembe véve a veszélyt, hogy a nyugdíjreform során makrogazdasági megfontolások kiszorítják a szociálpolitikai célokat (*Queisser* [1993], *Schmühl* (1998)], tisztázni kell, hogy milyen értékek forognak kockán [*Kingson-Williamson* (1996)]. Hasonlóképpen *Queisser* (1998, 15. o.): „A nyugdíjreformok legfőbb céljának, függetlenül a javasolt modell-től, a nyugdíjaskori jövedelembiztonság javításának kell lennie. Egy politikai lépést, amely pozitív hatású más területeken, de nem javítja a nyugdíjellátást, nem szabad nyugdíjreformnak nevezni.”

2.

MAGYARORSZÁG: A NYUGDÍJRENDSZER
MEGREFORMÁLÁSA

Már 1989-re széles körben elfogadottá vált, hogy a magyar időskori biztonsági rendszer alapvető reformjára van szükség. Az örökölt felosztó-kirovó rendszert igazságtalannak, nem megfelelőnek és fenntarthatatlannak tekintették; pénzügyi problémái tovább súlyosbodtak a gazdasági átalakulás folyamán. A korai posztkommunista években azonban a nyugdíjpolitika lassú volt, részleges és nem eléggé lendületes. A biztosítási elv szándékolt erősítését nem lehetett megvalósítani. *Götting* (1998, 162. o.) magyarázata szerint ez főként költségvetési okoknak tulajdonítható: a nyugdíjak erőteljesebb differenciálása költséges, a közepes és magas életkeresetűek helyzetét csak többletforrásokból lehet javítani, ha a legkisebb nyugdíjak máris nagyon alacsonyok, és nem csökkenthetők tovább.

Ugyanakkor igen sok nyugdíjas szenvedett az elégtelen ellátási színvonal-tól, miközben a nyugdíjasok foglalkoztatási lehetőségei egyre inkább romlottak. Az 1980-as évek közepén a háztartás-statisztikai vizsgálatok feltárták, hogy a nyugdíjasok 35,7 százaléka a szegénységi küszöb alatt élt [lásd *Grootaert* (1997)]. „Az állami nyugdíjbiztosítás közelmúlt teljesítménye kritikát váltott ki minden oldalról: munkáltatók, munkavállalók, nyugdíjasok, különböző minisztériumok, külföldi befektetők, nemzetközi szervezetek részéről.” [*Csaba–Semjén* (1997) 16. o.]

2. 1.

Ellentétes tervezetek átfogó reformra

Az első átfogó nyugdíjreform-javaslat a posztkommunista Magyarországon 1991-re nyúlik vissza, amikor a 60/1991. számú országgyűlési határozat egy hárompilléres megközelítést hagyott jóvá. Az első pillér a költségvetésből finanszírozott, egyösszegű állampolgári alapnyugdíj; a második pillér keresethez kapcsolt, járulékból finanszírozott járadék, a járulék és a járadék közötti szoros összefüggéssel; a harmadik pedig egy önkéntes, kiegészítő pillér. Az első két pillér állami, a harmadik magánigazgatású lett volna. A határozat célja az volt, hogy elválassa a szociális támogatási funkciót, amelyet az első pillér valósított volna meg, a szociális biztosítás funkciójától, amelyet a második pillér vett volna át. Ez az 1991-ben elképzelt hárompilléres tervezet azonban sohasem valósult meg a gyakorlatban, kivéve az ön-

kéntes nyugdíjpenztárak bevezetését, amelyek a létrehozták a harmadik pillért.

1994 decemberében az a kormányhatározat nyitotta meg újra az utat egy átfogó nyugdíjreformhoz, amely létrehozta az államháztartási reformbizottságot a pénzügyminiszter vezetésével. Az átfogó nyugdíjreform előkészítésének feladatát a hét albizottság egyike, a jóléti albizottság kapta. Ez az albizottság 1995 júniusában terjesztette javaslatát – a meglévő állami felosztó-kirovó rendszer alapos átstrukturálását és egyetlen kötelező pilléreként való fenntartását – az államháztartási reformbizottság elé [lásd *Czúcz–Pintér* (1998) 20–21. o.]. Annak ellenére, hogy ez utóbbi bizottság a javaslatot elfogadta, alig néhány héttel később a pénzügyminiszter, meglepő módon, egy alapvetően különböző nyugdíjreform-tervezetet terjesztett a kormány elé. Ez az új tervezet nyugdíj-privatizációt javasolt, ami a magyar időkori biztonsági rendszerben jelentős paradigmaváltást képviselt.

Ez a fejlemény világossá tette, hogy a követendő reformútra vonatkozó, korábbi egyetértés a magyar nyugdíjszakértők és politikusok között az 1990-es évek közepére eltűnt [lásd *Gál* (1996), *Simonovits* (1997)]. Feltűnő, hogy ettől kezdve a magyar tárgyalásmód az előző részben vázolt nemzetközi nyugdíjreformvitát tükrözte, röviddel azután, hogy a Világbank kezdett részt venni a helyi ügyekben a maga jól ismert – a latin-amerikai típusú nyugdíj-privatizáció szerint modellezett – politikai javaslataival.

Így 1995-ben és 1996-ban két fő versenyző nyugdíjreform-tervezet élt Magyarországon, amelyek nemcsak a paradigma tekintetében különböztek, hanem abban is, hogy mennyi figyelmet kaptak: a Pénzügyminisztérium tervezetét mint „egyetlen lehetséges megoldást” tárták a nyilvánosság elé, annak ellenére, hogy azt számos alkalommal kemény támadások érték. Ezzel szemben az ellenjavaslat, amelyet a bismarcki-beveridge-i hagyomány követői készítettek, a magyar társadalombiztosítási szakértők körében vezetett, de „sohasem kapott megfelelő nyilvánosságot” [Ferge (1999) 237. o.].

Az új nyugdíj-ortodoxia követői – elsősorban a Pénzügyminisztérium – azt állították, hogy az időkori biztonság privatizálása több választási szabadságot nyújt az állampolgároknak, és erősíti egyéni felelősségüket. A magánrendszer biztonságosabb is, mint az állami, miközben még az az előnye is megvan, hogy a biztosított rokonaira hagyhatja felhalmozott megtakarításait. A magánrendszer átláthatósága erősíteni fogja a járulékfizetési hajlandóságot. Továbbá, a nyugdíj-privatizáció kedvező makrogazdasági hatásokkal jár, nevezetesen: a magyar tőkepiac fejlődésével, valamint a megtakarítások és a gazdasági növekedés erősödésével. Végül hangsúlyozták, hogy a megle-

vő állami felosztó-kirovó rendszer pénzügyileg életképtelen, és „felrobbanhat” a következő évtizedben [Rocha (1996) 14. o.].

Az új nyugdíj-ortodoxia magyar hívei tehát elvetették, hogy csupán az állami felosztó-kirovó rendszeren belül legyen reform. A Pénzügyminisztérium nyugdíjreform-tervezetét láthatóan a latin-amerikai előzmények inspirálták. A tervezet első változata az időskori biztonság teljes privatizációját javasolta, chilei mintára.

Kiderült azonban, hogy Chile rosszul választott példa, mert a magyarok hajlamosak voltak azt a Pinochet-diktatúrával összefüggésbe hozni. Sőt, a közép-európaiak szemében Latin-Amerika egy fejletlen régió stigmáját hordozta [lásd Orenstein (1998) 27. o.]. Ez lehetett az egyik ok, amiért mind a magyar reformerek, mind világbanki tanácsadók távol tartották magukat a chilei példától, és elkerültek minden hivatkozást a latin-amerikai reformokra [lásd Rocha (1996) 15. o.]. Ugyanakkor, az időskori ellátás privatizálandó hányadát a járulékok 50 százalékára csökkentették, és hangsúlyozták, hogy az új rendszer „megőrzi az állam fontos szerepét, és egyidejűleg bővíti a magánszektor lehetőségeit” (uo.). Konceptcionális szempontból az 1996-os tervezet úgy jellemezhető, hogy közelebb állt a vegyes argentin, mint az állami rendszert felváltó chilei megközelítéshez [lásd Charlton–McKinnon–Konopielko (1998) 1423. o.].

A Pénzügyminisztérium tervezetének 1996-os változata egy hárompilléres rendszert ír le, két kötelező és egy önkéntes pillérrel [lásd Rocha (1996)]. Az első pillér egy lecsökkentett méretű, állami felosztó-kirovó rendszer, amelyet a munkáltatói járulékok finanszíroznak, és amelynek célja újraelosztás és a szegénység enyhítése. A költségek korlátozása érdekében a jogosultsági feltételeket szigorítani kell. A második pillér a kötelező magánpénztárak rendszere, amelyet a munkavállalói járulékok finanszíroznak, és az állam felügyeli. A harmadik pillér az önkéntes nyugdíj-takarékosság. Hosszú távon előírányozták a járulékkulcsok csökkentését.

A Pénzügyminisztérium privatizációs megközelítését aktívan támogatta a Világbank budapesti székhelyű közép-európai irodája [lásd Rocha (1996), Palacios–Rocha (1997)]. Egy korábbi országtanulmányban [Világbank (1992)] a Világbank még a meglévő állami felosztó-kirovó rendszeren belüli reformokra korlátozta tanácsait. A Világbank (1994) jól ismert jelentésének – *Averting the Old Age Crisis* – megjelenése után a magyar kormánynak szóló nyugdíjreform-ajánlások explicitebbé váltak. Ez megmutatkozik az ezt követő országtanulmányban, amelyben a „rendszerjellegű változás, a jelenlegi egyetlen állami rendszernek két kötelező pillérre hasítása – egy egyösszegű állampolgári nyugdíj és ... egy tőkésített második pillér” mellett érvel a Világbank (1995, 38–40. o.).

A napirend megváltoztatására irányuló sikeres törekvések után, 1995-ben a Pénzügyminisztérium kérésére a Világbank budapesti irodája közvetlenül is bekapcsolódott a magyar nyugdíjreform előkészítésébe. A Világbank nemzetközi nyugdíjszakértőket hívott meg Magyarországra, például Patricio Arraut Chiléből és Rafael Rofmant Argentínából. Jelentős pénzügyi támogatást nyújtottak a reformon dolgozó munkacsoportnak – többek között az Egyesült Államoktól és más kétoldalú adományozóktól származó forrásokból [lásd *Nelson* (1998) 10. o.]. A Világbank szakértői szándékosan tartózkodtak a nyilvános vitában való szerepvállalástól, hogy elkerüljék a látszatot, miszerint a nyugdíjreformot a nemzetközi pénzügyi intézmények diktálnák [lásd *Orenstein* (1998) 34. o.].

Ezzel szemben a bismarcki–beveridge-i hagyomány hívei azt hangsúlyozták, hogy a nyugdíjrendszer feladata nem makrogazdasági kívánások teljesítése, hanem az idős emberek szolgálata. Rámutattak arra, hogy az állami felosztó-kirovó rendszerben is létezik az örökölhetőség fogalma, az özvegyi és árvaellátások formájában. Végül, az átláthatóság és igazságosság egy alapvetően megreformált állami pillérben is éppúgy megvalósítható. A meglévő önkéntes nyugdíjpénztárakat pedig elegendőnek tartották a megtakarítások ösztönzésére.

A jóléti albizottság, a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat és – eredetileg – a Népjóléti Minisztérium terjesztett elő javaslatokat az állami felosztó-kirovó pillér megreformálására, nyugdíj-privatizáció nélkül. Az egyszerűség kedvéért itt egyetlen ellenjavaslatként kezeljük ezt a három tervezetet, bár különböznek néhány részletkérdésben [lásd *Palacios–Rocha* (1997) 17–18. o., *Czibere* (1998) 33–34. o.]. Ezek a reformtervezetek szilárdan az időskori biztonság nyugat-európai főáramlatába ágyazódtak, kombinálni kívánták a bismarcki biztosítási hagyományt a beveridge-i univerzalizmussal. Azt javasolták, hogy „... saját történelmi hagyományainkra támaszkodó, európai típusú válaszokat adjunk azokra a kihívásokra, amelyek a magyar nyugdíjrendszer reformját kívánják.” [Bod (1995) 174. o.] A kötelező magánpénztárakat úgy tekintették, hogy azok jelentős kockázatot hárítanak át a jövőbeli nyugdíjasokra. Ugyanakkor támogatták az önkéntes pénztárakat mint az állami felosztó-kirovó rendszer kiegészítését.

A jóléti albizottság 1995. júniusi reformtervezetének előterjesztése után, a 60/1991. számú országgyűlési határozatra is hivatkozva, mind a Népjóléti Minisztérium, mind a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat hozzákezdett saját nyugdíjreform-tervezetének kidolgozásához. Úgy mondták, nem volt könnyű meggyőzni az önkormányzatban helyet foglaló szakszervezeti képviselők többségét arról, hogy a létező, állami felosztó-kirovó rendszerben valóban

szükség van mélyreható változásokra. Végül is a szakszervezeti képviselők elfogadták azt a javaslatot, amelyet az önkormányzat és Magyar Tudományos Akadémia szakértőinek egy csoportja dolgozott ki.

Ezek a tervezetek az állami felosztó-kirovó rendszer alapvető reformját javasolták, azzal a céllal, hogy elválasszák a támogatástípusú juttatásokat (az első pillér feladataként) a társadalmi biztosítási funkcióktól (a második pillér rendeltetése). Az első pillér feladata: univerzális, egyösszegű alapnyugdíj folyósítása, általános adóbevételekből finanszírozva; a második pilléré: erős kapcsolat létesítése a járulék és a nyugdíjjáradék között, a német példát követő pontrendszer bevezetésével. A tervezet kollektív tőkésítés bevezetését javasolta, hogy kezelhető legyen a 21. század eleji kedvezőtlen demográfiai helyzet. Erre a célra átmeneti tartalékot a Nyugdíjbiztosítási Alap – a nyugdíjkorhatár felemelése után várható – többleteiből kellett volna képezni. A javaslattevők az ajánlásokat terjedelmes szimulációkkal támasztották alá [lásd *Augusztinovics* (1995), *Martos* (1995), *Réti* (1996)], és arra a következtetésre jutottak, hogy a létező felosztó-kirovó rendszer megreformálható.

2. 2.

A törvényalkotáshoz vezető út

Láttuk, hogy 1995-ben és 1996 elején a Pénzügyminisztérium és a Népjóléti Minisztérium eltérő reformutat támogattak, ami meggátolta a két tervezet közül bármelyiknek a megvalósítását. A népjóléti miniszter lemondása után új miniszter került a tárca élére; így a két minisztérium alapvető konfliktusát 1996 áprilisában megoldották, és a két miniszter négy héttel később közös nyugdíjreform-tervezetet terjesztett elő [lásd *Ministry of Welfare–Ministry of Finance* (1996)].

A közös javaslat erősen hasonlított a Pénzügyminisztérium korábbi álláspontjához, bár a tőkésített pillér részesedési arányát tovább csökkentették. A reformterv egyes nyugdíjrendszert tartalmazott két kötelező pillérrel – egy állami felosztó-kirovó pillért (kétharmad rész) és egy tőkésített magánpillért (egyharmad rész) – a kétféle rendszer előnyeinek integrálására. A részleges nyugdíj-privatizáció mellett makrogazdasági szempontokkal érveltek: mérsékli a munkaerő-piaci torzításokat, erősíti a tőkepiac fejlődését, növeli a megtakarításokat, és végül gazdasági növekedést eredményez (uo. 9–10. o.).

Az elgondolt átfogó nyugdíjreform két párhuzamos részt tartalmazott [lásd *Ministry of Finance* (1997)]. Egyrészt, az állami felosztó-kirovó rendszer reformjával erősíteni kívánták a járulék és a nyugdíj közötti kapcsolatot a nyug-

díjformulában, és szigorítani a jogosultságot, például megszüntetve a nem kereső évek beszámítását és korlátozva a rokkantnyugdíjhoz jutást. Másrészt, egy részben kötelező tőkésített magánpillért javasoltak, a már létező önkéntes nyugdíjpénztárakhoz hasonló formában.

A reformot politikailag kívánták elfogadhatóvá tenni azzal, hogy az állami felosztó-kirovó rendszer elkerülhetetlen, de politikailag érzékeny reformját összekapcsolták a nyugdíjalapokban vezetendő egyéni számlákkal – egy láthatóbb, a lakosság fiatalabb része számára vonzó mozzanattal [*Palacios–Rocha* (1997) 19. o.]. Az új pillért kötelezően írták elő a munkába újonnan belépők számára, míg a már járulékot fizetők körülbelül egy évet kaptak, hogy válasszanak a két rendszer között. Az új rendszerbe átlépők esetében a nyugdíj-járulék egyharmada a magánpénztárakba került, a többi, benne a teljes munkáltatói járulék, az állami felosztó-kirovó rendszerbe. A magas tranzíciós költségek csökkentésére az átlépés elleni ösztönzőket is beiktattak, például: a megszerzett nyugdíjjogosultságok csak részleges elismerését. Eredetileg az átlépés 40 (később 47) éves kor felett nem lett volna lehetséges, mivel a hátralévő évek alatt már nem lehet számottevő tőkét felhalmozni a tőkésített magánnyugdíjalapban. A törvénykezési folyamatban azonban ezt a korhatárt diszkriminatívnak ítélték, és alkotmányossági alapon törölték [lásd *Palacios–Rocha* (1997) 22. o.]. Ennek ellenére az a tény, hogy második pillér nyugdíjpénztárai csak 15 évi tagság után fizethetnek nyugdíjat, erős ellenősztönző maradt a nyugdíjkorhatárhoz közel állók számára.

Meg kell jegyezni, hogy a két minisztérium megegyezése ellenére sem volt politikai egyetértés a nyugdíjreform ügyében. A Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat és a legtöbb társadalombiztosítási szakértő ragaszkodott korábbi javaslataihoz, folytatták a tiltakozást a kormány részleges nyugdíj-privatizációs terve ellen. 1996 szeptemberében például nyugdíjreform-konferenciát tartottak az MSZOSZ-szel együtt, ahol a latin-amerikai tapasztalatokat „veszélyes gyakorlatnak” minősítették [*Autonóm Szakszervezetek ...* (1996) 1. o.] – láthatóan különösebb politikai hatás nélkül.

Miután a két minisztérium közös javaslatát a kormány elfogadta, az államháztartási reformbizottságot és valamennyi albizottságát feloszlatták. Helyette egy tárcaközi nyugdíjreform-bizottságot hoztak létre, a pénzügyminiszter által kinevezett miniszteri biztos vezetésével, a reform technikai és jogi részleteinek kidolgozására. Érdekes, hogy a két minisztérium megállapodása ellenére, a nyugdíjreform előkészítését – bár az a szociálpolitikának a része – továbbra is nagymértékben a Pénzügyminisztérium uralta. Úgy tűnik azonban, hogy volt egyfajta „munkamegosztás”: a Népjóléti Minisztérium felelt

az első pillér reformintézkedéseinek kidolgozásáért, míg a Pénzügyminisztérium készítette elő a második pillér bevezetését. Egy másik figyelemreméltó jelenség az a rendkívül szűk határidő, amely a nyugdíjreform-munkacsoportnak rendelkezésére állt az 1996. áprilisi megegyezés után.

1997. május 28-án végül a parlament elé terjesztették a reformcsomagot [*Ministry of Welfare–Ministry of Finance* (1997)], amely a magyar időskori biztonsági rendszer alapvető reformját tartalmazta. Összesen öt törvénytervezet szabályozta – az 1975/II. törvény helyébe lépve – a társadalombiztosítás általános kereteit és finanszírozását, az állami nyugdíjrendszert, a magánpénztárakat, a kötelező egészségbiztosítást és az időskorúak szociális támogatásának bevezetését.

A reform vezérelveit a következőképpen fogalmazták meg: a magyar nyugdíjrendszer domináns vonása a generációk közötti kockázatmegosztás marad, de újabb tényezőként bevezetik az egyéni öngondoskodást. A redistributív elemeket funkcionálisan elválasztják a biztosítási elemektől, ezáltal döntően erősítve a fizetett járulék és a nyugdíj közötti kapcsolatot. A megreformált felosztó-kirovó rendszerben azonban megmarad a nyugdíj jelenlegi, 55–65 százalékos aránya az egyén átlagos életjövödelméhez viszonyítva, és az egyéni járulékterhelés változatlan marad. A reform állítólag nem érinti a múltban szerzett nyugdíjjogosultságokat, különösen ami a már megállapított nyugdíjak kifizetését illeti [*Ministry of Welfare–Ministry of Finance* (1997) 1–2. o.].

Bár több mint 400 módosító javaslatot tettek az öt törvénytervezethez, ezek közül kevés érintett alapvető kérdéseket, és a képviselők érdeklődése a nyugdíjreform ügye iránt eléggé mérsékeltnak tűnt. Úgy hírlett, néhány képviselőt üzleti érdekek kapcsolnak a nyugdíjreform-javaslatához, mivel részt vettek az önkéntes nyugdíjpénztárak létrehozásában [*Orenstein* (1998) 30. o.]. Már 1997. július 15-én, alig hatheti vita után, a parlament elfogadta – viszonylag csekély többséggel – az öt nyugdíjreformtörvényt. A reform 1998. január 1-jétől lépett életbe, egy kiterjedt pr-kampány után, amely azt hirdette, hogy „a régi nyugdíjrendszer nyugdíjba megy”.

2. 3.

A nyugdíjreformot formáló többi erő

A fenti elemzésben figyelembe vett fő politikai szereplők – a Pénzügyminisztérium, a Népjóléti Minisztérium, a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat és a Világbank – nem politikai vákuumban igyekeztek átfogó nyugdíjreformot megvalósítani. Más politikai csoportok viszonylag kevésbé fontosnak bizo-

nyultak a reform alapvető paradigmaváltásának meghatározásában, de nyilvánított vagy feltételezett követeléseikkel és tiltakozásukkal mégis formálták a nyugdíjreform-politika egyes részleteit. A reformerek végül, a reformfolyamat vége felé, úgy határoztak, hogy párbeszédbe bocsátkoznak a lehetséges ellenzőkkel, bizonyos engedményekre készen, hogy megnyerjék őket [*Palacios–Rocha* (1997) 20. o.].

A két legfontosabb módosítás a következő volt: a vegyes rendszerbe való átlépés felső korhatárának eltörlése, valamint a magánpénztárakba fizetendő járulék lecsökkentése a bruttó bér 10 százalékáról 8 százalékra (6, illetve 7 százalék az első két évben), ami az állami felosztó-kirovó pillér visszaszorítását mintegy egynegyedre mérsékelte. További engedmény volt az indexelési szabályok változásának elhalasztása 2001-ig, sőt, az új nyugdíjformulának és a nyugdíj megadóztatásának bevezetését egészen 2013-ig halasztották [lásd uo. 20–21. o.]. Továbbá, a rokkantsági nyugdíjak rendszerének tervezett reformját egy évvel elhalasztották, ezáltal gyakorlatilag kizárva azt az általános reformcsomagtól [lásd *Ministry of Finance* (1997) 10. o.].

Már 1996 májusában elhatározták, hogy „rendszeres megbeszéléseket kell kezdeményezni a Egészségbiztosítási és a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzattal, az érdekvédelmi szervezetekkel és a civil társadalommal” [*Ministry of Welfare–Ministry of Finance* (1996) 6. o.]. Eleinte mégis uralkodó volt a kormány vonakodása a közvélemény informálásától és bevonásától. 1996 végén és 1997 elején a nyugdíjreform-munkacsoport tagjai végül megbeszéléseket tartottak, például az MSZOSZ-szel és a Szakszervezetek Együttműködési Fórumával (SZEF), a munkáltatók képviselőivel, a Nyugdíjasok Országos Szövetségével, a Nagycsaládosok Országos Egyesületével, a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzattal, a Magyar Szociálpolitikai Társasággal és a reformot ellenző, kiemelkedő kutatókkal [*Orenstein* (1998) 34. o.].

A nyugdíjreformnak e további szereplői között kiemelkedő a szakszervezetek szerepe. Képviselőik többségben voltak a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzatban. Az Érdekegyeztető Tanács egy másik intézményesített csatorna volt a kormánypolitika befolyásolására. Továbbá, a posztkommunista MSZOSZ fontos tényezőnek bizonyult a Magyar Szocialista Pártban 1994 és 1998 között, vagyis a nyugdíjreform kritikus periódusában.

A szakszervezetek eredeti álláspontja a fennálló helyzet védelme volt, elleneztek minden átfogó nyugdíjreformot, még a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat körüli szakértők által kidolgozott „enyhe” tervezetet is. Amikor végül is meggyőződtek arról, hogy támogatniuk kell a bismarcki–beveridge-i szellemű reformelképzelést, akkor kezdtek hangot adni a kormány reformtervei-

vel szembeni, számottevő ellenvéleményüknek, és egy alkalommal még sztrájkjal is fenyegetődtek [Orenstein (1998) 35. o.].

A szakszervezetek legfontosabb esélye a reformtervek módosítására azonban még hátravolt: 1997 májusában, röviddel a parlamenthez történő benyújtás előtt, a reform törvénytervezetét bemutatták az Érdekegyeztető Tanácsnak, amely korábban, ismételten hangot adott a kormány reformterveivel való egyet nem értésének és a „bismarcki-beveridge-i csoportot” támogatta [Orenstein (1998) 33. o.]. Mint Ladó (1997, 18–19. o.) rámutat, ennek a háromoldalú testületnek a funkcióját addigra már a törvénykezés előtti konzultációra korlátozták, formális vétőjoggal nem rendelkezett. A parlament azonban saját állásfoglalásának feltételül szabta az Érdekegyeztető Tanács jóváhagyását [Orenstein (1998) 36. o.]. Így a kormány nagyon is igyekezett az Érdekegyeztető Tanács beleegyezését megnyerni; belement a tervezet néhány átmeneti módosításába cserébe azért, hogy a szakszervezetek az utolsó pillanatban megváltoztassák a nyugdíj-privatizációval kapcsolatos álláspontjukat.

A magánbiztosítók és nyugdíjkezelő cégek tétje nem csekély, ha nyugdíj-privatizációra kerül sor. Az önkéntes nyugdíjpénztárakat politikailag képviselte saját szövetségük, valamint az Állami Pénztárfelügyelet. Első reakciónk a kormány nyugdíjreform-tervezetére vegyes volt. Egyrészt ez új, vonzó piaci szegmens keletkezését jelentette, amely – részben kötelező jellege miatt – jóval nagyobb lesz, mint a már létező, önkéntes üzletág. Másrészt, az önkéntes pénztárak attól féltek, hogy ügyfeleik kevésbé lesznek hajlandók önkéntes megtakarításokra, ha a kötelező pillér létrejön. Mindenesetre, a Pénztárfelügyelet prominens képviselői 1995 közepétől részt vettek a Pénzügyminisztérium reformtevékenységében. Azt a tény, hogy az új, kötelező pénztárak strukturális felépítése a már létező önkéntes pénztárakét másolta, általában az utóbbiaknak tett politikai engedményként tartják számon [Orenstein (1998) 26. o.]. Néhány követelményt teljesítve, a már létező önkéntes pénztárak bekapcsolódhattak az újonnan bevezetett kötelező üzletágba [Nelson (1998) 15. o.].

A hagyományos bölcsességgel szemben, a nyugdíjasok szervezetei távolról sem voltak olyan befolyásosak, mint az feltételezhető lett volna a reform radikális jellege alapján, és hogy ez a szavazótábor igen jelentős volt, becslések szerint az összes szavazók 40 százalékát tette ki. Úgy tűnik, a kormánynak sikerült megnyugtania a nyugdíjasokat, biztosítania őket arról, hogy a tervezett reform nem érinti őket. „Nagyon fontos követelmény, hogy az új nyugdíjrendszer megvalósítása nem ronthatja a már nyugdíjba vonultak hely-

zetét, és „... a szerzett jogok nem sérülhetnek az átmenet során” [lásd *Ministry of Welfare–Ministry of Finance* (1996) 8. o.]. Meg kell jegyeznünk továbbá, hogy a nyugdíjasokat képviselte közvetve egy másik érdekcsoport is, nevezetesen a posztkommunista szakszervezetek, amelyek tagságának számottevő részét adják az idősek.

Végül feltehetjük a kérdést, hogy milyen mértékben támogatta a közvélemény a kormány nyugdíjreform-tervezetét. Ebbe némi betekintést nyújt a Tárki által a nyugdíjreform-munkacsoport kérésére végzett közvélemény-kutatás. A megkérdezettek több mint 60 százaléka úgy gondolta, hogy az állam abszolút kötelessége az idősek számára tisztességes megélhetést nyújtani. Ugyanakkor a vegyes rendszert láthatóan előnyösebbnek tartotta a többség, a megkérdezettek 56,5 százaléka; míg 21,4 százalék az állami rendszert és 18,5 százalék a tisztán piaci rendszert gondolta jobbnak (*Tárki* (1996) 52. o.). A piaci rendszert erősebben támogatták a 40 évesnél fiatalabbak. Az állami rendszer támogatottsága negatív korrelációban volt az iskolai végzettséggel: 38,4 százalék az alapfokú és alig 2,7 százalék a felsőfokú végzettségűek körében. Fel-tűnő, hogy a vegyes rendszert minden iskolai végzettségű, szakmai és korcsoportban erős többség támogatta – az egyetlen kivételt a mezőgazdasági munkások jelentették (uo. 63. o.).

3.

A NYUGDÍJREFORM FOLYAMATA REGIONÁLIS ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN – A KÖZÖS ÖRÖKSÉGTŐL A SZÉTVÁLÓ REFORMUTAKIG

Lengyelország, Magyarország és a Cseh Köztársaság közös örökségben részesültek az időskor biztonsága tekintetében, a két háború közötti időszakból a szocialista uralom évtizedeig. A múlttól való függőség elmélete szerint azt várhattuk volna, hogy ez az örökség hasonló útra tereli a lengyel, a magyar és a cseh politikusokat (*Pierson* (1996) 175. o.). Megcáfolva ezt a hipotézist, a közép-kelet-európai politikusok feltűnően különböző nyugdíjparadigmát választottak az 1990-es évek közepén.

A Cseh Köztársaság döntése a bismarcki–beveridge-i paradigma határain belül maradt. A mai cseh nyugdíjrendszer kétpillérű: egy kötelező, állami, felosztó-kirovó rendszert kombinál egy önkéntes, magánkezelésű, tőkésített pillérrel. Bár 1997 elején vita zajlott egy kötelező tőkésített pillér bevezetéséről [lásd *Mácha* (1999)], az egymást követő cseh kormányok óvatos nyugdíjre-

form politikája változatlan maradt. A cseh politika megválasztása úgy értelmezhető, mint egyrészt közeledés a nyugat-európai főáramlathoz, másrészt sikeres kísérlet a prekommunista jóléti állami tradícióhoz való visszatérésre.

Magyarország és Lengyelország esete viszont azt mutatja, hogy az intézményi örökség nem bizonyult döntőnek a reformpálya megválasztásában. Sőt, a tőkésített rendszerekkel szerzett korábbi tapasztalat, a tőkék megsemmisülése, láthatóan egyik országban sem akadályozta egy kötelező, tőkésített rendszer bevezetését. A későbbi felosztó-kirovó örökség azonban annyiban okozott múltfüggőséget, hogy a teljes privatizáció azonnali bevezetése költségvetési okok miatt szóba sem kerülhetett, hiszen a magyarok és lengyelek széles körben élveznek jelentős nyugdíjjogosultságot. A lakosság megkövetelte, hogy ezeket a megszerzett jogokat tiszteletben tartsák, annak ellenére, hogy a csodálatos 1989-es év történelmi fordulópontot jelentett. A továbbiakban arra keressük a választ, hogy miért volt lehetséges a radikális nyugdíjreform Magyarországon és Lengyelországban. A cseh tapasztalatot csupán kontrasztként használjuk, az eltérő politikai döntések szereplőközpontú, institutionalista megközelítésében.

3.1.

Radikális nyugdíjreform Magyarországon és Lengyelországban: koncepció és stratégia

Magyarországon és Lengyelországban egyaránt 1. éles vita folyt az 1990-es évek közepén a nemzetközi nyugdíjvitát tükrözve; 2. a Pénzügyminisztérium és a Népjóléti Minisztérium közötti patthelyzet 1996-ban feloldódott; 3. a kialakult kompromisszumok lényeges előnyt mutattak a privatizációs csoport javára; 4. ezután kis munkacsoportot hoztak létre a törvénytervezetek kidolgozására, így megkerülve a Népjóléti Minisztérium kizárólagos illetékességét nyugdíjügyekben; 5. ezeket a munkacsoportokat aktívan támogatta a Világbank. Mi több, a lengyel esetben a munkacsoportot a Világbank egy közigazdása vezette, ami a Világbanknak a lengyel nyugdíjreformereknek szóló tanácsokhoz kulcsfontosságú csatornát biztosított.

A magyar nyugdíjreformtörvényeket a parlament 1997 júliusában hozta, és 1998. január 1-jén léptek hatályba. A lengyel reform 1999 elején kezdődött, miután a megfelelő törvényeket a szejm megalkotta 1997 nyarán és 1998 őszén. Mindkét országban az új, kétpillérű rendszer felajánlja a választást egy tisztán állami és egy – kötelező – vegyes rendszer között.

Habár mindkét országban az időskori biztonság oroszlánrészét továbbra

is az állami, felosztó-kirovó pillér nyújtja, a reform lényege a létező állami nyugdíjrendszer részleges privatizációja. A nyugdíjreform lengyel–magyar megközelítése tehát az állami és a magánkezelésű időskori ellátásra vonatkozó prioritások lényeges változását jelenti [lásd *Charlton–McKinnon–Konopielko* (1998) 1423. o.]. Ez a paradigmaváltozás radikális távolodás a helyi társadalombiztosítási hagyományoktól a latin-amerikai modell felé, elsősorban az argentin nyugdíjreform felé [lásd *Müller* (1998), (1999)].

Általánosságban szólva, a kötelező nyugdíjalapok bevezetése az átmeneti országokban úgy értelmezhető, mint „koncepció arra, hogy új érdekelteket kreáljanak a magánszféra számára” [*Graham* (1997) 397. o.]. Sőt, a nyugdíj-privatizáció „jelzés” a kormány általános elkötelezettségéről a piacorientált reformokban: az 1990-es évek közepétől a minősítő intézmények a radikális nyugdíjreformot pluszpontként foglalták be országgokozati felmérésükbe [lásd *Nelson* (1998) 14–15. o.]. A vegyes rendszer speciális indokolása a „tart-suk a tojásokat két kosárban” [*Queisser* (1998) 27. o.], azaz a feltételezett lehetőőség az állami felosztó-kirovó és a tőkésített rendszerek „klasszikus” hátrányaiknak – a demográfiai és a tőkepiaci kockázatoknak – a diverzifikálására.

Más okai is vannak azonban annak, hogy a lengyel és magyar reformerek, akik sokáig nem találtak politikai támogatást bármiféle nyugdíjreform számára, miért választották a vegyes, argentin típusú megközelítést. Itt emellett érvelünk, hogy ez a politikai irány a sajátos lengyel és magyar reformhelyzetben lényeges politikai gazdaságtani előnyöket hordozott a két tankönyvi alternatívával – a felosztó-kirovó rendszeren belüli reformmal és a teljes privatizációval – szemben.

A magyar és a lengyel politikusok ezzel a paradigmaválasztással részben azokra a kudarcokra reagáltak, amelyek korábbi, a létező felosztó-kirovó rendszerek belső, életképes reformjaira irányuló törekvéseiket kísérték. Az 1990-es évek első felében az egymást követő lengyel és magyar kormányok lényeges ellenállásba ütköztek, amikor a létező felosztó-kirovó rendszerek paramétereit szerették volna megváltoztatni. Koncepcionálisan ezek a reformintézkedések mérsékeltnek lettek volna tekinthetők a paradigmaváltó alternatívával szemben. Politikai gazdaságtani szempontból azonban ezek fő hátránya, hogy nagy a támadást (vádaskodást, szemrehányást) generáló képességük. Az ilyen reformok könnyen felismerhetővé teszik az egyéni veszteségeket, ezeket az emberek pusztán a megszerzett jogok kurtításának tekintik – anélkül, hogy valamit kapnának cserébe [lásd *Holzmann* (1994) 191. o.].

Ezzel szemben a vegyes csomagban a felosztó-kirovó rendszer reformálásának nehéz feladata egybe van csomagolva a kötelező magánpillér beveze-

tésével. Ez az „összszavaró stratégia” [Pierson (1994)] mérsékli a tervezett megszorítások láthatóságát, a közvélemény figyelmét a magánpénztárakban vezetett, személyes, látható tulajdont megtestesítő egyéni számlákra tereli, ami a lakosság nagy részének rendelkezésére fog állni. Ez a lépés népszerűnek bizonyult a lengyel és magyar állampolgárok körében, mert a létező nyugdíjrendszerben való bizalom elkopott, és „a nyugdíjalapok számláin felhalmozott pénzt személyes tulajdonnak tekintik” [Hirschler (1996) 11. o.].

Még egy politikai gazdaságtani előnye a nyugdíj-privatizációnak, ahogyan a közvélemény a mellette és ellene szóló érveket tekinti. Pierson (1994, 21. o.) hangsúlyozta, hogy a reform politikai költségei csökkenthetők a bonyolultság növelésével. A tőkésítésre való áttérés ennek esete: feltűnő ellentétben az említett megszorítások felismerhetőségével, a nyugdíj-privatizáció kockázatai és az áttérés költségei könnyen elrejtethetők. Nevezetesen, az áttérési költségek nagyságát és finanszírozását sikeresen kivonták a nyilvános vitából – Lengyelországban és Magyarországon egyaránt. Következésképpen, a közvélemény mindkét országban aszimmetrikus képet alkotott a vegyes reformpálya erősségeiről és gyengeségeiről, amely túlhangsúlyozta az előnyöket, és részben fiskális illúzió alapult.

A Magyarországon és Lengyelországban választott argentin típusú megközelítés általános értékelésének azonban további szempontokat is figyelembe kell vennie, amelyek ambivalenssé teszik a képet. Bár a vegyes reform lehetővé teszi a kormány számára, hogy diverzifikálja az állami felosztó-kirovó és a tőkésített rendszer hátrányait, a reform konkrét tervezete és a helyi sajátosságok döntenek el, hogy ezt a lehetőséget valóban ki is lehet-e használni. Nem zárható ki, hogy a vegyes modell a kétféle rendszer negatív tulajdonságait egyesíti: Lengyelországban a farmerek erősen veszteséges, államilag támogatott társadalombiztosítási alapja (KRUS) megmenekült minden változástól, és az ágazati privilégiumok ügyét a közelmúlt reformja nem rendezte. Magyarországon az állami felosztó-kirovó rendszerben néhány sürgős reformot több mint egy évtizeddel elhalasztottak, ami hangsúlyozottan mutatja, hogy mennyire nem volt lényeges az állami pillér pénzügyi életképességének helyreállítása, mennyivel fontosabb volt támogatást szerezni a kötelező magánpillér gyors bevezetéséhez.

Továbbmenve, a részleges privatizálás nem kerüli el a „chilei modell” összes csapdáját. Közép-Kelet-Európában a tőkepiaci kockázatok még mindig számottevőek, és a meglévő nyugdíjjogosultságok elismerése jelentős költségvetési terhet fog okozni, hiszen a múltban a gazdaságilag aktív népesség közel 100 százaléka biztosítva volt. Az is tény, hogy a tájékozott egyéni döntés fel-

tétele – az állami és a magán-nyugdíjopció közötti, valamint az újonnan létrehozott magánpénztárak közötti választás tekintetében –, hogy az emberek képesek legyenek bonyolult pénzügyi információkat megérteni [lásd *Davis* (1998) 13. o.].

3. 2.

Paradigmaválasztás, strukturális adottságok és szereposztás – összehasonlítás

Miért volt a radikális nyugdíjreform megvalósítható Lengyelországban és Magyarországon, miért nem a Cseh Köztársaságban? Az eddigiekben azt mutattuk be, hogy a lengyel és magyar döntéshozók számára az argentin típusú reformnak jelentős politikai gazdaságtani előnyei voltak, ez azonban nem tűnik igaznak a cseh esetben. A továbbiakban a nyugdíjreformpályák szétválásának magyarázatára teszünk kísérletet.

1989 után a három ország politikusai nagyjából hasonló reformcélokkal szembesültek az állami felosztó-kirovó rendszerekben. Az 1990-es évek közepére azonban e rendszerek pénzügyi életképességét és belső reformjának lehetőségét már nagyon különbözően látták. Míg a lengyel és a magyar nyugdíjreform szintéren egyfajta sürgősségi érzés uralkodott el, ami aztán radikálisabb lépések felé vezetett, a Cseh Köztársaságban továbbra is általában életképesnek és elégségesnek ítélték a „csak felosztó-kirovó” reformpályát.

A nyugdíjrendszerek pénzügyi teljesítményének összehasonlítása megvilágítja az eltérő felfogásokat. Lengyelországban és Magyarországon a munkaerő-piaci nyomás aláásta a nyugdíjrendszerek pénzügyi fenntarthatóságát, ezt súlyosbította rokkantnyugdíjakhoz való könnyű hozzájutás; valamint a lengyel esetben még a megfelelő nyugdíjellátásokhoz fűzött erős kötődés, ami emelkedő helyettesítési rátához és átlagos ellátási színvonalhoz vezetett. Ezzel szemben a cseh nyugdíjrendszer, amely ehhez hasonló munkaerő-piaci visszaeséstől nem szenvedett, 1996-ig többletet mutatott. Ez az összehasonlítás is bizonyítja, hogy az összefüggések rendszere stimulálja vagy korlátozza a szereplők felfogását a rendelkezésre álló lehetőségekről (*Mayntz-Scharpf* (1995) 58–60. o.).

A „válság jótétemény” hipotézisével összhangban, a létező felosztó-kirovó rendszerek pénzügyi helyzete előkészítette a talajt az 1990-es évek közepén elágazó politikai döntésekhez, amennyiben a vélelmezett pénzügyi életképtelenség fontos feltétele volt annak, hogy radikális reformalternatívák kerültek szóba. A pénzügyi helyzet azonban a szereposztást is befolyásolta. Míg a

Cseh Köztársaságban kizárólag a népjóléti minisztérium foglalkozott a reformtörekvésekkel, addig mind Lengyelországban, mind Magyarországon három főszereplő volt a nyugdíjreform színtéren: a népjóléti minisztérium, a pénzügyminisztérium és a Világbank.

Talán rejtélyesnek tűnik, hogy a pénzügyminisztérium valódi szociálpolitikai területre terjesztette ki hatáskörét. Valódi vagy vélt költségvetési válságok azonban lehetséges szereplővé avatják a pénzügyminisztériumot [lásd *Alber* (1996) 18. o.]. Ez a feltétel kétségtelenül teljesült mind Magyarországon, mind Lengyelországban. Így ebben a két esetben értelmezhetjük úgy a „válság jótétemény” hipotézist, hogy a költségvetés és a nyugdíjrendszer pénzügyi nehézségei jelentős változást okoztak a szereposztásban.

A magyar és a lengyel nyugdíjreform-arányában a két minisztériummal együtt tevékenykedett, lényeges külső szereplőként, a Világbank, amelynek befolyása főként a két ország erős külföldi eladósodottságából származik, és amely világszerte koncepcionális, technikai és stratégiai hozzáértéssel támogatja a nyugdíjreformereket. A közép-kelet-európai nyugdíjreformokban a Világbank nem okvetlenül a „klasszikus” módon – a feltételek megszabásával – érvényesítette befolyását, hanem mindenekelőtt a napirend átrendezésével, a latin-amerikai stílusú reformokért folytatott helyi kampánnyal. Ezen túlmenően, erősítette a meglévő reformkapacitásokat szakértői tudás átadásával és a nyugdíj-privatizáció költségeit részben finanszírozó kölcsönökkel.

A lengyel és magyar esettel ellentétben a Cseh Köztársaságban a pénzügyminisztériumnak nem volt tétje a nyugdíjreform ügyében, mert a nyugdíjrendszer költségvetési támogatás nélkül is életképes volt pénzügyileg. A Világbanknak sem volt befolyása az országban, ami összefüggött a külföldi adósság alacsony szintjével. Ez az összehasonlítás ahhoz a következtetéshez vezet, hogy strukturális tényezők – a pénzügyi helyzet és a külföldi adósság nagysága – meghatározzák, hogy milyen szereplők szereznek befolyást a nyugdíjparadigma megválasztásában.

A szereplők felismerési képessége és paradigmaticus preferenciái pedig annyira világosan meghatározottak, hogy mihelyt adott a szereposztás, a paradigmaválasztás kimenetele előre látható. A népjóléti minisztériumok hagyományosan a bismarcki-beveridge-i paradigma felé hajlanak, nem makrogazdasági célok, hanem az idősek szolgálatára szánják a nyugdíjrendszert. Ezzel szemben a pénzügyminisztériumok, amelyekben többnyire neoliberais közgazdászok dolgoznak, az új nyugdíj-ortodoxiához csatlakoztak, azt állítva, hogy a privatizáció az egyetlen lehetőség, és hangsúlyozva az ettől várt, kedvező makrogazdasági hatásokat. Nem meglepő tehát, hogy mind Len-

gyelországban, mind Magyarországon a két minisztérium összecsapott, a Világbanknak pedig elegendő befolyása volt ahhoz, hogy a „privatizáló csoportot” erősítse.

Meg kell jegyezni, hogy a lengyel és a magyar reform nem tökéletes utánzata a Világbank szabványos elképzelésének [lásd *Mouton* (1998) 26. o.]. A Világbank mégis aktívan támogatta a magyar és a lengyel reformot, mert ezek sikeresen teremtettek precedenst Közép-Kelet-Európában [lásd *Palacios-Rocha* (1997) 42. o., *Rutkowski* (1998)].

Az örökölt nyugdíjrendszerek radikális átstrukturálása feltűnően eltér a többi szociálpolitikai terület 1989 utáni szerényebb változásaitól [Götting (1998)]. Feltételezhető, hogy az előbbit megkönnyítette a főáramlat nyugdíjreform-elképzelésének létezése, amelynek szerepe ahhoz hasonlítható, ami az általános gazdaságpolitika számára a „washingtoni konszenzus” [Williamson (1990)]. Az itt vizsgált három ország esete azonban világossá teszi, hogy az új ortodox minta helyi alkalmazásához szükség van egy transzmissziós erőre (a Világbank) és egy helybeli szereplőre, amely kész alkalmazni a neoliberais programot (a pénzügyminisztérium).

A főszerepek kiosztása és a releváns strukturális, intézményi összefüggések meghatározása az alapvető paradigmaválasztást. Ez a megfontolás azonban nem magyarázza meg teljes egészében a specifikus, helyi politikai megoldást. A második lépésben a konkrét részletek a másodlagos szereplőkkel való kölcsönhatásban alakulnak ki. Ilyenek a szakszervezetek, a nyugdíjasok szervezetei, a társadalombiztosítási intézmények, de a munkáltatók szervezetei és a helyi pénzügyi intézmények is.

Általában a közép-kelet-európai nyugdíjreformerek nem a lehetséges ellenzők lerohanását választották, hanem megpróbálták a reform elfogadhatóságát előmozdítani azzal, hogy párbeszédet folytattak ezekkel a csoportokkal. Viszonylag jelentéktelen kompromisszumokat tettek, a egyes reformok esetében kizárólag az első pillér ügyeiben, miközben az alapvető paradigma – vagyis a részleges nyugdíj-privatizálás – részükről nem képezte vita tárgyát. A másodlagos szereplők nem voltak olyan politikai helyzetben, hogy megvétózhassák az alapvető paradigmaváltást, mert nem rendelkeztek intézményes vétójoggal. A lengyel és cseh nyugdíjbiztosító intézmények semlegessége a reformvitában azzal magyarázható, hogy nem volt intézményi autonómiájuk. Még azonban a magyar esetben is – ahol az intézményi keretek kiterjedt hatáskört biztosítottak a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzatnak – rendíthetetlen maradt a főszereplők alapvető paradigmaválasztása.

Bár nem oldotta meg az időskori ellátás valamennyi létező problémáját, az

1997. évi magyar nyugdíjreform látható sikerrel teremtett privatizációs precedenst Közép-Kelet-Európában. Azóta a vegyes reform útját választották a lengyel, horvát, bolgár, lett és macedón reformerek; más országok – Észtország, Szlovákia, Románia és Ukrajna – talán nemsokára következnek.

Ez a tanulmány azt a célt tűzte ki, hogy megvilágítsa a politikai logikáját és nemzetközi összefüggéseit ennek a masszív nyugdíj-privatizációs hullámnak, amely Magyarországon kezdődött.

IRODALOM

- Alber, J.* (1996): Towards a Comparison of Recent Welfare State Developments in Germany and the United States. Paper presented at Yale University. Kézirat, New Haven, CT.
- Arenas de Mesa, A.–Bertranou F.* (1997): Learning from Social Security Reforms: Two Different Cases, Chile and Argentina. *World Development*, 25 (3), 329–348. o.
- Arrau, P.* (1992): El Nuevo Régimen Previsional Chileno. Megjelent: *Regímenes Pensionales. FAUS–CIID–FESCOL, Tercer Mundo, Santa Fé de Bogotá*, 37–65. o.
- Arrau, P.* (1998): The Chilean Pension System: 1981-1997. Presentation held at the Conference Reforming the Social Security System: An International Perspective. Kézirat, március 16–17. Róma.
- Augusztinovics Mária* (1995): The Long-term Financial Balance of the Pension System – Macrosimulations. Megjelent: *Ehrlich Éva–Révész Gábor* (szerk.): *Human Resources and Social Stability During Transition in Hungary*. International Center for Growth, San Francisco, 210–228. o.
- Autonóm Szakszervezetek...* (1996): Closing Declaration of International Conference on Employee Responsibility in Security of Pensions. 1996. szeptember 26–28. Kézirat, Budapest.
- Barr, N.* (1998): *The Economics of the Welfare State*. Oxford University Press, Oxford.
- Beattie, R.–McGillivray, W.* (1995): A Risky Strategy: Reflections on the World Bank Report “Averting the Old Age Crisis”. *International Social Security Review*, 48 (3–4), 5–22. o.
- Becker-Neetz, G.* (1995): Der Weltbankbericht über die Krise der Alterssicherungssysteme. *Deutsche Rentenversicherung*, (4), 201–213. o.
- Bod Péter* (1995): For the Pension System and Reform. Megjelent: *Ehrlich Éva–Révész Gábor* (szerk.): *Human Resources and Social Stability During Transition in Hungary*. International Center for Growth, San Francisco, 173–174. o.
- Bovenberg, A. L.* (1998): Comment on Martin Feldstein. Megjelent: *Siebert, H.* (szerk.): *Redesigning Social Security*. Mohr, Tübingen, 316–325. o.
- Bosworth, B. P.–Burtless G.* (1998): Social Security Reform and Capital Formation. Megjelent: *Siebert, H.* (szerk.): *Redesigning Social Security*. Mohr, Tübingen, 35–56. o.

- Butler, S.–Germanis, P. (1983): Achieving a „Leninist“ strategy. *The Cato Journal*, 3 (2), 547–556. o.
- Charlton, R.–McKinnon, R.–Konopielko, L. (1998): Pensions Reform, Privatisation and Restructuring in the Transition: Unfinished Business or Inappropriate Agendas? *Europe-Asia Studies*, 50 (8), 1413–1446. o.
- Cichon, M. (szerk.) (1995): *Social Protection in the Visegrád Countries: Four Country Profiles*, ILO-CEET Report 13, ILO-CEET, Budapest.
- Cichon, M. (1997): El debate sobre el envejecimiento en la seguridad social: se sigue el camino equivocado. *Estudios de la Seguridad Social*, 81, 109–128. o.
- Corsetti, G.–Schmidt-Hebbel, K. (1997): Pension Reform and Growth. Megjelent: *Valdés-Prieto, S. (szerk.): The Economics of Pensions. Principles, Policies, and International Experience*. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság, 127–159. o.
- Csaba Iván–Semjén András (1997): Welfare Institutions and the Transition: In the Search for Efficiency and Equity. KTI–IE, Discussion Paper 47, Budapest.
- Czibere Károly (1998): Pension System and Pension Reform. Megjelent: *Brusis, M. (szerk.): Central and Eastern Europe on the Way into the European Union: Welfare State Reforms in the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia*. Centre for Applied Policy Research, München, 29–35. o.
- Czúcz Ottó–Pintér Mária (1998): Transformation of Old-Age Security in Hungary. Kézirat, Budapest.
- Davis, E. Ph. (1998): Policy Implementation Issues in Reforming Pension Systems. EBRD, Working Paper 31, London.
- Ferge Zsuzsa (1999): The Politics of the Hungarian Pension Reform. Megjelent: *Müller, K.–Ryll, A.–Wagener, H.-J. (szerk.): Transformation of Social Security: Pensions in Central-Eastern Europe*. Physica, Heidelberg, 231–246. o.
- Flowers, M. R. (1983): The Political Feasibility of Privatizing Social Security. *The Cato Journal*, 3 (2), 557–561. o.
- Fontaine, J. A. (1997): Are there (Good) Macroeconomic Reasons for Limiting External Investments by Pension Funds? The Chilean Experience. Megjelent: *Valdés-Prieto, S. (szerk.): The Economics of Pensions. Principles, Policies, and International Experience*. Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság, 251–274. o.
- Fougerolles, J. de (1996): Pension Privatization in Latin America – Lessons for Central and Eastern Europe. *Russian and East-European Finance and Trade*, 32 (3), 86–104. o.
- Gál Róbert Iván (1996): The Hungarian Pension Reform: Trends and Issues. Kézirat, Budapest.
- Götting, U. (1998): Transformation der Wohlfahrtsstaaten in Mittel- und Osteuropa. Eine Zwischenbilanz. Leske Budrich, Opladen.
- Graham, C. (1997): From Safety Nets to Social Policy: Lessons for the Transition Economies from the Developing Countries. Megjelent: *Nelson, J.–Tilly Ch.–Walker, L. (szerk.): Transforming Post-Communist Political Economies*. National Academies Press, Washington D. C. 385–399. o.

- Grootaert, Ch.* (1997): Poverty and Social Transfers in Hungary. World Working Paper 1770, Washington D. C.
- Hirschler Richárd* (1996): Reforming the Pension System in Hungary. Central European Banker, december, 5–12. o.
- Holzmann, R.* (1994): Funded and Private Pensions for Eastern European Countries in Transition? *Revista de Análisis Económico*, 9 (1), 183–210. o.
- Holzmann, R.* (1996): Pension Reform, Financial Market Development and Economic Growth: Preliminary evidence from Chile. IMF, Working Paper, WP/96/94, Washington D. C.
- Holzmann, R.* (1997): A World Bank Perspective on Pension Reform. Kézirat, Washington, D.C.
- James, E.* (1997): New Systems for Old Age Security. Theory, Practice, and Empirical Evidence. World Bank, Policy Research Working Paper 1766, Washington D. C.
- Kingson, E.–Williamson, J.* (1996): Undermining Social Security's Basic Objectives. Challenge, november–december, 28–29. o.
- Ladó Mária* (1997): The Changing Role of Tripartism in Hungary. Kézirat, Budapest.
- Lo Vuolo, R. M.* (1996): Reformas previsionales en América Latina: el caso argentino. Comercio Exterior, 46 (9) 692–702. o.
- Mácha, M.* (1999): Political Actors and Reform Paradigms in Czech Old Age Security. Megjelent: Müller, K.–Ryll, A.–Wagener, H.-J. (szerk.): Transformation of Social Security: Pensions in Central-Eastern Europe. Physica, Heidelberg, 247–257. o.
- Martos Béla* (1995): Point system of individual pensions: Setup and operation. Megjelent: Ehrlich Éva–Révész Gábor (szerk.): Human Resources and Social Stability During Transition in Hungary. International Center for Growth, San Francisco, 229–241. o.
- Mayntz, R.–Scharpf, F. W.* (1995): Der Ansatz des akteurzentrierten Institutionalismus. Megjelent: Mayntz, R.–Scharpf, F. W. (szerk.): Gesellschaftliche Selbstregelung und politische Steuerung. Campus, Frankfurt/Main–New York. 39–72. o.
- Mesa-Lago, C.* (1996): Pension System Reforms in Latin America: The Position of the International Organizations. CEPAL Review, (60), 73–98. o.
- Mesa-Lago, C.* (1997): Social Welfare Reform in the Context of Economic-Political Liberalization: Latin American Cases. World Development, 25 (4), 497–517. o.
- Ministry of Finance* (1997): Pension Reform. Kézirat, Budapest.
- Ministry of Welfare–Ministry of Finance* (1996): Proposal for a Compositely Financed Pension System and Conditions of the Introduction of System. A kormány által 1996. május 6-án megvitattott és a további munkák alapjául elfogadott jelentés. Kézirat, Budapest.
- Ministry of Welfare–Ministry of Finance* (1997): Prospectus on the Proposed New Pension System and Related Regulations. Kézirat, Budapest.
- Mouton, P.* (1998): State of the Reforms in Central and Eastern Europe. Megjelent: ISSA (szerk.): Evaluation and Prospects of Social Security Reforms. ISSA, Genf, 9–38. o.
- Mueller, J.* (1998): The Stock Market Won't Beat Social Security. Challenge, március–április, 95–117. o.

- Müller, K. (1998): Blueprints of Pension Reform in Hungary and Poland. Megjelent: Witold, J. (szerk.): From Plan To Market – Selected Problems of the Transition, Proceedings of Lagów '97, Akademia Ekonomiczna, Poznan, 90–98. o.
- Müller, K. (1999): The Political Economy of Pension Reform in Central-Eastern Europe. Edward Elgar, Cheltenham, Egyesült Királyság – Northampton, MA, Egyesült Államok.
- Nelson, J. M. (1998): The Politics of Pension and Health Care Delivery Reforms in Hungary and Poland. Collegium Budapest Discussion Paper, kézirat, Budapest.
- Nitsch, M.–Schwarzer, H. (1996): Recent Developments in Financing Social Security in Latin America. ILO, Discussion Paper Issues in Social Protection 1, Genf.
- Orenstein, M. (1998): Political and Institutional Impacts on Pension Reform in the Transition Countries. Kézirat, Syracuse, New York.
- Palacios, R.–Rocha, R. (1997): The Hungarian Pension System in Transition. Megjelent: Bokros Lajos–Dethier, J.-J. (szerk.): Public Finance Reform during the Transition: The Experience of Hungary. World Bank, Washington, D. C.
- Pierson, P. (1994): Dismantling the Welfare State? Reagan, Thatcher, and the Politics of Retrenchment, Cambridge University Press, Cambridge, Egyesült Királyság.
- Pierson, P. (1996): The New Politics of The Welfare State. *World Politics*, 48 (2), 143–79. o.
- Queisser, M. (1993): Vom Umlage zum Kapitaldeckungsverfahren: Die chilenische Rentenreform als Modell für Entwicklungsländer? ifo forschungsberichte der abteilung entwicklungsländer, No. 79, Weltforum, München.
- Queisser, M. (1995): Después de Chile: la segunda generación de reformas en América Latina. *Revista Internacional de Seguridad Social*, 48 (3–4), 29–48. o.
- Queisser, M. (1998): The Second-Generation Pension Reforms in Latin America. OECD, Párizs.
- Réti János (1996): Die Berechnungen zur Fundierung der Rentenreform: der Spielraum der Reform. Kézirat, Budapest.
- Rocha, R. (1996): The Hungarian Public Must Be Better Informed about the Available Options. *Transition*, 7 (1), 14–15. o.
- Rofman, R. (2000): The pension system in Argentina six years after the reform. Kézirat, Buenos Aires.
- Rutkowski, M. (1998): A New Generation of Pension Reforms Conquers the East – A Taxonomy in Transition Economies. *Transition*, 9 (4), 16–19. o.
- Sachs, J.–Warner, A. M. (1996): Achieving Rapid Growth in the Transition Economies of Central Europe. Harvard Institute for International Development, Development Discussion Paper 544, Cambridge, MA.
- Schmähl, W. (1998): Comment on the Papers by Axel Börsch-Supan, Edward M. Gramlich, and Mats Persson. Megjelent: Siebert, H. (szerk.): Redesigning Social Security. Mohr, Tübingen, 186–196. o.
- Schulthess, W.–Demarco, G. (1996): El sistema de jubilaciones y pensiones de Argentina a dos años de la reforma. Serie Estudios Especiales No. 5, SAFJP, Buenos Aires.

- Schulz-Weidner, W.* (1996): Das „chilenische Modell“ einer Privatisierung der Rentenversicherung – mehr Leistung für weniger Beiträge? Deutsche Rentenversicherung, (3) 158–175. o.
- Siebert, H.* (1998): Pay-as-You-Go vs. Capital-Funded Pension Systems: The Issues. Megjelent: *Siebert, H* (szerk.): Redesigning Social Security. Mohr, Tübingen, 3–33. o.
- Simonovits András* (1997): The Case of Hungary. Megjelent: *Augusztinovics Mária és szerzőtársai*: Pension Systems and Reforms – Britain, Hungary, Italy, Poland, Sweden, Phare ACE Research Project P95-2139-R, Final Report, Kézirat, Budapest, 51–77. o.
- Standing, G.* (1998): The Babble of Euphemisms: Re-embedding Social Protection in ‘Transformed’ Labour Markets. Kézirat, Genf.
- Tárki* (1996): Changes of Attitudes to Pensions and to the Pension Reform. Report No. 1/5 for the Ministry of Finance, kézirat, Budapest.
- Turner, J.* (1998): The Contemporary Debate on Social Security Reform. Megjelent: An Operational Framework for Pension Reform, ILO, Genf.
- Világbank* (1992): Hungary – Reform of Social Policy and Expenditures. World Bank, Washington D. C.
- Világbank* (1994): Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth. Oxford University Press, Washington D. C.
- Világbank* (1995): Hungary – Structural Reforms for Sustainable Growth. World Bank, Washington, D. C.
- Világbank* (1997): The State in a Changing World. World Development Report. Oxford University Press, Washington, D. C.
- Vittas, D.* (1995): The Argentine Pension Reform and Its Relevance for Eastern Europe. Kézirat, World Bank, Washington, D. C.
- Williamson, J.* (szerk.) (1990): Latin American Adjustment: How Much Has Happened? Institute for International Economics, Washington D. C.
- Williamson, J.* (szerk.) (1998): Latin American Reform: A View from Washington. Megjelent: *Costin, H.–Vanolli, H.* (szerk.): Economic Reform in Latin America, Fort Worth: The Dryden Press, 106–11. o.

MÁSODIK RÉSZ

A jelenlegi magyar nyugdíjrendszer

MÁTÉ LEVENTE

Miért annyi a nyugdíj, amennyi?

A tanulmány az öregségi nyugdíj kiszámításának folyamatával foglalkozik, s ennek során bemutatja a Magyarországon 2001-ben alkalmazandó fontosabb társadalombiztosítási fogalmak jelentését és értelmezését.

A magyar társadalombiztosítási nyugdíjrendszer a nyugdíjba vonuláskor kieső kereset pótlására szerveződött: keresetfüggő járulékfizetéssel kiérdemelt aktív életszakaszért cserébe keresetfüggő nyugdíj jár a nyugdíjas életszakaszban. A kereset pótlására hivatott nyugdíjat két tényező – a pótolni vállalt kereset és a pótlás kiérdemelt mértéke – összeszorozásával kell kiszámítani.

A tanulmány első részében a *pótolni vállalt kereset* meghatározásának menetét mutatom be, a második részben a *pótlás kiérdemelt mértékének* kiszámítását ismertetem az öregségi teljes nyugdíj esetére. A harmadik rész a speciális kedvezményekkel – minimumszabály, öregségi résznyugdíj, növelés – foglalkozik.

Noha a tanulmány írásakor a jogalkotó még nem alkotta meg a 2001-ben történő nyugdíjba vonulás egyes szabályait, az előterjesztések ismeretében bátorkodom a leírásban azokat ismertetni és értelmezni.

1.

A PÓTOLNI VÁLLALT KERESET MEGHATÁROZÁSA

Az 1997. évi LXXXI. törvényből kihámozható módon a *pótolni vállalt kereset* a béridőszakban elért, befogadott, szükség szerint hiánypótoltt, nettósított, valorizált keresetek átlagának degresszált értéke. A pótolni vállalt kereset meghatározása ennek megfelelően a következő lépésekben történik:

1. a béridőszak meghatározása,
2. a befogadási korlát alkalmazása,

3. a béridőszak érvényességének vizsgálata,
4. az esetleg érvénytelennek bizonyuló béridőszak érvényessé tétele,
5. a keresetek nettósítása,
6. a nettósított keresetek valorizációja,
7. az átlagkereset meghatározása,
8. a degresszió alkalmazása.

1. *A béridőszak meghatározása* • A béridőszak az 1988. január 1-jével kezdődő és a nyugdíjba vonulást megelőző napon befejeződő naptári időszak. A bér-időszak hosszát naptári napokban mérjük. Ha valaki 2001. január 1-jén válik öregségi nyugdíjassá, akkor esetében a béridőszak 4749 naptári napot tartalmaz.

A pótolni vállalt kereset meghatározásához a béridőszakban elért – a kifizetés idején érvényes szabályok szerint nyugdíjjárulék alapjául szolgáló – bruttó keresetet és jövedelmet kell figyelembe venni.

A béridőszak első napja mindenkinek 1988. január 1. A béridőszak utolsó napja egyéni, a nyugdíjba vonulást megelőző utolsó naptári nap. Minél később megy valaki nyugdíjba, annál hosszabb az igénye elbírálásakor számára meghatározott béridőszak.

2. *A befogadási korlát alkalmazása* • A pótolni vállalt keresetbe csak a nyugdíjjárulék alapjául szolgáló keresetek és jövedelmek számítanak bele. Az a kereset és jövedelem, amely után a jogszerző annak idején nem fizetett nyugdíjjárulékot, nem számít bele a pótolni vállalt keresetbe.

Az 1992. február 28. után elért keresetek és jövedelmek csak egy meghatározott összeghatár – a befogadási korlát – eléréséig szolgáltak a jogszerzőtől levonandó nyugdíjjárulék alapjául. A befogadási korlát 1992. február 28. után és 1993. március 1. előtt egész naptári hónapokra havi 75 000 forint volt, egyes napokra pedig napi 2500 forint. 1993. február 28. után és 1997. január 1. előtt már csak a befogadási korlát napi összegét határozta meg a törvény, napi 2500 forintban.

1997-ben a befogadási korlát napi 3300 forint, 1998-ban napi 4290 forint, 1999-ben napi 5080 forint, 2000-ben napi 5520 forint volt. 2001-ben a befogadási korlát – várhatóan – napi 6020 forint lesz.

Az 1997. évi LXXX. törvény hatálybalépéséig a befogadási korlát „karbantartása” a jogalkotó eseti döntésével történt. Azóta a tárgyévben érvényes befogadási korlát a tárgyévre tervezett egy napra jutó bruttó átlagkereset kétszerese.

A pótolni vállalt kereset meghatározásakor a befogadási korlátot azért kell ellenőrizni, hogy az igény elbírálója ki tudja szűrni a kereset vagy jövedelem megszerzésekor elkövetett kifizetői hibákat, tévedéseket. A feltárt hibák, tévedések kijavítása – a jogellenesen levont nyugdíjjárulék visszatérítése – annak a kötelessége, aki a hibát annak idején elkövette, és nem jogalap a befogadási korlát feletti kereset és jövedelem figyelembevételére.

3. *A béridőszak érvényességének vizsgálata* • A béridőszak azon napjai, amelyekre a jogszerezőnek befogadott keresete van, osztónapot képeznek. A béridőszaknak azok a napjai, amelyeken a jogszerezőnek nem volt nyugdíjjárulék alapjául szolgáló keresete vagy jövedelme, nem képeznek osztónapot. Nem osztónap a táppénzes nap. A munkanélküli-járadékon, nyugdíj előtti munkanélküli-segélyen, gyermekgondozási segélyen töltött nap sem osztónap, ha ugyanezen a napon nem volt a jogszerezőnek biztosítási jogviszonyból származó keresete vagy jövedelme. A béridőszak csak akkor érvényes, ha naptári napokban kifejezett hosszának legalább a fele osztónap.

2001. január 1-jén történő nyugdíjba vonuláskor a béridőszak akkor érvényes, ha benne az osztónapok száma legalább 2374.

4. *Az esetleg érvénytelennek bizonyuló béridőszak érvényessé tétele* • Ha a béridőszak érvénytelen, akkor érvényessé kell tenni. Az érvényessé tétel első lépésében meg kell kísérelni az érvényességhez szükséges számú osztónapot keresni a jogszerezőnek a béridőszakot megelőző múltjában 1988. január 1-jétől visszafelé haladva a naptárban. Ha a béridőszak érvényessé tétele így sem sikerül, a hiánypótlás előírásait kell alkalmazni.

A hiánypótlás szabályainak megváltoztatása a tanulmány írásakor éppen folyamatban van. E helyütt a tervezett – 2000. december 31. utáni nyugdíjba vonulás esetén érvényessé váló – szabályt ismertetem.

Ha a béridőszakot a béridőszak előtt elért keresetek figyelembevételével nem sikerült érvényessé tenni, a béridőszaknak az osztónapot nem képező naptári napjaira az azon a napon érvényes minimálbér harmincad részét kell keresetként figyelembe venni. Ettől a nap osztónappá válik. A hiánypótlást a nyugdíjba vonulás napjától a naptárban visszafelé haladva kell elvégezni naponként mindaddig, míg az osztónapok száma el nem éri a béridőszak érvényességéhez szükséges értéket.

A korábban – 1993. február 28. után és 2001. január 1. előtt – érvényes hiánypótlási eljárást a pótolni vállalt kereset meghatározásának más pontján: a valorizálást követően, az átlagkereset meghatározása előtt kellett alkalmaz-

ni. A hiánypótlásnak ezt a – vélhetőleg e tanulmány olvastakor már érvényét veszítő – változatát a 6. pontban ismertetem.

5. *A keresetek nettósítása* • A pótolni vállalt kereset összegének kiszámítása során a befogadott (és szükség szerint hiánypótoltt) kereseteket naptári évenként a személyi jövedelemadónak erre az összegre képzett összegével csökkenteni kell. Az előírt csökkentést a nyugdíjszakma nettósításnak nevezi. A nettósítás szabályai nem azonosak a személyi jövedelemadó kiszámításának szabályaival, bár azokra nagyon hasonlítanak.

Ha a béridőszak valamely naptári évében az osztónap 0, akkor abban az évben nincs kereset, s így nettósítandó kereset sincs. Az ilyen év nettósított keresete 0.

Ha valamely évben az osztónap nem 0, akkor az évben az osztónapokon elért kereseteket arányosítással évesíteni kell.

Az évesítés folyamata a következő:

– az osztónapokon elért adóköteles keresetből napi átlagkeresetet számítunk. A napi kereset számításában nem vesz részt az adómentes kereset, az évben kifizetett adóköteles jutalom és adóköteles év végi részesedés;

– a fiktív éves adóköteles keresetet a napi keresetből számítjuk úgy, hogy a kiszámított napi keresetet annyiszor vesszük, ahány naptári nap van az évben, s a kapott összeghez hozzáadjuk az évben kifizetett adóköteles jutalmat és adóköteles év végi részesedést.

A fiktív éves keresetet csökkenteni kell a nyugdíjtörvény végrehajtási utasításában közölt, az adott évre érvényes adóalap-kedvezményvel. Ezzel megkapjuk a fiktív személyi jövedelemadó-alapot.

Ezt követően a fiktív személyi jövedelemadó-alapból a személyi jövedelemadó adott évre érvényes táblázatának felhasználásával ki kell számítani az évesített adót, majd abból le kell vonni a nyugdíjtörvény végrehajtási utasításában közölt, az évre érvényes adókedvezményt. Az eredmény az éves fiktív adó összege.

Meg kell jegyezni, hogy mind az évre érvényes adóalap-kedvezmény, mind az éves adókedvezmény különbözik a személyi jövedelemadó az évben érvényes kedvezményeitől abban, hogy a nettósításnál mindig az egész évre vonatkozó kedvezmény szabályt kell alkalmazni, s a szabály alkalmazásának feltételei minden jogszerzőre azonosak.

Az éves fiktív adó összegének az év egy napjára jutó összegét annyiszor kell venni, ahány osztónapja van az évben a jogszerzőnek.

Az így arányosított fiktív adót kell levonni az évben befogadott (az esetle-

ges hiánypótláskor megnövelt) keresetek (adóköteles, adómentes, jutalom, részesedés) bruttó összegéből. Az eredmény az év nettósított keresete.

A béridőszak előtti keresetek fiktív adója – természetesen – nulla. A nettósítást a béridőszak minden évére el kell végezni.

6. *A nettósított keresetek valorizációja* • A béridőszaknak a nyugdíjba vonulást megelőző harmadik évét megelőző naptári években elért nettósított kereseteket a nyugdíjazást megelőző második naptári év kereseti szintjéhez kell igazítani. Ezt az „igazítást” a nyugdíjszakma valorizációnak nevezi. Az országos nettó átlagkereset-indexből átszámítással előállított valorizációs szorzószámokat a nyugdíjtörvény végrehajtási utasítása évről évre közli mellékletben.

A valorizáció révén a béridőszak csaknem minden évének szintje a nyugdíjba vonulást megelőző második év szintjére áll be. Nem ezen a szinten jelenik meg a nyugdíjazás évének és az ezt megelőző évnek a keresete, s a nyugdíjazást megelőző harmadik évnek a keresete. 2001-ben történő nyugdíjba vonulás esetén 1999-es szintre valorizálódnak a béridőszakban az 1988. és 1997. közötti 10 év keresetei, 1999-es szintű maga az 1999-es kereset, s némi túlzással a valorizációból kimaradó 1998. és 2000. kereseteinek átlaga is. A 2001-es töredékév torzítását leszámítva mondhatjuk, hogy annak, aki 2001-ben megy nyugdíjba, a valorizált keresetei mind a két évvel korábbi 1999-es szintre állnak be a valorizáció révén a pótolni vállalt kereset kiszámítása során.

7. *Az átlagkereset meghatározása* • A béridőszakban elért, befogadott, szükség szerint hiánypótoltt, nettósított és valorizált keresetek összegének az osztónapok számával képzett napi átlagát 365-tel szorozva, majd 12-vel osztva kapjuk a havi átlagkeresetet.

A 2001. január 1-je előtt érvényben volt törvény szerint a hiánypótlást nem a befogadás után, hanem az átlagkereset meghatározása előtt kellett elvégezni. Ha a béridőszak érvényessé tételéhez nem volt elegendő a béridőszak előtti periódusról fellelt keresetek figyelembevétele, akkor a befogadott nettósított és valorizált keresetek összegét meg kellett növelni a nyugdíjba vonulást megelőző naptári hónapban érvényes minimálbér harmincad részének annyszorosával, ahány nap az osztónapok számából hiányzott a béridőszak érvényessé tételéhez. Az átlagkereset meghatározását az így megnövelt keresetösszegeből kiindulva a megnövelt osztószám felhasználásával kellett elvégezni.

A kétféle hiánypótlási eljárás eltér. A régi – e pontban ismertetett – szabály szerint a hiánypótláshoz felhasznált minimálbér nem vett részt a nettósítás-

ban és a valorizációban. Az új – a 3. pontban ismertetett – szabály szerint a hiánypótlásban felhasznált minimálbér elért keresetként viselkedik, mert részt vesz a nettósításban is és a valorizációban is.

8. *A degresszió alkalmazása* • A degresszió kíméletes újraelosztási formula annak számszerűsítésére, hogy a jogalkotó a magasnak ítélt átlagkeresetet nem tekinti teljes egészében *pótolni vállalt keresetnek*. A törvény sávosan határozza meg, hogy a sávra jutó keresetrészeknek hány százalékát kell a pótolni vállalt keresetbe beszámítani.

2001-ben az 1–7. pont szerint meghatározott havi átlagkeresetnek az 1. táblázat szerint megadott hányadai számítanak be a pótolni vállalt keresetbe.

1. táblázat

A pótolni vállalt kereset kiszámítása

A sáv alsó határa	A sáv felső határa	A sávba bekerülő összeg százaléka
0	65 000	100
65 001	75 000	90
75 001	84 000	80
84 001	93 000	70
93 001	103 000	60
103 001	112 000	50
112 001	131 000	40
131 001	149 000	30
	168 000	20
168 001 felett		10

A nyugdíjreform óta a jogalkotó rendelkezése szerint a degressziós táblázatot a törvényben előírt mértékben kell karbantartani. A sávhatárok évente 8 százalékkal gyorsabban tolnódnak fölfelé, mint ahogy a nettó átlagkereset növekszik. Így várható, hogy a degresszió az előttünk álló 10-12 év alatt eltűnik a rendszerből.

Az 1–8. lépéseket végrehajtva megkapjuk a jogszerző pótolni vállalt keresetét.

2.

A PÓTLÁS KIÉRDEMELT MÉRTÉKE

A pótlás a magyar nyugdíjrendszerben csak kivételes esetben teljes, azaz a 100 százalékos pótlást csak kivételes teljesítménnyel lehet kiérdemelni. A pótlást a jogszerző megszerzett szolgálati idejével érdemli ki: mennél több a megszerzett szolgálati ideje, annál nagyobb mértékű pótlást érdemelt ki.

Szolgálati időt az egyén akkor szerez, amikor az a jogviszony, amelyben részt vesz, az akkor hatályos törvények értelmében szolgálati időt szerző jogviszonynak minősül. A megszerzett szolgálati időt a nyugdíjbiztosítás naptári naponként számítja össze, és 365 napos években méri. A megszerzett szolgálati idő éveire rendelt skála alapján lehet a *pótlás kiérdemelt mértékét* meghatározni.

A skála:

- a szolgálati idő első kilenc évéhez 0 százalék tartozik,
- tíz év szolgálati időhöz 33 százalék tartozik,
- tíz év után minden megszerzett év 2 százalékkal növeli a mértéket egészen a 25. évig, amelyhez így 63 százalék tartozik,
- huszonöt év után a skála meredeksége feleződik, mert minden további év csak 1 százalékot hoz, egészen a 36. évig, amelyhez így 74 százalék tartozik,
- a 37. és minden további év 1,5 százalékot tesz hozzá az eddigiekhez, egészen az 53. évig, amelyhez így már 99,5 százalék tartozik,
- az 55. év még hoz 0,5 százalékot, s ezzel a skála 100 százaléknál tetőzik.

A megszerzett szolgálati évek száma alapján a skáláról leolvasható a pótlás kiérdemelt mértéke.

Az öregségi teljes nyugdíj kiszámított összege a pótolni vállalt keresetnek a pótlás kiérdemelt mértékében meghatározott százaléka.

Meg kell jegyezni, hogy noha az öregségi teljes nyugdíjhoz legalább húsz év szolgálati idő szükséges, a 10–19 évnek mégis helye van a skálán.

Ha a jogszerző már 1991. január 1-je előtt betöltötte az öregségi korhatárt, és addig legalább tíz év szolgálati időt is szerzett, akkor öregségi teljes nyugdíjra szerzett jogosultságot. Szerzett jogait bármikor érvényesítheti, s ehhez szükséges a skálának ez az alsó szakasza.

A skála 10–19 év megszerzett szolgálati időhöz tartozó szakaszát használja az öregségi résznyugdíj intézménye is. Erről bővebben a következő fejezet 2. pontjában lesz szó.

3.

SPECIÁLIS KEDVEZMÉNYEK

1. *A minimumszabály* • Ha az öregségi teljes nyugdíj kiszámított összege nagyon kicsi, akkor a minimumszabály módot ad arra, hogy a jogszerző a kiszámítottnál nagyobb összegű nyugdíjat kapjon a nyugdíjrendszertől. A szabály alkalmazásában kulcsszerepe van az öregségi teljes nyugdíj naptári évenként megállapított legkisebb összegének, az öregségi minimumnak, amelynek összege 2000-ben havi 16 600 forint volt, 2001-ben – várhatóan – 18 310 forint lesz.

– Ha a pótolni vállalt kereset eléri az öregségi minimum tárgyévi összegét, akkor az öregségi teljes nyugdíj összege nem lehet kevesebb, mint az öregségi minimum tárgyévi összege. A minimumszabály ilyen alkalmazásakor a rendszer a pótlás kiérdemelt mértékét nem veszi figyelembe.

– Ha a pótolni vállalt kereset nem éri el az öregségi minimum tárgyévi összegét, akkor az öregségi teljes nyugdíjat a pótolni vállalt kereset összegében kell meghatározni. A minimumszabály ilyen alkalmazásakor a rendszer a pótlás kiérdemelt mértékét 100 százalékra állítja át.

2. *A résznyugdíj* • Megtévesztő elnevezésű átmeneti intézmény. A résznyugdíj nem része semminek! Lehetővé teszi, hogy a jogszerző akkor is kapjon nyugdíjat, ha nem szerzett 20 év szolgálati időt. A résznyugdíjat a kiszámított nyugdíj összegében kell megállapítani, a minimumszabályt az öregségi résznyugdíjra nem szabad alkalmazni.

Az öregségi résznyugdíj intézményét a jogalkotó 2009. január 1-jével megszünteti. Addig az öregségi résznyugdíj-jogosultsághoz legalább 15 év megszerzett szolgálati idő szükséges. Ha a jogszerző az öregségi korhatárát 1990. december 31. után, de 1993. július 1. előtt betöltötte, és 1993. július 1. előtt legalább tíz év, de legfeljebb 19 év szolgálati időt szerzett, akkor öregségi résznyugdíjra szerzett jogosultságot. Szerzett jogosultságát bármikor érvényesítheti.

A résznyugdíj-jogosultság megszerzésével kiérdemelt pótlás mértékének meghatározásához is szükség van a skála alsó – 10–19 szolgálati évet kezelő – szakaszára.

3. *Csökkentés nélküli előrehozás* • A nagyon hosszú (a szakma szóhasználatával: *tengersok*) szolgálati időt szerzett személyek korhatárelérés előtti nyugdíjba vonulását lehetővé tévő intézmény, amit a jogalkotó az öregségi korha-

tár emelésével egyidejűleg hozott létre. Hosszú távon az intézmény a korhatár körüli rugalmas nyugdíjba vonulás feltételeit teremti meg. Rövid távon – ezen túlmenően – valamelyest enyhíti a korhatáremelés hatását is. A jogalkotó a feltételeket a nemekre külön-külön, azon belül születési évjáratok szerinti bontásban adta meg (2. táblázat).

2. táblázat

Csökkenés nélküli előrehozásra jogosultak 2001-ben

Születési év	Tengersok szolgálati idő	Mikor jogosult?
<i>Férfiak</i>		
1939	38 év	2001-ben a 62. születésnapjáig
1940	38 év	2001-ben egész évben
1941	38 év	2001-ben a 60. születésnapjától
<i>Nők</i>		
1943	35 év	2001-ben az 58. születésnapjáig
1944	36 év	2001-ben egész évben
1945	37 év	2001-ben egész évben

A *tengersok* szolgálati időből legalább 20 évet valóban meg kell szerezni, néhány évet az előrehozási jogosultság megállapításához más módon (például gyermekszülés vagy -nevelés, rokkantsági vagy baleseti rokkantsági nyugdíjban töltött idő, megszerzett karkedvezmény stb.) is meg lehet szerezni.

A csökkentés nélküli előrehozásra jogosultak nyugdíja az öregségi teljes nyugdíj összegével megegyezik. Jogosultak a minimumszabály alkalmazására is.

4. Előrehozás csökkentéssel • Ha a jogszerzőnek nincs meg a csökkentés nélküli előrehozáshoz szükséges (*tengersok*) szolgálati ideje, de abból legfeljebb öt éve hiányzik, akkor ezzel jogot szerzett csökkentett összegű előrehozott öregségi nyugdíjra. A 2001-ben érintettek köre megegyezik a 3. pontban megadottakkal.

Ha a jogszerző csökkentett összegű előrehozott nyugdíjra szerzett jogosultságot, akkor először meg kell határozni azt az öregségi teljes nyugdíjat, amely megszerzett tényleges szolgálati ideje alapján járna neki, ha már elég öreg volna. Az így kapott összeget kell csökkenteni a csökkentés öt sújtó százalékaival. A csökkentő százalékot a jogszerző korhiánya és szolgálati idő hiánya alapján kapott tényezők szorzata adja.

„A *korhiánytényező* a jogszerzőre irányadó öregségi korhatár betöltéséig a

nyugdíjba vonulás napjától hátralévő idő *befejezett 30 napos hónapokban* kifejezve." A korhiánytényező a 2. táblázatban szereplő férfiak esetében 0 és 24 között lehet. A nők esetében a korhiánytényező a 2. táblázatban szereplő nők esetében 0 és 60 közötti szám. A nemek közötti különbség oka az, hogy a férfiak legfeljebb 2 év korhiánnyal mehetnek előrehozott öregségi nyugdíjba, míg a nőknek a jogalkotó az 5 év korhiányt is engedélyezi.

„A *szolgálatiidőhiány-tényező* a jogszerzőre előírt *tengersok* szolgálati idő és a ténylegesen megszerzett szolgálati idő közötti különbség megkezdett 365 napos években kifejezve.”

Minden megkezdett 365 nap szolgálatiidő-hiány 0,1-del növeli a szolgálatiidőhiány-tényezőt. A szolgálatiidőhiány-tényező legkisebb értéke tehát 0,1, legnagyobb értéke pedig 0,5, mivel legfeljebb 5 év, azaz 5×365 nap szolgálatiidő-hiánya lehet a jogszerzőnek.

A csökkentő százalék a két tényező szorzata, ami így 0 százalék és 30 százalék közötti értéket vehet fel.

A csökkentett összegű előrehozott öregségi nyugdíj összege a kiszámított öregségi teljes nyugdíjnak a csökkentő százalékkal csökkentett összege.

Érdemes megjegyezni, hogy az öregségi korhatár előtt legfeljebb 29 nappal történő nyugdíjba vonulás esetén már nincs valódi csökkentés, hiszen a korhiánytényező ebben az esetben már nulla.

5. A *növelés* az öregségi nyugdíj igénybevétele nélküli további jogszerzésre motiváló intézmény. Előfeltétele a 62 éves abszolút (tehát karkedvezmény nélkül sem csökkenthető) korhatár elérése és legalább 38 év addig megszerzett szolgálati idő. Ha az ilyen előfeltételekkel rendelkező személy nyugdíjba vonulás helyett legalább egy évig folytatja a szolgálatiidő-szerzést, akkor ezzel növelésre szerez jogosultságot. Ha egyszer majd nyugdíjba megy, akkor esetében a pótlás kiérdemelt mértékének a skálán megtalált értékén felül még a növelés is megilleti. A növelés a 62 éves kor betöltése után szerzett szolgálati idő minden megszerzett 30 napjáért az öregségi teljes nyugdíj 0,3 százaléka. A növelt öregségi teljes nyugdíj a pótolni vállalt kereset összegét meghaladhatja.

ÖSSZEFOGLALÁS

Nyugdíjba vonuláskor a pótlandó kereset az utolsó havi (évi?) felvett nettó kereset lenne. A magyar társadalombiztosítási nyugdíjrendszer ma már nem a pótlandó kereset, hanem a rendkívül bonyolult, belső ellentmondásoktól

sem mentesen meghatározott pótolni vállalt kereset pótlását tekinti feladatának. A pótolni vállalt kereset kiszámításának lépéseibe rejtve működnek a kényszer-szolidaritásnak a különbségeket elimináló technikái. A pótlás kiérdemelt mértékének nemlinearitása és a szociális ihletésű minimumszabály az induló nyugdíjak rendkívül összenyomott struktúráját eredményezi. Ezzel a jogalkotó a keresetpótlásra szervezett rendszer szolgáltató oldalát a létminimum biztosítására szolgáló angolszász típusú nyugdíjrendszerekhez teszi hasonlatossá anélkül, hogy a járulékterhek keresetarányosságát enyhítené.

MAJOR KLÁRA – MARTOS BÉLA

Változott a nyugdíjak eloszlása

*Az elmúlt tíz év alatt számottevően csökkent a nyugdíjak egyenlőtlensége, akár az összes nyugdíjat nézzük, akár csak az adott évben újonnan megállapított nyugdíjakat. Ugyanekkor még jobban csökkent a nyugdíj-megállapítás alapjául szolgáló keresetek egyenlőtlensége is. Tanulmányunk első részében az egyes mutatószámok csökkenési mértékének eltéréséből következtetünk a különbségek lehetséges okaira. Ez az elemzés azonban nem ad egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy összehatásként a nyugdíjrendszer biztosítási jellege erősödött-e a szociális támogatási tulajdonsággal szemben, vagy fordítva. A választ úgy adjuk meg, hogy a nyugdíjakat két additív részre osztjuk: járadékkomponensre és támogatásra/elvonásra. E dekompozíció arra mutat, hogy a rendszer biztosítási irányban mozdult el, de nem a szabályok módosulásának, hanem a kereseti arányok változásának hatására. A tanulmányban részletesen foglalkozunk az alkalmazott statisztikai módszertan leírásával, beleértve az elkerülhetetlen buktatókat is.**

Ez a tanulmány arról szól, hogy az elmúlt tíz évben hogyan változott meg a nyugdíj-jövedelmek eloszlása, különösképpen abból a szempontból, hogy növekedett vagy csökkent-e az egyenlőtlenségük, és e változás mértéke kisebb vagy nagyobb volt-e, mint az aktív keresők munkajövedelmének párhuzamos változása. Elsősorban tehát nem az átlagok alakulására figyelünk, hanem a szóródásokra.

Két, egymástól tíz év távolságra lévő állapotot hasonlítunk össze (komparatív statika). Általában 1988 a bázisév, és 1997 a tárgyév. Azért éppen ezek,

* A számításainkban felhasznált alapadatok túlnyomó részét, köztük a publikálatlan 1988. éveket, Réti János (Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság) bocsátotta rendelkezésünkre, e nélkül el sem tudtunk volna indulni. Más jelentős adatforrásokra Virág Ildikó (MTA Közgazdaságtudományi Központ) hívta fel a figyelmünket.

Major Klára, Magyar Nemzeti Bank (e-mail: majork@mn.b.hu).

Martos Béla matematikus (e-mail: h12074mar@ella.hu).

mert a legteljesebb adatkészletünk róluk volt. Ugyancsak adatgondok miatt itt-ott el kellett térnünk e szokástól, de erre – hogy a zavart csökkentsük – külön figyelmeztetünk majd. A mélyreható gazdasági és társadalmi változásoknak ez az évtizede persze hatással volt a nyugdíjrendszerre is. A meglepő azonban az, hogy a hatás nem volt drasztikusabb, mint amennyi az a következőkben bemutatottakból kiderül. Más, szociálisan érzékeny szférákhoz (foglalkoztatás, egészségügy, szegénység) képest a nyugellátás tehetetlensége nagy volt.

Nyugdíjasnak azokat nevezzük, aki az év egy adott hónapjában saját jövedelménél magasabb összegű nyugellátásban részesültek (vagy rokkantnyugdíjban az öregségi korhatár betöltése után). Figyelmün kívül maradnak tehát a fiatalabb rokkantak, a másféle – például mezőgazdasági – öregjáradékokban részesülők, valamint a hozzátartozói (özvegy, árva) ellátottak is. A nyugdíj az a forintösszeg, ami a nyugdíjasnak ezen a jogcímen jár, bele nem értve a különböző más címen folyósított pótlékokat, kiegészítéseket [a pontosabb definíciót lásd ONYF (1998)]. A nyugdíjasokon belül „új” jelzővel különböztetjük meg azokat, akik az előző naptári év folyamán léptek nyugdíjba. Kerestetnek pedig annak az összegnek a havi átlagát nevezzük, amit az éppen érvényes valorizációs szabályok szerint az egyes nyugdíjak megállapításakor beszámítottak.

Tíz év távolságban fizetett forintösszegek összehasonlításakor persze deflálni kell. Erre a célra az általános fogyasztói árindexet használjuk, ezzel szorozzuk a bázisévi adatot. 1997-ben az index értéke 6,83, ezzel szorzunk minden 1988-as forintot.

A nyugdíjbiztosítás: létszámok és forintok. A biztosítottak száma 1990 és 1998 között (9 év!) több mint 1,4 millió fővel (27,5 százalék) csökkent, a nyugdíjasok létszáma ugyanebben az időszakban 637 ezerrel (25,3 százalék) nőtt. A biztosítottak száma az időszak elején még több mint kétszerese volt a nyugdíjasokénak, a végére a létszámkülönbség 20 százalék alá csökkent. Hogyan tudott ez a rendszer mégis fennmaradni? Úgy, hogy a járulékbérvétel (egészségügyi hozzájárulással együtt) tíz év alatt reálértékben „alig” 25 százalékkal esett vissza.

A nyugdíjkifizetések összege (1990–1998) reálértékben 5,4 százalékkal csökkent, ami megnyugtatóan hangzik addig, amíg nem vetjük egybe a létszám növekedésével. Az eredmény az átlagnyugdíj 24,5 százalékos (más számítás szerint 27,4 százalékos) értékvesztése, ami legalább 10 százalékpont hátrány a nettó átlagkeresetekhez képest. Még rosszabbul jártak az új nyugdíjasok, akiknek 1988-ban még az akkori átlagnyugdíj 123 százalékát állapították meg kezdő ellátásként, 1997-ben ez már alig haladja meg a 100 százalékot.

1.

A NYUGDÍJAK EGYENLŐTLENSÉGE

1. 1.

Az egyenlőtlenség mérése

Az egyenlőtlenség méréséhez először is megfelelő mutatószámot kell választanunk. A jóléti közgazdaságtan is számos mutatót ajánl, a legismertebbek közülük talán a relatív szórás és a Gini-együttható. Számítási eredményeink arra mutatnak, hogy a mutató megválasztása nem sokat számít, ez csak az egyenlőtlenség számszerű mértékét befolyásolja, a változás iránya *minden mutató esetében azonosnak bizonyult*. Leginkább e miatt, valamint egyszerűsége törekedvén, a relatív szórást választottuk a keresetek és a nyugdíjak egyenlőtlenségének mérésére. A választást elsősorban az indokolta, hogy (az egyenlőtlenség mérésének axiomatikus megközelítésével jobban összhangba hozható) általánosított Gini- vagy Atkinson-mértékek alkalmazása, az adatok jellege miatt, bizonytalanabban értelmezhető eredményekhez vezet, mint a relatív szórás – jelen esetben természetes – mutatója. E módszertani problémáról a *Függelékben* bővebben is írunk.

1. 2.

Az egyenlőtlenség változása a relatív szórás alapján

A szórás egy adott minta átlagától való négyzetes átlagos eltérést méri, a relatív szórás ezt az eltérést az átlag százalékában fejezi ki. Ezáltal a relatív szórás az egyenlőtlenségek *relatív* mutatója: értéke érzéketlen a vizsgált értékek nagyságrendjében bekövetkező változásokra; csak a relatív jövedelmi pozíciók változását mutatja ki. Ha a jövedelmek egymáshoz viszonyított aránya azonos két időpont között, akkor a mutató értéke is változatlan marad. A mutatót az (1) képlettel számítjuk ki.

$$r = \frac{1}{y^*} \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n f_i (y_i - y^*)^2}{\sum_{i=1}^n f_i}}, \quad (1)$$

ahol:

y_i – a keresetek vagy nyugdíjak értéke,

y^* – ezek átlaga,

f_i – az egyes csoportátlagokhoz tartozó súlyok (létszám) értéke.

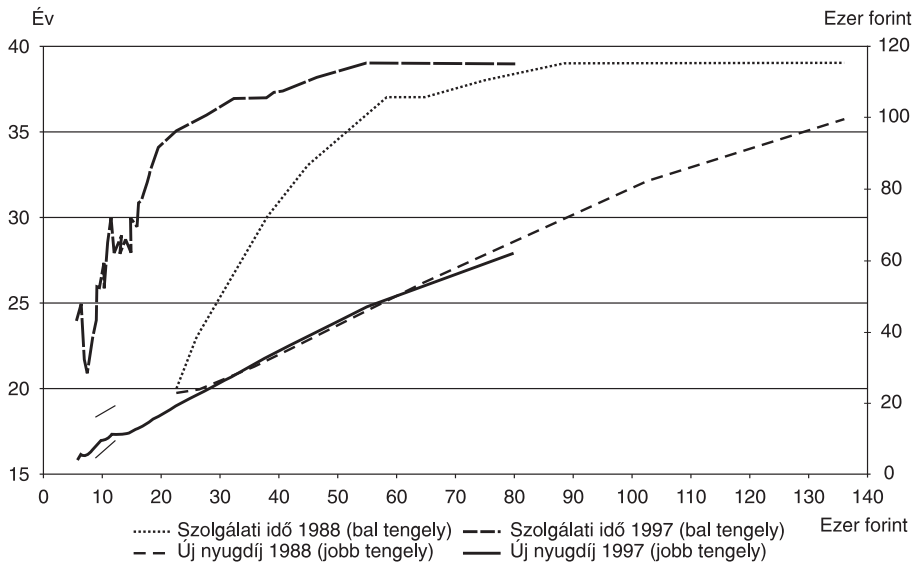
1. 3.

Nyugdíjak kontra keresetek

A számszerű vizsgálat módszerét erősen meghatározta, hogy az adatok milyen alakban álltak rendelkezésre. A nyugdíjak, keresetek esetében a különböző jövedelmi kategóriákhoz rendelt átlagokat, valamint a kategóriába eső megfigyelési egységek számát ismertük. Ezek alapján a megfigyelések száma játszott a súlyozott relatív szórás formulájában a súlyok szerepét, s ez végül is azt jelenti, hogy a csoportátlagok súlyozott átlagának és súlyozott szórásának változását mérjük. Ez a tényleges egyenlőtlenségnek egy becslését állítja elő.

A nyugdíj megállapításának alapjául szolgáló keresetek esetében a csoportképző ismérv *az adott évben beszámított kereset*. Csoportonként ismertük a megállapított nyugdíjak átlagát, a megfigyelések számát, valamint a nyugdíj megállapításához figyelembe vett szolgálati idő átlagát is. Ezen adatok alapján becslést készíthettünk az új nyugdíjak (az adott évben újonnan megállapított nyugdíjak) egyenlőtlenségének mértékére csakúgy, mint a nyugdíj megállapításához figyelembe vett keresetek egyenlőtlenségére. A keresetek esetében nem állt rendelkezésre az egyes csoportátlagok nagysága, mivel azonban a csoportképzés a keresetek alapján történt, ezért az intervallumközéppel helyettesítettük az egyes csoportok átlagos kereseti színvonalát.

A nyugdíjak megállapítása során a keresetek mellett a szolgálati idő szerepe sem elhanyagolható, pusztán a keresetek egyenlőtlenségének figyelembevételével feltehetően alábecsülnénk a nyugdíjak kiszámításához alkalmazott depressziót megelőzően jellemző egyenlőtlenségi szintet. Ezért a keresetekből és a szolgálati időkből összetett mutatót készítettünk, amelyet a továbbiakban életkeresetnek fogunk hívni. A jelen számítások során az életkereseteket a keresetek és a szolgálati idők szorzataként számítottuk ki. A szolgálati idő adatsora szoros összefüggésben van a keresetekével, *s általánosságban* megfigyelhető az összefüggés, hogy magasabb átlagkeresethez magasabb szolgálati idő tartozik (*1. ábra*). Ez – bár nem nyilvánvaló, mivel az egyes foglalkozásokban igen különböző lehet az adott szolgálati időhöz tartozó átlagkereset nagysága – mégis azt a stilizált ténynek is nevezhető összefüggést jeleníti meg, hogy az alkalmazottak esetében a munkavégzésből fakadó jövedelem együtt növekszik a munkaviszony hosszával. Jól látható, hogy ez az össze-

1. ábra

Az új nyugdíjak és a szolgálati idő a nyugdíjak megállapításának alapjául szolgáló keresetek függvényében (1997. évi összehasonlító árakon)

függés nem lineáris: különösen az alacsonyabb jövedelemértékek esetében figyelhető meg a szolgálati idő nagyobb eltérése a lineáristól. Így az életkereset-mutató nagyobb egyenlőtlenséget fog mutatni, mint pusztán a keresetek egyenlőtlensége.

A fenti megfontolások alapján végzett számítások eredményeit tartalmazza az 1. táblázat.

Az 1. táblázatban szereplő értékek közel rendezettek is az egyenlőtlenség mértéke szerint: legkisebb egyenlőtlenséget a nyugdíjak, legnagyobbat az életkeresetek mutatnak. Elsőnek az ötlik szembe, hogy tíz év alatt az összes egyenlőtlenségi mutatószám néhány ponttal csökkent, holott köztudomású, hogy a jövedelmi különbségek hazánkban igencsak növekedtek. Az ellentmondást az magyarázza, hogy az utóbbi állítás mindenfajta jövedelemre terjed ki, az előbbi csak az alkalmazottaknak a járulékköteles keresetére és a nyugdíjakra.

Az intuícióval és a közgazdasági megfontolásokkal első ránézésre talán ellentétes az új nyugdíjak és a keresetek 1997. évi egyenlőtlenségének különbsége is: az új nyugdíjak relatív szórása valamivel nagyobb a keresetekénél, holott 1988-ban tetemes ellenkező irányú különbség volt. Noha egyikünk korábban kifejtett elméleti álláspontja szerint kedvező irányú fejleménynek minősíthetnénk azt, hogy a (régí és új) nyugdíjak szórása közel került a keresetek

1. táblázat

A nyugdíjak és keresetek egyenlőtlenségi mértékei

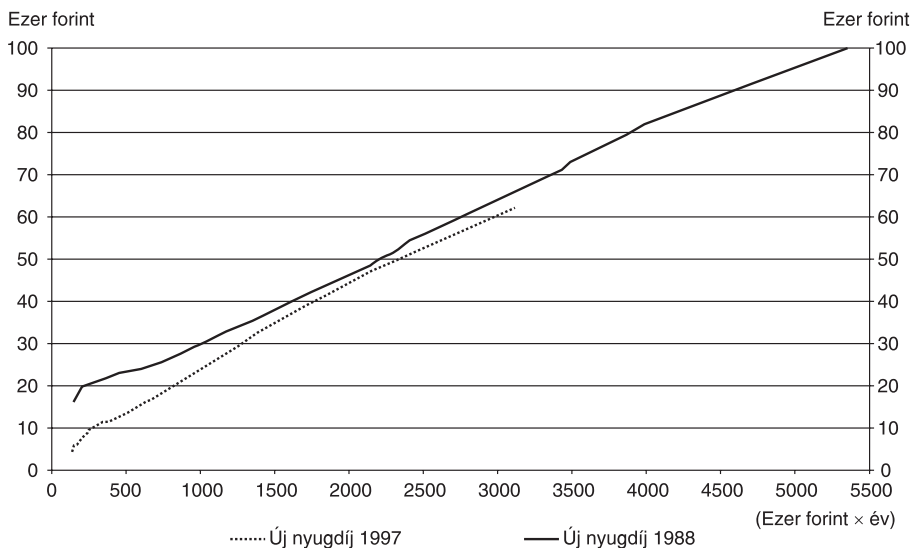
Megnevezés	Relatív szórás (százalék)	
	1988	1997
Nyugdíjak	37,02	32,58
Új nyugdíjak	40,12	38,97
Keresetek	45,10	38,47
Életkeresetek	58,52	44,80

tekéhez [Martos (1994)], örömrontja, hogy háttérben a keresetek erőteljes kiegyenlítődése (minimálbérben bejelentettek tömege?) áll.

Áttérve az egyes egyenlőtlenségi mutatók komparatív statikai vizsgálatára: a nyugdíjak egyenlőtlenségének 1997. évi értéke alacsonyabb, mint 1988-ban volt. Ez azt erősíti meg, hogy a nyugdíjak közötti *relatív* eltérések csökkentek a vizsgált évtizedben. Emellett azonban a nyugdíjak közötti *abszolút egyenlőtlenség* mértéke is csökkent. Az úgynevezett abszolút mérőszámok az egyenlőtlenséget nem a relatív pozíciók különbözőségeként, hanem az abszolút eltérések különbözőségeként írják le. Egyenlőtlenség mérésekor az egyes jövedelmek közötti különbségeket veszik figyelembe, míg a relatív mértékek az arányokat. A relatív szórással mint relatív mutatóval „rokon” abszolút mutató maga a szórás. Mivel ennek mértékegysége forint, a különböző években megfigyelt adatokat összehasonlíthatóvá tesszük. A fogyasztói árindexszel az 1988. évi értékeket 1997. évi értékekké átszámítva láthatjuk, hogy a relatív szórás mellett a szórás is csökkenést mutat 1997-re.

A változást szemlélteti a 2. ábra, amelyen az új nyugdíjakat az életkeresetek függvényében láthatjuk. Hasonlóképpen az 1. ábrához, ahol a keresetek függvényében láthatjuk az új nyugdíjak értékét, szembevetve, hogy az összehasonlító áron figyelembe vett 1988. évi adatok által lefedett intervallum sokkal szélesebb az 1997. évi adatok által lefedett intervallumnál. Mind a keresetek, mind az életkeresetek, de egyúttal a nyugdíjak is 1997-ben az 1988. évi terjedelemnek csak közel 50 százalékát fedik le. Az ábra alapján valószínűsíthető, hogy a nyugdíjak közötti egyenlőtlenség csökkenése elsősorban e terjedelemszűkülés következtében jelenik meg az 1. táblázat mutatóinak értékeiben. Ez egyben magyarázatot ad arra is, hogy mind abszolút, mind relatív értelemben csökkenés mutatható ki.

Számításaink nem adnak egyértelmű választ arra a kérdésre, hogy az egyenlőtlenség csökkenése milyen okokra vezethető vissza, és az egyes té-

2. ábra

Új nyugdíjak az életkeresetek függvényében

nyezők milyen mértékben hatottak csökkentő vagy a csökkenést mérsékelő irányban.

Kezdjük az elemzést az új nyugdíjakkal! Szórásuk csökkenése csupán 1,13 pont. Ez két tényezőnek tudható be: a nyugdíj-megállapítás alapjául szolgáló életkeresetek szórásának változása és a nyugdíj kiszámítási képletének (durva közelítésben: a különböző degressziós kulcsok alkalmazásának) változása. Abból pedig, hogy az életkeresetek egyenlőtlenségének csökkenése (13,72 pont) markánsan meghaladja az új nyugdíjakét, bizton következtethetünk arra, hogy a szabályok változása ezt a hatást erőteljesen kompenzálta, azaz a degresszivitás mértéke csökkent. [Erről a kérdésről más vetületben jó összefoglalást ad *Toldi* (2000) és Toldi Miklós e kötetben szereplő tanulmánya.]

Térjünk most át az új nyugdíjakról a nyugdíjakra! A nyugdíjak szórása 10 év alatt 4,04 ponttal csökkent. Ezt részben, de csak kis részben magyarázza az új nyugdíjak szórásának kismértékű csökkenése (hiszen a nyugdíjak körülbelül 60 százalékát 1988 előtt állapították meg), a csökkenés túlnyomó része csak az infláció kompenzálásának sajátos szabályozásából eredhet. Nevezetesen: a vizsgált időszakban is folytatódott az a visszaszámítás gyakorlat, hogy az infláció hatását a magasabb nyugdíjak esetében még annál is kisebb hányadban kompenzálják, mint az alacsonyabbakéban. A nyugdíjak kiegyenlítődési tendenciájának itt a kulcsa.

A fenti elemzésből mintha arra következtethetnénk, hogy nyugdíjrendszerünkben a biztosítási elv rovására a szociálpolitikai megfontolások dominánsabbá váltak volna. A most következő fejezet viszont ellenkező irányba mutat.

2.

A NYUGDÍJAK DEKOMPOZÍCIÓJA

2. 1.

A modell

A nyugdíjak egyenlőtlenségének csökkenése tehát részben a nyugdíjak megállapításának alapjául szolgáló jövedelmek egyenlőtlenségének a csökkenésével magyarázható. A magyarázat további elemeként a nyugdíjakat – közgazdasági tartalmuknak megfelelően – járadékra, valamint támogatásokra kívánjuk felbontani a következő modell segítségével.

A nyugdíj részben az életpálya során megtakarított jövedelmekből képzett pénzügyi vagyon hozadékanak tekinthető – ezt a komponenst nevezzük a továbbiakban járadéknak. A biztosítási elvet megjelenítő járadék tehát az egyes egyén életpályája során szerzett jövedelem függvényében határozható meg. A nyugdíjaknak további összetevője a szociális támogatás, amelynek egyetlen funkciója a jövedelmi különbségek csökkentése. A hipotézist a következőképpen írhatjuk fel, amennyiben y_i jelöli a nyugdíjakat, r_i az életkeresetek alapján megállapított járadékokat és s_i a támogatás összegét:

$$y_i = r_i + s_i, \quad (2)$$

és feltevésünk szerint $r_i > 0$, míg s_i előjele meghatározatlan: támogatás esetén pozitív, elvonás esetén negatív értéket vesz fel. A felbontás alapelve szerint a járadékok az életkeresetek függvényében határozódnak meg, ezért $r_i = f(x_i)$, ahol x_i -vel jelöltük az életkereseteket.

A felbontást az alábbi kis modell alapján végezzük el. A járadékok és a támogatáskomponensek elkülönítéséhez tett feltevések a következők.

1. *feltevés.* A támogatások összege zérus: ezzel a támogatást olyan jövedelem-újraelosztó sémaként képzeljük el, mely a járadékok egyedek közötti (progresszív) átcsoportosításával csökkenti az egyenlőtlenség mértékét. A feltevésből adódóan ez leginkább olyan progresszív adórendszerként képzelhe-

tő el, amelynél az alacsonyabb jövedelemkategóriák esetében negatív, magasabb jövedelemkategóriák esetén pozitív adókulcsok érvényesülnek, s az átlagos jövedelemelvonás mértéke zérus. E feltevés következménye, hogy a járadékok átlaga (illetve a teljes járadéktömeg) megegyezik a tényleges nyugdíjak átlagával (illetve a teljes nyugdíjtömeggel).

2. *feltevés.* A járadékok és az életkeresetek egyenlőtlensége egyenlő. Ez a feltevés azt a célt szolgálja, hogy a nyugdíjak (2) alatti felbontása során a két komponens „ortogonális” legyen tartalmát tekintve: a támogatások funkciója pusztán az egyenlőtlenség csökkentése: az életkeresetek és a nyugdíjak közötti egyenlőtlenségi különbségek mind a támogatások jelenlétéből fakadnak. A járadékok mindössze azt a leképezést határozzák meg, *ahogyan az adott életkereset-értékből a hozzá tartozó nyugdíjat megállapítanák az egyenlőtlenség csökkentését célzó támogatások teljes hiányában.*

E feltevések segítségével a feladatot formálisan a következők szerint írhatjuk fel. Jelölje $\varepsilon(\cdot)$ az egyenlőtlenségi mutatót, amelyet a teljes jövedelmi, illetve nyugdíjvektorok esetén értelmezünk. Jelölje továbbá \mathbf{x} az életkeresetek vektorát. A járadékokat az életkeresetek függvényében írjuk fel: $r_i = f(x_i)$ s az $f(\cdot)$ függvényről feltesszük, hogy monoton nem csökkenő. Ez mindössze azt az összefüggést fogalmazza meg, hogy a járadékok megállapításának alapja az életút során szerzett jövedelem, amelyet az életkeresetekkel közelítünk. A közgazdasági értelmezhetőség megkívánja továbbá, hogy a keletkező járadékok értéke pozitív legyen. E feltevések alapján azon monoton nem csökkenő f függvények lehetnek alkalmasak a dekompozíció elvégzésére, amelyek kielégítik az alábbi relációkat:

$$\varepsilon(\mathbf{x}) = \varepsilon[\mathbf{f}(\mathbf{x})] \quad (3)$$

$$\mathbf{1}\mathbf{y} = \mathbf{1}\mathbf{f}(\mathbf{x})$$

$$f(x_{\min}) \geq 0,$$

ahol az $\mathbf{f}(\mathbf{x})$ vektort úgy kapjuk az \mathbf{x} vektorból, hogy annak minden egyes elemére alkalmazzuk az $f(\cdot)$ leképezést. Az $\mathbf{1}$ az összegező vektort jelöli.

A feladat megoldása során figyelembe kellett vennünk, hogy az egyedi életkeresetekre vonatkozó adatok csak az új nyugdíjak esetében álltak rendelkezésre. A nyugdíjak esetében az egyes y_i nyugdíjértékekhez nem tudtunk megfelelő x_i életkereseteket rendelni. Ez azt jelenti, hogy a fentiekben specifikált feladatban nem áll rendelkezésünkre az \mathbf{x} vektor minden egyes eleme. Az új nyugdíjak alapján azonban képet kaphatunk arról, hogy milyen mértékű

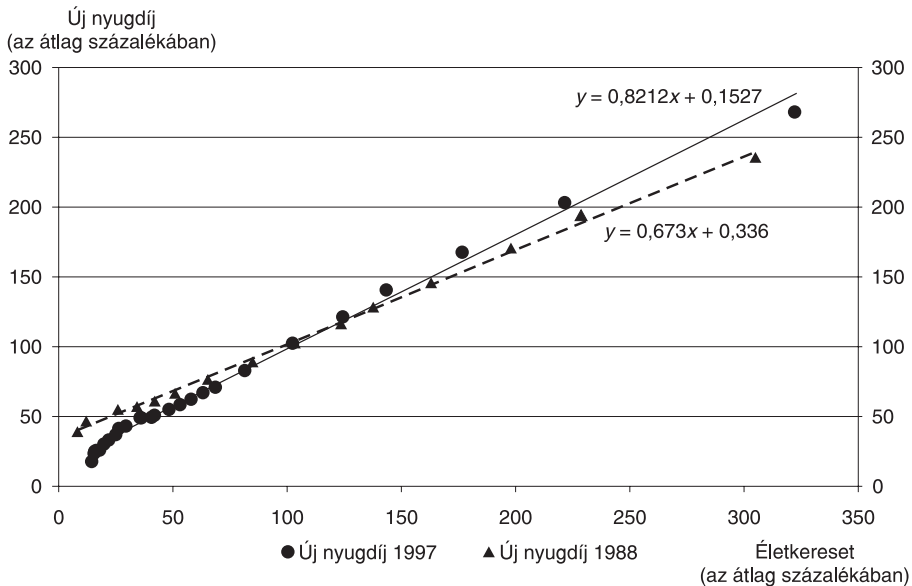
egyenlőtlenség jellemzi az életkereseteket. Ezt az értéket tekinthetjük $\varepsilon(x)$ közelítésének (jelöljük a továbbiakban ε_x -szel).

A feladat megoldásához ismerni kell az egyes életkereset-értékeket is, a megoldás előtti további módszertani kérdésként az merült fel tehát, hogy valamilyen módon meg kell becsülnünk a megfelelő életkereset-adatokat, vagy a feladatot kell a fentitől eltérő formában megfogalmazunk. Mi az utóbbi utat követtük.

Az új nyugdíjak esetében rendelkezésre álltak mind az életkereset-, mind a nyugdíj adatok. Ezek vizsgálata arra utal (3. ábra), hogy a két változó között inhomogén lineáris kapcsolat van. (Ez nem azt mondja, hogy az új nyugdíjak arányosak az életkeresetekkel, hanem csak azt, hogy azok, akiknek az életkeresete mondjuk 10 százalékkal magasabb, átlagosan 6,7 százalékkal, illetve 8,2 százalékkal magasabb új nyugdíjra számíthatnak, és ez az arány körülbelül minden szinten egyforma.) Ezt az adatokkal alátámasztott függvényformulát most hipotetikusán kiterjesztjük az új nyugdíjokról a nyugdíjakra, erről szól a következő feltevés.

3. feltevés. Az életkeresetek és a nyugdíjak között inhomogén lineáris (röviden: lineáris) függvénykapcsolat van.

E feltevésből kiindulva a következő gondolatmenetet követhetjük.

3. ábra

Új nyugdíjak az életkeresetek függvényében lineáris trend illesztésével, 1988, 1997

A 3. feltevés alapján lehetővé vált, hogy a fenti, (3) alatt felírt feladatot az x vektor adatainak hiányában pusztán a nyugdíjak adatai, azaz y függvényeként írassuk fel. Tegyük fel a 3. feltevés alapján, hogy a nyugdíjak és az életkeresetek között $h(\cdot)$ lineáris leképezés létesít kapcsolatot, azaz

$$y_i = h(x_i).$$

Jelölje $l(\cdot)$ a h függvény inverzét, ekkor az életkereseteket felírhatjuk a nyugdíjak lineáris függvényeként:

$$x_i = l(y_i).$$

Az $l(\cdot)$ függvény segítségével a korábbiakban megfogalmazott feltételi egyenleteket pusztán a nyugdíjak függvényeként írhatjuk fel, hiszen a járadékok, amelyek feltevéseink szerint az életkeresetek függvényei, az $l(\cdot)$ függvény segítségével a nyugdíjak függvényeként írhatók fel:

$$r_i = f(x_i) = f[l(y_i)] = g(y_i).$$

A $g(\cdot)$ függvény a nyugdíjak monoton növekedő, konvex függvényeként határozza meg a járadékok értékét. Így azon g függvény lehet az alapja a nyugdíjak járadékokra és támogatásokra történő dekompozíciójának, amely kielégíti az alábbi egyenleteket:

$$\varepsilon_x = \varepsilon[g(\mathbf{y})] \tag{4}$$

$$\mathbf{1y} = \mathbf{1g}(\mathbf{y})$$

$$g(y_{\min}) \geq 0.$$

A felbontás egyértelmű meghatározásához további feltevésekre és/vagy az adatokból nyerhető információkra van szükségünk, hiszen nyilvánvaló, hogy az (4) alatti feltételeket számos g függvény teljesíteni tudja. A leginkább megszorító korlátot elsősorban a nemnegativitási korlát jelenti: a g függvénynek kellően progresszívnek kell lennie ahhoz, hogy ha a legkisebb nyugdíjhoz tartozó járadék értékét zérusra csökkenti (amely a maximális, adott g függvény mellett elérhető egyenlőtlenségi szintet eredményezi), akkor az egyenlőtlenség értéke meghaladja ε_x értékét.

A feladat numerikus megoldása során g függvénynek a hatványfüggvényt választottuk, s numerikus optimalizáló eljárással az alábbi feladat megoldásait kerestük:

$$\{\varepsilon_x - \varepsilon[g(\mathbf{y})]\}^2 \rightarrow \min_{a,b} \tag{5}$$

$$\text{s. t. } \mathbf{1y} = \mathbf{1g(y)}$$

$$g(y_{\min}) \geq 0$$

$$g(y_i) = by_i^a.$$

Amennyiben az optimumban a célfüggvény értéke zérus, akkor feladat megoldása révén adódó felbontás teljesíti a korábban megfogalmazott feltételeket.

2. 2.

Számítási eredmények

A számításokban egyenlőtlenségi mutatónak továbbra is a relatív szórás mutatóját választottuk, s ennek alapján végeztük el az (5) alatti feladat megoldását. A felbontáshoz alkalmazott paramétereket összegzi a 2. táblázat.

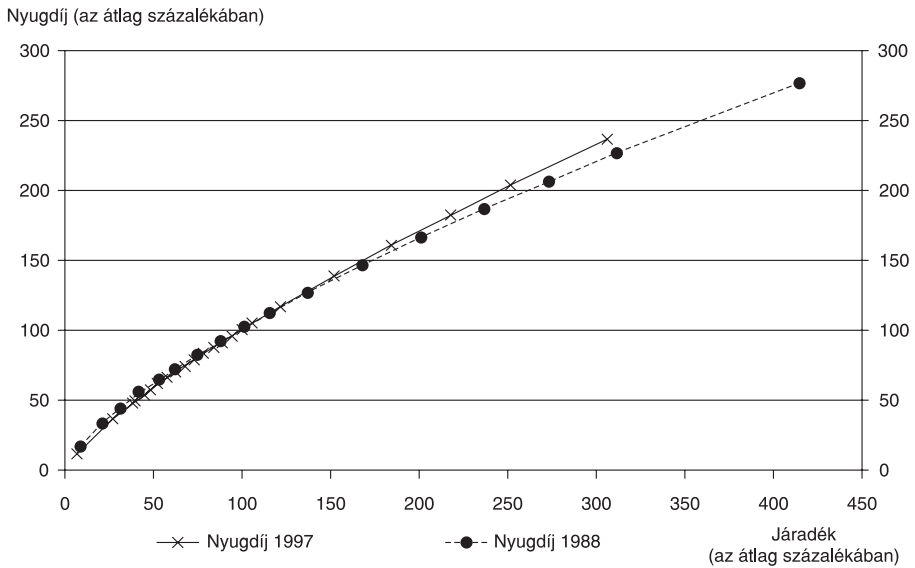
2. táblázat

A nyugdíjak felbontásának együtthatói

Megnevezés	1988	1997
Nyugdíjak relatív szórása (százalék)	37,02	32,58
Életkeresetek relatív szórása (százalék)	58,52	44,80
Járadékok relatív szórása (százalék)	58,52	44,80
Járadékok számításához használt együtthatók		
a	1,432	1,323
b	0,0242	0,0383

A 4. ábrán a számítási eredményekként kapott járadékok függvényében mutatjuk be a nyugdíjak értékét. A függvények konkávitása, illetve alakja a felbontásnál alkalmazott hatványfüggvény alakját adja vissza. Az előző pontban láttuk, hogy a nyugdíjak egyenlőtlensége ugyan jelentősen csökkent a vizsgált tízéves periódusban, ezt azonban a nyugdíjak megállapításának alapjául szolgáló jövedelmek egyenlőtlenségének még nagyobb mértékű csökkenése kísérte. Az előző fejezet végén feltettük a kérdést, hogy ebből következik-e, hogy csökkent a rendszer biztosítási jellege. Dekompozíciónk választ adhat erre a kérdésre.

Természetesen a felbontás módja maga is számos kérdést vethet fel, s tisztában vagyunk azzal is, hogy nem ez volt az egyetlen lehetséges felbontási mód. A g függvény alakjának a megválasztása paraméteres feladattá alakított

4. ábra

Nyugdíjak a járadékok függvényében a relatív szórás szerinti felbontás esetén

ta a kiinduló problémát, s így megfelelően specifikálta, ez azonban nyilván nem jelenti azt, hogy ettől különböző alakú függvények esetén ne létezhetne a kiinduló, 1. és 2. feltevéseknek megfelelő egyéb felbontás. Maga az egyenlőtlenségi mutató megválasztása szintén önkényes: még abban az esetben is, amikor a mutató teljesít számos, az egyenlőtlenség mérése során szokásos követelményt (lásd a *Függelék*), a konkrét felbontás erősen függ a mutató megválasztásától. Mindezek miatt a konkrét számszerű értékeket fenntartásokkal kell kezelnünk.

Alkalmos azonban a felbontás komparatív statikai vizsgálatra, a kiegyenlítésben történt változás irányának megítélésére. A 3. és 4. táblázat tartalmazza az egyes évek esetében a konkrét felbontást, s a táblázatok utolsó sora az átlagos nyugdíj-, járadék-, valamint támogatásértékek mellett a teljes támogatástömegnek a nyugdíjtömeghez viszonyított arányát. Ez a mutató azt mutatja meg, hogy az 1. és a 2. feltételekben megfogalmazott redisztribúciós séma esetén a teljes nyugdíjtömeg hány százalékát kellett újraosztani ahhoz, hogy a nyugdíjak egyenlőtlensége a számított alacsonyabb értéket vehesse fel a keresetekhez képest. E mutató értéke természetesen erősen függ az egyenlőtlenségi mutató és a g függvény konkrét megválasztásától, számításaink szerint azonban a két évre jellemző értékek nagyságrendi sorrendje független ezektől: az 1988-as évben minden számított eset-

3. táblázat

A nyugdíjak dekompozíciója az 1988-as év adatai alapján
(ezer forint, 1997. évi összehasonlító áron)

Nyugdíj	Járadék	Támogatás	Támogatás a nyugdíj százalékában
6,46	3,02	3,44	53,29
12,00	7,32	4,68	38,97
15,77	10,83	4,94	31,33
19,16	14,31	4,85	25,29
22,84	18,41	4,43	19,40
25,38	21,41	3,97	15,64
28,88	25,76	3,12	10,80
32,30	30,23	2,06	
35,75	34,97	0,78	
39,18	39,87	-0,69	-1,76
44,09	47,21	-3,12	-7,09
50,87	57,95	-7,08	-13,91
57,72		-11,72	-20,30
64,65		-17,03	
71,44	94,23	-22,79	-31,91
78,31			-37,25
	142,95	-47,38	-49,58
Átlag: 34,50	34,50		

Megjegyzés: az első sorban a minimálisnál kisebb nyugdíjak szerepelnek: ezek a résznyugdíjak, azok kapják, akiknek nem volt elegendő szolgálati évük.

ben nagyobb mértékű redisztribúcióra volt szükség az egyenlőtlenség csökkentésére, mint 1997-ben.

A redisztribúciónak ez a csökkenése egyértelműen jelzi, hogy a nyugdíjbiztosítás rendszerében erősödött a biztosítási elem a szociális célú újraelosztás rovására. Ennek fő összetevője azonban nem a nyugdíjszabályok változása területén keresendő, hanem a bevallott-eltitkolt munkabérek zuhlottak a nyugdíjakhoz hasonlatossá.

4. táblázat

A nyugdíjak dekompozíciója az 1997-es év adatai alapján (ezer forint)

Nyugdíj	Járadék	Támogatás	Támogatás a nyugdíj százalékában
3,06	1,56	1,50	49,01
8,76	6,28	2,49	28,37
11,38	8,87	2,51	22,07
11,72	9,22	2,50	21,33
12,76	10,32	2,44	19,14
13,60	11,23	2,37	17,45
	12,20	2,28	15,76
15,55	13,40		
	14,52		12,11
17,51	15,68	1,83	10,45
18,49	16,85	1,64	8,86
19,50	18,08	1,42	7,28
,43			
22,45		0,67	2,97
23,49	23,12	0,36	1,55
			0,21
		-5,32	-14,27
42,28	50,31	-8,04	-19,01
47,16		-10,98	-23,28
	70,77	-16,05	
Átlag: 23,10	23,11	0,00	4,16

Megjegyzés: az első sorokban a minimálisnál kisebb nyugdíjak szerepelnek: ezek a résznyugdíjak, azok kapják, akiknek nem volt elegendő szolgálati évük.

FÜGGELÉK

Az egyenlőtlenség mérésének nehézségei csoportosított adatok esetében*

A probléma az, hogyan tudunk olyan mutatószámot választani, hogy egyrészt teljesítse az alább kifejtendő axiómákat, másrészt alkalmazható legyen akkor is, amikor az elemzéshez az egyéni adatok nem állnak rendelkezésre, hanem csak csoportokba összevonva.

Az egyenlőtlenség mérésének leggyakoribb útja megfelelően választott mutató számszerűsítését jelenti. Az első módszertani kérdés így a megfelelő statisztika kiválasztása. Az irodalomban számtalan mutató áll rendelkezésre, amelynek értékészlete s a mögöttes koncepció különbözősége folytán egészen más értékek adódnak az egyenlőtlenség mértékére. Tovább nehezítheti a választást, hogy számos mutató esetében valójában mutatócsaládról kellene beszélnünk, s a számszerűsítést néhány paraméter meghatározásának kell megelőznie. Ezáltal maga az egyenlőtlenség mértéke nem nevezhető az eloszlások „robosztus” jellemzőjének: erősen függ a zsinórmérték megválasztásától. Kevésbé változékony eredményeket kapunk akkor, ha komparatív statikai vizsgálatot végezve, a változás *irányára* vagyunk kíváncsiak. Jelen esetben a vizsgálatba bevont összes mutató azonosan rendezte az eloszlásokat egyenlőtlenségi szempontból, amely eredmény igen plauzibilisnek tűnhet az 1. és a 2. ábra alapján. Az ábrák rámutatnak, hogy a vizsgálat tárgyául választott két év között jelentős eltérés mutatkozik, amelynek nagyságrendje meghaladja az egyes mutatók közötti különbségek nagyságrendjét. Mindazonáltal ezen eredmények nem helyettesíthetik a mutató választásának komoly megfontolását, amely a diszciplína fejlődési irányát figyelembe véve, leginkább az axiomatikus megközelítés alkalmazását jelenti.

Az egyenlőtlenség axiomatikus mérése során az egyenlőtlenségi mértéket néhány, az egyenlőtlenség lényegét megragadó axióma segítségével vezetjük le. A szokásos megközelítés társadalmi jóléti függvényt definiál a társadalom egyedeinek jövedelmi vektora felett előre meghatározott axiómák segítségével. Második lépésben a társadalmi jóléti függvényt felhasználva tudunk egyenlőtlenségi mutatókat konstruálni. Bár ez utóbbi lépésre többféle megoldás is létezik, s közel nem egységes az alkalmazás, mégis a főbb figyelem az első lépésre koncentrálódik: mi lesz az axiómák azon köre, amelyeket egy

* Írta: Major Klára.

társadalmi jóléti függvénynek tudnia kell ahhoz, hogy az egyenlőtlenséget is kifejezően legyen képes a jövedelmi eloszlások rendezésére? A kérdés fontossága arra vezethető vissza, hogy az egyenlőtlenség mérése során a probléma magja valójában valószínűségi eloszlások rendezésének a meghatározása.

Minden egyes mutató, a társadalmi jóléti függvény éppúgy, mint az egyes egyenlőtlenségi mutatók – a relatív szórás, a Gini-együttható stb. – a jövedelemeloszlások bizonyos tulajdonságait egyetlen valós számban foglalják össze. Így kihasználva a valós számok teste felett természetes módon adódó kisebb-nagyobb relációt, implicit módon lehetővé teszi a jövedelemeloszlások *teljes* (nem irreflexív) rendezését. Ezért a továbbiakban is elsősorban eloszlások rendezéséről fogunk beszélni, amelyet analóg problémának tartunk az egyenlőtlenségi rendezéssel.

A rendezés alapjául szolgáló axiómák meglepő azonosságot mutatnak fel a különböző társtudomány-területeken, ahol az egyenlőtlenség mérése felmerül. A gondolat két fő axiómában összefoglalható, melyeket megelőz egy „nulladik” axióma. Ez egyszerűen azt a követelményünket fogalmazza meg, miszerint az eloszlásokon definiált rendezés teljes, reflexív, tranzitív, folytonos, s így reprezentálható társadalmi jóléti függvénnyel. Ez a feltevés biztosítja, hogy a vizsgálat tárgyát jelentő probléma létezik. A további két fő axióma az alábbi (mivel nem célunk, hogy részletesen tárgyaljuk az egyenlőtlenségi rendezések axiomatikus rendszerét, ezért a formális tárgyalást mellőzzük, s ebből adódhat néha kevésbé pontos fogalmazás).

1. *Monotonitási axióma* • Ha két rendezett jövedelmi vektor közül az egyik minden eleme nagyobb a másik megfelelő eleménél, akkor az előbbi preferált a másikkal szemben. Ez az axióma azt fejezi ki, hogy magasabb jövedelmi szint kívánatosabb. Az eloszlásfüggvények terminológiájában ezt úgy lehetne megfogalmazni, hogy a preferált eloszlás eloszlásfüggvénye az értelmezési tartomány minden pontja felett alacsonyabb értéket vesz fel („alatta halad”) a nem preferált eloszlásfüggvényéhez képest.

2. *Progresszív transzferek axiómája* • Ha egy rendezett jövedelmi vektorból úgy képezünk egy új jövedelmi vektort, hogy egy adott összeget átcsoportosítunk egy magasabb jövedelmű személytől egy alacsonyabb felé anélkül, hogy ezzel megváltoztatnánk a jövedelmek sorrendjét, akkor ez utóbbi jövedelmi vektor preferált az előbbivel szemben. Az eloszlásfüggvények terminológiájában ez azt jelenti, hogy az előbbi eloszlás eloszlásfüggvénye alatti terület az értelmezési tartomány minden pontjára kisebb, mint az átrendezés után adó-

dó. A koncepció azt kívánja megragadni, hogy azonos átlagjövedelmű vektorok esetén azt preferáljuk, amelyiknél az egyes jövedelmek átlagtól való távolságai „kevésbé rendezetlenek”.

A társadalmi jóléti függvények definiálásához e két axióma „szállítja” az egyenlőtlenségi koncepciót. Ezt még gyakorta kiegészítik a relatív *versus* abszolút egyenlőtlenség koncepciójával. Egy társadalmi jóléti függvény akkor elégíti ki a relatív invariancia tulajdonságát, ha első fokon homogén függvénye az egyes jövedelmi értékeknek. Ebben az esetben, ha minden jövedelem értéke ugyanolyan arányban változik, a társadalmi jóléti függvény értéke is arányosan változik, s így a megfelelően definiált egyenlőtlenségi mutató értéke változatlan marad.

Ebert (1986) tanulmánya alapján a lényegében a fenti axiómáknak eleget tevő társadalmi jóléti függvényt a következők szerint lehet felírni:

$$W^\varepsilon(y) = \begin{cases} \left(\sum_{i=1}^n \alpha_i y_{[i]}^\varepsilon \right)^{1/\varepsilon} & \text{ha } \varepsilon \neq 0 \\ \prod_{i=1}^n y_{[i]}^{\alpha_i} & \text{ha } \varepsilon = 0 \end{cases} \quad (6)$$

ahol $y_{[i]}$ a jövedelmi értékek csökkenően rendezett vektora, azaz $y_{[i]} \geq y_{[i+1]}$, az α_i súlyok összege 1. A progresszív transzferre vonatkozó axióma teljesüléséhez az is kell, hogy az ε úgynevezett egyenlőtlenségelutasítási paraméter értéke határozottan kisebb legyen, mint 1, és az α_i súlyok monoton növekedő sorozatot alkossanak, azaz $\alpha_i \leq \alpha_{i+1}$ teljesüljön (vagy $\varepsilon = 1$ és $\alpha_i < \alpha_{i+1}$). Ez utóbbi feltétel valójában azt fogalmazza meg, hogy minél magasabb egy vizsgált jövedelmi kategória, annak mutatóban szereplő súlya annál kisebb legyen.

Az (6) alatt meghatározott társadalmi jóléti függvény kellően tág függvényosztályt jelent az α és az ε paraméterek megválasztásával ahhoz, hogy számos ismert egyenlőtlenségi mutatót levezethessünk belőle, például az Atkinson- és az általánosított Gini-együtthatót. A mutatók számításához a paramétereket úgy kell megválasztani, hogy teljesüljenek a fenti axiómák. Egyedi adatok esetében ez könnyen lehetséges, például $\varepsilon = 1$ és $\alpha_i = 1/n$ választással. Csoportosított adatok esetében, mint az egyenlőtlenségek jellemzéséről szóló fejezetben említettük, a csoportba tartozó megfigyelések száma természetesen jelöli ki a súlyok értékét, ezekre azonban a jövedelmek közel lognormális eloszlása és az azonos hosszúságú intervallumból adódóan nem fog teljesülni az $\alpha_i \leq \alpha_{i+1}$ követelmény. Ez azt jelenti, hogy az adatokra alkalmazott fenti kifejezés nem fogja teljesíteni a progresszív transzferek axiómáját, amelyet az

egyenlőtlenségi koncepció talán legfontosabb kitételének nevezhetünk, ha van értelme ilyen megkülönböztetésnek.

Elkerülhetjük ezt a problémát akkor, ha elvetjük a népességszám adta természetes súlyértékeket, és egyéb megfontolások alapján rendelünk súlyokat az egyes csoportokhoz. Álláspontunk szerint csoportosított adatok esetében ez nem feltétlen jelenti a legszerencsésebb megoldást. A csoportnagyság fontos információt hordoz, amelyet az alapadatok ismeretének hiányában célszerű beépíteni az elemzésbe. Ezért eljárhatunk a következők szerint is – megőrizve a népességszám nyújtotta információt és teljesítve az axiómák követelményeit is. Jelölje továbbra is a csökkenő sorrendbe rendezett csoportátlagokat $y_{[i]}$, s a hozzá tartozó súlyokat (népességszámokat) β_i . Az egyenlőtlenség számítását a csoportátlagok helyett a *kumulált átlagokra* végezzük el: ebben az esetben az egyes jövedelmi szinthez tartozó súly, amely az adott átlagos jövedelemhez tartozó népességnek a teljes populációhoz való arányát fejezi ki, teljesíteni fogja a progresszívtranszfer-axióma teljesüléséhez szükséges feltételeket. A kumulált átlagokat $x_{[i]}$ -vel jelölve, a (7) kifejezéssel számíthatjuk az alapadatok ($y_{[i]}$ és a korábbi súlyok, β_i) segítségével:

$$x_{[i]} = \frac{\sum_{j=1}^i y_{[j]} \beta_j}{\sum_{j=1}^n \beta_j}. \quad (7)$$

A kumulált átlaghoz tartozó α_i súlyokat pedig a következők szerint határozhatjuk meg:

$$\alpha_i = \frac{\sum_{j=1}^i \beta_j}{\sum_{j=1}^n \beta_j}. \quad (8)$$

Mivel az eredeti $y_{[i]}$ adatok a csoportátlagok csökkenő sorrendbe rendezett vektorát jelölték, ezért a kumulált átlagok $x_{[i]}$ vektora szintén monoton csökkenő lesz, azonban elemei $y_{[1]}$ és y^* között vesznek fel értékeket. A súlyok α_i vektora pedig monoton növekedő lesz, hiszen az egyes β_i értékek mind pozitívak.

Az alapadatokból a (7)–(8) egyenletek által definiált kumulált átlagok és a hozzájuk tartozó gyakorisági vektorok olyan adatsort alkotnak, amelyek tel-

jesítik az egyenlőtlenségi rendezésben a súlyokkal szemben támasztott követelményeket és a belőlük számított egyenlőtlenségi mutatók teljesítik a fenti axiómákat. Óvatosnak kell lennünk azonban a kapott eredmények értelmezésével. A kumulált átlag alapján számított egyenlőtlenség *alulbecsüli* a tényleges jövedelmi különbségeket azáltal, hogy kisimítja az adatokat, és jelentősen csökkenti az egyes értékek közötti különbségeket. Ezért az általunk ismertetett eljárást leginkább arra tartjuk alkalmasnak, hogy komparatív statisztikai vizsgálatokat végezve, a egyenlőtlenség *változásának irányára* rámutasson. E tekintetben az eredmények alátámasztják az általunk korábban írottakat. A kumulált átlagok alapján számított mutatók egyaránt az egyenlőtlenség csökkenésének irányába mutatnak. Mivel e számítás a jóléti rendezés axiómáit teljesítő mutatók számszerűsítésével történt, úgy gondoljuk, hogy megerősítik korábbi eredményeinket.

IRODALOM

- Ebert, U.* (1986): *Measurement of Inequality: An Attempt at Unification and Generalization*. Megjelent: *Gaertner, W.–Pattanaik, P. K.* (szerk.): *Distributive Justice and Inequality*, Springer-Verlag, Berlin.
- Martos Béla* (1994): A nyugdíjak egyenlőtlensége és dekompozíciója. *Közgazdasági Szemle*, XLI. évf., 1. sz. 26–48. o.
- MSZOSZ* (1999): *Gazdasági és Szociális Adattár*. Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége, Budapest.
- ONYF* (1997): *Statisztikai kimutatás a nyugdíjban, járadékban, egyéb nyugdíjrendszerű ellátásban részesülők adatairól*. Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, Budapest, március.
- ONYF* (1998): *Az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság statisztikai évkönyve*. ONYF, Budapest.
- Toldi Miklós* (2000): *Az 1998. évi induló nyugdíjak és az azokat meghatározó 1988–98 közötti jövedelmek*. Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, Budapest.

TOLDI MIKLÓS

Az 1998-ban megállapított nyugdíjak

A tanulmány a nemrég létrehozott nyugdíj-megállapítási adatbázis alapján olyan kapcsolatokat, összefüggéseket elemez, amelyeket megfelelő információs háttér hiányában eddig vagy csak részben, vagy csak nehezen, kevésbé egzaktan lehetett megközelíteni. Ilyen terület a nyugdíjak és a kereseti idősorok kapcsolatrendszere, valamint a nyugdíjformula egyes elemeinek (például valorizáció, degresszió, befogadási korlát, skálaérték, minimumok, stb.) a nyugdíj-megállapításra gyakorolt számszerű hatása. A tanulmány ezekről mutat be az 1998. évi saját jogú induló nyugdíjak alapján – egzakt adatokon alapuló elemzések következtetéseinek ismertetésével, eddig nem publikált adatok, feldolgozások közreadásával – árnyaltabb képet.

A magyar nyugdíjrendszer meglehetősen bonyolult, összetett rendszer, amelyben egyidejűleg szeretnék érvényesíteni a biztosítási és a szociális szempontokat. Az ellentmondó követelményeket kielégítő, igazán jó kompromisszumok azonban a gyakorlatban csak ritkán születnek, így a magyar nyugdíjreform sem tartozik ezek közé. Ezért az 1998. január 1-jén életbe lépő új nyugdíjtörvény nem tekinthető a reform záróeseményének, ez csupán a magyar nyugdíjrendszer átalakításának egyik meghatározó, de nem végső mozzanata: a nyugdíjrendszer „módosítása” folytatódik.

A nyugdíjrendszer jobbítása céljából a politikai szándék mellett a rendszer megfelelő ismerete is szükséges: tisztában kell lennünk a nyugdíjakat meghatározó egyes tényezőkkel, azok alakulásával és kölcsönhatásukkal. Jelen tanulmányunkban ezekből az ismeretekből csupán egy kis szeletet igyekeztünk megragadni, s arra törekedtünk, hogy a rendelkezésre álló új nyugdíj-megállapítási adatbázis segítségével olyan kapcsolatokat tárjunk fel, olyan összefüggéseket elemezzünk, amelyek megfelelő információs háttér hiányában eddig vagy csak részben, vagy csak nehezen, kevésbé egzaktan voltak megközelíthetők.

Ilyen területnek ítéljük például a nyugdíjak és a kereseti idősorok kapcsolatrendszerét. Arra keressük a választ, hogyan alakultak az 1998-ban nyugdíjazottak kereseti viszonyai az 1988–1998 közötti periódusban, és ezek milyen mértékben alakították a nyugdíjak értékét. Az induló nyugdíjak nagyságát ezenkívül a nyugdíjformula más tényezői is befolyásolják: a *valorizáció*, a *degresszió*, a *befogadási korlát*, a *szolgálati időskála*, a *minimumok* és a *beszámítási időszak hossza stb.* Az 1998. évi induló saját jogú nyugdíjak alapján ezekről is igyekszünk árnyaltabb képet bemutatni egzakt adatokon alapuló elemzések következtetéseinek ismertetésével, eddig nem publikált adatok, feldolgozások közreadásával.

A nyugdíjak értékének egyik meghatározó tényezője kétségtelenül a kereset: 1998-ban már *11 éves kereseti idősor* szolgált a nyugdíj-megállapítás alapjául. Ezek a nyugdíjszámításhoz figyelembe vett keresetek természetesen nem azonosak a tényleges keresetekkel, azoktól két szempontból is eltérnek:

1. az adó- és járulékköteles keresetek összege nem azonos,
2. a nyugdíjak kiszámításánál a kereseteket 1992. március óta csak korlátozott mértékben, az *úgynevezett járuléklafonig* veszik figyelembe.

Ebből következően a továbbiakban *kereseten* csak a *járulékköteles kereseteket* értjük, amelyek nem a tényleges magyar kereseti viszonyokat tükrözik, csupán a nyugdíjak finanszírozásának, illetve a *nyugdíj-megállapításnak* az alapját adják.

A kilencvenes évek elejére a keresetek jelentős mértékben differenciálódtak, és igen nagy jövedelmek is létrejöttek. Ezek nyugdíjrendszerbe történő befogadása irreálisan magas nyugdíjakhoz vezetett, amelyek biztosításmatematikailag sem voltak korrektek. A 4-5 utolsó év igen magas (vagy esetleg túlságosan alacsony) kereseti adatai ugyanis nem tükrözik megfelelő módon az átlagosan 35-40 éves járulékfizetési időszak jövedelmi viszonyait.

Az irreálisan magas nyugdíjak arányának növekedése hosszabb távon a rendszer finanszírozhatóságát veszélyeztette, ezért szükség volt a magas keresetek „lefölözésére”. Ezt a célt szolgálta az 1982-ben bevezetett *degresszív* jövedelembeszámítás 1991. évi megszigorítása. Ugyancsak a magas nyugdíjak keletkezésének megakadályozására vezették be 1992. márciustól a bruttó keresetek figyelembevételénél a *járuléklafont*. Minthogy karbantartásáról nem gondoskodtak, 1996-ra a befogadási korlát irreálisan alacsony szintre szorította le a nyugdíjrendszerbe befogadható bruttó keresetek felső értékét. Ezzel nyugdíjrendszerünk erőteljesen nivellált (*flat rate* típus) irányba mozdult el, amit csak erősített a felső jövedelmi sávokban a *degresszió*, az alsókban pedig a *minimumok* rendszere.

1997–1998-ban együttesen több tényező pozitív irányban változott: növekedni kezdtek az egyéni *bruttó reáljövedelmek*, javultak a *nettó keresetek számítási szabályai*, emelkedett a *plafon*, csökkent a *degresszió*, és a *skálafüggvény* is javult a magasabb tartományokban. Ezek együttesen minden bizonnyal módosítják (javítják) az új nyugdíjak pozícióit a teljes nyugdíjrendszeren belül, érezhető elmozdulás azonban csak az 1998 után megállapított nyugdíjak esetében várható, a hatás iránya viszont már 1998-ban is érzékelhető.

Az átlagok javulásával párhuzamosan a jövedelmek differenciálódása is tovább növekedett az egyes csoportok között, és valószínűleg igen nehéz helyzetbe kerültek az egészségi és/vagy munkaerő-piaci szempontból leértékelődött munkavállalók. E terület elemzése nem feladatunk, és ezen az adatbázison a kérdést értelemszerűen nem is lehet jól megválaszolni.

1.

A CSOPORTKIVÁLASZTÁS SZEMPONTJAI ÉS MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

A kilencvenes években megjelent elemzések, amelyek a keresetek, a nyugdíjak vagy általában a nyugdíj-megállapítás feltételeinek alakulását vizsgálták, rendre adósak maradtak a *keresetek* és az *új megállapítások* összefüggéseit egzaktan elemző, alakulásukat magyarázó tényezők értékeinek számszerű bemutatásával. Valójában még összefüggő, konzisztens idősorral sem rendelkezünk az új nyugdíjak nagyságára vonatkozóan a kilencvenes években, jól lehet az *új nyugdíj* a nyugdíjszint egyik meghatározó tényezője.

Leginkább a nyugdíj-megállapítás folyamatának elemi információs bázisából származtatott, már bizonyos fokig aggregált adatokat tartalmazó adatbázis hiányzott. Ez gyors hozzáférési lehetőséggel, megfelelő hatékonysággal támogathatta volna a jövedelmi helyzet és a nyugdíjazás egyéb feltételeinek nyugdíjakra gyakorolt hatásának a vizsgálatát, valamint más hasonló témakör komplexebb, több szempontú feldolgozását. Ezt a hiányt pótolja az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság (ONYF) számítógépes nyugdíj-megállapítási rendszerének elemi adataiból kialakított, úgynevezett *statisztikai állományok* rendszere, illetve ennek egy célszerű feldolgozása, amely 1996-tól kezdődően lehetővé teszi az új nyugdíjakkal kapcsolatos információk számítógépes elérését és célorientált feldolgozását (1. táblázat).

Elemzésünk a továbbiakban kizárólag az 1998. évi folyósítási kezdőnapú, saját jogú nyugdíjakra korlátozódik, illetve ezeknek mintegy 83 százaléka ter-

1. táblázat

Az új saját jogú nyugdíjak indulóadatai 1998-ban

Ellátás- típusok	1988–1998 közötti béreket tartalmazó megállapítások			1988 előtti béreket is tartalmazó megállapítások			NYUGDMEG-ben elbírált összes saját jogú nyugdíj*		
	száma (fő)	százalé- k- aránya	átlaga (forint/ fő)	száma	százalé- k- aránya	átlaga (forint/ fő)	száma	százalé- k- aránya	átlaga (forint/ fő)
Öregségi	25 581	40,1	31 211	2 219		18 573	27 800	43,6	30 202
Rokkantsági	27 155	42,6	21 240	8 796	13,8	17 027	35 951	56,4	20 209
<i>Összes saját jogú nyugdíj</i>	<i>52 736</i>	<i>82,7</i>	<i>26 076</i>	<i>11 015</i>	<i>17,3</i>	<i>17 340</i>	<i>63 751</i>	<i>100,0</i>	<i>24 566</i>

* A NYUGDMEG az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság számítógépes nyugdíj-megállapító rendszere.

Az állomány azonban nem teljes (a *saját jogú nyugdíjak* száma a teljes sokaság mintegy 95 százaléka), minthogy nem tartalmazza:

- az ONYF igazgatási szervei által hagyományos módon (azaz nem számítógéppel) meghozott határozatokat,
- a MÁV Rt. Nyugdíj Igazgatósága és a GYSEV Rt. által hozott határozatokat,
- a fegyveres testületekben hozott határozatokat.

jed ki, azaz olyan új nyugdíjakra, amelyek megállapításához csak 1988–1998 közötti kereseti adatokat alkalmaztak (1. táblázat). A minta *nem reprezentatív*: főként a magasabb nyugdíjak tartoznak ebbe a csoportba. Ezen belül közel azonos az *öregségi* és *rokkantsági* nyugdíjak aránya, az átlagnyugdíjak közötti különbség viszont igen nagy az öregségi ellátások javára: mintegy 10 000 forint/fő.

Az 1. táblázat második része ezzel szemben főként rokkantsági nyugdíjakat tartalmaz (lásd az *1988 előtti béreket is tartalmazó megállapítások* című oszlopat), az öregségi és a rokkantsági nyugdíjak átlaga között nincs lényeges különbség, az ellátások átlagos értéke azonban körülbelül 9000 forinttal alacsonyabb az előző oszlopok csoportátlagánál. A vizsgált csoportról végeredményben elmondhatjuk, hogy ha nem is reprezentatív, az alapsokaság paramétereinek meghatározásában *domináns* szerepet játszik.

Másik fontos szempont a homogenitás kérdése: nyilvánvaló, hogy a *saját jogú nyugdíjak* nem homogén sokaság, hanem igen különböző paraméterű csoportok szuperpozíciója (rokkantsági–öregségi, férfiak–nők, plafonos–nem plafonos nyugdíjak stb.). Ezért az elemzések során az átlagostól lényegesen eltérő, szélsőséges eseteket külön is feltüntettük.

A számításoknál a NYUGDMEG adatain kívül felhasznált egyéb, például országos statisztikai adatokat (átlagkeresetek, indexek stb.) részben KSH-for-

rásból vettük, részben pedig a hatályos törvények, rendelkezések alapján állítottuk össze (2. táblázat). A társadalombiztosítási nyugellátásról szóló törvények (és rendeletek) részletesen szabályozzák a nyugdíj-megállapítás folyamatát, itt most csupán az egyértelműség biztosítása kedvéért tekintjük át röviden a tanulmányban gyakrabban használt fogalmakat, eljárásokat.

A nyugdíjak meghatározásának alapja a *havi átlagkereset*. Értékét az éves *bruttó kereset, jövedelem* (amely a járulékfizetési felső összeget csak a baleseti járadék összegével haladhatja meg) alapján kell kiszámítani úgy, hogy összeget a *törvényben előírt módon képzett adóval* csökkenteni kell. Ez tehát olyan *félnettő* jellegű mutató, amely elvileg nem tartalmaz adójellegű jövedelmeket, viszont a *járulékokat* igen. Értéke a definíció következtében lényegesen eltér (nagyobb) a KSH nettó jellegű kereseti adataitól. A továbbiakban a nyugdíjakkal kapcsolatosan kereset, jövedelem fogalmán mindig ezt a *félnettő* jellegű mutatót értjük.

Ha az átlagszámítási időnek legalább a felében a nyugdíjat igénylőnek nem volt keresete, jövedelme, a hiányzó napokra a keresetet, jövedelmet az 1988. január 1-je előtti legközelebbi időszak keresete, jövedelme alapján kell a *valorizálási szabálynak* megfelelően növelten figyelembe venni. Ha ez sem áll ren-

2. táblázat

A számításoknál felhasznált statisztikai adatok*

Év	Fogyasztói árindex (%)	Foglalkozta- tottak nettó átlagkeresete (forint/hó)	Nettó kereset – index (%)	Foglalkozta- tottak bruttó átlagkeresete (forint/hó)	Bruttó kereset – index (%)	Járulék** (%)	Járulék- fizetési felső határ (forint/hó)
1988	–	6 984	–	8 968	–	10,0	–
1989	17,0	8 165	16,9	10 571	17,9	10,0	–
1990	28,9	10 108	21,6	13 446	28,6	10,0	–
1991	35,0	12 948	25,5	17 934	30,0	10,5	–
1992	23,0	15 628	21,3	22 294	25,1	11,0	75 000 ***
1993	22,5	18 397	17,7	27 173	21,9	12,0	
1994	18,8	23 424	27,3	33 939	24,9	11,5	
1995	28,2	25 891	12,6	38 900	16,8	11,5	
1996	23,6	30 544	17,4	46 837	20,4	11,5	
1997	18,3	38 145	24,1	57 270	22,3	11,5	
1998	14,3	45 160	18,4	67 760	18,3	11,5	130 488

* KSH-adatok alapján.

** Nyugdíjjárulék, egészségbiztosítási járulék és munkavállalói járulék összesen.

*** 1992-ben csak márciustól érvényes a plafon.

delkezésre, keresetként a nyugellátás megállapítását megelőző naptári hónapban érvényes minimálbér harmincad részét kell figyelembe venni a hiányzó naptári napokra. (A *rokkantsági nyugdíjat* rövidebb idő esetén is a jövedelem havi átlaga alapján kell megállapítani, legalább 30 napi kereset hiányában pedig azt a *minimálbért kell havi átlagkeresetnek* tekinteni, amely azt a napot megelőző naptári hónapban érvényes, amely naptól a nyugdíjat megállapítják.)

A kereseteket naptári évenként kell meghatározni, és ezt követően kell a nyugdíjazást megelőző második naptári év szintjéhez igazítani a harmadik naptári év előtti kereseteket. Az így megnövelt kereset, jövedelem együttes összegét el kell osztani az átlagszámítási időszak biztosításban töltött azon napjainak számával, amelyekre a nyugdíjat igénylőnek keresete, jövedelme volt. Az így kapott napi átlagot meg kell szorozni 365-tel, és el kell osztani 12-vel. A továbbiakban ezt az értéket nevezzük a *nyugdíj-megállapítás alapjának* (a *beszámítási időszak valorizált átlagkeresete*) és általában *nyugdíjalap^{de}*-vel jelöljük, ahol a *de* a degresszió előtti értékre utal.

2.

A KERESETEK ALAKULÁSA 1988–1998 KÖZÖTT

Ebben a fejezetben az 1998-ban nyugdíjazottak utolsó 11 évi bruttó és nettó kereseteinek alakulását elemezzük; azt vizsgáljuk hogyan alakultak a nyugdíj-megállapításhoz figyelembe vett kereseti értékek ellátástípusonként, az általános gazdasági helyzet ismert változásai mellett milyen más tényezők és mennyiben befolyásolták különbözőképpen a *biztosításba befogadott keresetek értékeit*. Ilyen tényezők például a valorizáció, a biztosításjárulék-plafon, adórendszerbeli változások stb.

2.1.

A járulékplafon és a bruttó keresetek

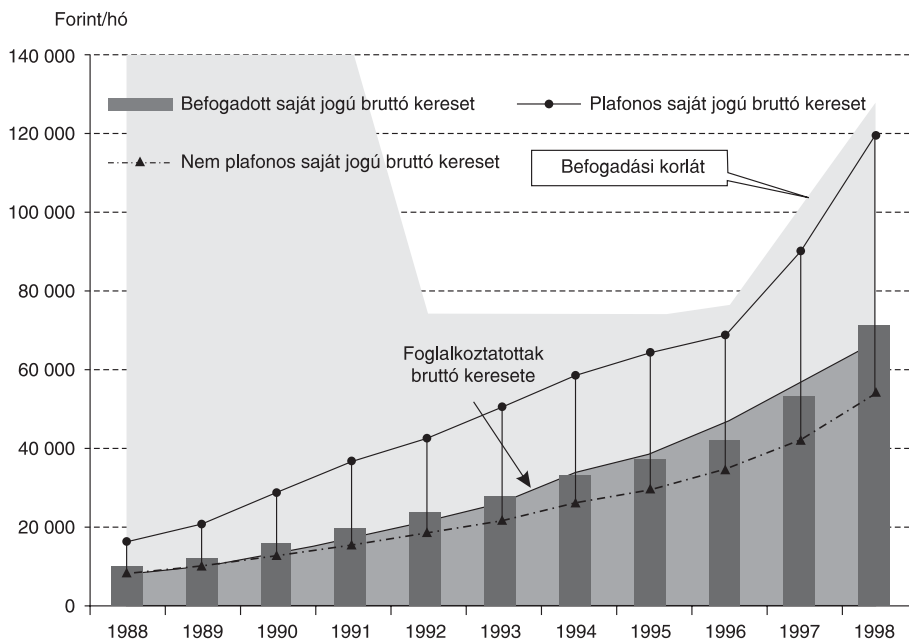
Az 1. és a 2. ábrán a *foglalkoztatottak és az 1998-ban nyugdíjazottak bruttó kereseteinek 1988–1998 közötti alakulását szemléltetjük*. Az 1. ábrán a bruttó keresetek mellett az 1992-ben belépő *befogadási korlát* is látható.

Befogadási korláton a bruttó kereseteknek azt a legnagyobb értékét értjük, amely után még járulékot kell fizetni, s így értéke a tb-nyugdíj megállapításához figyelembe vehető. A korlát abszolút értékeit a 2. táblázatban láthatjuk, a

befogadási szorzót pedig a korlát és a *foglalkoztatottak bruttó keresetének* hányadosaként definiáljuk. 1988–1991 között nem volt korlátozva a befogadás, 1992-ben pedig csak az év utolsó tíz hónapjára volt érvényben a 75 000 forint/hó befogadási korlát, s így egész évre felső korlát tehát nem érvényesült. A szorzó értéke az induló 3,364-ről rohamosan csökkent, és 1996-ban érte el minimumát: értéke mindössze 1,628 volt. A plafonemelések hatására 1998-ban értéke 1,926-ra növekedett.

1988–1993 között a nyugdíjazottak bruttó keresetének figyelembe vett értéke rendre magasabb a foglalkoztatottak bruttó keresetének országos átlagánál, míg 1994–1997 között fokozatosan elmarad attól. A legnagyobb elmaradás 1996-ban következett be, és 1998 az első év, amikor is a nyugdíj-megállapításhoz figyelembe vett bruttó keresetek havi átlaga ismét meghaladta a foglalkoztatottak bruttó átlagkeresetének értékét. A bruttó keresetek elemzésében 1992 óta fontos mutató a befogadási felső határt elérők száma. A gondot itt az okozza, hogy a plafon elérése után a tényleges kereset nagyságát már nem ismerjük, s így a plafont elért keresetek arányának növekedésével a tényleges kereseti viszonyokra való rálátásunk fokozatosan csökken.

A 3. táblázatban részletesen feltüntettük a saját jogú nyugdíjak plafonos ke-

1. ábra

A befogadási korlát alakulása a saját jogú nyugdíjaknál

3. táblázat

Plafonos keresetek aránya (százalék)

Megnevezés	1992*	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Öregségi	0	6,3	10,8	15,6	23,4	20,8	20,3
Rokkantsági	0	1,3	2,3	3,7	5,6	6,1	12,2
Férfi	0	4,6	7,6	11,1	16,4	15,6	20,1
Nő	0	3,0	5,6	8,3		12,0	
Saját jogú	0	3,9	6,6	9,8	14,8	13,8	17,5

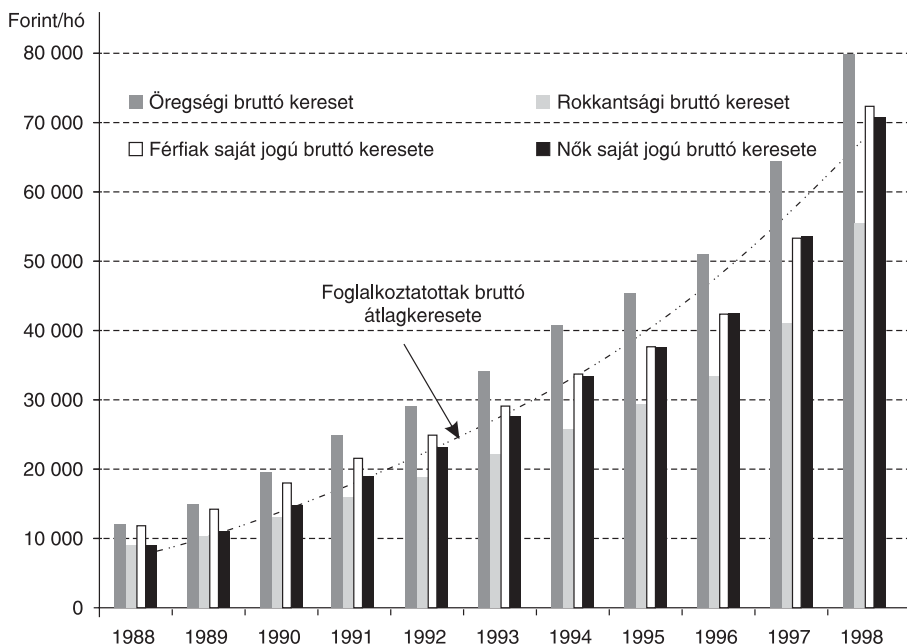
*1992-ben csak az utolsó tíz hónapban volt befogadási korlát.

reseteinek arányát. A mutató értéke 1996-ig meredeken emelkedett, és 1996-ban a plafonos keresetek aránya megközelítette a 15 százalékot. A plafon emelésével értéke 1997-ben csökkent, de 1998-ban már meghaladta az 1996-os szintet (17,5 százalék). Az öregségi és a rokkantsági nyugdíjak esetében eltérően alakult a mutató értéke. Míg a magasabb kereseteket tartalmazó öregségi nyugdíjak esetében az 1996. évi 23,4 százalékos arány maximum, a rokkantsági nyugdíjaknál a mutató értéke 1998-ig monoton növekszik, és az utolsó évben értéke megkétszereződve, 12,2 százaléknál éri el legnagyobb értékét. A férfiak és nők esetében 1993–1998 között a plafonos keresetek arányának alakulása azonos jellegű, csupán számszakilag tér el egymástól a férfiak javára.

Az elemzett szempont alapján a saját jogú nyugdíjakon belül két – *plafonos* és *nem plafonos* elnevezésű – csoportot definiáltunk. Plafonos kategóriába azokat az új nyugdíjakat soroltuk be, amelyeknek *legalább egy évben* a bruttó keresete nagyobb (vagy egyenlő) volt, mint a mindenkor *befogadási felső határ*. Az *úgynevezett plafonosok aránya* az összes saját jogú nyugdíjakon belül több mint 20 százalék.

A plafonos ellátások bruttó kereseteinek átlaga a vizsgált időszakban lényegesen meghaladta az alkalmazotti országos átlagot, és láthatóan meredekebben emelkedett, mint a többi bruttó keresetek átlaga (1. ábra). Az erőteljes növekedés ugyan 1996-ban megtört, de a plafon emelésével párhuzamosan, ahhoz közelítve a növekedési ütem tovább gyorsult. Minthogy a tényleges keresetekről nincsenek információink, így a biztosításból kimaradó jövedelemhányadot sem ismerjük, az viszont bizonyosra vehető, hogy a kettes szorzó alkalmazása mellett a plafonos keresetek száma évről évre növekedett 1998 után.

A nem plafonos bruttó keresetek átlaga 1988–1990 között lényegében az alkalmazottak bruttó kereseti szintjén mozog, az 1991–1998 közötti periódusban viszont egyre jobban lemaradt mind a saját jogú nyugdíjak bruttó átlag-

2. ábra

A bruttó keresetek alakulása a saját jogú nyugdíjaknál

keresetétől, mind pedig a foglalkoztatottak bruttó átlagértékeitől. Az 1996. év azonban itt nem visszaesésként, hanem egy javuló periódus kezdőpontjaként jelent meg. Ez az a csoport, ahol – a definíció következményeként – a befoglalt és a tényleges keresetek a *legkisebb* mértékben tértek el egymástól.

A 2. ábrán az 1998-ban megállapított *öregségi, rokkantsági* nyugellátások havi átlagos bruttó kereseteit ábráztuk évenként, valamint az új nyugdíjakhoz tartozó átlagos bruttó kereseteket *férfi–nő* bontásban. Az ábrán jól látható, hogy az öregségi bruttó keresetek az egész periódus alatt meghaladják a foglalkoztatottak bruttó keresetét. A rokkantak bruttó kereseteinek havi átlaga 1988–1990 között megegyezett a foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresetével, 1991-től azonban fokozatosan lemaradt attól. *A kilencvenes évek egyik fő vesztesei* ebben az értelemben a *rokkantak* voltak, ezek közül is elsősorban a *férfiak* (F3. táblázat). Ez az a csoport, amely számára részben rossz egészségi állapota, részben a munkaerőpiacon való leértékelődése miatt a rokkantsági nyugdíj maradt a létbizonytalanságból való menekülés egyik lehetséges útja 1998-ban is.

Egészen más jellegű tendencia figyelhető meg az 1998-ban nyugdíjazott férfiak és nők bruttó keresetének alakulásában. *A férfiak esetében* a bruttó keresetek havi átlaga (öregségi és rokkant összesen) 1988–1993 között lényegesen

meghaladta az alkalmazotti átlagot, míg 1994–1997 között elmaradt attól, s csak 1998-ban haladta meg ismét. A *nők* bruttó keresete 1988–1993 között átlagos volt, keresetük alakulása ezt követően megegyezett a férfiak keresetének alakulásával. Itt azonban nemcsak a tendencia volt azonos, hanem a kereset is, sőt 1997-ben a nők havi bruttó átlagkeresete meghaladta a férfiakét. A nyugdíjak esetében jelenleg ez még természetesen nem érzékelhető, részben mert a korábbi magasabb kereseteket a valorizáció felértékeli a férfiaknál, másrészt pedig a szolgálati idők is magasabbak. Ha a tendencia hosszabb távon is folytatódik, akkor a beszámítási időszak növekedésével és a női korhatár-emelés hatásának megjelenésével a nyugdíjak értékében is erőteljesebben kifejeződhet a keresetek fentiekben vázolt alakulásának nivelláló, a férfiak nyugdíjszínvonalához felzárkóztató következménye.

2.2.

A nettó és valorizált nettó keresetek alakulása

Az F3. táblázatban a *saját jogú* nyugdíjakat, azok csoportjait vizsgáljuk. Azt mutatjuk be, hogyan alakultak a nettó keresetek nominális értékei és a különbözőképpen *valorizált értékek* a vizsgált 11 éves időszakban.

A nyugdíj-megállapítási rendszer egyik jelentős változása a kilencvenes évek elején a *beszámítási időszak fokozatos meghosszabbítása* és az ehhez kapcsolódó *valorizációs rendszer* kialakítása volt. A rendszer fő jellemzője, hogy a beszámítási időszak – amelynek jövedelmei alapján a nyugdíj megállapítható – 1992 óta minden évben egy-egy évvel meghosszabbodik, így azóta az 1988-tól elért összes kereset szolgál a mindenkori *nyugdíj-megállapítás számítási alapjául*.

A keresetek igen magas inflációjából és a beszámítási időszak meghosszabbításából adódó hátrány ellensúlyozására a nyugdíjazás évétől visszafelé számított *negyedik évi és régebbi keresetek* a megfelelő *országos nettó átlagkeresetek indexének* (2. táblázat) alkalmazásával a nyugdíjazást megelőző második év szintjére, tehát csak *részlegesen* valorizálódnak. A fokozatosan növekvő beszámítási időszakon belül évről évre emelkedik a fenti értelemben mindig csak részlegesen valorizált évek száma is: így 1998-ban az 1988–1994. évek értékelődnek át az 1996. évi szintnek megfelelően. A nyugdíj-megállapítási rendszer tehát gyakorlatilag *kétéves késleltetést* tartalmaz.

Az F3. táblázat adatai szemléletesen mutatják, hogy az 1995–1998-as évek valorizálatlanok, az azt megelőző évek keresetei pedig 1996. évi szintre számítódtak át. A minimum minden esetben az 1995. évi kereset volt, és ezt volt hivatott kompenzálni az 1997. évi magasabb kereset, s így adódott a kétéves

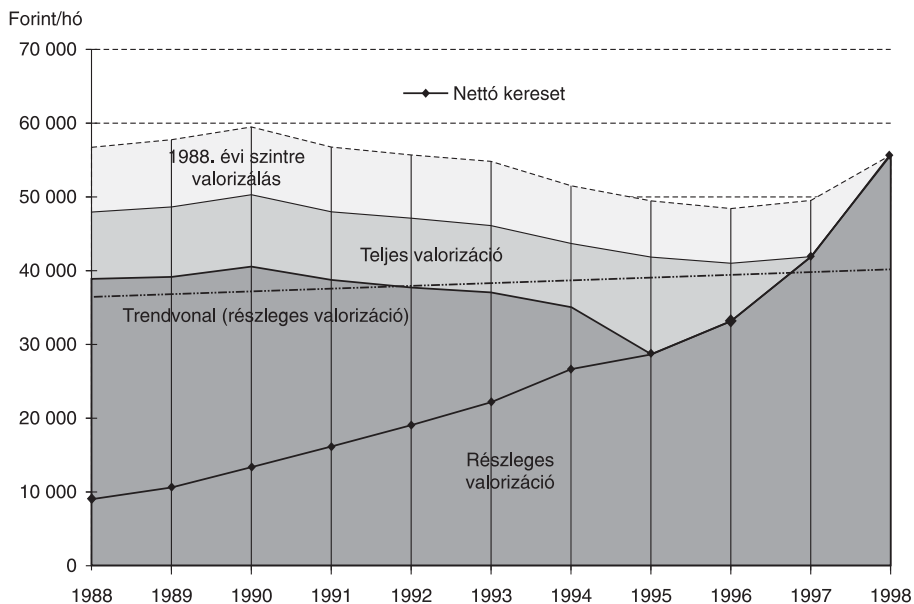
késleltetés. Ezt tulajdonképpen még javította a töredékévi kereset, amelynek nyugdíjnövelő hatása azonban az adatok alapján vélelmezhetőnél kisebb volt, ugyanis a nyugdíj-megállapítás alapjának kiszámításában súlyozott értékként jelentek meg az egyes évek béradatai.

A részleges valorizálás miatt a nyugdíjak már induláskori értékvesztésének nagyságát a következő fejezetben számszerűen is kimutatjuk. Viszonyítási alapnak a *teljes keresetvalorizációval* megállapított fiktív nyugdíjértékeket tekintettük, ahol is minden korábbi keresetet a *nyugdíjazást megelőző évre* valorizáltunk. Ez a valorizálási módszer természetesen csak abban az értelemben és akkor nevezhető *teljesnek*, ha a nyugdíjindexálás egyéves késleltetett „keresetkövető” lenne, s így a kereseti indexek hiánytalan sora szerepelne a nyugdíjak megállapításában és emelésében. A továbbiakban ebben az értelemben használjuk a *teljes valorizáció* kifejezést. Egyébként a nyugdíjértékek meghatározásában az utolsó, azaz az 1998. év nyugdíjszabályait alkalmaztuk. Hasonlóképpen jártunk el abban az esetben is, amikor a *töredékévre* (1998-ra) valorizáltunk. Az így kiszámított kereseti értékeknek természetesen csak elvi jelentősége van, minthogy az utolsó, *tárgyévi kereseti index* csak egy évvel később válik ismertté.

A *teljes valorizáció* alkalmazása – amint az az *F3. táblázatban* jól látható – megszüntetné a keresetek 1995-ös „mélyrepülését”, és így reálisabbá tenné a keresetek számbavételét a nyugdíjak értékének megállapításánál.

Kiszámítottuk a keresetek valorizált értékeit a *töredék-*, azaz az 1998. évi szintre is. Bár ennek alkalmazhatósága a nyugdíjak megállapításában technikai szempontból sem megoldható (a nyugdíjak megállapításának idején ezek az adatok ugyanis még nem ismertek), azonban jól segíti a valorizáció megértését, a keresetek évi alakulásának megítélését, elemzését.

A valorizáció alapvető feladata ugyanis az, hogy a különböző évek nominális kereseteit összevethetővé s így összehadhatóvá tegye. A valorizáció esetünkben azt mutatja, hogy az egyes nyugdíj-megállapítások esetében az 1988–1998 közötti keresetek hogyan alakultak az országos nettó átlagkeresethez képest. Ha ugyanis az időszak alatt az egyéni keresetek éves átlagban *gyorsabban* nőttek, mint az országos nettó átlagkereset, akkor az 1988. évi valorizált kereset értéke *alacsonyabb* lesz az 1998. évi értéknél (és ez fordítva is igaz). Valamennyi év valorizált kereseti adata akkor lesz azonos (ti. az 1998. évi értékkel egyenlő), ha az átlagos éves növekedési ütem mellett az *éves láncindexek* is megegyeznek az éves országos nettó kereseti indexekkel. *Két év összehasonlításában: ha a tárgyidőszakhoz tartozó láncindex nagyobb, mint az országos nettó kereseti index, akkor a valorizált kereset tárgyidőszaki értéke csökken, el-*

3. ábra
Nettó és valorizált nettó keresetek a saját jogú ellátásoknál

lenkező esetben növekszik. Ezek az összefüggések természetesen a részleges valorizáció esetében is érvényesek, és jól magyarázzák az F3. táblázat adatsorainak alakulását.

A 3. ábra a teljes sokaság (saját jogú nyugdíjak) jellemző adatait szemlélteti. A sokaságra (és bemutatott részsokaságaira is) jellemző, hogy a 11 éves periódust a töredékévre valorizált értékek alapján tulajdonképpen négy különböző időszakra oszthatjuk.

Az első szakasz az 1988-tól 1990-ig tartó időszak, amelyre általában a valorizált keresetek növekedése (nem csökkenése) a jellemző. Általánosan az 1990 a legkedvezőbb év, és utána a valorizált jövedelmek különböző intenzitással, de tartósan csökkennek 1996-ig. A növekedés 1997-ben indul be, és elsősorban 1998-ban válik igazán érzékelhetővé, de szintje általában még így sem éri el az 1993-as kereseti szintet. A csökkenő periódusok: az 1991–1993. és az 1994–1996 közötti időszakok. Az utóbbi időszak alatt a csökkenés a plafon karbantartásának elmaradása következtében tovább gyorsul, különösen a magasabb keresetű csoportok esetében (lásd például az F3. táblázat Plafonos ellátások, Férfi öregségi nyugdíjak stb. adatsorait).

A saját jogú ellátásokon belül már lényegesen eltérően alakultak az 1998-ban megállapított öregségi és a rokkantsági ellátások keresetei. 1988-ban a rész-

legesen valorizált átlagkereset a rokkantak esetében még csak 9000 forinttal volt alacsonyabb, 1998-ban a különbség már meghaladta a 16 000 forintot is. A két időpont között is kedvezőtlenebbül alakultak a rokkantak átlagkeresetei: míg 1988–1990 között az öregségi nyugdíjajáknál a keresetek jelentősen emelkedtek, addig a rokkantaknál stagnáltak, és a keresetek csökkenése is tovább tartott. Ezek következtében 1998-ban a nyugdíj-megállapítás alapja a rokkantak esetében átlagosan több mint 13 000 forinttal volt alacsonyabb.

Az 4. táblázat az osztónapok számának átlagát, illetve azt a létszámot mutatja évenként öregségi–rokkantsági bontásban, amelynek bruttó keresete nagyobb, mint nulla. Tehát az átlagos osztónap kiszámításánál az adott évben szolgálati időt szerettek számát vettük figyelembe. A létszám évenkénti alakulásának jellemzésénél is ezt az értéket viszonyítottuk az 1998-ban nyugdíjazottak számához.

Az adatokból látható, hogy az öregségi és a rokkantsági ellátások esetében mind az osztónapok száma, mind pedig a létszámalakulás tekintetében nagy különbségek alakultak ki 1988–1998 között. Az öregségi ellátások mindkét mutatójának az értéke igen kedvezően alakult a vizsgált időszakban: a szolgálati idővel való lefedettség mutatója (osztónapok átlagos értéke/az elméletileg megszerezhető napok száma) stabilan 95 és 97 százalék között mozgott, a szolgálati időt szerettek aránya pedig évenként az igen magas 97–99 százalékos tartományba került. Még a nyugdíjazás évében is 93 százalékos volt a szolgálati időt szerettek aránya.

Az ellátás jellegzetességéből következik, hogy a rokkantak esetében lénye-

4. táblázat

Az osztónapok száma és a létszám alakulása*

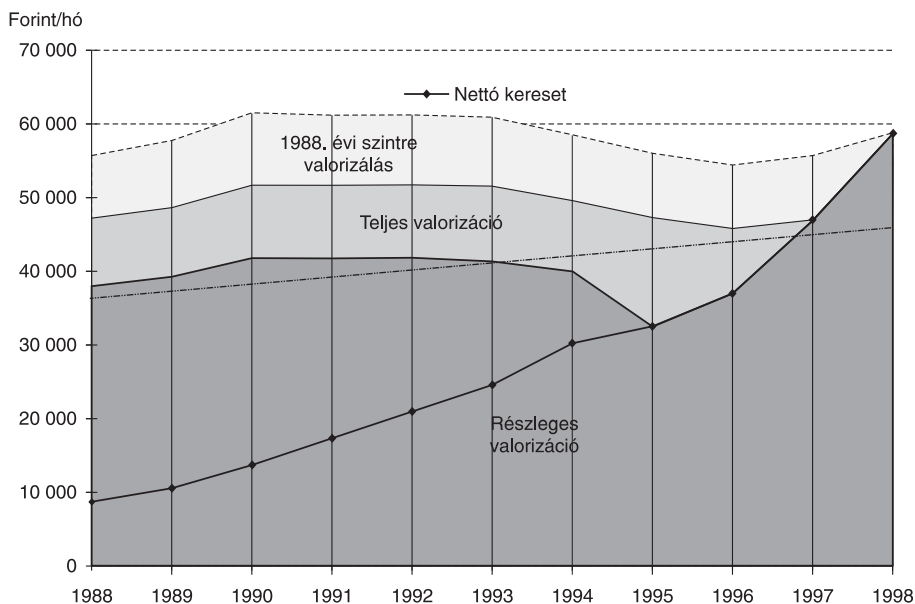
Megnevezés	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Öregségi</i>											
Osztónap (nap/év)	352	350	349	348	349	348	349	353	353	351	210
Létszám (százalék)*	98,4	98,6	99,0	98,8	98,2	97,8	97,9	97,7	97,3	96,7	93,1
<i>Rokkantsági</i>											
Osztónap (nap/év)	335	333	330	325	319	313	310	310	308	239	108
Létszám (százalék)*	92,3	93,3	94,1	93,6	91,8	90,1	89,7	88,0	85,9	82,1	44,1

*Az adott évben szolgálati időt szerettek száma osztva az 1998-ban nyugdíjazottak számával.

gesen rosszabban alakultak a vizsgált mutatók értékei, részben alacsony ingulóértékük, részben pedig csökkenő tendenciájuk következtében. A töredékés az azt megelőző év adatai is számottevően alacsonyabbak, így az utolsó évek egyre kisebb súllyal vesznek részt a rokkantsági nyugdíjak megállapításában.

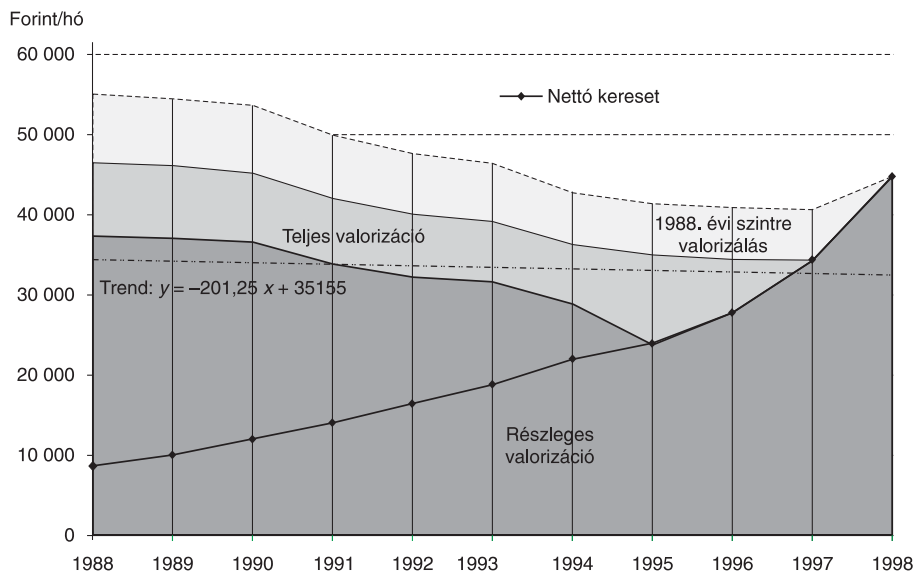
Minden egyéb csoportosításban, így az öregségi ellátásokban is megjelenik a plafon hatása, súlyának megfelelő mértékben módosítva a keresetek csökkenését. A rokkantsági ellátások – amelynek adatai közel azonosak a nem plafonos nyugdíjakéval (lásd F3. táblázat) – esetében azonban érzékelhetően hiányzik a befogadási korlát keresetcsökkentő hatása, így a keresetcsökkenéseket sem a plafon, hanem sokkal inkább az általános gazdasági helyzet alakulása, az érintettek romló egészségi állapota és rossz munkaerő-piaci pozíciója okozta.

A 4–5. ábrákon azokat az ellátástípusokat szemléltetjük, amelyek valamilyen szempont szerint karakterisztikusan eltérnek az alapsokaság átlagos jellemzőitől (a női öregségi és a férfi rokkantsági ellátások). A női saját jogú, s különösen a női öregségi ellátások alapjául szolgáló keresetek a többi csoporttól eltérő módon alakultak: 1988–1990-es növekedési periódus után 1993-ig a keresetek egyáltalán nem, vagy csak nagyon kis mértékben estek vissza, és

4. ábra

Nettó és valorizált nettó keresetek a női öregségi ellátások esetében

5. ábra

Nettó és valorizált nettó kereset alakulása a férfi rokkantsági ellátások esetében

1993-ban magasabbak voltak a keresetek, mint 1988–1989-ben. 1994–1996 között is minimális a keresetcsökkenés, vagyis az időszak alatt a keresetek az $y = 60\,000$ vízszinteshez igen közel helyezkednek el. A töredékévi (1998) keresetek átlaga viszont már magasabb az 1988. évi átlagkeresetnél. Általában a női csoportja az a legnagyobb részsokaság, ahol a keresetek átlagos éves növekedési üteme meghaladta a foglalkoztatottak nettó átlagkeresetének éves növekedési ütemét, s ez a megállapítás igaz külön a női rokkant ellátásokra is.

Egészen másképpen alakultak a férfi rokkantsági ellátások keresetei (5. ábra): a valorizált keresetek legmagasabbak 1988-ban, majd utána szigorúan monoton a csökkenés egészen 1997-ig. A keresetek csökkenése csak 1998-ban állt meg a három-négy évvel korábbi szinten. A szolgálati időt szerettek számának folytonos csökkenése, a szolgálati idővel való lefedettség alacsony és évről évre tovább csökkenő szintje mellett tehát a keresetek is kedvezőtlenül alakultak az 1998-ban nyugdíjazott férfi rokkantak körében. Ez az egyetlen vizsgált csoport, ahol a részlegesen valorizált keresetek (lineáris) trendje a vizsgált periódusban csökkenő.

Összehasonlítottuk a járulékokkal korrigált (csökkentett) nettó kereseteket a KSH foglalkoztatottakra vonatkozó adataival (5. táblázat). Itt is jól elkülönül a négy – előzőekben jellemzett – periódus. A keresetek az öregségi nyugdíjak esetében az országos átlag (100 százalék) fölött helyezkednek el, a rokkantsági nyugdíjak esetében

5. táblázat

A korrigált nettó keresetek* alakulása a foglalkoztatottak nettó keresetéhez képest (százalék)

Ellátástípusok	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Saját jogú ellátások</i>	114,0	115,5	116,5	107,9	105,4	101,7	97,0	94,5	92,2	93,9	105,3
Férfi	125,7	126,3	125,8	112,9	108,4	103,7	97,4	94,8	92,2	93,7	105,9
Nő	101,3	103,8	106,5	102,6	102,1	99,5	96,6	94,2	92,3	94,1	104,8
<i>Öregségi nyugdíjak</i>	127,0	130,3	134,9	125,7	123,3	118,9	114,2	110,3	106,3	109,2	115,1
Férfi	146,9	150,2	154,7	138,6	133,0	126,8	119,6	115,4	110,5	114,5	120,5
Nő	112,9	116,3	120,8	116,6	116,4	113,4	110,4	106,7	103,4	105,4	111,4
<i>Rokkantsági nyugdíjak</i>	100,9	100,7	98,3	90,2	87,3	84,0	79,3	78,1	77,2	77,0	85,8
Férfi	111,6	110,4	106,7	95,9	91,8	87,8	82,0	80,5	79,2	78,4	86,2
Nő	83,06	84,4	84,5	81,1	80,0	78,0	75,0	74,2	74,0	74,8	85,2
Plafonos ellátások	158,1	170,6	184,7	173,3	170,6	164,6	155,8	147,3	135,2	144,2	162,8
Nem plafonos ellátások	99,1	100,6	98,2	90,3	87,5	84,1	80,5	79,6	79,9	79,0	84,6

* A nyugdíj-megállapításkor figyelembe vett nettó kereseteket csökkentettük a járulékok értékével.

pedig csaknem kivétel nélkül alatta maradnak. Ami itt is jól érzékelhető: a férfi és női keresetek fokozatosan kiegyenlítődnek egy meglehetősen alacsony szinten. A végkicsengés azonban pozitív: az 1998-ban nyugdíjazottak jövedelemviszonyai javultak 1996 után, és nincs okunk feltételezni, hogy ez a folyamat 1998 után megszakad.

A 6. táblázatban az országos nettó átlagkeresetek és a biztosításba befogadott nettó keresetek reálértékének alakulása látható. A vizsgált időszakban mintegy 20 százalékot esett az átlagkereset reálértéke, miközben 1996-ban még az 1988. évi érték 75 százalékát sem érte el. A táblázat a saját jogú ellátások jellemző adatait is tartalmazza. A vizsgált csoportok közül a plafonos, valamint a női saját jogú ellátások keresetei láthatóan kedvezően alakultak: mindösszesen 15 százalékos reálérték-csökkenést szenvedtek el. A férfiak, ezen belül is a rokkantak helyzete viszont sokkal kedvezőtlenebbül alakult: a férfi rokkantak átlagkeresetének reálértéke 1996-ban nem érte el az 1988. évi érték 54 százalékát sem. Végeredményben e mutatók alapján mondhatjuk, hogy a nők jobban vészelték át a kritikus kilencvenes éveket, mint a férfiak, és a leg-

6. táblázat

A biztosításba befogadott nettó keresetek* reálértékének alakulása
az 1998-ban megállapított saját jogú ellátások esetében (1988 = 100 százalék)

Ellátástípusok	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
<i>Keresetek reálértékének változása</i>	<i>99,9</i>	<i>94,3</i>	<i>87,6</i>	<i>86,4</i>	<i>83,0</i>	<i>89,0</i>	<i>78,1</i>	<i>74,2</i>	<i>77,9</i>	<i>80,7</i>
<i>Saját jogú ellátások</i>	<i>101,2</i>	<i>98,1</i>	<i>86,2</i>	<i>82,6</i>	<i>76,6</i>	<i>78,3</i>	<i>65,8</i>	<i>61,3</i>	<i>65,9</i>	<i>76,5</i>
Férfi	100,4	96,0	81,8	77,1	70,8	71,3	59,9	55,5	59,6	69,8
Nő	102,3	100,9	92,2	90,1	84,3	87,7	73,8	69,0	74,2	85,6
<i>Öregségi nyugdíjak</i>	<i>102,5</i>	<i>101,9</i>	<i>90,1</i>	<i>86,7</i>	<i>80,4</i>	<i>82,7</i>	<i>68,9</i>	<i>63,4</i>	<i>68,7</i>	<i>75,1</i>
Férfi	102,1	101,0	85,9	80,9	74,1	74,9	62,3	56,9	62,3	67,9
Nő	102,9	102,7	94,0	92,1	86,2	89,9	75,0	69,3	74,6	81,7
<i>Rokkantsági nyugdíjak</i>	<i>99,6</i>	<i>93,5</i>	<i>81,4</i>	<i>77,3</i>	<i>71,5</i>	<i>72,3</i>	<i>61,4</i>	<i>57,9</i>	<i>61,0</i>	<i>70,4</i>
Férfi	98,9	91,7	78,2	73,5	67,6	67,7	57,2	53,7	56,2	64,0
Nő	101,5	97,6	88,9	86,1	80,6	83,1	70,9	67,5	72,0	85,0
Plafonos ellátások	107,8	112,1	99,8	96,4	89,4	90,7	73,9	64,7	72,9	85,2
Nem plafonos ellátások	101,4	95,0	83,0	78,9	72,9	74,8	63,7	61,0	63,7	70,7

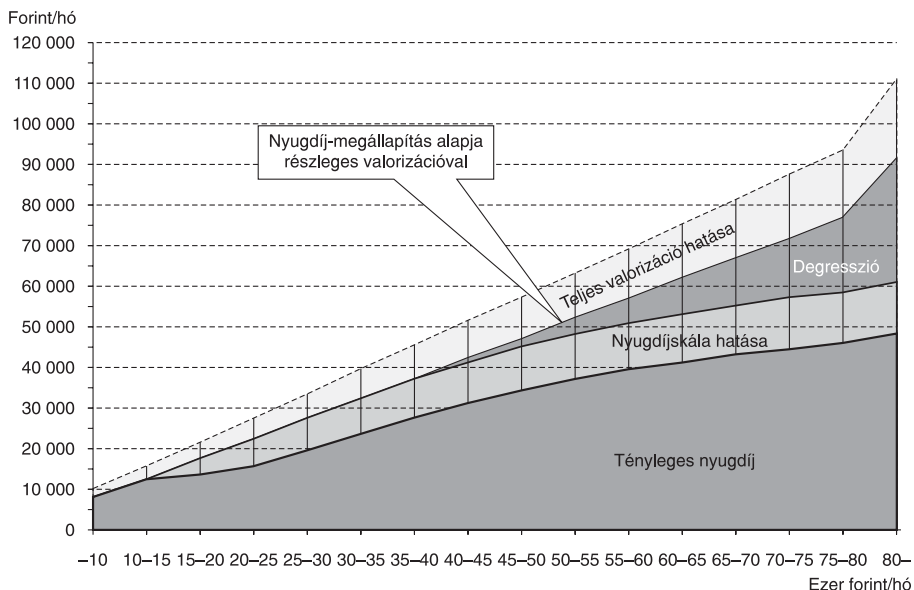
* Járulékokkal korrigált nettó keresetek.

nagyobb vesztes csoport a férfi rokkantsági (igaz, a részarányuk is magasabb – 61,5 százalék –, mint a nőké).

Általában ki kell emelni, hogy a vizsgált időszak alatt az 1998-ban nyugdíjazottak jövedelmi viszonyai romlottak az országos átlaghoz képest, szemben a hetvenes-nyolcvanas évek tendenciájával, amikor is a nyugdíj-megállapítás kereseti adatai az országos átlagnál általában kedvezőbbek voltak.

A nyugdíj megállapításához figyelembe vett keresetek azonban nemcsak a részleges valorizálás miatt alulértékelték, hanem a szorzók tartalmi jellemzőinél fogva is, bár ennek kihatása nagyságrenddel kisebb. A bruttó és nettó keresetek közül általában az előbbieket átlagos növekedési üteme a nagyobb.

A nyugdíjak kiszámításához használt értékek átlagos növekedési üteme – a kvázinettó jellegből adódóan – az előző kettő közé esik, azaz nagyobb, mint a (bruttó bér járulékarányos részével) korrigált nettó keresetek növekedési üteme: tehát eleve alacsonyabb koefficiensekkel szorzódnak, mint az tartalmi szempontból indokolt lenne. Ezért a nyugdíjalap kiszámításához helyesebb lenne a (járulékokkal korrigált) nettó kereseteket figyelembe venni.

6. ábra
Nyugdíj-megállapítási alapok és saját jogú nyugdíjátlagok

3.

A NYUGDÍJAK ÉS NYUGDÍJALAPOK ALAKULÁSA

A nyugdíjak alakulását a keresetek mellett más tényezők is befolyásolják. Ilyenek például a *valorizáció*, *degresszió*, *szolgálati idő-skála* és a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer egyes *szolidáris*, *szociális elemei* (nyugdíjminimum, résznyugdíj stb.). A 6–7. ábrákon a nyugdíj-megállapítás alapjának összetevőit mutatjuk be jövedelemcsoportonkénti bontásban.

A 6. ábra a részleges valorizációval meghatározott *tényleges nyugdíjakat*, a *nyugdíjskála hatását*, a *degresszió nagyságát* szemlélteti, valamint azt az értékcsökkenést mutatja be, amelyet a részleges valorizáció okozott a teljes valorizációhoz képest. Jövedelemnagyság szerint négy jellemző szakaszt különböztethetünk meg attól függően, hogy a nyugdíj-megállapítás alapjául szolgáló átlagjövedelem milyen értéksávban helyezkedik el (7. táblázat).

Az első csoportba tartozik a nyugdíjak 13,4 százaléka. Ezek nagy része minimumos, résznyugdíj, illetve úgynevezett 100 százalékos nyugdíj (az átlagkereset kisebb a nyugdíjminimumnál). A résznyugdíjak kivételével ezek olyan nyugdíjak, amelyek értékei nem függenek a szolgálati időtől, csak az érvényes nyugdíjminimumoktól, illetve az átlagkeresettől. Értékük az általános szabá-

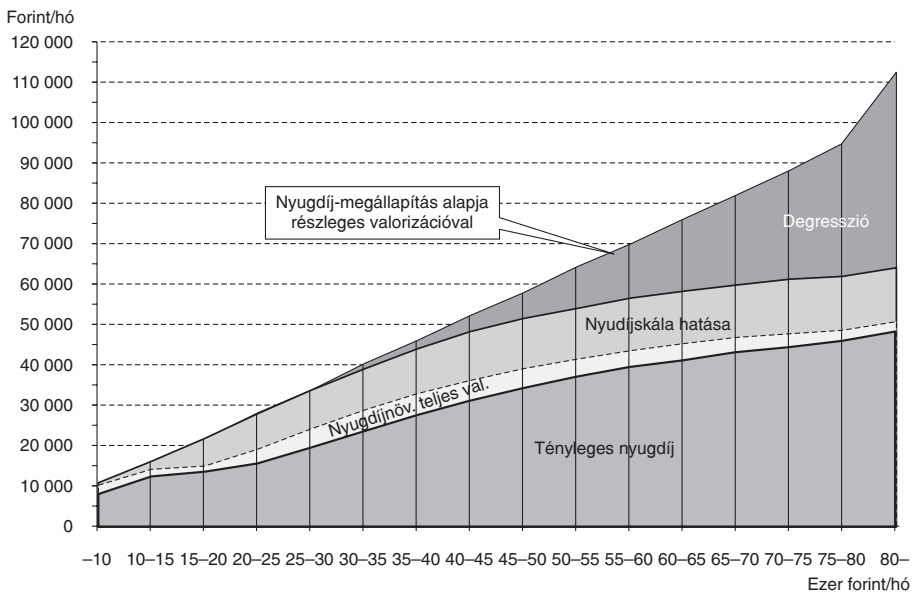
7. táblázat

A nyugdíjak jellemzői jövedelemcsoportok szerint

Jövedelem- csoport (ezer forint/hó)	Meg- oszlás (%)	Szol- gálati idő (év)	Nyugdíj- alap degresszió előtt (forint/hó)	Degresszió (forint/ hó) (%)		Nyug- díj (forint/ hó)	(6)/(3) (%)	Korrigált nettó kereset 1998 (forint/hó)	(6)/(8) (%)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
-20	13,4	26,6	15 590	0	0	13 069	83,8	18 993	68,8
20-35	39,8	31,6	27 604	0	0	19 794	71,7	31 070	63,7
35-50	32,4	36,1	43 489	1 508		31 740	73,0	51 041	62,2
50-		38,0	67 826			42 837	63,2	65 400	65,5
<i>Összesen</i>		<i>33,3</i>	<i>36 924</i>			<i>26 076</i>	<i>70,6</i>	<i>42 412</i>	<i>61,5</i>

lyoktól eltérített megállapítási metodika, azaz az alkalmazott pozitív diszkrimináció következményeként lényegesen előnyösebb a többi jövedelemkategóriákban lévőkhez képest.

A nyugdíjak jelentős része, mintegy 40 százaléka 20 és 35 ezer forint között mozog. Ezek a nyugdíjak – az ide tartozó kevés számú minimumos nyugdíjtól eltekintve – csupán az átlagkeresettől és a szolgálati időtől függő, degressz-

7. ábra

Nyugdíj-megállapítási alapok és saját jogú nyugdíjak teljes valorizáció alkalmazása esetén

8. táblázat
Degressziós sávok és kulcsok 1998-ban

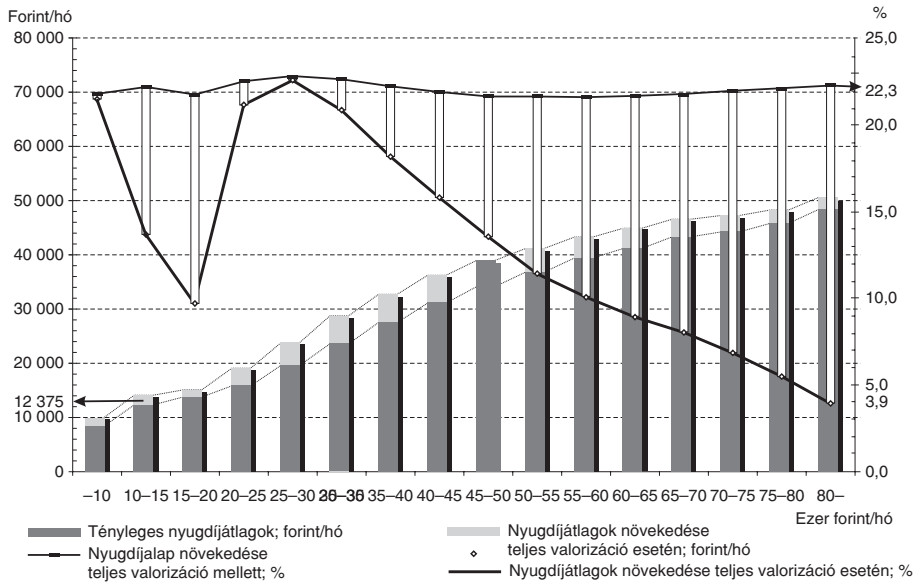
Degressziós sávok (forint/hó)	Kulcsok (százalék)	A felső határ beszámítási	
		értéke (forint/hó)	hányada (százalék)
-35 000	100	35 000	100,0
35 001-40 000	90	39 500	98,8
40 001-45 000	80	43 500	96,7
45 001-50 000	70	47 000	94,0
50 001-55 000		50 000	90,9
55 001-60 000	50	52 500	87,5
60 001-70 000	40	56 500	
70 001-80 000		59 500	
80 001-90 000		61 500	
90 001-		61500+0,1y	

*Ahol az y = átlagkereset - 90 000 és $z = (61\ 500+0,1y)/(y+90\ 000)$.

sziós elvonástól mentes nyugdíjak, amelyek esetében a *nyugdíj/nyugdíjalap* arány kerekén 12 százalékponttal alacsonyabb az előző csoport átlagánál. A harmadik csoportot a 35 és 50 ezer forintos átlagkereset alapján megállapított nyugdíjak alkotják. Itt lép be a *degressziós elvonás* (átlagosan 3,5 százalék), de hatása ebben az intervallumban még kicsi, illetve más tényezők révén kompenzálódik. A degresszió értéke 50 ezer forint fölött igen gyorsan növekszik, és a csoportátlag eléri a 19 százalékot. Ennek következtében meglehetősen degresszív nyugdíjrendszer alakul ki a magasabb jövedelemtartományokban. A *nyugdíj/nyugdíjalap* arány is természetesen itt a legalacsonyabb (átlagosan 63,2 százalék), de a legnagyobb jövedelmi kategóriában - 80 ezer forint fölött - a mutató értéke nem éri el a 55 százalékot sem (9. ábra).

Az 1998-ban érvényes degressziós sávokat, kulcsokat a 8. táblázatban láthatjuk. Ugyanitt feltüntettük a beszámítási hányad alakulását is sávhatáronként. Amint láthatjuk, a degresszió értéke 45-50 ezer forint fölött igen gyorsan növekszik és a 90 ezer forintos értékhatáron túl a nyugdíj-megállapításnál a *keresetbeszámítási* hányad görbéje olyan hiperbola, amelynek aszimptotája $Y = 0,1$.

Ezért mindenképpen fel kell tenni azt a kérdést, hogy vajon indokolt-e ilyen magas *degressziós elvonás* és alacsony *plafon* szimultán alkalmazása a nyugdíjak megállapításában. A degresszió tervezett megszüntetése előtt egyébként is célszerű átgondolni a magas keresetek kezelésének technikai részleteit. Va-

8. ábra

A nyugdíjalapok és nyugdíjátlagok változása teljes valorizáció esetén

lőszínű, hogy az egyes évek valorizált nettó kereseteinek átlaga helyett csupán az 1988–1992 közötti évek kereseteire kellene külön-külön alkalmazni az akkor érvényes degressziós szabályokat, minthogy 1992 után a plafon már nem teszi lehetővé a magas keresetek figyelembevételét a nyugdíjak megállapításában.

A 6. ábra azt az értéktartományt is bemutatja abszolút értékben, amely a teljes valorizáció alkalmazása esetén növelné az átlagkeresetet (lásd a *Teljes valorizáció hatása* feliratú sávot). Ennek természetesen csak egy meghatározott része épülne be a nyugdíj értékébe. Ez a jövedelemnagyságtól függő nyugdíjnövekmény látható az 7. ábrán a *Nyugdíj teljes valorizációval* felirat alatt.

A 8. ábrán a nyugdíjalapok és nyugdíjátlagok alakulását 5000 forintos jövedelemkategóriákba csoportosítva vizsgáltuk. A bal oldali ordináta tengely a tényleges és teljes valorizálással kiszámított nyugdíjértékeket mutatja forintban, a jobb oldali tengely viszont a nyugdíjak és alapok teljes valorizáció alkalmazása esetén bekövetkező százalékos növekedését szemlélteti. A 8. ábra valójában azt mutatja, hogy a teljes valorizáció milyen mértékben javította volna 1998-ban a nyugdíjazottak jövedelempozícióit a nyugdíj-megállapítás alapja szerint. Más megfogalmazásban: milyen mértékű értékvesztést okozott 1998-ban az új nyugdíjak értékének meghatározásakor a részleges valorizáció.

1998-ban *teljes valorizáció* mellett a *nyugdíj-megállapítás alapja* (degresszió előtt) átlagosan 22 százalékkal lett volna nagyobb. Az átlagtól való minimális eltéréseket lényegében az magyarázza, hogy milyen súllyal szerepelnek az átlagkereset meghatározásában a részleges valorizálásnál az 1993–1996 közötti alacsony keresetek, és ezek között is a valorizálatlan 1995-ös év. Általában azt lehet mondani, hogy ezen évek (vagy egy részük) kimaradása javítja az átlagot. A magyar nyugdíjrendszer egyik anomáliája: járulékkel lefedett hosszabb-rövidebb idejű munkaviszony eltitkolása, illetve figyelmen kívül hagyása megnövelheti az induló nyugdíj értékét.

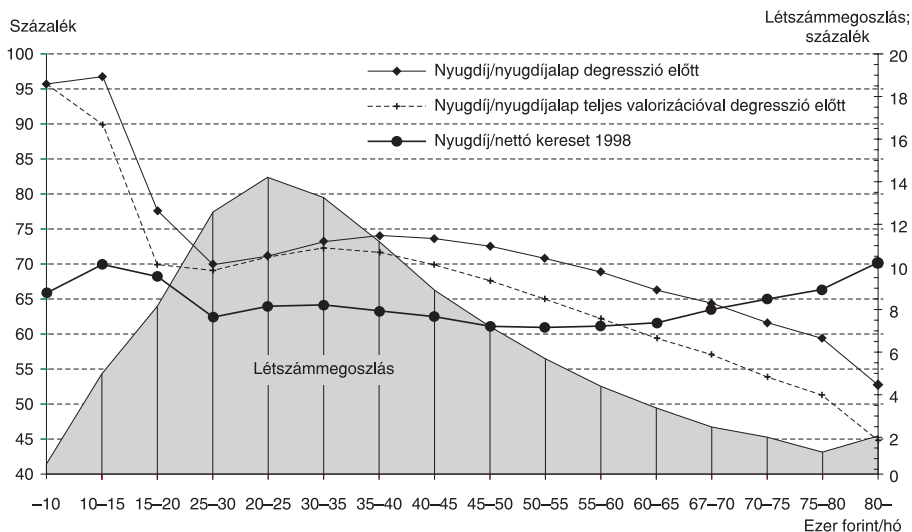
Egészen másként alakul a *nyugdíjak értékének növekménye* jövedelemkategóriánként. Itt is négy nagyon eltérő jellegű csoportot különböztethetünk meg (8. ábra). A döntően rész- és rokkant, illetve az úgynevezett százszázalékos nyugdíjakat tartalmazó, 10 ezer forint alatti átlagjövedelemhez megállapított nyugdíjak növekedése közel azonos mértékű a nyugdíjalapok növekedésével, s ezt közelíti a 20-30 ezer forint átlagjövedelem alapján megállapított nyugdíjak értékének változása is. A 10-20 ezer forint között a *nyugdíjminimumok*, 30 ezer forint jövedelemhatár fölött pedig a gyorsan növekvő *degressziós* jövedelemelvonás fogja vissza igen nagy mértékben a nyugdíjak növekedését. Az utolsó jövedelemkategóriában például még a *négy százalékot* sem éri el a teljes valorizáció nyugdíjnövelő hatása.

4.

A NYUGDÍJAK JÖVEDELEMPÓTLÓ KÉPESSÉGE

Ebben a fejezetben olyan fogalmat kísérelünk meg elemezni és számszerűen jellemezni, amelynek értelmezése és különösen mérése körül a szakirodalomban is megoszlanak a vélemények. A *helyettesítési ráta* a nyugdíjrendszer igen fontos jellemző mutatója, amely alapvetően minősíti a nyugdíjszerű ellátások színvonalát.

A helyettesítési ráta (*replacement rate*), egységes fogalom abban az értelemben, hogy a nyugdíjak jövedelempótló képességét hivatott kimutatni, azaz azt vizsgálja, hogyan alakulnak a járadékok értékei a nyugdíjazás után a megelőző időszak kereseteihez képest. Ezt a fogalmat különböző megközelítési módok szerint vizsgálják, és a különbözőképpen képzett mutatók értéke is eltérő lehet. Így például jellemezhetjük a fogalmat az átlagnyugdíj és az országos átlagkereset hányadosával vagy a nyugdíjoknak a záró keresetekhez viszonyított arányával.

9. ábra

A nyugdíjak jövedelempótló képességének alakulása
jövedelemnagyság szerinti bontásban

Ezekon kívül természetesen még más mutatót is lehet konstruálni, amely jó magyarázattal használható a jövedelem pótlásának mérésére. A *pótolandó jövedelem* tartalmilag a legkülönbözőbb lehet. Vizsgálhatjuk, hogy a megállapított nyugdíjak milyen mértékben pótolják például egy egész életpálya keresete alapján megállapított *átlagjövedelmet*, esetleg az 1987 utáni utolsó 11 év kereseti adatai alapján számított *egyéni átlagkeresetet* – vagy ennek nettó jellegű megfelelőjét –, de viszonyíthatjuk a nyugdíjakat a töredékév (vagy az azt megelőző év) átlagos havi jövedelméhez is.

Részletes adatbázis birtokában e célból három formulát választottunk ki, amelyek számszerű alakulását ellátástípusok, illetve jövedelemnagyság szerinti bontásban vizsgáltuk:

- átlagnyugdíj/ degresszió előtti nyugdíjalap *részleges* valorizálással,
- átlagnyugdíj (teljes valorizálással)/ degresszió előtti nyugdíjalap *teljes* valorizálással,
- átlagnyugdíj/1998. évi nettó átlagkereset.¹

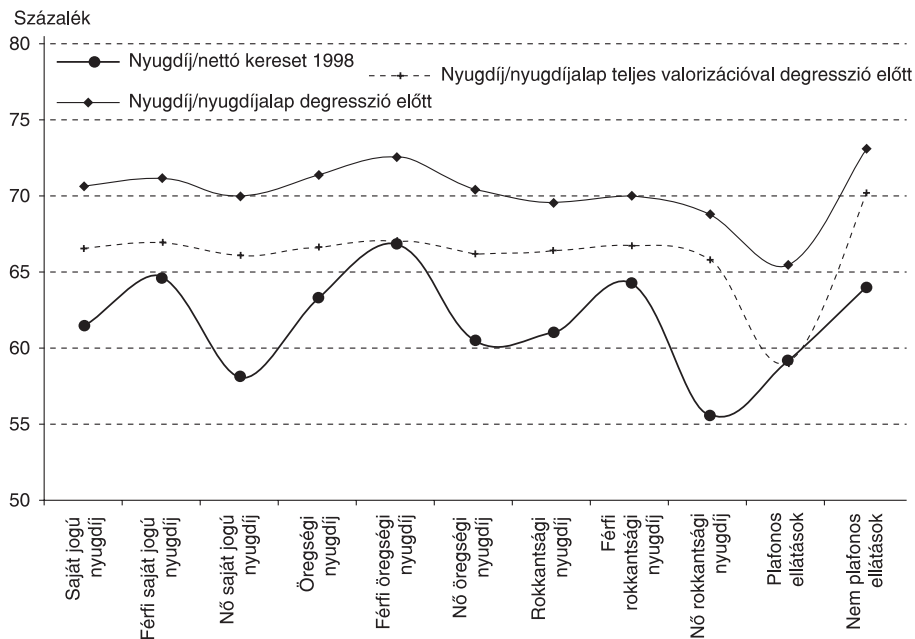
Az első két mutató számlálója a tényleges nyugdíjátlagot (N_y), illetve a teljes valorizálással kalkulált nyugdíjak (N_{yt}) átlagát tartalmazza, és a nevezőben lévő átlagjövedelem *félnettó* jellegű érték, a harmadik mutató *nevezője*

¹ A töredékévi kereset tényleges adatai helyett a számításainkban az utolsó teljes (1997.) év adatainak 1998. évi nettó kereseti indexszel szorzott értékeit használjuk.

vizont már ténylegesen nettó jellegű (járulékokkal korrigált kereseti adat). A mutatók értékének *jövedelem nagyság* szerinti alakulását a 9. ábrán, ellátástípusok szerinti értékeit pedig a 10. ábrán láthatjuk.

A 9. ábrán az első függőleges tengely a mutatók értékeit méri, a másodikon pedig a létszámmegoszlás jövedelemkategóriákhoz tartozó értékeit olvashatjuk le, százalékban kifejezve. Az első két mutató tulajdonképpen azt mutatja, hogy az 1988–1998 közötti időszak alatt a *biztosításba befogadott keresetekből* az érvényes – igen bonyolult és eklektikus – szabályok alapján megállapított *átlag* mekkora hányada lesz nyugdíj, attól függően, hogy részleges vagy teljes valorizációt alkalmazunk. A két mutató alakulása közel parallel, és abban a két jövedelemtartományban egyeznek meg értékeik, ahol teljes valorizáció alkalmazása esetén a nyugdíj-megállapítási alapok és a nyugdíjak relatív változása megegyezik (8. ábra). Szintjük természetesen eltérő, például a saját jogú nyugdíjak esetén a teljes valorizálással számított mutató értéke kereken 4 százalékponttal alacsonyabb.

Négy jellemző szakaszt figyelhetünk meg: 15 ezer forintnál alacsonyabb átlagkereset alapján megállapított nyugdíjak esetén a mutatók értéke nagyon magas (97, illetve 90 százalék), 15–25 ezer forint jövedelemhatár között gyor-

10. ábra
Jövedelempótlási hányadok ellátástípusonként

san csökken, és ettől kezdve a degresszió belépéséig monoton nő. A degressziós határ után mindkét mutató értéke rohamosan csökken, és az utolsó kereseti sávban (80 ezer forint felett) már csak 53, illetve 45 százalék.

A *harmadik mutató* azt szemlélteti, hogyan alakul a nyugdíjasok jövedelempozíciója a záró keresetekhez képest. Ez a mutató tartalmát tekintve elsősorban a nyugdíjazást megelőző utolsó időszak keresetét és a megállapított nyugdíjak viszonyát tükrözi. Átlagos érték 61,5 százalék (saját jogú nyugdíjak), és 45 ezer forintig az első két mutatóhoz hasonlóan alakul lényegesen alacsonyabb szinten. A jelzett értékhatár fölött azonban – ellentétben az előző két mutatóval – a nyugdíjak záró keresetekhez viszonyított értéke az átlagkeresetek növekedésével *nem csökken*, sőt a legmagasabb kategóriákban értékük növekszik (9. ábra).

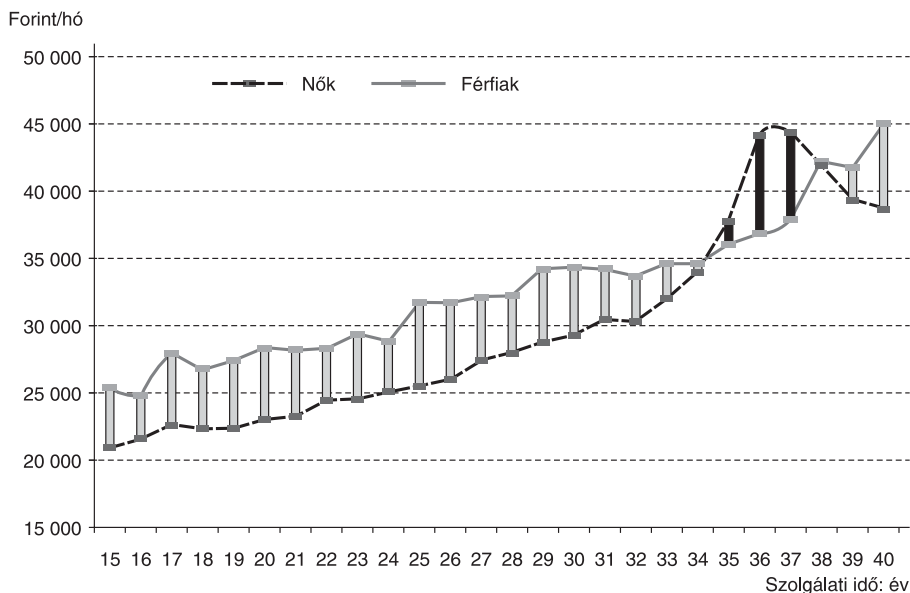
A 10. ábrán a három mutató értékeit ellátástípusonként ábráztuk. A két eltérő típusú mutatónál a *férfiak* és a *nők* helyzetének megítélésében alakult ki lényeges eltérés a *férfiak* javára. A *nyugdíj/nyugdíjalap* típusú mutatók lényegében alig szóródnak (az eltérések 2-3 százalékpontos sávon belül maradnak), ellátásfajta szerint tehát igen jól kiegyensúlyozottak (eltekintve a plafonos – nem plafonos csoportoktól), jóllehet itt is a *férfiak helyettesítési rátái a kedvezőbbek*, míg a jövedelempótlás jellemzésének másik típusú mutatójánál nagy különbségek adódnak attól függően, hogy *nők* vagy *férfiak* csoportját vizsgáljuk.

A nyugdíjaknak az utolsó év nettó keresetéhez viszonyított értéke a férfiaknál lényegesen magasabb, mint a nőknél, függetlenül attól, hogy öregségi vagy rokkantsági ellátásról van-e szó. Ennek természetesen számos oka lehet, ezek közül a következő két tényezőre hívjuk fel a figyelmet:

– az azonos szolgálati időhöz tartozó keresetek átlaga a férfiaknál általában magasabb (11. ábra),

– az éves nettó átlagkeresetek 1993 után kiegyenlítődték (különösen a rokkantaknál ment végbe ez a folyamat látványosan; F3. táblázat).

Összességében a *saját jogú nyugdíjak* esetében az azonos szolgálati időre jutó átlagkereset a férfiaknál átlagosan 3100 forinttal magasabb, mint a nők esetében. A férfiak átlagos szolgálati ideje is magasabb (körülbelül négy évvel), ami tovább növeli az *átlagnyugdíj/korrigált 1998. évi nettó átlagkereset* mutatójának számlálójában lévő számértéket, ugyanakkor a nevező értéke – amint azt már az előzőekben említettük – lényegében azonos a női keresetek 1993. utáni felzárkózása következtében. Emiatt az ilyen típusú jövedelempótlási mutatók számértéke férfi–nő csoportosításokban (saját jogú, öregségi, rokkantsági stb.) mindig kedvezőbb a férfiak esetében, mint a nőknél.

11. ábra

Az azonos szolgálati időhöz tartozó átlagkeresetek a férfi és női saját jogú nyugdíjak esetén

5.

A KERESETDINAMIKA FOGALMA, MÉRÉSE
ÉS JÖVEDELEMFÜGGŐSÉGÉNEK VIZSGÁLATA

A keresetdinamikát az *átlagos relatív változással* jellemezzük. Köztudott, hogy a mutató értékét mértani átlagként kell kiszámítani: vagy a láncviszonyszámok szorzatából (azaz az utolsó bázisviszonyszámból), vagy pedig az idősor első és utolsó abszolút eleméből. A mutató értéke tehát független attól, hogy az első és utolsó időszak között az idősor hogyan alakul. Ezért az ilyen számítások csak akkor adnak igazán jó jellemző értéket, ha az idősor alapvető tendenciája állandó. Ha az idősor egyidejűleg nagymértékű növekedést és csökkenést is tartalmaz, számítani lehet arra, hogy az átlagos relatív változás nem lesz megfelelő jellemzője az időornak. A nettó keresetek 1988–1998 közötti idősorai esetében úgy véljük, hogy a mutató a keresetdinamikának még elfogadhatóan jó mérőszáma lehet (F3. táblázat).

A keresetdinamika elemzése kapcsán arra keresünk választ, hogy igazolható-e statisztikailag az az – egyébként elméletileg bizonyított [Réti (1993)] –

9. táblázat

Nyugdíjátlagok az éves átlagos keresetdinamika függvényében

Dinamika (mértani átlag)	Meg- oszlás (%)	Nyugdíj- alap degrez- szió előtt (forint/hó)	Ny ² alap* degrez- szió előtt (forint/ hó)	(3)/(2) (%)	Tényle- ges nyugdíj (forint/ hó)	Nyugdíj teljes valori- zálással (forint/hó)	(6)/(5) (%)	Átlagos éves dinamika
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
-0,90		25 410	30 783	121,2	18 402	21 028	114,2	0,755
0,90–1,00	0,82	33 926	41 748	123,1	22 674	26 062	114,9	0,966
1,00–1,10	8,30	30 178	37 094	122,9	21 214	24 957	117,6	1,064
1,10–1,15	13,21	31 385	38 611	123,0	21 915	25 568	116,7	1,128
1,15–1,20		37 628	46 053	122,4	26 415	30 376	115,0	1,178
1,20–1,25		40 507	49 315	121,7	28 766	32 835	114,1	1,223
1,25–1,30	13,12	39 374	47 876	121,6	28 076	32 264	114,9	1,270
1,30–1,40		30 925	37 696	121,9	21 874	25 700	117,5	1,329
1,40–		23 228	27 739	119,4	16 629	18 970	114,1	1,667
<i>Összesen</i>		<i>36 924</i>	<i>45 091</i>	<i>122,1</i>	<i>26 076</i>	<i>30 018</i>	<i>115,1</i>	<i>1,196</i>

*Ny² = teljes valorizálással kalkulált nyugdíjak.

tétel, miszerint minden valorizátlanság (beleértve a részleges valorizációt is) annak kedvez, akinek nagy az egyéni jövedelmi dinamikája, függetlenül a jövedelemszint nagyságától, továbbá azt vizsgáljuk, van-e sztochasztikus kapcsolat a nyugdíjak (nyugdíjalapok) nagysága és a keresetek növekedési üteme között, és milyen erősen lineáris jellegű.

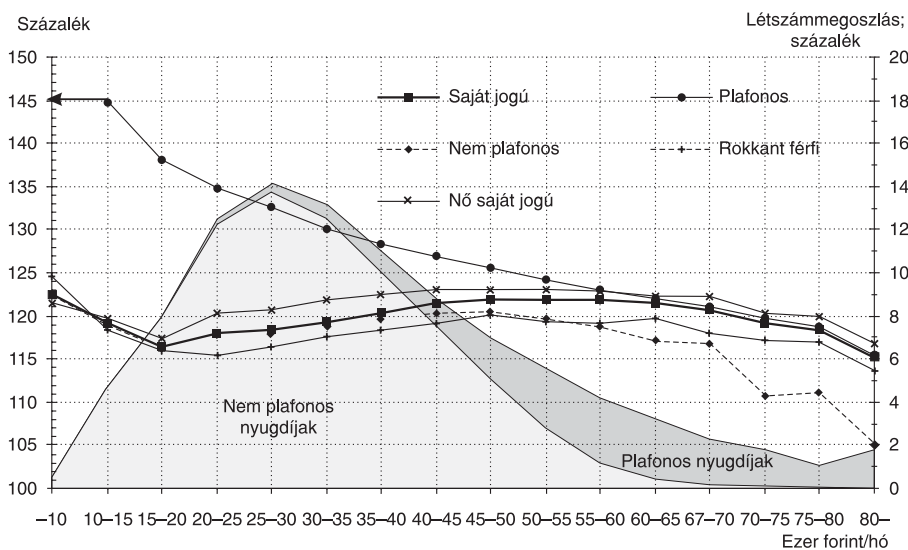
Az éves átlagos keresetdinamika a *saját jogú nyugdíjak* körében 19,6 százalékos (lásd *F1. táblázat*), miközben a *foglalkoztatottakra* vonatkozó érték ugyanazon időszak alatt 20,5 százalékos.² A különbség azzal jellemezhető, hogy az 1998-ban nyugdíjazottak 1988. évi *nettó* átlagkeresete 7963 Ft, míg az összehasonlításként szolgáló foglalkoztatottak *nettó* átlagkeresete 6984 Ft volt. Ugyanezen két mutató értéke 1998-ra 47 570, illetve 45 160 forint lett. Úgy tűnik tehát, hogy az elvi megállapítás a saját jogú nyugdíjak egészére kimutathatóan teljesül, hiszen az átlagos nyugdíjalap-növekedés teljes valorizáció esetén több mint 22 százalékos (lásd *F1. táblázat*).

² Ez azonban csak az idősor abszolút elemeiből számolva igaz, ugyanis a KSH által közölt láncindexek szorzata alapján számított átlagos éves növekedési ütem csak 20,2 százalékos. Megjegyezzük, hogy a nyugdíj-megállapításnál a keresetek valorizálása ezen éves nettó kereseti indexek alapján történik.

A 9. táblázatban a keresetdinamika nagysága szerint mutatjuk be a nyugdíjalapok (nyugdíjak) alakulását. A teljes valorizáció relatív növekménye (lásd 4. oszlop) legalábbis nem mond ellent állításunknak: az országos keresetdinamikai átlagnál alacsonyabb dinamikájú csoportok az alulvalorizáltság következtében rosszabbul járnak, mint a körülbelül 20 százalékot meghaladó dinamikájú csoportok. A nyugdíjak alakulásában (7. oszlop) ezt a következményt már nem lehet észlelni, elfedi más tényezők (például degresszió, minimum) egyéb szempontok alapján differenciáló hatása.

A jövedelemdinamika mérőszámának alakulását a saját jogú nyugdíjakra vonatkozóan a 12. ábrán jövedelemkategóriák (nyugdíjalap) szerinti csoportosításban láthatjuk. Megállapítható, hogy a jövedelmi skála alsó felében nem a legalacsonyabb átlagjövedelmi kategóriák kereseteinek átlagos éves dinamikája a legkisebb, hanem a 15-20 ezer forintos értéksávba tartozó, döntően *minimumos nyugdíjaké* (16,5 százalék), és globálisan a legnagyobb átlagjövedelmek alapján megállapított nyugdíjak kereseteinek éves átlagos növekedési üteme a legkisebb (15,2 százalék). Az átlagos relatív változás egységesen magas (21-22 százalék) a 40–65 ezer forint jövedelmi sávban, ahová a saját jogú nyugdíjak közel 30 százaléka tartozik. Ez az az intervallum, ahol a keresetek dinamikusan nőttek és a plafon visszafogó hatása még kevésbé korlátozta a növekedést.

Külön kell szólnunk a legalacsonyabb (10 ezer forint alatti) jövedelmi sávba tartozók keresetdinamikájáról, minthogy ez az érték (22,5 százalék) a leg-

12. ábra

A nyugdíjak keresetdinamikai mutatói jövedelemcsoportonként

nagyobb a jövedelemkategóriák között. Ebbe a jövedelemsávba alapvetően azok a *rokkant nyugdíjasok* tartoznak, akiknek igen rövid (két-három éves) idősor alapján állapították meg a nyugdíjukat, magas záró kereset mellett. Ide tartoznak még azok az alacsony keresettel, de hosszú időszorral rendelkező *öreg-ségi nyugdíjasok* is, akiknek valamilyen oknál fogva a záró keresetük szintén magas, de ennek hatása az átlagkereset kiszámításakor a hosszabb kereseti idősor következtében már csak kismértékben érvényesülhet.

Amint azt már említettük, a *legalacsonyabb* a keresetdinamikai mutatója a legmagasabb jövedelemcsoportba tartozóknak (80 ezer forintnál nagyobb havi átlagkeresetek alapján megállapított nyugdíjak). Ezekre az jellemző, hogy a 11 éves beszámítási időszak elején igen magas kereseteket szereztek, és a későbbiek során vagy a kereseti körülmények alakultak rosszul, és/vagy a belépő alacsony biztosítási plafon fogta vissza a beszámított záró keresetek nagyságát.

Általánosságban elmondható, hogy az egyes ellátástípusok (sajátjogú, öregségi, rokkantsági stb. nyugdíjak) dinamikai mérőszámának *keresetfüggő* alakulása nem tér el lényegesen egymástól, az értékek nagyságát és a görbék lefutásának jellegét jól mutatja a 12. ábrán a saját jogú nyugdíjak görbéje. Csupán két csoport, nevezetesen a plafonos és a nem plafonos kategóriákba sorolt nyugdíjak keresetdinamikai mutatóinak alakulása tér el szignifikánsan az átlagostól. Az ábra jól illusztrálja még azt a különbséget is, amely a *nők* és a *férfiak* kereseteinek növekedési üteme között kialakult a vizsgált periódusban a nők javára.

Az elmondottak szerint tehát a nyugdíjak nagysága és a keresetek növekedési üteme között létezik ugyan összefüggés, de a kapcsolat nem lineáris (a *teljes korrelációs együttható* értéke: $R = +0,0582$). Az 1998-ban nyugdíjazottak esetében a legmagasabb jövedelmi dinamika a 40–65 ezer forint sávban volt, e határ fölött a jövedelmdinamika gyorsan csökkent, ami részben a plafon belépésének, de még inkább annak a következménye volt, hogy a nagy keresetek főként az átlagszámítási időszak elején (1988–1992) keletkeztek. Az F2. táblázat 18. oszlopában a különböző ellátások átlagos relatív változásait tüntettük fel. Ezek alapján három jellemző vonást emelünk ki.

1. A befogadási korlát utolsó két évben bekövetkezett emelése következtében a plafonos ellátások keresetdinamikája magasabb lett a többinél (23,1 százalék), és jelentősen meghaladta a foglalkoztatottakat jellemző átlagértéket (20,5 százalék). Az átlagos relatív változás mértékének az *átlagkereset nagyságától függő* alakulása is eltért (monoton csökkenő) a nem plafonos nyugdíjakétól. Ez az a csoport, amelyet láthatóan a legkevésbé sújtott a részleges valorizáció (F1. táblázat).

2. Általában a *nők* átlagnyugdija alacsonyabb a férfiakénál, a keresetdinamikai mutatók azonban minden vizsgált csoportosításban lényegesen kedvezőbbben alakultak a nők esetében a figyelembe vett 1988–1998 közötti időszakban. Még a rokkantakat is az országos átlagnál kedvezőbb dinamikai mérőszám jellemzi.

3. Egyértelműen kijelenthető, hogy a vizsgált csoportok közül az 1998. évi *férfi rokkantságinnyugdij-megállapítások* keresetdinamikai jellemzői a legrosszabbak.

6.

KÖVETKEZTETÉSEK

Igyekeztünk az új nyugdíjak megállapításának folyamatát, illetve annak néhány fontos oldalát bemutatni. Kiemelten tárgyaltuk a keresetek szerepét a nyugdíjak meghatározásában. Ennek kapcsán ismételten hangsúlyozzuk, hogy ezek a kereseti arányok nem általában jellemzik a magyar kereseti viszonyokat, hanem csakis az 1998-ban megállapított saját jogú nyugdíjak számszerű meghatározásához figyelembe vett értékeket tükrözik. A következtetések tehát csakis a vizsgált csoportra érvényesek, teljes keresztmetszeti megítélés ennek alapján nem adható. Minden bizonnyal az érintett korosztályok azon része, amely már korábban kényszerült igénybe venni a korhatárkedvezmények (elő-, korengedményes nyugdíj, egyes nyugdíjszerű szociális ellátások stb.) adta nyugdíjazási lehetőséget, sokkal rosszabbul élte meg a kilencvenes évek változásait, mint a vizsgált csoport. A nyugdíj-megállapítási adatbázis alapján azonban helyzetük megítélése nem képezte (képezhette) elemzésünk tárgyát.

1. A saját jogú nyugdíjakon belül az úgynevezett *plafonos bruttó keresetek* alakultak a legkedvezőbbben, részarányuk a saját jogú nyugdíjakon belül körülbelül 20 százalék, ami – a *kettes befogadási szorzót feltételezve* – a jövőben várhatóan tovább fog emelkedni. Az 1988–1998 közötti időszakban a bruttó keresetük átlaga végig jóval meghaladta az országos átlagot, és a járuléklafon ellenére meredekebben emelkedett a többiekénél.

2. A bruttó kereseteket tekintve a gazdasági visszaesésből viszonylag a *nők* kerültek ki legelőnyösebben. A nők havi bruttó átlagkeresete 1994-től azonos nagyságú a férfiakéval, és az átlagos növekedési ütem is magasabb volt, mint az országos nettó átlagkeresetek növekedése.

3. A saját jogú nyugdíjakon belül a *rokkantak*, ezen belül is a *férfiak* a kilencvenes évek fő vesztesei: havi bruttó átlagkeresetük 1988-tól egyre jobban el-

marad a foglalkoztatottak havi bruttó átlagkeresetétől is. A töredékévi valorizációs kereseti értékek alapján látható, hogy ebben a csoportban a keresetek relatív értéke lényegében az egész vizsgált időszakban csökkent, azaz a rokkantak átlagkeresetének növekedése egyetlen évben sem érte el az *országos nettó kereseti indexek* értékét. Ebben a csoportban továbbá évről évre csökkent a szolgálati idővel való lefedettség szintje, és a szolgálati időt szerzettek részaránya is monoton csökkenő a vizsgált időszakban (és nemcsak az utolsó években). Reálértékben is ez a csoport szenvedte el a legnagyobb veszteséget (köribelül 36 százalékot).

4. A nyugdíjak értéke szorosabban kapcsolódik a nettó jellegű keresetekhez, amelyeket a bruttó kereset és a számított (fiktív) adó különbségeként számítottunk ki. Ez a – nyugdíj-megállapítás alapjául szolgáló – félnettó típusú kereseti érték a járulékot is tartalmazza (eltérően a KSH definíciójától), növekedési üteme általában kisebb volt a vizsgált időszakban, mint a bruttó keresetké. Kivétel az 1994. év, amikor is a nettó keresetek növekedési üteme érezhetően nagyobb volt. A nyugdíjformula esetleges harmonizálásakor megfontolásra ajánljuk, hogy célszerűbb lenne a jelenlegi félnettó jellegű értékek helyett a nyugdíjak megállapításában a – tényleges jövedelmi viszonyokat helyesebben tükröző – (járulékkal korrigált) nettó kereseteket alkalmazni.

5. A nyugdíjalap kiszámításához közvetlenül a nettó keresetek valorizált értékeit használtuk. Rámutatunk, hogy a részlegesen valorizált keresetek alapján megállapított saját jogú nyugdíjak induló értéke 1998-ban átlagosan 15,1 százalékkal alacsonyabb, mint az a teljes valorizáció alkalmazása esetén lehetne. A feltételezésekkel ellentétben a legmagasabb keresetknél lenne legkevésbé előnyös a teljes valorizáció alkalmazása (köribelül 4 százalék), és a legalacsonyabb keresetknél a legmagasabb (köribelül 22 százalék). E két szélsőség között a *minimumok* és a *degresszió* különbözőképpen módosítják a teljes valorizáció nyugdíjnövelő hatásának mértékét.

6. Vizsgáltuk a nyugdíjak jövedelempótló képességének alakulását jövedelem nagyság szerinti bontásban és ellátástípusok szerint. Tulajdonképpen két különböző típusú mutatót elemeztünk: a nyugdíjak értékét hasonlítottuk a beszámítási időszak kereseti átlagát jellemző értékhez (a nyugdíj-megállapítás alapjául szolgáló átlagkereset), illetve a záró keresethez. Véleményünk szerint a két mutató közül a *nyugdíj/záró kereset* típusú mutató jobb jellemzője a vizsgált fogalomnak, azaz reálisabban mutatja a nyugdíjazást közvetlenül megelőző és az azt követő időszak jövedelmi viszonyának változását.

7. Ellátástípusok szerint elemezve a „helyettesítési ráta” alakulását, azt kell mondani, hogy az öregségi és rokkantsági nyugdíjak között nincs lényeges

különbség a vizsgált mutatók alapján, a férfi–nő összehasonlításban viszont az előbbieket mutatója kedvezőbb a férfiak 1994 előtti magasabb keresetei következményeként. Ez az előny különösen a (nyugdíj/záró kereset) típusú mutató esetében nagy mértékű.

8. Jövedelemnagyság szerint is vizsgáltuk a mutatók alakulását. A különböző típusú helyettesítési mutatók 45 ezer forint átlagjövedelem alatt hasonlóan alakultak, e jövedelemhatár fölött viszont alakulásuk ellentétes. Amíg a jövedelem (és a degresszió) növekedésével a *nyugdíjátlag és a záró kereset hányadosa* stagnált, sőt növekedett, addig a másik két mutató értéke monoton csökkent. A *nyugdíj/nyugdíjalap* típusú mutató értéke közel 96-98 százalékról a legmagasabb kereseti tartományban mindössze 45-53 százalékra csökkent, ugyanakkor a *nyugdíj/záró kereset* típusú mutató értéke 66 százalékról 70 százalékra növekedett, azaz a kereset növekedése nem csökkentette értékét. A mutatók értékeinek nagymértékű különbsége és teljesen eltérő irányú alakulása arra figyelmeztet, hogy az egyedi esetek mellett a megállapítási rendszer egyes paramétereinek nem eléggé átgondolt változtatása nem kívánt viszonyokhoz vezethet. Éppen ezért a nyugdíjformula esetleges újragondolásakor, korrekciója esetében ezekre a szempontokra kitüntetett figyelmet kell fordítani.

9. A nyugdíjak és a keresetdinamika közötti összefüggést vizsgálva, arra kell rámutatni, hogy megállapítható sztochasztikus kapcsolat a két ismerv között, ez azonban nem lineáris. A vizsgált időszakot továbbá az jellemzi, hogy az 1998-ban nyugdíjazottak átlagos relatív keresetváltozása (19,6 százalék) alacsonyabb a foglalkoztatottak hasonló mutatójánál (20,5 százalék). Az adatok alapján kimutatható, hogy az „alulvalorizáltság” annak kedvez, akinek magasabb a keresetdinamikája. Legmagasabb a keresetdinamikája az úgynevezett plafonos nyugdíjaknak (23,1 százalék), valamint a női nyugdíjasoknak (21,2 százalék). Ez utóbbi csoporton belül még a női rokkantak dinamikája (20,9) is magasabb az országos átlagnál. Egyértelműen megállapítható továbbá, hogy a vizsgált csoportok közül az 1998. évi férfi rokkantnyugdíj-megállapítások keresetdinamikai jellemzői a legrosszabbak (17,4 százalék).

10. Az átlagkereset nagysága szerint vizsgálva a saját jogú nyugdíjak keresetdinamikai jellemzőjét, azt láthatjuk, hogy a *vélekedésekkel ellentétben* a legkisebb átlagkereseti sávhoz (10 ezer forint alatt) a legnagyobb, a legmagasabb átlagkeresetekhez (80 ezer forint felett) pedig a legalacsonyabb dinamika tartozik. A döntően minimumos nyugdíjakat tartalmazó 15-20 ezer forintos sáv dinamikai jellemzője is minimum közeli. Az átlagos relatív változás egységesen magas (21-22 százalék) a 40–65 ezer forint jövedelmi sávban, ahová a saját jogú nyugdíjak közel 30 százaléka tartozik. Ez az az intervallum, ahol a

keresetek dinamikusan nőttek, és a plafon visszafogó hatása még kevésbé korlátozta a növekedést. Összességében az alapsokaság kereseti idősorainak tendenciája növekvő, csupán az esetek 1,1 százalékában következett be abszolút csökkenés 1988 és 1998 között.

IRODALOM

- Antal Kálmánné–Réti János–Toldi Miklós* (1995): Nyugdíjak értékvesztése. Munkaügyi Szemle, 12. sz.
- Antal Kálmánné–Toldi Miklós* (1999): Értékvesztés és aránytorzulás a magyar nyugdíjrendszerben. Kézirat, Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.
- Réti János* (1993): Bevezethető-e egy pontrendszeren alapuló nyugdíjrendszer. Kézirat, Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.
- Toldi Miklós* (2000): Az 1998. évi induló nyugdíjak és az azokat meghatározó 1988–1998 közötti jövedelmek. Kézirat, Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság.

FÜGGELÉK

F1. táblázat

Az 1998-ban megállapított nyugdíjak néhány jellemző adata ellátástípusonként*

Megnevezés	Létszám		Szolgálati		Nyugdíj-		Nyugdíj-		Degresszió		Tényleges		Nyí/alap		
	(fő)	(százalék)	(év)	(év)	kor	alap d. e.	alap d. e.	alap d. u.	(forint/hó)	(forint/hó)	(százalék)	(forint/hó)	(forint/hó)	d. e.	(10)/(5)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)	(13)	(14)	(15)
<i>Saját jogú nyugdíj</i>	52 736	100,0	33,3	51,9	36 924	34 586	2 337	6,3	26 076	45 091	122,1				
Férfi															
saját jogú nyugdíj	27 308		34,1	52,3	38 418	35 653	2 765		27 353	47 006	122,4				
Nő															
saját jogú nyugdíj	25 428		32,5	51,5	35 319	33 441	1 878		24 705	43 034	121,8				
<i>Öregségi nyugdíj</i>	25 581		38,5	56,9	43 715	39 843	3 873	8,9	31 211	53 058	121,4				
Férfi öregségi nyugdíj	10 605	20,1	40,8	59,1	47 657	42 343	5 315		34 566	57 879	121,4				
Nő öregségi nyugdíj	14 976	28,4	36,8	55,3	40 924	38 072	2 852	7,0	28 835	49 644	121,3				
<i>Rokkantsági nyugdíj</i>	27 155		28,5	47,3	30 525	29 635		2,9	21 239	37 586	123,1				
Férfi rokkant nyugdíj	16 703		29,9	48,0	32 551	31 406	1 146		22 774	40 103	123,2				
Nő rokkant nyugdíj	10 452		26,2	46,0	27 288	26 805			18 787	33 563	123,0				
Plafonos ellátások	10 880		36,9	55,1	58 935	50 045	8 890	15,1	38 603	71 803	121,8				
Nem plafonos ell.	41 856		32,4	51,1	31 202	30 568			22 820	38 147	122,3				

* Ny = tényleges nyugdíjérték; Nyj = teljes valorizálással számított nyugdíjérték; d. e. = degresszió előtti; d. u. = degresszió utáni érték.

F1. táblázat
(Folytatás)

Megnevezés	Nyíralap d. u. (forint/fő) (százalék)		Degresszió teljes valor. (forint/hó) (százalék)		Nyugdij teljes valor. (forint/hó) (százalék)		Dinamika (16)/(9)	Ny/nyugdij- alap d. e. (19)	Ny/ny- alap d. e. (20)	Ny/nettó kereset 1998 (21)
	(12)	(13)	(14)	(15)	(16)	(17)				
<i>Saját jogú nyugdíj</i>	40 149	116,1	4 942	11,0	30 018	115,1	1,196	0,706	0,666	0,615
Férfi saját jogú nyugdíj	41 320	115,9	5 687	12,1	31 476	115,1	1,180	0,712	0,670	0,646
Nő saját jogú nyugdíj	38 891	116,3		9,6	28 452	115,2	1,212	0,699	0,661	0,581
<i>Öregségi nyugdíj</i>	45 234	113,5	7 824		35 360	113,3	1,204	0,714	0,666	0,633
Férfi öregségi nyugdíj	47 622	112,5	10 256		38 845	112,4	1,190	0,725	0,671	0,669
Nő öregségi nyugdíj	43 543	114,4			32 893	114,1	1,214	0,705	0,663	0,605
<i>Rokkantsági nyugdij</i>	35 358	119,3			24 985	117,6	1,189	0,696	0,665	0,611
Férfi rokkant nyugdíj	37 318	118,8	2 785	6,9	26 797	117,7	1,174	0,700	0,668	0,643
Nő rokkant nyugdíj	32 227	120,2			22 088	117,6	1,209	0,688	0,658	0,556
Plafonos ellátások	55 028	110,0	16 775		42 390	109,8	1,231	0,655	0,590	0,593
Nem plafonos ellátások	36 281	118,7			26 802	117,4	1,186	0,731	0,703	0,639

* Ny = tényleges nyugdíjérték; Nyjt = teljes valorizálással számított nyugdíjérték; d. e. = degresszió előtti; d. u. = degresszió utáni érték.

F2. táblázat

Az 1998-ban megállapított saját jogú ellátások néhány jellemzője a nyugdíj-megállapítás alapja szerinti bontásban*

Nyugdíj- megállapítás alapja (forint/hó)	Létszám		Szolgálati idő		Kor (év)	Nyugdíj- alap d. e.		Nyugdíj- alap d. u. (forint/hó)	Degresszió		Tényleges nyugdíj (forint/hó)	Műzalap d. e. (10)/(5)
	(fő)	(százalék)	(év)	(év)		(forint/hó)	(forint/hó)		(százalék)	(forint/hó)		
1-10 000	281	0,53	16,0	38,6	38,6	8 588	8 588	0	0,0	8 227	10 450	121,7
10 001-15 000	2 565	4,86	27,3	48,1	48,1	12 790	12 790	0	0,0	12 375	15 637	122,3
15 001-20 000			26,8	47,3	47,3	17 761	17 761	0		13 814		121,8
20 001-25 000	6 596	12,51	29,2	48,7	48,7	22 631	22 631	0		15 834		122,6
25 001-30 000			31,6	50,1	50,1	27 502	27 502		0,0	19 584	33 764	122,8
30 001-35 000	6 960		33,8	51,8	51,8	32 429	32 429			23 773	39 760	122,6
35 001-40 000			35,1	52,9	52,9	37 379	37 141	238		27 689		122,2
40 001-45 000	4 643		36,1	53,9	53,9	42 413	41 430			31 279	51 715	121,9
45 001-50 000			36,8	54,7	54,7	47 389	45 172			34 383	57 674	121,7
50 001-55 000			37,4	55,4	55,4	52 413	48 448		7,6	37 186		121,7
55 001-60 000			37,7	55,8	55,8	57 380	51 190	6 190	10,8	39 541	69 807	121,7
60 001-65 000			38,0	56,0	56,0	62 421	53 468			41 451		121,7
65 001-70 000			38,2	56,5	56,5	67 303	55 421	11 882	17,7	43 397		121,8
70 001-75 000		1,77	37,8	56,0	56,0	72 327	57 198			44 520		121,9
75 001-80 000			38,2	56,5	56,5	77 400	58 720	18 680		45 981		122,1
80 001-			38,9	57,5	57,5	92 130	61 372			48 715		122,3
Összesen	52 736	100,00	33,3	51,9	51,9	36 924	34 586	2 337	6,3	26 076		122,1

* Ny = tényleges nyugdíjérték; Nyjt = teljes valorizálással számított nyugdíjérték; d. e. = degresszió előtti; d. u. = degresszió utáni érték.

F2. táblázat
(Folytatás)

Nyugdíj- megállapítás alapja (forint/hó)	Nyugalap d. u. (forint/hó)	(12)/(6)	Degresszió teljes valor. (forint/hó)	(14)	Degresszió (százalék)	(15)	Nyugdíj teljes valor. (forint/hó)	(16)/(9)	Dinamika	(18)	Ny/nyug- díjalap d. e	Ny/nyug- díjalap d. e	Nyugdíj/ korrekció nélküli kereset 1998
	(12)	(13)	(14)	(14)	(15)	(15)	(16)	(17)	(18)	(18)	(19)	(20)	(21)
1-10 000	10 450	121,7	0	0,0	0,0	0,0	9 999	121,5	1,225	1,225	0,96	0,96	0,66
10 001-15 000	15 637	122,3	0	0,0	0,0	0,0	14 070	113,7	1,192	1,192	0,97	0,90	0,70
15 001-20 000	21 638	121,8		0,0	0,0	0,0	15 155	109,7	1,165	1,165	0,78	0,70	0,68
20 001-25 000	27 740	122,6					19 193	121,2	1,180	1,180	0,70	0,69	0,62
25 001-30 000	33 735	122,7	29	0,1	0,1	0,1	24 018	122,6	1,184	1,184	0,71	0,71	0,64
30 001-35 000	39 217	120,9	543				28 737	120,9	1,194	1,194	0,73	0,72	0,64
35 001-40 000	43 926	118,3					32 740	118,2	1,204	1,204	0,74	0,72	0,63
40 001-45 000	48 009	115,9					36 236	115,9	1,214	1,214	0,74	0,70	0,63
45 001-50 000	51 323	113,6	6 352	11,0	11,0	11,0	39 058	113,6	1,219	1,219	0,73	0,68	0,61
50 001-55 000	54 006	111,5		15,3	15,3	15,3	41 447	111,5	1,219	1,219	0,71	0,65	0,61
55 001-60 000	56 348	110,1	13 459	19,3	19,3	19,3	43 520	110,1	1,218	1,218	0,69	0,62	0,61
60 001-65 000	58 288	109,0	17 675				45 185	109,0	1,214	1,214	0,66	0,59	0,62
65 001-70 000	59 876	108,0					46 884	108,0	1,207	1,207	0,64	0,57	0,63
70 001-75 000	61 108	106,8	27 048				47 563	106,8	1,191	1,191	0,62	0,54	0,65
75 001-80 000	61 949	105,5		34,4	34,4	34,4	48 509	105,5	1,184	1,184	0,59	0,51	0,66
80 001-	63 769	103,9					50 620	103,9	1,152	1,152	0,53	0,45	0,70
Összesen	40 149	116,1					30 018	115,1	1,196	1,196	0,71	0,67	0,61

* Ny = tényleges nyugdíjérték; Nyjt = teljes valorizálással számított nyugdíjérték; d. e. = degresszió előtti; d. u. = degresszió utáni érték.

F3. táblázat
 Nettó keresetek és valorizált értékei (forint/hó)

Megnevezés	Valorizálás	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Saját jogú ellátások	nincs	9 030	10 714	13 433	16 129	19 124	22 126	26 586	28 816	33 062	41 980	55 817
	részleges	38 700	39 279	40 489	38 758	37 884	37 239	35 146	28 816	33 062	41 980	55 817
	teljes	48 027	48 745	50 247	48 098	47 014	46 213	43 617	41 984	41 030	41 980	55 817
	1998-ra	56 864	57 714	59 492	56 948	55 664	54 716	51 642	49 709	48 579	49 704	55 817
Férfi saját jogú nyugdíj	nincs		11 752	14 536	16 906	19 697	22 586	26 696	28 918	33 058	41 911	56 183
	részleges	42 809	43 085	43 804	40 625	39 019	38 012	35 293	28 917	33 056	41 911	56 183
	teljes	53 126	53 468	54 361	50 415	48 423	47 172	43 798	42 130	41 023	41 911	56 183
	1998-ra	67 327	68 333	70 439	67 427	65 906	64 784	61 144	58 855	57 518	58 850	56 183
Női saját jogú nyugdíj	nincs		9 591	12 244	15 296	18 514	21 643	26 470	28 711	33 068	42 051	55 486
	részleges	34 238	35 161	36 914	36 757	36 676	36 425	34 993	28 711	33 068	42 051	55 486
	teljes	42 489	43 635	45 810	45 615	45 515	45 204	43 426	41 830	41 037	42 051	55 486
	1998-ra	79 715	80 907	83 399	79 834	78 033	76 704	72 395	69 684	68 101	69 678	55 486
Öregségi nyugdíj	nincs	10 098	12 146	15 620	18 896	22 495	26 020	31 453	33 805	38 334	49 073	61 186
	részleges	43 282	44 527	47 072	45 407	44 562	43 791	41 580	33 805	38 334	49 073	61 186
	teljes	53 713	55 258	58 417	56 351	55 302	54 345	51 601	49 252	47 572	49 073	61 186
	1998-ra	63 596	65 425	69 165	66 719	65 477	64 344	61 096	58 314	56 326	58 102	61 186
Férfi öregségi nyugdíj	nincs	11 746	14 071	18 000	20 921	24 333	27 817	33 015	35 424	39 910	51 560	64 190
	részleges	50 345	51 586	54 215	50 272	48 204	46 816	43 646	35 424	39 910	51 560	64 190
	teljes	62 478	64 018	67 281	62 388	59 822	58 098	54 165	51 611	49 529	51 560	64 190
	1998-ra	73 974	75 797	79 660	73 867	70 829	68 788	64 131	61 107	58 642	61 047	64 190

F3. táblázat
(Folytatás)

Megnevezés	Valorizálás	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Női öregségi nyugdíj	nincs	10 782	13 936	17 466	21 195	24 757	30 357	32 669	37 227	47 332	59 094	
	részleges	38 276	39 527	42 018	41 970	41 988	41 667	40 132	32 669	37 227	47 332	59 094
	teljes	47 500	49 053	52 144	52 085	52 107	51 709	49 803	47 597	46 199	47 332	59 094
	1998-ra	56 240	58 079	61 739	61 669	61 695	61 223	58 967	56 355	54 700	56 041	59 094
Rokkantsági nyugdíj	nincs	7 957	9 288	11 265	13 376	15 726	18 144	21 580	23 603	27 435	34 114	45 142
	részleges	34 102	34 051	33 963	32 142	31 154	30 537	28 529	23 602	27 434	34 114	45 142
	teljes	42 320	42 258	42 148	39 889	38 662	37 896	35 404	34 386	34 046	34 114	45 142
	1998-ra	50 107	50 033	49 904	47 228	45 776	44 869	41 919	40 713	40 310	40 391	45 142
Férfi rokkantsági nyugdíj	nincs	10 219	12 250	14 239	16 564	18 997	22 340	24 363	28 176	34 763	45 387	
	részleges	37 804	37 461	36 933	34 216	32 813	31 973	29 534	24 361	28 174	34 763	45 388
	teljes	46 915	46 489	45 834	42 462	40 720	39 678	36 651	35 493	34 964	34 763	45 388
	1998-ra	55 547	55 043	54 267	50 275	48 213	46 979	43 395	42 024	41 397	41 160	45 388
Női rokkantsági nyugdíj	nincs	6 505	11 968	14 375	16 781	20 366	22 385	26 237	33 071	44 765		
	részleges	27 878	28 385	29 070	28 759	28 476	28 242	26 924	22 385	26 237	33 071	44 765
	teljes	34 597	35 226	36 076	35 689	35 339	35 049	33 413	32 614	32 560	33 071	44 765
	1998-ra	40 963	41 707	42 714	42 256	41 841	41 498	39 561	38 615	38 551	39 156	44 765
Plafonos ellátások	nincs	12 989	16 058	21 597	26 343	31 411	36 374	43 289	45 590	49 237	65 377	87 278
	részleges	55 673	58 868	65 061	63 303	62 225	61 218	57 228	45 590	49 237	65 377	87 278
	teljes	69 090	73 055	80 741	78 559	77 221	75 971	71 021	66 422	61 103	65 377	87 278
	1998-ra	81 802	86 497	95 597	93 014	91 430	89 950	84 088	78 643	72 346	77 406	87 278
Nem plafonos ellátások	nincs	11 241	13 376	15 758	18 158	21 910	24 060	28 403	35 061	44 444		
	részleges	34 099	33 990	33 891	32 142	31 216	30 561	28 964	24 060	28 403	35 061	44 444
	teljes	42 317	42 181	42 059	39 888	38 739	37 926	35 945	35 054	35 248	35 061	44 444
	1998-ra	50 103	49 943	49 798	47 227	45 867	44 904	42 559	41 504	41 734	41 513	44 444

ANTAL KÁLMÁNNÉ–BORLÓI RUDOLF–
RÉTI JÁNOS

Hogyan hatna az induló nyugdíjakra egy javított nyugdíjformula?

Általános az egyetértés abban, hogy a mai magyar nyugdíj-megállapítási rendszer egyes elemei kedvezőtlen hatásúak: ellentétesek a biztosítási elvvel (a járulékfizetéssel arányos ellátások elvével), torzítják az induló nyugdíjak arányait. E tekintetben figyelmet érdemel az alacsony biztosítási jövedelemhatár (plafon), a beszámítható keresetek hiányos valorizálása, illetve azok degresszív beszámítása, a szolgálati idő éveinek egyenetlen honorálása és a viszonylag enyhe követelményekhez kapcsolt garantált nyugdíjminimum. Sokakat érdeklő kérdés, hogy ezen elemek kijavítása hogyan befolyásolná az induló nyugdíjak nagyságát, arányait. A tanulmány erre a kérdésre kísérel meg válaszolni több mint huszonötézer, 1998. évi öregségi nyugdíj-megállapítás tényadatai alapján.

A nyugdíjreform előkészítése során háttérbe szorult a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer korszerűsítése, a reform súlypontját a magánpénztári pillér létrehozása jelentette. A társadalombiztosítási öregségi nyugdíjrendszer feltételeinek változtatását az új nyugdíjtörvény 2013-ra halasztotta. Szakértői vélemények szerint azonban bizonyos elemek változtatásával nem lehet – vagy nem szükséges – megvárni ezt az időpontot, míg a 2013-ra előirányzott változtatások egyes elemei maguk is erősen vitathatók. Bár a felmerült javaslatokban nincs teljes szakmai egyetértés, mégis kikristályosodni látszik néhány olyan alapvető probléma a nyugdíjszabályok együttesében, amelyek módosítása a közeljövőben is napirendre kerülhet, s ezért érdemes egy részletesebb vizsgálat tárgyává tenni.

1.

CÉLOK, MEGKÖZELÍTÉS, ADATOK

A nyugdíjrendszer továbbfejlesztéseként ebben a tanulmányban megvizsgált javaslatkomplexum az öregségi nyugdíj-megállapítási szabályokat a biztosítási elv következetesebb érvényesülése felé mozdítaná el. A vizsgált kérdések a következők:

– *valorizáció*: egyre nő azon évek száma, amelyek keresete beszámít a nyugdíjba; az időszak eleje rögzített (1988), és így az egyre távolabb kerül a nyugdíjba vonulástól, ezért törekedni kell arra, hogy ezek a keresetek egy szintre kerüljenek, minél inkább összemérhetővé váljanak;

– *nyugdíjskála*: a jelenlegi, több szakaszból álló, több ponton megtörő, változó meredekségű – a nyugdíj szolgálati időtől való függését kifejező – skálát lehetőség szerint közelíteni kell a biztosítási szempontból ideális lineáris skálához, amely minden szolgálati évre azonos mértékű többlet nyugdíjat ad;

– *járadékplafon*: a keresetek mind nagyobb mértékű szóródásának megfelelően fel kellene emelni a járadékfizetés és ezzel a nyugdíjba beszámítható keresetek korlátját, azaz a járadékfizetés felső határának relatív (a keresetekhez mért) nagyságát;

– *degresszió*: a biztosítási plafon emelésével párhuzamosan célszerű volna a keresetek degresszív beszámításának leépítését célzó, a törvényben előírt sávhatár-növelés mértékét úgy módosítani, hogy a magasabb plafon alkalmazása esetén se húzódjon el a degresszív beszámítás leépülése;

– *nyugdíjminimum*: a nyugdíjminimumot csak hosszú szolgálati idő esetén célszerű alkalmazni, növelve egyúttal az időskori járadék szerepét a rászorulóknak esetében.

Az a vizsgálat, amelynek eredményeit a jelen tanulmány összefoglalja, azt célozta, hogy megvizsgálja a fenti javaslatok hatásmechanizmusát és szám-szerű hatását, szem előtt tartva azt, hogy a felmerült változtatások hosszabb távon se ne emeljék, se ne csökkentsék érdemlegesen a nyugdíjba vonulók átlagos nyugdíjszínvonalát. E nélkül ugyanis az ilyen javaslatok parttalanná válnának.

Hangsúlyoznunk kell, hogy e munkának nem volt célja a nyugdíjrendszer komplex áttekintése. Aligha vitatható, hogy a témakör globális feldolgozása során számos más – esetleg az itt tárgyaltnál lényegesebb – kérdést is meg kell(ene) vizsgálni. Ilyen lenne például az, hogy a jelenleginek megfelelően a beszámítási időszak átlagkeresete szolgáljon-e a nyugdíjszámítás alapjául, vagy pedig egy *keresettömeg* típusú, addicionális jellegű mutató, amelyben a

pótlólagos szolgálati idő, az ez alatt elért kereset és fizetett járulék mindenképpen a biztosított teljesítményt növelő, s így a nyugdíjat emelő tényező. Ilyen például az úgynevezett *pontszámok rendszer* Németországban, és nálunk is megfogalmazódott ehhez hasonló átalakítási javaslat a nyugdíjreform előkészítése során. Külön vizsgálat tárgya lehetne a jelenlegi, ellentmondásos „félnettó” jellegű keresetbeszámítás is, párhuzamosan a 2013-ra előirányzott – önmagában is vitatható – „bruttó” jellegű nyugdíj-megállapítás részleteinek kidolgozásával. Egy komplex felülvizsgálat keretében elkerülhetetlen az is, hogy a már állományban levők nyugdíjarányai is az elemzés és a szükséges arányjavító intézkedések tárgyai legyenek. Mindezek azonban már túlfeszítenék a jelen vizsgálat kereteit.

1. 1.

A megközelítés módja

Tanulmányunk több lehetséges megközelítés együttes alkalmazásával kísérte meg számszerűsíteni, elemezni a felmerült változtatások várható hatásait. Vizsgálatunkat szakaszokra bontva végeztük. Először – a témakörök „fajtsúlyához” igazodó sorrendben – külön-külön elemeztük a nyugdíjmegállapítás egyes összetevőinek a nyugdíj alapjául szolgáló *keresetekre*, illetve a megállapított *nyugdíjakra* gyakorolt hatását; majd az önállóan bemutatott nyugdíjjelemekeket együttesen kezelve vizsgáltuk a változások összesített hatását.

Az alkalmazható vizsgálati módszer bizonyos fokig a felmerülő kérdés természetétől függ. Ilyen megfontolások függvényében került sor egyes esetekben az egyedi szintű – egyéni nyugdíj-megállapításonkénti – adatokra épülő elemzésre, más esetekben viszont csak az ezen egyedi adatokból számított átlagokat felhasználó vizsgálatra. Hasonló szempontok alapján lehetett dönteni abban a tekintetben, hogy az adott elemzést az *1998-tól 2010-ig terjedő vizsgálati időszak* valamennyi évre vagy csak egy kiválasztott, reprezentáns évre végezzük-e el.

A választási lehetőségeket korlátozta, hogy a nagy volumenű és sokváltozós adatbázis egyedi szintű adataira, illetve a valamennyi évre kiterjedő, nagy számítási igényű vizsgálatok már kezdtek beleütközni számítógépes lehetőségeink korlátaiba. Mint azonban az a továbbiakból látható, az átlagolt adatokat használó vizsgálatok is jó közelítő eredményeket adtak. A reprezentáns évként kiválasztott 2005 pedig e célra annál is inkább alkalmas, mert – amellett, hogy a vizsgált évtized közepén helyezkedik el – az időtől függő „lefutású” hatásmechanizmussal jellemezhető változtatások erre az évre már stabi-

lizálódnak, tehát a 2005-re vonatkozó megállapítások tekinthetők hosszabb távon is érvényesnek.

Végül általában is elmondható: az azonos problémára alkalmazott többoldalú megközelítés alkalmas volt az egyes önálló vizsgálatokban rejlő egyszerűsítő feltevések felülvizsgálatára, a felvetődő kérdések komplex bemutatására, az egyes megvizsgált „nyugdíjképletelemek” várható hatásmechanizmusának feltárására.

A vizsgálat során mind a felhasznált egyedi kereseti és nyugdíjadatokat, mind pedig a nyugdíjképlet összes szabályozó paraméterét (valorizációs kulcsok, degresszió, biztosítási plafon és nyugdíjminimum) dinamizálni kellett a vizsgált 1998–2010-es évekre. A felhasznált makrogazdasági paramétereiket és az azokból általunk számított mutatókat (nyugdíjminimum, biztosítási plafon) az 1. táblázat tartalmazza.

1. táblázat

A számításokban felhasznált makrogazdasági paraméterek*

Év	Bruttó bérnövekedés (százalék)	Nettó bérnövekedés (százalék)	Fogyasztói árindex (százalék)	Nyugdíjak emelése (százalék)	Nyugdíjminimum (forint)	Járuléklafon (forint)
1998	18,3	18,4	14,3	21,6	13 700	130 488
1999	16,1	12,7	10,0	14,2	15 350	154 517
2000	8,70	8,70	6,3	8,00	16 600	168 360
2001			4,5	5,80	17 600	180 558
2002	6,80		3,5	4,90	18 400	192 836
2003	6,10	6,10	3,0	4,55	19 300	204 599
2004	5,80	5,80		4,40	20 100	216 465
2005	5,99	5,99	2,9	4,45	21 000	229 432
2006	5,88				21 900	242 922
2007					22 800	256 477
2008					23 700	271 045
2009		6,10	2,5		24 800	287 579
2010	7,20	7,20	2,5	4,85	26 000	308 285

* 1998–1999: tényadatok. A nyugdíjminimum indexeléssel, a havi járuléklafon adatai a bruttó átlagkereset kétszereseként 2001-től számítottak.

Forrás: 2000-től: Melléklet a Tb 2000. évi költségvetésének tervezetéhez. (A Pénzügyminisztérium által 1999-ben kidolgozott előrejelzések a gazdaságpolitika mozgástere és célkitűzései alapján.)

1. 2.

A felhasznált adatbázis

Számításaink alapjául az 1998. évi nyugdíj-megállapítási tényadatok szolgáltak. Ez az első év, amelyre széles körű, jól használható egyedi nyugdíj-megállapítási statisztikai adatbázis készült. Ebből rendelkezésünkre álltak az 1998. évi indítású nyugdíjakra vonatkozó egyedi bruttó és nettó (egyéni járulékkal nem, csak személyi jövedelemadóval csökkentett) kereseti adatok évenként (ha a bruttó kereset az adott évben magasabb a biztosítási plafonnál, az adatbázisban ez utóbbi érték szerepel), az elismert szolgálati idő, a valorizált, majd degresszióval csökkentett nyugdíjalap és az 1998-ra megállapított induló nyugdíj összege. Bár a vizsgált adatállomány nem teljes körű és nem is reprezentálja teljesen az 1998-ban nyugdíjazottakat, a nyugdíjba vonulók döntő hányadának adatait tartalmazza.

Hangsúlyoznunk kell azt is, hogy az újonnan megállapított nyugdíjak elemzéséhez az 1998-as több okból nem a legjobb évjárat. Ebben az évben a sokévi átlagnál lényegesen kevesebben mentek nyugdíjba, mivel ez volt az első év, amelyben a korhatáremelés mindkét nemre érvényesült, azaz senki sem érte el éppen a törvényes korhatárt, illetve nincs olyan egész korosztály, amely korábban ne mehetett volna nyugdíjba. Ugyancsak sokan már korábban rokkantsági nyugdíjba kerültek. A rendelkezésre álló minta ezért lényegesen kisebb, mint ami a korábbi és valószínűsíthetően a következő évekre jellemző, véleményünk szerint azonban így is alkalmas a vázolt célkitűzések teljesítésére.

Az adatbázisban szereplő 63 751 saját jogú nyugdíjból 27 800 az öregségi ellátás. Ebben a tanulmányban csak ezeket vizsgáltuk, s nem foglalkoztunk részletesen a rokkant- és a balesetirokkant-ellátásokkal, minthogy az egész rendszer átalakítása folyamatban van, a régi rendszer szerint megállapított ellátások pedig (25 év fölött) a skála, a valorizáció és a degresszió szempontjából az öregségi megállapításokhoz hasonlóan viselkednek, bár azoknál jellemzően alacsonyabbak. Az öregségi ellátásokon belül – az adathalmaz kezelhetősége érdekében – csak azokkal a megállapításokkal foglalkoztunk, ahol nem volt szükséges az 1988 előtti kereseti adatok bevonása a nyugdíjszámításba. Így végül 25 581 megállapítás adatait tartalmazza a jelen vizsgálat céljaira felhasznált adatállomány.

Az 1998-ban nyugdíjba vonultak négy jellemző csoportra bontva vizsgálhatók a nyugdíj-megállapítás eltérő szabályozása szerint (2. táblázat), bár hangsúlyozni kell, hogy az egyes csoportok között átfedés is lehetséges:

– a *résznyugdíjasok*, akiknek az elismert szolgálati ideje 20 év alatt volt, mivel az ide sorolt megállapításokra jelenleg sem vonatkoznak a nyugdíjrendszer minimumszabályai;

– a *minimumszabály* alapján megállapított ellátással rendelkezők, akik az 1998-ban aktuális nyugdíjminimumot (13 700 forintot), legfeljebb azonban keresetük 100 százalékát kapták 20 év fölötti szolgálati idő esetén;

– a minimumot meghaladó, de viszonylag alacsony ellátással rendelkező csoport, akik a *nyugdíjskálának* megfelelő teljes nyugdíjat kapnak és beszámítható keresetüket 1998-ban nem befolyásolta a degresszió;

– a legnagyobb létszámú csoport, ahol a nyugdíj alapjául szolgáló átlagkereset a *degresszió* aktuális alsó határa, azaz 35 000 forint fölött volt, tehát nyugdíjuk a degresszió és a nyugdíjskála összhatásaként alakul.

2. táblázat

Az 1998-ban megállapított öregségi nyugdíjak fő jellemzői a kialakított modell által meghatározott nyugdíjak szerint*

Megnevezés	Létszám (fő)	Átlagos		Degresszió		Nyugdíj (forint)	Skálaérték (százalék)
		szolgálati idő (év)	Degresszió előtti kereset (forint)	Degresszió utáni kereset (forint)	Nyugdíj		
Résznyugdíjak	108	15,5	19 917	19 866	8 870	44,0	
Minimális nyugdíjak	1 408	36,3	14 462	14 462	12 846	75,1	
Skála szerinti nyugdíjak	7 199	38,2	27 759	27 759	21 424	77,6	
Degressziós nyugdíjak	16 866	38,9	53 036	47 200	37 030	78,5	
Összesen		38,5	43 659	39 812	31 188	77,9	
ebből: férfi	10 605	40,8	47 522	42 268	34 512	81,2	
nő	14 976	36,8	40 924	38 072	28 835	75,5	

*A vizsgálatunkban használt statisztikai adatbázis néhány speciális esetben nem tartalmazza teljeskörűen a nyugdíj megállapításakor ténylegesen felhasznált valamennyi információt. Ezért csupán az adatbázisból nem minden nyugdíj összege volt reprodukálható kellő pontossággal. A vizsgált összefüggések torzításmentes ábrázolása érdekében az éves egyedi inputadatokat tekintettük mérvadónak, azokból újraszámítottuk az induló nyugdíjakat. Ezek kismértékben eltérnek a tényleges nyugdíjaktól, így a jelen tanulmánykötetben szereplő, Toldi Miklós által írt, az adatbázist változatlan formában használó tanulmányadataitól.

A nyugdíjat meghatározó legfontosabb mutató – az elért szolgálati idő mellett – a biztosításba beszámítható *kereseti idősor*: a biztosított tényleges éves jövedelmének havi átlaga 1988-tól a nyugdíjazásig (jelen esetben 1998-ig). Az öregségi nyugdíjat igénylők jellemző keresete, tekintettel arra, hogy a beszá-

mítási időszak már az aktív pályaszakasz végére esik, minden évben lényegesen meghaladja az országos átlagot. A többlet elsősorban a beszámítási időszak elején, tehát az 1988–1991-es években számottevő. 1992-től – elsősorban a biztosítási plafon bevezetésének a hatására – a többlet zsugorodik, és a „mélypont” 1996-ra esik, amíg a plafon nominálisan változatlanul tartott összege egyre nagyobb mértékben szorította vissza a nyugdíjba vonulók beszámítható kereseteit. A gazdasági fejlődés elindulásával és a plafon emelésével a tendencia 1997-től ismét visszafordult. (A kereseti adatok és részletes elemzésük *Toldi Miklós* tanulmányában található meg.)

2.

TELJES VALORIZÁCIÓ

A jelenlegi nyugdíj-megállapítás leginkább megkérdőjelezhető eleme a részleges valorizáció. A nyugdíj-megállapításban alkalmazott valorizációs rendszer a beszámítási időszak meghosszabbításának kezdetekor, 1992-ben alakult ki. Ekkor merült fel annak a szükségessége, hogy a korábbi kereseteket „összehasonlíthatóvá”, nominális szintjükben megfeleltethetővé tegyük a nyugdíjazáskori keresettel. Ennél is lényegesebb azonban, hogy ebben az időszakban kezdett felgyorsulni az inflációs folyamat, magasabbak lettek a nomináliskereset-indexek is, ami feltétlenül szükségessé tette a valorizálás bevezetését.

Mint ahogy azonban a teljes mértékű valorizáció a nyugdíjszintet jelentősen megemelte volna, a szabályozás megmaradt a részleges valorizációnál, ami lényegében a „korábbi gyakorlat fenntartását” jelentette a folyamatosan növekvő beszámítási időszak esetére alkalmazva. A nyugdíj-megállapítás alapjául szolgáló korábbi kereseteket (1988-tól kezdve minden kereset beszámít a nyugdíjba) az országos nettó keresetindexek segítségével a nyugdíjazást megelőző második év szintjére emeljük, de az azt megelőző (harmadik) év kimarad a valorizációból. Tehát a *valorizálás kettős értelemben is részleges*: egyrészt nem a nyugdíjazást közvetlenül megelőző év nominális szintjére történik, hanem egy évvel korábbi szintre, s emiatt minden előző év valorizációs indexe alacsonyabb; másrészt nincs valorizálva a nyugdíjazást megelőző harmadik év keresete. (Természetesen a teljes valorizáláshoz viszonyítva hiányzik a nyugdíjazást megelőző második év keresetének felértékelése is.) *A továbbiakban a jelenlegi részleges és a teljes valorizáció hatását vizsgáljuk, ez utóbbin a nyugdíjazást megelőző év szintjére történő valorizálást értjük.*

A részleges valorizálás következtében az egyébként azonos feltételekkel nyugdíjba menők nyugdíja különböző lehet a nyugdíjazás évétől függően. Az egyes évjáratok relatív nyugdíjszintjét (az újonnan állományba kerülők nyugdíjszínvonalát a már állományban lévők nyugdíjszintjéhez képest) ugyanis nagymértékben befolyásolja, hogy az adott évben milyen valorizációs szorzó és milyen nyugdíjemelési index lép be. Ezek az indokolatlan különbségek véglegesen, az évjárat kihalásáig fennmaradnak. Az állományban lévő nyugdíjasok évjárait egymáshoz viszonyítva kiderül, hogy ilyen okok miatt a legalacsonyabb az 1992–1995-ben nyugdíjazottak nyugdíjszintje. A részleges valorizáció egy évjáraton belül is jelentős mértékben megváltoztatja a kereseti arányokat, jobban sújtja azokat, akiknek alacsony a sajátjövedelem-dinamikája a beszámítási időszakon belül.

A vizsgálatot az 1998-ban, 1999-ben, ..., 2010-ben feltételezhetően nyugdíjba vonulókra végeztük el, vagyis azt mutattuk ki, mekkora lenne az ezen években nyugdíjba vonulók valorizált *átlagkeresete*, ha azt a részleges valorizálással, és mekkora, ha teljes valorizálással számítjuk ki. Természetesen a modellszámításhoz az 1988–1998-as időszak tényleges (adatbázisbeli) keresetei mellett szükség volt a nyugdíjazás évéig terjedő további, jövőbeli évek kereseti adataira is. Ezeket az 1998. évi tényleges keresetekből kiindulva, az egyes jövőbeli évekre vonatkozó országos nettókereset-indexek (1. táblázat) alapján állítottuk elő. Az alkalmazott megközelítés abban az értelemben statikus, hogy a keresetek 1998. évi tényleges szóródását viszi tovább a következő évekre is (minden egyes kereset ugyanazzal a dinamikával emelkedik). Nem valószínű azonban, hogy ez nagymértékben befolyásolná a számítás eredményeit, már csak azért sem, mert a következő tíz évben már nem várható a keresetek szóródásának olyan fokozódása, mint ami az elmúlt évtizedben bekövetkezett.

2. 1. Valorizáció az idő függvényében

A többletvalorizációs számítás alapjául az 1998-ban nyugdíjazottak évenkénti átlagkeresetei szolgálnak. Azt vizsgáljuk, hogyan alakulna a következő években a teljes valorizációval meghatározott átlagkeresete *egy olyan személynek*, aki 1998-ig éppen annyit keresett, mint amennyit az 1998-ban nyugdíjazottak kerestek átlagosan évente, 1999-től pedig a makroparaméterek országos nettó átlagkeresete szerint nő a keresete. A vizsgálat könnyen elvégezhető az 1998–2010-es időszak minden évére mint nyugdíjazási évekre. A valorizációs

számítás eredményeit a 3. táblázat összegzi. Érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az alkalmazott megközelítés már 1998-ra vonatkozóan is eltéríti a vizsgált mutatókat a pontosan számítottaktól.

3. táblázat

A részleges és a teljes valorizáció hatása a nyugdíj alapjául szolgáló degresszió előtti átlagkeresetre 1998–2010 között

A nyugdíjazás éve	Átlagkereset		Növekedés (százalék)
	részleges	teljes	
valorizációval (forint)			
1998	44 786	53 827	20,2
1999	54 318	63 229	16,4
2000	63 432	70 869	11,7
			6,6
	82 275	87 120	5,9
2004	87 333	92 307	5,7
2005	92 530	97 567	
2006	97 813		
2007	103 529	109 271	5,5
2008		115 284	
2009		121 770	5,4

A 3. táblázatból látható, hogy az elmúlt években, 1998–1999-ben a magas kereseti indexek következtében a teljes valorizációval jelentősen növekedtek volna a nyugdíj alapjául szolgáló átlagkeresetek. Ugyanennek a megoldásnak a 2001-ben történő bevezetése átlagosan már csak mintegy 8 százalékkal magasabb átlagkeresetekhez vezetne, amit a degresszió alkalmazása bizonyos mértékben még „vissza is venne”. Ebben a viszonylag még magas értékben érvényre jutnak az 1999. és a 2000. évek magasabb kereseti indexei. Később – a keresetindex mérséklődésével és a beszámított időszak hosszának növekedésével – a többlet néhány év alatt 5-6 százalékra csökken.

Érdemes tehát felfigyelni arra, hogy a teljes valorizációnak a nyugdíj alapjául szolgáló átlagkeresetre gyakorolt hatása erőteljesen időfüggő, pontosabban nagymértékben igazodik az átlagos nettó bér – mint a valorizációt vezérlő makrogazdasági paraméter – növekedési üteméhez, annak időbeli változásához.

2. 2.

Valorizáció az egyedi keresetek függvényében

A vizsgálat *személyenkénti* kereseti adatsorokat használó *részletesebb és bonyolultabb, de elvileg pontosabb változatát* – annak igen nagy volumenű számítási igénye miatt – csak 1998-ra és 2005-re alkalmaztuk. A teljes valorizáció hatása több szakaszban elemezhető: elsőként kimutattuk növelő hatását a degresszió előtti átlagkeresetre, majd azt, hogy ebből mennyit „hagy meg” a degresszív beszámítás, végül azt, hogy mekkora lenne a nyugdíj. Az eredmények a nyugdíj alapjául szolgáló, degresszió előtti átlagkereset függvényében értékelhetők.

1998-ban, ha már akkor a teljes valorizáció érvényesült volna, az egyéni adatok alapján számolva, a keresetek *degresszió előtt* átlagosan 21,4 százalékkal lettek volna magasabbak a nyugdíj-megállapításoknál felhasznált, részleges valorizáción alapuló átlagkeresetnél. Az indexek alig változnak az átlagkereset függvényében, hiszen a teljes valorizációra való áttérés mindenki számára azonos évenkénti kulcsok alkalmazását jelenti.

Az 1998-ban ténylegesen érvényesülő *degressziót* alkalmazva, a nyugdíj-megállapítás alapjául szolgáló keresetek teljes valorizálás esetén (ugyancsak átlagosan) 13,6 százalékkal haladták meg az adatbázisban szereplő értékeket. Ez azt jelenti, hogy a teljes valorizálásra való áttérés 1998-ban valójában nem 21,4 százalékkal, hanem ennél lényegesen kisebb mértékben, 13,6 százalékkal emelte volna meg a nyugdíj alapjául szolgáló átlagkeresetet. A teljes valorizálás ugyanis megnöveli a degresszió előtti átlagkereseteket, ezzel mintegy magasabb degressziós sávba „tolja” azokat, így a degresszió csökkentő hatása erőteljesebben érvényesül.

Ezen átlag mögött azonban természetesen nagy a szóródás a keresetek függvényében. Míg az alacsonyabb kereseti sávokban a teljes többletvalorizáció „átkerül” a nyugdíjalapba, addig a legalsó (magas összegű) sávokban a teljes valorizáció degresszió előtti 21-22 százalékos növelő hatása a degresszív beszámítás következtében 5-10 százalékra csökken.

2005-re vonatkozóan e számítás alapján a *degresszió előtti* átlagkereset növekedése átlagosan 5,6 százalékot tesz ki. Az átlagok alapján számított 5,4 százaléktól (3. táblázat) való eltérés annak a következménye, hogy az egyéni adatok szóródnak az átlag körül. A *degresszió utáni* átlagkeresetet a valorizálás teljessé tétele már csak átlagosan 5,0 százalékkal növeli. Látható, hogy ez az index – az 1998. évi helyzettel ellentétben – már alig kisebb, mint a degresszió előtti, bár a különbség még mindig érzékelhető. Ennek oka, hogy

– a hatályos rendelkezésekben előírt fokozatos leépítés eredményeképpen – a degresszív beszámítás „hatóereje” 2005-ben már sokkal enyhébb, mint 1998-ban. Ennek megfelelően az index keresetfüggése is sokkal mérsékeltebb, mint 1998-ban.

Az előzőekhez nagyon hasonló indexeket láthatunk, ha a teljes valorizáció hatását az 1998., illetve 2005. évi *nyugdíjakban* vizsgáljuk az egyedi keresetsorok alapján (4. táblázat). A valorizáció javítása – a járuléklafon és a degresszió érvényesülésének függvényében – relatíve többet ad az alacsony jövedelműeknek, mivel a magasabb keresetknél a növekmény egy részét a degresszió „visszaveszi”. Speciálisan „viselkedik” a legalacsonyabb kereseti sáv, itt ugyanis a minimumszabály érvényesülése „gyengíti” a teljes valorizáció pozitív hatását: a részleges valorizáció melletti alacsonyabb átlagkeresetből számított nyugdíjat a minimumszabály alkalmazása nagyobb mértékben emeli meg, mint a teljes valorizáció utáni magasabb átlagkeresetből számítottat. *A reálisabb, teljes valorizáció mellett kevesebben – és kisebb összeggel – szorulnak a minimum védelmére.*

4. táblázat

A teljes valorizáció hatása a nyugdíjakra 1998-ban és 2005-ben (osztályköz az 1998-as degresszió előtti átlagkereset szerint)

Átlagkereset	Létszám (százalék)	1998			2005		
		nyugdíj részle- ges	nyugdíj teljes	valorizáció hatása	nyugdíj részleges	nyugdíj teljes	valorizáció hatása
		valorizációval (forint)		(százalék)	valorizációval (forint)		(százalék)
–20000	7,6	13 121	14 851	13,2	24 749	25 920	4,7
20000–30000		19 379	23 545	21,5	40 411	42 671	5,6
30000–40000	22,3	27 251	32 299	18,5	57 960		5,6
40000–50000	21,6	33 642	38 460			78 480	5,5
50000–60000		38 915	43 054			94 967	5,0
60000–70000		42 819	46 459	8,5		108 390	4,5
70000–		47 219	49 705	5,3	120 357		3,6
Összesen	100,0	31 188	35 321			74 077	5,0

Összefoglalva: a teljes valorizálásra való áttérés hatása lényegesen nagyobbnak tűnik, ha csak a nyugdíjalapra gyakorolt hatását vizsgáljuk, és figyelmen kívül hagyjuk az átlagkeresetek degresszív beszámítását. A degresszió fokozatos visszaszorulása az évtized közepére már megváltoztatja ezt a képet. Emellett a degresszió mérséklődésé-

vel egyre kevésbé függ a teljes valorizáció nyugdíjnövelő hatása a jövedelmek nagyságától. Ugyanakkor a teljes valorizáció hatása is egyre kisebb, ahogyan a nettó kereset-indexek az idő előrehaladtával csökkennek.

3.

LINEÁRIS SKÁLA

A nyugdíj-megállapítás egyik legfontosabb eleme az úgynevezett *nyugdíjskála*, ami alapvetően meghatározza, hogy milyen lesz a nyugdíj mértéke a megállapítás alapjául szolgáló keresethez képest. A skála esetleges megváltoztatása során elsősorban azt kell eldönteni, hogy milyen helyettesítési arányt (induló nyugdíj/kereset) kívánunk kialakítani. Véleményünk szerint a kívánalomként elvileg megfogalmazott, átlagosan 60-65 százalék körüli helyettesítési ráta elfogadható, a rendszer belső aránytalanságait azonban amennyire lehet, ki kell küszöbölni. Az induló nyugdíjszint kívánatos értéke természetesen más tényezőktől – így elsősorban a későbbi indexálás módjától és mértékétől – is függ. Az „igazságos” nyugdíj-megállapítás alapvető feltétele, hogy a nyugdíj minél inkább arányos legyen a járulékfizetéssel: a ledolgozott szolgálati idővel és az ennek során elért keresettel.

A jelenlegi nyugdíjskála degresszív jellegű. Ez fokozza azokat az anomáliákat, amelyek a nyugdíj alapjának *átlagkereset* voltából fakadnak. Átlagkereset-típusú beszámított jövedelem esetén ugyanis az utolsó szolgálati évek jövedelmei – kedvezőtlen esetben – az átlagkeresetet kisebb-nagyobb mértékben csökkenthetik, így előfordulhat, hogy a nyugdíjazásnál ténylegesen beszámítható átlagkereset alacsonyabb egy korábban már elért szintnél. A többletként megszerzett szolgálati idő nyugdíjban mért „hozamát” tovább csökkenti, ha a nyugdíjskála degresszív jellegű (vagyis egyes szakaszain az átlagosnál kisebb mértékben ismeri el a többletszolgálati éveket). Törekedni kell tehát olyan rendszer kialakítására, amelyben egy-egy év szolgálati idő azonos mértékben növeli az elérhető nyugdíjszínvonalat, illetve két – egyébként azonos feltételekkel – nyugdíjba vonuló nyugdíjút szolgálati idejük arányában állapítják meg.

A jelenleg hatályban levő – a korábbiaknál kevésbé, de még így is degresszív jellegű – skála viszonylag magasról, 10 évnél 33 százalékról indul. A skála alján elhelyezkedő évek 2-2 százalékkal emelik a nyugdíjat, a nyugdíj 25 és 36 év között évenként 1 százalékkal nő, 36 év fölött 1,5 százalékkal, a felső korlátot pedig a nyugdíjba beszámítható kereset 100 százaléka jelenti.

(Kivételt képez a nyugdíj megállapítása nélkül a korhatárnál tovább dolgozók „nyugdíjnövelése”, a bónusz; azzal együtt a megállapított nyugdíj meghaladhatja a megállapítás alapjául szolgáló keresetet.)

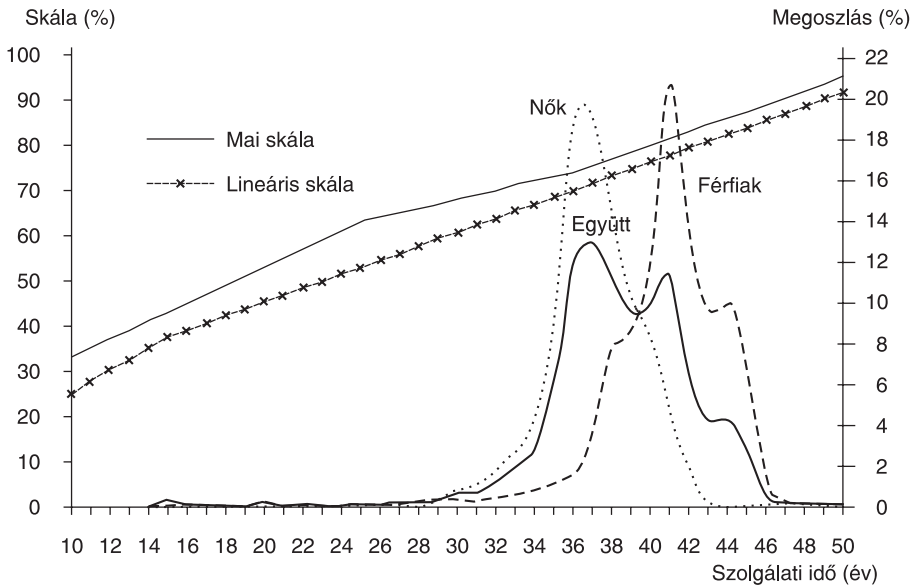
A járulékfizetéssel arányos nyugdíj követelménye a skála teljes linearitását feltételezné, nulláról induló lineáris skála azonban véleményünk szerint jelenleg nem javasolható, mivel az vagy nagyon alacsony átlagos nyugdíjszintet hozna létre, vagy – nagyobb meredekség esetén – a skála alsó szakaszán túlságosan alacsony, hosszú szolgálati idő esetén pedig túlságosan magas nyugdíjakhoz vezetne. Az alsó érték beállításakor fontos mérce a minimális szolgálati idő alapján elérhető nyugdíj nagysága, különös tekintettel az alacsony magyarországi bérszínvonalra. Véleményünk szerint nem indokolt olyan nyugdíj-megállapítási rendszert kialakítani, amely a megkívánt 20 év biztosítási idő alapján a létminimumtól (és esetleg a szociális segélyezés szintjétől) messze elmaradó nyugdíjat eredményez. Másrészt viszont azt sem tartjuk indokoltnak, hogy a skála felső szakaszán, 40-50 év szolgálati idővel a nyugdíj elérje, sőt esetleg meg is haladja a megállapítás alapjául szolgáló keresetet, mert ez idő előtti, gyorsított nyugdíjazásra ösztönözne, és nem lenne összhangban a nyugdíj/kereset megkívánt arányával sem.

A skála megváltoztatása során tekintettel kell lenni arra, hogy az azonnal hat az új nyugdíj-megállapítások szintjére, tehát nem engedhető meg túl nagy mértékű változtatás; az egymást követő években ugyanolyan feltételekkel nyugdíjba vonulók ellátása között nem lehet jelentős eltérés.

3. 1.

Egy lehetséges skála

A fenti kompromisszumos követelményeket sokféleképpen meg lehet közelíteni. A jelenlegi elemzésben egy 2 lineáris szakaszból álló, 15 évnél megtörő skála hatásvizsgálatára került sor, amelynek alsó szakasza évenként 2,5 százalékkal emelkedne, 15 év fölött pedig 1,55 százalékkal. Mivel a résznyugdíj megállapításához is legalább 15 év szolgálati idő szükséges, ez a skála gyakorlatilag 37,5 százalékról indul, és az alkalmazás tényleges tartományán évi 1,55 százalékos egyenletes „meredekségű”. Az általunk bemutatott skála lineáris annyiban, hogy a minimálisan szükséges szolgálati évek fölött minden további év azonos mértékben növeli a nyugdíjat. Az viszont a skála degresszív jellegét mutatja, hogy két szolgálati idő-tartam közötti arányhoz képest a hozzájuk tartozó nyugdíjak aránya kisebb. (Például 20 évhez 45,25 százalék, 40 évhez pedig 76,25 százalék skálaérték tartozik, a szolgálati idők aránya tehát

1. ábra

A jelenlegi és a lineáris skála, továbbá az 1998-ban nyugdíjazottak szolgálati idő szerinti megoszlása

2:1, a skálaértékeké pedig 1,69:1.) Az 1. ábra bemutatja a jelenlegi és a megvizsgált skálát, valamint az 1998-ban nyugdíjazottak szolgálati idő szerinti megoszlását.

A két skála mértékeinek közvetlen egybevetéséből megállapítható, hogy mivel a jelenlegi skála az alacsony szolgálati időt preferálja, ezért a linearizált skála szerint az alsó szakaszon a legnagyobb a visszaesés a nyugdíjban. Hangsúlyozni kell azt is, hogy ezen a tartományon a mintegy 6-10 százalékpont skálaeltérés az alacsony skálaértékekre vetítve már 14-16 százalékos csökkenést jelent. Ezen belül is 15–25 év között egyre nagyobb mértékű a veszteség, 25 év fölött csökken, de még igen jelentős, ugyanakkor a magas tartományban (35 év fölött) csak 3-5 százalékos csökkenést jelent ez a skálavariáció, tehát erősíti a nyugdíj és a szolgálati idő összefüggését, s ezzel a nyugdíjrendszer biztosítási jellegét.

3.2.

A skálaváltozás hatása a nyugdíjakra

Az adatbázis elemzésére áttérve: minden más tényező változatlanul hagyásával átszámítva az adatbázis nyugdíjait, az évente 1,55 százalékkal emelkedő

5. táblázat

A skálaváltozás hatása az 1998. évi nyugdíjakra, szolgálati idő szerint

Szolgálati idő	Létszám (fő)	Szolgálati idő (év)	Nyugdíjalap (forint)	Jelenlegi skála (%)	Jelenlegi nyugdíj (forint)	Vizsgált skála (%)	Új nyugdíj (forint)	Változás (%)
–19	108	15,5	19 866	44,0	8 870	38,1	7 677	–13,5
20–24	87	21,1	22 991	55,3	14 951	47,0	14 215	– 4,9
25–29		27,6	39 418	65,6	26 274	57,0	23 164	–11,8
30–34	1 851	32,7	31 747	70,7	21 463	65,0	19 935	– 7,1
35–39	13 218	37,1	39 904	75,7	30 265	71,8	28 722	–5,1
40–44		41,5	41 353	82,2	34 101	78,5	32 601	–4,4
45–	967	45,6	43 240	88,4	39 881	85,0	38 337	
Összesen		38,5	39 812	77,9	31 188	73,9	29 654	

skála összességében mintegy 4,9 százalékkal alacsonyabb nyugdíjszínvonalhoz vezetett volna (5. táblázat). Az átlagnyugdíj a megállapításkor 31 188 forint volt, ami az új skála szerint átszámítva 29 654 forintra csökkenne.

A nyugdíjszint 4,9 százalékos csökkenése statikus, 1998. évi állapotot jellemez. A következő évtizedben az átlagos szolgálati idő előreláthatóan emelkedik. Ilyen irányban hat a korhatáremelés és az, hogy a következő évtizedben nyugdíjba vonulók – a korábbi évjáratokhoz képest – relatíve több szolgálati időt szereztek a teljes foglalkoztatottság évtizedeiben, s ezt még csak aránylag kisebb mértékben rontja le az elmúlt évtized munkanélkülisége. Az átlagos szolgálati idő várható növekedése valamelyest enyhíti a skálaváltozás nyugdíjsökkentő szerepét. Amennyiben azonban a minimumfeltételek is szigorodnak, jelentősen megnövekedhet a skála alsó szakaszán – ahol egyébként is a legnagyobb a visszaesés – a minimummal sem védettek száma.

A modellszámítások eredményei szerint a nyugdíjnak a vizsgált új skála hatására történő elmozdulása erőteljesen függ a szolgálati idő hosszától. Mint az 5. táblázatból is látható, az egyre hosszabb szolgálati időhöz egyre kisebb mértékű nyugdíjsökkenés tartozik. Alacsony szolgálati idő esetében jellemzően 10 százalék feletti a nyugdíjsökkenés, a hosszú szolgálati időkhöz 4-5 százalék körüli értékek tartoznak. A csökkenő tendencia alól egy markáns kivétel van: a 20–24 év szolgálati idő-sáv, ahol az új skála nyugdíjsökkentő hatása 5 százalék alatt marad. A jelenség oka az, hogy ebben az – alacsony létszámú – sávban a többi sávhoz képest nagyobb mértékben

koncentrálódnak a minimumos nyugdíjak, márpedig a minimumszabály az új skála által „elvett” nyugdíjrészt részben vagy egészben „visszaadja”.

A vizsgált nyugdíjskála nyugdíjcsökkentő hatása az adatbázis nyugdíjain mérve, alapvonásait tekintve kifejezi a jelenlegi és a vizsgált skála százalékos mértékei közötti arányt. Ez azonban nem jelenti, hogy ne lennének jelentős eltérések is. Az alacsonyabb szolgálati idők esetében a nyugdíjak tényleges csökkenésének mértéke lényegesen kisebb annál, mint ami a skálaszázalékok arányából – elméletileg – adódna. Ennek oka a minimumszabály hatása. A jelenlegi skála mellett is minimumon lévő nyugdíjak az új skála alkalmazásával sem csökkennek. A minimum „megtartja” az egyébként lecsökkenő nyugdíjakat, azaz „ami elveszett a skálánál, visszajön a minimumszabálynál”. Ha pedig a nyugdíj eredetileg nem volt minimumos, az új skála alkalmazásával viszont azzá válik, a nyugdíj csökkenése kisebb, mint ami pusztán a skála mértékek arányából adódna.

Konkrét számpéldát véve: a 25–29 éves szolgálati idő csoportban a vizsgált skála mértékei 15,9–11,6 százalékkal alacsonyabbak a jelenlegi skála mértékeinél. Ugyanakkor azonban ebben a szolgálati idő-csoportban a nyugdíjak átlagosan csak 11,8 százalékos csökkenést mutatnak (a minimumszabály hatására). A skálamértékek változásának a nyugdíjakra gyakorolt tényleges hatása tehát nem pusztán e mértékek viszonyából, hanem a megállapítási szabályrendszer kapcsolódó elemeinek összehatásából vezethető le.

A jelenlegi nyugdíjskála felcserélhetőségének globális megítélését – és pénzügyi hatását – elsősorban az határozza meg, mi jellemző a skálának a 35–45 év közötti szolgálati időt tartalmazó szakaszán, ahol a döntő többség nyugdíjba vonul. Ezen a tartományon a skálák mértékeinek eltérése viszonylag csekély, tehát az érintettek zöménél nem jelent(het) drasztikus váltást a skála módosítása. Az egyén oldaláról közelítve viszont az alacsony szolgálati idő-tartomány a kritikus. Itt olyan nagymértékű nyugdíjcsökkenések is bekövetkezhetnek, amelyek – bár a globális hatást alig befolyásolják – az érintettekre nézve igen kedvezőtlenek lehetnek. Mindezt valamennyire mérsékli a nyugdíjminimum érvényesülése, amely a skála módosítása nyomán keletkező veszteségeket korlátozza, illetve kompenzálhatja.

4.

DEGRESSZIÓ ÉS JÁRULÉKPLAFON

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerben a biztosítási elv következetes érvényesülésének ugyancsak ellentmondó elem a keresetek degresszív beszá-

mítása a nyugdíjalapba, minthogy a biztosításba befogadott (járulékplafon alatti) keresetekből a magasabb sávokat egyre nagyobb mértékben leértékeli az alsó sávokhoz képest. A degresszív beszámítás fokozatos kiiktatásáról a nyugdíjtörvény rendelkezik, amely előírja, hogy a degressziós sávok határpontjait évente a nettó keresetnövekedés indexénél 8 százalékponttal gyorsabb ütemben kell emelni.

A degresszió fokozatos leépítésének hatását három különböző megközelítésben vizsgáltuk:

- az 1998. évi egyénenkénti tényadatokból kiindulva, a megadott makrogazdasági paraméterek szerinti továbbvezetéssel, a degressziós sávhatárok növelésére vonatkozó hatályos törvényi rendelkezések alapulvételével meghatároztuk, hogy 2005-ben milyen mértékben csökkentené a nyugdíjalapot a degresszív beszámítás;

- egyszerűsített vizsgálatot végeztünk változatlan szintű egyéni keresetek mellett arra vonatkozóan, hogy a degresszív beszámítás – hatályos rendelkezések szerinti – leépítése során 1998-tól 2010-ig évente milyen mértékben mérséklődik annak nyugdíjalap-csökkentő hatása;

- a degressziós sávok, illetve a biztosítási jövedelemhatár évenkénti emelésének vizsgálatával kimutattuk, hogyan érik el a sávhatárok a plafont, vagyis hogyan fogynak el a degressziós sávok felülről lefelé (a táblázatot tekintve alulról fölfelé) 2010-ig. Ez a vizsgálat egyszerű „fejszámolással” is megmutatja a degresszió fokozatos leépülését.

4. 1.

Degresszió a kereset függvényében

A részletes egyedi számítás *6. táblázatban* összefoglalt eredményeiből látható, hogy 1998-ban a vizsgált adatbázisban szereplő megállapítások 34 százalékában számították be a teljes átlagkeresetet (havi 35 000 forint alatt). A többiek a degresszió sávjainak megfelelő magasabb jövedelemkategóriákba tartoztak, és látható, hogy keresetük mekkora hányada került levonásra. A legmagasabb jövedelemkategóriákban (70 000 forint felett, ahol a táblázatban a három degressziós sáv összevonva szerepel) a csökkentés átlagosan meghaladja a 27 százalékot és ez a nyugdíjazottak 8,0 százalékát érinti. *Az érintettek teljes körében (azaz a vizsgált állomány 66 százalékánál) a degresszió 11,0 százalékos elvonást valósított meg, s ez az adatbázisbeli 1998-as új megállapítások összességében átlagosan 8,8 százalékkal csökkentette a beszámított keresetek – és ezzel a megállapított nyugdíjak – szintjét.* A csökkentés mértéke, de elsősorban az érintettek igen nagy

6. táblázat

A depresszió hatása 1998-ban és 2005-ben

A depresszió előtti 1998. évi átlagkereset (forint)	Létszám (százalék)	1998		2005		
		depresszió				
		előtti átlagkereset (forint)	utáni	hatása (százalék)	előtti átlagkereset (forint)	utáni hatása (százalék)
-35 000	34,0	25 504	25 504			
35 000–40 000		37 456	37 210		79 704	79 704
40 000–45 000		42 466	41 473		90 833	90 833
45 000–50 000		47 405	45 183		100 859	
50 000–55 000	8,7	52 438	48 463			
55 000–60 000		57 380	51 190			
60 000–70 000		64 469	54 288	-15,8		
70 000–		81 268	59 215	-27,1		
Érintettek*		53 032	47 199	-11,0		
Összesen		43 659	39 812	-8,8		90 257

* Az érintettek aránya 2005-ben 28,5 százalék.

hányada alapján megállapítható, hogy az 1998. évi depressziós táblázat meglehetősen szigorúra sikerült.

A 6. táblázat 2005. évi adatokat tartalmazó részében az egyes sorokba értelemszerűen ugyanazok a nyugdíjasok tartoznak, mint 1998-ban. (Például az a vizsgált állomány 11,5 százalékát kitevő 2935 nyugdíjalap, amely 1998-ban a 35–40 ezer forintos depressziós sávba tartozott, 2005. évi nominális szinten – a fenti feltevések alapján előreszámítva – 79 704 forintos átlagot ad ki.) A táblázatból jól látható, hogy a hét év alatt a depresszív beszámítás hatása nagymértékben mérséklődik. Míg 1998-ban a vizsgált kör kétharmadát érintette a depresszió, 2005-re a nyugdíjba vonulók alig több mint egynegyedét. A nyugdíjcsökkentés még a magasabb sávokban is viszonylag enyhe, 1-2 százalék körüli, egyedül a legfelső sávban (az öregségi nyugdíjat igénylők mintegy 8 százaléka számára) jelent nagyobb elvonást, de ez is csak körülbelül egynegyede az 1998. évi értéknek (27,1, illetve 7,2 százalék).

Összességében – a vizsgált kör egészében – 2005-ben a számított depresszió a nyugdíjalapot 1,4 százalékkal fogja csökkenteni, s ezzel a depresszió indulónyugdíj-visszafogó hatása az 1998. évinek mintegy egyhatodára zsugorodik.

4. 2.

A depresszió megszűnésének folyamata

Ebben a vizsgálatban arra kívántunk választ kapni, hogy a depresszió tervezett „visszaszorulása” 1998-tól 2010-ig évről évre milyen ütemben valósul meg. A vizsgálat során az 1998-as egyéni nyugdíjalapokat átszámítottuk a fokozatosan eltolódó depressziós sávok alapján. A számítás logikája az volt, hogy ha a depressziós sávhatárok a nettó kereseti index+8 százalékpontos ütemben nőnek, maguk a nettó keresetek pedig a nettó kereseti index szerint, akkor megtehetjük, hogy a nettó kereseteket az 1998. évi nominális szinten tartva csak a depressziós sávokat emeljük, évenként 8 százalékkal. Ez természetesen csak durva becslésnek tekinthető, hiszen a kereseteket – nemcsak azok arányait, hanem a közöttük abszolút számban mért különbségeket is – 1998. évi szinten „befagyaszta”. Ennyiben ez a vizsgálat statikusabb, mint az eddigiekben bemutatottak, amelyekben az adatok továbbvezetése során az 1998-as évben megszerzett keresetek közötti arányok ugyan nem változtak, de a közöttük levő forintkülönbségek nőttek, mert a keresetek azonos indexekkel szorozódtak.

Más oldalról tekintve azonban ez a vizsgálat egyben dinamikusabb is az előzőnél, hiszen mérhetővé teszi a depresszió leépítésének egész folyamatát. A 7. táblázat – a szóródás alábecslése miatt – valamivel kisebbnek mutatja ugyan az érintettek számát, egészében véve mégis képet adhat a depresszió leépítésének folyamatáról, sebességéről.

Az előző vizsgálatban 2005-re kimutatott nyugdíjalap-csökkenés és a 7. táblázatbeli mérték közötti különbség a vizsgálatok előzőkben jelzett eltérő megközelítési módjából adódik. A nagyobb adatigényű, 2005-re vonatkozó előreszámítás kifejezi a nyugdíj alapjául szolgáló átlagkeresetek további várható szóródásemelkedését azáltal, hogy az 1999–2010-es időszak éveiben megszerzendő keresetek szóródása a magasabb, 1998. évinek felel meg, s ez egyre nagyobb súlyt kap. A 7. táblázat alapjául szolgáló előrettekintés csak a nyugdíjazottaknak az 1988–1998-as időszak átlagában kialakult jövedelmi szóródása alapján határozta meg a depresszió leépülését. Ütmezésében és mértékében tehát az itt kimutatottnál némileg lassabb és mérsékeltebb csökkenésre lehet csak számítani.

Az eddigi eredmények alapján nem meglepő, hogy a depresszió hatása évről évre csökken, a depresszív beszámítással nyugdíjazottak aránya egyenletesen, évi mintegy 7 százalékponttal mérséklődik a következő években, az évtized végére pedig gyakorlatilag megszűnik, illetve csak a kiugróan magas keresetekre korlátozódik.

7. táblázat

A depresszió leépítése évi 8 százalékos lépésekkel

Év	Degresszióval érintettek				Degresszió alattiak		Degresszió hatása összesen (százalék)
	aránya (százalék)	depresszió előtti átlagkeresete (forint)	depresszió utáni (forint)	átlagkereset változása (százalék)	aránya (százalék)	átlagkeresete (forint)	
1998	66,0		47 199	-11,0	34,0	25 504	-8,8
1999	59,3		49 788		40,7	27 282	-6,9
2000	52,6	56 897	52 457	-7,8	47,4	28 999	-5,3
2001	45,2	59 256	55 385		54,8	30 804	-4,0
2002	37,4	62 030	58 633	-5,5	62,6	32 664	-2,9
2003	30,2	65 036	62 059	-4,6	69,8	34 411	-2,1
2004	23,2	68 508	65 872		76,8	36 134	-1,4
2005			69 832	-3,2	82,6	37 662	-0,9
2006			74 285		87,8	39 124	-0,6
2007	8,0		79 273		92,0	40 398	-0,4
2008	4,8	86 875	84 945	-2,2	95,2	41 463	-0,2
2009			91 327		97,2	42 251	-0,1
2010	1,5		98 483	-2,0	98,5	42 885	-0,1

A depresszióon keresztül megvalósuló nyugdíj(alap)-csökkentés kezdetben gyorsan, később már lassabban, de állandóan mérséklődik, így a vizsgált két tényezőt – az érintett létszámot és az elvonás mértékét – tekintve, az évtized végére a depresszió egészében véve már csak tizedszázalékokban lesz mérhető, hatása a nyugdíjrendszerben marginális lesz.

4. 3.

A sávok leépülése

A plafon és a depresszió együttes elemzése azért is indokolt, mert a fokozatos leépítést a sávhatárok előírt növelése mellett a járulékplafon is meghatározza. A törvényi rendelkezések ugyanis kimondják, hogy megszűnik az a depressziós sáv, amelyiknek már a kezdőpontja is a biztosítási jövedelemhatár (plafon) fölött van.

A járulékplafon bevezetésének eredeti célja a társadalombiztosításba befogadható jövedelmek terjedelmének szabályozása, a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején keletkezett kiugróan magas jövedelmek és az ezekből

(az akkor még csupán 3-4 év beszámítási időszak alapján) megállapítható nyugdíjak korlátozása volt. A járuléklafon alkalmazása ugyanakkor tért nyitott az önkéntes nyugdíjpénztárak működésének.

1998-ban Magyarországon olyan mértékű a jövedelemszóródás, hogy *a viszonylag alacsony szinten* (az adott évre tervezett bruttó átlagkereset kétszerezésében) *megállapított jövedelemkorlát nemcsak a kiugró jövedelmeket rekeszti ki, hanem – az öregségi nyugdíjat igénylők körében – a felső két jövedelmi decilist érintette, s ez azóta csak tovább emelkedhetett.* Indokolt tehát a járulékfizetési felső határ felemelése az átlagkereset két és fél-, háromszorosára. Viszont, amennyiben ezt a törvény jelenlegi degresszióleépítési szabályával együtt alkalmazzuk, a sávok lassabb ütemben „érnek utol” a plafont, így 2010-ben is még hat sáv lenne érvényben. Ezzel összefüggésben javasolható a sávhatárok évi 8 százaléknál gyorsabb növelése. A kiegészítő jellegű vizsgálatok arra utalnak: a két és félszeres biztosítási plafon hatását a jelenlegi nettó átlagkereset index + 8 százalékpontos növekedés helyett +12 százalékos mértékű sávmelés képes ellensúlyozni. Ezzel 2010-re két sáv maradna érvényben.

Mindhárom vizsgálati megközelítés tehát a degresszió korlátozó hatásának viszonylag gyors ütemű térvészését mutatta ki. A degressziós sávok szükségszerűen lényegesen gyorsabb ütemben emelkednek, mint a keresetek. Így egyre többen lesznek olyanok, akiket nem is érint a degresszió, vagy amennyiben mégis belesznek a degresszió hatókörébe, csak a csekély korlátozást érvényesítő sávokat érik el. A legnagyobb nyugdíjkorlátozást okozó sávok egymás után érik utol a járuléklafont, s ezzel egyidejűleg meg is szűnnek. A degresszió leépülése tehát egyszerre két oldalról, alulról és felülről történik.

5.

NYUGDÍJMINIMUM

A társadalombiztosítás tipikusan szolidáris (és bizonyos mértékig szociális indíttatású) eleme a nyugdíjminimum. Azt a célt szolgálja, hogy ha valaki elég hosszú időn át dolgozott, ezalatt járulékot fizetett, alacsony jövedelme miatt ne kerüljön olyan helyzetbe, hogy nyugdíja lehetetlenül alacsony, nem fedezi a minimális megélhetési költségeket, s míg aktívkori jövedelméből éppen meg tudott élni, nyugdíjasként rendszeresen segélyezésre szorul. Amennyiben azonban a nyugdíjmegállapítás alapjául szolgáló kereset alacsonyabb, mint a nyugdíjminimum, azaz a nyugdíjazottnak aktív korában is alacsonyabb volt a jövedelme, a megállapított nyugdíj nem haladhatja meg a keresetet.

Ebben az értelemben a hosszú szolgálati időhöz és alacsony, de a minimálbért elérő jövedelemhez kapcsolódó nyugdíjpreferencia a nyugdíjrendszerben megtestesülő szolidaritás része. Annak általános – és a biztosítási feltételektől lényegében független – alkalmazása azonban a nyugdíjba vonulók körében már olyan szociálpolitika, amelynek a nyugdíjrendszeren belül való megvalósítása mind célszerűsége, mind a lépés hatékonysága szempontjából megkérdőjelezhető. A nyugdíjak között ugyanis biztosítással indokolatlan nivellálást hoz létre, miközben a nyugdíj alacsony volta – még inkább, ha az rövid biztosításon alapul – nem jelent feltétlenül rászorultságot is.

Az átlagnyugdíjhoz képest a minimális nyugdíj mintegy 50 százalékot teszi ki. A minimális bérhez képest csökkent a nyugdíjminimum relatív értéke: míg a nyolcvanas évek végén ez az arány közel volt a 100 százalékhoz, mára már csak alig kétharmados. Ezek az arányok azonban csak a nyugdíj megállapításakor érvényesülnek, később a nyugdíjemelések következtében módosulnak. Az 1998. szeptemberi állományi adatok szerint a saját jogú nyugdíjak mintegy 20 százaléka megállapításakor minimumos volt, 1998-ra azonban a különböző (sokszor alsó korlátos) emelések hatására a minimumszabály alapján megállapított nyugdíjak körében az átlagnyugdíj már 18 000 forint körül mozgott, szemben az aktuális 13 700 forintos minimális nyugdíjjal. Az eredetileg minimumszinten megállapított nyugdíjak nagy részének relatív pozíciója tehát jelentősen emelkedett. Az 1999. évi nyugdíjemelés is ebben az irányban hatott, mivel a *nyugdíjminimum 12 százalékkal emelkedett*, a 18 000 forint körüli ellátások közel 20 százalékkal, míg az aktuális minimum környéki ellátások 25,5 százalékkal lettek magasabbak.

A nyugdíjminimum biztosítási elvet zavaró szociális jellegű hatásának mérséklése az alkalmazásához előfeltételt jelentő minimális szolgálati időre vonatkozó követelmény (jelenleg 20 év) növelése révén valósítható meg. Elemzésünkben ennek az érintett nyugdíjak részarányára, illetve a nyugdíjszint változására gyakorolt hatását kívántuk feltárni.

Megvizsgáltuk: hogyan csökkent volna a nyugdíjszínvonal 1998-ban, ha a minimális nyugdíjhoz szükséges szolgálati idő 25, 30, illetve 35 év lett volna. Kimutattuk a minimum védelmét elvesztők körében bekövetkező átlagos nyugdíjcsökkenést és azt, hogy ez hogyan csökkenti az 1998. évi minimumos kör egészében, illetve a vizsgálatba bevont nyugdíj-megállapítások teljes körében az átlagos nyugdíjat.

Az adatbázisban szereplő, 1998-ban megállapított 25 581 öregségi nyugdíjból 1408-at (5,5 százalék) állapítottak meg a minimumszabály alkalmazásával. Ezen belül 568 úgynevezett 100 százalékos nyugdíj, ezeknél a nyugdíj

alapjául szolgáló átlagkereset kisebb a nyugdíjminimumnál, így a nyugdíj összege a nyugdíj alapjával, az átlagkeresettel lesz azonos.

A vizsgálat szerint a minimumos körbe elsősorban az alacsony jövedelem miatt kerültek a nyugdíjasok. Az érintettek nagy részének átlagkeresete alacsonyabb volt, mint az aktuális minimálbér. Ugyanakkor meglepő, hogy az alacsony jövedelem gyakran magas szolgálati idővel párosul. A csak minimális ellátást elérők kétharmadot meghaladó arányban nők, 35,2 év átlagos szolgálati idővel, a 395 férfi átlagosan 39,2 év szolgálati időt szerzett. Ezek az értékek mindössze két-két évvel maradnak el az összes nő, illetve férfi átlagától. A szolgálati időre vonatkozó feltétel szigorításának különböző változatai a 8. táblázatban bemutatott szolgálati idő-csoportokat érintik.

8. táblázat

Minimális nyugdíjak 1998-ban szolgálati idő szerint

Szolgálati idő (év)	Létszám (fő)	Nyugdíjalap (forint)	A nyugdíj összege		Változás (százalék)
			minimummal	minimum nélkül (forint)	
20–24	57	18 526	13 402	10 132	-24,4
25–29	26	13 596	12 108	8 818	-27,2
30–34	306	14 774	12 158	9 746	-19,8

Ha a minimális nyugdíj szolgálati időre vonatkozó feltétele 1998-ban 25 év lett volna, a ténylegesen 1408 minimumos megállapításból 57 fő „esett volna ki”, és az érintettek nyugdíja átlagosan 24,4 százalékkal csökkent volna (vagy másképp: a minimumszabály átlagosan 32,3 százalékot emelt a nyugdíjakon). Mindez az összes nyugdíj-megállapítás színvonalát csak szinte észrevehetetlen mértékben: 0,02 százalékkal vitte volna lejjebb. 30 évben meghatározott szolgálati idő-feltétel esetén – a táblázat megfelelő szolgálati idő csoportjainak összevonásával – az érintettek száma 83, nyugdíjuk 25,2 százalékos átlagos csökkenést mutat, de a teljes vizsgált körben a nyugdíjszint még így is csak 0,03 százalékkal csökkent volna. 35 évre emelt szolgálati idő-feltétel mellett az érintettek száma 389-re nő, a minimum elhagyása a nyugdíjakat ebben a kibővült körben 21 százalékkal csökkentené. A teljes vizsgált kör szintjén az átlagos nyugdíjcsökkenés még mindig elenyésző: 0,13 százalék.

Mindebből megállapítható: a nyugdíjminimumhoz kapcsolódó szolgálati időre vonatkozó feltétel szigorításának a nyugdíjszintet csökkentő érdemi hatása nincs, megtakarítás az öregségi nyugdíjak körében nem keletkezik. Ugyanakkor a csekély számú érintett személynél – és kiváltképpen a

rövidebb szolgálati idővel rendelkezőknél – a nyugdíj drasztikusan csökkenne.

A fentiek természetesen csak mechanikus számítás eredményei és csak az adatbázisban szereplő körre vonatkoznak. A vizsgálatban nem szereplő rokkantellátások esetében lényegesen magasabb a minimális ellátások aránya, részben az alacsonyabb szolgálati idő, részben a törvényszerűen alacsonyabb keresetek miatt. Ezért a minimumfeltételek szigorítását össze kell hangolni az időskori járadék összegének, folyósításának szabályozásával, és újra kell gondolni a segélyezési rendszert a korhatárt még be nem töltött rokkantakra vonatkozóan is (akik életkoruk miatt nem jogosultak időskori járadéokra).

Mindezek alapján véleményünk szerint megfontolandó, hogy mikor és milyen feltételek mellett módosítható a minimumszabály, ugyanis az érintettek – kellő kompenzálás nélkül – igen érzékenyen hatna. Figyelembe kell venni azt is, hogy amennyiben emeljük a minimális ellátáshoz szükséges szolgálati időt, az érintettek éppen akkor esnének ki a minimum védelméből, amikor a nyugdíjskála változtatása is az alacsony szolgálati idő-tartományon csökkenti nagyobb mértékben a nyugdíjakat.

Az érintett létszámok alapján jelenleg az látszik a leginkább reálisnak, ha a nyugdíjminimum az évtized első felében legfeljebb 30 év megszerzett szolgálati időt előíró feltételhez kapcsolódna. Az ennél szigorúbb követelményeket a törvényben előre deklaráltan, csak az évtized közepén lenne indokolt bevezetni.

6.

A VÁLTOZTATÁSOK EGYÜTTES HATÁSA

Az eddigiekben külön-külön vizsgáltuk a nyugdíj-megállapítás egyes tényezőit, bár minden vizsgálat rámutatott arra is, hogy ezek az elemek szoros összefüggésben állnak, kölcsönösen hatnak egymásra. A valorizáció továbbvitele jelentősen befolyásolja és – a nyugdíjazás éve szerint is eltéréseket mutatva – jövedelemfüggően átrendezi a nyugdíjalapokat. Ezekre a nyugdíjalapokra kell alkalmazni a megváltozó nyugdíjskálát. Ennek vizsgált módosítása általánosan szigorító jellegű, ami tendenciaszerűen „visszaveszi” a teljes valorizálás adta többletet. A nyugdíjskála módosítása azonban – szakmailag indokolt módon – a szolgálati idő függvényében eltérő mértékben csökkenti a nyugdíjakat. Alacsony szolgálati idő esetén az induló nyugdíj összegének visszaesése lényegesen nagyobb, mint magasabb szolgálati idő mellett. A magasabb átlagkeresetűek terhére történő átrendeződés mellett (akiknél a teljes

valorizálás kedvező hatását a degresszió kisebb-nagyobb mértékben redukálja) érvényesül tehát az alacsony szolgálati idővel rendelkezők kárára történő ártrendeződés is.

Ez utóbbi ártrendeződést mérsékelheti a nyugdíjminimum-szabály, amely a skála szerinti összeget „felülbírálja”, ha az kisebb a minimumnál, így a nyugdíjcsökkenés egy részének elejét veszi. Csakhogy a nyugdíjminimum funkciója a jövőben bizonyosan korlátozódni fog. Részben azért, mert a hatályos törvényi rendelkezések értelmében a nyugdíjminimum a nyugdíjindexálásnak megfelelő ütemben nő, ami a reálbér-növekedés időszakában a törvény szerinti úgynevezett *svájci indexálás* mellett kisebb ütemű emelkedést jelent, mint ahogy a keresetek és a belőlük számított induló nyugdíjak nőnek. Másrészt, ha a nyugdíjminimum-szabály alkalmazásának szolgálati időre vonatkozó feltétele szigorodik (vagyis a mai 20 év helyett esetleg 35 év szükséges hozzá), akkor éppen azoknál az alacsony szolgálati idővel rendelkező nyugdíjba vonulóknál szűnik meg a minimum adta védelem, akiknél a skálamódosítás nyugdíjcsökkentő hatása a legerőteljesebb.

Számításaink alapján egy lehetséges megoldás az alábbi „csomag”:

- a beszámított keresetek „teljes” valorizációja, azaz a nyugdíjazást megelőző év nominális szintjére történő emelése;
- kvázilineáris skála alkalmazása, amely 15 évnél 37,5 százalékról indul, majd szolgálati évenként 1,55 százalékkal emelkedik;
- a nyugdíjminimum alkalmazására legalább 35 év szolgálati idő esetén kerül csak sor, feltételei egyébként változatlanok.

Nyilvánvaló, hogy az egyes tényezők nem egyenletesen, hanem időfüggően hatnak. A skála megváltoztatása azonnal radikálisan csökkenti a nyugdíjakat, és azok az alacsonyabb szinten állandósulnak. Ugyanakkor a valorizáció teljessé tétele a közeljövőben jelentősebb színvonal-emelkedést mutatna, ez a hatás azonban a makroparaméterek csökkenésével évről évre kisebbedik, és csak az évtized második felére stabilizálódhat. *Ilyen megfontolás alapján a változtatások együttes hatását 2005-re számítottuk, ahogy ez a szemlélet az egész elemzésen eddig is végighúzódtott.* Nem tekinthető ugyanis tartósnak a teljes valorizációra történő áttérés jelenlegi erőteljesebb nyugdíjszint-növelő hatása, amikor az valójában csak átmeneti. Ha mégis erre alapozva lenne „nullszaldós” egy intézkedéscsomag az évtized elején, az a további évekre vonatkozóan egyre inkább negatív hatásúnak, vagyis nyugdíjszint-csökkentőnek bizonyulna, és az egész időszakra vonatkozóan tartósan ellehetetlenítené a nyugdíjakat.

A „csomagból” kihagytuk a biztosítási plafon változtatását és a degresszió leépítési ütemének módosítását. *A degresszív beszámítás leépítésének gyorsítása*

csak a plafon megemelésének automatikus „szigorító” hatását ellentételezi, a megszüntetés megcélzott időbeli lefutását és fő arányait nem változtatja meg, sőt, éppen ez szükséges a leépítési ütem magasabb plafon melletti fenntartásához. A biztosítási plafon emelésével járó *többletbevétele* ennél a kiadásrésznél bizonyosan jóval nagyobb a következő években, bár az intézkedés egyenlege nyilván folyamatosan csökken, ahogy a magasabb plafon hatása egyre nagyobb mértékben „beépül” a nyugdíjakba is. A következő évtizedben keletkező bevételi többlet ugyanakkor fedezetet nyújthat egy, az itt bemutatottnál kedvezőbb skála bevezetésére is.

A valorizálás, a nyugdíjskála és a nyugdíjminimum megváltoztatása együttes hatásának eredményeit a 9. táblázat foglalja össze. Meg kell jegyeznünk, hogy a modellszámítások e változtatások mellett természetesen egyidejűleg érvényesítik a degresszió hatályos rendelkezések szerinti leépítésének hatását is. A táblázat azt mutatja be, hogy 2005-ben csoportonként milyen mértékben térnek el egymástól a módosított szabályok szerint kapható és a jelenlegi szabályok alapján megállapított nyugdíjak, és ez hány nyugdíjast érint. A jelenlegi szabályokon a részleges valorizálás, a mai nyugdíjskála és a 20 év szol-

9. táblázat

A nyugdíj változása 2005-ben a szabályváltozások együttes hatásaként (az 1998-as teljes valorizációs degresszió utáni átlagkereset és szolgálati idő szerint)

Átlagkereset (ezer forint)	-19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–	Összesen	
	szolgálati idő (év)							
fő	41	21	20	210	501	365	1 158	
százalék	-9,0	-41,8	-24,8	-11,9	0,1	0,8	-2,9	
20–30	fő	44	38	29	441	1097	731	2 380
százalék	-8,9	-11,6	-8,2	-3,2	0,0	0,9	-0,5	
30–40	fő	18	18	36	449	2262	1524	4 307
százalék	-8,4	-10,3	-8,2	-2,8	0,1	0,9	0,0	
40–50	fő	3	8	22	368	3799	2744	6 944
százalék	-8,6	-10,1	-8,2	-2,9	0,0	0,9	0,2	
50–60	fő	2	2	53	302	4536	3483	8 378
százalék	-7,8	-11,0	-8,8	-3,1	-0,4	0,3	-0,2	
60–	fő	–	–	45	81	1023	1265	2 414
százalék	–	–	-9,5	-4,8	-1,6	-0,9	-1,4	
Összesen	fő	108	87	205	1851	13218	10112	25 581
n	százalék	-8,8	-16,3	-9,4	-3,6	-0,4	0,3	-0,3

gálai időhöz kötött (a törvény szerint évente emelkedő) nyugdíjminimum értendő, a módosított szabályokon pedig a teljes valorizálás, a bemutatott új nyugdíjskála és a 35 év szolgálati időhöz kapcsolt nyugdíjminimum.

2005-re vonatkozóan a nyugdíj-megállapítás elemei együttes változtatásának konkrét, számszerű hatásai a következők szerint foglalhatók össze.

A valorizáció teljessé tétele és a „15 évig 2,5 százalék, afölött 1,55 százalékos skálaváltozat” – a jelenlegi degresszióleépítési ütem változatlanul hagyásával –, a nyugdíjminimumhoz kapcsolt szolgálati időre vonatkozó feltétel 35 évre emelése mellett összességében 0,3 százalékos nyugdíjszint-csökkenést eredményez. A 0 szaldót tehát sikerült szinte teljesen pontosan „eltalálni”. A számítás ennél nagyobb hibahatára és az előrejelzéshez felhasznált makroparaméterek bizonytalansága ismeretében úgy fogalmazhatunk, hogy a nyugdíj-megállapítási szabályok fenti megváltoztatása nagy valószínűséggel érdemben nem befolyásolja a 2005. évi induló nyugdíjak színvonalát.

A 0 szaldóhoz közelálló érték azonban nagyobb belső áttrendeződéseket takar. Vannak csoportok, amelyek ezekkel a változtatásokkal sokat „veszítenek”, míg mások – és ez a túlnyomó többség – gyakorlatilag azonos szinten maradnak, esetleg valamelyest – bár csak minimálisan – még „jobban is járnak”.

A változások legnagyobb vesztesei a rövid szolgálati idővel és alacsony beszámítható átlagkeresettel nyugdíjba vonulók lennének. Ők azok, akik a minimumfeltétel szigorodása miatt kiesnének a nyugdíjminimum védelméből, ugyanakkor ebben a csoportban a legnagyobb mértékű a skálaváltozás okozta visszaesés is. Itt olyan esetek is előfordulhatnak, hogy míg a „régii” rendszer alapján valaki megkapta korábbi – a nyugdíjminimumnál alacsonyabb – keresetének 100 százalékát, az új megállapítási szabály szerint a viszonylag alacsony szolgálati idő miatt kiesik a minimális ellátások köréből, és csak a skála szerinti 50-60 százalékot kapná nyugdíjként. Tény, hogy a minimum szigorításával érintettek köre az öregségi nyugdíjazottak között viszonylag kicsi, más ellátások esetében (például a rokkantsági nyugdíjknál) azonban a minimum módosításához kapcsolódó probléma jóval nagyobb az itt bemutatottnál.

A nyugdíjazottak szolgálati idő szerinti eloszlásának móduszánál, azaz a 35–39 éves sávban, ahová az adatbázisban szereplő nyugdíjazottak több mint fele tartozik, már csak a felső jövedelemkategóriákban okoz veszteséget az új szabályozás. A legmagasabb kereseteknél ugyanis még 2005-ben is érvényesül a degresszió, így a valorizáció javítása nem képes teljes mértékben kompenzálni a skálaváltozás okozta nyugdíjcsökkenést. A nyugdíjpozíció romlása mindazonáltal e körben csekély mértékű.

A változtatások egyértelmű „nyertesei” (ha ilyen kis mértékű pozíciójavulásra ez a kifejezés egyáltalán alkalmazható) a 40 év feletti szolgálati idővel rendelkező (nem kiugróan magas keresetű) csoportok. Ebben a körben a nyugdíjak emelkedése megközelítené, elérné az 1 százalékot.

Természetesen a vizsgálatsorozat nem tekinthető nagy pontosságú előrejelzésnek. Minden 5–10 éves prognosztizálás megbízhatósága korlátozott. Jelen esetben a felhasznált adatbázissal kapcsolatos fenntartásokat is figyelembe kell venni, valamint azt, hogy a vizsgálat alapjául szolgáló makrogazdasági paraméterek maguk is szükségszerűen bizonytalanok. Jelentős, ellentétes irányú változások kombinációjáról lévén szó, az eredményeket a paraméterek módosulása számottevően megváltoztathatja. Mindezt figyelembe véve is úgy ítéljük meg, hogy a bemutatott vizsgálatok alkalmasak a várható hatások előrejelzésére.

MATITS ÁGNES

Kis magyar nyugdíjpénztár- történelem, 1993–2000

A nyugdíjpénztár fogalma ma már elválaszthatatlanul hozzátartozik a magyar nyugdíjrendszer fogalmához. Az lehetséges, hogy a nyugdíjpénztári intézmény megálmodói nem pontosan olyan nyugdíjpénztári piacra gondoltak, amilyen mára kialakult, de az tény, hogy egy sok-sok érdekellettől és az újdonságokkal szembenálló, természetes bizalmatlanságtól kísért dinamikus folyamat tanúi voltunk az elmúlt években. Ez a tanulmány ennek a folyamatnak a résztvevő-elemző szerző által fontosnak tartott vetületeit tekinti át, azzal a nem titkolt reménnyel, hogy a múlt sajátosságainak megismerésével esetleg a pénztárpiac jövőbeli vezérlése hatékonyabbá is válhat.*

1.

1. A NYUGDÍJRENDSZER REFORMJA

Anyugdíjrendszer megváltozása gyakorlatilag minden munkavállalót és munkáltatót közvetlenül érint, ezért kísérté az elmúlt években egyre fokozódó érdeklődés a nyugdíjreformmal összefüggő kérdéseket. A nyugdíjreform fogalmán ugyanakkor sokan csak a társadalombiztosítási rendszer megváltozását értik, de a rendszerszemlélet ennél általánosabb megközelítést követel meg.

A *nyugdíj* alapértelmezésben a munkában eltöltött évek alatt megszerzett jog alapján élethosszig folyósított rendszeres jövedelem. Szélesebb értelemben véve azonban nyugdíjnak tekinthető minden olyan jövedelem, amely az időskori inaktív életszakaszban a megélhetést biztosítja. Így a nyugdíjrendszer elemeinek tekinthetjük mindazokat az intézményeket, amelyek ezeket a nyugdíjakat szolgáltatja.

* A szerző aktuárius közgazdász, aki tanácsadóként 28 nyugdíjpénztár alapításában, illetve üzemeltetésének megszervezésében vett részt. Jelenleg is több nyugdíjpénztár aktuárius szaktanácsadója.

Matits Ágnes független tanácsadó, a Nemzetközi Bankárképző témavezetője.

A magyarországi *nyugdíjreform* egyrészt azt jelenti, hogy megváltozik a nyugdíjrendszer alapintézménye, a társadalombiztosítás, másrészt pedig azt, hogy új intézmények alakulnak a társadalombiztosítási nyugdíjakat kiegészítő és helyettesítő nyugdíjak biztosítására. Ezek az új intézmények a nyugdíjra várományos tagok által vagy javára teljesített befizetéseket összegyűjtik, és gondoskodnak az így létrejött pénzalapok szakszerű kezeléséről, majd a nyugdíjjogosultság megszerzése után az összegyűlt tőke terhére nyugdíjat fizetnek.¹

Ilyen nyugdíjcélú pénzalapok üzemeltetésére létrehozható intézmények a nyugdíjpénztárak, amelyek megjelenésével egy úgynevezett hárompilléres nyugdíjrendszer² alakult ki Magyarországon: az *első pillér* a társadalombiztosítás által folyósított nyugdíj. A *második pillért* alkotják a munkabérek arányában megállapított kötelező hozzájárulásokból felépített magánnyugdíjpénztárak által fizetett nyugdíjak. A *harmadik pillért* az önkéntes elhatározással, a biztosított vagy munkáltatója által önkéntesen fizetett nyugdíjpénztári tagdíjak vagy biztosítási díjak fejében megszerzhető nyugdíjak jelentik.³

2.

A pénztárpiac fejlődése

Az önkéntes nyugdíjpénztárak alapításával és üzemeltetésével összefüggő törvényi szabályozás 1993. évi megjelenését, majd az önkéntes pénztárak tevékenységének megindulását követően az érdekeltek többsége inkább csak kivárt. Vagy tájékozatlanságból, vagy bizalmatlanságból, de a lényeg az, hogy

¹ Az összegyűjtött tőke terhére fizetnek nyugdíjat minden úgynevezett tőkefedezeti alapon működő rendszerben. A tőkefedezeti elven működő nyugdíjrendszerek különbözhetnek a szerint, hogyan kerül a szolgáltatás megállapításra. Az egyik eset, amikor a nyugdíjak mértékét kötelezettségnek tekintve, határozzák meg a tőkegyűjtéshez fizetendő díjak vagy járulékok mértékét. Ezek az úgynevezett szolgáltatással meghatározott (*defined benefit*) rendszerek. A másik eset, amikor a járulékok szintje gyakorlatilag szabadon választható, s a nyugdíjtőke rendelkezésre álló tényleges értéke alapján állapítják meg a szolgáltatást. Ezek az úgynevezett befizetésekkal meghatározott (*defined contribution*) rendszerek. A magyarországi nyugdíjpénztárak befizetéssel meghatározott rendszerként működnek.

² A korábbi egyetlen pillért jelentő társadalombiztosítást történelmileg először a nyugdíjbiztosítások megjelenése alakította át kétpillérűvé, de ezek 1993 előtt csak elenyésző súlyt képviseltek a nyugdíjrendszerben.

³ A három nyugdíjpillérnek nem minden esetben ez az értelmezése. A nemzetközi szakirodalomban többször találkozunk azzal az értelmezéssel, amikor második pilléren a munkaviszony alapján szerzett nyugdíjat értik – függetlenül attól, hogy a jogosultság önkéntes vagy kötelező járulékok alapján keletkezik –, s a harmadik pillér a biztosított saját, önkéntes elhatározása alapján teljesített megtakarításai alapján megszerzett nyugdíj.

többség nemigen tudott mit kezdeni ezzel az új intézménnyel. Még a megtakarítási képességgel rendelkező egyének érdeklődése is csak lassan fordult a nyugdíjpénztárak felé. A kezdeményezés legtöbb esetben inkább a munkáltatóktól indult ki, de valójában csak kevés munkáltatónál került a vállalati stratégiai döntések közé a kiegészítő nyugdíjak kérdése. Hiszen a rendszer-váltó évek bizonytalanságai közepette nem a hosszú távú stratégiai megfontolások alkották a döntések súlypontjait. Így az önkéntes pénztárak taglétszáma relatíve lassan növekedett. Gyakorlatilag kizárólag az adómegetakarítási lehetőség motiválta az önkéntes nyugdíjpénztárak iránt megnyilvánuló érdeklődést, mind a munkáltatók, mind a munkavállalók részéről.⁴

Igazi fordulópontot jelentett 1998. januárjától a magánnyugdíjpénztárak megalakulása. Az új kötelező nyugdíjrendszer bevezetése az öngondoskodás, a nem állam biztosította nyugdíj, az időskori egzisztenciális kockázat s más hasonló, valójában merőben újszerű kérdéseket hozott a felszínre. A második pillér megjelenése a munkavállalók nagy többségét döntési kényszerbe hozta: az aktív korú munkavállalóknak el kellett ugyanis dönteni, mégpedig történelmileg igen rövid idő alatt,⁵ hogy átlépnek-e az új, úgynevezett vegyes biztosítási rendszerbe, vagy a hagyományos társadalombiztosítási rendszerben maradnak. S ha a váltás mellett döntöttek, akkor még abban is határozniuk kellett, hogy melyik magánnyugdíjpénztárba kívánnak átlépni. Ez utóbbi döntési problémával a pályakezdő fiataloknak is szembe-sülniük kellett, mivel számukra a törvény a belépést eleve kötelezővé tette ugyan, de a pénztárválasztás szabadsága megmaradt. Következésképpen a munkavállalók többsége kénytelen volt saját nyugdíjának kérdésével valamilyen szinten foglalkozni.

Sokan félték attól, hogy a magánnyugdíjpénztárak megjelenése lelassíthatja, sőt akár meg is béníthatja az önkéntes pénztárakat. De nem ez történt, sőt, a magánnyugdíjpénztárak fejlődésével nagy lendületet kapott az önkéntes pénztárak fejlődése is, hiszen csak ekkor vált nyilvánvalóvá, hogy az önkéntes nyugdíjpénztár sem csak egy adómegetakarító intézmény. Az önkéntes pénz-

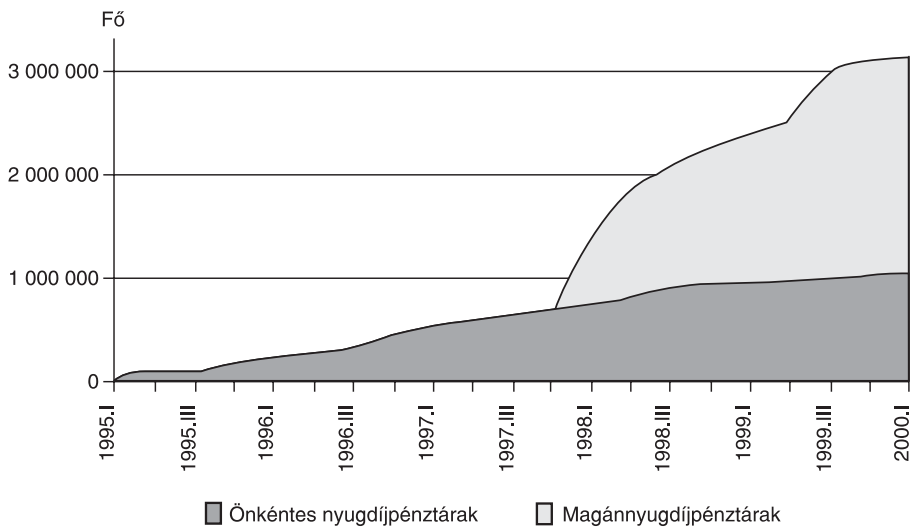
⁴ Az önkéntes pénztárakba történő 1995–1999 között teljesített befizetések (de legfeljebb évi 200 ezer forint) 50 százalékát az adóból le lehetett vonni, ami a tagdíjfizetők részére nettó adómegetakarítást jelentett, hiszen a legmagasabb adósávban is alacsonyabb volt az adófizetési kötelezettség, mint az adókedvezmény mértéke. Az első két évben még ennél is kedvezőbb adójogszabályok voltak érvényben. (2000. után az adókedvezmény a befizetések 30 százalékára csökkent, de a munkáltatói tagdíj-hozzájárulások egy meghatározott mértéig adómentessé váltak.)

⁵ Az aktív munkavállalóknak a törvény csak 1999. augusztus 31-ig adott lehetőséget arra, hogy belépjenek valamelyik magánnyugdíjpénztárba.

tárak részéről a félelem ugyan elvileg sem volt indokolt, hiszen a kétféle nyugdíjpénztár célcsoportjai elméletileg is különbözök: a magánnyugdíjpénztárak elsősorban a fiatalabb korosztályok részére jelentettek döntési alternatívát, míg az önkéntes pénztári belépés inkább a nyugdíjhoz közelebb álló korosztályok részére volt meggondolandó megtakarítási forma.

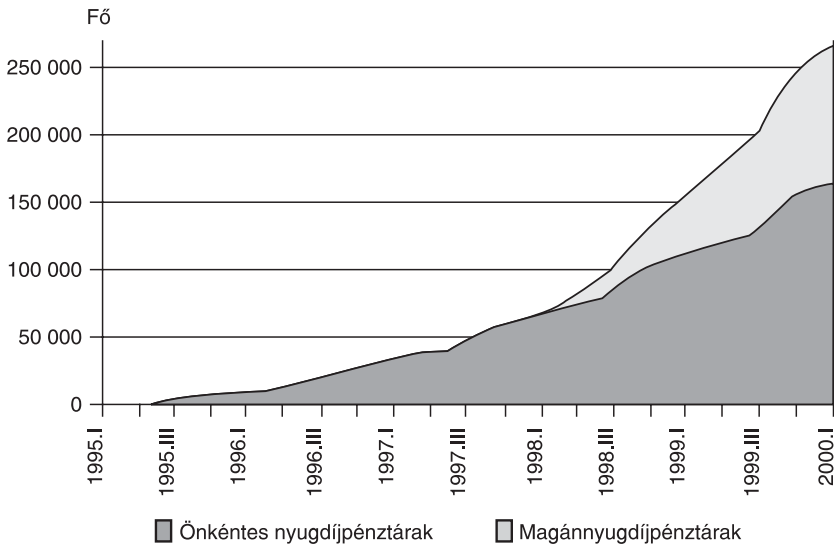
A 2000. év elejére a magyar nyugdíjpénztári ágazat valódi iparággá fejlődött (1. és 2. ábra). A számok nagyon meggyőzően tanúsítják, hogy a magyarországi „nyugdíjpénztáripar” története igazi siker: 1999 végére a népesség mintegy 4,1 millió gazdaságilag aktív tagja közül több mint 2 millió fő lépett be a 32 bejegyzett magánnyugdíjpénztár valamelyikébe. Az önkéntes pénztárak tagjainak száma is meghaladta az egymillió főt. A pénztárszféra egésze által kezelt vagyon 1999 végére megközelítette a 250 milliárd forintot. Fontos tény az is, hogy a 1999-re a nyugdíjpénztári megtakarítások⁶ a háztartások összes megtakarításának 5 százalékát tették ki, miközben ez az arány 1996-ban még az 1 százalékot sem érte el (1. táblázat).

A nyugdíjpénztári piac fontos jellemzője, hogy mind a magán-nyugdíjpénztári, mind az önkéntes pénztári piacon nagyfokú koncentráció figyelhető meg. A koncentráció különösen nagy a magán-nyugdíjpénztári piacon (2. táblázat).

1. ábra. A nyugdíjpénztári tagok számának növekedése Magyarországon 1995 és 2000 között *Forrás: PSZÁF.*

⁶ Elméletileg nem feltétlenül jó az a statisztikai gyakorlat, hogy a nyugdíjpénztári követelés mint a háztartások megtakarítási eleme tartalmazza a magán-nyugdíjpénztári tartalékokat is, de a pénztárpiacon méretének jellemzésére most igen szemléletes a KSH által is követett számbavételi statisztika adatainak a felhasználása.

2. ábra

A magyarországi nyugdíjpénztárak vagyona (millió forint)

Forrás: PSZÁF.

1. táblázat

A háztartások bruttó pénzügyi vagyonának alakulása 1996 és 1999 között

Megnevezés	1995	1997	1998	1999
Háztartások pénzügyi vagyona (milliárd forint)	2291	3342	4139	4846
Készpénz (százalék)	18,6	14,9	14,3	14,0
Bankbetét (százalék)	55,9	51,5	49,7	49,4
Értékpapír (százalék)	19,7	27,4	27,9	26,0
Életbiztosítási díjtartalék (százalék)	4,9	4,6	4,9	5,6
Nyugdíjpénztári követelés (százalék)	0,9	1,6	3,2	

A 2000. február végi adatok szerint a közel 2,1 millió pénztártag közül a tagság 84 százaléka hat pénztárhoz tartozik, amelyek taglétszáma egyenként eléri a 100 ezer főt, és ez a hat pénztár az összes magán-nyugdíjpénztári vagyon több mint 79 százalékát jelentő vagyonnal rendelkezik.

Az önkéntes pénztári piacon valamivel kisebb mértékű a koncentráció, de a koncentrációs folyamat maga egyre erőteljesebb. Az 1999 végén a nyilvánított körülből⁷ 240 önkéntes pénztárból az első 18 legnagyobb tömörítette

⁷ Az önkéntes pénztárak pontos száma egy adott időpontban egyrészt éppen a folyamatban lévő, bejelentett vagy előkészítés alatt lévő fúziók és beolvadások miatt, másrészt a ténylegesen még vagy már nem működő pénztárak léte miatt nem állapítható meg.

2. táblázat

A magán-nyugdíjpénztári piac koncentrációja 2000 elején

Pénztárak	A pénz- tárak száma	Taglétszám		Vagyon	
		fő	százalé- k	ezer forint	százalék
100 ezer fő feletti taglétszámmal	6	1 746 104	84	75 021 649	79
20-100 ezer fő feletti taglétszámmal rendelkező pénztárak	6	188 146	9	9 046 256	10
20 ezer fő taglétszám alatti pénztárak			7	10 633 976	
Összesen			100	94 711 881	100
Alapítási engedélyek száma összesen: 69					

a tagságnak mintegy 72 százalékát, s az első 27 legnagyobb pénztár 1999 végi vagyona eléri az összes vagyon mintegy 70 százalékát. Ugyanakkor az elmúlt öt évben megalakult összesen mintegy 300 önkéntes nyugdíjpénztárból 2000 közepére kevesebb mint 150 olyan maradt, amelyik még üzemszerűen működött. Mivel a megalakult önkéntes pénztáraknak alig 5 százaléka érte el az 5000 főt meghaladó taglétszámot, a pénztárak megszűnése igen sok esetben az elemi gazdaságossági követelményekből fakadt. A jelenlegi méretstruktúra kialakulása azonban nem kizárólag ennek tulajdonítható.

3.

AZ INFORMÁCIÓS HIÁNY

A nyugdíjpénztári piac mai állapotának kialakulása nem tekinthető függetlennek attól, hogy a nyugdíjreformmal kapcsolatban meglehetősen nagy volt, sőt talán még ma is nagy a tájékoztatatlanság mind a munkavállalók, mind a munkáltatók körében. A tájékoztatás hiányosságai miatt az érintettekben igen sok bizonytalanság halmozódott fel, amit a piac bizony igen hamar felismert, és a maga érdekeinek érvényesítése érdekében meglehetősen sikeresen manipulált is.

A bizonytalanság egyik forrása az, hogy a nyugdíjhoz, illetve a nyugdíjrendszerhez kapcsolódó fogalmak maguk sem világosak. Társadalombiztosítás, nyugdíjbiztosítás, önkéntes kölcsönös biztosító pénztár, magánnyugdíjpénztár s ezekhez hasonló sok szó és kifejezés az utóbbi években naponta akár többször is elhangzott a rádióban, televízióban, olvashattuk újságban, reklámokon, tájékoztató füzetekben. De be kell ismerni, hogy sokan mégsem

tudják ezek pontos jelentését. És még kevesebb azok száma, akik pontosan tudták, mi is az, ami a sok információból éppen rájuk vonatkozik, amiben nekik maguknak kell dönteniük, vagy éppen segítséget kérniük a döntéseikhez. Pedig ahhoz, hogy minden érdekelt dönthessen az őt személyesen érintő kérdésekben, mindenekelőtt ismeretekre és pontos információkra van szükség.

A nyugdíjreform által generált szükséges döntések meghozatalához valamilyen szinten az érintetteknek át kellett vagy át kellett volna gondolniuk saját nyugdíjaikra vonatkozó várakozásaikat, s mindazokat a lehetőségeket, amelyeket az új rendszer számukra felkínált. Ez az átgondolás azonban sok egyén, de ugyanígy a munkáltatók esetében is részben vagy teljes egészében elmaradt. Így inkább a piaci erővonalak mentén vagy éppen a vakszerencse alapján csapódtak a tagok vagy munkáltatóik az egyes pénztárakhoz. Csak kivételnek számító esetekben döntöttek tudatosan az érintettek az egyes konkrét pénztárakhoz való csatlakozásról.

A magyar nyugdíjreform folyamatában az egyik, s lehet, hogy a legnagyobb hiba az volt, hogy a mindenkori kormányzat, vagy mondjuk úgy, hogy az állam, valójában elmulasztotta tájékoztatási kötelezettségét. Több kísérlet volt megfelelő szintű tájékoztató kampányok megszervezésére, s ehhez többféle céltámogatás is rendelkezésre állt. Mégis vagy erőtlenek, következésképp eredménytelenek voltak ezek a kampányok, vagy egyszerűen a fáradtságos, néhol öncélúvá vált tenderezés szintjén maradtak a kezdeményezések. Miközben az idő múlt, s a törvény szabta határidők sorra beteltek, a nyugdíj biztosításában érdekelt állampolgárok bizony magukra maradtak a problémáikkal. Sőt, a nem igazán egységes kormányzati akarat csak fokozta a társadalmi bizonytalanságot. A politikai érdekek által összekavart szempontok egyre kevésbé tették hitelessé az egyébként is bizalmatlansággal átszótt nyugdíjreform folyamatát. Elég nyilvánvalónak tűnik, hogy a társadalmi szintű kommunikáció éppen azért nem volt megfelelő, mert a mindenkori hatalmi erőviszonyok szerint folytonosan változott az a cél, amit a kommunikációnak kellett volna közvetítenie. Nem volt nyilvánvaló még az sem, hogy akarja-e, vagy éppen nem is akarja a kormányzat, hogy tényleg sikeres legyen a nyugdíjreform.

Természetesen a nyugdíjpénztárak igen hamar felismerték a tájékoztatásban rejlő lehetőségeket, és éppen a szükséges tisztánlátáshoz próbáltak segítséget adni az általuk kiadott tájékoztatók. Ezeknek a tájékoztatóknak a színvonalában meglehetősen különböző volt, hiszen nem kevés pénzre volt szüksége annak a pénztárnak, amelyik marketingszempontból is jól célzó, ugyanakkor szakmailag igényes anyagokkal kívánta elkápráztatni leendő tag-

jait. Ez volt az első pont, ahol az egyes pénztárak esélyegyenlőtlensége egyre nyilvánvalóbbá vált: a propagandaanyagok elkészítésében, eljuttatásában a lehetséges pénztártagokhoz a banki-biztosítói háttérű pénztárak szinte behozhatatlan előnyre tettek szert. Vagyis ezek a pénztárak töltötték be végül az információs űrt, amelynek betöltése nélkül a döntéskényszerben lévő tagok igen nagy bajban lettek volna.

A kérdés csak az, hogy ha a szükséges mélységű tájékoztatás, a kérdés természetéből következően, az állam részéről, központilag megtörténik, akkor milyen eséllyel indulhattak volna a kisebb, mindenképp a munkáltatói háttérű pénztárak. A mai koncentráció gazdasági szükségszerűsége akkor lenne bizonyítva, ha egyforma eséllyel indulhattak volna a piaci elven és a nem piaci elven szerveződő nyugdíjpénztárak. Így azonban csak a magas koncentráció tényét állapíthatjuk meg, de nem tudjuk, hogy nem alakulhatott volna-e ki egy hatékonyabb tagi érdekvédelmet megvalósító intézményi struktúra, ha minden érintett fél tisztában van a nyugdíjpénztári rendszer lehetőségeivel.

4.

MI IS AZ A NYUGDÍJPÉNZTÁR?

A nyugdíjpénztár intézménye azt teszi lehetővé, hogy a tagok a jog által védett szervezeti keretek között nyugdíjcélnú tőkét halmozzanak fel. A nyugdíjpénztár kötelessége a tagok által vagy a tagok javára teljesített befizetések pontos nyilvántartása, valamint a tagok nevére elkülönített számlán összegyűjtött pénzek biztonságos, de egyúttal jövedelmező befektetése. A pénztártagok folyamatosan nyomon követhetik egyéni számlájuk alakulását. A pénztár nyugdíj szolgáltatásának alapját a számlán felgyűlt vagyon jelenti.

A nyugdíjpénztárak alapítására és működésére Magyarországon 1993 óta van lehetőség. Elsőként az úgynevezett *önkéntes kölcsönös nyugdíjbiztosító pénztárak* alakulhattak meg. Ezekbe az önkéntes nyugdíjpénztárakba, ahogyan a nevük is mutatja, a tagok önkéntes elhatározás alapján lépnek be, s a tagdíjnak nevezett befizetések mértékéről is maguk határoznak. Működésük törvényi háttérét az 1993 évi. XCVI. sz. törvény szabályozta először.⁸

⁸ Az 1993 óta eltelt alig hét esztendő alatt a törvény és a hozzá kapcsolódó rendeletek számos esetben módosultak, ami csak részben a kiforratlanság természetes következménye. Pedig egy nyugdíjtörvény legfontosabb értékének a hosszú távú stabilitásnak kellene lennie.

Az 1998-tól érvénybe lépő nyugdíjreform a kötelező nyugdíjrendszeren belül hozott létre egy új intézményt, amelyet *magánnyugdíjpénztár*nak neveznek.⁹ A magánnyugdíjpénztárak működése sok tekintetben megegyezik az önkéntes pénztárak működésével, de vannak lényeges eltérések is. Az egyik fő különbség abban van, hogy a magánnyugdíjpénztárak esetében nem a tag (illetve a pénztár) határozza meg, hogy minimálisan mekkora járulékot, azaz tagdíjat kíván fizetni, hanem ezt törvény írja elő számukra. A másik fontos különbség az, hogy a magán-nyugdíjpénztári szolgáltatások nem kiegészítik, hanem – részben – helyettesítik a társadalombiztosítási rendszerben nyújtott nyugdíj szolgáltatást. Az a társadalombiztosítás szolgáltatásaira jogosult magyar állampolgár ugyanis, aki magánnyugdíjpénztárba belépett, kevesebb nyugdíjat kap a társadalombiztosításból – miután kevesebb járulékot is fizetett be oda –, mint az, aki nem magán-nyugdíjpénztári tagként megy nyugdíjba.¹⁰

Nos, már az elnevezések, azaz az „önkéntes kölcsönös biztosító pénztár”, illetve „magánnyugdíjpénztár” szavak maguk is meglehetősen sok zavart szültek.

Kezdjük azzal, hogy nem nagyon lehet tudni, hogy az „önkéntes kölcsönös biztosító pénztárak” elnevezésébe miért került a „biztosító” jelző, amikor tevékenységük egyáltalán nem biztosításszerű.¹¹ Persze az sem volt nyilvánvaló, hogy az akkor létező, s talán általánosabban ismert társadalombiztosítás mitől „biztosítás”, de ez a „biztosító pénztár” elnevezés csak tovább növelte a zavart. A pénztártörvény megjelenésekor egyébként sem voltak sokan, akik az akkor még nem túl nagy múltra visszatekintő életbiztosítási piacon forgalmazott nyugdíjbiztosítások¹² és a nyugdíjpénztár szolgáltatásai

⁹ A magánnyugdíjról és a magánnyugdíjpénztárakról szóló 1997. LXXXII. törvény 1997. július 15. nappal fogadta el az Országgyűlés.

¹⁰ A társadalombiztosítási nyugdíj mértéke az új nyugdíjrendszerben: a járulék alapján szolgáló átlagjövedelem összege szorozva az elismert szolgálati idő hosszával, szorozva egy nyugdíjszoróval. A nyugdíjszoró magán-nyugdíjpénztári tagok esetében 1,22, míg a többiek esetében 1,65. Következésképpen a magán-nyugdíjpénztári tagok a társadalombiztosítástól mintegy 26 százalékkal kevesebb nyugdíjat kapnak, mint a nem tagok.

¹¹ A biztosítási tevékenység lényege ugyanis, hogy valamilyen kockázat átvállalásának fejében történik a díjfizetés. A nyugdíjpénztárak esetében ez nem így van. A pénztár mint intézmény a díjfizetés időszakában nem vállal kockázatot, s a kizárólag egy összegben vagy banktechnikai járadékként történő szolgáltatás sem biztosítási jellegű. Az külön elmentmondásként említendő, hogy elvileg az önkéntes nyugdíjpénztárak szolgáltatásainak életjáradékot is, de a szolgáltatáshoz kapcsolódó kockázat biztosítástechnikai kezelése a pénztártörvényben nincs rendezve: az életbiztosítások szigorú tartalékolási szabályai nem kötelezőek a nyugdíjpénztárakra.

¹² A nyugdíjpénztárak megjelenését követően a biztosítótársaságok által kínált nyugdíjbiztosítási termékek jellege sok tekintetben közelít a nyugdíjpénztárak által kínált szolgáltatások jellegéhez.

között különbséget tudtak tenni, s a helyzet az elmúlt hét év után sem sokat változott. Különösen úgy, hogy a legtöbb biztosítótársaság a saját neve alatt egyszerre árul nyugdíjbiztosítási terméket is, valamint nyugdíjpénztári szolgáltatást is.

De ez valahol egészen természetes is. Hiszen a nyugdíjpénztár célja gyakorlatilag azonos a nyugdíjbiztosítás céljával, és csak ugyanazon cél, nevezetesen az időskorról történő öngondoskodás megvalósításának különböző intézményesüléséről van szó.

S ezzel máris eljutottunk az alcímbeli kérdés lényegéhez: a nyugdíjpénztár (s itt az önkéntes nyugdíjpénztár) az időskori biztonságról történő öngondoskodás megvalósításának *egyik* lehetséges intézménye. De nem az egyetlen! Nem jó az, hogy a törvény erejével meghatározott intézményt, a nyugdíjpénztárt kikiáltjuk az öngondoskodás egyedül üdvözítő intézményének. Sőt, az sem biztos, hogy ennek az öngondoskodásnak éppen egy ilyen intézményben, azaz a nyugdíjpénztárban kellene megvalósulnia. Fel lehetne tenni azt a kérdést is, hogy hiányzott-e egyáltalán ez az új intézmény. Lehet, hogy a már létező pénzügyi intézmények maguk is vállalkoztak volna – adókedvezményekkel ösztönzött – nyugdíjcélú megtakarítások kezelésére, anélkül hogy ehhez mindenféle jogi procedúrával létre kellett volna hozniuk a maguk látzatdemokrácián felépített nyugdíjpénztárait.¹³

A nyugdíjpénztári törvények által megteremtett terminológiában az is zavart keltő, hogy lényegét tekintve az önkéntes pénztár is „magán”, azaz nem állami, hanem magánemberek egyéni tulajdonát képező vagyonnal rendelkező nyugdíjpénztár. Miért kell akkor csak a kötelező rendszer részét alkotó intézményt „magán” nyugdíjpénztárnak nevezni?

Másrészt az is baj, hogy a magánnyugdíjpénztár elnevezésből egyáltalán nem nyilvánvaló az a fontos sajátosság, hogy ez a nyugdíjpénztár kötelező¹⁴ jellegű.

Hogy mennyire nem szerencsés a névhasználat, azt az is jól mutatja, mennyire sok félreértés adódott a nyugdíjtörvények angol nyelvre történő lefordításakor. Ha az angolul tudónak *private pension* kifejezést mondunk, akkor külön el kell magyarázni, hogy ezen a magyar terminológia tükörfordításaként

¹³ Ebben az értelmezésben a nyugdíjpénztári piacon megfigyelt „koncentráció” akár értelmezhető úgy is, hogy a már piacon lévő pénzügyi intézmények a megtakarítások gyűjtésének ezt a célzott elemét egyszerűen saját tevékenységük természetes részeként kezelve, visszahódították a tőlük adminisztratív módon elválasztott nyugdíjmegtakarítási piacot.

¹⁴ Az intézmény maga, néhány évtized múlva definíciószerűen valóban kötelező lesz minden munkavállaló számára, mivel a választhatóság csak az átmeneti időszaknak része.

csak a magánnyugdíjpénztárak által nyújtott nyugdíjszolgáltatásokat értjük, vagy általában a nem állami, illetve nem társadalombiztosítási forrásokból származó nyugdíjszolgáltatásokat, azaz például az önkéntes nyugdíjpénztárak vagy a nyugdíjbiztosító szolgáltatásait is.

De ugyanígy probléma forrása lehet, ha a nyugdíjpénztár *pension fund* a fordításban (a kötelező, azaz *mandatory*, illetve az önkéntes, azaz *voluntary* megkülönböztető jelzőkkel együtt). Ekkor ugyanis az a baj, hogy itt nem igazán „nyugdíjalapokról” van szó. A „nyugdíjalap” ugyanis nem intézmény, hanem az a tőke, amely valamilyen nyugdíjkorban hozzáférhető jövedelem biztosítására szolgál. A nyugdíjpénztár csak egy a több lehetséges intézmény közül, amely nyugdíjalapokat kezel. Nehéz ugyanis megérteni, hogy a más-hol már bevált intézményi formák, mint például a munkáltatók által kezelt vállalati nyugdíjrendszer, vagy a biztosítónál vezetett speciális egyéni nyugdíjmegtakarítási számlák helyett nálunk egy igen speciális, nehezen szabályozható struktúrában, ebben a bizonyos „nyugdíjpénztárban” intézményesült a nyugdíjtőke felhalmozása, azaz a „nyugdíjalap” kezelése.

Valójában a nyugdíjpénztár olyan nyugdíjalap-kezelő intézmény, amelynek a tulajdonosai maguk a tagok.¹⁵ Ez azonban a jelenlegi helyzetben egyáltalán nem nyilvánvaló. A vezető nyugdíjpénztárak háttérintézményei, a bankok és biztosítók ugyanis pontosan úgy viselkednek, mint a nyugdíjalap-kezelők: vállalják a nyugdíjcélú megtakarítások felelős kezelését mint alaptevékenységük részét, amit értelemszerűen a pénzügyi tulajdonosainak profitérdekei érdekében végeznek. Ez persze nem feltétlenül ellentétes a tagok érdekeivel. Egyrészt azért, mert a háttérintézmény üzleti hírneve elemi biztonságot jelenthet számukra. Másrészt akár közvetlen előnyük is származhat a tagoknak abból, hogy mivel a kíméletlen piaci versenyben a hozamok maximalizálása a legnagyobb érv a tagok megtartása mellett, ezért a háttérintézmény esetleg más forrásokból származó hozamait is a nyugdíjpénztárhoz csoportosítja.¹⁶ Ha azonban egy jól működő pénztárkartell hatásaként ez a verseny eltűnik, a háttérintézmények üzleti érdekeinek érvényesítése a tagok érdeksérelmével járhat.

¹⁵ Talán az önkéntes pénztárak elnevezésében megjelent a „kölcsönös” jelző utal arra, hogy a magyar nyugdíjpénztárak működési elve leginkább az angolszász *mutual funds*, azaz kölcsönösségi elven működtetett nyugdíjalapokhoz hasonlít.

¹⁶ Ez történhet úgy, hogy saját nyereségéből támogatást biztosít a nyugdíjpénztár működéséhez, de az is lehetséges, hogy a befektetéseinek allokációjakor a kedvezőbb hozamú befektetéseket rendeli a nyugdíjpénztári tartalékokhoz. Szélsőséges esetben, különösen a piacszerzés kezdeti időszakában egyes pénzügyi háttérrel rendelkező pénztárak nyilvánosságra hozott hozamai lényegesen magasabbak voltak, mint a piaci átlag, miközben ugyanazon háttérintézmény által kezelt más pénzalapok hatékonysága elmaradt a piaci szinttől.

És ez az a pont, amiért el kellene azon gondolkodni, megengedhető-e, hogy a nagy pénzintézetek a nevükre vett nyugdíjpénztárakat pontosan úgy kezeljék, mint a leányvállalataikat, vagyis nem igazán veszik figyelembe, hogy itt másféle tulajdonosi viszonyokat határoz meg a magyar pénztártörvény.¹⁷

5.

A KISPÉNZTÁRAK LÉTJOGOSULTSÁGA

A pénztárszféra kialakulásakor relatíve nagyon sok, többségében kicsi pénztár alakult meg, amelyek létjogosultsága igen sok vitát váltott ki a szakemberek körében.

Van olyan álláspont, amely szerint eleve elhibázott volt a kisméretű pénztár létrehozásának megengedése.¹⁸ Már a kezdet kezdetén érveltek azzal, hogy az üzemszerű működtetés nem képzelhető el a racionális méretnél kisebb létszám mellett, s a pénztárkísérletek során előre jelezték a megalakult pénztárak számának drasztikus csökkenését. A leg súlyosabb érv a kispénztárak ellen a hosszú távú üzemeltetés bizonytalansága. Ezek a pénztárak ugyanis gyakorlatilag kivétel nélkül erősen személyfüggő szervezetek, amelyek a kulcsember pozíciójának megszűnése után komoly vezetési válságba kerülhetnek. A nyugdíjpénztárak tevékenységének pénzügyi jellege, az ehhez szükséges szakmai ismertek és a szigorú ügyfélvédelmi követelmények ugyanakkor együttesen mind abba az irányba mutattak, hogy a nyugdíjcélú pénztárak kezelésére létrehozott intézmények kváziamatőr vezetéssel nem üzemeltethetők. A mikroszervezetek pedig nemigen képesek a szükséges szakmai színvonal nyújtására.

Mindezek alapján érthető, hogy szinte kezdettől fogva érvényesült egyfajta nyomás a kispénztárak ellen, még az állami felügyeleti szervek részéről is. A pénztárválasztó munkáltatók a legtöbb esetben eleve ki is zárták ezeket a kisméretű, háttérszervezetek nélkül működő pénztárakat, s a pénztárüzem pénzügyi jellegének sokkal megfelelőbbnek tartott banki-biztosítói háttérű pénztárak közötti választásra szűkítették döntéseiket.

Más oldalról azonban mégsem tekinthető véletlennek, hogy jó néhány olyan pénztár alakult meg, amelyek eleve nem is a céloztak meg piaci alapú növe-

¹⁷ Természetesen nem az egyéni nyugdíjtöke tulajdonosi jogát kérdőjelezi meg ez a pénzügyi magatartás, csak a tagok törvény által definiált önkormányzati jogát.

¹⁸ A törvény már 15 fő részére lehetővé teszi önkéntes nyugdíjpénztár megalapítását, míg magánnyugdíjpénztárak esetében az alsó létszámkorlát 2000 fő.

kedést. Voltak és vannak néhány tíz taggal alakult pénztárak, amelyek valamely sajátos közösségi érdek érvényesítésére a legjobb eszköznek az önálló nyugdíjpénztár létrehozását tekintették. Ezek a pénztárak legtöbb esetben munkáltatói kezdeményezésre és támogatással jöttek létre, de van példa arra is, amikor természetes közösségek, a törvény szövegét komolyan véve, valódi önkormányzatiságra elképzelt, a működtetés szakmai feladatait professzionális szervezetekkel történő szerződések alapján ellátó kis nyugdíjpénztárakat hívtak életre. Ezeket az önállóságra törekvő pénztárakat, illetve alapítóikat mindenekelőtt az motiválta, hogy értelmezésük szerint a pénztár nem „üzem”, amelynek gazdaságosan kell működnie, hanem egy érdekérvényesítő szervezet, amely az üzemeltetés megszervezésével biztosítja a működőképességet. Ehhez azonban elengedhetetlenül szükséges, hogy a gazdasági környezet megfelelő legyen, azaz legyenek olyan üzleti vállalkozások, amelyek versenyképes áron szakértői szolgáltatásokat kínálnak ezeknek a kisebb pénztáraknak. A piaci klímaváltozás azonban nem kedvezett ezeknek a pénztáraknak, súlyuk végül is – ahogyan azt korábban már a számok is jelezték – egyre kisebb a nyugdíjpénztári piacon.

Nem kizárt, hogy a jövőben a kis-, sőt közepes pénztárak is ténylegesen el fognak tűnni a magyar piacról. Szakértői becslések szerint az várható, hogy a mintegy négy-öt domináns, a piac 85-90 százalékát lefedő nyugdíjpénztár mellett legfeljebb 10-12 magánnyugdíjpénztár és mintegy 100 önkéntes pénztár marad fenn, míg a többiek előbb-utóbb lemondanak az önálló működésről.

Mielőtt azonban rekviemet mondanánk ezekért a kis pénztárakért, feltétlenül méltassuk elévülhetetlen érdemeiket. Nem vitatható el ugyanis tőlük a pionírok hősiessége, amellyel komoly mértékben hozzájárultak a nyugdíjreform sikeréhez. A kisüzemek átláthatóságával segítették a pénztártörvények kialakulatlanágából fakadó számtalan gyengeség feltárását, s élen jártak a hatékony megoldások megtalálásában is. S még valami: a sok kispénztár mind-egyikében voltak emberek, akik részleteiben és a maga teljességében megismerték a pénztárüzem sajátosságait, azaz felnőtt egy komoly szakmai ismereteket felhalmozott szakembergárda.

Mindezek alapján elmondhatjuk, hogy nem hiba volt, hanem szerencse, hogy a működtetés kísérleti szakaszában volt lehetőség a kispénztárak megalkotására. A kis önkéntes pénztárak lehettek azok a kísérleti műhelyek, ahol a magánnyugdíjrendszer sok kiszámítható és kiszámíthatatlan mozzanata feltárható volt. Meggyőződésem, hogy enélkül a magánnyugdíjpénztárak bevezetése és példátlanul gyors elterjedése nem lett volna lehetséges.

6.

ANYUGDÍJPÉNZTÁRAK ÜZEMELTETÉSE

A nyugdíjpénztárak üzemeltetése sok tevékenység összehangolt elvégzését jelenti. A pénztárüzemeltetéshez kapcsolódó tevékenységeket a 3. ábra foglalja össze.

Az üzemeltetéshez szükséges tevékenységek, azaz az operatív irányítás, a szakértői tevékenységek (számviteli, pénzügyi, befektetési, aktuáriusi szakmai tevékenységek), az adminisztráció (könyvelés és ügyfélszámla-nyilvántartás), a befektetési tevékenység, a letétkezelés (a vagyonőrzés) ellátására a gyakorlatban többféle szervezeti megoldás alakult ki.

A legegyszerűbb szervezeti struktúrát azok a pénztárak képviselik, amelyek minden megengedett tevékenységet maguk végeznek. Ez azt jelenti, hogy a nyugdíjpénztár mint intézmény mellett csak a banki és letétkezelői szolgáltatásokra köt szerződést a nyugdíjpénztár, s természetesen van választott könyvvizsgálója is. De mind az adminisztrációt, mind pedig a befektetési tevékenységet saját hatáskörben végzi. Ilyen egyszerű struktúrában csak igen

3. ábra

A nyugdíjpénztárak üzemeltetéséhez kapcsolódó tevékenységek

kevés pénztár működik. Ennek fő oka az, hogy ebben az esetben a pénztártárgokból választott vezetésnek kell a szakmai kérdésekben érdemi döntéseket hoznia, amelynek sok esetben eleve nem adottak a személyi feltételei.

Ennek az egyszerű szervezeti felállásnak van egy gyakorlati problémája is, nevezetesen: a vagyonkezeléssel összefüggő költségek forrásainak biztosítása. Ha a befektetési tevékenységet a pénztár külső szervezetre bízta, akkor minden, a befektetőszervezet által felszámított költség, így a vagyonkezelési díjként megfizetett befektetési szakértelem költsége is, a befektetési hozam terhére elszámolható. Ezzel szemben a saját hatáskörben végzett vagyonkezelés esetében a pénztár befektetési szakértőinek kifizetett összeg üzemeltetési költség, amely csak a működési tartalékok¹⁹ terhére számolható el. Ez azonban csak úgy biztosítható, ha a pénztár a piaci átlagnál magasabb működési költséghányaddal dolgozik.²⁰ Ez viszont érzékelhető piaci hátrányt okozhat, mivel a gyakorlat azt mutatja, hogy a tagok erre lényegesen érzékenyebben reagálnak, mint az eredményességet sokkal inkább meghatározó befektetési hozamok esetében tapasztalható különbségekre.

Valószínűleg a költségelszámolás szervezetfüggő jellege²¹ is hozzájárul ahhoz, hogy az önálló szervezetet fenntartó pénztárak a vagyonkezelést általában nem maguk végzik, hanem egy vagy több erre szakosodott intézménnyel kötnek vagyonkezelői szerződést. Ezzel azonban nem mentesül a pénztár a befektetések tranzakciómélységben történő nyilvántartásának kötelezettségétől. Vagyis hiába van szakértő szolgáltatója, maga is kénytelen magas szintű szakmai ismeretekkel rendelkező befektetési szakértőt foglalkoztatni. Tudnunk kell, hogy a letétkezelő intézményesen kötelezett a vagyonkezelő szakmai ellenőrzésére, s a vagyonértékelést a könyvvizsgáló is köteles jóváhagy-

¹⁹ A pénztár a tagok befizetéseiből előre rögzített arányban háromféle tartalékot képez: a befizetések döntő többsége az úgynevezett *fedezeti tartalékba* kerül, amelyet tagonként elkülönített számlákon kell jóváírni. A befizetésekből a pénztár úgynevezett *likviditási tartalékokat* is köteles képezni, amely a pénztár működési és befektetési kockázatainak fedezeteként szolgál. S végül a befizetésekből kell képezni a *működési tartalékokat* is, amely a pénztár üzemeltetési költségeinek fedezetét képezi. A pénztárpiacon a befizetések 95:1:4 arányban történő megosztása a leginkább tipikus.

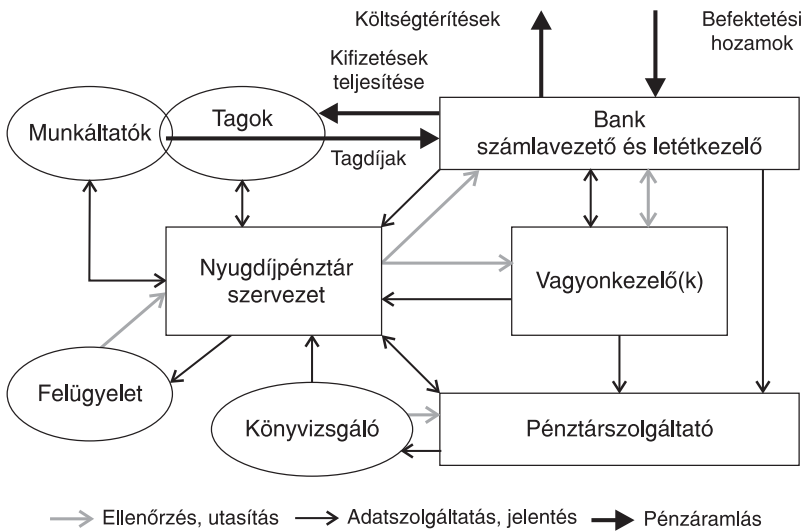
²⁰ A pénztárhátterű pénztárak a befizetésekből levont működési költségek arányát a szükséges szintnél lényegesen alacsonyabbra zsugorították le, mivel esetükben nem feltétlenül kell az üzemeltetési költségekhez önfenntartó szintű bevételekkel rendelkezniük, ha a háttérintézmény a vagyonkezelési tevékenység nyereségét az üzletági eredmény részeként tekinti.

²¹ Még nemigen láttuk a pénztárak által nyilvánosságra hozott adatok között, hogy mekkora az összes költség (azaz működési célra és vagyonkezelési célra ténylegesen felhasznált összeg) aránya a befizetésekhez, vagy a pénztári vagyonhoz viszonyítva. Pedig a piaci versenyben ez lehetne az igazi értékmérő.

ni. Valamiféle felesleges túlbiztosítást jelent ez a fent említett szabályozási követelmény, amely megint az önszerveződő, a tagok valódi érdekképviselével létrehozott, ámde nem szakértő vezetéssel rendelkező pénztárakat érinti hátrányosan.

A legáltalánosabban elterjedt üzemeltetési struktúra az, amikor a vagyonekezelési tevékenység mellett az adminisztrációt és a pénztárszakmai szakértői tevékenységeket is külső szolgáltató szervezetre bízza a pénztár (4. ábra). Ebben a szervezeti megoldásban a pénztár választott vezetőinek nem feltétlenül kell pénztárszakmai szakértőknek lenniük, s fő feladatuk a hatékony tagi érdekképviselés lehet. A kispénztárak részére valójában ez az egyetlen működőképes szervezeti megoldás.

A gyakorlat azonban ezt a szervezeti formát alakította ki abban az esetben is, amikor a pénztár háttérszervezetként működő pénztárszervezetet azt akarja elérni, hogy a leginkább jövedelmező pénztárszakmai tevékenységet, nevezetesen a vagyonekezelést hosszú távon is saját hatáskörében tartsa. Ez legkönnyebben úgy garantálható, ha a pénztár vezető testületeinek tagjai – lehetőleg kivétel nélkül vagy legalább döntő többségben – a háttérintézmény érdekeit képviselik, például annak alkalmazottjai vagy éppen vezető tisztségviselői, miközben a „külső” szolgáltató cégek a háttérintézménnyel kapcsolatban álló (például annak tulajdonát képező) vállalkozások. Sok esetben a

4. ábra

Tipikus szervezeti struktúra nyugdíjpénztárak üzemeltetésére

háttérintézmény vezető tisztségviselőiből álló igazgatótanács dönt arról, hogy a vagyongezelést – természetesen esetleg a kötelezően előírt több pályázat bekérése mellett – éppen a saját tulajdonú vagyongezelő cég kapja/tartsa meg, miközben az elszámolásokat a szintén a háttérintézmény érdekeltségéhez tartozó pénztárszolgáltató végzi.

A törvény egyetlen összeférhetlenségi szabályt nevesít, nevezetesen azt, hogy a letétkezelő és a vagyongezelő nem lehet azonos tulajdonban. Persze a leleményes piaci szereplők között vannak olyanok, akik erre is tudják a megoldást: hiszen ha valamelyiknek a külföldön bejegyzett anyacég a tulajdonosa, míg a másinak a magyarországi háttérintézmény, akkor már nincs is összeférhetlenség. Vagy ami még egyszerűbb: a letétkezelő és bankszolgáltatást végző háttérintézmény alkalmazottjaiból álló igazgatótanács úgy dönt, hogy a vagyongezelést a pénztár maga végzi, de a befektetési vezetőként alkalmazott szakértő éppen a háttérintézmény befektetési cégének az egyik alkalmazottja, akinek valójában az a feladata, hogy a befektetési tevékenység hasznából minél magasabb részt kanalizáljon a háttérintézmény érdekeltségi körébe. S bár mindez elég rosszul hangzik, azért nem egészen rugaszkodik el a valóságtól, még ha a konkrét megoldások nem is ennyire nyilvánvalóan ellentétesek az önkormányzatiság látszatával létrejött pénztár-üzemeltetésnek.

Mindenesetre számtalan olyan szervezeti megoldás létezik, amelyben a nagy kérdés az, hogy valójában ki is képviseli a tagok érdekeit, ha az éppen ellentétes lenne a háttérintézmény üzleti érdekeivel?

7.

A MUNKÁLTATÓ SZEREPE

A korábbi állami nyugdíjrendszerben a munkáltató szerepe mindössze arra korlátozódott, hogy az általa kifizetett bérek arányában meg kellett fizetnie a társadalombiztosítás részére a törvényben előírt mértékű járulékot. A nyugdíjreform során azonban gyökeresen megváltoztak a munkáltató kötelezettségei és egyúttal lehetőségei is a munkavállalók nyugdíjának biztosításában.

Miközben a társadalombiztosításba történő befizetési kötelezettség megmaradt, a munkáltatót külön törvény kötelezi arra, hogy az alkalmazottak béréből levont nyugdíjjárulékból a magánnyugdíjpénztárakba befizetendő járulékok bevallását és befizetését annyi magánnyugdíjpénztár számára teljesítse – szigorúan szabályozott formai követelmények szerint –, ahány különböző pénztárat választottak alkalmazottjai. Ezzel nagymértékben megnöveked-

tek a munkáltatók adminisztrációs terhei. Természetes tehát a munkáltatóknak az a törekvése, hogy igyekeznek munkavállalóikat arra „ösztönözni”, hogy lehetőleg az általuk választott pénztárban (jobb esetben pénztárakban) legyenek tagok. A tapasztalatok szerint ennek az ösztönzésnek vannak egészen drasztikus módszerei is, amikor a munkáltató gyakorlatilag kikényszeríti, hogy minden munkavállalója ugyanabba a pénztárba lépjen be. A munkáltatók az önkéntes pénztárakhoz való csatlakozáskor még többé-kevésbé tiszteletben tartják a szabad pénztárválasztás jogát, de a magánnyugdíjpénztárak esetében a szigorú és igen sok munkát jelentő bevallási rendszer miatt nem is várható, hogy a munkáltató lemondjon az egységesítési törekvéseiről. Persze mindez kedvező is lehet a dolgozóknak, ha a munkáltató egyúttal vállalja a pénztár tevékenységének folyamatos figyelemmel kísérését.

Arra is van példa, amikor a munkáltató az általa kiválasztott pénztárat, amelybe minden munkavállalóját belépteti, külső szakértővel elemezteti, s ha hatékonyságát nem találja megfelelőnek, akkor kilátásba helyezi, hogy – megint csak egységesen – az összes dolgozóját átlépteti egy általa hatékonyabbnak ítélt pénztárba. Vagyis csak akkor ítélt el ez a gyakorlat, ha a munkáltató kizárólag a saját kényelmi szempontjából vagy esetleg éppen a kiválasztott pénztár „ösztönzésére” kényszeríti a dolgozókat az általa meghatározott pénztárba, s nem törődik azzal, hogy alkalmazottjai ezzel jól járnak-e.

Növekedett a munkáltató felelőssége azzal, hogy a jövőben a kötelező rendszerből várható nyugdíj mértékét a korábbiaknál közvetlenebbül fogja befolyásolni az, hogy a munkáltató mekkora bért vall be, s az abból levont járulékot rendszeresen megfizette-e. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a dolgozók érdeke megkövetelné, hogy minél kisebb legyen a „fekete” vagy a „szürke” bér, amely ma még mindig meglehetősen általános a munkaerőpiacon. Valószínű azonban, hogy ennek a felismeréséhez még hosszabb idő kell, másrészt az sem nyilvánvaló, hogy a munkavállalók képesek lesznek-e a felismert érdekeiket érvényesíteni munkaadóikkal szemben. A járulékfizetési fegyelem javításában ugyanakkor érezhető hatást fejt ki az a tény, hogy a munkavállalók legkésőbb az éves egyéniszámla-értesítők időpontjában értesülnek arról, ha munkáltatójuk nem fizeti meg a bérükből levont járulékot nyugdíjpénztárba. Bár a bevallások és befizetések egyeztetése elképesztően nagy terheket ró a magánnyugdíjpénztárakra, ennek a hatása már rövid távon is felmérhető eredményekre vezetett a járulékok befizetése terén. Itt azonban meg kell említeni azt a tényezőt, hogy a behajtási jogosultság hiányában előírt APEH-bejelentési – mondhatjuk úgy is, hogy feljelentési – kötelezettség igen sok ellenérzést váltott ki a pénztárakból. Komoly ellenállásba ütközött ennek az előírásnak az érvényesítése, mivel a

pénztárak elsősorban a tagok megtartásában érdekeltek, s jól tudják, hogy az a munkáltató, akit esetleg bejelentenek az APEH-nak a tagdíjak elmaradása miatt, esetleg kikényszeríti munkavállalóitól a pénztár elhagyását.

A munkáltatói szerep megváltozásának talán leglényegesebb eleme, hogy a munkáltató – a béren kívüli juttatások részeként – önkéntesen is hozzájárulhat a dolgozóinak kiegészítő nyugdíj célját szolgáló megtakarításaihoz.

Egyrészt vállalkozhat arra, hogy a magán-nyugdíjpénztári tag munkavállalóinak a kötelező tagdíj felett tagdíj-kiegészítést fizet. De a tapasztalatok szerint a munkáltatók ezt nem nagyon szeretik. Elsősorban azért, mert akik nem tagjai a magánnyugdíjpénztárnak – és már nem is lehetnek azok –, eleve nem részesülhetnek ebben a juttatásban. A munkáltatók pedig általában nem szeretik azokat a juttatási formákat, amelyből a dolgozók egy-egy csoportja eleve ki van zárva. Ugyanakkor a járuléklafon miatt ez a hozzájárulás csak korlátozott összegű lehet,²² amely a magasabb jövedelmű alkalmazotti csoportok részére nemigen jelent vonzó juttatási formát, míg az alacsonyabb bérkategóriákban esetleg a munkáltató szándékaitól eltérő, túl magas juttatást jelenthet.²³ Ezért inkább csak azok a kisvállalkozások fizetnek munkáltatói tagdíj-kiegészítést a magánnyugdíjpénztárakba, amelyeknek a fontos célja a minimalizált többletterh mellett történő jövedelemkivonás.²⁴

Azok a munkáltatók, amelyeknél a juttatási rendszer részéhez munkáltatói nyugdíjkiegészítő járulék fizetése tartozik, sokkal inkább az önkéntes pénztárakba fizetik ezt be. Az önkéntes pénztári rendszer kezdeti időszakában általánosan megfigyelhető volt, hogy az önkéntes járulékfizetésre hajlamos munkáltatók szívesen vállalkoztak saját, zárt munkáltatói nyugdíjpénztár alapítására. A cég nevét viselő munkáltatói pénztárak jelentősen hozzájárultak a cégimázs értékének növeléséhez. A dolgozók nagyra értékelték a munkáltató hozzájárulásán felül azt, hogy biztonságban tudhatták nyugdíjcélú megtakarításaikat. Hiszen a munkáltató általában vállalta a pénztár részére szolgáltatást nyújtó cégek szakmai kontrollját, a piaci helyzet folyamatos elemzését, s saját szakmai tekintélyét is latba vetve, gyakran igen kedvező szolgáltatási

²² 2000-ben a járulékalapul szolgáló jövedelemplafon 2 millió 20 ezer forint. Azaz a magánnyugdíjpénztárba fizethető tagdíj-kiegészítés maximális összege ennek 4 százaléka, azaz legfeljebb évi 80 ezer forint lehet.

²³ A munkáltató minden alkalmazottja számára csak ugyanolyan mértékű tagdíj-kiegészítést fizethet.

²⁴ A magánnyugdíjpénztárba történő önkéntes tagdíj-hozzájárulás a munkáltatónak nettó költség, amit nem terhel további teher. Vagyis egy kisvállalkozás esetében az alkalmazottként bejelentett tulajdonosok részére igen kedvező, ha a saját maguk egyéni számláira jóváírt nyugdíjpénztári befizetéseket vállalkozásuk terhére költségként fizetik.

díjakat értek el. Általánosan megfigyelhető, hogy ezekbe a zárt pénztárakba a tagok az átlagosnál nagyobb arányban teljesítenek többletbefizetéseket, ami megint a pénztárba vetett bizalom megnyilvánulása.

Mára azonban ezeknek a munkáltatói pénztáraknak a többsége megszűnt, illetve beolvadt más pénztárakba. Ehhez hozzájárult az is, hogy egyes munkáltatók, felbuzdulva az önkéntes pénztárak sikerein, belefogtak a magánnyugdíjpénztárak szervezésébe is, amire azonban nem voltak felkészülve, s végső soron az egész pénztári üzletág feladására kényszerítette őket. Sok esetben azonban a pénztár feladásához a kispénztárak működését általában jellemző, korábbiakban már említett gátló tényezők járultak hozzá. A zárt pénztár üzemeltetéséből fakadó humánpolitikai előnyöket messze meghaladták a pénztárüzemeltetés sokszor feleslegesnek tűnő terhei. Ehhez járult a nagy-pénztárak részéről megnyilvánuló, nem mindig csak marketingeszközöket felhasználó, néha már erőszakos tagtoborzásra irányuló magatartás is. Ez azonban önmagában nem lett volna elegendő ahhoz, hogy annyi munkáltató feladja a korábban kialakított pénztárüzemeltetési ambícióit. Pedig nem valószínű, hogy azok az alapelvek változtak volna, amelyek őket arra ösztönözték, hogy belefogjanak a saját pénztár alapításába.

Mindezek alapján úgy vélem, hogy a magyar nyugdíjpénztári piac deformitását elsősorban nem a koncentráció jelenlegi szintje jelenti, hanem a munkáltatói pénztáraknak az alacsony piaci részesedése. Talán ezt kell tekintenünk a magyarországi nyugdíjpénztári piac fejlődése leginkább negatív jellemvonásának, hiszen a munkáltatók szerepe jóval meghatározóbb volt a nyugdíjpénztári törvények szellemében kialakított jövőképből, mint amennyit ma képvisel.

A magyarországi nyugdíjpénztárak történelmileg igen rövid időt éltek meg, hiszen a megalakulás óta eltelt időszak még a nyugdíjcélú megtakarítások gyűjtésére is rövid, nemhogy a nyugdíjszolgáltatások szempontjából, vagyis még hosszú út áll előttük, de a hőskorszak lezárult. Megtörtént a piac elsődleges elosztása, s bár biztosan lesznek kísérletek az újrafelosztásra, a piac szerkezetében lényegi változás nem várható.

A piac állapotának részletes jellemzésére, a nyugdíjpénztárak összes működési sajátosságának bemutatására ez a rövid tanulmány természetesen nem kívánt vállalkozni. A tanulmány célja csak annyi volt, hogy felvillantsa azokat a fontosabb jelenségeket, amelyek a magyar nyugdíjpénztári piac 2000-re jellemző sajátosságainak kialakulásához vezetett.

IRODALOM

- ÁPF* (1998): Pénztárévkönyv, 1997–1998. Állami Pénztárfelügyelet, Budapest.
- ÁPF* (2000): Pénztári tájékoztató 1994–1999. Állami Pénztárfelügyelet, Budapest, március.
- PSZÁF* (2000): Pénztári tájékoztató 2000. I. negyedév. Budapest, június.
- Bodie–Kane–Marcus* (1996): Befektetések. Aula, Budapest.
- Matits Ágnes* (1999): A magyar nyugdíjrendszer elemei. Megjelent: Bankról, pénzről, tőzsdéről. Bankárképző, Budapest.

STAHL JÁNOS

Hogyan lesz nyugdíj a magánpénztárba befizetett járulékból?

A tanulmány a magánnyugdíjrendszer kereteit meghatározó jogszabályrendszer két, egyébként egymással összefüggő, a szerző által gyenge pontnak tekintett elemével foglalkozik. Az első részben a normafedezet/normajáradék, a másodikban pedig a nemtől független „uniszex” járadék kérdését tárgyalja. Mindkét esetben megoldást is javasol a problémára.

A címbeli kérdést a jogszabályok alapján az első pillanatban nem nehéz megválaszolni. (Természetes, hogy a jogszabályok alapján kell a választ megadni.) Az egyéni számlán összegyűlt tőkét a Garanciaalap szükség esetén kiegészíti, és/vagy egy pénztár szolgáltat ennek a tőkének megfelelő nyugdíjjáradékat, vagy pedig a pénztár egy biztosítótól vásárol nyugdíjjáradékat a tag számára.

A helyzet azonban az, hogy sokkal érdekesebb az az – ettől nyilván nem független – kérdés, hogy mekkora nyugdíj(járadék) lesz a pénztárba befizetett járulékból, és ha ennek a kérdésnek a megválaszolásával elég sokat foglalkozik az ember, akkor az is kiderül, hogy az eredeti kérdésre az előbb megfogalmazott válasz sem igazán visel el egy pontosabb elemzést. Persze, az első pillanatban az új kérdésre is könnyű (elhamarkodottan) válaszolni, hiszen a jogszabályok [megalkotói, megszavazói(?)] joggal feltételezik (vagy feltételezték), hogy egy adott nagyságú tőkéből egy szakember könnyen meg tud határozni egy járadékot. Nem is kell ehhez túlságosan szakembernek lenni. Ha ismert a járadékformulá(k)ban szereplő paraméterek értéke, akkor számítógéppel vagy hagyományos eszközök segítségével a járadék meghatározása valóban egyszerű feladat. A baj azonban éppen az, hogy a jogszabályok nem, vagy nem jól rendelkeznek ezeknek a paramétereknek az értékeiről. A tanulmány első részében ezzel foglalkozunk, és javaslatot teszünk egy megoldásra. A következő rész arról szól, hogy amennyiben az előző hiányokat

valahogy el is tüntetjük, megoldásra váró probléma még akkor is marad. Például az uniszex járadéké, amire vázolunk egy megoldási lehetőséget.

A tárgyalás során valamilyen történeti visszapillantás elkerülhetetlen, de csak annyiban kívánunk azzal foglalkozni, hogy mi miért, hogyan történt és nem történt meg a jelen (jogszabály)rendszer kialakítása során (eddig), amennyiben az a téma szempontjából lényeges, és amennyiben arról biztos tudomásunk van. A nyugdíjrendszert meghatározó törvények és egyéb jogszabályok megvannak – olyanok amilyenek. Van, ami egyértelműen adódik belőlük, van, ami nem (egyértelműen), és van, amiről (még) ezeket sem tudjuk állítani. Az ilyen és/vagy nem igazán egyértelmű dolgok bármelyikének eltüntetésén már most el lehet kezdeni gondolkodni, hiszen nem az az egyetlen lehetőség, hogy megvárjuk a(z esetlegesen rossz) tapasztalatokat, ennél nyilván értelmesebb, ha megpróbáljuk minél előbb kitalálni a rendszer jó működésének kereteit.

Úgy tűnik, késésről nem lehet beszélni, sietni sem kell tehát. Megkezdődött bizonyos pénzek felhalmozása, ezek feltehetően és/vagy minden bizonnyal jól fognak hasznosulni. A fentebb is jelzett problémáink elsősorban a szolgáltatásokkal kapcsolatosak. Azok pedig még jóval odébb vannak, addig még a rendszeren (a törvényen és az egyéb jogszabályokon) végrehajthatók a szükséges módosítások. Ugyanakkor nem lenne helyes megközelítés az, hogy a szolgáltatások megkezdéséig hátralévő hosszú idő miatt a problémák megoldásával ráérünk még foglalkozni. Egyes problémák megoldását ugyanis elég nehéznek és/vagy sok munkát igénylőnek tartjuk. Persze, ha minden mindennel nem is függ össze, általában nem elég önmagukban vizsgálni az egyes problémákat.

A tanulmányban felhasználjuk az 50 éves Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem 1998. október 1. és 3. között tartott jubileumi tudományos ülészakán elhangzott előadást, illetve annak írásos változatát.¹ Természetesen most nem ugyanarról, hanem lényegesen többről van szó, de elsősorban azt reméljük, hogy ebben a kötetben a téma inkább meg- és eltalálja azokat, akiket (már akkor is) megcéloltunk.

¹ *Stahl János*: A vegyes nyugdíjrendszer néhány problémája. 50 éves a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem. Jubileumi tudományos ülészak, 1998. október 1–3., Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 4. kötet, 2844–2851. o.

1.

A NORMAFEDEZET ÉS/VAGY NORMAJÁRADÉK NAGYSÁGA

A címbeli kérdésre adott válaszban szerepel, hogy a Garancialap szükség esetén kiegészíti a pénztártag egyéni számláján összegyűlt tőkét. Elsőként vizsgáljuk meg, hogy mi az a „szükség esetén”! Először idézünk a magánnyugdíjról és a magánnyugdíjpénztárakról szóló 1997: LXXXII. tv. (a továbbiakban: Mpt.)-ből. A 4. § (1) bekezdésében, a fogalmak között szerepel, hogy

„k) normajáradék: a pénztártag számára megállapítandó legkisebb nyugdíj-járadék, amelynek fedezetét a Pénztárak Garancia Alapja (a továbbiakban: Alap), illetve a központi költségvetés az e törvényben meghatározott módon a nyugdíj megállapításakor garantálja,

l) normafedezet: a normajáradék megállapításához szükséges fedezet,”

Ugyanitt a 30. § (2) bekezdésében a normajáradék nagysága oly módon van meghatározva, hogy

„A pénztártag normajáradéka, amelynél járadéka a megállapításkor nem lehet kevesebb, mint a pénztártag társadalombiztosítási nyugdíj megállapítási szabályai szerinti ... nyugellátásának 25 százaléka.”

(Az Mpt. az egyösszegű kifizetésekkel kapcsolatban is említi még a normafedezetet, nevezetesen, hogy a normafedezet kétszeresét meghaladó részt egy összegben is fel lehet venni. Az Alap kifizetéseivel kapcsolatban is szerepel a normafedezetig történő kiegészítés kötelezettsége. Végül, a biztosítótól történő járadékvásárlásról szóló részben az a megfogalmazás áll, hogy a biztosító által nyújtott életjáradék *„rendszeresen, havonta kifizetett összege nem lehet kevesebb, mint amire a pénztár által történő nyugdíj szolgáltatás esetében az Alap garanciája kiterjed”,* és – természetesen – az, hogy a biztosítótól vásárolt járadékra az Alap garanciája – már – nem terjed ki.)

A nyugdíjrendszert az Mpt.-n és a tulajdonképpen már (implicite) hivatkozott társadalombiztosítási nyugdíjra vonatkozó törvényeken kívül még további jogszabályok határozzák meg. Jelenleg ezek közül csak az egyébként rendkívül hosszú című, de röviden csak „biztmat” (biztosításmatematikai) rendeletként emlegetett 170/1997. kormányrendelet az érdekes.

(Emlékeztetőül még annyit, hogy a kormányrendeletek kibocsátására az Mpt. adott felhatalmazást, azokat az Mpt. elfogadása után dolgozták ki, léptették életbe. A „biztmat” rendeletet egyébként én követtem el. Természetesen többen nagyon sokat segítettek – itt is köszönet érte –, és ugyan később még történt vele egy és más, és természetesen nem is én írtam alá, a mai napig

is úgy tekintem, hogy a rendelettel kapcsolatban enyém minden felelősség. Most is majdnem ott ülök, ahol akkor ültem, mivel a történések ellenére sem láttam okot arra, hogy felálljak. Újra szeretném hangsúlyozni, hogy semmiféle magyarázkodásról nincs szó, a történet felidézett részei a megértés megkönnyítésére szolgálnak. Ugyanakkor a dolgozat szokásosnál talán közvetlenebb stílusa valahol az egykori szerepem következménye is.)

Ez a kormányrendelet a normafedezettel és/vagy normajáradékkal kapcsolatban nagyjából a következőket mondja.² „A normafedezet a pénztártag bruttó társadalombiztosítási nyugdíja jelenértékének 25 százaléka.” [A pénztár] „szolgáltatását úgy kell megállapítani, hogy a pénztár által folyósított járadék legalább a társadalombiztosítási nyugdíjjal azonos mértékben kerüljön indexálásra”.

Ne foglalkozzunk azzal, hogy szabad-e egy rendeletben értelmezni vagy pontosítani egy törvényt, akár csak annyira, hogy ezek a „finomítások” ne legyenek ellentmondásban a törvénnyel. Nyilván és nagyon helyesen nem szabad, és általában erre nem is kerül sor, nem is lehet ilyesmire szükség, de a rendeletben ebben az esetben ilyen céllal megfogalmazottakat a következők indokolták.

Nehezen vitatható, hogy valamilyen garanciára szükség van a pénztári járadék nagyságára vonatkozóan. Az már nem feltétlenül igaz, hogy ezt a tb-járadék nagyságához kell(ett) kötni, de ez is egy lehetőség, amit adottnak fogad(t)unk el. Mindenesetre, talán nem árt hangsúlyozni, hogy ez a garancia a rendszert tekintve nem külső garancia, hiszen a tagok befizetésein alapul. Tehát egyrészt az állam (a költségvetés) viszonylag „messze” áll mögötte, másrészt lehetőséget ad a befizetések egyének közötti átcsoportosítására is. Továbbá azért, mert a vegyes rendszer a jövőbeli munkavállalók számára kötelező, még nem kell nekik semmit sem garantálni, illetve a garanciának nem kell ahhoz kötődnie, amit akkor kapnának, ha a vegyes rendszert nem vezették volna be. A (például a tb-járadék nagyságával kifejezett) garancia nélküli vegyes rendszer (is) a politika egyfajta üzenete azoknak, akik számára a vegyes rendszer választása kötelező. Legfeljebb neheze(bbe)n eladható, neheze(bbe)n közvetíthető üzenet. A vegyes rendszert önként választók számára pedig nem is jár semmilyen garancia, mivel választásuk önkéntes. Szó sincs itt cinizmusról, érzelmekről, csak tisztázásra törekszünk, és ismét hang-

² Azért csak nagyjából és nem idézünk mindent és mindenütt pontosan, mert akkor rendkívül terjedelmessé válna a tanulmány: a rendeletnek a normafedezetre és/vagy normajáradékra vonatkozó részeiből csak azzal foglalkozunk, ami a mondanivalónk szempontjából érdekes.

súlyozzuk, hogy el is tudjuk fogadni azt a garanciát, amire a jogszabály megalkotásakor törekedtek.

A társadalombiztosítási nyugdíjjáradékhoz azonban más szolgáltatás is kapcsolódik, tehát egy korrekt összehasonlítás megkívánja ennek a figyelembevételét is. Minthogy a pénztári járadékok között nincs olyan, ami pontosan fedné a társadalombiztosítás ezen egyéb hozzátartozói ellátásait, ezért korrekt módon nem lehet a kétféle járadékot összehasonlítani – összevetni csak a pénztárban összegyűlt tőkét és a társadalombiztosítás szolgáltatásaihoz szükséges tőkét lehet. Elvben persze a törvényben bármilyen összehasonlítás megfogalmazása megengedett lett volna, csak akkor a törvény már nem feltétlenül arról szól, amit az előkészítése és a bevezetése során megfogalmaztak. Amikor a társadalombiztosítási nyugdíj esetében *szükséges tőkéről* beszélünk, akkor egy *cash-flow várható jelenértékéről* van szó, aminek tehát halandósági, költség- és egyéb paraméterei vannak.

(Szeretnénk hangsúlyozni, mert könnyen elfelejtik: a járadékok összehasonlításához is szükség lenne halandósági, költség- és egyéb paraméterekre, ha a pénztári oldalról egy nem létező járadékból vagy – amint az előbb logikai lehetőségként megengedtük – bármilyen létező pénztári járadékból indulnánk ki.)

A korrekt összehasonlításhoz kapcsolódik egy további szempont is. A társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997: LXXXI. törvény rendelkezik a társadalombiztosítási nyugdíjak indexálásáról is. Akkor viszont, mondjuk, nem „fair”, ha a pénztári oldalon egy egyszerű életjáradék nagyságát hasonlítjuk a társadalombiztosítási nyugdíjjáradék induló(!) nagyságához. Másképpen, a normafedezet meghatározásában a társadalombiztosítási nyugdíj jelenértékének meghatározásakor ennek indexálását is figyelembe kell venni. Az indexálás figyelembevétele persze csak a klasszikus járadékformulákhoz képest jelent többletfeladatokat az aktuáriusnak.

(Nem csak a pénztár aktuáriusáról van szó, hiszen egy biztosítónak legalább akkora szolgáltatást kell nyújtania, mint egy pénztárnak(!?), illetve az Mpt. tartalmaz egy olyan frázist, hogy a „Pénztár kizárólag...a biztosító által kizárólag pénztári tagság részére kidolgozott és forgalmazott terméket vásárolhat.”, aminek pontos jelentéséről legfeljebb csak elképzeléseink vannak.)

Persze, több általunk választott megoldás legfeljebb a korrekt összehasonlítás vagy az egész nyugdíjrendszer-változtatás során kialakult (illetve kialakított) hangulat, várakozások stb. alapján nyilvánvaló, illetve csak egyike a lehetséges (jó) megoldásoknak. Például az, hogy a tb-nyugdíj indexálását figyelembe kell venni az összehasonlításakor, az nyilvánvaló. A pénztári járadé-

kok „biztmat” rendeletben megfogalmazott, a tb-járadékkal azonos mértékű (párhuzamos) indexálása már csak egyike a lehetőségeknek. Itt is hangsúlyoznánk, hogy azért, mert a vegyes rendszerben való részvétel egyesek számára kötelező, a kötelezetteknek egyáltalán nem kell pont ugyanolyan jól (vagy rosszul) járniuk, mint abban az esetben, ha a vegyes rendszert nem vezették volna be. Végül is akár az, hogy jobban, akár az, hogy rosszabbul járnak, egy lehetséges, legfeljebb a politikai vezetés által nem egyformán jól vállalható, eladható alternatíva. (Természetesen nyugdíjjal kapcsolatban a mindenkori politikának „illik” hosszú távú és morális megfontolásokkal is megalapozott üzeneteket közvetítenie.)

További példaként említhetjük, hogy a rendeletben a pénztártag egyéni számláján összegyűlt összegnek a bruttó társadalombiztosítási nyugdíj jelenértékével való összehasonlítása szerepel. Az egyén szempontjából azonban nyilván az az érdekes, hogy mekkora összege(ke)t kap kézhez, és nem érdekes az, hogy ennek kifizetését, folyósítását milyen költségek terhelik az egyik, illetve a másik oldalon. A (tőkéek alapján adódó) nettó járadékok összehasonlítása is éppen olyan kézenfekvő és értelmes összehasonlítási lehetőség, mint amilyen a rendeletben megfogalmazott.

Úgy gondoljuk, hogy az eddig tárgyalt értelmezések, pontosítások elfogadhatóak, megvalósításuk nem jelent igazán komoly problémát. (A pénztári járadék meghatározásánál a tb-indexálás figyelembevétele sem technikailag nehéz.) Lényegesebb, de talán még mindig könnyen megoldható változtatások kapcsolódnak a jelenérték (vagy járadék) meghatározásához szükséges paraméterek értékeihez.

Eredetileg úgy terveztük a „biztmat” rendeletet, hogy a normafedezet meghatározása a Felügyelet által meghatározott paraméterek alapján vagy egyáltalán a Felügyelet által történjen, de az Igazságügyi Minisztérium szakemberre észrevette, hogy az Mpt. a kormányrendelet megfogalmazásánál erre nem adott felhatalmazást (és a megfelelő részeket törölnünk kellett a rendelet tervezetéből).

Így került bele a rendeletbe, hogy a „normafedezet meghatározásakor a pénztár aktuáriusának ... figyelembe kell vennie...”, azaz a jelenlegi szöveg szerint a normajáradékot/normafedezetet a pénztár aktuáriusa határozza meg, mivel a jogszabálynak valakire rá kellett testálni ezt a feladatot. Jogász kollégáim szerint ugyanis az Mpt. és a kapcsolódó rendeletek kogens jogszabályrendszert alkotnak, tehát az jogszerű, amiről a jogszabályok állítják, hogy megtehető, szemben a diszpozitív jogszabályokkal, amelyek esetében minden szabad, ami nem tiltott. (Ennek remélhetőleg helyes értelmezése

és megértése is oka volt annak, hogy volt bátorságom a rendelet megfogalmazásakor „finomításokat” tenni.)

Visszatérve a normafedezet meghatározásához, ha a pénztár aktuáriusa végzi a normafedezet meghatározását, akkor ő nyilván(?) a saját paraméterértékeivel dolgozik. A kérdőjel arra utal, hogy az is persze csak feltételezés, hogy mit tesz a pénztár aktuáriusa, ha nincsenek számára előírt paraméterértékek. Ha lenne egy erős és tekintélyes szakmai grémium, másképpen, ha a Magyar Aktuárius Társaság erős és tekintélyes szakmai grémium lenne, akkor ezen tulajdonságai folytán akár ki is kényszeríthetné és joggal kényszeríthetné ki, hogy tagjai valamilyen közös, „központi” paraméterértékekkel számoljanak. Természetesen, az eredeti elképzeléskor is a közös, „központi” paraméterértékeken és nem a(z akkor még Pénztár)Felügyeleten volt a hangsúly.

Ami valójában lényeges változtatást igényel a jelenlegi rendszeren az tehát az, hogy a normajáradékot/normafedezetet nem határozhatja meg a pénztár aktuáriusa, másképpen (valójában sokkal pontosabban) fogalmazva: a normafedezet/normajáradék nem lehet pénztáranként különböző. Ennek ugyanis néhány, véleményünk szerint vállalhatatlan következménye van.

Képzelnék el, hogy van (az egyszerűség kedvéért) két azonos korú ember (és így majd a várható értékek figyelembevételétől eltekintünk), akik egyszerre lettek pénztártagok, mindig ugyanakkora (járulékköteles) jövedelemmel rendelkeztek, munkáltatóik pontosan egyformán fizettek utánuk járulékot (mindkét pillérbe), és most (majd) nyugdíjba vonulnak, csak nem ugyanabból a pénztárból. Feltételeink következtében mindkét személy esetében az egyéni számlán ugyanakkora összeg gyűlt össze, és mindkét személy induló tb-járadéka azonos. A jelenlegi helyzetben tehát a pénztár (aktuáriusa) a saját, a normafedezet meghatározásakor szükséges paramétereit (halandósági tábla, technikai kamatláb, költségek, jövőbeli ár- és bérindexek) – és a Felügyelet által egyébként jóváhagyott képleteit – használja.

Az egyéni számlákon összeggyűlt összeget jelöljük S -sel, a közös induló tb-járadékot j -vel. Mindkét pénztárban összehasonlítják S -t és $0,25 \times j \times P$ -t, ahol P -ben foglaltuk össze azt a szorzót, ami a fent említett paraméterek és képlet alapján adódott. (Nevezhetjük most tb-járadéktényezőnek is: az 1 forint induló tb-járadékhoz szükséges tőke nagyságát. Fix költséggel nem számolunk, pedig talán reális lenne, de ennek figyelembevétele csak a formulákat tenné hosszabbá. A jelöléseket egyszerűsítendő, sehol sem tüntetjük fel, nem emeljük ki P -nek különböző paraméterektől, például az életkortól való függését. Általában mindig azonos korúakról lesz szó, anélkül, hogy ezt újra említe-

nénk.) Legyen ez a járadéktényező az egyik pénztárban P_A , a másikban P_B , és tegyük fel, hogy P_A és P_B oly módon nem egyenlő, hogy

$$0,25 \times j \times P_B < S < 0,25 \times j \times P_A$$

teljesül, azaz az A pénztár kéri az Alapot, hogy egészítse ki az egyéni számlán lévő összeget

$$N = 0,25 \times j \times P_A - S\text{-sel.}$$

Ezt az Alap a törvény előírásainak megfelelően meg is teszi. (A jelenlegi helyzetben még itt is lehetnek kisebb-nagyobb problémák, hogy kinek a számai hitelesek és/vagy kit kinek kell ellenőriznie, de ezek ismét főleg ügyrendi, ügyviteli kérdések, és ilyenekből már sokkal bonyolultabbakat is szabályoztak ebben az országban.) Tegyük fel, hogy mindkét személy a saját pénztárától kap szolgáltatást, mondjuk, közönséges életjáradékot.

A pénztári járadékok esetében legyenek a járadéktényezők (1 forint induló pénztári járadék folyósításához szükséges tőkenagyság) P'_A és P'_B . Ha a normafedezet meghatározásakor figyelembe kell venni a tb nyújtotta hozzátartozói ellátásokat, akkor $P > P'$.

Joggal felvethető, hogy a pénztárak P (vagy P') járadéktényezői fognak-e különbözni egymástól. Az első válasz az, hogy valószínűleg nem, mert az Mpt. biztosította korlátlan pénztár- (szolgáltató-) választás kiegyenlíti őket. Ugyanis mindenki azt a pénztárat választja szolgáltatójának, ahol a járadéktényező a legkisebb. Ennek megvalósítása, megvalósulása azonban nem is olyan egyszerű. Ezzel majd a következő részben foglalkozunk bővebben. Másképpen, az itteni problémák megoldása után marad még bőven megoldandó probléma. Elvben a járadéktényezők leginkább a költségparaméterekben, kevésbé az alkalmazott technikai kamatláb és legkevésbé a halandósági paraméterek miatt különbözhetnek, mivel országos, nyílt pénztáraink vannak. Az először említettek különbségének is persze határokat szab a verseny vagy annak elkerülése. Mint már említettük, azzal is vannak gondok, ha a verseny egyenlíti ki őket. Finoman fogalmazva is, még kevésbé lehet jónak tekinteni azt, ha a verseny elkerülése egyenlíti ki a járadéktényezőket. A kiegyenlítésben tehát igazán biztosak akkor lehetünk, ha legalábbis a normafedezet meghatározásánál használt P -k egyenlőségét törvényi szabályozással biztosítjuk.

Példánkhoz visszatérve, a B pénztár tagjának j_B járadéka a

$$j_B \times P'_B = S$$

egyenletből, míg az A pénztár tagjának j_A járadéka a

$$j_A \times P'_A = S + N (= 0,25 \times j \times P_A)$$

egyenletből adódik. A két személy tehát nyugdíjba vonul, és az első pillérbeli járadéka mellett mindkettő kapja a fent meghatározott járadékát is. Tegyük fel továbbá, hogy csak két lehetőség van: P_A és P_B közül az egyik igaz.

Ha P_A az igaz, akkor a B pénztárnak a nyugdíjba vonulás időpontjabeli értéken $j_B \times (P'_A - P'_B)$ összeget kell kérnie majd később az Alaptól tartaléki elégtelensége miatt. Egyszerű algebrai számítás után adódik, hogy ez az összeg nagyobb, mint amennyit a pénztárnak a tag nyugdíjba vonulása időpontjában kellett volna kérnie, nevezetesen $N = 0,25 \times j \times P_A - S$ -t.

(Ugyanis

$$j_B \times (P'_A - P'_B) - (0,25 \times j \times P_A - S) = j_B \times P'_A - 0,25 \times j \times P_A = (j_B - j_A) \times P'_A,$$

és mivel $j_A = 0,25 \times j \times P_A / P'_A$; $j_B > 0,25 \times j \times P_B / P'_B$ és $P_A / P'_A = P_B / P'_B$ ezért az utolsó különbség nagyobb, mint 0. P / P' azért pénztárfüggetlen, mert mi mást tudnánk róla elképzelni.)

Ha viszont P_B az igaz, akkor az A pénztár (majd) ki tud osztani mostani (a nyugdíjba vonulás időpontjabeli) értéken $j_A \times (P'_A - P'_B)$ -t, ami – egy, az előzőhöz hasonlóan egyszerű algebrai számítás után láthatóan – több, mint amennyit most felvett, ami emlékeztetőül $N = 0,25 \times j \times P_A - S$ volt.

(Ugyanis

$$0,25 \times j \times P_A - S - j_A \times (P'_A - P'_B) = j_A \times P'_B - S = j_A \times P'_B - j_B \times P'_B,$$

és mivel – amint az előbb már láttuk – $j_B > j_A$, ezért az utolsó különbség kisebb, mint 0.)

Az első esetben, amikor a B pénztárnak később többet kell kérnie, mint amennyit most, a nyugdíjba vonulás időpontjában kellett volna, azt lehet mondani, hogy a paraméterek helytelen megválasztása miatt a példában szereplő pénztártag jól jár az Alap, illetve a pénztár, még pontosabban a többi pénztártag rovására. (Hiszen az Alap szolgáltatásait a pénztárnak vissza kell fizetnie.) A második esetben, mikor az A pénztár később, a példában szereplő pénztártag halála után több pénzt tud kiosztani, mint amennyit most felvett, akkor a pénztártag rovására a többiek járnak jól.

Az előzőek azt mutatják, hogy a jelenlegi rendszerben valótlan járadéktenyező használata felboríthatja az Alapot, nem jó a tagoknak (legalábbis azoknak nem, akik rosszul járnak, másképpen sérti a pénztármozgalom egyes alap-

vető elveit), és így a pénztáraknak sem. (Nemcsak a $0,25 \times j \times P_B < S < 0,25 \times j \times P_A$, hanem más esetben is lehet a fentiekhez hasonló anomáliákat produkálni.) Ha már egyszer az Mpt. ezt a garanciát – egy kicsit szélsőségesen fogalmazva – a befizetések átcsoportosításával oldja meg, akkor ne adjon lehetőséget további, egyáltalán nem indokolható és elfogadható ilyen átcsoportosításokra.

Ugyanakkor, a fentiekhez hasonlóan adódik, hogy milyenek kell lennie a normafedezet meghatározásához (egységesen) használt P_K járadéktényezőnek.

Legyen egy A pénztár járadéktényezője P_A , a pénztár egy tagjának a nyugdíjba vonulás időpontjára az egyéni számláján összegyűlt tőke nagysága: S . A normajáradék meghatározásánál figyelembe vett induló tb-járadék nagysága j . A normafedezet nagysága a központi paraméterek szerint $0,25 \times j \times P_K$. Ha

$$S < 0,25 \times j \times P_K,$$

akkor az Alapnak $N = 0,25 \times j \times P_K - S$ nagyságú összeggel ki kell egészítenie az egyéni számlán lévő tőkét, aminek eredményeképpen az $0,25 \times j \times P_K$ nagyságú lesz. Ebből a pénztár

$$0,25 \times j \times P_K / P'_A$$

nagyságú járadékot fizet, ami nagyobb, mint $0,25 \times j$, ha

$$P_K > P'_A.$$

Ha viszont

$$S > 0,25 \times j \times P_K$$

akkor az Alap nem fog beavatkozni. Az A pénztár S/P'_A (induló) nagyságú járadékot fog szolgáltatni. Kell hogy

$$S / P'_A > 0,25 \times j$$

legyen, ami biztosan teljesül, ha

$$P_K > P'_A.$$

Tehát a normafedezet meghatározásánál használt járadéktényezőnek nagyobbak kell lennie, mint a pénztárak (vesszős) járadéktényezőinek a maximuma. (Tessék észrevenni, hogy nem mondtuk azt, hogy a $0,25 \times j$ a normajá-

radék, hanem azt állítottuk, hogy a pénztári járadéknak ennél nagyobbak illik/kell lennie.)

Hogy a normafedezet meghatározásánál használt járadéktényezőnek milyen mértékben kell a pénztárak járadéktényezői maximumánál nagyobbak lennie, az már egy másik, további probléma, amivel most nem kívánunk foglalkozni, említésével csak illusztrálni akartuk a problémák összefüggését. (A mérték nagyságának a kérdése a teljes rendszer megtervezéséhez kapcsolódik. Mekkora legyenek az Alap eszközei, ehhez mekkora befizetésekre van szüksége stb.) Az is érzékelhető, elfogadható ugyanakkor, hogy a normafedezet paraméterei meghatározásának kérdése olyan probléma, amit egy felügyelet (és/vagy egy mellette működő szakértői grémium kitűnően) képes lesz majd megoldani.

Valójában a „biztmat” rendelet megfogalmazásakor meg akartuk adni azokat a (hiányzó) kereteket, amelyeket az Mpt. megfogalmazásakor kellett volna megtenni. Nem igazán tudjuk, hogy egy jogszabályrendszer módosításakor van-e lehetőség a rendszer valamilyen átstrukturálásra is. Ha igen, akkor talán majd itt és így kellene elkezdni a módosítást. Sokszor egyszerűen megmagyarázhatatlan, hogy valami miért került törvényi, más pedig alacsonyabb szintű szabályozásra, még akkor is, ha tudjuk, hogy másképpen múlik az idő a politikában, mint a szakmában. Némileg másképpen fogalmazva, ennek a különbségnek negatív következményei biztosan csökkennek valamilyen strukturált törvényalkotás esetében, amikor példának okáért a törvény határozza meg a normafedezetet, mondjuk úgy, ahogyan mi tettük, és alacsonyabb szintű jogszabályok – esetleg „csak” az állami igazgatás egyéb jogi eszközei – tartalmazzák azt, hogy mit és hogyan kell a normafedezet meghatározásához figyelembe venni.

A mostani történések azt mutatják, hogy a jogszabályalkotás, -módosítás ilyen megközelítésére továbbra is kevés remény van. Éppen most kerül(t már?) a Parlament elé az Mpt. módosítása, amely többek között tartalmazza a már idézett 30. § (2) bekezdésének, a normajáradék meghatározásának pontosítását. Ennek az eddigiek szerint egyfelől semmi értelme, hiszen értelme annak lenne, ha az eddig tárgyaltak és a következő részben tárgyalandók alapján kezdődne és történe a szakmával is egyeztetett törvénymódosítás. Ha az eddig itt leírtakban nincs hiba, akkor a Parlament elé került módosítás nemcsak értelmetlen, hanem rossz is. Ráadásul a javaslat előkészítői (most is) megfeleltek a módosítás makrogazdasági hatásainak (a költségvetés később jelentkező terheinek) vizsgálatáról. Ennek mértékéről most még keveset tudunk, őszintén szólva csak érezzük, hogy ez jelentős. A mérték nagysága meg-

kérdezhető az általunk korábban tárgyalt „pontosításokkal” kapcsolatban is. Hogy mindezek a költségvetés, illetve az egyén szempontjából elhanyagolhatók, csak a vizsgálatok elvégzése után lehet állítani, de főképpen jobb precízen megfogalmazott, minél kevesebb utólagos értelmezést kívánó, illetve ilyenre lehetőséget adó törvényt vagy törvénymódosítást alkotni.

Újra szeretnénk kijelenteni, hogy ez nem könnyű. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a nehézségeket az okozza, hogy egymás mellé került, össze lett kötve az felosztó-kirovó rendszer – ahol a számítások többnyire az időben keresztbe (egyszerre egy időpontra vagy egy viszonylag rövid időintervallumra) történnek – és a tőkefedezeti pillér, ahol viszont időben hosszában számolnak.

2.

A SZABAD PÉNZTÁRVÁLASZTÁS ÉS A NEMEK KÉRDÉSE

Az előző részben már említettük, hogy a pénztárak járadéktényezői közötti különbségeknek vagy a verseny, vagy éppen annak elkerülése szab határokat. Sőt, a szolgáltató szabad megválasztása éppen azt biztosítja, hogy a járadéktényezőknél egyenlőknek kell lenniük, hiszen mindenki onnan kér szolgáltatást, ahol a pénzéért a legtöbbet kapja. Úgy gondoljuk, hogy a pénztár-váltással, illetve az ajánlatkéréssel kapcsolatos költségeket joggal hanyagoljuk el, illetve joggal fejeztük ki azzal kapcsolatos nem tetszésünket is, hogy az sem jó, ha a verseny hiánya egy nemkívánatos szinten egyenlíti ki a járadéktényezőket. Természetesen különböző típusú járadékszolgáltatásokhoz különböző járadéktényezők tartoznak, és ezeknek külön-külön van (illetve kell hogy legyen) valamilyen közös értékük.

A pénztár aktuáriusa a pénztár járadéktényezőit különféle paraméterek értékei alapján határozza meg. Fogadjuk el, hogy az indexáláshoz (ha a pillanatnyi elképzelésnek megfelelően szükség lesz rá, akkor) rendelkezésre állnak központi paraméterértékek. Fogadjuk el továbbá, hogy a költségparaméterekben, az alkalmazott technikai kamatlábban sem lehetnek lényeges eltérések (a verseny, illetve a szabályozás miatt). Már szerepelt, hogy a halandósági paraméterek pénztáranként különböző értékében sem, mivel országos, nyílt pénztáraink vannak, tehát semmilyen alapunk sincs pénztáranként különböző halandósági értékek feltételezésére. A pénztáron belül persze a férfi és női tagok halandósága között van különbség. A kérdés, amit vizsgálni szeretnénk az, hogy a jogszabálykövető aktuárius (és csak ilyen létezik, ugye)

nem kerül-e abba a helyzetbe, hogy a korrekt módon kiszámolt járadéktényezője mégis csak pénztárfüggő lesz.

Kezdjük ismét néhány idézettel, ami a járadéktényező meghatározásával kapcsolatos!

Az Mpt. 5. § (2) bekezdésben: „Tilos a pénztártagok...nemek szerinti megkülönböztetése.” Ugyanitt, a 31. § (2) bekezdésből: „A járadék megállapításánál alkalmazott egységes halandósági táblában a férfi és női halandóságot egyaránt figyelembe kell venni.” A 170/1997 kormányrendelet 4. § (5) bekezdésben: „A szolgáltatás nagyságát a tag egyéni számlája egyenlegének mint a jövőbeli szolgáltatások bruttó jelenértéke alapján kell megállapítani.” Ugyanitt a 16. § (2) bekezdéséből: „A szolgáltatások jelenértékének meghatározásakor a járadékszolgáltató pénztár aktuáriusának figyelembe kell vennie a szolgáltatásban részesülő tagok, illetve kedvezményezettek nemét és az ennek megfelelő saját pénztári halandósági táblákat kell alkalmaznia.”

A pénztár aktuáriusának tehát ugyanazon P járadéktényezőt kell a járadék nagyságának meghatározásakor használnia, akár nőnek, akár férfinak szolgáltat járadékot. (Ugyanakkor az így meghatározott járadék jelenértékénél már figyelembe kell vennie a tag vagy kedvezményezett nemét, mint azt a rövidesen felírt egyenlet is mutatja.) A női és férfi járadéktényező paramétere között a költségben, az alkalmazott technikai kamatlábban nincs (vagy nem lehet) különbség, a halandósági paraméterekben viszont van (és minden bizonnyal még sokáig lesz) különbség.

Újra szeretnénk megjegyezni, hogy ezzel a problémával, miként az előző részben tárgyalttal is, azok a pénztárak is szembesülnek, akik terveik szerint biztosítótól vásárolnák meg a szolgáltatást. A biztosítók gyakorlatában éppen a nemek különböző halandósága miatt nincs közös járadéktényező. Ugyanakkor a „biztmat” rendelet 8. § (1) bekezdésében is az áll, hogy „Pénztár kizárólag ... a biztosító által kizárólag pénztári tagság részére kidolgozott és forgalmazott terméket vásárolhat.”

Ez, mint említettük már, korábban az Mpt.-ben is szerepel. A sejtésünk a „kizárólag pénztári tagság részére kidolgozott és forgalmazott termék” fogalmával kapcsolatban az, hogy a jogszabályalkotó éppen azt akarta elérni, hogy egy biztosítónak is nemtől függetlenül ugyanakkora járadékot kelljen fizetnie, és nem egyszerűen csak azt, hogy a biztosító például a „tőle megszo-kottnál” kisebb költségeket számolhasson csak el.

Jelöljük most a pénztárban ugyanolyan szolgáltatásában részesülő x éves nők vagyont (egyéni számlájukon összegyűlt vagy fedezeti számlára kerülő tőkéjét) V_{N_x} -szel, az x éves férfiakét V_{F_x} -szel. Legyen továbbá P_N a pénztár női

és P_F a pénztár férfi tagjai halandósága alapján adódó járadéktényező, az Mpt.-ben előírt közös járadéktényezőt pedig jelöljük P -vel. (Az előző részben ezek P' -k, voltak, a jelöléseket egyszerűsítendő, a vesszőket elhagyjuk.)

A nemek meg nem különböztethetősége folytán [és némileg a „biztmat” rendelet előbb idézett 4. § (5) bekezdésében megfogalmazottak ellenére] a V_{Nx} nagyságú női vagyontól V_{Nx}/P nagyságú járadékot, a V_{Fx} nagyságú férfi vagyontól V_{Fx}/P nagyságú járadékot kell folyósítani, és a tartalékolás követelménye alapján teljesülnie kell a

$$\sum_x V_{Nx} + \sum_x V_{Fx} = \sum_x \frac{V_{Nx}}{P} \times P_N + \sum_x \frac{V_{Fx}}{P} \times P_F \tag{*}$$

egyenletnek, amiből

$$P = \frac{\sum_x V_{Nx} \times P_N + \sum_x V_{Fx} \times P_F}{\sum_x V_{Nx} + \sum_x V_{Fx}} .$$

Erről az értékről nehéz elképzelni, hogy pénztárfüggetlen. Amint erről már szó volt, ennek következtében, minthogy a tagok pénztárválasztásában az Mpt. elég liberális, mindenféle mozgások indulnak el, aminek egyes pénztárak örülni fognak, és valószínűleg „minden eszközzel” támogatják majd, míg mások nem fognak örülni, és talán még akadályozni is fogják más „minden eszközzel”.

Kétségtelen persze, hogy a pénztár nem minden azonos szolgáltatásban részesülő tagja megy ugyanabban az időpontban nyugdíjba, így az egyenlet teljesülését talán nem is lenne szabad megkövetelni. Ettől azonban nem lesz jobb a helyzet. Az Mpt.-ben azt a kockázatközösséget, amire a pénztár aktuáriusának valamilyen járadéktényezőt kell meghatároznia, a pénztár azonos szolgáltatásban részesülő tagjai alkotják. A pénztár aktuáriusa indokolt esetben a járadéktényezőt felügyeleti jóváhagyással megváltoztathatja. Az aktuáriusnak valószínűleg nem lesz gondja P_N és P_F meghatározásával, és talán feltehetjük azt is, hogy a különböző szolgáltatásokat választó tagok halandósági szempontból nem különböznek.

Mit tegyen az aktuárius? Hogy ne bonyolódjunk bele nagyon a jelölésekbe, tegyük fel, hogy a szolgáltatások megkezdésekor és azt követően mindig minden nyugdíjba menő tag ugyanolyan korú, mondjuk x éves, és a szolgáltatás megállapítása is évenként egyetlen időpontban történik. Akkor persze aktuáriusunk újra eljuthat a (*) egyenlethez, amiben most V_{Nx+j} (V_{Fx+j}) a j év

múlva szolgáltatásban részesülő női (férfi) tagok vagyonának a szolgáltatás megkezdéskori (általában a számítás végrehajtáskori) jelenértéke. Az így kapott értékről sem tudjuk persze elképzelni, hogy pénztárfüggetlen lesz, hiszen aktuáriusunk nem ismeri pontosan a V_{Nx+j} értékeket és a V_{Fx+j} értékeket, legfeljebb becsülni tudja őket. Ugyanakkor, mint fentebb, a számítás eredményeként megkezdődhetnek a pénztárváltások, ami a P értékének megváltozásához vezet(het). Persze nemcsak annak a pénztárnak a P -je változhat, amit elhagynak a tagok, hanem azon pénztáré is, ahova igyekeznek. Lehet, hogy a változás eredményeképpen ez utóbbi pénztárnak már nem is lesz olyan vonzó a járadéktényezője. Az is elképzelhető, hogy a jövővel kapcsolatos bizonytalanságokat (pontosabban egy részüket) kiküszöbölendő, az aktuárius minden évben a szolgáltatásban részesülők vagyona alapján határoz meg egy P -t, azaz évenként a

$$P = \frac{V_{Nx} \times P_N + V_{Fx} \times P_F}{V_{Nx} + V_{Fx}}$$

egyenletből adódó és a Felügyelettel jóváhagyott P -vel számolnának az egyes pénztárak, de ez sem igazán megnyugtató megoldás. Nem is igazán van összhangban a jogszabályokkal, ráadásul a(z) induló és így a mindenkori) pénztári járadékok és nem utolsósorban a számított tartalékok nemkívánatos évenkénti hullámszásához vezethet, hiszen a korábbi szolgáltatások tartalékszükségletét is az új P -k alapján kell a pénztár aktuáriusának meghatároznia. (És persze, valószínűleg nem oldódik meg a P -k pénztárfüggetlenségének problémája sem.)

A probléma végül is az, hogy az Mpt. definiálta kockázatközösséggel az aktuárius nem tud mit kezdeni a közös járadéktényező meghatározásakor. Jól vagy jobban definiált kockázatközösség esetén persze tudna, de ekkor is megmarad az a kérdés, hogy mi lesz a pluszpénzekkel vagy a mínusszal. A biztosítóknak, bár ők nem dolgoznak közös járadéktényezővel, nincs ilyen gondjuk. Ha a biztosító egy terméke esetén – mondjuk – a demográfiai paraméterek nem lettek jól beállítva, mert nem sikerült eltalálni a termékkel megcélzott vevőkört stb., a tulajdonosok fizetnek, illetve elteszik a pluszpénzt vagy annak egy részét. A pénztárnál azonban ez nem működik, mert túl a férfi és női vagyon között eleve megtörténő átcsoportosításon, ami ugyanakkor egyszersmind egyfajta nemek közötti megkülönböztetés is, a Garanciaalaptól a járadéktényező rossz beállítása miatt felvett pénzt a tagoknak vissza kell fizetniük, azaz az egyéni számlákon összegyűjtött tőkéknek további átcsoportosítására kerül sor. Abban a formában, ahogy az az Mpt.-ben szere-

pel, a nemek közötti meg nem különböztetés nem tartható. (Már utaltunk rá, hogy nem is kell. Mással kapcsolatban ugyan, de már leírtuk, hogy az új nyugdíjrendszerrel a politika új, „tisztá” lapot nyithat.)

(Amikor kapcsolatba kerültem a témával, és elkezdtem arról érdeklődni, hogy mi is az a közös járadéktényező vagy „uniszex” halandósági tábla, akkor többektől kaptam olyan választ, hogy az a férfi és női halandósági táblázatok valamilyen férfi, illetve női létszámokkal történő súlyozásával adódik. Függetlenül attól, hogy egy ilyen súlyozással adódó táblázat mikor és mire ad választ, az elmondottakból látszik, hogy az ilyen súlyozással is éppen olyan problémák adódnak, mint a tőkékkel történő súlyozással.)

A tanulmányban eddig tárgyalt két probléma nyilván összefügg. Hiszen ha azt akarják eldönteni, hogy a pénztárban összegyűlt S tőke elegendő-e a j induló tb-járadék 25 százalékának a folyósításához, azaz azt kell eldönteni, hogy $S > 0,25 \times j \times P_K$ vagy $S < 0,25 \times j \times P_K$, akkor P_K -nak is valamilyen közös járadéktényezőnek kell lennie.

Másrészt az is igaz, hogy a mi nemi kérdésünkre van egy roppant egyszerű válasz – legalábbis akkor, ha a biztosítók a pénztártagoknak is nemtől függő halandósági táblák alapján szolgáltatnak. Ekkor minden férfinak biztosítótól vásárolnak szolgáltatást, és minden nő vagy biztosítótól vagy pénztártól kapja a szolgáltatást, de ekkor a pénztárak közös uniszex járadéktényezői „tisztá” (női) járadéktényezők lesznek, és kiegyenlített járadéktényezők esetén semmilyen, a tagoknak a pénztárak közötti kiszámíthatatlan mozgásától nem kell tartani. Természetesen ekkor a normafedezet nagysága is függ a tag nemétől. Minthogy

$$P_N = P'_N + P_{NH} \quad (P_F = P'_F + P_{FH}),$$

ahol P_{NH} (P_{FH}) a hozzátartozói ellátások miatti járadéktényező és

$$P'_N > P'_F,$$

illetve

$$P_{FH} > P_{NH},$$

azért

$$P'_N - P'_F > P_N - P_F,$$

azaz a pénztári járadék meghatározásakor alkalmazandó női és férfi járadék-

tényezők különbsége kisebb, mint a normafedezet meghatározásakor alkalmazandó járadéktényezők különbsége.

Egyéb olyan helyzet is elképzelhető, ahol legalább a közös járadéktényező problémája megoldható. Például, ha csak egyetlen kockázatközösség van egyetlen („állami”) szolgáltatóval.

Hogy továbbra se bonyolódjunk bele nagyon a jelölésekbe, most is felteesszük, hogy a szolgáltatások megkezdésekor és azt követően mindig minden nyugdíjba menő tag ugyanolyan korú, mondjuk x éves, és a szolgáltatás megállapítása is évenként egyetlen időpontban történik. Mint korábban, legyen most is $V_{Nx+j}(V_{Fx+j})$ a j év múlva szolgáltatásban részesülők női (férfi) tagok vagyonának a szolgáltatás megkezdéskori jelenértéke ($j = 0, 1, 2, \dots$). A különbség a pénztári aktuárius korábban tárgyalt esetéhez képest az, hogy egyetlen kockázatközösség lévén, a V_{Nx+j} -k és a V_{Fx+j} -k most adottnak tekinthetők. Ettől persze még nem lesz olyan P , melyre teljesülnek a

$$V_{Nx+j} + V_{Fx+j} = (V_{Nx+j}/P) \times P_N + (V_{Fx+j}/P) \times P_F \quad (j = 0, 1, 2, \dots)$$

egyenletek. Könnyen meghatározható azonban olyan P , ami P_F és P_N közé esik, és amire a fenti egyenletek jobb és bal oldalai bizonyos értelemben a lehető legközelebb vannak egymáshoz. Tekintsük az $1/P$, u_j , v_j , U és V változókra vonatkozó

$$V_{Nx+j} + V_{Fx+j} - (V_{Nx+j}/P) \times P_N + (V_{Fx+j}/P) \times P_F = u_j - v_j \quad (j = 0, 1, 2, \dots)$$

$$\sum_j u_j - \sum_j v_j = U - V$$

$$1/P_N \leq 1/P \leq 1/P_F$$

$$U, V, u_j, v_j \geq 0 \quad (j = 0, 1, 2, \dots)$$

$$\min (U+V)$$

lineáris programozási feladatot.

Az u_j -k (v_j -k) megadják, hogy a j -edik évben a rendelkezésre álló $V_{Nx+j} + V_{Fx+j}$ tőkénél mennyivel kevesebbet (mennyivel többet) ígérnek ki a P járadéktényezővel számolva. U azt mutatja, hogy a tőkéből megmaradtak (a számítás időpontjában) – ha meghaladják, akkor – mennyivel haladják meg a tőkéhez képest kiígért többleteket, a V pedig azt mutatja, hogy a tőkéhez képest kiígért többletek (a számítás időpontjában) – ha meghaladják, akkor – mennyivel haladják meg a tőkéből megmaradtakat. Ily módon a célfüggvény azt kívánja, hogy vagy U vagy V legyen minimális.

Az U minimalizálása azt jelenti, hogy minél kevesebb tőke kerüljön átcsoportosításra a tagok között az egységes járadéktenyező alkalmazása miatt, a V minimalizálása pedig azt, hogy a költségvetésnek minél kevesebbe kerüljön az egységes járadéktenyező alkalmazása. Azért gondoljuk, hogy a különbséget a költségvetésnek kell állnia, mivel a Parlament volt az, amely – ha nem is kitalálta, de megszavazni biztosan – megszavazta az Mpt.-t, gondolunk itt elsősorban az Mpt.-nek a nemi kérdéssel kapcsolatban már idézett részeire. Továbbá azért $U + V$ a célfüggvény, és nem – mondjuk – $U^2 + V$ vagy $U + V^2$, mert mivel a tőkék jelenértékeiről van szó, miért vezetnénk be további transzformációkat. Végül pedig azért a fenti lineáris programozási feladat megoldásából kapott P , és nem

$$P = \frac{\sum_x V_{Nx} \times P_N + \sum_x V_{Fx} \times P_N}{\sum_x V_{Nx} + \sum_x V_{Fx}},$$

mert az előbbi talán kevesebb és kisebb mértékű egyéni számlák közötti átcsoportosítással jár.

Amikor a mindig újramegoldott fenti feladat optimumértéke (egymás után vagy egyáltalán) többször meghalad valamilyen küszöbértéket (azért, mert valamilyen – például demográfiai – paraméterek megváltoztak, vagy a döntéshozó grémium egyszerűen „mellélőtt”), akkor van/lehet szükség a P megváltoztatására.

Ötletünk nagy elismerést minden bizonnyal nem fog aratni. Néhány szolgáltatónak le kell mondania a fedezeti tartalék mozzgatásával járó előnyökről, de megszabadul természetesen az ezzel járó kockázatoktól is. Ezt nyilván nem mindenki tartja majd magára nézve előnyösnek. Nemcsak szolgáltatást tervező pénztárakról, biztosítókról van azonban szó. Az ötlet megvalósulása esetén az eddiginél is kisebb mértékben lesz szükség jelen (intézményes) formájában a Garanciaalapra.

Az, hogy a korábban elképzelt rendszer úgy módosul, hogy csak egyetlen szolgáltató van, ami minden bizonnyal valamilyen állami intézmény, természetesen közel sem azonos azzal az ötlettel, hogy mindenki nyugdíjjárulékát egyéni számlákon vezetik, és valamilyen állampapírhozam szerint kamatoztatják.

RÉTI JÁNOS

Hozzá tartozói ellátások a két pillérben

*Az 1998-ban bevezetett új nyugdíjrendszer a leggyorsabban érzékelhető változásokat a hozzá tartozói nyugdíjak területén hozta. A hozzá tartozói nyugdíjrendszer átalakítása az új jogosultságok megteremtésével nagyban hozzá is járult az új nyugdíjrendszer politikai elfogadtatásához, miközben az alapvető változások jelentőségét és lényegét általában át sem láthatták az érintettek. A társadalombiztosítási nyugdíj területén az özvegyi nyugdíjak új jogosultságnak megfelelő átalakítása 500 ezer nyugdíj átszámítását jelentette, s 1998-ban mintegy 17 milliárd forintos új kiadással járt. A magánnyugdíj esetében is olyan új fogalmakkal ismerkedhetünk, mint a propagandában jelentős szerepet kapott és sokak számára vonzó örökölhetőség vagy az úgynevezett két életre szóló járadék választhatósága. A tanulmány az átalakítás során létrejött bonyolult rendszer néhány elvi problémáját tárgyalja, beleértve a két életre szóló járadék biztosításmatematikai hátterét is.**

Az új nyugdíjtörvénnyel jelentősen megváltozott a hozzá tartozói nyugdíjrendszer is. A változások – szemben a vegyes rendszer csak hosszú távon jelentkező következményeivel – azonnal érintették a társadalombiztosítási ellátásokat. Nem csupán a kifizetett összegek módosultak (jelentősen emelkedtek), nemcsak a hozzá tartozói ellátások fő mértékszabálya változott (az özvegyi nyugdíj a korábbi 50 százalékról 20 százalékra csökkent), hanem a rendszer 19. században kialakult és eddig változatlanul követett alapelvei is átalakultak. Ezzel az új hozzá tartozói nyugdíjrendszer bizonyos értelemben alkalmazkodott a nyugdíjkockázat tekintetében a 20. században bekövetkezett alapvető változásokhoz.

* Köszönettel tartozom *Turkevi-Nagy Emesének* a munkához nyújtott segítségért, de elsősorban *Máté Leventének*, akivel folytatott sokéves alkotó vita nélkül ez a tanulmány nem is jöhetett volna létre.

Réti János, Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság (e-mail: jreti@rontgen.onyf.hu, fax: 270-8181).

Bár a módosítások egy része itt is csak hosszabb távon hat, viszont azonnal átalakult a *többszörös jogosultságok* együttes kezelése. A törvénymódosítás tehát közvetlenül azokat az özvegyeket érintette, akik saját nyugdíjjal is rendelkeznek. Az igen *jelentős jogkiterjesztéssel* járó átalakításból 1998-ban elsősorban csak a pozitívumok és a keletkezett többletkiadás jelentkezett, ezzel együtt azonban felszínre kerültek a bevezetéssel, illetve egyes választott megoldási módozatokkal kapcsolatos ellentmondások is. A gyorsan megszületett alkotmánybírói döntés a jelentős ellátásszűkítéssel járó mértékcsökkenés bevezetését bizonyos esetekre vonatkozóan, még mielőtt a tényleges alkalmazásra sor került volna, hatálytalanította.

Az újonnan bevezetett második nyugdíjpillér – a magánnyugdíjrendszer – fő szolgáltatása a *befizetésmeghatározott életjáradék*, amihez azonban *nem kapcsolódik hozzátartozói nyugdíjrendszer*. Helyette olyan új, a társadalombiztosításban eddig ismeretlen fogalmakat hirdettek meg és alkalmaztak, mint az *örökölhetőség* vagy a *választható két életre szóló járadék*. Ráadásul az új nyugdíjrendszer kidolgozói arra a téves elképzelésre építkeztek, hogy a második pillér első kifizetései csak 10-15 év múlva esedékesek, s ezért a rendszer finomszabályozását, részleteit „ráér” még kialakítani. Nem csoda hát, hogy a két részrendszer összevizsgálása, az átmeneti feltételek kialakítása, a gyakran legbonyolultabb határterületi kérdések megválaszolása elmaradt. Az első – érthető, de joggal kapkodónak is minősíthető – módosítások éppen itt, a hozzátartozói jogosultságok körében következtek be.

Bár az özvegyi nyugdíjak átalakítása a felhalmozódott ellentmondások miatt szükségszerű volt, az elfogadott új rendszer szervesen nem kapcsolódott a vegyes finanszírozású nyugdíjrendszer bevezetéséhez. Inkább úgy fogalmazható: az özvegyi rendszer átalakítása a közvetlenül megjelenő előnyök kapcsán elfogadhatóbbá kívánta tenni a vegyes finanszírozású nyugdíjrendszert a nyugdíjas-társadalom számára. Az előkészítéssel kapcsolatos vita azonban – ahelyett, hogy tisztázta volna lényegi kérdéseket az özvegyi jogosultsággal kapcsolatban – rendkívüli várakozásokat keltett az érintett nyugdíjasok körében. Ezeknek az elvárásoknak a bevezetett rendszer persze nem is felelhetett meg. A másik oldalon, a magánnyugdíjrendszer esetében az örökölhetőség és a választhatóság igen hatásos *hívó szónak* bizonyult az aktív korosztály számára, miközben a propaganda nem mutatott rá a felvázolt rendszer alapvető problémáira, negatívumaira és jelentős kockázataira.

1.

HOZZÁTARTOZÓI ELLÁTÁSOK A TÁRSADALOMBIZTOSÍTÁSI NYUGDÍJRENDSZERBEN

A hozzátartozói ellátások a nyugdíjrendszer legbonyolultabb részrendszerét alkotják, mert megértésükhöz ismerni kell az alapvető jogosultságokon (öregség, rokkantság) kívül a leszármaztatott jogosultságok sokkal bonyolultabb szabályait. Ráadásul a rendszer gyakori átalakítása, hol indokolt, hol indokolatlan módosításai olyan részletszabályokhoz is vezettek, amelyek teljesen eltakarják az egész származékos ellátórendszer alapelveit. Ezért az új rendszer elvi jelentőségű változásai megértéséhez röviden át kell tekinteni a korábbi társadalombiztosítási nyugdíjrendszer özvegyi kockázatkezelő filozófiáját is.

1. 1.

Alapelvek és félreértések

A korábbi nyugdíjtörvények alapelve az „*egy jogosult – egy nyugdíj*” volt. Pontosabban: az eddigi nyugdíjrendszerek kockázatkezelési elve szerint mindig volt, hogy a biztosított melyik kockázat alapján kap – öregségi, rokkantsági vagy hozzátartozói – nyugdíjat, ha a nyugdíjra jogosító bármely kockázat bekövetkezett, a nyugdíj jár, de közülük csak egy, a legkedvezőbb. A kockázatok tehát vagylagosan kapcsolódtak egymáshoz, és nem adódhattak össze. Ha egyetlen személy egyszerre több nyugdíjra volt jogosult, azok ugyan nem veszték el, de közülük mindenkor csak a kedvezőbb volt folyósítható, s a többit *látens*, nem folyósítható jogosultságként határozták meg és tartották nyilván. A többszörös jogosultság tipikusan úgy keletkezett, hogy a saját jövedelem mellett lépett fel egy özvegyi nyugdíj, s mivel általában az özvegyi nyugdíj az alacsonyabb, annak a korlátozására került sor. Az alapelvek bizonyos kivételekkel érvényesültek az 1975. évi II. törvényben.

„Az egy jogosult – egy nyugdíj” alapelv csak akkor lesz érthető, ha figyelembe vesszük, hogy a társadalombiztosítási nyugdíj nem egyszerűen egy meghatározott, bizonyos valószínűséggel bekövetkező kockázati eseményre kötött biztosítás. A nyugdíj fő sajátossága, hogy mindig a kockázat miatt felépő *jövedelemhiányt, vagy jövedelemvesztést kívánja pótolni. A kockázat tehát nem egy valamely időpontban bekövetkező esemény, hanem egy időtartamra fennálló következmény.* Ezért a szűkebb értelemben vett kiváltó kockázati esemény bekövetkezése önmagában nem is teremti meg az ellátásra való jogosultságot,

ha ugyanakkor és közvetlenül erre visszavezethetően nem jött létre a biztosítás keresztül pótolni szándékozott *jövedelemvesztés*g.

A társadalombiztosítási nyugdíj fő biztosítási kockázata *a munkaképesség – mint fő megélhetési forrás – elvesztése vagy tartós csökkenése* miatt bekövetkező jövedelemvesztés pótlása. Ez a *saját jogon szerzett nyugdíj* tárgya, a munkaképesség csökkenése az egyik esetben a megöregedés, a másik esetben a megrokkánás – mint közvetlen kockázati esemény – miatt jöhet létre. Az öregségi nyugdíj esetében a társadalmi viszonyok, szokások határozzák meg, hogy legkorábban milyen életkorban *vélelmezhető* már a munkaképesség jelentős csökkenése, s ettől kezdve a biztosított maga dönti el a nyugdíjba vonulást (kérheti a nyugdíját), s a jövedelemvesztéséget jelzi, hogy a nyugdíjazással együtt általában megszűnik a munkaviszony is (ezt mint feltételt azonban a törvény végrehajtási rendelete 1996-ban tévesen hatálytalanította). A rokkantsági nyugdíjra való jogosultság a törvény szerint deklaráltan is csak akkor jöhet létre, ha az ebből eredő munkaképesség-vesztés meghatározott mértékű tartós jövedelemcsökkenést okoz, s ez folyamatosan fennáll (bár a veszteség mérése meglehetősen nehéz).

A problémák, ellentmondások és félreértések az özvegyi nyugdíjak kapcsán jelentkeztek. Sokan nem tudják, hogy a biztosítási kockázat nem a biztosított halála, másrészt nem értik, hogy függhet egyik nyugdíj(jog) a másiktól. *A társadalombiztosítási nyugdíj – szemben bármely életbiztosítással – sem most, sem korábban nem a halálesemény bekövetkezését tartotta tárgyának. Itt is az a helyzet, hogy a biztosítás a halál miatt fellépő jövedelemhiányt kívánta bizonyos hányadban pótolni* abban az esetben, ha a biztosított halála miatt kieső jövedelem a hátramaradott megélhetési lehetőségét alapvetően érintette, mert *a túlélő hozzátartozó saját munkaképessége is korlátozott*. Ezért a hozzátartozói biztosítás leginkább a kötelező felelősségbiztosítással rokonítható. *Fő jellegzetessége, hogy fennáll a biztosított eltartási kötelezettsége, s ez halála miatt nem teljesülhet. Helyébe akkor és addig lép a biztosító, amikor és ameddig az eltartott munkavégző képessége is korlátozott*. A hozzátartozó munkavégző és jövedelemszerző képességének korlátozottsága igen hasonló a biztosított munkaképesség-csökkenéséhez, s néhány meghatározott, társadalmilag jelentős kockázatot rejtő, a hátramaradott családok számára jellemzően igen nehéz anyagi helyzetet teremtő, tipizálható esetre korlátozódik.

Az összes nagy társadalombiztosítási nyugdíjrendszer eredetileg az egykeresős családmodellre építve határozta meg hozzátartozói ellátórendszerét. Ezen a címen csak a saját jogot nem szerző, *otthon gyerekeket nevelő, háztartásbeli nők és az árván maradt gyermekek részére kívánt nyugdíjat szolgáltatni a család-*

fenntartó biztosított férj halála esetére, és ezt is csak abban az esetben, ha a korábban eltartott, most özvegyen maradt feleségtől a saját jövedelem megszerzése – életkora, állapota vagy éppen az árván maradt gyerekek nevelése miatt – nem is volt társadalmilag megkívánható. Nem adott viszont özvegyi ellátást azoknak, akiktől várható volt, hogy maguk szerezzék meg a megélhetéshez szükséges jövedelmet. A jogosultság bonyolult – gyakran nehezen átlátható – körülírása éppen azért szükséges, mert nem a haláleset a biztosítás tárgya a társadalombiztosításban, hanem az ennek következtében fellépő jövedelemhiány pótlása.

A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek a 19–20. század fordulóján alakultak ki. Az akkor fennálló társadalmi feltételrendszer az eltartási kötelezettséget érthetően csak a férjre értelmezte feleségével és kiskorú gyermekeivel szemben, ezért nem terjedt ki a hozzátartozói biztosítás a férfiakra, akik valójában a biztosítottak. Továbbá fel sem merült az eltartási kötelezettség – s így a hozzátartozói nyugdíjjogosultság – azokkal szemben, akiknek van rendszeres jövedelmük, keresetük vagy nyugdíjuk, mivel ők a biztosított halála előtt sem voltak eltartottak.

Ezt a közelítést vitte tovább az 1975. évi II. törvény is, bár a 20. század első felére jellemző egykeresős családmódelem már nem tipikus: a korábban a háztartásban dolgozó nők a század második felében munkaviszonyba kerültek, kialakult a teljes foglalkoztatás, általános lett a kétkeresős család. Az átalakuló társadalmi feltételrendszer elsősorban a „családfenntartó férj” szemléletét kezdte ki, és az aktív korban meghalt férfiak aktív korban levő feleségét érintette, akik általában már nem voltak eltartottak. Ezzel szemben változatlan maradt – sőt, a gyerekek önálló keresővé válásának meghosszabbodásával még nőtt is – a „kiskorú” gyermekről való gondoskodás problémája, s hosszabb ideig megmaradtak a jogosultság feltételei abban az esetben, ha idős korban a nyugdíjas férj a nyugdíjból tarja el saját jogosultságát nem szerzett feleségét. A teljes foglalkoztatás és nők munkába kerülése ezen is jelentősen változtatott azzal, hogy a nők egyre nagyobb hányadban szereztek maguk is nyugdíjjogosultságot. *A 1975. évi II. törvény bevezetésekor tehát azzal lehetett számolni, hogy a hagyományos hozzátartozói nyugdíjkockázat – az árvaellátás kivételével – lassan, de fokozatosan megszűnik, illetve a különleges élethelyzetekre korlátozódik, bár a folyamat több évtizedig is eltarthat.*

1. 2.

Hozzátartozói ellátások az 1975. évi II. törvényben

Az „egy nyugdíjas – egy nyugdíj” elvet már a 1975. évi II. törvény is azzal a kivétellel fogalmazta meg, hogy megengedte: ha mindkét nyugdíj alacsony, egy – a minimumnál némileg magasabb, mindenkor konkrét összegben meghatározott – szintig a saját nyugdíj kiegészíthető a korábban említett látensnek nevezett özvegyi nyugdíjból. Ezek az úgynevezett *egyesített nyugdíjak*. Ezzel egy tartalmában erősen szociális jellegű, feltételeiben viszont sajátos biztosítási jellegzetességű nyugdíj-kiegészítés keletkezett a nyugdíjrendszerben. Maga az *egyesítési összeghatár* a kilencvenes évek fordulóján néhány év alatt a minimumot alig meghaladó értékről az átlagnyugdíj közelébe emelkedett. Ebben az időszakban az egyesítési kiegészítés mind a kiegészítésben részesülők száma, mind a kifizetett összegek tekintetében az egyik legdinamikusabban emelkedő ellátás lett. Az egyesítési összeghatár 2000 végén 31 416 forint, az átlagos öregségi nyugdíj mintegy 90 százaléka.

Az Alkotmánybíróság két határozata 1990–1991-ben alkotmányellenesnek minősítette a nyugdíjrendszernek azt a kitételét, hogy az özvegyi nyugdíj csak nőknek jár. A módosítások következtében a *férfiak* is korlátozás nélkül jogosultak lettek özvegyi nyugdíjra, bár a jogkiterjesztésnek inkább elvi, mint gyakorlati jelentősége volt. A férfiak számára, feleségük általában alacsonyabb összegű nyugdíjjogosultsága alapján, alacsonyabb özvegyi nyugdíj járt, s mivel saját nyugdíjuk, ha nyugdíjban voltak, általában az átlagnál magasabb volt, a fent leírt folyósítási korlátozás miatt többnyire kis összeget – leggyakrabban azonban semmit sem – kaptak a jogkiterjesztés alapján. Valóságos ellátás lett viszont számukra is az aktív korban bekövetkezett halál esetén megállapítható ideiglenes özvegyi nyugdíj, amikor az özvegyi nyugdíjra jogosult maga sem volt nyugdíjas.

1993-tól 15 évről 10 évre módosult az úgynevezett *feléledési idő* (feléledési időnek azt az időszakot nevezzük, amelyen belül a feltételek változása – elsősorban a korbetöltés – alapján a már egyszer megszűnt özvegyi nyugdíj ismételtelen jár). Könnyen belátható, a feléledés is abból származik, hogy kitől várható – leginkább életkora alapján –, hogy önmagáról gondoskodik, s kitől nem; illetve várható-e az özvegyen maradt hozzátartozótól, hogy a hátralevő időben megszerezze saját nyugdíj-jogosultságát, vagy sem. A 15 éves feléledési idő is „örökségként” maradhatott a 1975. évi II. törvényben, s egy korábbi, szigorúbb jogosultsági feltétellel volt összefüggésben. A női foglalkoztatás általánossá válásával az ilyen jellegű feléledésfogalom is ellentmondásos lett a rendszerben.

Az özvegyi rendszer leglényegesebb módosítása 1993-tól került a törvénybe: ez lehetővé tette, hogy *a halál időpontjától egy évig az özvegy az özvegyi nyugdíjat saját nyugdíjára tekintet nélkül (tehát az „egy nyugdíjas – egy nyugdíj” elvre és az egyesített nyugdíjra vonatkozó korlátozások nélkül) megkaphassa*. Ebben az időszakban a háztartások fix költségei igen jelentősen emelkedtek, s a módosítás a korábban két nyugdíjból fenntartott háztartás egy jövedelemre való átállításának nehézségeit kívánta csökkenteni a nyugdíjas halála esetében. Észre kell venni ugyanakkor, hogy a megváltozott körülmények között a biztosítás célja is fokozatosan ebbe az irányba tolódik el: az özvegyi nyugdíjnak már nem magát a túlélő házastárs létfenntartását kell biztosítania, hanem azt az elveszett jövedelemrészt pótolja, amely a megélhetés magas fix költsége miatt az egyedül maradt jövedelméből (nyugdíjából) tartósan hiányzik.

Az úgynevezett *állandó özvegyi nyugdíj* négy feltétel valamelyike szerint járhat, ha az özvegynek nincs saját nyugdíja, illetve nyugdíja alacsonyabb az aktuális egyesítési összeghatárnál (ez utóbbi esetben a különbséget kiegészítésként):

- az özvegy a korhatárt már betöltötte,
- az özvegy maga is rokkant,
- az özvegy legalább két árván maradt gyermeket nevel,
- a biztosított halála (munkahelyi) baleseti eredetű.

Ha az állandó özvegyi nyugdíj egyik feltétele sem állt fenn, de az elhunyt nyugdíjas volt, vagy megszerzett szolgálati ideje feljogosította volna rokkantsági nyugdíjra, akkor lett az özvegyi nyugdíj *ideiglenes*. A törvény megkülönböztetett még *szülői nyugdíjat* is, ennek önálló ellátásként való szerepeltetése azonban már 1975-ben is oka fogyott lehetett. Ennek ellenére az önálló jogcímet még az 1997-es új törvény is „átörökítette”.

Az első három feltétel azokat az élethelyzeteket kívánta meghatározni, amelyek a társadalombiztosítás kialakulásakor, vagy a 20. század első felében a hátramaradott özvegy jövedelemnélküliségét jelenthették. (A negyedik pedig a munkahelyi baleseti halál fokozott védelmét mutatta.) Nyilvánvaló azonban, hogy az eltartottságból származó jövedelemnélküliséget már 1975-ben sem lehetett volna egyszerűen a nyugdíj hiányával azonosítani.

1. 3.

Az új hozzátartozói nyugdíjrendszer

Az 1998-tól bevezetett nyugdíjrendszer a *független jogosultságok elismerésére* épül, s ez elvileg felszámolta az „egy jogosult – egy nyugdíj” alapelv érvényesítéséből származó sajátos folyósítási korlátozásokat. 1998. január 1-jétől az özvegyi nyugdíj összegét tehát már nem korlátozza, hogy az illetőnek van-e nyugdíja, vagy sem. Ezzel párhuzamosan az özvegyi nyugdíj mértéke az elhunyt tényleges nyugdíjának, illetve az elhunyt részére eszmeileg III. csoportba sorolt rokkantként megállapítható nyugdíjnak a *20 százaléka lett a korábbi 50 százalék helyett, eltekintve az ideiglenes özvegyi nyugdíjtól, amely továbbra is 50 százalékos mértékű maradt.*

Megváltozott az árvaellátások mértékszabálya is: korábban az árvaellátás az özvegyi nyugdíj 50 százaléka volt, ami elvileg a jogszerző eredeti nyugdíja 25 százalékanak felelt meg, valójában azonban a hányad a különböző minimumok alkalmazása miatt jelentősen megemelkedhetett, 1998-tól az elhunyt saját jogú nyugdíjának (vagy eszmei nyugdíjának, ha nem volt nyugdíjas) 30 százaléka lett. A mértékváltozásokkal párhuzamosan *megszűnt az özvegyi nyugdíj minimuma, viszont megmaradt az árvaellátásé:* összességében 2000-ben 14 160 forint, csupán 2440 forinttal kevesebb az öregségi minimumnál. (Az ellátások átlagösszegeihez viszonyítva a minimumok aránytalanok.) Hozzávetőleges becslések alapján megállapítható, hogy az elkezdődő árvaellátások mintegy 70 százaléka minimumszintű.

Átalakult a már korábban is igen bonyolult hozzátartozói nyugdíjrendszer struktúrája is, s ha lehet, még összetettebb lett, mint volt. Az 1975. évi II. törvény alapvetően *állandó és ideiglenes özvegyi nyugdíjakat* különböztetett meg, s az állandó nyugdíjak egy speciális esetének volt tekinthető a szülői nyugdíj is. Mint láttuk, az *állandó* özvegyi nyugdíj vagylagosan meghatározott kritériumok alapján járt, s ha ezek egyike sem teljesült, akkor minősült az özvegyi nyugdíj *ideiglenesnek*. Ennek megfelelően az *állandó ellátás* életjáradék-jellegű volt, vagy a jogosító feltételek bármelyikének fennállásáig járt és jár ma is; míg az *ideiglenes* meghatározott ideig: egy évig. *Az új özvegyinyugdíj-rendszerben az ideiglenesség egyértelműen nem az ellátásfajta megkülönböztetésére, hanem az időbeliségre vonatkozó fogalom lett.*

Az 1998-tól kezdődően bekövetkező halál esetén minden özvegyi ellátás ideiglenesként indul egy általában egyéves időszakra vonatkozóan (kivételek itt is vannak), s annak lejárta után kell megvizsgálni az új (régiben állandó) özvegyi nyugdíj egyéb feltételeinek fennállását. Így minden özvegyi

ellátás 50 százalékos mértékkel indul, majd annak lejártakor vagy megszűnik, vagy átalakul valamilyen más özvegyi jogosultsággá, innen azonban már – a törvény 1998-as szövege alapján – a 20 százalékos mérték alapján.

Az Alkotmánybíróság 5/1998. (III. 1.) határozata alapján a legkedvezőtlenebb esetre, azokra vonatkozóan, *akiktől életkoruk alapján nem várható, hogy a saját nyugdíjra vonatkozó jogosultságot megszerezzék*, „vissza kellett állítani” az özvegyi nyugdíj eredeti, 50 százalékos mértékét. A törvénymódosítás alapján az ideiglenes időszak lejártát követően is 50 százalékos özvegyi nyugdíj jár abban az esetben, ha az rokkantság vagy korhatárbetöltés alapján jár, akkor és ameddig az illetőnek nincs saját jogú nyugdíja. Nyilvánvaló azonban, hogy jelentősen különbözik, hogy valakinek nincs nyugdíja, attól, hogy életkora vagy egyéb ok miatt, nem is várható a saját jogosultság megszerzése. A megoldás „nagyon emlékeztet” a 1975. évi II. törvény ellentmondásos szabályaira: ismét vízvázalasztó lett, hogy az özvegynek van-e saját jogosultsága, vagy sem.

Kisebb jelentőségű módosítás, hogy az ellátórendszerben megszűnt az özvegyi *végkielégítés*. Az 1997-ig működő nyugdíjrendszerben önálló jogosultsági kritériumot jelentett az üzemi baleseti halál esetén megállapított özvegyi nyugdíj. A korábbiakban az úgynevezett *baleseti özvegyi nyugdíj* – egyéb feltételektől eltekintve – *időben korlátlanul járt*, ha a haláleset üzemi balesetnek minősült, vagy visszavezethető volt a korábban bekövetkezett üzemi balesetre. Annak ellenére, hogy az új nyugdíjtörvény is tartalmazza a „*baleseti hozzátartozói nyugellátások*” címét, megkülönböztető szabályok hiányában ilyenkor is csak az általános hozzátartozói ellátások járnak, pontosabban, ezekre az esetekre is csak ugyanazok a szabályok érvényesek, mint általában minden halálesetre.

A törvény nemcsak a múltban keletkezett ellátásokra vonatkozóan, hanem a jövőre nézve is megtartotta az *egyesített nyugdíjat* mint sajátos nyugdíj-kiegészítést, ha mindkét nyugdíj alacsony; sőt az egyesítés összegét bizonyos esetekben – ha egyik nyugdíj sem résznyugdíj – még ki is terjesztette. Ezzel az egyesítési összeghatár korábbi *maximumjellege* is megmaradt, más szempontból azonban sajátos *minimumszabály* lett (ha mind a saját, mind pedig az özvegyi nyugdíj alapja úgynevezett teljes nyugdíj).

Az új hozzátartozói nyugdíjrendszer, de elsősorban a megváltozott mértékszabály értelemszerűen nem volt automatikusan átvihető az igen kiterjedt, mintegy 700 ezer fő-, vagy kiegészítő ellátást folyósító özvegyi rendszerre. A változás két fő tényezőjéből csak az özvegyi jogosultság önálló – tehát más saját jogú nyugdíj lététől független – értékelhetősége volt a már létező ellátások esetében alkalmazható, a mértékszabály változása nem. A változást

sok fő szigorító eleme: az özvegyi nyugdíjnak – az alapul szolgáló saját jogú nyugdíjhoz viszonyított – 20 százalékos színvonalon történő megállapítása csak az 1998. évi halálesetekre vonatkozóan és csak az 1998-ban induló ideiglenes özvegyi nyugdíjak lejártát követően, tehát először 1999-ben került volna alkalmazásra.

Az átmenetet igen bonyolult szabályok alapján határozta meg az új nyugdíjtörvény. Az átállás során szigorúan érvényesült, hogy a már megállapított ellátások esetében senki sem járhat rosszabbul, de ha valaki számára az új szabályok kedvezőbbek, kaphatja az új, *korlátozás nélkül együttfolyósítható 20 százalékos özvegyi nyugdíjat saját nyugdíja mellett, a korábbi egyesített nyugdíj helyett*. Az új özvegyi nyugdíj nem is volt kiszámítható a meglévőből, hanem az elhunyt eredeti nyugdíját kellett – a halál időpontját követően eszmeileg járó nyugdíjemelések alapján – az 1997. decemberi színvonalra emelni, s ez szolgált az új özvegyi nyugdíj alapjául. Ez után az összes nyugdíjösszetevőt fel kellett emelni az 1998. januári emelési szabályok alapján, majd a különböző „nyugdíjelemeket” ismét összerakva meg kellett megállapítani, hogy az új együttfolyósított vagy a régi egyesített nyugdíj a kedvezőbb-e.

1. 4.

Változások számszerűen

1997 decemberében 376 ezer olyan nyugdíjat folyósítottak, amely saját jogon szerzett nyugdíjjal együtt özvegyinyugdíj-kiegészítést is tartalmazott. Ebből 24 ezer fő átmenetileg – a halál bekövetkezésétől számított egy éven belül – mindkét nyugdíjat teljes összegben kapta, 352 ezer főnek pedig az ellátást egyesített nyugdíjként folyósították. Ezeken kívül mintegy 17 ezer fő hasonló konstrukciójú mezőgazdaságijáradék-kiegészítést kapott. Ebben az időpontban az egyesítés összeghatára 20 400 forint volt (+esetlegesen 300 forint egy 1992. évi különleges nyugdíjemelésből), tehát a saját jogon szerzett nyugdíjattal erre az összegre lehetett az elvileg járó özvegyi nyugdíjból kiegészíteni. A fő jellemzőket az 1. táblázat mutatja be, összehasonlítva az új rendszer bevezetése előtti és a két évvel későbbi helyzetet.

A legnagyobb változás, hogy a *látens*, nem folyósított jogosultságok valódi és folyósított ellátásokká alakultak át, sőt az összes hozzátartozói ellátás további mintegy 50 ezer olyan látszólag új jogosultsággal egészült ki, amely régebbi halálesetre volt visszavezethető, de korábban nem is volt nyilvántartva, mert az özvegy nem kaphatott ezen a címen ellátást. Az új nyugdíjrendszer általában az ilyen jogosultságokat is elismerte, s az újonnan beadott igé-

1. táblázat

Hozzá tartozói ellátások 1997 és 1999 decemberében

A hozzátartozói ellátás jellege	1997. december		1999. december	
	létszám (ezer fő)	ellátás (ezer forint/hó)	létszám (ezer fő)	ellátás (ezer forint/hó)
<i>Alapellátások</i>	352	14,9	330	
– Ideiglenes nyugdíj		15,0	14	
– Végkielégítés	0			
– Korhatár alatt, árvaék miatt	27	13,8	26	18,4
– Korhatár alatt, rokkantság (üzemi baleset) miatt		17,0	6	
– Korbetöltött özvegy-szülő	199	16,0		22,2
– Árvaeállítás	111	12,9		
<i>Kiegészítő ellátások</i>				
– Ideiglenes nyugdíj	24	15,3		20,6
– Korhatár alatt, egyesítés				9,7
– Korhatár felett, egyesítés		3,9		7,2
– Korhatár alatt, együttfolyósítás				
– Korhatár felett, együttfolyósítás			401	
<i>Mezőgazdasági özvegyi járadék</i>			17	11,1
– Özvegyi járadék				
– Járadékkiegészítés		5,8	14	
<i>Összesen</i>				
ebből: alapellátás				
Nyilvántartott látens (nem folyósítható) jogosultság	~112			

nyek alapján meg is állapították az özvegyi nyugdíjat. Az új özvegyi rendszer sajátosságaként kell megemlíteni, hogy elenyészően kis számban, de jelenleg is maradt látens jogosultság, abban az esetben, ha a régi 50 százalékos özvegyi nyugdíj kiugróan magas összegű volt az illető saját nyugdíjához képest (ha a saját nyugdíj nem érte el az elhunyt nyugdíjának 30 százalékát sem, nem volt érdemes átváltani az új rendszer együttfolyósítható ellátására).

Végeredményben a ténylegesen folyósítható összes hozzátartozói jogosultság mintegy 160 ezer fővel megemelkedett (akiket a korábbi nyugdíjszabályok kizártak ebből saját vagy özvegyi nyugdíjuk nagyobb összege alapján)

és 1999 végén meghaladja a 910 ezer főt. Ebből valamivel 110 ezret meghaladó az árvaellátások stabilnak tekinthető száma, s mintegy 800 ezer az özvegyi ellátás (elenyésző számban tartalmaz azonban szülői vagy más eltartott hozzátartozó: például testvér számára megállapított ellátást is). Összehasonlításképpen: a KSH [1999] adatai szerint 1999 elején 957 ezer özvegy élt az országban, s ebből 760 ezren 60 évesek vagy idősebbek. Becslések szerint az idős özvegyek 90-95 százaléka ellátott. A hozzátartozói ellátórendszer 1997-ben 86,6 milliárd forintot igényelt, a kiadás 1999-re 134,6 milliárd forintra emelkedett.

A korbetöltött szülő özvegyi nyugdíjak és mezőgazdasági özvegyi járadékok száma azon alapvető változás miatt csökken folyamatosan, hogy egyre több időskorú nő szerzi meg a saját nyugdíjra való jogosultságát, és ezzel szemben az állományban levő saját jogosultság nélküli özvegyek száma folyamatosan csökken. Az erre visszavezethető létszámcsökkenés közel 30 ezer ellátás két év alatt. A szemléletváltozás is az állandó, önmagában álló özvegyi nyugdíj számát „mérésékelté”: ugyanis csupán a fogalmi változás miatt emelkedett az ideiglenes özvegyi nyugdíj számát (1999 végén együtt 40 ezernél több). Az éppen elinduló szülő özvegyi ellátások közül korábban sokkal kevesebb volt csak ideiglenesnek tekinthető, míg az új rendszerben minden özvegyi ellátás ideiglenes az első évben.

Az egyesítési kiegészítések száma 1997 végén közel 370 ezer volt, s ezen ellátásnak csupán mintegy egyharmada (140 ezer fő az ilyen mezőgazdasági járadék-kiegészítéssel együtt), általában a legalacsonyabb nyugdíjjal rendelkezők esetében, maradt meg változatlanul. Kétharmaduk számára előnyösebb volt átváltani az új özvegyi ellátásra, amely mértékében ugyan lényegesen alacsonyabb, viszont folyósítási korlátozástól mentesen, második független jogosultsággént ismeri el az özvegyi nyugdíjat. Az előző csoporthoz hasonlóan az új özvegyi nyugdíjat azok kapják, akiknek korábban nyilvántartott, de látens jogosultságuk volt, vagy nyugdíjjoguk sem volt nyilvántartva. Az új özvegyi rendszer összesen mintegy 410 ezer fő számára lett kedvezőbb.

Mennyibe került az özvegyi rendszer átalakítása? Könnyen belátható, hogy a bonyolult átstrukturálódással járó jogszabályváltozás pénzügyi hatása számvetési és statisztikai eszközökkel, a tényleges kifizetésekből és állományi létszámokból nem határozható meg, mert azok mindig azt mutatják, hogy mi van; ebben az esetben viszont azt kell vizsgálni, hogy ami van, az mennyivel nagyobb, mintha jogszabályváltozás nélkül az 1998-as paraméterek alapján működött volna tovább a rendszer. Egy erre irányuló, 1998-ban elvégzett mikroszimuláció azt vizsgálta, hogy a kettős jogosultsággal rendelkezők közül hányan és milyen feltételek mellett jártak jobban az új rendszer bevezetésé-

vel, s mekkora a már állományban levő özvegyeknek az a köre, amelyet a változás nem érintett. A szimuláció a Nyufig 3,3 százalékos reprezentatív nyugdíjas-adatbázisa 1997. januári és 1998. januári, majd szeptemberi adatainak elemzése alapján készült 15 321 kettős jogosultságú özvegyi ellátás összehasonlítása alapján. Az eredményeket a 2. táblázat foglalja össze.

Az özvegyi rendszer átalakítása, a 20 százalékos szintű özvegyi jogosultság függetlenné tétele a saját jogú nyugdíjtól, a kettős jogosultsággal rendelkező közel 500 ezer fős állomány egészére átlagosan 2750 forinttal emelte meg a nyugdíjszintet. Ebből azonban csak a teljes kettős jogosultságú kör kétharmada részesedett, számukra volt előnyös az átalakítás, nyugdíjuk átlagosan közel 4000 forinttal emelkedett az új özvegyi rendszerre történő áttérés következtében. Ebből a legmagasabb, korábban csak a szóló nyugdíjukat kézhez kapó úgynevezett látens második jogosultsággal rendelkezők állománya átlagosan közel 6000 forinttal – eddigi egyetlen ellátásuk közel 20 százaléknak megfelelő összeggel – kap magasabb nyugdíjat a jogkiterjesztést megelőző állapothoz képest. Mintegy 2500 forinttal – korábbi nyugdíjukhoz képest

2. táblázat

A kettős jogosultságok új feltételeinek hatása az özvegyi nyugdíjak összegére (szimulációs vizsgálat 3,3 százalékos reprezentatív nyugdíjas adatbázis alapján)

Az átalakítás lehetséges esetei	A nyugdíj összege, forint/hó			Létszám- megoszlás (százalék)
	teljes nyugdíj	ebből özvegyi	ebből többlet	
A)Egyesített nyugdíj volt és maradt (ebből kivétel 10 eset*)	24 950 (22 772)	6 539 (11 775)	4 (2063)	30,9 (0,1)
B)Egyesített nyugdíjból lett kedvezőbb – új együttfolyósított nyugdíj	27 513	5 734	2504	38,8
C)Szóló saját jogú nyugdíjból – új együttfolyósított nyugdíj lett	37 650	5 954	5954	28,6
D)Szóló özvegyi nyugdíjból – + új együttfolyósított nyugdíj lett	34 013	10 997	5243	1,4
E)Szóló özvegyi nyugdíj volt és maradt	32 823	32 823	–	0,3
A/és E) csoport: nem előnyösebb az új*	25 040		–	31,2
B/, C) és D) csoport: előnyösebb az új*	31 851		3993	
Összesen	29 729	6 214	2748	100,0

* A 10 kivételes eset az egyesítési összeghatárra történő külön kiegészítéssel lett kedvezőbb, mint korábban. Ezeket az összegzéskor a B)–C)–D) csoportokhoz soroltuk.

10 százalékkal – kapnak többet azok, akik egyesítési kiegészítésüket válthaták át az új özvegyi nyugdíjra. A különbség a két részcsoport között nem az özvegyi jogosultság összegében, hanem abban van, hogy számukra a korábbi nyugdíjrendszer is adott az özvegyi jogosultsághoz ellátást, többletként tehát csak az új és a régi ellátás különbözete jelenhetett meg. Viszont a kettős jogosultságúak egyharmadát – a legalacsonyabb saját nyugdíjjal rendelkezőket –, valamint a csak özvegyi nyugdíjra jogosultakat az átalakítás egyáltalán nem érintette.

Összhangban a nyugdíjkiadás alakulásának makroszámításával, a mikroszimulációból nyert átlagösszegek felhasználásával viszonylag jól megbecsülhető, hogy az özvegyi rendszer átalakítása 1998-ban 16,7 milliárd forintot igényelt.

1. 5.

Következtetések

Összességében az özvegyinyugdíj-jogosultságok 1998. évi átalakítása, a teljes, saját jogosultságtól független 20 százalékos özvegyi nyugdíj bevezetése mindenképpen jelentős előrelépés elsősorban arra tekintettel, hogy a nyugdíjba befogadott társadalmi kockázatok között a megélhetés átlagosnál jóval magasabb egy háztartásra jutó állandó költsége az egyedül maradt megözvegyülők esetében elismerést kapott a nyugdíjrendszerben. Ez, és lényegében csak ez lesz a nyugdíjrendszerben elfogadott özvegyi kockázat, bár egy 10-15 éves átmeneti időszakra még elismerést nyert a régi kockázattertelmezés magasabb szintű ellátást igénylő biztosítása is.

1. A társadalomban jelentős számban élnek még olyan idősök vagy rokkantak, akik számára a megözvegyülés jövedelemnélküliséget jelent, mert nem szereztek, és helyzetüknél fogva a jövőben sem szerezhetnek már saját jogosultságot. Ők ma is házastársuk keresetéből vagy nyugdíjából élnek. Ezen – várhatóan bizonyos hányadban megözvegyülő – réteg számára a 20 százalékos özvegyi nyugdíj elfogadhatatlanul alacsony lett volna. Bár az így érintettek száma a korszakos változások következtében lassan és fokozatosan csökken, a nyugdíjrendszer az ilyen kockázatok kezelését sem utalhatja át egyik évről a másikra a szociális gondoskodás rendszerébe. Az Alkotmánybíróság határozata alapján az 1998. évi törvénymódosítás végül elismerte az idős korban vagy a rokkantak esetében eredeti értelmében a jövedelemnélküliség kockázatát is egy meghatározatlan időszakra. A törvénymódosítás után viszont a két jogosultság – részben az alkalmazott megoldás következtében – ismét nem független egymástól, s egyre többféle özvegyi nyugdíj jöhet létre: van 50 százalékos, 20 százalékos és egyesítési összeg-

határhoz kötött az ideiglenes időszak letelte után is. Ebből sokan úgy érezhetik, hogy éppen az ő jogosultságukat értékeli kevesebbre a nyugdírendszer csak azért, mert van saját nyugdíjuk. A kérdéses élethelyzet a törvényben szabatosan is körülírható lett volna.

2. Ezért is volt súlyos hiányossága az átalakításnak, hogy elmaradt a tényleges társadalmi vita az özvegyi rendszer irányultságáról, a tényleges biztosítási kockázatról és annak korszakos megváltozásáról, sőt, maguk a döntéshozók sem ismerték fel a változtatások tényleges tartalmát. Az özvegyi nyugdíjak színvonala elsősorban a rendszerbe beépülő kockázat mértékétől, másrészt attól függ, mennyit áldoz a társadalom járulékein keresztül a hozzátartozói-özvegyi ellátásra. A társadalmi vita nélkül ezek a kérdések nem tisztázhatók, nem hozhatók egyensúlyba az igények és a hozzájárulások, s így az özvegyi jogosultsággal kapcsolatos várakozások ma is jelentősen elszakadnak a tényleges lehetőségektől. Mindezek miatt nem határozták meg a hozzátartozói nyugdírendszer *önálló és elkülönített járulékfedezetét* sem. Deklarált járulékok hiányában persze sem a biztosított, sem az özvegyen maradt házastársa nem is érzékelheti, hogy a biztosított mennyit fizetett, és azzal milyen jogosultságot vásárolt meg. Még inkább igaz ez, ha nem is tudja pontosan, hogy mire szól ez a biztosítás.

3. Mivel a kockázatváltás nem volt tudatosan végiggondolt, nem kapcsolódott hozzá a jogosultság szisztematikus újragondolása sem. A megélhetés fix költségeiből az elhunyt házastárs jövedelmére jutó rész pótlása ugyanis gyakorlatilag minden megözvegyülőt egyformán érint – függetlenül kortól és gazdasági aktivitástól. Ennek elismerése egy lényegesen egyszerűbb, átláthatóbb rendszert hozhatott volna létre, s ez persze tovább növelte volna a jogosultak számát. A hozzátartozói kockázati rendszer teljes újragondolása hiányában elmaradt a rendszer egyik kiadásmeghatározó kulcsfogalmának, a *feléledési időnek* az elismert kockázathoz kapcsolódó újradefiniálása is.

4. Az 1975. évi II. törvény is meglehetősen bonyolult hozzátartozói rendszert alkotott, pontosabban, vett át a korábbi törvényekből, amelyen ebben az értelemben csak rontott a sok átalakítás és módosítás. Az új hozzátartozói rendszer nem egyszerűsítette, hanem még áttekinthetlenebbé tette az özvegyi nyugdíjak jogosultsági és kiszámítási kérdéseit. A fő probléma abban van, hogy az egyébként már sokat „toldozott-foltozott” rendszer minden elemét átvette az új törvény, s azt még kiegészítette az új lehetőségekkel is, esetenként olyan anyagi jogosultságokat teremtve, amelynek biztosítási alapja is hiányzik. Ide sorolható az az ellentmondás is, hogy szövegszerűen megmaradt, tartalmát tekintve azonban megszűnt a *„baleseti hozzátartozói ellátás”*.

5. Elsősorban a régi nyugdíjrendszer jogosultságainak középpontjában levő *egyesített nyugdíj* fogalmát lett volna mindenképpen indokolt megszüntetni, s ezzel párhuzamosan átmeneti szabályokkal biztosítani azt, hogy a meglévő állomány egyetlen tagját se érje anyagi veszteség az áttérés miatt. Az özvegyi rendszer bonyolultságához nagyban hozzájárult az *egyesítés lehetőségének* fenntartása az új nyugdíjrendszerben – hangsúlyozottan nem a múltban keletkezett és ebben a kategóriában maradt nyugdíjak tekintetében, hanem az 1998-tól megözvegyültek számára. *A megoldás olyan szociálpolitikai elemet tart életben, amely bevezetésekor – még az 1975. évi törvényt megelőzően – szükséges volt, de jelenleg ellenkezik a biztosítási rendszer alapelveivel, egyéb feltétel nélküli szociálpolitikai szükségessége megkérdőjelezhető, ahol viszont a rászorultság tényleges, ott a szociális rendszer más ellátásának kellene belépnie.*

6. Az árvaellátások és az ehhez kapcsolódó özvegyi jogosultságok között meghúzóató ellentmondás csak az *árvaellátások* nagyobb emelésével és az ezen a címen járó özvegyi ellátások megszüntetésével lett volna feloldható. A kialakult kompromisszumos megoldás csökkentette az egy, illetve két gyereket nevelő családok közötti feszültséget. Új ellentmondás keletkezett az árvaellátások magas minimuma és a tiszta társadalombiztosítási – vegyes finanszírozású nyugdíjrendszer között, mivel csökkentett járulékfizetéssel végeredményben ugyanarra az ellátásra lehet jogot szerezni, mint a teljessel, s ez egyoldalúan preferálja a magánnyugdíjrendszert. Az általános mérték 30 százalékra emelése nem teremt semmivel sem nagyobb biztonságot az árván maradtak felnevelésében, mint korábban volt.

7. Az átalakítás többletköltségét maguk a nyugdíjasok, pontosabban a saját jogú és a szóló özvegyi nyugdíjban részesülők fizették meg azon keresztül, hogy 2,5 százalékponttal csökkent a törvény szerinti 1998. évi nyugdíj-emelésük. A nyugdíjrendszer fenntartásában szükséges társadalmi szolidaritás helyett ezen a ponton ismét a nyugdíjasok belső, egymás közötti szolidaritása finanszírozta az átalakítást.

8. A biztosítás logikája alapján semmiképpen sem kifogásolható, de mindenképpen figyelemre méltó az a tény, hogy az átalakítás közvetlen anyagi előnyeit elsősorban és döntően az egyébként is magas nyugdíjjal rendelkező réteg élvezte. Az átalakítás költségeként megjelölt közel 17 milliárd forint mintegy kétharmada az átlagot érezhetően meghaladó nyugdíjakhoz került, s itt valóban nagyobb összeget is jelentett.

9. Miközben maguk az özvegyi jogosultságok nem differenciálódtak jelentősebben, a ténylegesen folyósítható összegek a saját jogosultság eltérése alapján a korábbi erőteljes nivellálódással szemben most jelentősen differenciá-

lódtek. Az özvegyi nyugdíjak további differenciálódása az új 20 százalékos nyugdíj általánossá válásával fog hosszabb idő alatt, az állomány folyamatos kicserélődése következtében érvényre jutni.

2.

HOZZÁTARTOZÓI ELLÁTÁSOK A MAGÁNNYUGDÍJRENDSZERBEN

A nyugdíjreform során létrehozott magánnyugdíjrendszer úgynevezett befizetésmeghatározott nyugdíjrendszer, amelynek legfőbb jellemzője, hogy az aktív életszakaszban a biztosítottak a kötelező rendszer kényszermegtakarításait egyénileg a nevükre szóló tőkeszámlán gyűjtik. Az egy pénztárhoz tartozók annyiban alkotnak kockázatközösséget, hogy azonosan (felhalmozott tőkéjük arányában) részesednek a hozamból vagy a veszteségből, azonosan terheli őket a működtetés költsége. Biztosítási értelemben azonban csak az öregségi járadékos időszakban alakul ki a kockázatközösség a hosszú életben maradás elleni védelem tekintetében: a járadékot a saját számlán felgyűlt tőke határozza meg, viszont közösen fizetik azt, ha a biztosított túléli az átlagos várható élettartamot, s az egyéni számláján elfogy a aktív időszakban felhalmozott tőke.

Az individuális tőkegyűjtő szakasz „magadnak takarékoskodszt” logikájába a kollektíven fedezendő kockázatok elleni védelem nehezen volt beilleszthető, bár a pénztártagok is közösen védekeznek az alacsony hozam ellen a kötelezően képzendő tartalékszámhákon keresztül, vagy arányos kötelező befizetéseket tesznek a pénztárak kollektív állami garanciaalapjának feltöltésére. Így a *rokkantság* – szükségszerűen csak közösen fedezhető – kockázatára a magánnyugdíjrendszer azt az egyszerű választ adja, hogy a megrokkantat visszaküldi a társadalombiztosítási rendszerbe, olyan helyzetet teremtve, mint ha az illető sohasem lépett volna önként vagy kényszerből a magánrendszerbe. Az ilyen megoldás a biztosított egyénnel szemben korrekt, viszont újabb ellentmondást keletkeztet, mert a társadalombiztosítás a rokkantsági kockázatot az aktív járulékfizetőkre terheli, s azok a költségeket járulékbefizetéseik arányában fedezik. Ezért a vegyes rendszerben és a tisztán a társadalombiztosítási rendszerben levők nem egyenlően osztoznak a terheken, mivel járulékmértékük eltérő (Réti [2000]).

Bonyolultabb, de szintén nem ellentmondásmentes a hozzátartozói kockázat kezelése. Mint a bevezető is említette, a magánnyugdíjrendszer erre két új fogalmat alkotott: *az örökséget az aktív korban és választható két életre szóló járadé-*

kor az inaktív korban. Mindkettő *individuális*: az aktív korban a felhalmozott tőke örökölhetősége definíció szerint ilyen; a két életre szóló járadék esetében pedig a választhatóságból következik, hogy a megőzvegyülés kockázata nem az összes biztosítottat terheli, még csak azokat sem, akik ezt a formát választották. Ha végiggondoljuk a két életre szóló járadékot, arra a következtetésre jutunk, hogy – mivel az ellátás összege a választott járadékformától függ – valójában a hozzátartozói ellátás tekintetében a biztosított saját kedvezményezettjével alkotja a „kétszemélyes kockázatközösséget”. Valódi kollektív kockázatkezelés tehát nincs a magánnyugdíjban.

Az individuális logika csak akkor fogadható el egy kötelező nyugdíjrendszerben (s ebbe a vegyes finanszírozású rendszer magánnyugdíjpillére is beletartozik), ha a kockázat társadalmi veszélyessége olyan mértékben csökkent vagy megszűnt, hogy az erre vonatkozó kötelező biztosítás már feleslegessé vált. Ennek viszont minden biztosítottra egyformán kell vonatkoznia, függetlenül attól, hogy a magánnyugdíjrendszer tagja-e, vagy maradt a társadalombiztosításban. Ha egy kötelező biztosítás az egyik résztvevő számára kötelező, a másokra viszont nem, akkor az vagy nem képes megfelelni annak a célkitűzésnek, amelyre létrehozták, vagy előnytelen azon az oldalon, ahol erről a biztosítottak – saját helyzetük alapján – nem dönthetnek.

Az előző részben kifejtettekből következik, hogy a hátramaradotti kockázat az aktív korban semmiképpen sem csökkent, sőt, bizonyos szempontból erősödött: az árván maradottakról való kollektív gondoskodás – az igen magasnak tekinthető aktív kori halálozás miatt – még fontosabb, mint korábban, s mindenképpen indokolt lenne az ellátás emelése is. A tömege miatt lényegesen nagyobb terhet jelentő inaktív kori kockázat átalakult: az ellátás mértéke jelentősen csökkent, miközben az érintettek száma sokkal nagyobb, a „megmaradt” kockázat társadalmi veszélyessége viszont kétségtelen.

Megoldatlan a magánnyugdíjrendszerben a hátramaradotti ellátás jogosultjainak problémája is. Erre a magánnyugdíjrendszer a *kedvezményezett* fogalmát vezette be: a biztosított maga dönt arról, hogy kit vagy kiket jelöl meg örökösének, és azok milyen mértékben részesednek a számláján felgyűlt tőkéből. A társadalombiztosítás igen bonyolult, de egyértelmű szabályok alapján állapítja meg a hátramaradottak jogosultságát, összhangban a társadalmi viszonyokkal és más törvényekkel, s ebben nem lehet tekintettel az elhunyt biztosított egyéni szimpátiájára. A magánnyugdíjtörvény alapvető tévedése, hogy a biztosított a szabad rendelkezésű vagyonát (tulajdonát) hagyja tetszőleges kedvezményezett(jei)re, pedig mint láttuk, eltartási kötelezettségét kellene „átörökíteni” a biztosítóra.

2. 1.

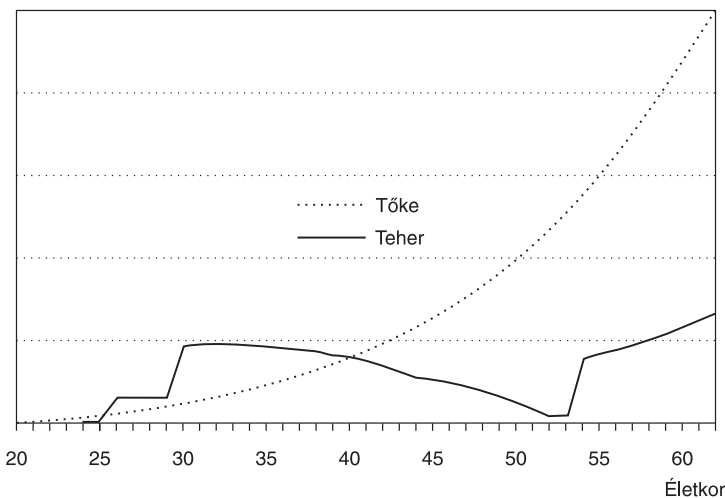
Az örökség mint ellátás

Ha összehasonlítjuk a két pillér hozzátartozói ellátórendszerét, még egy jelentős elvi különbség állapítható meg: a magánnyugdíjrendszerben az aktív kori halál esetén a kedvezményezettek egyetlen forrásból részesedhetnek, ez a hátramaradott egyéni tőkeszámlája. Ebből következik, hogy *minél több a hátramaradott, annál jobban felaprózódik* az egy kedvezményezettre jutó örökség. Ez hasonlít a társadalombiztosítási nyugdíj özvegyi ellátásának *megosztásához*, ha egyszerre több jogosult van. Élesen szemben áll azonban az árvaellátással, amely a jogosult *árvák számától független*. Jelentős különbség az is, hogy a társadalombiztosítási nyugdíj az árvaminimumot alkalmazza, s ebben nem is tesz különbséget a vegyes rendszer tagjai és a tisztán a társadalombiztosításból ellátásra jogosultak között, s mint láttuk, az árvaellátások döntő része a minimális összeget kapja. Bár a megoldás célszerű, ellentétes azzal, hogy a vegyes rendszer tagjai a társadalombiztosításból 75 százalékos szintű ellátást kaphatnak, és a hiányzó 25 százalékot a magánnyugdíjrendszernek kellene fedeznie.

Kiemelésre érdemes az is, hogy az *örökség egy összegben felvehető* szolgáltatás, míg a hozzátartozói nyugellátás havi járadék. Nyilvánvaló, hogy a felgyűlt tőke visszaadása a pénztárakat mentesíti a szolgáltatás tevékenységtől, a tőke egyszeri felvétele (és elköltése) azonban ellentétes az ellátás alapvető céljával.

A továbbiakban arra keressük a választ egy igen leegyszerűsített, de reális arányokat kifejező „számpélda” alapján, hogy mikor fedezheti a felgyűlt tőke a magánnyugdíjrendszerben a várható teljes társadalombiztosítási ellátás egy-egyedét. A felhalmozás folyamata a biztosított életében exponenciális tőkénövekedést eredményez, és a halál időpontjáig tart. Az ekkor kezdődő hozzátartozói ellátások jelenértékét azok száma, összege és várható időtartama határozza meg. Ezt mutatja az *1. ábra*. (Megjegyezzük ugyanakkor, hogy a nyugdíjtörvény „pongyolasága” nem teszi lehetővé egy pontosabb hosszú távra szóló számítás elvégzését, mert hiányoznak, ellentmondásosak vagy kidolgozatlanok a nyugdíj-megállapítás távlati szabályai.)

A példában szereplő 18 éves korától biztosított személy 24 éves korában házasodik, 26 éves korában születik az első és 30 éves korában a második gyereke, feltéve, hogy nem hal meg idő előtt. A példa arra épül, hogy a második árvaellátás a gyermek 22 éves koráig, felsőfokú tanulmánya befejezéséig jár. A második árvaellátás egy ugyanilyen hosszú ideig tartó özvegyi nyugdíjat is implikál.

1. ábra

A felgyűlt tőke és a hozzátartozói tb-teher egynegyede különböző életkorban bekövetkező halál esetén. (Nominális összegek a halál időpontjában: bérnövekedés 5 százalék, tagdíj 6 százalék, kamat 6 százalék, folyó költség 5 százalék.)

A magánnyugdíjrendszerre háruló eszmei hozzátartozói teher – a társadalombiztosítási ellátások egynegyedének „tőkeértéke”, a továbbiakban *várománya* – már az első gyermek megszületésekor átlépi a felhalmozott tartalmakat, és még magasabbra ugrik, ha megszületik a második gyerek is. Innentől kezdve a váromány lassan csökken, ahogy a gyerekek nőnek, és ezért az ellátások várható folyósítási tartama rövidül, miközben a felhalmozás természetesen gyorsan emelkedik. 50 éves kor felett a teher ismét emelkedni kezd akkor, ha a hozzátartozói ellátás megszűnése és a korhatár betöltése közötti idő kevesebb a feléledési időnél, s az özvegy ismét egy hosszú időre szóló életjáradékra lesz jogosult. (Az itt bemutatottnál lényegesen szélsőségesebb példa is konstruálható három vagy több árván maradt gyermek esetén; vagy akkor, ha a korai halál utáni özvegyi nyugdíj olyan késői korban fejeződik be, hogy az özvegyi nyugdíj feléled a korhatár betöltésekor.)

Az 1. ábráról leolvasható, hogy csak 40 éves kor körül – 20-22 évi biztosítás után – bekövetkező halál esetén fedezheti az örökség a hozzátartozói ellátások szükséges összegét a magánnyugdíjrendszerben, ha a halál 2-3 tartós hozzátartozói jogosultságot támaszt. *Korai halál esetén tehát esélye sincs annak, hogy a társadalmilag legnagyobb veszélyt jelentő hozzátartozói kockázat, az árván maradtak ellátásának biztosítása megvalósuljon a magánnyugdíjrendszerben, mert az eltelt biztosítási idő túl rövid a szükséges tőke összegyűjtéséhez, ha a kockázatkezelés indi-*

vidualizált tőkegyűjtésén alapul. Érdeemes szemügyre venni a másik oldalt is: 40 éves kor felett a tőke rohamosan emelkedik, miközben a hozzátartozói teher mérséklődik. A következtetések jelentős részben rokoníthatók *Bod* (1999) véleményével.

Az aktív életszakasz második felében bekövetkező halál esetén – az adott élethelyzettől függően – a szükséges ellátást 3–4-szeresen fedező tőke jön létre. A rendszer ebben az életszakaszban már többszörösen túlbiztosított lesz, s olyan összegeket tud szolgáltatni a hátramaradottaknak, amely a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer ellátásait alapul véve már „feleslegesnek minősül” a kockázat biztosítása szempontjából. (Bár téves lenne a várományi teher összegét – a nyugdíjrendszer elígérkezését – a kockázat veszélyességével azonosítani, annak mérőszámaként használni, a két fogalom között nyilvánvaló az összefüggés.) A társadalombiztosítás *kockázatmegosztása* a 40 év felettiek halálakor keletkező „hagyatéki többletből” és a minden biztosítottra terhelte „eszmei hozzátartozói járulékból” képes fedezni a biztosítottak korai halála esetén fellépő, az egyéni befizetésnél lényegesen nagyobb terheket és a jóval nagyobb időskori hozzátartozói ellátásokat. Ilyen *kollektív kockázatmegosztás nélkül a hátramaradottak biztosítása magánnyugdíjrendszerben megoldhatatlan.*

Az örökségre alapozott rendszer ellentmondása még élesebb a magánnyugdíjrendszer életének jelenlegi kezdeti, „beérési” időszakában. A biztosítottak (önként átlépők) kormegoszlása ugyan eltér az aktív korban levők korstruktúrájától, a kérdéses 40 éves korig azonban ahhoz nagyon közelálló, és legmagasabb a részaránya a hozzátartozói ellátások terhe szerint leginkább veszélyeztetett 30 éves korban levőknek. A tőkefelhalmozás szempontjából azonban mindenki pályakezdő, mert hozott tőkéje nincs a magánnyugdíjrendszerben. Ezért volt súlyos tévedés a rendszer működését arra alapozni, hogy az első ellátási kötelezettségek csak 10–15 évvel a bevezetést követően keletkeznek. 1998–1999-ben persze kiderült, az átlépettek közül néhányan elhunytak, s az utánuk maradt hagyatékok gyakorlatilag 0. Az „elkapkodott” törvénymódosítás – minden előkészítő szakértői vélemény ellenére – visszamenőleges hatállyal és minden időbeli korlátozás nélkül lehetővé tette, hogy bármelyik kedvezményezett a rá jutó hagyatékokat vissza tálhassa a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerbe, s ezzel 75 százalékos szintű ellátás helyett 100 százalékos ellátásra legyen jogosult.

Nyilvánvaló, hogy a 30–40 éves korban a magánnyugdíjrendszerbe átlépő özvegye méltánytalanul kedvezőtlen helyzetbe került, mert a biztosított az átlépéskor „lemondott” megszerzett jogosultsága egynegyedéről egy majdani nagyobb nyugdíj reményében, s ez a korai halál miatt semmiképpen sem

realizálódhat. Az átlépőt általában nem is figyelmeztették döntése esetleges negatív következményére, például arra, hogy halála esetén az özvegye, árvája alacsonyabb összegű nyugellátást kaphat, s ezt semmiképpen sem pótolhatja az „örökség” intézménye. Mindez elsősorban a biztosítási propaganda és felvilágosítás felelőssége. Nyilvánvaló azonban az is, hogy a „kockázati esemény” bekövetkezése után visszacserélni a feltételeket – egy éppen erre az esetre vonatkozó kedvezőbb formára – semmilyen biztosításban sem lehet. A jelenlegi helyzet leginkább arra hasonlít, mintha a tűz után lenne módosítható egy tűzkárbiztosítás. *Az alkalmazott megoldás egyoldalúan hárítja át a következményeket a társadalombiztosítási nyugdíjra*, miközben az „örökség” intézményével jól járók – és mindazok, akik egyáltalán nem szerezhetnek több jogosultságot a társadalombiztosításban – teljes összegben felveszik hagyatéki részüket. (Az érvényes szabályozás olyan mértékben hibás, hogy nem is racionális a házastársat érdemleges hagyatéokra kijelölni: a legnagyobb „összhagyatéék” akkor keletkezik, ha a házastárs csupán 1 forintra jogosult a kedvezményezettek között.)

2. 2.

A két életre szóló járadék

A magánnyugdíjrendszer másik ellátása: a két életre szóló járadék valódi életjáradék. A továbbiak megértéséhez érdemes felidézni a járadékbiztosítás demográfiai-matematikai alapjait. Jelölje x , y és z a férfiakat, a nőket és az együttes halálozás alapján számított eszmei (a két nemre átlagolt) népességet, illetve ezek életkorát. Legyen l_x , l_y és l_z a *megélési valószínűsége* x , y , z éves korban ($l_0 = 1$ és a maximális életkor: $T = 100$ év), illetve a p_x , p_y , p_z annak a valószínűsége, hogy valaki éppen a jelzett korban hal meg ($\Sigma p = 1$), továbbá legyen az $m_x^{x_0}$, $m_y^{y_0}$, $m_z^{z_0}$ az a feltételes valószínűség, hogy az x_0 , y_0 , z_0 éves kort megélt milyen valószínűséggel hal meg ez után x , y vagy z éves korában. (A továbbiakban az írásmód egyszerűsítése érdekében az m feltételes valószínűségeket felső indexét elhagyjuk.) Kiemelt jelentőségű fogalom a *még várható élettartam*: az \bar{e}_x , \bar{e}_y , \bar{e}_z azt méri, hogy az x , y , illetve z éves életkort megélt – az adott halandóság mellett – átlagosan még hány évig él. A biztosítás-matematikai alapokról áttekintést ad Bod (1992) és Michaletzky (1997).

Az F1. táblázatban az 1998. évi halandósági valószínűségeket közöljük 50 éves kortól kezdődően [KSH (1999)]. A táblázat bemutatja az *átlagolt halandósági mutatókat* is, mivel ezeknek kitüntetett szerepe van a magánnyugdíjrendszer járadékainak számításakor.

2. 3.

Hány évig tart?

Tételezzük fel, hogy ezek a halandósági valószínűségek jól jellemzik a biztosított sokaságot, tehát a nem és kor szerinti halandóság független a biztosítottak családi állapotától. Ez egyébként biztosan nem teljesen igaz, mert ismert, hogy idős korban a megözvegyültek halandósága némileg magasabb, mint a házasoké. Pontos adatokkal azonban erre vonatkozóan nem rendelkezünk, és a továbbiakban ettől a problémától el is tekintünk.

A két életre szóló járadék a nyugdíjba vonuló biztosított élete végéig és azon túl a megjelölt kedvezményezett – amennyiben túléli – élete végéig tart (vagy korlátozott megoldásként lehet az elején vagy a végén meghatározott időtartamú is). A kedvezményezett járadéka a biztosított életjáradékának meghatározott hányada. A két életre szóló járadék választásáról, kedvezményezettjéről és a túlélő hozzátartozónak szánt hányad mértékéről a nyugdíjazásakor kell dönteni. Nem árt emlékeztetni arra: *minél nagyobb a hozzátartozói ellátás induláskor megadható hányada, annál alacsonyabb lesz a jogosult járadéka*. Ezért a magánnyugdíjrendszerben itt sem érvényesül a kollektív kockázatvállalás. (Jelezzük, hogy a továbbiakban a jogosult–kedvezményezett kapcsolatát házastársi viszonynak nevezzük, bár mint láttuk, a jogi definíció ennél annyival lazább, hogy a kedvezményezett – a jelenlegi szabályozás szerint – bárki lehet.)

A két életre szóló járadék biztosításmatematikai feltételeinek vizsgálatához először meg kell határozni, hogy hány évig él átlagosan a továbbélő házastárs. A vizsgálathoz rögzítsük, hogy éppen hány évesek valamelyikük nyugdíjazásakor, legyen ez x_0 és y_0 . Az első pillanatra talán meglepő, de a későbbiekből könnyen belátható: nincs kitüntetett szerepe annak, hogy éppen a férj, vagy a feleség készül-e nyugdíjba. Nyilvánvaló, hogy amennyiben a halál a nyugdíjazástól számított $x - x_0$ és $y - y_0$ év múlva következik be, a továbbélő házastárs kezdőponttól megélt éveit a

$$\max(x - x_0 + 1/2 ; y - y_0 + 1/2)$$

határozza meg. Ennek éppen $M_{yx} = m_x m_y$ a valószínűsége ($\sum m_x m_y = \sum m_x \sum m_y = 1$). Ezek után bevezethetjük az

$$E_{yx} = M_{yx} \max(x - x_0 + 1/2, y - y_0 + 1/2) \quad x_0 \leq x \leq T \text{ és } y_0 \leq y \leq T$$

mátrixot az együttes járadék hosszának vizsgálatához (itt és a továbbiakban a sorok a feleség, az oszlopok a férj életkorát jelölik), valamint a

$$Z_{yx} = M_{yx}(y - y_0 - x + x_0)$$

mátrixot – a félévek itt kiesnek – annak meghatározásához, hogy meddig tart a túlélő házastársnak folyósítandó járadék.

Rögtön feltűnhet, hogy a Z_{yx} az (y_0, x_0) kezdőponttól vett diagonális mentén egy negatív és egy pozitív részre válik szét, miközben a diagonális 0. Ez ugyanis éppen azokat tartalmazza, amikor a házastársak azonos évben – a nyugdíjazástól azonos távolságra – halnak meg, így túlélésről nem beszélhetünk (vagy az csak egy itt figyelembe nem vett töredékév lenne). A diagonális alatt a feleség, a diagonális felett a férj továbbélésével számolhatunk.

A felbontás eredménye az Y_{yx} és az X_{yx} mátrix azzal, hogy

$$Z_{yx} = Y_{yx} - X_{yx} \text{ és}$$

$$Y_{yx} = M_{yx}(y - y_0 - x + x_0), \quad \text{ha } x - x_0 \leq y - y_0, \text{ egyébként } 0,$$

$$X_{yx} = M_{yx}(x - x_0 - y + y_0), \quad \text{ha } y - y_0 \leq x - x_0, \text{ egyébként } 0.$$

Könnyen belátható az is, hogy a két életre szóló járadék szempontjából mindig csak az egyik mátrixnak van jelentősége: amennyiben a jogosult a férj, és a hátramaradó a feleség, csak az Y mátrixban kifejezett reláció érdekes a járadék szempontjából, mert ez azokat és csak azokat az eseteket mutatja, amikor a feleség éli túl a férjét. A fordított eset szempontjából, ha a feleség a két életre szóló járadék választására jogosult nyugdíjba készül, a vizsgálandó eseteket – amikor a férj túlélheti a feleségét – az X mátrix tartalmazza.

Az eddigiekből következik, hogy az

$$\bar{e}_{y_0x_0} = \sum_{y=y_0}^T \sum_{x=x_0}^T E_{yx} = \sum_{y=y_0}^T \sum_{x=x_0}^T M_{yx} \max(x - x_0 + 1/2, y - y_0 + 1/2)$$

éppen azt a várható élettartamot jelöli, ameddig a járadékfolyósítás tart,

$$\bar{y}_{y_0x_0} = \sum_{y=y_0}^T \sum_{x=x_0}^T Y_{yx} = \sum_{y=y_0}^T \sum_{x=x_0}^T M_{yx}(y - y_0 - x + x_0), \quad x - x_0 \leq y - y_0$$

$$\bar{x}_{y_0x_0} = \sum_{y=y_0}^T \sum_{x=x_0}^T X_{yx} = \sum_{y=y_0}^T \sum_{x=x_0}^T M_{yx}(x-x_0-y+y_0), \quad y-y_0 \leq x-x_0$$

pedig a kedvezményezett hozzátartozó várható túlélési ideje években.

Visszatérve az E , X , Y mátrixokhoz, vizsgáljuk meg kissé részletesebben a mátrixok elemeit! Képezzük az $E - Y$ és az $E - X$ mátrixot. Vegyük észre, hogy az $E - Y$ minden sora azonos, eltekintve a benne soronként szereplő m_y -től, és fordítva, $E - X$ minden oszlopa egyforma, eltekintve az m_x -től.

Az $E - Y$ felírható úgy, mint:

$$E_{yx} - Y_{yx} = \begin{cases} m_y m_x [\max(x-x_0+1/2, y-y_0+1/2) - \\ -(y-x-y_0+x_0)], & \text{ha } y-y_0 > x-x_0 \\ m_y m_x [\max(x-x_0+1/2, y-y_0+1/2)], & \text{ha } x-x_0 \geq y-y_0 \end{cases}$$

Könnyen belátható, hogy akármilyen az x és y közötti reláció, mindkét eset ugyanarra az eredményre vezet:

$$E_{yx} - Y_{yx} = m_y m_x (x-x_0+1/2).$$

És ugyanez hasonlóan $E - X$ -re:

$$E_{yx} - X_{yx} = \begin{cases} m_y m_x [\max(x-x_0+1/2; y-y_0+1/2) - \\ -(x-y-x_0+y_0)], & \text{ha } x-x_0 > y-y_0 \\ m_y m_x [\max(x-x_0+1/2; y-y_0+1/2)], & \text{ha } y-y_0 \geq x-x_0 \end{cases}$$

amelyből

$$E_{yx} - X_{yx} = m_y m_x (y-y_0+1/2)$$

adódik az egyszerűsítések után.

A keresett várható élettartamokra tehát a következő eredményt kapjuk:

$$\bar{e}_{y_0x_0} - \bar{y}_{y_0x_0} = \sum_{y=y_0}^T m_y \sum_{x=x_0}^T m_x (x-x_0+1/2) = \bar{e}_{x_0} \sum_{y=y_0}^T m_y = \bar{e}_{x_0},$$

$$\bar{e}_{y_0x_0} - \bar{x}_{y_0x_0} = \sum_{x=x_0}^T m_x \sum_{y=y_0}^T m_y (y-y_0+1/2) = \bar{e}_{y_0} \sum_{x=x_0}^T m_x = \bar{e}_{y_0}.$$

A levezetés persze csupán egy természetes és triviális tényt igazolt, és semmilyen meglepő eredményre sem vezetett: *a két életre szóló járadék folyósí-*

tásának időtartalma a nyugdíjba menő várható élettartamának és házastársa várható túlélési idejének összege az adott életkorpárra vonatkozóan. Vagy másként fogalmazva: amennyivel nagyobb a várható élettartama a nyugdíjazásakor – és mindegy, hogy éppen melyikük megy nyugdíjba – a feleségnek, annyival kisebb az időtartamban értelmezett és években mért túlélési lehetősége a férjének, és fordítva.

Vezessük még be az előzőek mintájára az $\bar{e}'_{y_0x_0}$, $\bar{y}'_{y_0x_0}$ és $\bar{x}'_{y_0x_0}$ jelöléseket azon várható élettartamokra, amelyek megfelelnek a fenti fogalmaknak, de számításukban az M'_{yx} , az $m_z^{y_0}$ és $m_z^{x_0}$ átlagolt halandóságból származik. (Felhívjuk a figyelmet arra, hogy bár a házastársak halandósága ennél a változatnál azonos, mert mindkettő az átlagolt halandóság, az m feltételes valószínűségek az $y_0 \neq x_0$ esetben eltérnek egymástól.)

A fentiek alapján kiszámítható várható élettartamokat: a két életre szóló járadék várható tartamát, illetve a feleség és a férj várható továbbélési idejét ($\bar{e}_{y_0x_0}$, $\bar{y}_{y_0x_0}$ és $\bar{x}_{y_0x_0}$) közli a mellékelt F2. táblázat az 1998. évi tényleges, az F3. táblázat az átlagolt halandóság alapján ($\bar{e}'_{y_0x_0}$, $\bar{y}'_{y_0x_0}$ és $\bar{x}'_{y_0x_0}$) a házastársak életkora szerint egy 10-10 éves életkortartományon.

2. 4.

Két életjáradék

A biztosításmatematikában járatosak ezen a ponton bizonyosan hiányolni kezdik a tényleges kamatláb vagy az azt helyettesítő technikai kamatláb bevezetését, amitől persze a végső járadékképletek is sokkal bonyolultabbak lennének majd. Az ebből származó „bonyodalmak” azonban elkerülhetők, mert felfogásunk szerint a magánnyugdíjrendszer egyetlen adekvát járadéksémája az úgynevezett *hozamindexált járadék* lehet, ahol a járadék kötelező éves emelése az éppen elért hozammal egyenlő. Egy ilyen járadék meghatározásához viszont szükségtelen a technikai kamatláb bevezetése és meghatározott értéken történő rögzítése [Réti (1999)]. Hangsúlyozzuk, nem arról van szó, hogy a technikai kamatláb 0, s ezért nem kell vele számolni, hanem, arról, hogy a járadék kezdőértéke független a később megvalósuló és időben változó hozamtól (a tényleges kifizetett járadék – a kezdő időponttól eltekintve – persze igen), s ezért nincs szükség a technikai kamatláb feltételezésére sem. Röviden: a technikai kamatlábbal azért szükségtelen *előre*, a járadék megállapításakor számolni a hozamindexált járadék esetében, mert a járadék egész tartama alatt *ténylegesen realizált hozam* évről évre nyugdíj-emelésként jóváíródik.

A magánnyugdíjrendszer sajátossága, hogy a törvény előírja az *átlagolt halandóság* alkalmazását, tehát a két nem tényleges (feltételezhető) és a járadék megállapítása esetén számításba vehető halandósága szükségképpen eltér egymástól. Ez a törvényi előírás abból következik, hogy a kötelező társadalombiztosítási nyugdíjrendszerben diszkriminatív lenne, ha azonos tőkéből (és/vagy azonos jogfelhalmozásból) eltérő összegű nyugdíjak keletkezhetnének, vagy másként megfogalmazva: a biztosítottak nem egy, hanem két kockázatközösséget alkotnának a nemek szerint elkülönítve, ha érvényesülhetne a nyugdíjban a nemek eltérő halandósága.

Legyen ezen megfontolások alapján, bizonyítás nélkül, hogy a *férfiakra* x_0 éves korban a J járadék, feltéve, hogy feleségük ekkor y_0 éves:

$$J_{x_0}^{y_0} = \begin{cases} \frac{K/\kappa}{12[\bar{e}'_{x_0} + \delta_1 + \delta(\bar{y}'_{y_0x_0} - 1)]}, & \text{ha } \bar{y}'_{y_0x_0} > 1 \\ \frac{K/\kappa}{12(\bar{e}'_{x_0} + \delta_1\bar{y}'_{y_0x_0})}, & \text{ha } \bar{y}'_{y_0x_0} \leq 1, \end{cases}$$

ahol K a felhalmozott tőke és κ a folyó költségeket kifejező tényező ($1 +$ költséghányad). Ez utóbbit a továbbiakban az egyszerűség kedvéért 1 -nek tekintjük. A δ_1 és δ pedig a kérdéses hozzátartozójáradék-hányad a túlélés első évében, illetve a további időszakban. És ugyanez értelemszerűen az y_0 éves nőkre, ha férjük x_0 éves:

$$J_{y_0}^{x_0} = \begin{cases} \frac{K/\kappa}{12[\bar{e}'_{y_0} + \delta_1 + \delta(\bar{x}'_{y_0x_0} - 1)]}, & \text{ha } \bar{x}'_{y_0x_0} > 1 \\ \frac{K/\kappa}{12(\bar{e}'_{y_0} + \delta_1\bar{x}'_{y_0x_0})}, & \text{ha } \bar{x}'_{y_0x_0} \leq 1. \end{cases}$$

A meghatározandó H hozzátartozói járadék pedig

$$H_{x_0}^{y_0} = \begin{cases} \delta_1 J_{x_0}^{y_0} & 1 \text{ évig,} \\ \delta J_{x_0}^{y_0} & 1 \text{ éven túl.} \end{cases}$$

2. 5.

Eredmények

Négy esetet vizsgálunk, bár természetesen más feltételek is lehetségesek:

– 0 változat: *a tőke teljes összegét a biztosított maga használja fel, a túlélő hozzátartozóra semmit sem hagy* ($\delta_1 = \delta = 0$),

– tb-változat: *a járadékot úgy kell megállapítani, hogy a túlélő házastárs 1 évig a járadék felében, ettől kezdve az eredeti jogosult életjáradékának 20 százalékában részesedhessen élete végéig* ($\delta_1 = 0,5$ és $\delta = 0,2$),

– 50 százalékos: *ebben az esetben a túlélő házastárs élete végéig 50 százalékos járadékot kaphat* ($\delta_1 = \delta = 0,5$),

– teljes összegű: *ha a túlélő ugyanazt a járadékot kapja, mint az elsődleges jogosult, a járadék a teljes folyósítási időszakban azonos lesz* ($\delta_1 = \delta = 1$).

Legyen a nyugdíjazáskor $y_0 = 57$ és $x_0 = 62$, és mindkét érintettet nyugdíjkespesnek tartjuk. Feltehető persze, hogy mire a két életre szóló járadék ténylegesen nagyobb számban alkalmazásra kerülne – a 2020-as években – a nyugdíjba vonulási életkor – elsősorban a nők esetében – ennél már némileg magasabb lesz. A kezdő életkorok szempontjából ennél is jelentősebb, hogy mekkora a szokásos és a tényleges korkülönbség a házastársak között. Ezért is hangsúlyozzuk, a bemutatott példával szemben a nyugdíjba vonulás időpontjának és a nyugdíjképeseknek nem kell azonos naptári évre esnie a két házastárs esetében. Itt a jelenlegi körülményeknek inkább megfelelő életkorokat tekintjük kezdőértéknek, de a számítás más esetekre is ugyanígy elvégezhető lenne.

Először a nemek szerinti tényleges halandóság alapján számítható élettartamokat vizsgálhatjuk a két életre szóló járadék alkalmazása esetén, a számítás eredményét a 3. táblázat foglalja össze.

Ugyanezen mutatók értéke kiszámítható az átlagolt halandóság szerint is (4. táblázat), s nem meglepő, hogy ebben az esetben az előzőektől jelentősen eltérő értékeket kapunk.

Érdeemes megfigyelni, hogy a kétféle halandóság alapján számított életkilátási mutatók még véletlenül sem esnek egybe, és az adott korfeltételek mellett a tényleges várható folyósítási idő 0,8 évvel magasabb, mint az, amelynek majd a járadékot kell meghatározni. Ha a házastársak életkora fordított, tehát a szokásokkal ellentétben a férj fiatalabb a feleségénél (és eltekintünk attól, hogy nyugdíjkespes-e), a nemek szerint számított tényleges halandósággal a később meghaló házastárs várható élettartama és így a két életre szóló járadék folyósítási ideje csak 22,64 év lenne, míg az átlagolt halandóság alapján számított érték ettől persze nem változik meg. Ezért az átlagolt halandóság

3. táblázat

Az 57–62 éves házastársak életkilátása és a járadék várható folyósítása az 1998-as tényleges halandóság szerint (év)

A nyugdíjba vonuló	A nyugdíjba vonuló		A házastárs		Várható folyósítás $\bar{e}_{y_0x_0}$
	életkora x_0, y_0	várható élettartama $\bar{e}_{x_0}, \bar{e}_{y_0}$	életkora y_0, x_0	várható túlélési ideje $\bar{y}_{y_0x_0}, \bar{x}_{y_0x_0}$	
Férj	62	13,82	57	10,37	24,19
Feleség	57	22,19	62	1,99	24,19

4. táblázat

Az 57–62 éves házastársak életkilátása és a járadék várható folyósítása az 1998-as átlagolt halandóság szerint (év)

A nyugdíjba vonuló	A nyugdíjba vonuló		A házastárs		Várható folyósítás $\bar{e}'_{y_0x_0}$
	életkora x_0, y_0	várható élettartama $\bar{e}'_{x_0}, \bar{e}'_{y_0}$	életkora y_0, x_0	várható túlélési ideje $\bar{y}'_{y_0x_0}, \bar{x}'_{y_0x_0}$	
Férj	62	16,23	57	7,14	23,38
Feleség	57	19,62	62	3,76	23,38

alkalmazása – amelyre szükségszerűen került sor a korábbiakban kifejtett okok miatt – egyúttal jelentős ellentmondásokat is hordoz a biztosításban.

Az ellentmondás első közelítésben abból adódik, hogy amennyiben a járadékot 23 évre számítva határozza meg a rendszer, a tényleges folyósítás azonban ennél várhatóan 1 évvel hosszabb, a rendszer előbb-utóbb fedezetlen, illetve tőkehiányos lesz, és tönkremegy. Valójában azonban a probléma ennél bonyolultabb, s ez abban jelentkezik, hogy eltérő irányú érdekeltségek keletkeznek a járadékszolgáltatás iránt.

Vizsgáljuk most a különböző esetekben elérhető járadékot (5. táblázat), amelyet előírás szerint az átlagolt halandóság alapján kell meghatározni!

Az 5. táblázatban feltüntetett mutatók azt fejezik ki, hogy a számítható járadék jelenértéke hogyan viszonyul a befizetett tőkéhez. Csak emlékeztetünk rá, a 0 változat a két életre szóló járadék azon speciális esete, amikor a járadék valójában csak a biztosított életére szól, tehát a tiszta életjáradék. Ha egy férfi 62 éves korában tiszta életjáradékot választ, ténylegesen várható élettartama alapján csak tőkéjének 85,12 százalékát kapja vissza (a költségektől el is tekintve), mert várható élettartama jóval kevesebb, mint amennyivel a járadékát számítani lehet. A nők esetében persze fordítva van: az 57 évesen nyug-

5. táblázat

Járadékok jelenértéke a járadék hátramaradotti aránya szerint (százalék)

A nyugdíjba vonuló	A nyugdíjba vonuló életkora	A házastárs életkora	0-változat	Tb-változat	50 százalékos	Teljes
						hátramaradotti járadék
Férj	62	57	85,12	90,15	95,95	103,47
Feleség	57	62	113,13	110,75	107,88	103,47

díjba kerülő – mivel várhatóan még 22 évig él, míg járadékát az átlagolt halandóság szerint kevesebb mint 20 évre számítják – valójában többet kap majd, mint amennyit befizetett. Ez a kötelező nyugdíjrendszerek mindig érvényesítendő olyan szolidaritása, amely még a magánnyugdíjrendszerbe is – teljesen elfogadható módon – átkerült. De egyszerűen úgy is fogalmazhatnánk: a rendszer a nők számára szükségszerűen „hatékonyabb”, a férfiak számára „veszteséges” lesz. Mindezt igazságosnak is tarthatjuk, ha figyelembe vesszük, hogy a nők jövedelme átlagosan alacsonyabb, így az aktív időszakban felhalmozott tőkájük is alacsonyabb, s ezért a járadékuk összege is kevesebb lesz. A halandósági-demográfiai kiegyenlítődéshöz tehát jövedelmi szolidaritást jelent.

Hogyan alakulnak a járadékmegtérülések, ha a két életre szóló járadék ténylegesen tartalmaz a túlélő hátramaradott számára járadékhányadot? Megállapítható, amilyen mértékben a férfiak behozzák jogosultságukba feleségüket, járadékuk hatékonysága emelkedik, míg annak összege – a megemelkedő várható túlélési élettartam miatt – persze éppen ennek arányában csökken. A közölt mutatókból látható, ha a feleség részesíti férjét özvegyi járadékban arra az esetre, ha túléli őt, a szóló életjáradékban megszerzett többlethatékonyságát a hátramaradotti hányad függvényében fokozatosan elveszíti. A járadék összegére vonatkozóan persze nem fordított ez az eset sem: a két életre szóló járadék választása és a hányad emelése a nők esetében is egyre alacsonyabb járadékösszeget jelent.

Éppen ebben rejlik a rendszer biztosításmatematikai ellentmondása. A férfiak számára előnyös lesz a két életre szóló járadékot választani, mert járadékuk hatékonyságát ezzel az átlagszintre emelhetik, vagy legalább közelíthetik ahhoz, s ez össze is illik a társadalmi szemlélettel. A nők számára viszont ez előnytelen, nekik *nem érdemes* ilyen járadékot választani, s a társadalom is úgy gondolja: a férfiak ritkán élnek túl feleségüket, ráadásul a nők jövedelme, felhalmozása, nyugdíja is kisebb, felesleges tehát ezt még tovább csökkenteni egy „valószínűtlen” eset esetleges bekövetkezési lehetősége miatt. Ha viszont a választás lehetősége ilyen egyoldalú érdekeltségen alapul, az egyensúly

szükségszerűen felbomlik, mert a kérdéses ellátást a férfiak sokkal nagyobb számban fogják választani, mint a nők. Ez viszont hosszabb távon az ellátást finanszírozó pénztárakat és biztosítókat veszteségessé tenné, ellehetetlenítené.

Mindez közismert az életbiztosítások gyakorlatában, s ott számolnak is vele: életjáradék-biztosítást inkább olyanok kötnek, akik ténylegesen hosszabb életűek, mint a megfelelő korban átlagos megélési valószínűségekből adódna, és fordítva: tiszta halálesetre szóló biztosítást választók nagyobb eséllyel halnak meg, mint az átlagos halandóság szerint. Ezért egy egyéni szerződésen alapuló magánbiztosításban nem is képzelhető el olyan életjáradék, amely átlagolt halandóságra épül, mert az ezen alapuló biztosítási szerződést a férfiak egyáltalán nem kötnek meg, s amennyiben a kockázatközösség már csak nőkből állna, a biztosító tönkremenne a számítottnál sokkal tovább tartó kifizetések miatt.

2. 6.

Következtetések

A magánnyugdíjrendszer egyik hozzátartozói ellátása sem felel meg egy kötelező biztosítás hozzátartozói ellátórendszerének, mert nem biztosítja megfelelően a kockázatot. Alapos újragondolás után kellene kiépíteni a magánpénztári rendszer kollektív kockázatbiztosítását a túlélő hozzátartozók számára.

1. A jogosultsági feltételeket a társadalombiztosítási nyugdíjrendszer hozzátartozói jogosultságaihoz indokolt igazítani. Ezzel érvényteleníteni kell a kedvezményezettekre vonatkozó záradékot.

2. A hosszabb időre szóló, járadékjellegű ellátásokat nem pótolhatja a tőke felvétele. Ezt meghatározott idejű járadékká kell átminősíteni.

3. A kedvezményezettek tőke-visszautalási lehetőségét – és ezzel a teljes társadalombiztosítási ellátásra való jogosultságának utólagos választását – záros határidővel (párhuzamosan az átléptettek önkéntes visszalépésével) meg kell szüntetni.

4. Konzisztens rendszerben választás legfeljebb a kötelező hátramaradotti szint felett lehetséges, eddig a szintig viszont nem. A részvételre kötelezett biztosítottak nem maradhatnak ki a hozzátartozói nyugdíjkockázatban való részvételből sem. Nyilván abszurd lenne az is, ha a hozzátartozói kockázatkezelésre irányuló biztosítás csak a házasoknak lenne kötelező, az agglégényeknek és hajadonoknak nem.

5. A hozzátartozói ellátások biztosítása csak *kollektív kockázatoállalással* teljesíthető. A tőkeszámla örökölhetősége helyett vagy pénztáranként külön-külön, vagy a pénztárak közös garanciaalapján keresztül az egész magánnyug-

díjrendszerre egységesen kollektív hozzátartozói kockázati alapot kell létrehozni. A hozzátartozói kockázati alap forrása az aktív korban elhunyt biztosítottak tőkeszámlája, valamint a tagok erre elkülönített, mindenkit egyformán terhelő befizetése. Ebből fedezhető egy normatív, minimálisan a társadalombiztosítási ellátási szint negyedének megfelelő ellátórendszer mind az aktív, mind az inaktív korban bekövetkező halál esetére.

6. A túlélő hozzátartozóról való gondoskodás nem lehet választás kérdése az idős korban sem, az része a kötelező biztosításnak. Az átlagolt halandóság alkalmazásának lehetőségét és szükségességét is csak a kötelező nyugdíjrendszer teremti meg. A szolgáltatott járadék tehát nem lehet választás kérdése, s ebben a vonatkozásban a magán- és a társadalombiztosítási nyugdíj kötelező szolgáltatása is azonossá válik.

7. A nagyobb kiadási volument jelentő időskori hozzátartozói ellátás fedezetére két megoldás is lehetséges. Ha aktív korban magasabb a befizetés a közös kockázati alapra, hogy az fedezze az idős korban fellépő hozzátartozói szolgáltatást is, az egyéni számla tőkéje teljes mértékben a biztosított saját nyugdíjára fordítható. Ha az aktív kori befizetési hányad alacsonyabb, a járadék kötelezően a két életre szóló járadék, s az özvegyi ellátás fedezete a nyugdíjazáskor különítendő el.

8. Javasolható a biztosítási feltételeket meghatározó törvény módosítása és az új feltételek mielőbbi megismertetése a biztosítottakkal. Mivel a „szerződési feltételek” módosulnak, s a biztosítottak választási lehetősége egyoldalúan korrigálódik – mert az eddigi ígéret nem volt kellően végiggondolt és megalapozott –, indokolt, hogy a magánnyugdíjrendszert választók is módosíthassák saját korábbi választásukat abban a vonatkozásban, hogy maradnak-e ebben a vegyes rendszerben, vagy visszalépnek a tiszta társadalombiztosítás kötelező rendszerébe.

IRODALOM

- Bod Péter (1992): Mennyibe kerül egy társadalombiztosítási rendszer működtetése? *Közgazdasági Szemle*, 2–3. sz.
- Bod Péter (1999): Gondolatok a magánnyugdíjpénztárak működésének távlatairól. Megjelent: *Király Júlia–Simonovits András–Száz János* (szerk.): *Racionalitás és méltányosság. Tanulmányok Augusztinovits Máriának. Közgazdasági Szemle Alapítvány*, Budapest.
- KSH (1999): *Demográfiai Évkönyv. Magyarország népessége 1998. Központi Statisztikai Hivatal*, Budapest.

Michaletzky György (1997): Nyugdíjbiztosítás. Corvinus.

Réti János (1999): Nyugdíjformula, indexálás és kockázatközösség a magánnyugdíjrendszerekben. Szigma, XXX. évf. 3. sz.

Réti János (2000): Nyugdíjkockázatok járulékkerhei a kilencvenes évek végén (adalékok a magyar nyugdíjreform történetéhez). Megjelent: Király Júlia – Simonovits András – Száz János (szerk.): Racionalitás és méltányosság. Tanulmányok Augusztinovits Máriának. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.

FÜGGELÉK

F1. táblázat

Halandósági mutatók 50 éves életkortól 1998-ban ($l, p : 10^{-5}, e : \text{év}$)

Életkor	l megélési valószínűségek			p halálzási valószínűségek			e még várható életkor		
	férfiak	nők	együtt*	férfiak	nők	együtt*	férfiak	nők	együtt*
50	84 835	93 564	89 049	1273			21,34	28,01	24,72
51	83 563	93 073	88 153	1334	531	947	20,66	27,15	23,97
52	82 228	92 541	87 207	1390	577	998	19,98	26,30	23,22
53	80 838	91 965	86 209	1445	625	1050	19,32	25,47	22,48
54	79 392	91 339	85 160	1505	674	1104	18,66	24,64	21,75
55	77 887	90 665	84 056	1575		1163	18,01	23,82	21,03
56	76 312	89 944	82 893	1654		1223	17,37	23,00	20,32
57	74 658	89 184	81 670	1737		1282	16,75	22,19	19,62
58	72 920	88 390	80 388	1823		1344	16,13	21,39	18,92
59	71 097	87 559	79 044	1908	876	1410	15,54	20,59	18,24
60	69 189	86 683	77 634	1991		1482	14,95	19,79	17,56
61	67 199	85 746	76 152	2068	1013	1558	14,38	19,00	16,89
62	65 131	84 734	74 594	2139	1099	1637	13,82	18,22	16,23
63	62 992	83 635	72 957	2207	1193	1718	13,27	17,45	15,59
64	60 785	82 441	71 239	2273	1294	1801	12,73	16,70	14,95
65	58 511	81 147	69 438	2339	1402	1887	12,21	15,96	14,32
66	56 172	79 745	67 551	2403	1507	1971	11,70	15,23	13,71
67	53 769	78 237	65 581	2460	1609	2049	11,20	14,51	13,11
68	51 309	76 628	63 532	2510	1719	2128	10,71	13,81	12,51
69	48 800	74 909	61 404	2551	1844	2209	10,24	13,11	11,93
70	46 249	73 066	59 194	2583	1991	2297		12,43	11,36
71	43 666	71 075	56 897	2599	2153	2384		11,77	10,80
72	41 067	68 922	54 514	2600	2320	2465		11,12	10,25
73	38 467	66 602	52 049	2591	2492	2544		10,49	

F1. táblázat
(Folytatás)

Élet- kor	ℓ ⁰ megélési valószínűségek			ℓ ^x halálozási valószínűségek			e ^x még várható életkor		
	férfiak	nők	együtt*	férfiak	nők	együtt*	férfiak	nők	együtt*
74	35 875	64 110	49 505	2576	2670	2621	8,02	9,88	9,18
75	33 299	61 440	46 884	2557	2850	2698	7,60	9,28	8,67
76	30 742	58 590	44 185	2541	3168	2844	7,19	8,71	8,16
77	28 201	55 422	41 342	2484	3259	2858	6,80	8,18	7,69
78	25 717	52 163	38 484	2424	3353	2872	6,40	7,66	7,23
79	23 293	48 811	35 611	2360	3446	2884	6,02	7,15	6,77
80	20 933	45 365	32 727	2289	3535	2890	5,64	6,66	6,32
81	18 644	41 830	29 837	2209	3613	2887	5,27	6,18	5,88
82	16 435	38 217	26 950	2117	3673	2868	4,91	5,71	5,46
83	14 318	34 544	24 082	2013	3707	2831	4,56	5,27	5,05
84	12 305	30 837	21 251	1893	3707	2769	4,23	4,84	4,66
85	10 411	27 130	18 482	1758	3662	2677	3,91	4,44	4,28
86	8 653	23 468	15 805	1607	3564	2552	3,60	4,05	3,92
87	7 046	19 904	13 253	1442	3406	2390	3,31	3,69	3,58
88	5 603	16 498	10 863	1266	3184	2192	3,03	3,34	3,26
89	4 337	13 314	8 671	1083	2899	1959	2,77	3,02	2,96
90	3 254	10 416	6 711		2558	1699	2,52	2,73	2,68
91	2 356	7 858	5 012		2175	1422	2,29	2,45	2,41
92	1 638	5 683	3 591	552	1770	1140	2,08	2,20	2,17
93	1 086	3 913	2 451		1369		1,88	1,97	1,95
94		2 545	1 581				1,70	1,75	1,74
95		1 548					1,53	1,56	1,55
96						261	1,37	1,38	1,38
97						147	1,22	1,22	1,22
98							1,07	1,05	1,06
99		85	52				0,87	0,85	0,86
100	8	30					0,50	0,50	0,50

*Az átlagolt megélési mutatók az l_x és l_y 1997. évi fiú–lány születések (51 907 + 48 443) súlyozott átlagaként határozható meg.

Forrás: Demográfiai Évkönyv 1998. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1999.

F2. táblázat

Várható élettartamok a házastársak életkora szerint az 1998. évi tényleges halandóság alapján (év)

Férj	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69
Feleség	A két életre szóló járadék várható folyósítása									
56	25,23	25,04	24,85	24,69	24,53	24,39	24,25	24,13	24,02	23,92
57	24,59	24,38	24,19	24,01	23,84	23,69	23,54	23,41	23,29	23,18
58	23,97	23,75	23,54	23,35	23,17	23,00	22,85	22,71	22,58	22,46
59	23,37	23,13	22,91	22,70	22,51	22,33	22,17	22,02	21,88	21,75
60	22,78	22,53	22,29	22,07	21,87	21,68	21,50	21,34	21,19	21,05
61	22,22	21,95	21,70	21,47	21,25	21,04	20,86	20,68	20,52	20,37
62	21,68	21,40	21,13	20,88	20,65	20,43	20,23	20,04	19,87	19,71
63	21,17	20,87	20,59	20,23	19,98	19,75	19,63	19,43	19,24	19,07
64	20,68	20,36	20,07	19,79	19,52	19,28	19,05	18,83	18,63	18,45
65	20,21	19,88	19,57	19,27	19,00	18,74	18,49	18,26	18,05	17,85
	A feleség várható túlélési ideje									
56	10,28	10,66	11,04	11,42	11,80	12,18	12,56	12,94	13,31	13,68
57	9,64	10,00	10,37	10,74	11,11	11,48	11,85	12,22	12,58	12,95
58	9,02	9,37	9,72	10,08	10,43	10,79	11,15	11,51	11,87	12,22
59	8,42	8,75	9,09	9,43	9,77	10,12	10,47	10,82	11,17	11,51
60	7,83	8,15	8,48	8,80	9,13	9,47	9,80	10,14	10,48	10,81
61	7,27	7,57	7,88	8,20	8,51	8,84	9,16	9,48	9,81	10,13
62	6,73	7,02	7,31	7,61	7,92	8,22	8,53	8,85	9,16	9,47
63	6,22	6,49	6,77	6,96	7,25	7,54	7,93	8,23	8,53	8,83
64	5,73	5,98	6,25	6,52	6,79	7,07	7,35	7,64	7,92	8,21
65	5,26	5,50	5,75	6,00	6,26	6,53	6,79	7,07	7,34	7,62
	A férj várható túlélési ideje									
56	2,23	2,03	1,85	1,68	1,53	1,38	1,25	1,13	1,02	0,92
57	2,40	2,19	1,99	1,81	1,65	1,49	1,35	1,22	1,10	0,99
58	2,58	2,36	2,15	1,96	1,78	1,61	1,46	1,32	1,19	1,07
59	2,78	2,54	2,32	2,11	1,92	1,74	1,58	1,43	1,29	1,16
60	2,99	2,74	2,50	2,28	2,08	1,89	1,71	1,55	1,40	1,26
61	3,22	2,95	2,70	2,47	2,25	2,04	1,85	1,68	1,52	1,37
62	3,46	3,18	2,91	2,66	2,43	2,21	2,01	1,82	1,65	1,49
63	3,71	3,41	3,13	2,77	2,53	2,30	2,17	1,97	1,79	1,61
64	3,98	3,66	3,36	3,09	2,82	2,58	2,35	2,13	1,93	1,75
65	4,25	3,92	3,61	3,31	3,04	2,78	2,53	2,30	2,09	1,89

F3. táblázat

Várható élettartamok a házastársak életkora szerint az 1998. évi kiátlagolt halandóság alapján (év)

Férj	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69
Feleség	A két életre szóló járadék várható folyósítása									
56	24,52	24,19	23,88	23,58	23,31	23,05	22,81	22,58	22,37	22,17
57	24,05	23,70	23,38	23,07	22,78	22,51	22,25	22,01	21,79	21,58
58	23,60	23,24	22,89	22,57	22,27	21,98	21,71	21,46	21,23	21,01
59	23,17	22,79	22,43	22,09	21,77	21,47	21,19	20,93	20,68	20,45
60	22,75	22,36	21,99	21,63	21,30	20,98	20,69	20,41	20,15	19,91
61	22,36	21,95	21,56	21,19	20,84	20,51	20,20	19,91	19,64	19,38
62	21,99	21,56	21,16	20,77	20,41	20,06	19,74	19,43	19,15	18,88
63	21,63	21,19	20,77	20,37	19,99	19,63	19,29	18,97	18,67	18,39
64	21,30	20,84	20,41	19,99	19,60	19,22	18,87	18,53	18,22	17,92
65	20,98	20,51	20,06	19,63	19,22	18,83	18,46	18,11	17,78	17,47
	A feleség várható túlélési ideje									
56	6,96	7,30	7,65	8,00	8,36	8,72	9,10	9,47	9,86	10,24
57	6,49	6,81	7,14	7,48	7,83	8,18	8,54	8,91	9,28	9,65
58	6,04	6,35	6,66	6,99	7,32	7,66	8,00	8,35	8,71	9,08
59	5,61	5,90	6,20	6,51	6,82	7,15	7,48	7,82	8,17	8,52
60	5,19	5,47	5,75	6,05	6,35	6,66	6,98	7,30	7,64	7,98
61	4,80	5,06	5,33	5,61	5,89	6,19	6,49	6,80	7,12	7,45
62	4,43	4,67	4,92	5,19	5,46	5,74	6,03	6,32	6,63	6,94
63	4,07	4,30	4,54	4,79	5,04	5,31	5,58	5,86	6,16	6,46
64	3,74	3,95	4,18	4,41	4,65	4,90	5,16	5,42	5,70	5,99
65	3,43	3,62	3,83	4,05	4,27	4,51	4,75	5,00	5,27	5,54
	A férj várható túlélési ideje									
56	4,20	3,87	3,56	3,26	2,99	2,73	2,49	2,26	2,05	1,85
57	4,43	4,09	3,76	3,45	3,16	2,89	2,63	2,39	2,17	1,96
58	4,68	4,31	3,97	3,65	3,34	3,06	2,79	2,54	2,30	2,08
59	4,93	4,55	4,19	3,86	3,54	3,24	2,95	2,69	2,44	2,21
60	5,19	4,80	4,43	4,07	3,74	3,43	3,13	2,85	2,59	2,35
61	5,47	5,06	4,67	4,30	3,95	3,62	3,31	3,02	2,75	2,49
62	5,75	5,33	4,92	4,54	4,18	3,83	3,51	3,20	2,91	2,64
63	6,05	5,61	5,19	4,79	4,41	4,05	3,71	3,39	3,08	2,80
64	6,35	5,89	5,46	5,04	4,65	4,27	3,92	3,58	3,27	2,97
65	6,66	6,19	5,74	5,31	4,90	4,51	4,14	3,79	3,46	3,14

BOD PÉTER

Hogyan lehetne rokkantsági biztosítás a magánpénztárakban?

Egy közelmúltban megjelent tanulmányban megmutattam, hogy a jelenlegi magyar kötelező nyugdíjrendszer második pillére nem alkalmas a rokkantkockázat kezelésére. Márpedig a korai megrokkánás olyan kockázat, amellyel szemben a társadalom nem hagyhatja védelem nélkül tagjait. Ezért egy társadalmi biztonságot erősíteni hivatott kötelező nyugdíjjelemnek – és ilyennek kell tekinteni a magánpénztárakat – kellő részt kell vállalnia a megrokkánás okozta károk enyhítéséből.

*Ebben a tanulmányban bemutatunk egy külön járulékkal, tőkefedezeti alapon finanszírozott kötelező rokkantbiztosítási sémát, amely alkalmas lehetne a probléma magánpénztárak keretei között történő megoldására. A vázolt biztosítási séma várható költségeire vonatkozóan különböző megrokkánási és halandósági feltételezések alapján és különböző technikai kamatlábak alkalmazásával végzünk számításokat. Összehasonlítjuk a tőkefedezeti modell finanszírozásához szükséges járulékmértékeket egy hasonló szolgáltatást nyújtó várományfedezeti finanszírozású séma költségével.**

Egy közelmúltban megjelent tanulmányomban igyekeztem megmutatni, hogy a jelenlegi magyar kötelező nyugdíjrendszer második pillére nem alkalmas a rokkantkockázat kezelésére [Bod (1999)]. A hazai magánpénztárakat a törvény úgy rendezte be, hogy azok alapvetően a biztosítottak idős kori megélhetését támogató egyéni takarékoskodás intézményei legyenek.

A magánpénztár tevékenységének a lényege a kötelezően fizetendő tagdíj összegyűjtése, felhalmozása és egyéni számlákon történő nyilvántartása. Az aktív pénztártagok között nincs biztosítási értelemben vett kockázatközösség. Az egyetlen összetartó kapocs a közös befektetési kockázat.

Pontosan ez az a körülmény, ami miatt a magánpénztár, jobb lehetőség hiányában, az aktív korban megrokkánó tagjait visszaküldi a társadalom-

* Az MTA Matematikai Osztálya által szervezett közgyűléshez kapcsolódó tudományos ülésen elhangzott előadás alapján.

biztosítási pillérbe. Nem tud velük mit kezdeni, mert az egyéni számlákon összegyűlő megtakarítások még a legkedvezőbb makrogazdasági és pénztárgazdálkodási körülmények mellett is olyan alacsonyok az aktív életpálya első évtizedeiben, hogy nem alapoznak meg érdemleges fedezetet az ez idő során bekövetkező megrokkánások okozta anyagi veszteségek csökkentésére.

Márpedig a korai megrokkánás olyan kockázat, amellyel szemben a társadalom nem hagyhatja védelem nélkül tagjait. Ezért egy társadalmi biztonságot erősíteni hivatott kötelező nyugdíjrendszernek kellő részt kell vállalnia a megrokkánási kockázat kezeléséből. Ez indokolja, hogy vizsgáljuk a probléma megoldhatóságát a magánpénztárak keretei között. Ismeretes egyébként, hogy az Országgyűlés 1997. évi 74. számú határozatában a kormány feladatává tette a nyugdíjrendszer egyéb nyitott problémáin kívül a rokkantellátás magánpénztárakon belüli megoldását.

Ebben a tanulmányban folytatom azoknak a vizsgálatoknak a bemutatását, amelyek alapján a fentebb hivatkozott cikkben vázoltam egy kötelező, külön járulékkal finanszírozott, várományfedezeti típusú rokkantbiztosítás kialakításának a lehetőségeit, megbecsülve annak várható terheit. Már ott felhívtam a figyelmet arra, hogy elképzelhető a rokkantkockázat magánpénztáron belüli kezelésének egy másik modellje is. Mégpedig az úgynevezett tőkefedezeti finanszírozás. A következőkben ezt a megközelítést fogjuk előkészíteni, illetve bemutatni.

1.

A ROKKANTBIZTOSÍTÁS FOLYAMATAINAK SZÁMSZERŰSÍTÉSÉHEZ SZÜKSÉGES STATISZTIKAI ALAPOK

A nyugdíjbiztosítás folyamatainak számszerűsítése bizonyos kiválási rendek ismeretét tételezi fel, amelyeket statisztikák alapoznak meg.

Amennyiben a vizsgált nyugdíjrendszer öregségi nyugdíjon kívül rokkantnyugdíjat is szolgáltat, elengedhetetlenül szükségünk van az aktív biztosítottak összetett kiválási rendjére és a rokkantak egyszerű kiválási rendjére. Arról van ugyanis szó, hogy a munkába állás szokványos életkorában, amit jelöljünk x_0 -val, keletkezik egy aktív biztosított évjárat, amely az idő múlásával két különböző ok miatt csökken: a biztosítottak meghalnak és megrokkannak.

Ezt a folyamatot ábrázolja az aktív kiválási rendje:

$$[1_x^{aa}]x_0 \leq x < s; l_{x_0} = 100\,000,$$

megmutatva, hogy egy tetszőleges méretű (100 000-nek választott) állomány létszáma az időben hogyan alakul.

A kiválási rend két különböző valószínűség statisztikailag meghatározott értékeire épül. Ezek az aktívak kor- és nemspecifikus elhalálozási és megrokkadási valószínűségei.

A leírás egyszerűsítése érdekében a formulákat és jelöléseket csak a férfiakra adjuk meg, a nőkre analóg formulák érvényesek, esetükben az életkort y -nal jelöljük.

Annak a valószínűségét, hogy egy x éves aktív férfi biztosított az x -edik és az $(x+1)$ -edik születésnapja között meghal, q_x^a -val, hogy megrokkan, i_x -szel jelöljük. Ezek úgynevezett független valószínűségek.

Segítségükkel $[1_x^{aa}]$ előállítható:

$$1_{x+1}^{aa} = 1_x^{aa} (1 - q_x^a)(1 - i_x).$$

Közvetlenül a független valószínűségek nehezen figyelhetőek meg. Ezért úgynevezett függő valószínűségekkel szokás számolni. Ezek: ${}^+q_x^a$, illetve ${}^+i_x$, amelyek segítségével:

$$1_{x+1}^{aa} = 1_x^{aa} (1 - {}^+q_x^a - {}^+i_x).$$

Az aktívak állományából keletkező rokkantállomány már most saját elhalálozásai miatt és esetleges rehabilitációk folytán épül le. Mi a továbbiakban nem számolunk rehabilitációval. Ezért a rokkantállomány alakulásának vizsgálatához csak a rokkantak elhalálozási valószínűségeit kell ismernünk. A q_x^i szimbólummal jelöljük annak a valószínűségét, hogy egy x éves rokkant az x -edik és $(x+1)$ -edik születésnapja között meghal. Ezek ismeretében meghatározható a rokkantak kiválás rendje $[1_x^i]$:

$$1_{x+1}^i = 1_x^i (1 - q_x^i).$$

A rokkantak kiválási rendjének ismeretében meghatározhatjuk, hogy mekkora a tőkeértéke egy x éves korban induló és halálig fizetendő évi egységnyi értékű előzetes rokkantnyugdíjnak. Ez természetesen a kihalási rend mellett függ a számításainkban figyelembe vett technikai kamatlábtól. Legyen ez: r .

A választott kamatlábnak megfelelő diszkonttényező:

$$v = \frac{1}{1+r}.$$

A rokkantak kiválási rendjéhez tartozó kommutációk:

$$D_x^i = 1_x^i v^x,$$

$$N_x^i = \sum_{t=0}^{s-x-1} D_{x+t}^i.$$

A kommutációs függvények segítségével az említett rokkantnyugdij induláskori tőkeértéke:

$$a_x^i = \frac{N_x^i}{D_x^i}.$$

2.

A ROKKANTKOCKÁZAT SAJÁTOS VONÁSAI

A fentiek alapján – legalábbis elvben – a rokkantbiztosítás folyamatainak a leírása nem okoz különösebb nehézséget. Sajnos, a gyakorlatban a helyzet nem ilyen sima.

A modellalkotás szintjén ugyanis könnyű bizonyos fogalmak axiomatikus jellegű definiálása és bizonyos statisztikák meglétének a feltételezése. A modell implementálásakor derül ki rendszerint, hogy a tervezett számítások elfogadható mértékű megalapozása nem is olyan egyszerű feladat.

A rokkantbiztosítás esetében a nehézségek fő forrása magának az alapvető biztosítási eseménynek a természetében rejlik.

Az életállapotokkal összefüggő biztosítások esetében a szolgáltatást kiváltó biztosítási esemény a biztosított meghatározott életkorában vagy meghatározott időpontban való életben létehez kötődik. Ez általában egyértelműen eldönthető helyzeteket jelent, amelyek statisztikailag jól feldolgozhatók, és az öngyilkosság kivételes bekövetkezésétől eltekintve, ténylegesen véletlen eseményeknek tekinthetők.

A rokkanttá válás ugyan véletlen esemény, de nem analóg teljesen az elhalálózással.

Az első különbség abban van, hogy a rokkantállapotnak fokozatai vannak.

Ezeket a fokozatokat törvény határozza meg, és orvos bírálja el. Ezért a különböző nyugdíjrendszerek keretei között zajló folyamatok csak fenntartásokkal hasonlíthatók össze.

A másik alapvető eltérés az, hogy a rokkanttá válás folyamata bonyolult, összetett folyamat, amelyben a biztosított egészségi állapotának alakulása mellett egyéni elhatározásnak is jelentős szerepe van. Az egyéni elhatározást pedig társadalmi, gazdasági, családi és egyéni pszichológiai tényezők befolyásolják.

Mindebből az következik, hogy a rokkanttá válási statisztikákat nagy körültekintéssel kell kezelni. A biztosítási folyamatokat megalapozó aktuáriusi számításokban az elméletileg előrelátható, de a gyakorlatban nehezen megragadható extra kockázatokra minden körülmények között célszerű felkészülni.

Az elmondott általános nehézségeken túl az adathiány okoz problémát. A rokkanttá nyilvánítás aktuáriusi szempontokat is figyelembe vevő megfigyelése csak néhány éves múltra tekint vissza Magyarországon. Ezért nem nagyon rendelkezünk statisztikailag kellően megalapozott megrokknási valószínűségekkel. Nem jobb a helyzet a rokkantak elhalálózását jellemző adatok esetében sem. Sem a népmozgalmi statisztikák, sem a társadalombiztosítási statisztikák nem vizsgálták eddig kellő alaposítással a rokkanttalandóság és az egész népesség átlagos halandósági viszonyai közötti eltéréseket. Érdemes megjegyezni, hogy ilyen vizsgálatok révén jobban elbírálnánk azt a problémát, hogy mennyi a nem igazi rokkant a rokkantnyugdíjasok soraiban.

3.

A ROKKANTBIZTOSÍTÁS TŐKEFEDEZETI MODELLJE

A nyugdíjrendszerek finanszírozási modelljei között sajátos helyzetet foglal el az úgynevezett tőkefedezeti finanszírozás. Ez a modell alkalmas a szolgáltatás meghatározta rendszerek finanszírozására, teljes tőkefedezettel működik. Lényege, hogy az aktív biztosítottak minden évben járulék formájában befizetik az adott évben jogerősen megállapított nyugdíjak induláskori tőkeértékét. Vagyis az aktívak mintegy végkielégítik a tárgyévben nyugdíjot szerzett társaikat.

Egy ilyen rendszer bármikor bevezethető. Alkalmas olyan szolgáltatások

rendszeresítésére, amelyek nincsenek várakozási időhöz kötve, bár a modell kiköthet várakozási időt is a szolgáltatásaihoz. A modell stabil finanszírozást ígér, mert a jogerősen nyugdíjasok jövőbeli kifizetéseinek a fedezete elkülönített tartaléktőke formájában rendelkezésre áll.

Természetesen a befektetési kockázatok és az inflációs veszély okozta nehézségek a jelzett modell alapján finanszírozott rendszert éppen úgy érintik, mint bármely teljesen tőkésített rendszert. Ezért itt most az ezekkel összefüggő kérdésekre nem térünk ki.

A magánpénztárak minden külön szervezés nélkül alkalmasak lennének egy külön járulékkal fedezett rokkantbiztosítás tőkefedezeti módon finanszírozott lebonyolítására. Ahogy meg tudnának valósítani egy olyan várományfedezeti alapon finanszírozott biztosítást is, mint amelyre a már hivatkozott cikkemben utaltam.

4.

EGYSZERŰ MAGÁNPÉNZTÁRI ROKKANTBIZTOSÍTÁSI SÉMA

A továbbiakban konkretizálunk egy olyan rokkantbiztosítási sémát, amelyet a rendelkezésünkre álló adatok alapján elfogadható pontossággal számszerűsíteni tudunk. A séma bemutatásával nem azt mondjuk, hogy feltétlenül ezt a biztosítási megoldást tartjuk a legjobbnak. Inkább a feladat jobb megértése érdekében számítjuk ki, hogy mibe is kerülne egy olyan kötelező, magánpénztári, tőkefedezeti módszerrel finanszírozott balesetbiztosítás, amely

- kiterjed minden aktív magánpénztári tagra,
- megrokkánás esetén a rokkantát életjáradék illeti meg, az életjáradék a megrokkánás évében érvényes bruttó átlagbér $\lambda < 1$ -szerese,
- a *t-edik* évben keletkezett nyugdíjakat a tárgyév bruttó bérei után számított $\pi(t)$ mértékű járulék alapján befizetett tartaléktőke és kamatai fedezik.

Tegyük fel, hogy a *t-edik* évben az aktív pénztártagok száma $L(t)$, akiknek a kormegoszlását az alábbi vektor mutatja:

$$\underline{L(t)}^+ = [L_{x_0}(t), L_{x_0+1}(t), \dots, L_{s-1}(t)].$$

Nyilván:

$$L(t) = \underline{1}^+ \underline{L(t)}.$$

Nevezzük korstruktúrának az alábbi vektort:

$$\underline{K(t)} = \left[\frac{1}{L(t)} \cdot \underline{L(t)} \right].$$

Amennyiben a t -edik évben az átlagbér $B(t)$ és a járulékkulcs $\pi(t)$, a teljes járulékbévetel

$$J(t) = \pi(t) \times B(t) \times L(t).$$

A t -edik évben a feltételezett megrokkadási valószínűségeknek megfelelően a megrokkánók várható száma:

$$R(t) = \sum_{x_j=x_0}^{s-1} L_{x_j}(t)^+ i_{x_j} = L(t) \sum_{x_j=x_0}^{s-1} K_{x_j}(t)^+ i_{x_j}.$$

Ha valaki a tárgyévben x évesen megrokkad, évi $\lambda B(t)$ életjáradékot kap, aminek a tőkeértéke:

$$\lambda B(t) a_x^i.$$

A tárgyévben keletkező teljes nyugdíjterhel induláskori tőkeértéke:

$$Ny(t) = \lambda B(t) L(t) \sum_{x_j=x_0}^{s-1} K_{x_j}(t)^+ i_{x_j} a_{x_j}^i.$$

Alkalmazva a tőkefedezeti elvet: $J(t) = Ny(t)$, vagyis

$$\pi(t) = \lambda \sum_{x_j=x_0}^{s-1} K_{x_j}(t)^+ i_{x_j} a_{x_j}^i.$$

5.

A SZÁMÍTÁSOKHOZ FELHASZNÁLT ADATOKRÓL

Mivel nem rendelkezünk kielégítő hazai statisztikai megfigyeléseken alapuló adatokkal, különböző kényszermegoldásokkal éltünk. Biztos, hogy ezekben volt bizonyos önkény, és ezért a nyert numerikus eredményeket csak nagyságrendi tájékozódásra tekintjük alkalmasnak.

Hazai adatokra támaszkodtunk a népesség halandósági valószínűségeit illetően. A KSH 1998-as adatait használtuk. Az 1. táblázat német adatsorával azonban felhívjuk a figyelmet a népesség és a rokkantak halandóságának jelentősen eltérő sajátosságaira.

A táblázat tanulságai alapján nem hazai, hanem német rokkanthalandósá-

1. táblázat

A német férfi népesség egyéves halandósági valószínűségei az 1960-as népszámlálás szerint (kivonatos adatok)

Korév (x)	A népesség halandósága (q_x)	Az aktív biztosítottak halandósága (q_x^a)	A rokkantak halandósága (q_x^i)
20	0,00106	0,00105	0,03602
21	0,00102	0,00099	0,03530
22	0,00098	0,00094	0,03461
23	0,00094	0,00089	0,03397
24	0,00092	0,00085	0,03336
25	0,00090	0,00082	0,03279
26	0,00089	0,00080	0,03226
27	0,00088	0,00078	0,03177
28	0,00089	0,00077	0,03132
29	0,00090	0,00077	0,03090
30	0,00092	0,00078	0,03053
31	0,00095	0,00080	0,03020
32	0,00098	0,00082	0,02990
33	0,00103	0,00086	0,02964
34	0,00108	0,00090	0,02944
.			
.			
.			
.			
.			
.			
55	0,00858	0,00672	0,03384
56	0,00960	0,00741	0,03448
57	0,01073	0,00813	0,03515
58	0,01200	0,00891	0,03587
59	0,01342	0,00976	0,03663
60	0,01500	0,01066	0,03742
61	0,01676	0,01163	0,03825

gokkal számoltunk, mégpedig két változatban. Egy alacsonyabb és egy magasabb rokkantthalandósági szinteket tartalmazó német biztosítóktól származó táblázatot használtunk.

Megvizsgáltunk négy német, részint biztosítóktól, részint a német társadalombiztosítás adataiból származó megrokkánási valószínűségeket tartalmazó táblázatot. Valamint számoltunk azokkal a nem kiegyenlített megrokkánási gyakoriságokkal, amelyeket az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság statisztikai főosztálya publikált az 1998-ban megállapított rokkantnyugdíjakat elemző tanulmányában [ONYF (1999)]. A fent hivatkozott adatok jelentősen különböznek egymástól. A 2. táblázatban egymás mellé írjuk őket, hogy érzékeltesük az adatbizonytalanság mértékét. Összesen öt statisztikánk van korszpecifikus férfi megrokkánási valószínűségekre. Jeleik: *if1*, *if2*, *if3*, *if4* és *if5*.

2. táblázat

Férfiak korszpecifikus megrokkánási valószínűségei

Kor	<i>i1</i>	<i>i2</i>	<i>i3</i>	<i>i4</i>	<i>i5</i>
20	0,00016	0,00048	0,00069	0,00050	0,00129
21	0,00025	0,00049	0,00084	0,00050	0,00129
22	0,00030	0,00051	0,00065	0,00050	0,00129
23	0,00041	0,00052	0,00066	0,00050	0,00129
24	0,00058	0,00054	0,00077	0,00050	0,00129
25	0,00069	0,00055	0,00084	0,00050	0,00129
26	0,00075	0,00057	0,00108	0,00050	0,00138
27	0,00092	0,00058	0,00094	0,00051	0,00148
28	0,00097	0,00059	0,00115	0,00052	0,00160
29	0,00104	0,00059	0,00163	0,00053	0,00172
30	0,00123	0,00060	0,00166	0,00054	0,00185
31	0,00130	0,00063	0,00196	0,00055	0,00212
32	0,00138	0,00069	0,00180	0,00056	0,00228
33	0,00169	0,00076	0,00206	0,00057	0,00247
34	0,00186	0,00085	0,00263	0,00058	0,00268
35	0,00201	0,00096	0,00293	0,00068	0,00290
36	0,00236	0,00107	0,00370	0,00069	0,00313
37	0,00265	0,00118	0,00413	0,00076	0,00340
38	0,00328	0,00130	0,00470	0,00084	0,00374
39	0,00355	0,00142	0,00578	0,00095	0,00415
40	0,00385	0,00187	0,00675	0,00106	0,00463

2. táblázat
(Folytatás)

Kor	<i>if1</i>	<i>if2</i>	<i>if3</i>	<i>if4</i>	<i>if5</i>
41	0,00411	0,00205	0,00828	0,00122	0,00517
42	0,00416	0,00223	0,00837	0,00141	0,00577
43	0,00490	0,00239	0,00975	0,00164	0,00643
44	0,00578	0,00256	0,00934	0,00191	0,00717
45	0,00669	0,00302	0,01056	0,00223	0,00802
46	0,00777	0,00339	0,01158	0,00264	0,00901
47	0,00871	0,00387	0,01294	0,00313	0,01016
48	0,01014	0,00441	0,01407	0,00373	0,01149
49	0,01231	0,00505	0,01538	0,00445	0,01302
50	0,01422	0,00634	0,01697	0,00532	0,01475
51	0,01969	0,00758	0,01824	0,00640	0,01670
52	0,02115	0,00912	0,01828	0,00767	0,01915
53	0,02426	0,01087	0,02379	0,00924	0,02240
54	0,03400	0,01303	0,02234	0,01114	0,02655
55	0,03921	0,01658	0,02339	0,01344	0,03200
56	0,05191	0,02041	0,02166	0,01622	0,03850
57	0,06275	0,02465	0,01674	0,01960	0,04610
58	0,08183	0,02956	0,00770	0,02366	0,05460
59	0,11086	0,03521	0,00503	0,02860	0,06260
60	0,15203	0,04356	0,00074	0,03454	0,07000
61	0,16204	0,04939	0,00074	0,04172	0,07800

Az *if1* és *if2* német üzleti biztosítók által használt táblázatok, az *if3* az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság statisztikai főosztálya által közölt 1998. évi megrokkánásokra vonatkozó kiegyenlített gyakoriságok, az *if4* a német népszámlálásra támaszkodó adatokat tartalmaz, míg az *if5* az 1961–1962 években a német társadalombiztosításban megállapított rokkantnyugdíjak viszonyait tükrözi.

A számok összehasonlító elemzése alapján úgy döntöttünk, hogy a kísérleti számításokban az *if1* és az *if5* tábla adatait nem használjuk. Kalkulációinkban az *if2*, *if3* és *if4* táblák adataira fogunk támaszkodni. Vagyis a nyers magyar számok mellett egy német magánbiztosítói adatsorra és egy népszámlálásból eredő adatsorra építünk.

A rokkantak halandósági valószínűségeire két német statisztikánk van. Mind a kettővel végeztünk számításokat. A 3. táblázat bemutatja a hivatkozott adatokat.

3. táblázat

Férfi rokkantak egyéves elhalálozási valószínűségei

Kor	Alacsonyabb változat	Magasabb változat
20	0,03602	0,09348
21	0,03530	0,10023
22	0,03461	0,10612
23	0,03397	0,11096
24	0,03336	0,11458
25	0,03279	0,11683
26	0,03226	0,11764
27	0,03177	0,11506
28	0,03132	0,10931
29	0,03090	0,10203
30	0,03053	0,09495
31	0,03020	0,08872
32	0,02990	0,08395
33	0,02964	0,08086
34	0,02942	0,07850
35	0,02924	0,07654
36	0,02910	0,07500
37	0,02900	0,07021
38	0,02894	0,06452
39	0,02892	0,05784
40	0,02893	0,05157
41	0,02899	0,04664
42	0,02908	0,04362
43	0,02921	0,04269
44	0,02938	0,04314
45	0,02959	0,04425
46	0,02984	0,04531
47	0,03013	0,04551
48	0,03046	0,04467
49	0,03082	0,04332
50	0,03123	0,04178
51	0,03167	0,04033
52	0,03216	0,03921
53	0,03268	0,03839
54	0,03324	0,03770
55	0,03384	0,03714

3. táblázat
(Folytatás)

Kor	Alacsonyabb változat	Magasabb változat
56	0,03448	0,03669
57	0,03515	0,03635
58	0,03587	0,03593
59	0,03663	0,03541
60	0,03742	0,03511
61	0,03825	0,03531

Végül bemutatjuk azt a feltételezett aktív férfi biztosított állományt, amelyre számításainkat végeztük. Ez az az állomány, amelyhez az Országos Nyugdíj-biztosítási Főigazgatóság statisztikai főosztálya az 1998-ban megállapított rokkantnyugdíjakat mérte és aminek alapján az *if3* táblázatban összefoglalt meg-rokkanási gyakoriságokat kiszámította.

4. táblázat

Az aktív férfi biztosítottak száma 1998. január 1-jén

Kor	Létszám	Kor	Létszám
20	87 259	41	81 046
21	91 245	42	87 042
22	96 927	43	91 816
23	92 591	44	83 216
24	77 146	45	73 156
25	74 945	46	73 891
26	72 338	47	75 614
27	72 815	48	71 979
28	73 430	49	70 371
29	72 858	50	67 109
30	69 991	51	58 330
31	64 584	52	56 537
32	61 694	53	63 877
33	60 533	54	58 096
34	59 987	55	57 849
35	58 321	56	53 397
36	62 677	57	53 891
37	65 384	58	49 102
38	65 368	59	47 471
39	68 850	60	45 191
40	71 748	61	43 332

6.

A KÍSÉRLETI SZÁMÍTÁSOK EREDMÉNYEI

Végül is három különböző megrokkanási valószínűséget, két különböző rokkantthalandóságot és három különböző technikai kamatlábat feltételezve, összesen 18 különböző járulékkulcsot nyertünk válaszként arra a kérdésre, hogy a vázolt biztosítási sémát 1998-ban mennyiért lehetett volna finanszírozni. Ismét hangsúlyozzuk, hogy vizsgálatainkban technikailag szükséges nettó járulékmértékeket számoltunk, és figyelmen kívül hagytuk a rendszer működési költségeit.

5. táblázat

Technikailag szükséges járulékkulcsok* (százalék)

Megnevezés	I. német rokkantthalandóság szerint			II. német rokkantthalandóság szerint		
	(alacsonyabb)			(magasabb)		
Technikai kamatláb	3	4	5	3	4	5
<i>Megrokkanási valószínűségek</i>						
<i>i/2</i>	2,49	2,28	2,10	2,40	2,20	2,03
<i>i/3</i>	3,42	3,10	2,83	3,16	2,88	2,63
<i>i/4</i>	2,00	1,83	1,70	1,93	1,76	1,63

* E járulékkulcsok fedeznék az 1998. évi aktív férfi népességből a tárgyévben megrokkanók egyharmad átlagbérnek megfelelő mértékű rokkantnyugdíját.

A nyert számok nagyságrendje azt mutatja, hogy a vázolt séma nem különösebben drága. Persze joggal kérdezhető, hogy mennyire tekinthető stabilnak ez a járulékszükséglet. Teljesen nem stabil, hiszen a viszonylag lassan változó megrokkanási valószínűségek és rokkantthalandósági körülményeken túl a szükséges járulékkulcs függ a tárgyév biztosított korszervezetétől. Ennyiben a tőkefedezeti finanszírozás emlékeztet a felosztó-kirovó finanszírozásra. Ugyanakkor a „demográfiafüggőség” következményei enyhébbek, és a rendszer működőképességének a politikai kockázata sokkal kisebb.

Érdemes a szükséges járulékmértéket összevetni egy azonos szolgáltatást ígérő várományfedezeti finanszírozású séma költségeivel. A már többször hivatkozott Szigma-cikkünkben megmutattuk, hogy egy 20 éves korban kezdődő és megrokkanás esetén évi egységnyi rokkantnyugdíjat fizető várományfedezeti finanszírozású séma szükséges járulékmértéke:

$$\frac{N_{20}^{ai}}{N_{20}^{aa}},$$

ahol a számlálóban egy sajátos másodrendű vegyes kommutáció, míg a nevezőben az aktívák kiválási rendjéhez tartozó másodrendű kommutáció áll.

Meghatároztuk a KSH 1998. évi halandósági táblája és az *if3* megrokkánási gyakoriságok által generált aktívákra vonatkozó kiválási rendet, majd az alacsonyabb német rokkantahalandóságok segítségével kiszámítottuk a vegyes kommutációkat. Ezek tükrében konstans bérszínvonalat feltételezve, az átlagbér egyharmadát biztosító rokkantnyugdíjak járulékszükséglete tartósan és az időben változatlanul 2,5 százalék.

Ez olcsóbb, mint a tőkefedezeti séma, de 20 éves kori belépést tételez fel. Ha megengedjük, hogy idősebbek is belépjenek: számukra a dolog sokkal drágább lesz. 40 éves korban már csak 5,6 százalékos kulccsal lehet a rendszerhez csatlakozni.

Ha sor kerülne egy kötelező rokkantbiztosítási séma bevezetésére a magánpénztárakban – függetlenül attól, hogy várományfedezeti vagy tőkefedezeti finanszírozás alatt működik-e –, a teljes magánpénztári tagságot egyetlen, egységes kockázatközösségként kellene kezelni.

Ellenkező esetben azonos járulékmértékek mellett kialakulnának olyan pénztárak, amelyek hatalmas feleslegeket képeznének. Ezzel szemben más pénztárak tönkremennének. Egy pénztáranként változó költségű kötelező rokkantbiztosítás viszont társadalmilag aligha lenne elviselhető. A teljes állomány egyetlen kockázatközösségként való kezelése többféle módon is megoldható lenne. Ennek részletezését azonban itt mellőzzük.

IRODALOM

- Bod Péter* (1999): Gondolatok a magánnyugdíjpénztárak működésének távlatairól. *Sigma*, XXX. 81–97. o.
- ONYF* (1999): Az 1998-as új rokkantsági nyugdíjasok összetételének vizsgálata. Tanulmány kéziratban, Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság, statisztikai főosztály, október.
- Thullen, P.* (1977): *Mathematische Methoden der sozialen Sicherheit*. Verlag Versicherungswirtschaft, Karlsruhe.
- Wolfsdorf, K.* (1986): *Versicherungsmathematik*. B.G. Teubner.

GÁL RÓBERT IVÁN–SIMONOVITS ANDRÁS–
TARCALI GÉZA

A nyugdíjreform a korosztályi elszámolás tükrében

*A korosztályi elszámolásnak – a módszer nevéből adódó első asszociáció ellenére – elsődleges célja nem a korosztályok közötti újraelosztás feltérképezése, hanem a költségvetésben rejlő feszültségek számszerűsítése. A magyar nyugdíjrendszerre elvégzett számításunk legfontosabb következtetése, hogy – legalábbis az alapesetben érvényes feltevések szerint – a nyugdíjreform jelentősen csökkentette a rendszerben eredetileg meglévő súlyos egyensúlytalanságot. A jövőben megszülető nemzedékekre váró nettó többletköltségek mintegy háromnegyede a reform hatására eltűnt. A javulás költségei zömmel a már élő aktív korosztályokat terhelik, kisebb mértékben azonban – elsősorban a svájci indexálás miatt – a nyugdíjasok is rosszabbul járnak. Az egyes reformelemek közül a leglényegesebb változásokat a svájci indexálás és a korhatáremelés hozza, de nem elhanyagolható a rendszer feltőkésítéséből származó egyensúlyjavulás sem. A degresszivitás megszüntetése és a 2013 után bevezetésre kerülő új skála jelentősége kisebb, ráadásul e két reformelem többé-kevésbé kioltja egymást.**

* A tanulmányt a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyelete és a Research Support Scheme (RSS No.: 1209/1999) támogatta. A számításokhoz szükséges népesség-előrejelzést a KSH Népeségtudományi Intézetétől, a nyugdíjas társadalom 1 százalékos anonimizált mintáját az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóságtól kaptuk. Az ehhez nyújtott segítségért, valamint a 2000. évre vonatkozó nyugdíjegylenleg elkészítéséhez kapott hasznos tanácsokért a szerzők köszönettel tartoznak *Bedekovics Istvánnak, Borlódi Rudolfnak, Dabóczi Magdának, Éber Irénnek, Hublicsek Lászlónak, Marosi Györgynek, Mészáros Józsefnek, Réti Jánosnak és Toldi Miklósnak.*

Gál Róbert Iván a Tárki programvezető kutatója (e-mail: gal@tarki.hu).
Simonovits András az MTA Közgazdasági Kutatóközpontjának tudományos tanácsadója (e-mail: simonov@econ.core.hu).

Tarcali Géza kutató, Bécs (e-mail: tarcali@euro.centre.org).

1.

KOROSZTÁLYI ELSZÁMOLÁS

A magyar nyugdíjrendszer jövője a kilencvenes évek során került az érdeklődés homlokterébe. Több előrejelzés is készült [*Világbank* (1994), *Augusztinovics* (1995), *Pénzügyminisztérium* (1996), *Palacios–Rocha* (1998), *Benczúr* (1999)], amelyek a népesség alakulására, a gazdaság növekedési ütemére, a foglalkoztatásra és különösen a nyugdíjrendszer intézményi változásaira vonatkozó feltevések alapján különböző lehetséges jövőképeket festettek [lásd még *Simonovits* (1998), *Réti* (2000), *Bod* (2000)].

Az alábbiakban – bár sok szót ejtünk majd a jövőről – olyan módszert mutatunk be, melynek célja nem az előrejelzés, hanem a jelen helyzetben rejlő feszültségek számszerűsítése. A módszer, a korosztályi elszámolás¹ (angolul: *generational accounting*), amelyet kidolgozói, Alan J. Auerbach, Jagadeesh Gokhale és Laurence Kotlikoff a költségvetési hiány sokat kritizált, könnyen manipulálható mutatójának számítása helyett javasoltak, a jelenlegi újraelosztási rendszer előre látható hosszú távú következményeit is számításba veszi (például a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer implicit adósságát), amelyről a költségvetési hiány nem vesz tudomást. Tehát kalkulálunk a jövővel, de nem a jövőre vagyunk kíváncsiak – annyi váratlan dolog történhet –, hanem azt nézzük meg, hogy néhány egyszerű és realiztikus feltevés mellett a jelen milyen belső feszültségeket rejteget.

Ennek alapján a korosztályi elszámolás során évről évre előállított egyensúlytalansági mutatók idősora megmutathatja, hogy mely években történtek olyan változások – legyenek azok demográfiai vagy intézményi természetűek –, amelyek hosszú távú hatásai jelentősen megbolygatták az újraelosztási rendszer egyensúlyát. Ez lényeges előny a mindenkori aktuális hiány számításával szemben, hiszen számos intézkedés hatása rövid távon elenyésző, hosszú távon azonban jelentős.

A korosztályi elszámolás módszerének lényege, hogy a nettó adóterheket lebontja az egyes évfolyamokra, és ezt, az adott pillanatra jellemző tehereloszlást kiveti a jövőbe. (A továbbiakban az évfolyam szinonimájaként használjuk a generáció, a kohorsz és a korosztály kifejezéseket is.) Néhány kiegészítést

¹ Az első korosztályi elszámolást lásd *Auerbach–Gokhale–Kotlikoff* (1991a) írásában. A módszerrel kapcsolatos elméleti írásokat és nemzetközi összehasonlító eredményeket tartalmaz *Auerbach–Kotlikoff–Leibfritz* (1999) könyve. A módszertani kérdésekkel kapcsolatban lásd a www.generationalaccounting.com weblapot, valamint *Cardarelli–Kotlikoff–Sefton* (1999) tanulmányát.

szító feltevés (a termelékenység növekedési ütemét és a diszkontláb alakulását illetően), valamint a népesség létszámára és korösszetételére vonatkozó előrejelzés birtokában a jövőbe kivetített jelenlegi nettó adóteher-eloszlásról megállapítható, hogy a jövőben születő korosztályokra mennyivel nagyobb (vagy kisebb) adóterhet ró ahhoz, hogy az úgynevezett intertemporális költségvetési korlát teljesüljön. Ez utóbbi nem más, mint egy nullaösszegkorlát, és azt mondja ki, hogy az esetleges jelenbeli túlköltekezésért valakinek, ha másnak nem, az utódoknak, fizetniük kell. Pontosabban megfogalmazva: a már élő és a jövőben megszületendő korosztályok jövőbeli nettó adója jelenértékének meg kell egyeznie a jelenlegi államadósság és a jövőbeli állami kiadások jelenértékével.

A nettó adók és az állami kiadások közötti különbségtétel forrása, hogy e verbálisan megfogalmazott egyenlet bal oldalán az egyénekre és így évfolyamokra lebontható nettó adótételek találhatók, például a személyi jövedelemadó, a társadalombiztosítási járulék vagy a nyugdíj, a jobb oldalon viszont az egyénre le nem bontható kiadások, mint a honvédelemre vagy a közbiztonságra fordított összegek.

A módszer leírása világossá teszi, hogy miben különbözik az előrejelzésre használt modellektől. A korosztályi számlák kiszámítása során gyakorlatilag mellőzzük a növekedés dinamikájával kapcsolatos empirikus ismereteinket, eltekintünk például annak lehetőségétől, hogy egy felzárkózó gazdaság – mint amilyen Magyarország is – esetében egy darabig magas, aztán közepes termelékenységnövekedést tételezzünk fel; hasonlóképp nem vesszük figyelembe a foglalkoztatás lehetséges alakulásával kapcsolatos különböző forgatókönyveket és még egy sor más megoldást, amit az elemzők előrejelzéseik realisztikusabbá tétele érdekében alkalmazni szoktak. Mindezt azért, hogy a jelenben már meglévő, rejtett vagy szembeötlő költségvetési feszültségek számszerűsítését szolgáló szám a lehető legkisebb mértékben függjön a kutatók által önkényesen megválasztott paraméterektől. Az egyetlen kivétel a népesség-előrejelzés; ez azonban csekély teret ad a kutatói döntéseknek. A népesség létszáma a közeli évtizedekre viszonylag megbízhatóan előre jelezhető; a 2050. év friss nyugdíjasai ma már iskolába járnak. Igaz, hosszabb távon még itt is egyre tágabb a valószínű értékeket tartalmazó sáv, egyre bizonytalanabb a becslés.

A korosztályi elszámolás eredménye a forintösszegek egy vektora, ahol a vektor egyes elemei megmutatják, hogy egy évfolyam még hátralévő élete során várható adóbefizetéseinek jelenértéke, illetve a számukra kifizetett járadékok jelenértéke között mekkora a különbség. A módszer előrettekintő jel-

legéből következően az idősök egy ilyen számítás szerint nettó haszonélvezői, az aktívak pedig nettó befizetői a rendszernek.

Ez önmagában természetesen meddő eredmény. Három olyan megközelítés adódik azonban, amely a szóban forgó számsort az elemzés számára termékennyé teheti. Az első, ha nem csupán előretekintő, hanem visszatekintő számításokat is végzünk, tehát figyelembe vesszük a korábbi befizetéseket és juttatásokat is. Ilyen adatok birtokában a korosztályok közötti újraelosztást tudjuk mérni.² A másik mód a nemzetközi összehasonlítás. Ha azonos módszerrel különböző eloszlásgörbéket kapunk az egyes országokra, ez ismét csak informál minket a korosztályok közötti újraelosztásról.

Végül, ha a már élők közül az épp most születetteket hasonlítjuk össze a jövőben születőkkel (akiket viszont egységes korcsoportként kezelünk), akkor mérőszámot kapunk a rendszer belső egyensúlytalanságára vonatkozóan. A módszer szerint feltételezzük, hogy az adók és juttatások változtatása csak a jövő generációkra vonatkozik, a már élők a jelenlegi nettó adóterher-eloszlás alapján adóznak. Következésképp, az egyensúlytalansági mérőszám azt mutatja, hogy a jövő korosztályoknak mennyivel kell többet (vagy szerencsés esetben kevesebbet) fizetniük ugyanazokért a juttatásokért, illetve mennyivel kevesebb juttatással kell beérniük (vagy több juttatást kapnak) azonos adók mellett, mint azoknak, akik még az eredeti adó- és juttatásrendszerben születtek, és előttük áll az egész életpálya.

2.

KOROSZTÁLYI ELSZÁMOLÁS A NYUGDÍJRENDSZERBEN

Korosztályi elszámolást általában a teljes államháztartásra szokás végezni, beleértve tehát a jövedelemhez, a fogyasztáshoz és a tulajdonhoz kapcsolódó adókat, a másik oldalról pedig a nyugdíjakat, a családtámogatási rendszert, az oktatást, egészségügyet és a közjóság jellegű közszolgáltatásokat, mint amilyen az útépités. Magyarországra vonatkozóan is készült már ilyen, a teljes újraelosztási rendszert alapul vevő számítás az 1996-os évre [*Gál–Simonovits–Szabó–Tarcali* [2000]].

Olyan elemzés is megjelent az elmúlt években, amely egyes specifikus jóléti intézményeket vizsgál a korosztályi elszámolás tükrében [*Auerbach–Gokhale–*

² Visszatekintő korosztályi számlák eddig csak az Egyesült Államokra készültek [lásd *Gokhale–Page–Sturrock* (1998)].

Kotlikoff (1991b)]. Nincs tudomásunk azonban olyan tanulmányról, amely az intézmények változásainak hatását elemzi a költségvetési feszültségek és az újraelosztás egészére nézve. Ennyiben számításaink mindenképpen kísérleti jellegűnek tekintendők.

Az effajta számítások komplikáltabbak, hiszen a népesség-előrejelzésen kívül az intézményi változásokkal is lehet előre kalkulálni. Éppen ez ad értelmet annak, hogy a nyugdíjrendszerre vonatkozóan újra és külön is elkészítjük a korosztályi elszámolást egy olyan országban, mint például Magyarországon, ahol a nyugdíjtörvénycsomag előre rögzíti az intézményi reformok szándékolt lépéseit.

A speciálisan a nyugdíjrendszerre vonatkozó elszámolás – éppúgy, mint az eredeti, általános változat – minimalizálja a jövő tendenciáira vonatkozó szakértői előrejelzések szerepét, hiszen célja az épp aktuális helyzetben rejlő feszültségek feltárása. Így a népesség-előrejelzésen és a nyugdíjtörvényekben előre rögzített intézményi változásokon kívül semmilyen más várható trendet nem fogunk figyelembe venni. Eltekintünk a foglalkoztatásban, a rokkantossítási gyakorlatban, a felsőoktatásban résztvevők arányában, az életkor-kereseti függvényekben vagy a személyi jövedelem adóztatásában várható változásoktól. Ez mind olyan tényező, amelyre vonatkozóan egy prediktív modellnek világos és explicit feltevésekkel kell bírnia – a mi modellünk azonban nem prediktív.

A korosztályi nyugdíjszámlák elkészítése a következőképpen történik. Első lépésként az egyes korosztályokra jellemző járulékbefizetés és járadékkifizetés különbözeteként elkészítjük az évfolyamokra lebontott nyugdíjegyenes profilját a kiindulásul választott évre. Ebben a tanulmányban ez az év 2000.

A járulékfizetésre vonatkozó adatokat az APEH által rendelkezésünkre bocsátott két, az 1998-as bevallásokból származó anonimizált mintából nyertük. Az egyik a munkáltató által elkészített adóbevallások 0,5 százalékos véletlen mintája, amely 10 874 esetet tartalmaz, a másik pedig az önadózók 1 százalékos véletlen mintája, 21 305 esettel. Mivel járadékadataink 2000-esek, az 1998-as APEH-fájlból úgy becsültünk 2000-es járulékadatokat, hogy a járulékköteles jövedelmeket szoroztuk az 1999-es és a 2000-es bruttó bérnövekedési ütemmel. Ennek tényleges értéke 1999-re 16,1 százalék,³ a 2000-re várt, szakértői becsléssel készült érték pedig 11,3 százalék. Meg kell jegyezni, hogy ezzel az eljárással rejtve feltételeztük, hogy a járulékok párhuzamosan változnak a bérekkel.

³ Forrás: www.ksh.hu/hun/h1999/h103fo99/m1030612.htm.

A társadalombiztosítási járulék befizetésére vonatkozó sor természetesen nem szerepel az adóbevalló ívben, az egyes jövedelemtípusokra vonatkozó járulékfizetési szabályok alapján azonban megállapítható. A mintából készült járuléktömeg-becslés 922,3 milliárd forintot ad, ami körülbelül 1,8 százalékkal kisebb a Nyugdíjbiztosítási Alap 2000-re előirányzott 938,8 milliárd forintos bevételénél. Ez utóbbi összeg tartalmazza a munkáltatói és munkavállalói hozzájárulásokat, valamint a magánnyugdíjpénztárakba átlépők miatti járulékkiesés pótlására szolgáló költségvetési támogatást, nincs azonban benne például a gyed, gyed és gyet után fizetett költségvetési hozzájárulás, a fegyveres testületek kedvezményes nyugellátásainak kiadásaihoz történő hozzájárulás, a késedelmi pótlékból és bírságból származó bevétel és néhány további, a járulérendszeren kívüli kisebb tétel. Az összehasonlítás során azért kell figyelembe vennünk a pénztári átlépésekből származó hiány pótlását, mert az alap bevételeinek tervezésekor a magánpénztárakba átlépetteknek a bruttó keresetek 6 százalékat kitevő befizetései nem számolhattak, mi viszont, ahogyan azt fentebb említettük, alapmodellünkben a nyugdíjrendszer részleges privatizációja nélkül kalkulálunk.

A járadékok becslésére az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság által rendelkezésünkre bocsátott, a főellátások szerinti 1 százalékos rétegzett mintát használtuk. A minta a 2000. januári állapotokat tükrözi, összesen 31 487 megfigyelést tartalmaz. Természetesen minden megfigyelés a főellátásokon kívül tartalmazza a kiegészítő ellátások összegét is, így kiszámolható a teljes ellátás forintösszege.

Számításainkkal a teljes nyugdíjrendszerben meglévő egyensúlytalanságokat szeretnénk számszerűsíteni, ezért a járadékprofil meghatározása során azt az elvet követtük, hogy minden olyan juttatást figyelembe vettünk, amelyhez járulékot lehet kapcsolni, vagy amelyet általános adóból fedeznek. A nyugdíjrendszer finanszírozási feszültségeiről ugyanis nem sokat tudunk meg, ha kizárólag a nyugdíjjárulékokból finanszírozott ellátások alapján végzünk számításokat. Elképzelhető ugyanis, hogy a nyugdíjjárulékokból folyósított ellátásoknál a bevételek és a kiadások egyensúlyban vannak egy adott évben, a teljes rendszer mégis hiányt mutat.

Az így számított járulékok és járadékok egyenlegét ezek után megadjuk minden egyes évfolyamra. Mivel minden évfolyamot egyetlen szám jellemez, a 2000-re vonatkozó nyugdíjegyenelek profilja nem más, mint egy 96 elemű vektor. A sort ugyanis a 2000-ben születettekkel, vagyis a nullaévesekkel kezdjük, a 95 éveseket és idősebbeket pedig egy korcsoportba vonjuk össze. A

következő lépésben e vektor értékeit számítjuk ki minden egyes további évre, egészen 2100-ig, figyelembe véve a születésekre, a gazdasági növekedésre és a diszkontrátára vonatkozó feltevéseket, valamint a már élő és a jövőben születő korosztályok kihalási rendjét és a változó nyugdíjszabályokat. Végül az így kapott 96×101 -es mátrixban átlósan haladva nyomon követjük az egyes évfolyamokat, összegezzük nyugdíjegyeneslegük jelenértékét a teljes hátralévő életpályára.

A kiinduló egyenleg kivetéséhez és a jelenértékek kiszámításához megfelelő növekedési tényezőt és diszkontrátát kell választani. Abból indultunk ki, hogy a nyugdíjárulékok járadék-ellenértékének visszafizetése kockázatosabb, mint a hosszú távú állampapíroké. A nyugdíjárulék befizetése kötelező, míg az állampapírok vásárlása nem az. Így a kormányzat akkor is viszonylag könnyen be tudja szedni az előbbit, ha annak reálhozama minimális, esetleg negatív; ugyanez az állampapírok esetében lényegesen nehezebb.⁴ Éppen ezért a diszkontrátát az állam által kibocsátott értékpapírok reálkamatlábánál magasabb kamatláb alapján kell meghatározni. Ugyanakkor a nyugdíjkifizetések kevésbé ingadoznak, mint a tőke reálhozama, és ez indokolja, hogy az államkötvények kamatlába és a magánszektorban realizálható tőkehozam közötti értéket használjunk.⁵ Alapesetben a korosztályi elszámolás nemzetközi gyakorlatának megfelelően 1,5 százalékos éves átlagos termelékenységnövekedéssel és 5 százalékos diszkontlábbal számoltunk, de elvégeztük az ilyenkor szokásos robusztussági vizsgálatokat.⁶

3.

A KOROSZTÁLYI NYUGDÍJSZÁMLÁK VÁLTOZÁSAI AZ EGYES REFORMLÉPÉSEK HATÁSÁRA

Az alábbiakban hat számítás eredményeit mutatjuk be. Az első esetben a most aktuális, korcsoportokra lebontott nyugdíjegyenesleget visszük végig, és mindössze a korcsoportok arányait változtatjuk a népesség-előrejelzés alapján. Figyelmen kívül hagyjuk mind a társadalombiztosítási nyugdíj 1997-es reformját, mind a részleges privatizációt. (Egy kivétellel: a 2000-ben aktuális nyugdíjkorhatárt tekintjük, azaz nőkre 57, férfiakra 61 évet. Nyug-

⁴ A nyugdíjrendszerekre leselkedő politikai kockázatokról és azok csökkentésének lehetséges megoldásai módjairól lásd *Diamond (1997)* tanulmányát.

⁵ Ezzel kapcsolatban lásd *Auerbach–Gokhale–Kotlikoff (1994)*.

⁶ A módszer további részletei megtalálhatók *Gál–Simonovits–Tarcali (2000)* írásában.

díjasmintánk ugyanis a 2000. januári állapotot tükrözi; merő spekuláció lenne megbecsülni, mennyivel lettek volna többen, és milyen nyugdíjat kaptak volna, ha az 55 és a 60 éves korhatár megmaradt volna.) Így első számításunk során azt nézzük meg, mekkora belső egyenlőtlenség lenne a rendszerben, ha – az említett csekély módosítástól eltekintve – nem történt volna semmiféle változás. A második kalkulációban a jövőre vonatkozóan már nem csupán a népesség-előrejelzéssel számolunk, hanem az intézményi változások egyik aspektusával, a svájci indexálással. A harmadik esetben számszerűsítjük a női nyugdíjkorhatár 57 évről, a férfi korhatár 61-ről 62-re történő felemelésének hatásait. A negyedik lépésben a degresszív jövedelembeszámítás fokozatos megszűnésével, az ötödikben pedig a 2013-tól érvénybe lépő új nyugdíjskálával és a nyugdíjak megadóztatásával számolunk. Végül a hatodik szakaszban a nyugdíjrendszer részleges feltőkésítésének következményeit vizsgáljuk. Az egyes számítások függetlenek egymástól, tehát minden alkalommal úgy vizsgáljuk az egyes reformlépések hatásait, mintha a többi elem nem változott volna. Összehasonlításuk alapján lehetővé válik, hogy számszerűen is mondhassunk valamit arról, milyen mértékben enyhült vagy növekedett az egyensúlytalanság a nyugdíjrendszerben az egyes reformelemek következtében.

A nyugdíjrendszert mindegyik futtatásban zártnak tekintjük, azaz az intertemporális korlát teljesítését kizárólag a járulékok, illetve a járadékok változtatásával érjük el. Ez eltérés a valóságtól, ami azonban az eredményként adódó egyensúlytalansági mutató értelmezhetőségén nem változtat, módosítja viszont a korosztályok közötti újraelosztás hatásait. Ezért az újraelosztásra vonatkozó következtetéseink csak részlegesek. A valóságban ugyanis a rendszer hiányát nem kizárólag járulékemelésből vagy járadékcsökkenésből pótolják, hanem a központi költségvetés által beszedett általános adóból is. Más szóval, a hosszú távú intertemporális korlát éves költségvetési korlátokkal egészül ki: a rendszer nem eladósodik, hanem évről évre külső forrásból feltöltődik. Márpedig az általános adók tehereloszlása nem felel meg a nyugdíjjárulékokénak. Az általános adókban például jelentős tételt tesznek ki a fogyasztáshoz kötődő adók, amelyek életkor szerinti megoszlása sokkal kiegyenlítettebb, mint a munkajövedelemhez, tehát az aktív életszakaszhoz kötődő nyugdíjjárulékok. A korosztályi elszámolás módszere azonban – mint korábban már említettük – minden hiányt a még meg nem született korosztályokkal fizettet meg, tehát nem számol az aktuális hiányok folyamatos visszapótlásával, épüljenek azok járulékokra vagy általános adóra. A nyugdíjreform teljes intergenerációs újraelosztó hatását

éppen ezért nem fogjuk itt bemutatni, bár bizonyos részleges következtetésekre így is módunk lesz.⁷

Vannak olyan újraelosztási hatások, amelyeket egyik futtatásban sem tudunk figyelembe venni. Ilyen például a tiszta társadalombiztosításból a vegyes rendszerbe történő téves átlépéseknek betudható, a jövőben várható újraelosztás. A törvény az aktívak esetében az egyének döntésére bízta az átlépést a vegyes rendszerbe vagy bennmaradást a tiszta társadalombiztosítási pillérben, ugyanakkor az átlépők többségével szemben állami hozamgaranciát vállalt. Tekintve, hogy a vártnál többen léptek át, nem kizárt, hogy a normajáradéokra vállalt garancia érzékelhető újraelosztást fog kiváltani elsősorban a pénztártagok, másodsorban az akkori adófizetők és a nyugdíjba vonulók között.

Számításainknak van egy további korlátja is. Miként már említettük, a korosztályi elszámolás nem prediktív természetéből fakadóan mind a járulékbefizetések, mind a járadékok alakulását a korábbi évekre és évfolyamokra jellemző értékekből vezetjük le közvetlenül. Ebben van egy torzító hatás, még hozzá olyan, amit a nem prediktív jellegű korosztályi elszámolásnak is figyelembe kellene vennie. Nem áll azonban rendelkezésünkre olyan megbízható, módszertanilag kiérlelt előrejelzés, amelyet ezen a ponton használhattunk volna. Amiről szó van, az a kor-kereseti profilok jelenleg tapasztalható torzulásának kivetítése. Miként azt *Kézdi-Köllő* (2000) kimutatta, a magyar munkaerőpiacot ért sokk a kilencvenes évek elején jelentősen deformálta a szokásosan jellemző életkor-kereseti görbét. A görbe ugyanis sokkal laposabbá vált, mint korábban volt, és mint ahogy az más, piacgazdálkodású országokra is jellemző. Különösképpen igaz ez a magasabb képzettségűekre. Az idősebb munkavállaló korosztályok humán tőkéje a sokáig halogatott szerkezeti átalakulás miatt súlyosan leértékelődött, a gyorsan kiépülő új gazdasági ágazatokban foglalkoztatott, viszonylag magasabb keresetű alkalmazottak átlagéletkora viszont alacsonyabb, mint a régi ágazatokban. A nyugdíjjárulékok és járadékok egyenlegének mechanikus kivetítése, amit a korosztályi elszámolás módszere diktál, ezt a torz görbét viszi tovább, noha nyilvánvaló, hogy az elkövetkezendő évtizedekben a kor-kereseti profil újra a régi meredekségéhez fog közelíteni. Tekintve azonban, hogy erre vonatkozó előrejelzés tu-

⁷ Megjegyezzük, hogy a modell kiegészíthető éves költségvetési korlátokkal. Ekkor az éves hiányt nem a jövő nemzedékekkel, hanem az aktuális adóteher-eloszlás alapján az éppen élő összes korosztállyal fizettetjük meg. Az éves hiánypótlások (vagy többletviasszosítások) összegzésével pontosan megadható a nyugdíjreform hatása az egyes korosztályokra.

domásunk szerint nincs a szakirodalomban, a jövő alakulására vonatkozó feltevések megtétele során élvezett kutatói szabadságot pedig a minimálisra igyekeztünk szorítani, e kísérleti számításban nem változtattunk a jelenleg tapasztalható profilon.

Ugyancsak – megbízható empirikus megfigyelések híján – figyelmen kívül kellett hagynunk az érintettek esetleges kockázatkerülő magatartását. Eszerint – amennyiben a feltevés valóban megállja a helyét – a magasabb hozammal kecsegetető tőkefedezeti rendszer hozamelőnyéből az emberek szemében levon, hogy egyben magasabb kockázattal is jár.⁸

Korosztályi elszámolást kétféleképpen lehet készíteni. Egyrészt számszerűsíthetjük a kiinduló évre jellemző *állapot* hosszú távú költségvetési következményeit és korosztályi újraelosztási hatásait. Másrészt vizsgálhatjuk az adott évi *változások* hosszú távú következményeit. Ez utóbbi módszer alkalmazásával azonban – amennyiben a kiindulási év extrém változásokat tartalmaz – sokszor irreális következtetésekhez juthatunk, ami – a számításokat évről évre elvégezve és idősorba rendezve – jelentős oszcillációt okoz. Ha például a mindenkori nyugdíjasok számát kizárólag az 1999-es nyugdíjba vonulási szokások alapján próbálnánk meghatározni, akkor azt tapasztalnánk, hogy a népesség mintegy harmada a későbbiekben semmilyen formában sem menne nyugdíjba. Jelenleg ugyanis a korhatárhoz közeledő nemzedékek jelentős része már az 1999-es évet megelőzően nyugdíjba vonult, még a korhatár elérése előtt. Az 1999. évi állapot tehát az, hogy viszonylag sok a fiatal, korhatár alatti nyugdíjas. Az 1999. évi változás az, hogy mindössze 35 ezren, a korhatárt épp betöltők durván egyharmada ment nyugdíjba.

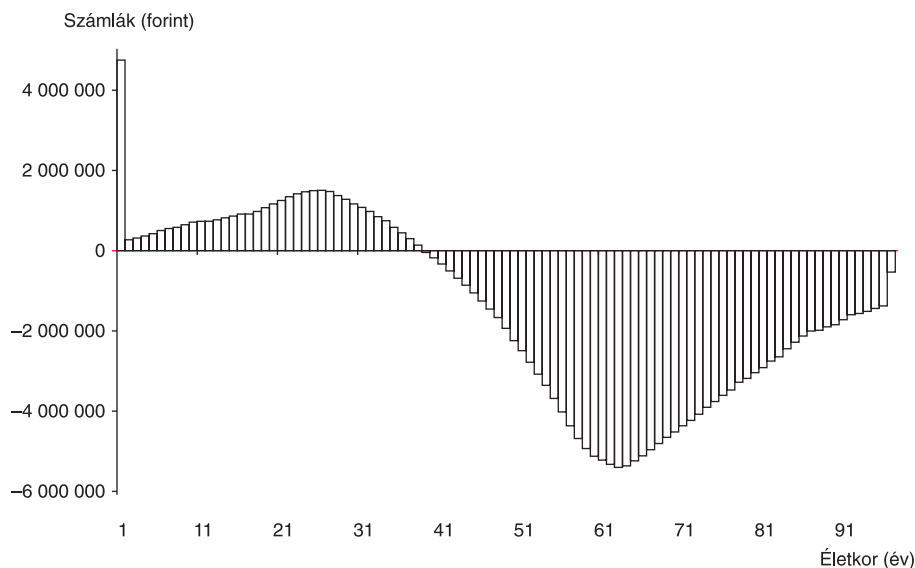
Az aktuális változások alapján is készíthető korosztályi elszámolás. Az ebből nyert idősor, a már említett erős oszcilláció révén rávilágít arra, hogy melyik évben milyen jelentős, a rendszer hosszú távú egyensúlyát érintő változások történtek. Az állapot kivetítését követő számítást azonban nem szabad keverni a változások kivetítésére épülő számítással. Éppen ezért kalkulációink a nyugdíjreform két fontos elemének, a degresszív beszámítás eltűnésének és az új nyugdíjskálának számszerűsítése során az eddig alkalmazott elvektől eltérően fogunk eljárni, és néhány egyszerűsítő feltevéssel fogunk élni.

a) *Korosztályi nyugdíjszámlák nyugdíjreform nélkül* • Tekintve, hogy a magyar nyugdíjrendszer a kiindulásul választott évben a nyugdíjprivatizáció nélkül

⁸ Erről lásd *Orszagh–Stiglitz* (1999) írását.

is jelentős, 102 milliárd forintos hiánnyal küszködik,⁹ és a jövő jelentős demográfiai deficitet ígér, nem meglepő első számításunk eredménye, amely szerint a rendszert reform nélkül olyan súlyos belső egyenlőtlenségek feszítik, hogy hosszú távon finanszírozhatatlanná válna.

Az 1. ábrán bemutatjuk, miként alakulnak a korosztályi számlák a reform nélküli esetben. Öt olyan szempontot vizsgálunk, amelyek alapján az eloszlás elemezhető és későbbi számításokkal összehasonlítható.

1. ábra
Korosztályi számlák reform nélkül (forint)

Először is látható, hogy a görbe hatalmas zuhanással kezdődik. Az egység-es évfolyamnak tekintett jövő nemzedék egy főre jutó számlája 4 760 000 forint (további részleteket a *Függelék F1. táblázatában* tüntettük fel), az éppen a kezdő évben születetteké (a nullaéveseké) viszont kevesebb mint 285 000 forint. Ez az eltérés adja a korosztályi elszámolás legfontosabb mutatóját. Ha a rendszerben meglévő hiányokat teljes egészében a mostantól megszületőkre terheljük, 4 475 000 forinttal nagyobb életpálya-befizetésekkel kell számolnunk, mint azoknak, akik már benne vannak a rendszerben, és még az egész

⁹ Ez az összeg eltér a költségvetési előirányzatban szereplő nullszaldótól. Ennek oka egyrészt az, hogy a társadalombiztosítási nyugdíjrendszert zártak tekintve, az Országos Nyugdíj-biztosítási Alap bevételei közül csak a járulékbefizetésekkel számolunk, másrészt – mint ezt a főszövegben korábban már tisztáztuk – a kiadások között szerepeltetünk egyes nem az Országos Nyugdíj-biztosítási Alap által finanszírozott ellátásokat is.

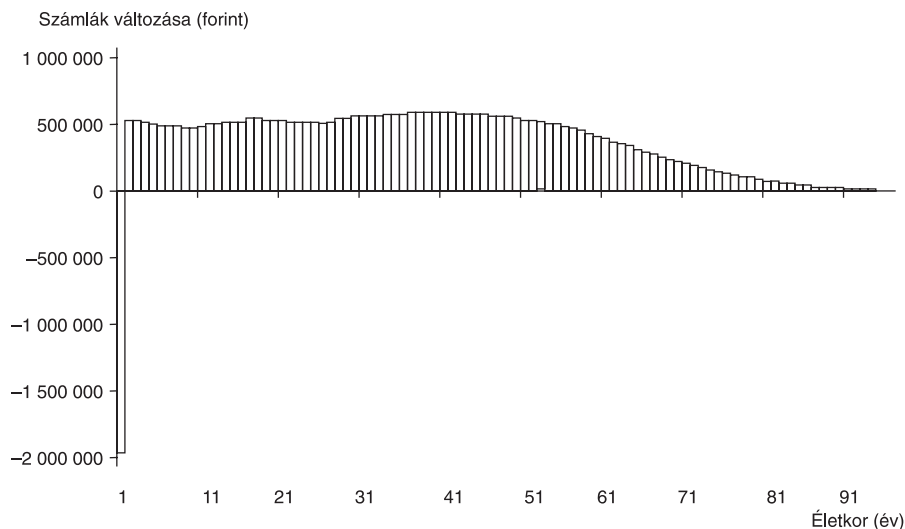
életpálya előttük van. Ez az érték rendkívül súlyos belső feszültségre utal, több mint havi 5300 forint pluszköltséget jelent, 2000-es jelenértéken, 70 éves élettartammal számolva.

Pedig már a nullaévesek számára is ráfizetéses a reform nélküli rendszer. Ahhoz, hogy várható járulékaik és járadékaik jelenértéke épp egyenlő legyen, majdnem 285 ezer forintot kellene most egy összegben befizetniük. Ez az érték az életkorral eleinte nő, mivel az érintett korosztályok egyre nagyobb, és hosszabb ideig kapott árvajáradéktól esnek el. A legnagyobb nettó befizetők a 24 évesek: ők gyakorlatilag árvajáradékot már, öregségi vagy rokkantnyugdíjat pedig még nem kapnak. Számukra a befizetések és juttatások egyensúlyba hozatalához már több mint másfél millió forintos azonnali egyösszegű befizetésre lenne szükség. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a jelenleg 24 évesek rosszabbul járnak, mint a most születettek. E két évfolyam pályáját csak akkor lehetne összehasonlítani, ha a mostani 24 évesek számláját is születésük pillanatától számítanánk.

A számla a 37 évesek számára már negatív, azaz ők már több járadékot várhatnak a rendszertől, mint amennyit a továbbiakban még be kell fizetniük. Ha erről a többletről lemondanának, valamennyivel több, mint 20 ezer forinttal kéne kompenzálni őket. Azért ennyire fiatal korban kerülnek egyensúlyba a befizetések és a kifizetések, mert a nyugdíjkorhatárig hátralévő idő ebben a számításban már csak 20 év a nőknek és 24 a férfiaknak, a rokkantosság és a korhatár alatti nyugdíjazás egyéb formái pedig még tovább csökkentik az aktív időszakot.

A legkedvezőbb korosztályi számla a 61 éveseké. Ők már alig fizetnek a rendszerbe, várhatóan azonban még 5,4 millió forintot fognak kivenni, befizetések felett. Ismét hangsúlyozzuk, hogy ez a megfigyelés nem alkalmas a jelenleg élő korosztályok közötti újraelosztás jellemzésére. Ismertetése azt a célt szolgálja, hogy legyen összehasonlítási alapunk az egyes reformelemek bevezetése okozta változások értékeléséhez.

b) Korosztályi nyugdíjszámlák svájci indexálással • Első reformlépésként a korábbi bérindexálást felváltjuk az úgynevezett svájci indexálással. Ez gyakorlatilag megfelel a reálbér-indexálást, mivel a nyugdíjindex képlete fele részben az árak, fele részben a bérek növekedéséből áll. Bevezetése növekvő gazdaságban jelentősen csökkenti a rendszerben lévő egyensúlytalanságot. Mint a 2. ábrán látszik, a változtatás egyedüli nyertesei – feltéve, hogy a nyereményeket és a veszteségeket a korosztályi elszámolás szellemében a rendszeren belül, a szabályokat pedig csak az újonnan jövőkre nézve megváltoztatva értelmezzük – a jövő nemzedékek. Számukra a korábbi 4,8 millió forintos túlfi-

2. ábra

A korosztályi számlák változása a svájci indexálásnak köszönhetően (forint)

zetés, az egyébként még mindig magas 2,8 millió forint alá csökken (a 2. ábra ezek különbözetét mutatja).

Az összes többi korosztály számára a svájci indexálás csökkenti a jövőben várható nyugdíjak összegét. A nullaévesek befizetéseinek és járadékainak egyenlege 537 ezer forinttal, 800 ezer forint fölé nő. A svájci indexálás tehát a jövő nemzedékek extraterhelését a fejenkénti 4 475 000 forintról 1 970 000 forintra csökkenti, ami 70 éves élettartam mellett havi 5300 forintról 2350 forintra való csökkenésnek felel meg. Még ez sem jelent egyensúlyt az életpálya-járadékok és járadékok között, mindössze arra elegendő, hogy a még meg nem születettek hátrányát a nullaévesekkel szemben megszüntesse.

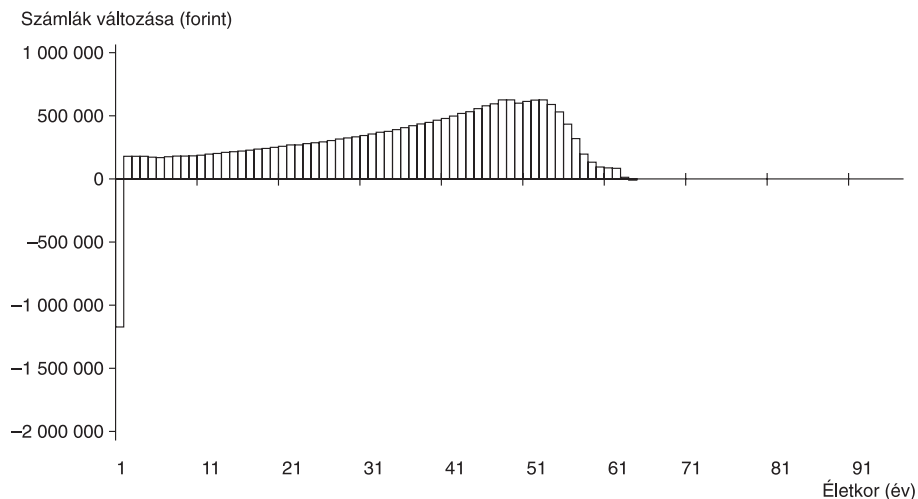
A legnagyobb befizetők különbsége a korábbi 1,5 millió forintról több mint 2 millió forintra nő. Az indexálás átalakítása azt az életkort is feljebb tolja, amikor az egyéni hozzájárulások egyensúlyba kerülnek a járadékokkal. A korábbi 37 évről 41 évre nő annak a korosztálynak az életkora, amely már többet vesz ki a rendszerből, mint amennyit hátralévő aktív életkorában még befizet. A legnagyobb felvevők változatlanul a 61 évesek, de már csak alig több, mint 5 millió forintos egyösszegű kárpótlás kompenzálná őket az életjáradék elvesztéséért. A nyugdíjasok körében az indexálás hatása az életkor növekedésével egyre kisebb mértékű, mivel egyre rövidebb időszakra vonatkozik.

c) *Korosztályi nyugdíjszámlák befejezett korhatáremeléssel* • Korhatáremelésen, mint azt már korábban említettük, csak a tényleges korhatáremelés egy részét

értjük. Mivel szerettük volna elkerülni a spekulatív visszabecslésből adódó felesleges torzítást, a korhatáremelésnek csak a hátralévő részét, a nőknél 57-ről, a férfiaknál 61 évről 62 évre történő emelését vesszük figyelembe. Csak ezt szem előtt tartva szabad összehasonlítani a svájci indexálás bevezetése, illetve a korhatáremelés miatt a társadalombiztosítás költségvetésében enyhülő feszültség mértékét. Ismét felhívjuk a figyelmet arra, hogy a számítások jelen formájukban nem additívak, mivel mindegyik hatást külön-külön hasonlítjuk a reform előtti helyzethez.

A kapott eredményeket a 3. ábrán tüntetjük fel. A korhatáremelés befejezése 4 475 000 forintról 3 123 000 forintra csökkenti a még meg nem születettek és a most születettek terhelése közötti különbségeket. A jövő nemzedékek mintegy 3,6 millió forinttal nettó befizetői a rendszernek. Ez önmagában még mindig nagyon magas, de számottevően kevesebb, mint a reform elmaradásakor fizetendő közel 4,8 millió forint. A még meg nem születettek tehát nyertesei a korhatáremelés befejezésének. Rajtuk kívül azonban gyakorlatilag senki más. A nullaévesek nettó befizetési példái a hosszabb járulékfizetési periódus és rövidebb nyugdíjas szakasz miatt 285 ezer forintról 457 ezer forintra nőnek, a legnagyobb nettó befizetőké, vagyis a 24 éveseké pedig 1,5 millió forintról 1,8 millió forintra. A 40 évesek, hátralévő életszakaszukat tekintve már nettó nyertesei a rendszernek, igaz, reform nélkül ez az életkor még 37 év.

Figyelemre méltó, hogy a svájci indexálással szemben a korhatáremelés terhei csak az aktívakra hárulnak, tehát koncentráltabban jelentkeznek.

3. ábra

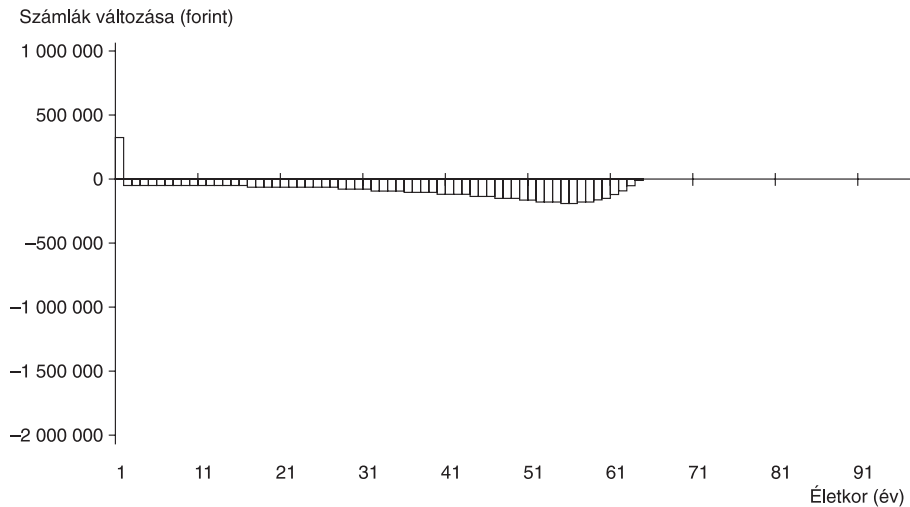
A korosztályi számlák változása a korhatáremelés befejezésének köszönhetően (forint)

d) *Korosztályi számlák a degresszív beszámítás fokozatos eltűnésével* • A nyugdíjtörvény rendelkezései alapján a nyugdíjszámítás alapjául szolgáló jövedelem degresszív beszámítása fokozatosan eltűnik, mivel a degressziós sávok határait évről évre a nettó keresetnövekedés üteménél 8 százalékponttal nagyobb ütemben kell növelni. Ezáltal a legfelső sávok fokozatosan „kiürülnek”, és az összes jövedelem a 100 százalékos sávba kerül.

A degresszivitás fokozatos megszűnésének hatásait az ONYF (2000) tanulmánya több megközelítésben is számszerűsíti. Kalkulációnk során azt a számítást fogjuk felhasználni, amely megmutatja, hogy 2010-ig a degresszív beszámítás évről évre mennyivel csökkenti a nyugdíj-megállapítás alapját [ONYF (2000) 33. o.]. Mivel a degresszív beszámítás a nyugdíjalap megállapításának utolsó lépése, ezért a kezdő nyugdíjak a nyugdíjalap csökkenésének mértékével csökkennek ahhoz képest, mint ha a kereseteket nem degresszív módon számítanák be.

A számítások során úgy jártunk el, hogy az első évtől kezdve, a kiinduló év nyugdíjprofilját alapul véve, az éppen nyugdíjba vonuló korosztályok öregségi nyugdíját az előbb említett arányban évről évre megnöveltük. Ezen a ponton visszautalunk egy korábban már említett problémára, nevezetesen az aktuális állapot és az aktuális változások kivetítése közötti különbségre. Módszertanilag akkor járnánk el helyesen, ha csak a kezdő nyugdíjak relatív súlya szerint növelnénk meg az adott korosztályok átlagos öregségi nyugdíját, azaz az adott évben előállt, a friss nyugdíjazások okozta változásokat vennénk figyelembe. 1999-ben azonban a korhatárt épp elérők körülbelül egyharmada ment csak nyugdíjba – a többiek már korábban nyugdíjba vonultak. Ha el akarjuk kerülni, hogy egyetlen szélsőséges év eltorzítsa a számításokat, a friss nyugdíjazások sokévi átlagára van szükség. Efféle adatok azonban nem álltak rendelkezésünkre, ezért változások helyett, az imént említett módon, a kiinduló állapotot vetítettük ki a jövőbe.

A degresszív beszámítás fokozatos megszüntetése, szemben a nyugdíjreform többi elemével, nem rontja, éppen ellenkezőleg, javítja az összes már élő, még nem nyugdíjas korosztály pozícióját (lásd a 4. ábrát). A nyugdíjasok helyzetét a nyugdíjszámítás módjának változása már nem befolyásolja. A még meg nem születettek számára azonban a degresszivitás megszüntetése tovább növeli a szaldó egyensúlytalanságát. Igaz, a változás nem nagy horderejű. Az eredetileg 4 760 000 forintos hiány további 320 000-rel nő. Ugyanígy, a már élő korosztályok nyereségei sem befolyásolják döntően a reform nélkül kialakuló egyenlegeket. Az évfolyamonkénti változások 45 000 és 175 000 forint között mozognak.

4. ábra

A korosztályi számlák változása a degresszív beszámítás eltűnésének köszönhetően (forint)

e) *Korosztályi nyugdíjszámlák az új nyugdíjskála bevezetésével* • A nyugdíjreform összes eleme közül az új nyugdíjskála 2013-as bevezetésének hatását a legnehezebb számszerűsíteni. Ebben az esetben ugyanis nem indulhatunk ki a 2000-es nyugdíjprofilból, az új skálának megfelelően módosítanunk kell azt. Az új skála két lényeges változtatást hoz magával. Egyrészt megváltoznak a szolgálatban töltött évekhez tartozó nyugdíjszámítási kulcsok. Az új kulcsokat a törvény megadja. Másrészt a nyugdíjakat 2013-tól kezdődően a *bruttó* életpálya-kereset alapján fogják megállapítani, és egyúttal meg fogják adóztatni. Tehát szemben a jelenlegi és 2012-ig érvényes megoldással, amikor az életpálya-keresetet először nettósítják, és annak meghatározott kulcs szerinti értékét adják nyugdíjnak, ami aztán már nem adózik, 2013 után éppen fordítva, először a bruttó életpálya-keresetből veszik az új kulcs szerinti nyugdíjat, és utána „nettósítanak”, azaz adóztatnak. Az új kulcsok alacsonyabbak a régiéknél, ez tehát azonos jövedelemalap esetén alacsonyabb nyugdíjat jelent. Az a tény azonban, hogy először e kulcsok alapján csökkentik az adóköteles részt, és csak utána adóztatják meg a maradékot, alacsonyabb átlagos adókulcsot jelent, ami viszont visszaközelíti az új nyugdíjakat a régiékekhez.

Ahhoz, hogy ezt a hatást a korosztályi elszámolásban meg tudjuk ragadni, kiszámítottuk, hogy miként változik a nettó kezdő nyugdíj és az utolsó bruttó kereset aránya. Első lépésként az 1998-as adatokon számoltuk ki a kérdéses arányt a nyugdíjba vonuló korosztályokra (a számítás során felhasznált

értékek *korosztályi* átlagok, és nem az *éppen nyugdíjba vonulók* átlagai). A helyettesítési hányados értéke 0,409; mivel ez korosztályi átlag, csak korlátozottan hasonlítható össze más helyettesítési hányadosokkal.

A megfelelő helyettesítési hányadost a 2013-as évre csak több lépcsőben tudjuk kiszámítani. Az *utolsó* havi bruttó kereset a kiinduló évre jellemző havi keresetek és a termelékenység növekedési üteme alapján adódik. A havi bruttó *életpálya*-keresetre azonban csak közelítő becslést tudtunk adni: feltételeztük, hogy az utolsó havi bruttó kereset és a havi bruttó *életpálya*-kereset ugyanaz marad, mint ami az 1988–1998-as periódust jellemezte. Ez utóbbit *Toldi* (2000) tanulmánya alapján (a 3., az 1.15., az 1.16. és az 1.17. számú táblázatok felhasználásával) számítottuk ki. A kérdéses értékre 0,907 adódott: 1998-ig számítva a bruttó valorizált *életpálya*-keresetek havi átlaga körülbelül 90 százalékat tette ki az utolsó havi bruttó keresetnek. Ezt az értéket használtuk tehát arra, hogy a 2013 utáni utolsó havi bruttó keresetből megkapjuk a havi bruttó *életpálya*-keresetet. Ez utóbbi szolgál a nyugdíj megállapításának alapjául, 2013 után már az új nyugdíjkulcsokkal.

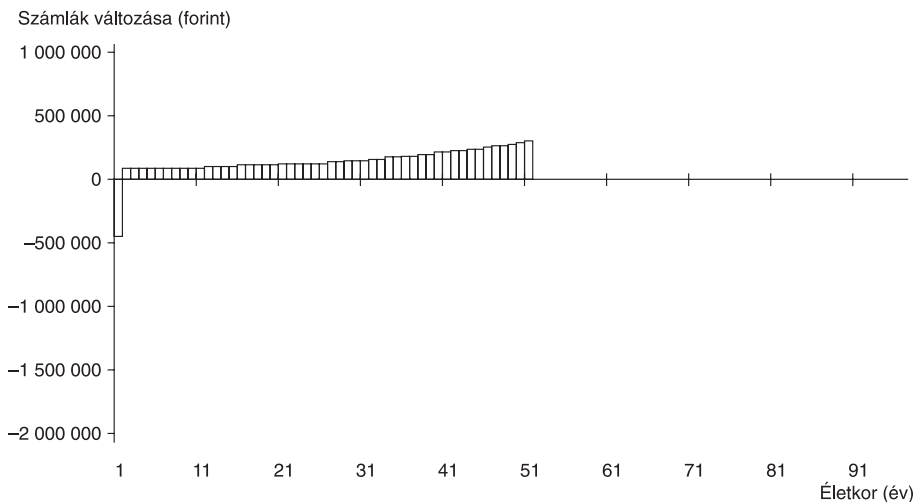
Az ekképpen előállított kezdő nyugdíjakat csökkentettük az átlagos adókulccsal. Az utóbbihoz a rendelkezésünkre álló APEH-adatokból kiszámoltuk a nyugdíjba vonuló korosztályok átlagos bruttó (járulékokat és személyi jövedelemadót is tartalmazó), valamint nettó keresetét 1998-ra.¹⁰ Ezek alapján az átlagos adókulcsra 30,1 százalékos adódott. Ezt az értéket használtuk a továbbiakban is.

Így már van az egyes korosztályokra vonatkozó nettó kezdő nyugdíjunk és utolsó bruttó keresetünk is, az új nyugdíjskála alapján. A kettő hányadosa, a kiindulópontban használt helyettesítési ráta megfelelője 0,366-ot ad. Összegzésül tehát azt mondhatjuk, hogy az új skála átlagosan 10,5 százalékkal rontja a kezdő nyugdíjakat 1998-hoz képest.

A modellbe ezt az arányt úgy építettük bele, hogy azon korosztályok esetében, amelyek már az új skála alapján fogják nyugdíjukat megkapni (tehát a 2000-ben 49 évesekre és a fiatalabbakra), az öregségi nyugdíjakat a kiinduló év profiljához képest 10,3 százalékkal csökkentettük. E számításban is a degresszivitás számszerűsítéséhez alkalmazott módszer szerint jártunk el, azaz a teljes korosztályra ugyanezt az arányt használtuk, a fentebb már részletesen elmondottak miatt.

A fenti módszertani leírásból az is látható, hogy azzal az eljárással, amely szerint a bruttó *életpálya*-jövedelem előállításához a teljes valorizációval ki-

¹⁰ Ezek a keresetek ismét *korosztályi* átlagok, nem feltétlenül egyeznek meg a *nyugdíjba vonulók* átlagos utolsó keresetével!

5. ábra

A korosztályi számlák változása az új nyugdíjskálának köszönhetően (forint)

számolt kereseteket használtuk fel, gyakorlatilag megoldottuk azt a problémát, hogy a csökkenő inflációval a részleges valorizáció is csökkenő mértékben befolyásolja a kezdő nyugdíjak alakulását.

Az új nyugdíjskála mellett kiszámolt modell eredményeit az 5. ábra mutatja. Az ábrán jól látszik, hogy a változás nyertesei a jövő nemzedékek, azaz más szavakkal, az új skála bevezetése javítja a rendszer hosszú távú egyensúlyát. A változások nagyságrendje nagyjából megegyezik a degresszivitás megszüntetésének nagyságrendjével, csak épp az előjelek állnak megfordítva. Ez a két reformelem tehát többé-kevésbé kioltja egymást, már ami a hosszú távú hatást illeti. Nem igaz azonban ugyanez a korosztályok közötti teherelosztásra. Míg a degresszivitás megszüntetésének nyertese az összes aktív korosztály, az új skála költségeit csak a fiatalabb korosztályok, a jelenleg 49 évesek vagy a náluk fiatalabbak fogják viselni. A 2013 előtti szűk évtizedben nyugdíjba vonulók a fő nyertesei ennek az aránytalanságnak.

f) Korosztályi nyugdíjszámlák részleges feltőkésítéssel • A nyugdíjrendszer részleges feltőkésítése – azaz a magánpénztárak felállítása – nem elsősorban módszertani, mint inkább elméleti problémát vet fel a korosztályi elszámolásban. A társadalombiztosításban hiány keletkezik, a magánpénztárakban tőke halmozódik fel. Mindkettő kamatozik; a kamatlábak nagyságára nézve pedig reális feltevéseket kell kialakítanunk.

Megközelítésünk szerint a nyugdíjrendszer – lévén egy életjáradék-fizetés-

sel kombinált elérési életbiztosítás – két szakaszból, a felhalmozás és járadékfizetés szakaszból áll. Ez igaz, függetlenül attól, hogy a rendszer felosztó-kirovó vagy tőkefedezeti. A felhalmozási periódus a tőkefedezeti rendszerben egyszerűen a járulékok összegyűjtése az aktív életszakasz során. A felosztó-kirovó rendszer fedezete nem fizikai, hanem humán tőke: a felnövekvő új nemzedékek járulékfizető képessége. A felhalmozás tehát az új nemzedék felnevelése, kiképzése és a munka hatékonyságának növelése. A humán tőke felhalmozásának folyamatát elfedi, hogy a járadékformula általában nem veszi figyelembe a gyerekvállalásra és gyereknevelésre fordított erőforrásokat, valamint az, hogy a felosztó-kirovó programok az elsőként belépő korosztályoknak a legtöbb esetben magasabb járadékokat fizettek ki, mint amit a járulékbefizetések indokoltak volna. Az efféle rendszerek humántőke-fedezetét azonban világosan mutatja, hogy – legalábbis nyitott gazdaságokban – a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer demográfiailag lényegesen sebezhetőbb a tőkefedezeti rendszernél. A humántőke-fedezet másik indikátora, hogy gazdasági vagy társadalmi kataklizmák esetén a felosztó-kirovó rendszer általában stabilabb, mint a tőkefedezeti, lévén a humán tőke kevésbé sebezhető, mint a fizikai tőke.

A humán tőke felhalmozási folyamatának leírásához felhasználjuk a felosztó-kirovó rendszer bevezetési módjának két tiszta típusát. A valóságos rendszerek e két lehetséges folyamat kombinációjaként alakultak ki. Mindkét esetben az első periódusban belépő nemzedékek a rendszer kedvezményezettjei, de a két változatnál nem ugyanaz számít az elején belépő nemzedéknek. Az első esetben a nyugdíjrendszer járadékfizetéssel kezdődik, azaz – az aktívakra kivetett járulékokból azonnal, akár korábbi járulékfizetéssel nem megalapozott módon is – nyugdíjat kapnak az éppen nyugdíjas korúak. Minél közelebb van egy korosztály a nyugdíjkorhatárhoz a rendszer bevezetése idején, annál jobban jár, minél távolabb, annál kevésbé. Ha idősebb, akkor számára már késve vezették be a rendszert, és nem tudja hosszú ideig élvezni, ha fiatalabb, akkor egyre hosszabb járulékfizetési idővel kell megalapoznia későbbi járadékát. Azok a viták, amelyek a társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek negatív ösztönző hatásairól, a munkavállalási hajlandóság és a megtakarítások csökkenéséről, és a nemzedékek közötti torz újraelosztásról szólnak, ezzel az első típussal kapcsolatosak.

A másik – tiszta – változatban a rendszer bevezetésétől kezdve beszedett járulékokat nem fizetik ki az idős nemzedéknek. Fel sem halmozzák a tőkepiacra, hiszen akkor a rendszer egy állami kezelésű feltőkésített nyugdíjalap (*provident fund*) formájában tőkefedezeti lenne. Ehelyett a járulékokat mindaddig, amíg járadékot nem kell belőle fizetni, az állam közösségi projektek

finanszírozására, honvédelemre, közoktatásra, egészségügyre, illetve infrastrukturális beruházásokra fordítja. Ahogy időnként mondani szokás, ez a járadékként ki nem fizetett járulék „benne marad a gazdaságban”. Ezek azok a tételek, amelyeket a felosztó-kirovó rendszer felhalmozásra fordít, vagyis amelyet humántőke-beruházásokra, az élők munkája mennyiségének és hatékonyságának növelésére tud költeni.¹¹

A valóságos felosztó-kirovó rendszerek e két tiszta típus kombinációjaként alakultak ki: az elsőként belépő idősök a befizetéseik által indokoltnál magasabb összeget kaptak vissza, tekintve azonban, hogy járadékaik még így is igen alacsonyok voltak, számuk pedig csekély volt, a rendszer beérése során még mindig maradtak fel nem használt járulékok, amelyek „benne maradtak a gazdaságban”. Világosan kell látni, hogy a magyar nyugdíjreform sokkal inkább a második típusúhoz hasonlít, csak éppen a felhalmozás helyett lefaragásról van szó. A maastrichti kritériumok miatt az átmenet nem finanszírozható a költségvetési hiány növeléséből, csakis az állami kiadások, vagyis – leegyszerűsítve – a humántőke-beruházások csökkentéséből. A járulékok egy része „kikerül a gazdaságból”, ugyanakkor ezzel párhuzamosan felépül egy tőkével fedezett pillér.

A reform sikere azon múlik, hogy az állami kiadások vagy a tőkepiaci felhalmozás hatékonysága nagyobb-e. Meg kell jegyezni, hogy e kérdésben nincs olyan empirikus vizsgálat, amely megfellebbezhetetlen iránytűként szolgálhatna; a tudományos közösség és a tanulmány szerzőhármasa is megosztott. Azt azonban világosan kell látni, hogy aki a kétféle finanszírozási formát összehasonlítja, az elkerülhetetlenül összeméri a kétféle hatékonyságot is, akár tisztában van ezzel, akár nincs. Hozzá kell tenni, hogy a gondolatmenet szerint a két finanszírozási forma nem zárja ki egymást. Minden bizonnyal létezik az állami kiadásoknak egy olyan szintje, amely mellett a marginális hozam magasabb, mint a tőkepiaci felhalmozás marginális hozama, és megfordítva. Nem arról kell beszélnünk tehát, hogy melyik forma jobb a másiknál, hanem, hogy hol húzódik a két rendszer közötti járulékfelosztás optimális aránya.

Megítélésünk szerint az állami tulajdon feletti kontroll problémái és a közösségi döntéshozatal buktatói miatt Magyarországon a magánpénztárak járulékelvonó hatását ellensúlyozó költségvetési kiadások eredeti hatékonysága átlagosan relatíve alacsonyabb, mint a pénztárak hozama. Hangsúlyoznunk kell, hogy a közösségi döntéshozatal nem minden kérdésben és nem minden társadalomban kisebb hatékonyságú, mint a piac közvetítésével zajló preferenciaösszegzés. Az általunk vizsgált kérdésben – nyugdíjcélú felhal-

¹¹ A felosztó-kirovó nyugdíjrendszer és a humántőke-felhalmozás kapcsolatáról lásd *Augusztinovics* (1993).

mozások – és társadalomban – nevezetesen Magyarországon – azonban valószínűleg közelebb járunk az igazsághoz, ha a hosszú távú tőkepiaci felhalmozás hozamát magasabbra taksáljuk az állami kiadások hosszú távú hozamánál. Ez a megállapításunk természetesen nem azt jelenti, hogy az állami kiadások hozama nulla. A társadalombiztosítás hiánya, amelyet a központi költségvetés általános adókból finanszíroz, nem kamatmentes. Ha állampapírok kibocsátásából fedezik, akkor ezek kamatával számolhatunk. Ha – miként az a nyugdíjreform során jellemzőbb – az állami kiadások, elsősorban humántőke-beruházások lefaragásából teremtik elő, akkor az elmaradt hasznokat kell figyelembe venni. A következő számításokban a hiány kamatait ekkor is az állampapírok hozamával tettük egyenlővé. Valójában valószínűleg alacsonyabb értékekről van szó; az állami kiadások hozama gyakran negatív. Feltételezésünk tehát számításainkat legfeljebb csak konzervatívabb irányban módosítja.

Ennek alapján a magánpénztárak évi átlagos hozamát reálértékben a diszkontláb felett 2 százalékponttal, azaz 7 százalékbán állapítottuk meg. A korábbiaknak megfelelően természetesen ezúttal is végeztünk robusztussági vizsgálatokat.

A privatizációval kombinált tőkefelhalmozás – fenti feltevésünk szerint – hatékonyságtöbbletet visz a korábban zártnak feltételezett rendszerbe. Ahhoz, hogy ezt a hatékonyságnövekedést a korosztályi számlák fogalmi rendszerébe tudjuk illeszteni, mindenképpen új megoldásokkal kell élnünk, mivel a korosztályi elszámolás alapeleme az intertemporális költségvetési korlát, vagyis éppen az a tény, hogy a rendszer zárt.

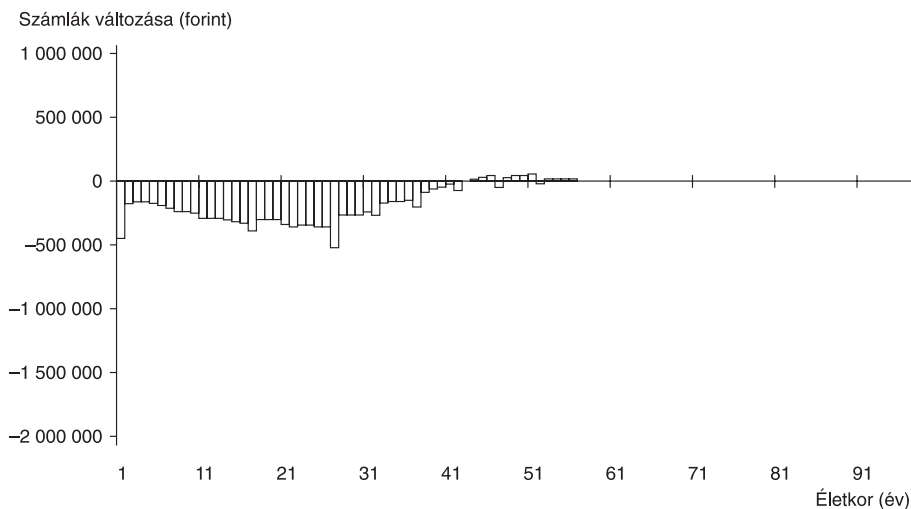
A rendszerbe kerülő hatékonyságtöbbletet kétféleképpen illeszthetjük be a korosztályi elszámolás keretei közé. Egyrészt értelmezhetjük úgy, hogy a járulékfizetők változatlan járulékmennyiség befizetése mellett nagyobb nyugdíjat kapnak. Ez olyan – fogalmilag tiszta – helyzetre utal, amikor a magánpénztárak csak külföldön fektetnek be, a pénztári felhalmozások tehát csak akkor kezdenek hatni, amikor az első, magasabb nyugdíjakat kifizetik belőlük. A hatékonyságnövekedésből származó többlet beillesztésének másik módja, hogy feltesszük: ugyanazokat a nyugdíjakat alacsonyabb járulékokból fedezik, azaz a hatékonyságnövekedés már a kezdetektől rendelkezésre áll. Más szóval: feltesszük, hogy a befizetett járulékoknak az a része, ami a magánpénztárakba folyik be, nagyobb hatékonysággal működik, ezért értelmezhetjük megnövelt járulékként. Ebben az esetben a már nyugdíjasok korosztályi számlái nem változnak, a jelenleg aktívak nettó befizetései emelkednek, az intertemporális korlát miatt tehát a jövő generációknak kisebb kiadással

kell szembesülniük. Meg kell jegyeznünk, hogy mindkét módszer szokatlan a korosztályi elszámolásban, és eltér az eddig alkalmazott módszerektől, de ezekkel az eljárásokkal meg lehet ragadni a feltőkésítés nettó hatásait az egyes korosztályok pozíciójára. A következő számítás a két említett beillesztési eljárás közül a második alapján készült.

A magánpénztárak megjelenése a társadalombiztosítás helyzetét két irányból befolyásolja: egyrészt a járulékbefizetések csökkennek az átlépettek és a magánpénztári tagdíjak arányában, másrészt viszont idővel azok kifizetési is csökkenni fognak, akik átléptek a vegyes rendszerbe. Ahogyan azt tanulmányunk elején említettük, modellünkben nem tudjuk figyelembe venni a téves átlépések és a normajáradékra vonatkozó garancia lehetséges újraelosztási hatásait. Mivel a magánpénztárak csak az öregségi nyugdíjasok magánnyugdíját fizetik, a rokkantositott pénztártagok egyéni számláján összegyűlt felhalmozásokat pedig a jelenlegi átmeneti szabályok szerint átutalják a Nyugdíjbiztosítási Alapnak, ezért számításaink során mi is ezt az eljárást követjük.

A magánpénztári felhalmozások kiszámításához egységes nyugdíjba vonulási korhatárt alkalmaztunk (62 év). Más szavakkal ez azt jelenti, hogy a magánpénztári befizetések az egyén 62 éves koráig kamatoznak, majd a felhalmozott vagyont egységesen mindenki egy összegben veszi fel. Ezzel az eljárással a felvett összeg valamivel kisebb, mintha a biztosított hátralevő életére kiszámított életjáradékot vásárolna, hiszen a tőkepiaci kamatlábat a diszkontlábnál magasabb szintre állítottuk be. Ezt a szolgáltatást azonban számításaink során nem tudtuk figyelembe venni, mivel a módszerből adódóan az egyéni várható élettartamot nem lehet megállapítani. Ez a megoldás a privatizációval kombinált feltőkésítésből eredő lehetséges hasznokat valamelyest alábecsli. Kalkulációink eredményeit a 6. ábra tartalmazza.

A 6. ábráról leolvasható, hogy a részleges feltőkésítés – az általunk használt feltevések mellett – a legnagyobb nettó javulást a jövő nemzedékek korosztályi számláiban okozza: 6 százalékos magánpénztári tagdíj mellett 1 009 000 forinttal kell kevesebbet fizetniük a még meg nem született nemzedékeknek a reformálatlan esethez képest. A 2000-ben születettek pozíciói 189 000 forinttal javultak az alapesethez képest. A nettó javulás a 27. életévig növekszik, majd csökken. A trendből kilógó értékek öt éves ciklikussága annak köszönhető, hogy az átlépési arányok csak öt éves bontásban állnak rendelkezésünkre. Ismét hangsúlyozzuk, hogy számításaink során nem a nyugdíjak várható nagyságát becsüljük, hanem a nyugdíjrendszerrel szemben fennálló egyenlegben az egyes reformelemek hatására bekövetkezett változásokat. A

6. ábra

A korosztályi számlák változása a részleges feltőkésítésnek köszönhetően (forint)

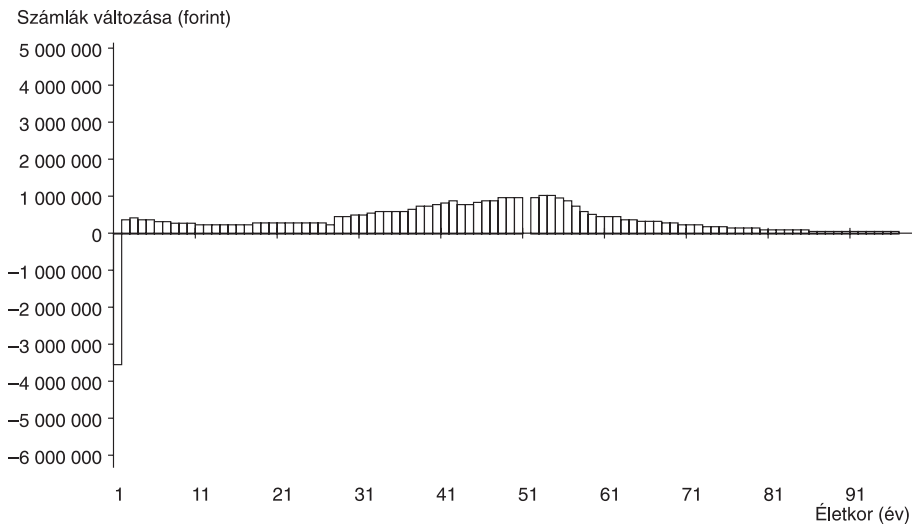
2000-ben születettek és a jövő generációk korosztályi számlái között a különbség 6 százalékos tagdíjnál 3 655 000 forint, azaz alapesetünkhöz képest 820 000 forinttal csökkent az egyensúlytalanság.

4.

A NYUGDÍJREFORM ELEMEINEK EGYÜTTES HATÁSA

Ebben az összefoglaló szakaszban bemutatjuk a nyugdíjreform fentiekben részletezett fontosabb elemeinek együttes hatását. Az eredmény a 7. ábrán található.

Az ábrán ismét az eredeti, a reform nélküli állapot bemutatásakor használt léptékre térünk vissza. A legfontosabb megállapításunk, hogy – a fentiekben részletezett feltevések szerint – a nyugdíjreform jelentősen csökkentette a rendszerben eredetileg meglévő súlyos egyensúlytalanságot. A jövőben megszülető nemzedékekre váró nettó veszteségek mintegy háromnegyede a reform hatására eltűnt. Ennek költségei zömmel a már élő aktív korosztályokat terhelik, kisebb mértékben azonban, elsősorban a svájci indexálás miatt, a nyugdíjasok is rosszabbul járnak. A fentiekben külön-külön elemzett reformelemek közül a leglényegesebb változásokat a svájci indexálás és a korhatár-emelés hozza, de nem elhanyagolható a rendszer feltőkésítéséből származó egyensúlyjavulás sem. A degresszivitás megszüntetése és a 2013 után beve-

7. ábra

A korosztályi számlák változása a nyugdíjreformnak köszönhetően (forint)

zetésre kerülő új skála jelentősége kisebb, ráadásul e két reformelem többé-kevésbé kioltja egymást. Hozzá kell tenni, hogy ez a következtetés az esetleges viselkedési reakciók figyelembevétele nélkül adódik.

Másik fontos következtetésünk, hogy a jelentős változások ellenére – az alapmodell feltevései szerint – a rendszer továbbra sem került teljesen egyensúlyba. A most születettek és a jövő nemzedékek a várakozások szerint továbbra is nettó befizetői maradnak a rendszernek, azaz befizetéseik negatív reálhozamot fognak produkálni.

Ha az egyes feltevéseket megváltoztatjuk, a fő következtetés változatlan marad: a hosszú távú egyensúly jelentősen javult a reform nyomán. Ugyanakkor a termelékenység ütemének gyorsabb évi növekedése jelentősen közelebb visz az egyensúly eléréséhez. A termelékenység évi 3 százalékos növekedési üteme mellett a rendszer gyakorlatilag egyensúlyba kerül hosszú távon. A jelenlegi fiatalok terhelése azonban jelentősen megnő. Hasonló, bár kisebb mértékű változást okoz a tőkehozamok feltételezettnél magasabb szintje. A termelékenység gyorsabb növekedése és a magasabb tőkehozamok azonban nemcsak a hosszú távú egyensúlyt befolyásolják, hanem a már élő korosztályok közötti teherelosztást is.

IRODALOM

- Auerbach, A. J.–Kotlikoff, L. J.–Leibfritz, W.* (szerk.) (1999): *Generational accounting around the world*. University Press, Chicago IL.
- Auerbach, A. J.–Gokhale, J.–Kotlikoff, L. J.* (1991a): *Generational accounts – a meaningful alternative to deficit financing*. NBER Working Paper, No. 3589. Cambridge, MA.
- Auerbach, A. J.–Gokhale, J.–Kotlikoff, L. J.* (1991b): *Social security and Medicare policy from the perspective of generational accounting*. NBER Working Paper, No. 3915. Cambridge, MA.
- Auerbach, A. J.–Gokhale, J.–Kotlikoff, L. J.* (1994): *Generational accounting: a meaningful way to evaluate fiscal policy*. *Journal of Economic Perspectives*, 8, 73–94. o.
- Augusztinovics Mária* (1993): *Egy értelmes nyugdíjrendszer*. *Közgazdasági Szemle*, 40, 415–31. o.
- Augusztinovics Mária* (1995): *A nyugdíjalap hosszú távú pénzügyi egyensúlya – makroszimuláció*. Megjelent: *Nyugdíjrendszer és nyugdíjreform*. Az MTA Világgazdasági Kutató Intézete, Budapest.
- Benczúr Péter* (1999): *Changes in the implicit debt burden of the Hungarian social security system*. NBH Working Paper Series, 8.
- Bod Péter* (2000): *Gondolatok a magánnyugdíjpénztárak működésének távlatairól*. Megjelent: *Király Júlia–Simonovits András–Száz János* (szerk.): *Racionalitás és méltányosság*. Tanulmányok Augusztinovics Máriának. *Közgazdasági Szemle Alapítvány*, Budapest, 85–101. o.
- Cardarelli, R.–Sefton, J.–Kotlikoff L. J.* (1999): *Generational Accounting in the UK*. NIESR: <http://www.niesr.ac.uk/niesr/discuss.htm#dp147>.
- Diamond, P.* (1997): *Insulation of pensions from political risk*. Megjelent: *Valdes-Prieto, S.* (szerk.): *The economics of pensions*. University Press, Cambridge, Egyesült Királyság, 33–57. o.
- Gál Róbert Iván–Simonovits András–Szabó Miklós–Tarcali Géza* (2000): *Korosztályi számlák*. Megjelenés alatt: *Kolosi Tamás–Tóth István György* (szerk.): *Társadalmi riport, 2000*. Társi, Budapest.
- Gál Róbert Iván–Simonovits András–Tarcali Géza* (2000): *Korosztályi elszámolás a magyar nyugdíjrendszerben*. Kézirat, Budapest.
- Gokhale, J.–Page, B. R.–Sturrock, J. R.* (1998): *Generational accounts for the United States: an update*. Kézirat.
- Hablicsek László* (1995): *Hosszú távú demográfiai forgatókönyvek, Magyarország, 1995–2050*. Kézirat, Budapest.
- Kézdi Gábor–Köllő János* (2000): *Életkor szerinti kereseti különbségek a rendszerváltás előtt és után*. Megjelent: *Király Júlia–Simonovits András–Száz János* (szerk.): *Racionalitás és méltányosság*. Tanulmányok Augusztinovics Máriának. *Közgazdasági Szemle Alapítvány*, Budapest, 27–46. o.

- ONYF (2000): Az öregségi nyugdíjrendszerben felmerült változtatások hatása a nyugdíjszint alakulására. Kézirat. Országos Nyugdíjbiztosítási Felügyelet, Budapest.
- Orszagh, P. R.–Stiglitz, J. E. (1999): Rethinking pension reform: Ten myths about social security systems. Kézirat, Világbanki konferencia.
- Palacios, R.–Rocha, R. (1998): The Hungarian pension system in transition. The World Bank Social Protection Papers 9805, Washington D. C.
- Pénzügyminisztérium (1996): Nyugdíjreform. Kézirat, Budapest.
- Réti János (2000): Nyugdíjkockázatok járulékkerhei a kilencvenes évek végén. Megjelent: Király Júlia–Simonovits András–Száz János (szerk.): Racionalitás és méltányosság. Tanulmányok Augusztinovics Máriának. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest, 134–156. o.
- Simonovits András (1998): Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái. Közgazdasági Szemle 45, 689–708. o.
- Toldi Miklós (2000): Az 1998. évi induló nyugdíjak és az azokat meghatározó 1988–1998 közötti jövedelmek. Kézirat, Országos Nyugdíjbiztosítási Felügyelet, Budapest. Rövidített változatát lásd kötetünk 116–153. oldalán.
- Világbank (1994): Averting the Old Age Crisis. Policies to Protect the Old and Promote Growth. Oxford University Press, Washington D. C.

FÜGGELÉK

F1. táblázat

Korosztályi számlák 2000-ben (ezer forint)

Életkor 2000-ben év	Alapeset	Korhatár- emelés folytatása	Svájci indexálás	Degresz- szívítás meg- szűnése	Új nyugdíj- skála	Részleges fel- tőkésítés	Teljes nyugdíj- reform
Jövő generációk	4760	3580	2791	5082	4304	3751	1205
0	285	457	821	238	375	96	646
10	738	1248		688		436	
20	1359		1884	1297	1480	993	1600
30	980	1334	1552	896	1142	709	1498
40	-501	-6	91	-616	-278		
50						-2807	-1815
60		-5257		-5427		-5341	-4919
70						-4240	-4043
80	-2765			-2765	-2765		-2691
90						-1602	

HARMADIK RÉSZ

*Elméleti háttér
és nemzetközi környezet*

SIMONOVITS ANDRÁS

Az időskor finanszírozása a modern közgazdasági elméletben

*Az utóbbi ötven évben a közgazdaság-elmélet egyre nagyobb figyelmet szentel az öregkor finanszírozásának. Ebben a tanulmányban a lehető legegyszerűbb eszközökkel szeretném bevezetni az olvasót a jelzett témakörbe. Először az úgynevezett életciklus-elméletet körvonalazom, ahol a fogyasztó a keresetéből rak félre öreg napjaira – kívülről adott kamatláb esetén. Majd az úgynevezett együttélő korosztályok elméletét tárgyalom, ahol nemcsak a fogyasztási pályát, de a kamatlábat is a modell határozza meg. Az elméleti előkészítés után a egy-egy példát mutatok a fenti két elmélet nyugdíjrendszerei alkalmazására, s végül kritikailag értékelem az említett alkalmazásokat.**

Amióta uralkodóvá vált a kiscsalád, és az emberek zöme megszabadult a naturális gazdálkodás béklyójától, a nem kereső idősnek önálló jövedelemforrásra lett szükségük. Bár a kisszámú gazdag mindig képes takarékoskodni öregkorára, a többieknek társadalombiztosításra (tb), ezen belül nyugdíj- és betegségbiztosításra lett szükségük. Időközben látványosan növekedett az idősök aránya a társadalomban, egyre nagyobbra duzzasztva az öregkori kiadások arányát a GDP-ben.

1.

ÉLETCIKLUS-ELMÉLET

A makroökonomiában a fogyasztás megmagyarázása kezdettől fogva kulcsszerpet játszik. Keynes (1936) fogyasztója azonban kortalan volt, aki fogyasztási

* Köszönetemet fejezem ki Bródy Andrásnak a cikk korábbi változatához fűzött hasznos megjegyzéseiért. Ezt a kutatást az OTKA 029315. sz. pályázat támogatta.

A tanulmány nagymértékben támaszkodik korábbi munkáimra [*Simonovits (2000a)*], és sok szempontból követi *Augusztinovics (2000)* gondolatait.

Simonovits András, MTA Közgazdasági Kutatóközpont (e-mail: simonov@econ.core.hu).

határhajlandósága szerint költötte folyó jövedelmét folyó fogyasztására. A valóság pontosabb leírására törekedve, ezt a képződményt váltotta fel az *életciklus* fogyasztója, aki fiatalkori megtakarításából fedezi öregkori fogyasztását [Modigliani–Brumberg (1954)].

A modellcsalád legegyszerűbb kifejtésénél a következő technikai feltevésekkel élünk.

1. A reprezentatív egyén L évesen kezd el dolgozni, $R+1$ évesen megy nyugdíjba, és D évesen hal meg ($L < R < D$).

2. Minden gazdasági mennyiséget változatlan áron mérünk: „nincs infláció”.

3. A dolgozó teljes keresetének (w) egy meghatározott s hányadát minden évben megtakarítja, és megtakarítását nyugdíjas korában feléli. Mivel a termékek romlandók, fizikai felhalmozás lehetetlen.

4. A megtakarítások nem kamatoznak.

5. A kereset időben állandó.

6. A fogyasztás időben állandó.

Erre az alapesetre vonatkozik az

1. tétel. Az 1–6. feltételek esetén a megtakarítási hányad kortól független és a szolgálati idő és a felnőttkor hányadosa: $s = (D - R)/(R - L + 1)$.

Valóban, az $R - L + 1$ éven keresztül ws mennyiséget megtakarítva $D - R$ éven keresztül $(1 - s)w$ mennyiség fogyasztható, s az adódó egyenletet átrendezve kapjuk a megtakarítási hányadot.

Az 1. tétel eredményét a következő példán szemléltetjük.

1. példa. $L = 20$, $R = 59$, $D = 79$. Ekkor $s = 1/3$.

A valósághoz közelítve néhány feltevést általánosíthatunk:

4'. A megtakarítások időben állandó, $r - 1$ kamatlábbal kamatoznak.

5'. A kereset az életkorral évente $g - 1$ ütemben nő.

6'. A fogyasztás az életkorral évente $h - 1$ ütemben nő.

Azért nem az ütemekkel, hanem a tényezőkkel – r , g , h – számolunk, mert így sokkal egyszerűbbek lesznek a képleteink.

Ismert, hogy időben eloszló, kamatozó mennyiségek esetén a *leszámított jelenértékkel* kell számolni. Például ha előre pontosan ismert a $\{w_L, \dots, w_R\}$ életkereseti pálya, ha az egyénnek korlátlan megtakarítási és hitelfelvételi lehetősége van, és a kamatláb független a vagyoni helyzettől, akkor ezzel a keresetfolyammal éppen $\sum_{L \leq i \leq R} w_i r^{-i}$ mennyiségű kezdeti tőke ekvivalens. (Valóban,

ha ebből a tőkéből az i -edik évben a $w_i r^{-i}$ kezdeti tőkerész r^i kamatos kamat-tényezővel bővített értékét vesszük ki, w_i -t kapunk.)

Esetünkben a fogyasztás és a kereset (születésre leszámított) jelenértéke azonos:

$$\sum_{j=L}^D c_j r^{-j} = \sum_{i=L}^R w_i r^{-i} .$$

Behelyettesítve a $c_j = c_L h^{j-L}$ és $w_i = w_L g^{i-L}$ összefüggéseket a jelenérték-azonosságba, adódik a

2. tétel. Az 1'-6'. feltételek esetén a fogyasztás kezdőértéke

$$c_L = w_L \frac{\sum_{i=L}^R g^i r^{-i}}{\sum_{j=L}^D h^j r^{-j}} .$$

Megjegyzés. A mértani sorozat összegképlete segítségével a szummajel el-tüntethető, s a képlet zárt alakban is felírható:

$$c_L = w_L \frac{g^L (h-r)[(g/r)^{R-L+1} - 1]}{h^L (g-r)[(h/r)^{D-L+1} - 1]} .$$

A 2. tétel eredményét a következő példán szemléltetjük.

2. példa. $L = 20, R = 59, D = 79, w_L = 1, r = 1,04, g = 1,02, h = 1$. Ekkor $c_L = 1,129$.

Ha figyelembe vesszük, hogy az ember élettartama bizonytalan, akkor a túlélési valószínűségek szerepeltetésével általánosíthatjuk a képleteinket [vö. Bod (1992)]. Tegyük föl, hogy annak valószínűsége, hogy egy újszülött meg-éri a k -adik születésnapját, l_k . A 2. tétel jelenértékeit várható jelenértékekre álta-lánosítva, adódik a

3. tétel. Az 1'-6'. feltételek esetén a fogyasztás kezdőértéke

$$c_L = w_L \frac{\sum_{i=L}^R l_i g^i r^{-i}}{\sum_{j=L}^D l_j h^j r^{-j}} .$$

A 3. tétel eredményét a magyar túlélési adatokkal lehetne szemléltetni, s akkor kiderülne, hogy a hatékony életbiztosítás és életjáradék bevezetése milyen nagy mértékben képes a fogyasztást növelni.

Eddig szinte megfeledkeztünk a gyerekkorról, csupán L szerepeltetésével jeleztük, hogy a valódi történet nem az egyén munkába lépésével kezdődik. Vagy a fogyasztás állandóságát (vagy állandó ütemű növekedését) kimondó 6. (illetve 6'.) feltevést kell módosítani, vagy a gyerekkori fogyasztást hitelből fedezettnek kell tekinteni. Válasszuk az utóbbi utat. Ekkor a fogyasztási képletekben c_L helyett c_0 szerepel, és a nevezőben álló összeg alsó határa L helyett 0:

$$c_0 = \frac{\sum_{i=L}^R l_i g^i r^{-i}}{\sum_{j=0}^R l_j h^j r^{-j}}.$$

Itt megelégszünk az 1. példa átfogalmazásával.

3. példa. Gyerekkori fogyasztást hitelből finanszírozzák: $L = 20$, $R = 59$, $D = 79$. Ekkor $s = 1/2$.

2.

AZ EGYÜTTÉLŐ KOROSZTÁLYOK ELMÉLETE

Míg *Modigliani–Brumberg* (1954)-ben a kamatláb kívülről volt adva, addig *Samuelson* (1958) és *Diamond* (1965) cikkében a gazdaság határozta meg kamatlábat: ez az együttlélő nemzedékek vagy korosztályok modellcsaládja. Samuelson cseregazdaságot modellezett, Diamond termelőgazdaságot, mindketten két (esetleg három) nemzedékre szorítottak. Azóta a közgazdászok e modellek számos változatát elemezték: *a*) sok korosztály létezik [például *Tobin* (1967), *Augusztinovics* (1983), (1989): magyar nyelvű áttekintés: *Simonovits* (1995)], *b*) bizonytalan a fogyasztó élettartama [például *Yaari* (1965)], *c*) a kamatláb előrejelzése inkonzisztens [például *Molnár–Simonovits* (1996)]. Mi a legegyszerűbb kérdésekre szorítunk, s eltekintünk a technikai részletektől [részletesen lásd még *Simonovits* (1998) C függelék].

Zárt modellt mérlegelünk, ahol a kamatlábat minden időszakban a nulla összegmegtakarítás feltevése határozza meg: $S = 0$. Technikai egyszerűsítésként a hosszú távú növekedési ütemet nullának vesszük: $g = h = 1$.

2. 1.

Állandósult állapotok

Egy dinamikus modell vizsgálatát az úgynevezett állandósult állapot elemzésével célszerű kezdeni. *Állandósult (vagy egyensúlyi) állapotról* beszélünk, ha a rendszert egy ilyen állapotból indítjuk, akkor az mindvégig ott marad. Természetesen lehetséges, hogy nincs állandósult állapot, de az is, hogy több állandósult állapot is létezik.

Mielőtt azonban a konkrét modell állandósult állapotait elemeznénk, leszögezzünk egy elemi tényt: ha nincs (aggregált) folyó megtakarítás, akkor az időszak végi megtakarítási állomány egyenlő az előző időszak végi állomány és a kamattényező szorzatával.

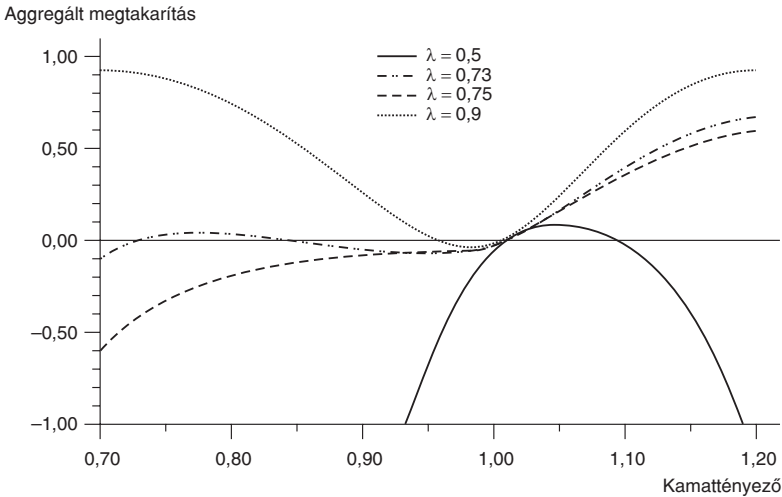
Az együttélő korosztályok modelljében kétféle állandósult állapot létezhet: *arany szabály-állapot* és *kiegyensúlyozott állapot*; az elsőben a kamatláb nulla: $r = 1$, a másodikban az összmegtakarításnak nemcsak a folyama, de az állománya is nulla: $A = 0$. (Valóban, $A = rA$, márpedig egy szám csak akkor lehet azonos saját maga és egy másik szám szorzatával, ha vagy 0 , vagy a szorzó 1 .)

A szóban forgó állandósult állapotok létezése viszonylag egyszerűen igazolható, ha minden időszak keresete pozitív. Elméleti és gyakorlati szempontból azonban egyaránt érdekes az az eset, amikor sem a gyermekeknek, sem a öregeknek nincs eredeti keresetük, hanem hitelből, illetve megtakarításokból élnek. Ezt az esetet mérlegelte *Gale* (1973), II. rész, *Kim* (1983), *Augusztinovics* (1992) és *Simonovits* (1995).

A neoklasszikus elmélet hagyományait követve az optimális fogyasztói pályát egy *hasznosságfüggvény* maximalizálásából vezetjük le, ahol a *költségvetési feltételt* a nulla hagyaték egyenlete adja. Az egyszerűség kedvéért nagyon egyszerű alakú hasznosságfüggvényt mérlegelünk:

$$U(c_0, \dots, c_D) = \frac{1}{\sigma} \sum_i \beta_i c_i^\sigma,$$

ahol β *leszámítási tényező* egy 1-nél kisebb pozitív szám, míg σ egy 1-nél kisebb valós szám. Értelmezésül megjegyezzük, hogy minél kisebb a β értéke, annál kevesebbre értékeli a fogyasztó a következő időszakbeli fogyasztás hasznosságát a jelenlegiéhez képest. Továbbá minél kisebb a σ értéke, annál korlátozottabb a *fogyasztás időbeli helyettesíthetősége*. Például az éppen meg nem engedett $\sigma = 1$ -nél az egyes évek fogyasztása időben tökéletesen helyettesíthető lenne, a másik végletnél, azaz ha $\sigma = -\infty$, viszont egyáltalán nincs időbeli he-

1. ábra

Kamattényező és megtakarítás

lyettesítés. A valósággal leginkább a negatív σ -k vannak összhangban, ez például kizárja, hogy egyik évben semmit se fogyasszunk, hogy másik évben tobzódhassunk. Az $1/\sigma$ szorzó azt biztosítja, hogy negatív σ -k-ra is a hasznosságfüggvény növekvő (bár negatív) függvénye maradjon minden időszak fogyasztásának.

A továbbiakban szükségünk lesz az L , R és D paramétereitől függő σ_1 és σ_2 számpárra, ahol $\sigma_1 < \sigma_2 < 0$.

4. tétel. a) Ha $\sigma_2 < \sigma < 1$ vagy $\sigma < \sigma_1$, akkor létezik legalább egy kiegyensúlyozott állandósult állapot.

b) Ha $\sigma_1 < \sigma < \sigma_2$, akkor vagy egyáltalán nem létezik kiegyensúlyozott állandósult állapot, vagy több is létezik.

A szemléltetés kedvéért bemutatjuk az $S(r)$ összmegtakarítási függvényt négy különböző σ esetén. Normalizálva az adatokat, $\lambda = (\sigma - 1)/\sigma$ paraméterrel számolunk. Éves számolásnál $D = 71$ évvel fogunk dolgozni. Az 1. ábrán az egyik alapeset, $L = 20$, $R = 57$ és $\beta = 0,99$ látható.

2. 2.

Racionális várakozások

Az állandósult állapotok elemzésénél nem kellett foglalkozni a rendszer állapotváltozásaival, az igazi dinamikával. Most rátérünk a dinamikus elemzésre.

Rögtön komoly nehézséggel találjuk szembe magunkat: egyrészt egy adott időszakban született egyénnek az optimális fogyasztási pályája meghatározásához ismernie kell az életpályája során tapasztalendő kamatlábakat, másrészt az egy időszakra vonatkozó fogyasztási (és megtakarítási) döntéseknek egyensúlya határozza meg az megfelelő kamatlábat. Kettéosztjuk az elemzést aszerint, hogy a kamatlábra vonatkozó várakozások racionálisak vagy naivak.

Modellcsaládunkban a *racionális várakozások* feltevése azt jelenti, hogy a kamatlábakra vonatkozó feltevések összhangban vannak az egyensúlyi feltételekkel. Tehát először tetszőleges kamatlábpályát feltételezve, meghatározzuk az egyes egyének és korosztályok feltételes optimális fogyasztási pályáit, majd felírjuk az aggregált egyensúlyi feltételeket. Az így adódó implicit differenciaegyenlet-rendszert megoldjuk a kamatlábakra. Általában a t -edik időszaki aggregált megtakarítási egyensúlyból adódó r_{t+D} kamatláb mintegy két emberéletnyi, korábbi kamatlábpályára $\{r_{t+D-1}, \dots, r_{t-D+1}\}$ függvénye – ennek abszurditásával később foglalkozunk.

A dinamikus rendszerek pályáit általában nem lehet zárt alakban megoldani. Ezért különösen fontos a rendszerek *kvalitatív* vizsgálata, mindenekelőtt, hogy stabil-e a rendszer. A legegyszerűbb *stabilitási* fogalom durván szólva azt mondja ki, hogy az állandósult állapot közeléből induló pályák mindig közel maradnak az állandósult állapothoz, és hosszú távon konvergálnak is hozzá.

Mit mondhatunk rendszerünk stabilitásáról?

5. tétel [Molnár–Simonovits (1996)]. *Tegyük föl, hogy a gyerekek és a nyugdíjasok keresete nulla. Racionális várakozások esetén a) az aranyszabály-állapot instabil és b) a pozitív kamatlábú kiegyensúlyozott állandósult állapot is instabil.*

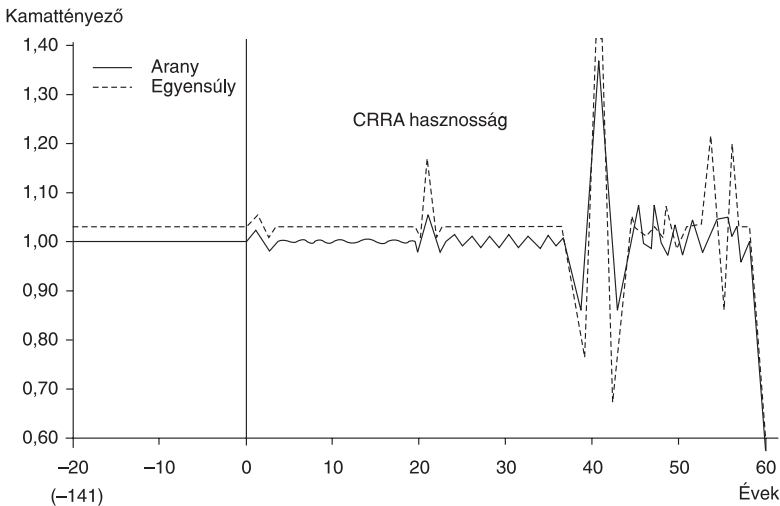
Numerikus számolások alapján reális paraméterértékek esetén azt sejtjük, hogy az instabilitás a negatív kamatlábú kiegyensúlyozott állapotra is érvényes.

Sejtés. Az 5. tétel feltételei esetén negatív kamatlábú kiegyensúlyozott állandósult állapot is instabil.

Módosítjuk az 1. ábra egyes adatait: $\lambda = 0,5$; $\beta = 0,99$; $R = 51$: $r_B = 1,024094$. A számítógéppel rajzolt 2. ábráról látható, hogy az $r_{-141} = \dots = r_{-1} = r_F$ arany- vagy kiegyensúlyozott állapotból induló pálya berezeg. Az áttekinthetőség kedvéért 141 helyett csupán 20 kezdőértéket tüntetünk föl.

Már Samuelson észrevette, hogy a végtelen számú egyenletből és változóból álló modellben „több” ismeretlen van, mint egyenlet, tehát az egyenletrendszert általában nem lehet egyértelműen megoldani. (További bonyodalmat okoz, hogy adott kezdeti feltételek mellett is tipikusan több megoldása van az implicit egyenletünknek.) A racionális várakozások hívei fokozatosan felismerték, hogy modelljeikben ugyanakkor felesleges kezdeti feltételek is vannak: a rendszer pályája *határozatlan*. Rövidre zárva a meghatározatlanságból fakadó bonyodalmakat, Gale (1973) II. rész az indulást kitolta az idők kezdetéig.

Gale követői felismerték, hogy a racionális várakozások bevezetése szükségszerűen vezet határozatlansághoz. Laitner (1981) megkülönböztet *történelmi* és *nem történelmi kezdeti értéket*, esetünkben a megtakarítási állomány vektorát (vagy a régi kamattényezőket), illetve az új kamattényezőket. Ugyanakkor éppen a racionális várakozásoknál fellépő meghatározatlanságot hasz-

2. ábra
Instabilitás racionális várakozásnál

nálja fel az instabilitás kiküszöbölésére. Ha az instabil sajátértékek és a nem történelmi kezdeti értékek száma azonos (numerikus vizsgálatok szerint a szóban forgó feltétel gyakran teljesül), akkor az állandósult állapotok közelében minden történelmi kezdeti értékhez választhatunk olyan nem történelmi kezdeti értéket, hogy a keletkező pálya stabil legyen. Ugyanakkor ez a megoldás rendkívüli számítási pontosságot feltételez, ez nem követelhető meg egy közönséges szereplőtől, ezért ezt a megoldást nem tartom meggyőzőnek.

2. 3.

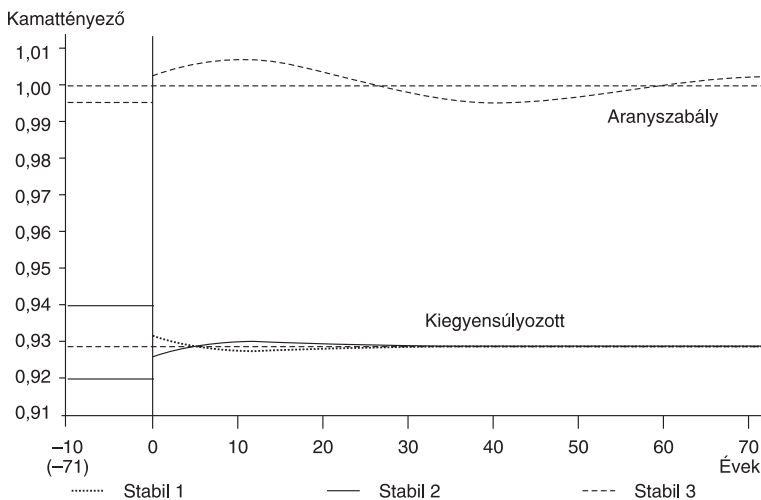
Naiv várakozások

1930–1970 között a *naiv* (vagy általánosabban az adaptív) várakozások nagyon népszerűek voltak. A naiv várakozások alapelve a következő: a jelen időszakban tapasztalt megfigyeléseket kiterjesztjük a jövőre. Esetünkben arról van szó, hogy a jelen időszak (még meghatározandó) kamatlábáról feltesszük, hogy a jelen lévő fogyasztók egész életében fennmarad, és ennek alapján számítjuk ki a hátralévő életszakaszok optimális fogyasztási pályáit, illetve ezzel együtt az aktuális kamatlábat. Majd a következő időszakban az egyének (kivéve az éppen elhalálozottakat, illetve az újszülötteket) újraszámolják a feladatot, de ezúttal már eggyel rövidebb életszakaszra. (A kivétel oka: a frissen meghaltak már nem fogyasztanak, s az újszülöttek pedig először számolnak.)

Örömről az általában tökéletlennek és elvetendőnek tartott naiv modellben a lokális stabilitás számos speciális esetben igazolható, és instabilitást a paramétertartomány kivételes pontjának csupán egy nagyon kicsiny környezetében találtunk.

6. tétel [Molnár–Simonovits (1996)]. Naiv várakozások esetén az arany szabály és a kiegyensúlyozott állandósult állapotok közül a kisebbik kamatlábú stabil, a nagyobbik instabil.

Folytatjuk a 2. ábrán elkezdett elemzést, természetesen most naiv várakozásokkal. Az $r = 0,99$; 1,02 és 1,025 kezdőértékekre két stabil és egy instabil pálya alakul ki. A 2. ábrával való összehasonlítás során vigyázzunk arra, hogy most a 3. ábrán sokkal kisebb részletet ábrázoltunk, és 71 kezdőérték helyett csak 10-et rajzoltunk be!

3. ábra

Kettős stabilitás naiv várakozásnál

3.

ALKALMAZÁSOK A NYUGDÍJRENDSZEREKRE

Az eddig bemutatott modellek mára már a nyugdíjrendszerek modellezésében is elterjedtek. Például egy ilyen életciklusmodellben hasonlította össze Aaron (1966) a felosztó-kirovó és a tőkésített rendszert. S ezt a statikus modellt dinamizálta Auerbach–Kotlikoff (1987) és Kotlikoff (1996), és érvelt amellett, hogy a felosztó-kirovó rendszert tőkésíteni kell. A következő részben vizsgáljuk e modellek nyugdíjszemponitú alkalmazásait.

3. 1.

Nyugdíjrendszerek statikus összehasonlítása

A modern gazdaságokban két alapvető nyugdíjrendszer ismert: a *tőkésített* és a *felosztó-kirovó* (angol rövidítésük: CR és PAYG) rendszer. Az első rendszerben mindenki saját magának takarékoskodik. A második rendszerben viszont társadalmi szinten nincs se hitel, se megtakarítás: minden időszakban a dolgozó korosztályok által termelt javakra szóló jogcímekeket – jövedelmeket – valamilyen elv szerint elosztják az összes élő korosztály között.

Modellcsaládunk elvileg alkalmas arra, hogy segítségével rangsoroljuk a két rendszert. Kimondjuk a fő tételt, az úgynevezett *Aaron-elvet*.

7. tétel [Aaron (1966)]. *A gyereknevelés költségeit elhanyagoljuk. A felosztó-kirovó rendszer akkor és csak akkor jobb (tudniillik akkor biztosít minden korosztálynak nagyobb jólétet, azaz nagyobb életpálya-hasznosságot), mint a tőkésített rendszer, ha a gazdaság növekedési üteme nagyobb, mint a reálkamatláb.*

Bizonyításvázlat. Először definiáljuk és kiszámítjuk a felosztó-kirovó rendszer belső hozamtényezőjét, amelyet kamattényezőnek tekintve, megfeleltethetjük a rendszert egy azonos paraméterekkel rendelkező tőkésített rendszernek. Tegyük föl, hogy annak valószínűsége, hogy egy újszülött megéri a k -adik születésnapját, l_k . Jelölje w_i az i évesek keresetét az i -edik évben, és b_j a j évesek nyugdíját a j -edik évben. Legyen θ a keresetekkel arányos nyugdíjjáru-lék kulcsa. A belső hozamtényezőnek azt a pozitív számot nevezzük, amellyel leszámítolva az egyén be- és kifizetéseit, egyenlőséget kapunk:

$$\theta \sum_{i=L}^R l_i w_i \rho^{-i} = \sum_{j=R+1}^D l_j b_j \rho^{-j} .$$

Tegyük föl, hogy minden korosztály létszáma minden évben n -szeresére nő, ekkor n a népesség növekedési tényezője. Legyen 1 a 0-adik évben született korosztály létszáma. Ekkor a 0-adik évben k évesek száma $l_k n^{-k}$. A 0-adik évben i évesek keresete $w_i g^{-i}$ és a j évesek nyugdíja $b_j g^{-j}$. Tehát a 0-adik év keresztmetszeti feltétele az, hogy a nyugdíjjáru-lékok összege egyenlő a nyugdíjjáradékok összegével:

$$\theta \sum_{i=L}^R l_i n^{-i} w_i g^{-i} = \sum_{j=R+1}^D l_j n^{-j} b_j g^{-j} .$$

Összevetve a két egyenlőséget, adódik, hogy $\rho = gn$, azaz a belső hozamtényező egyenlő a népesség és a termelékenység növekedési tényezőjének szorzatával.

Az Aaron-tétel azon az elgondoláson alapul, hogy akkor és csak akkor jobb a felosztó-kirovó rendszer, mint a tőkésített, ha az előbbi belső hozamtényezője nagyobb, mint az utóbbi kamattényezője. Ezt az egyenlőtlenséget *Aaron-feltételnek* nevezzük.

Szerintem Aaron két különbözőfajta felosztó-kirovó rendszert elemzett, anélkül hogy észrevette volna.

1. Az általában elfogadott értelmezés szerint – és Aaron verbális bevezetése alátámasztja e felfogást –, Aaron burkoltan föltette, hogy az elhanyagolt családi pótlék mellett a nyugdíjat, valamint az adókat és hozzájárulásokat

egyaránt magában foglaló transzferrendszer mérete és szerkezete exogén módon adott, és a fogyasztók (az elhanyagolt gyermekek mellett a dolgozók és nyugdíjasok) szabadon kölcsönözhetnek a bankoktól. Ezt a rendszert PAYG1-nek nevezzük. Aaron azt találta, hogy a PAYG1 bevezetése pontosan akkor növeli az életpálya (leszámított) keresetének jelenértékét a tőkésített rendszerhez képest, ha a róla elnevezett feltétel teljesül. Ebben a felfogásban zavaró, hogy a transzferrendszer mérete és arányai exogén paraméterek, és az Aaron-feltétel teljesülése esetén minél nagyobb a felosztó-kirovó rendszer mérete (például a nyugdíjak és a bérek hányada), annál nagyobb a javulás.

2. Furcsa módon Aaron matematikai modelljében egy másik felfogás fedezhető fel. Itt Aaron be- és kifizetések helyett keresetekkel és nyugdíjakkal dolgozott. Aaron második gondolatmenetét követve, *Simonovits* (1995) tanulmányomban egy másik megközelítést dolgoztam ki: az optimális méretű és szerkezetű PAYG2 rendszert magánmegtakarítások és kölcsönök kizárásával határoztam meg.

Ebben a részben eddig elhanyagoltuk a gyereknevelési költségeket, most újra figyelembe vesszük őket. A *kiterjesztett* PAYG2 rendszeren keresztül transzferekben részesülvén, a gyerekek és a fiatal dolgozók többet fogyaszthatnak, mint amennyit keresnek. Mindkét kiterjesztett rendszerben (PAYG1-ben és PAYG2-ben) az Aaron-elv elveszíti érvényességét.

Érdekes, hogy a nyitott gazdaság nyugdíjrendszereinek rangsorolása és a zárt gazdaság állandósult állapotának milyensége összefügg egymással. Az aranszabály-állapot felel meg a felosztó-kirovó rendszernek, a kiegyensúlyozott állapot pedig a tőkésített rendszernek. Zárt rendszerekben Aaron elve most úgy jelenik meg, hogy a kiegyensúlyozott állandósult állapotok nem optimálisak. Ha a kiegyensúlyozott kamatláb negatív, akkor a hozzátartozó állandósult állapot úgy javítható, hogy minden szereplő jól járjon (Pareto-optimalitás).

3. 2.

Egy nyugdíjreform dinamikus modellje

Eddig két olyan rendszert hasonlítottunk össze, amelyik az idők kezdetétől fogva saját szabálya szerint működött. Ha azonban az 1998-as magyar nyugdíjreformra gondolunk, akkor egy adott rendszerről egy adott időszakban kell áttérni egy másik rendszerre, esetünkben a tiszta felosztó-kirovó rendszerről a vegyes rendszerre.

Kérdés: hogyan lehet egy ilyen áttérést modellezni. A szakmában uralkodó nézetek szerint [például *Kotlikoff* (1996)] a racionális várakozások alapján le kell írni, hogyan lehet optimálisan áttérni egyik rendszer állandósult állapotából a másikba. A számítások ma már személyi számítógépen is elvégezhetők, és a feltevéseknek megfelelően különféle eredményeket kapunk az áttérés előnyeiről és hátrányairól.

Mivel módszertani cikkről van szó, mindössze egyetlen tényt emelek ki: a racionális várakozás instabilitását elkerülendő, az optimális pályát időben visszafelé oldjuk meg. Ha tudjuk, hogy milyen lesz a gazdaság állapota mondjuk 150 év múlva, akkor visszafelé megrajzolhatjuk az átmeneti pályát.

Első közelítésben azt mondhatjuk, hogy a nyugdíjrendszer tőkésítése egyszerűen explicitté teszi az eddigi implicit államadósságot, amely a reform időpontjáig szerzett nyugdíjjogosultságok jelenértéke. Amennyivel nagyobb nyugdíjakat lehetne fizetni a tőkésített nyugdíjrendszerből, mint a felosztó-kirovóból, éppen annyival növekszik meg az államadósság adóterhe [például *Augusztinovic–Martos* (1995)]. A tőkésítés ellenzői ehhez még hozzátesszik, hogy a magánnyugdíjrendszer működési költségei sokkal nagyobbak, mint a tb-rendszeré. A tőkésítés hívei viszont azzal vágnak vissza, hogy *a)* a befizetések és kifizetések közti összhang megteremtése miatt a résztvevők száma és hozzájárulásuk mértéke jelentősen megemelkedik, *b)* a rugalmas korhatár automatizmusa miatt a nyugdíjba menetel időpontja a korábbihoz képest jelentősen kitolódik és *c)* a politikai befolyásolhatóság csökken. [Hadd szúrjuk közbe, hogy az *a)* és *b)* tulajdonság egy jól tervezett felosztó-kirovó rendszerben is megvalósítható, sőt meg is valósult, a *c)* tulajdonság viszont nem valósult meg az 1945 előtti tőkésített rendszereknél: a világháborúk és a Nagy Válság lerombolta e rendszereket.] Figyelemre méltó, hogy a tőkésítés hívei megosztottak abban, hogyan célszerű az áttérés költségeit elosztani a különböző korosztályok között. A nyugdíjkorhatárhoz közel álló Martin Feldstein [*Feldstein* (1996)] például a még dolgozó korosztályok nyugdíjárulék-befizetéseit növelné időlegesen, míg a jóval fiatalabb Laurence Kotlikoff [*Kotlikoff* (1996)] inkább az idősebbeket jobban terhelő fogyasztási adó bevezetését javasolja.

4.

ÉRTÉKELÉS

A cikkben tárgyalt modellek képesek tükrözni a valóság bizonyos összefüggéseit. Mindenekelőtt *logikusan* (ha nem is reálisan) leírják a kamatlábak hatását az optimális fogyasztási pályára, és az optimális fogyasztási pálya hatását a kamatlábakra. E modellek segítségével meg lehet ragadni a különböző egyensúlyi helyzeteket (aranszabály- és kiegyensúlyozott állapot), és meg lehet feleltetni őket a különféle stacionárius nyugdíjrendszereknek (felosztó-kirovó és tőkésített rendszer).

Ugyanakkor e modellek túlzott önbizalmat adnak alkalmazóiknak a valóság átformálásához [például *World Bank* (1994)]. Ezekben az elemzésekben sokszor elsikkadnak olyan fontos tények, amelyeket az utca embere is ismer. Távirati stílusban felsorolunk egy sor elhanyagolt tényt.

1. Nagyon gyakori, hogy a fogyasztó nem tud hitelt fölvenni, illetve, hogy a hitelkamatláb irreálisan magas: *hitelkorlát*. Ilyenkor a fogyasztó mindig minden jövedelmét elkölti.

2. Nem elhanyagolható az a jelenség, amikor a fogyasztó nagyon bizonytalan életpálya-jövedelmében. Ha kellően óvatos, akkor sokkal kevesebbet fogyaszt, mint amit az elmélet sugall: ez az úgynevezett *biztonsági megtakarítás*. (Érdekes módon a két jelenséget – tudniillik a hitelkorlátot és a biztonsági megtakarítást – elég nehéz megkülönböztetni egymástól.)

3. Az emberi élet hossza is egyénileg nagyon *bizonytalan*, és ennek biztosítása magánkeretekben nagyon költséges lehet [*Diamond* (1997), *Simonovits* (2000b)]. Még ha a felosztó-kirovó rendszer belső megtérülési rátája kisebb is, mint a tőkésítetté, kockázata mindenképpen jóval kisebbnek tűnik, mint vetélytársáé.

4. Ha a magánnyugdíj-befektetéseket az egyének *jelzáloghitel*ekből fedezik (lásd az Egyesült Államokat), akkor a nyugdíjrendszer magánosítása nem járul hozzá a megtakarítások növeléséhez [*Vittas* (1997)].

5. A felosztó-kirovó rendszer bírálói azt állítják, hogy a rendszer éppen azért igazságtalan, mert nem veszi figyelembe, hogy a gazdag emberek statisztikusan *tovább élnek*, mint a szegények, tehát összességében több nyugdíjat kapnak, mint amennyi járna nekik. (Valószínűleg ugyanez igaz a magán-életjáradék esetében is.) Hasonló „igazságtalanságot” okoz, hogy a nők rövidebb ideig fizetnek tb-hozzájárulást és hosszabb ideig kapnak nyugdíjat, de ezt etikai megfontolások miatt vállalja a társadalom.

6. A racionális várakozások alkalmazásakor fel kellett tennünk, hogy *előre ismert a végállapot*. De hát hihető-e, elfogadható-e a feltevés? Nem inkább a

racionális várakozásoktól kellene lemondanunk, s beérni a naiv vagy más egyszerű várakozással?

7. A legtöbb elméleti modellt alkotója nem bajlódik a sok korosztályos modellel, egyszerűen felteszi, hogy két nemzedék, helyesebben korosztály él együtt. (Angolban a *generation* egyaránt jelent nemzedéket és korosztályt, emiatt a redukció talán fel sem tűnik!) Ebben a kényszerzubbonyban azonosnak veszik a munkában és a nyugdíjban töltött időszak hosszát, kizárják a nulla kezdő- és zárókereseteket, s ennek következtében speciális stabilitási feltételeket kapnak [Gale (1973) I. rész] stb. A helyesen kalibrált, sok korosztályos modellben viszont ezek az eredmények érvénytelenné válnak [Molnár–Simonovits (1996)].

8. A legtöbb modell *stacionárius* világot feltételez, márpedig mind a demográfiai (termékenységi és halálozási fajlagosok stb.), mind a gazdasági paraméterek (növekedési ütem, kamatláb stb.) rövid és hosszú távon jelentősen változnak. Augusztinovics (2000) különösen nyomatékosan mutatja be a stacionárius elmélet és a nem stacionárius valóság közti szakadékot.

9. A legtöbb vizsgálat feltételezi, hogy az egyének *nulla örökséget* hagynak utódaikra. Modigliani ezt a feltevést büszkén vállalja, de az életciklus-elmélet bírálói [Kotlikoff–Summers (1981)] elutasítják.

Összegezve: ahhoz, hogy alkalmazhassuk őket, sok irányba kell továbbfejleszteni e modelleket. Lazítani kell a racionalitáson (mind az optimalizálás, mind a racionális várakozás esetében), és nagyobb figyelmet kell fordítani a paraméterértékek választására. S mindenekelőtt tudatában kell lennünk annak, hogy a modellek nem azonosak a valósággal, csak tájékozódásul szolgálnak. Akárcsak egy rossz térkép, egy rossz modell is könnyen félrevezethet bennünket.

IRODALOM

- Aaron, H. J. (1966): The social insurance paradox. *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 32, 371–374. o.
- Auerbach, A. J.–Kotlikoff, L. J. (1987): *Dynamic Fiscal Policy*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Augusztinovics Mária (1983): Emberek és gazdaságok. *Közgazdasági Szemle*, 30, 385–402. o.
- Augusztinovics Mária (1989): The costs of human life. *Economic Systems Research*, 1 5–26.
- Augusztinovics Mária (1992): *Towards a theory of stationary populations*. Kézirat, KTI, Budapest (korábbi változat: Discussion Paper, 1991).

- Augusztinovics Mária* (2000): The dynamics of retirement saving – theory and reality. *Structural Change and Economic Dynamics*, 11, 111–128. o.
- Augusztinovics Mária–Martos Béla* (1995): Számítások és következtetések nyugdíj-reformra. *Közgazdasági Szemle*, 42, 993–1023. o.
- Bod Péter* (1992): Mennyibe kerül egy társadalombiztosítási nyugdíjrendszer működtetése? I. Biztosítástechnikai alapfogalmak, II. A finanszírozási típusokról. *Közgazdasági Szemle*, 39, 123–145. o. és 244–261. o.
- Diamond, P. A.* (1965): National debt in a neoclassical growth model. *American Economic Review*, 55, 1126–1150. o.
- Diamond, P. A.* (1997): Macroeconomic aspects of social security reform. *Brooking Papers on Economic Activity*, 2, 1–87. o.
- Feldstein, M.* (1996): The missing piece in policy analysis: social security reform. *American Economic Review*, 86, 1–14. o.
- Gale, D.* (1973): Pure exchange equilibrium of dynamic economic models. *Journal of Economic Theory*, 6, 12–36. o.
- Kim, O.* (1983): Balanced equilibrium in a consumption loans model. *Journal of Economic Theory*, 29, 339–346. o.
- Keynes, J. M.* (1936): A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*, 1965.
- Kotlikoff, L.* (1996): A társadalombiztosítási nyugdíjrendszer privatizálása: Hogyan és miért? *Közgazdasági Szemle*, 43, 1045–1071. o.
- Kotlikoff, L.–Summers, L.* (1981): The role of intergenerational transfers in aggregate capital accumulation. *Journal of Political Economy*, 89, 706–732. o.
- Laitner, J. P.* (1981): The stability of steady states in perfect foresight models. *Econometrica*, 49, 319–333. o.
- Modigliani, F.–Brumberg, R.* (1954): Utility analysis and the consumption function: An interpretation of cross-section data. Megjelent: *Kurihara, K.* (szerk.): *Post-Keynesian Economics*. Rutgers University Press, New Brunswick, 388–436. o.
- Molnár György–Simonovits András* (1996): Várakozások, stabilitás és működőképesség az együttélő korosztályok realista modellcsaládjában. *Közgazdasági Szemle*, 43, 863–890. o.
- Samuelson, P.* (1958): An exact consumption-loan model of interest with or without the social contrivance of money. *Journal of Political Economy*, 66, 467–482. o.
- Simonovits András* (1995): Együttélő korosztályok modellje. *Közgazdasági Szemle*, 42, 358–386. o.
- Simonovits András* (1998): Matematikai módszerek a dinamikus közgazdaságtanban. *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest*.
- Simonovits András* (2000a): Bevezetés az együttélő korosztályok elméletébe. Megjelent: *Király Júlia–Simonovits András–Száz János* (szerk.): *Racionalitás és méltányosság. Tanulmányok Augusztinovics Mária*nak. *Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest*, 47–60. o.

- Simonovits András* (2000b): Új eredmények a nyugdíjmodellezésben. *Közgazdasági Szemle*, 47, 487–508. o.
- Tobin, J.* (1967): Life cycle saving and balanced growth. Megjelent: *Fellner és szerkesztőtársai: Ten Economic Studies in the Tradition of Irving Fisher*. Wiley, New York, 231–256. o.
- Yaari, M. E.* (1965): Uncertain lifetime, life insurance and the theory of consumer. *Review of Economic Studies*, 32, 137–150. o.
- Vittas, D.* (1997): Designing pension reform programs: Lessons from recent experience, Working Paper Series, Ljubljana.
- World Bank* (1994): *Averting the Old-Age Crisis*. Oxford University Press. New York, N.Y.

AUGUSZTINOVICS MÁRIA

Újraelosztás nyugdíj-biztosítási rendszerekben

Fogalmi keretet vezetünk be a nyugdíjbiztosításban folyó újraelosztás tartalmi meghatározásához és méréséhez. Ezen belül részletezzük az újraelosztást kiváltó tényezőket. Ezek egyik típusa a halandósági kockázat megosztásából fakad, ezért biztosításiilag korrektnek tekinthető. A vizsgálat egyik lényeges eredménye, hogy nem pusztán maga az években mért élettartam tartozik a halandósági kockázathoz, hanem olyan társadalmi-gazdasági tényezők is, amelyek hatása elválaszthatatlan az élettartamtól. A tényezők másik típusa egyének és/vagy csoportok közötti differenciálást, nem egyenlő elbánást képvisel, tehát biztosításiilag nem indokolt, és a rendszer olyan mértékben nevezhető „redisztributívnak”, amilyen mértékben ilyen tényezők is érvényesülnek. A bevezetett fogalmi keret állami, felosztó-kirovó intézményekre és tőkésített magánpénztárakra egyaránt alkalmazható, tehát lehetővé teszi különböző rendszerek összehasonlítását, akár nemzetközi méretekben is.

A nyugdíjreformokat a tőkésítés és magánosítás felé terelő neoliberális eszméáramlat egyik kedvenc érve, hogy az állami felosztó-kirovó (röviden tb-) rendszerek *redisztributívak*, azaz egyesek pénzén másokat tartanak el, míg a tőkésített, magánkezelésű rendszerek (röviden magánpénztárak) *biztosításiilag korrektek*, azaz mindenki a saját öregkoráért takarékoskodik, önmagáról gondoskodik. Ez az állítás eredményes a reklámkampányban, meggyőző erővel hat a jobb esélyekkel rendelkező, dinamikusabb, fiatalabb emberekre. Csak három baj van vele.

Először: az állítás nem igaz. Minden nyugdíj-biztosítási rendszerben *van* újraelosztás, hiszen a rendszer célja és értelme a halandósági kockázat megosztása. Akik fiatalon meghalnak, azok kevesebbet, a hosszú életűek többet kapnak vissza, mint amennyit fizettek. A kérdés nem az, hogy van-e vagy nincs újraelosztás, hanem hogy milyen tényezőkből fakad, milyen irányú és milyen mértékű.

Augusztinovics Mária, tudományos tanácsadó, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontja (e-mail: augusztin@matavnet.hu).

Ebből következik a második baj: ha a biztosítási korrektséget az újraelosztás hiányával azonosítjuk, akkor korrekt nyugdíj-biztosítási rendszer nem is létezhet. Márpedig a rendszerek nagyon is különböznek egymástól abban, hogy az újraelosztás korrekt-e, vagy sem, pontosabban, hogy *mennyire* korrekt (a biztosítási funkciónak megfelelő), és mennyire nem az (más okból fakad vagy más célokat szolgál). Éppen ezt kellene tudnunk mérni, hiszen a rendszerek összehasonlításának csak ez lehet a józan alapja.

Harmadszor: sem az újraelosztásról, sem a nyugdíjbiztosítás korrektségéről nincs egyértelmű fogalmi definíciónk, és nincsenek általánosan elfogadott, összehasonlításra alkalmas mérési módszereink. Minderről tehát könnyű nagyvonalúan beszélni, de rendkívül nehéz a tényeket feltárni és számszerűsíteni, az igazi kérdésekre válaszolni.

Ebben a tanulmányban egyelőre csak arra teszek kísérletet, hogy a nyugdíj-biztosítási rendszerekben folyó újraelosztás meghatározására és jellegének megítélésére alkalmas *fogalmi keretet* vázoljak fel.¹

1.

ALAPFOGALMAK

Nyugdíj-biztosítási rendszer az, amelyben 1. nyugdíjazáskor a biztosítottnak egész életében folyósítandó járadékot állapítanak meg, és 2. az ehhez való jog a keresőkorban fizetett *járadékon* alapszik.

Tehát semmiféle olyan megtakarítási forma nem *nyugdíjrendszer*, hiába viseli nevében a „nyugdíj” szót, amelyből a tőke nyugdíjazáskor kivonható, vagy meghatározott időtartamú járadékra váltható, hiszen így nincs garantált jövedelem az élet végéig. Viszont nem *biztosítás* az állampolgári alapnyugdíj (amely számos országban létezik) vagy a rászorultsági alapon járó időskori ellátás, mert a jogosultság nem kötődik korábbi járulékfizetéshez.

Ezzel szemben nyugdíjbiztosítás a legtöbb országban megtalálható tb-rendszerű *munkanyugdíj*, amit éppen azért neveznek így, mert a munkajövedelemből kötelezően levont járadékon alapszik; de nyugdíjbiztosítás a kötelező vagy önkéntes magánpénztár is (bár a járadékot itt esetleg „tagdíjnak” nevezik), *ha és amennyiben* életre szóló járadékot szolgáltat.

A tb-re és a magánpénztárakra egyaránt alkalmazható, egységes fogalmi keret felépítését azért tartom szükségesnek és fontosnak, mert ez feltárja a

¹ A számszerűsítésre irányuló kutatás az OTKA T031124. sz. pályázat támogatásával folyik, de még nem zárult le.

pénzügyi-adminisztratív sajátosságok ellenére meglévő közös jellemzőket, és mert csak azonos fogalmak alapján lehet értelmesen beszélni mennyiségi különbségekről.

A nyugdíj-biztosítási rendszerekben megvalósuló újraelosztás *nem keresztmetszeti* kategória. A történet nem arról szól, hogy adott időszakban „a befolyó járulékokból fizetik a nyugdíjakat”, azaz hogy a keresők „eltartják” a nyugdíjasokat. Mind a tb-rendszerek, mind a magánpénztárak először – pénzforgalmi megközelítésben – a befolyó járulékokból fizetik ki az esedékes járadékokat, csupán a két összeg különbségével, a tárgyidőszaki egyenleggel történik valami. A tőkésített magánpénztárban az egyenleg a befektetett tőkét növeli vagy csökkenti.² Ugyanezt azonban semmi sem tiltja egy tb-rendszerben sem, például az Egyesült Államokban és Svédországban a társadalombiztosítás az idők során igen jelentős tőkét halmozott fel a bevételi többletekből. A tb-rendszerben persze az is lehetséges, hogy az állami költségvetés a többletet boldogan beszippantja, máskor meg a hiányt vonakodva finanszírozza. Ezért szokás arról filozofálni, hogy a magánpénztárban piaci, a tb-rendszerben pedig politikai kockázat van. A valóság ezzel szemben az, hogy egyik rendszer sem immúnis egyik fajta kockázattal szemben sem: a magánpénztárak működési feltételeit politikai akarattal meg lehet változtatni, a társadalombiztosítás pedig kiszolgáltatott a járulékbevételt meghatározó munkaerőpiac működésének.

A nyugdíj-biztosítási újraelosztás *hosszmetszeti* kategória. A járulékfizetés jogszerző, tehát – a pénzügyi technikától függetlenül – a biztosított saját, későbbi nyugdíjával áll szemben, mégpedig az életpálya egészét tekintve.

Az *életjárulék* a kereső pálya során, a nyugdíjazásig fizetett járulékok összege; az *életnyugdíj* a nyugdíjas szakasz során, halálig élvezett járadékok összege, természetesen mindkettő azonos időpontra vonatkoztatott jelenértékben. A nyugdíj-biztosítási rendszerre maradó *hagyaték* az életjárulék és az életnyugdíj különbsége.

Az *újraelosztás* lényege, hogy a nyugdíj-biztosítási rendszer egyes egyének, illetve csoportok pozitív hagyatékát más egyének, illetve csoportok negatív hagyatékának finanszírozására fordítja. A valóságban a pénz nem „pántli-

² A tőkésített rendszer permanens tőkegyarapító, felhalmozó szerepére vonatkozó tévhitet az az egyszerű tény táplálja, hogy az elmúlt két évtizedben Chilétől Magyarorszáig létrehozott tőkésített, magánkezelésű „nyugdíjpillérek” kivétel nélkül *beérési* szakaszban vannak, még nincs, vagy alig van járadékszolgáltatási kötelezettségük. Ha majd beérnek, ha a kereső évjáratok mellett már a nyugdíjas évjáratok is teljes számban képviselve lesznek a rendszerekben, akkor ezekben éppúgy lehet – a 2020 utáni években lesz is – pénzforgalmi hiány, mint a tb-rendszerekben. A hiány pedig apasztani fogja a befektetett tőkét.

kázható”, nem lehet megmondani, hogy X pozitív hagyatékából a rendszer éppen Y – negatív hagyatékot eredményező – járadékát folyósította. A közgazdasági elemzés számára azonban nagyon is lényeges, hogy egyes csoportokon belül és közöttük hogyan, mennyiben egyenlítődnek ki a pozitív és a negatív hagyatékok, hiszen ebből alkothatunk képet az újraelosztás irányairól és mértékéről. Ezzel foglalkozunk a tanulmány második részében.

A *megtérülési ráta* az életnyugdíj és az életjárulék hányadosa. Következik, hogy ha a megtérülési ráta egynél kisebb, akkor a hagyaték pozitív; ha a ráta egynél nagyobb, akkor a hagyaték negatív. Mennél jobban különbözik a ráta 1-től, annál nagyobb a hagyaték abszolút értéke. A megtérülési rátát alakító *tényezők* tehát feltárják az újraelosztást meghatározó okokat, rámutatnak azok korrekt vagy nem korrekt jellegére. A tanulmány harmadik részében az egyéni megtérülési ráta kialakulását írjuk le, a negyedikben pedig ebből vezetjük le a csoportokon belül kialakuló arányokat. Végül az ötödik részben összefoglaljuk a következtetéseket, és röviden vázoljuk a fogalmi keret empirikus, számszerű megvalósításának remélt lehetőségeit.

2.

KIEGYENLÍTŐ CSOPORTOK HIERARCHIÁJA

Kiválasztjuk a – tetszőleges elemzési cél érdekében meghatározott – közös tulajdonságokkal rendelkező egyének összességét. Nevezzük ezt az együttest *főcsoportnak* (mert később csoportokra és tovább alcsoportokra fogjuk bontani). Azonosítását szolgáló indexre ebben a részben nincs szükség, mert csak egy főcsoportról szólunk. Csupán az alapfogalmakat jelöljük a lehető legegyszerűbb módon, és a főcsoporton belüli részek elhatárolására kell ügyelnünk. (Természetesen feltételezzük, hogy a főcsoport valamennyi tagjának életjárulékát és életnyugdíját előzőleg azonos időpontra vonatkozó jelenértékként fejeztük ki, és ezeket összegeztük.)

Ha főcsoportunk közös tulajdonságai között nem szerepel, hogy minden tagja valamikor nyugdíjba vonul, akkor igen nagy valószínűséggel lesznek benne olyan egyének is, akik sohasem vonulnak nyugdíjba, mert meghalnak, mielőtt nyugdíjazásukra sor kerülne. Őket pedig feltétlenül érdemes megkülönböztetni azoktól, akik előbb vagy utóbb járadékban részesülnek. Ez a megkülönböztetés ugyanis érdemi kérdés, mert a nyugdíjrendszer mint kockázatközösség hatókörét, a valóságos újraelosztás fogalmi meghatározását érinti.

Az 1998. évi magyar nyugdíjreform előkészítése során nagy vihart kavart, máig is vitatott az a szabályozás, hogy a magánpénztárakban felhalmozott tőke örökölhető, ha a biztosított nyugdíjazás előtt elhalálozik. Ez más szóval azt jelenti, hogy a magánpénztárak tagjai a *tőkefelhalmozási szakaszban nem alkotnak kockázatközösséget*, csak a – majdani – nyugdíjas szakaszban. Következésképpen újraelosztás is csak azok között érvényesülhet, akik megérik a nyugdíjas kort.

Valójában azonban semmiféle elvi akadály sincs annak, hogy egy tb-rendszer is így épüljön fel (feltéve persze, hogy meg tudja oldani a járulékfizetés egyéni nyilvántartását, ami azért a mai informatikai lehetőségek mellett nem lehet olyan iradatlanul nehéz feladat). Másrészt egyáltalán nem szükségszerű, hogy a magánpénztárban így legyen, ez csupán egyike volt a csaliknak, amelyekkel átlépésre kívántak ösztönözni. (A gépkocsi-biztosításban sem utalják vissza az örökösöknek az olyan biztosított által fizetett díjakat kamatos kamattal, aki meghal anélkül, hogy valaha is balesetet okozott volna.) Tehát mindkét rendszerben lehetne így is, lehetne úgy is.

Azt persze világossá kellene tenni a biztosítottak számára (ez a reformkampányban elmaradt), hogy ha a fiatalon meghaltak által fizetett járulékot *kivonják* a rendszerből, akkor csak a nyugdíjazottak által korábban felhalmozott tőke szolgál a nyugdíjak fedezetéül, tehát azonos járulékkulcsból kisebb nyugdíj keletkezik, vagy azonos nyugdíj magasabb járulékkulcsot kíván. Az pedig mindenesetre egészségtelen, hogy jelenlegi, „két lábon álló” nyugdíj-rendszerünk ebből a szempontból (is) bicegős: egyik lába hosszabb, mint a másik.

Itt és most azonban csak az a feladatunk, hogy a két változat újraelosztási hatását bemutassuk. Ehhez a főcsoportot első lépésként *két csoportra* bontjuk. Meg kell jegyeznünk, hogy ezt valamely más kritérium alapján is megtehetnénk (például férfi–nő bontást alkalmazhatnánk), ezért először általánosságban írjuk le a két csoportra történő bontást, megengedve, hogy mindkét csoportnak legyen életnyugdíja. Az egyik csoportot *A*-val, a másikat *M*-el jelöljük. Így

$$J = J_A + J_M \quad \text{a főcsoport életjáruléka,} \quad (1a)$$

$$P = P_A + P_M \quad \text{a főcsoport életnyugdíja,} \quad (1b)$$

$$\beta = P/J \quad \text{a főcsoport megtérülési rátája,} \quad (1c)$$

$$B = J - P = (1 - \beta)J \quad \text{a főcsoport hagyatéka.} \quad (1d)$$

Meghatározható mindkét csoport saját megtérülési rátája és hagyatéka:

<p>az A csoport</p> $\beta_A = P_A / J_A$ $B_A = J_A - P_A =$ $= (1 - \beta_A) J_A =$ $= (1 - \beta) J_A + \quad \text{külső}$ $+ (\beta - \beta_A) J_A \quad \text{belső}$	<p>az M csoport</p> $\beta_M = P_M / J_M$ $B_M = J_M - P_M =$ $= (1 - \beta_M) J_M =$ $= (1 - \beta) J_M +$ $+ (\beta - \beta_M) J_M$
	(2)
	(3a)
	(3b)
	(4a)
	(4b)

A (4)-ben mindkét csoport hagyatékát két tagra bontottuk. Azonnal látható, hogy a (4a) soron szereplő két tag összege éppen a főcsoport hagyatéka, és a két tag azonos előjelű. Az A és az M csoport tehát így részesedik az életjáru-lékokkal arányosan a közös, főcsoportnyi hagyatékából, amely más főcsoportok-kal szembeni újraelosztást képvisel, ezért nevezzük „külsőnek”. Ezzel szem-ben a „belsőnek” nevezett, két (4b)-beli tag összege zérus, hiszen

$$\beta(J_A + J_M) - (\beta_A J_A + \beta_M J_M) = P - (P_A + P_M) = 0. \tag{5}$$

A „belső” tagok tehát a főcsoport két csoportja közötti – a főcsoporton be-lül kiegyenlítő – újraelosztást képviselik. Következik, hogy az egyik tag pozitív, a másik negatív (hacsak, merő véletlenségből, nem mindkettő zérus). „Vesztes”, vagyis „ad” az a csoport, amelynek belső hagyatéka pozitív; „nyer-tes”, vagyis „kap” az, amelynek belső hagyatéka negatív.

Tekintsük most már konkrétan azt az esetet, amelynek kedvéért a két cso-portra történő bontást választottuk első lépésnek. Legyenek az A csoportban azok, akik valamikor nyugdíjat kaptak vagy fognak kapni, az M csoportban pedig azok, akik sohasem vonulnak nyugdíjba.

Ha az M csoport életjáru-léka bennmarad a rendszerben, akkor

$$P_M = \beta_M = 0 \quad B_M = J_M \quad \beta_A / \beta = J / J_A > 1, \tag{6}$$

az M csoport teljes életjáru-léka pozitív hagyaték, és bizonyos, hogy ennek „belső”, az A csoport javára újraosztott része is pozitív. Az A csoport hagyatékának „belső” része pedig biztosan negatív, és megtérülési rátája olyan arány-ban nagyobb a főcsoporti közös rátánál, ahogyan a teljes életjáru-lék aránylik a sajátjához.

Ha viszont az M csoport életjáru-lékát kivonják a rendszerből, akkor az M csoport a nyugdíjbiztosítás és az újraelosztás szempontjából olyan, mintha

nem is létezne (a magánpénztárba fizetett járuléka egyszerű tőkepiaci befektetésnek minősül). A főcsoport hagyatéka és megtérülési rátája azonos az alcsoportéval, belső újraelosztás pedig nincs a két csoport között.

A továbbiakban a teljesség kedvéért a „tb-eset” mellett maradunk, vagyis számolunk a nyugdíjat sohasem élvező M csoport pozitív hagyatékával is. (Ha ilyen nincs, akkor a megfelelő tagok értéke zérus.) Bontsuk tovább az A csoportot alcsoportokra, ismét valamilyen jól értelmezett ismérv(ek) szerint. Jelölje az egyes alcsoportokat x index.

$$J_A = \sum_x J_{A_x} \quad P_A = \sum_x P_{A_x}, \quad (7)$$

$$\beta_{A_x} = P_{A_x} / J_{A_x} \quad \text{az alcsoport megtérülési rátája,} \quad (8)$$

$$B_{A_x} = J_{A_x} - P_{A_x} = \quad \text{az alcsoport hagyatéka,} \quad (9a)$$

$$= (1 - \beta_{A_x}) J_{A_x} = \quad (9b)$$

$$= (1 - \beta) J_{A_x} + \quad \text{főcsoportti külső,} \quad (10a)$$

$$+ (\beta - \beta_A) J_{A_x} + \quad \text{az } M \text{ csoporttól,} \quad (10b)$$

$$+ (\beta_A - \beta_{A_x}) J_{A_x} \quad A\text{-n belül más alcsoportokkal szemben.} \quad (10c)$$

Az alcsoport hagyatéka (10)-ben most már három tagra bomlik: a főcsoportti „külsőben” való részesedés és az M csoporttól „kapott” rész mellett megjelenik az alcsoportok közötti újraelosztás az A csoporton belül. Ismét könnyen belátható, hogy az utóbbit képviselő (10c) hagyatékrészek kiegyenlítődnek, hiszen

$$\beta_A \sum_x J_{A_x} - \sum_x \beta_{A_x} J_{A_x} = P_A - \sum_x P_{A_x} = 0. \quad (11)$$

Ezt az eljárást sokáig folytathatnánk, az alcsoportokat további al-alcsoportokra bonthatnánk. Ebből azonban újat már nem tanulnánk. A teljesség kedvéért viszont fel kell bontanunk az A_x -edik alcsoportba tartozó n -edik egyén hagyatékát is. Felesleges ismétlést elkerülendő, ezt nem írjuk ki részletesen, hiszen az alcsoport (10)-beli felbontásától csak annyiban különbözik, hogy az egyes tagokban az egyén életjáruléka szerepel az alcsoporté helyett, továbbá – és ez fontos – a felbontás egy negyedik taggal bővül:

$$+(\beta_{A_x} - \beta_{A_{xii}})J_{A_{xii}} \quad A_x\text{-n belül más egyénekekkel szemben,} \quad (12)$$

amely az A_x alcsoporton belüli, egyének közötti újraelosztást ábrázolja. Természetesen az alcsoportra összegezve ezek a tagok is zérussá egyenlítődnek ki.

Hogyan mérjük az egész újraelosztás *terjedelmét*? A főcsoport „kívülre” irányuló, pozitív (vagy „kívülről” származó, negatív) hagyatékát – és ezzel a főcsoportok közötti újraelosztást – egyértelműen meghatároztuk. A főcsoporton belül a további, „belső” hagyatékok azonban kiegyenlítődnek, algebrai összegük zérus. Éppen ezért tudjuk, hogy a pozitív belső hagyatékok összege az a járuléktömeg, amely újraelosztásra kerül. Az újraelosztás relatív *mértékét* pedig ennek az összegnek az életjárulékhhoz viszonyított aránya adja meg. Elképzelhetők természetesen ennél finomabb elemzési módszerek is, például a megtérülési ráták szórásának vizsgálata.

Hogyan válasszuk meg a hierarchikus csoportrendszert? A vizsgálat céljától függően szinte minden lehetséges, már amennyiben az adatok rendelkezésre állnak. Nemek (férfi–nő), iskolai végzettség, jövedelmi szint és még sok más ismérv fontos lehet. Úgy gondolom azonban, hogy egy nyugdíjrendszer áttekintő elemzése biztosan nem nélkülözheti az *évjáratok* szerinti vizsgálatot.

A *születési évjárat* (az azonos évben született egyének összessége) életpályája egyazon történelmi korszakra (illetve egyénekenként annak rövidebb-hosszabb részére) jut; tagjai e korszak mentén osztoznak a halandósági, valamint a társadalmi és gazdasági kockázatokban; körükben jól értelmezhető a soha nyugdíjba nem vonulók és a járadékot valamikor élvezők közötti újraelosztás. A *nyugdíjazási évjárat* (az azonos évben nyugdíjazott egyének összessége) viszont azért érdekes, mert – sajnos – gyakran változnak a nyugdíjrendszer szabályai, illetve a szabályok által figyelembe vett társadalmi és gazdasági körülmények (például az inflációs ráta); így egyes nyugdíjazási évjáratok méltatlan előnyökben vagy hátrányokban részesülhetnek másokhoz képest. Végül kézenfekvő a két fogalom összekapcsolása: a *kettős évjárat* (akik azonos évben születtek és azonos évben mentek nyugdíjba) logikus alcsoportja lehet akár a születési, akár a nyugdíjazási évjáratnak.

Az elemzési célokkal, módszerekkel és lehetőségekkel itt a továbbiakban nem foglalkozunk; megelégszünk azzal, hogy *fogalmilag* meghatároztuk azt, ami azután empirikusan elemezhető.

3.

AZ EGYÉNI MEGTÉRÜLÉSI RÁTA

Ebben a részben az egyént nem kell azonosítóval ellátnunk; mindvégig tudni fogjuk, hogy \tilde{O} az, akiről beszélünk. A fogalmakat jelölő szimbólumok mellett viszont itt az idő kezelésére kell ügyelnünk.

Bevezetünk egy több esetet átfogó egyszerűsítő jelölést. Bármely c tényezőre, amely több éven át szorozóként szerepel, és i -edik évi értékét kívülről adottnak tekintjük

$$c(k, m) = c_{k+1}c_{k+2}\dots c_m = \prod_{i=k+1}^m c_i, \quad \text{ha } m > k, \quad (13a)$$

$$c(k, m) = 1, \quad \text{ha } m = k, \quad (13b)$$

$$\text{és ezekből } c(k, m) = c^{m-k}, \quad \text{ha } c_i = c. \quad (13c)$$

A járulék fizetése, illetve a járadék folyósítása a t -edik naptári évben történik, egyénünk pedig a v -edik évben vonul nyugdíjba. A t és v közötti időszakban érvényes kamat-, diszkont- és nyugdíj-indexelési tényezőket mindig az i -edik évre definiáljuk, és (13)-at alkalmazzuk.

A kereső életszakasz sok fontos jellemzőjét kellene figyelembe venni másféle elemzési cél esetén, az újraelosztás szempontjából azonban nincs másra szükségünk, csak az életjárulék jelenértékére a nyugdíjba vonulás időpontjában:

$$J = \sum_t j_t \mathcal{G}(t, v) \quad \text{egyéni életjárulék}, \quad (14)$$

j_t a t -ben fizetett egyéni járulék,
 \mathcal{G}_i kamattényező i -ben.

Vegyük észre, hogy a kamattényező nem egyéni, az i -edik évben mindenkire egyformán érvényes. A pusztán fogalmi keret nem igényel feltevést arról, hogy mennyi és mi vagy ki határozza meg. (Azt azonban természetesen feltételezzük, hogy az inflációt figyelembe veszi – ez a jelenérték fogalmából következik.)

Az így definiált életjárulékot adottnak tekintjük. Ha a nyugdíjrendszer a járadék megállapításakor nem ebből indul ki, hanem ennek bármilyen módon eltorzított, módosított értékéből (például a hazai tb-rendszer a hiányzó járulékfizetési adatokat a szolgálati idővel és az 1988-tól számított keresettel

helyettesíti, vagy a magánpénztár a ténylegesen befizetett járulékból többé-kevésbé önkényesen megállapított működési költséget von le, és különböző alapokat képez), az nem az életjárulék, hanem a nyugdíj megállapításának kérdése, amire máris rátérünk.

Nyugdíjazáskor az adott nyugdíjrendszerben érvényes egy *nyugdíjformula*, amely szerint a nyugdíjat megállapítják, többek között (nem feltétlenül kizárólag) az életjárulék alapján. A formula persze nem valamilyen elegáns matematikai függvény. A tb-rendszerekben általában igen bonyolult, laikus számára szinte áttekinthetetlen szabálygyűjtemény, magánpénztárakban pedig aktuáriusi megfontolásokon alapuló algoritmusok nem kevésbé bonyolult halmaza. Az újraelosztás szempontjából azonban a szabályok és megfontolások közömbösek, csak az eredmény számít:

$$z = F_v(J, \dots) \quad \text{egyéni induló nyugdíj,} \quad (15a)$$

$$f = z / J \quad \text{egyéni érvényesítési ráta,} \quad (15b)$$

$F_v(\cdot)$ a nyugdíjformula (függvény) v -ben.

Bármilyen bonyolult volt is az eljárás, utólag megállapítható, hogy hogyan aránylik az induló nyugdíj az életjárulékhöz. Ezt az arányt jobb híján *érvényesítési rátának* nevezem. Ha ez egyénenként különbözik, márpedig a valóságban általában különbözik, akkor máris megállapíthatjuk, hogy a rendszer *nem korrekt* abban az értelemben, hogy azonos életjárulékért nem azonos nyugdíjat ad.

Ennek oka lehet a tb-nyugdíjformulában érvényesített *szolidaritási szándék*: például ha a *degresszió* miatt nagyobb életjárulékhöz kisebb érvényesítési ráta tartozik, vagyis a rendszer a „gazdagoktól” a „szegényekhez” csoportosít át. De lehetnek a formulában fordított irányú, a szakirodalomban gyakran *perverznek* nevezett elemek is: például ha a közalkalmazottak vagy egyébként is jobban fizető szakmák kedvezőbb elbánásban részesülnek, mint mások. A magánpénztári rendszerben az időben változó és pénztáranként különböző hozam- és költség szintek vezethetnek differenciált érvényesítési rátákhoz.

A *nyugdíjas életszakaszban* a nyugdíj nem marad változatlan:

$$p_t = z\gamma(v, t)g(v, t)h_t \quad \text{egyéni nyugdíj } t\text{-ben,} \quad (16)$$

γ_i általános nyugdíjmelési tényező i -ben,

g_i egyéni emelési tényező i -ben / γ_i ,

h_t nyugdíjban töltött idő t -ben.

Világos, hogy a t -beli nyugdíj függ a nyugdíjban töltött időtől, ami v -ben és az elhalálozás évében nagy valószínűséggel nem teljes év, de közben is előfordulhat szüneteltetés. Az általános és az egyéni emelési tényezők szorzata pedig a v -től t -ig történt nominális emelések hatása – közkeletű kifejezéssel az *indexelés* –, amely az induló nyugdíjjal szorozva a t -beli nyugdíjszintet határozza meg. (Nyugdíjat nominálisan csökkenteni nem szokás, de ha ez mégis megtörténne, akkor az általános tényező 1-nél kisebb.)

Az „indexet” azért bontjuk két tényezőre, az általánosra és az attól való egyéni eltérésre, mert itt is a nyugdíjrendszer korrektségét, az egyenlő elbánás létét vagy hiányát kívánjuk ábrázolni. Függetlenül attól, hogy mennyi az általános emelési index (ami szintén viták tárgya és megítélés kérdése lehet), a rendszer *nem korrekt*, ha az egyéni eltérítési tényező nem 1, vagyis ha egyének között differenciált az indexelés.

Az évi nyugdíjak v -re diszkontált jelenértékének összege az életnyugdíj:

$$P = \sum_t p_t \rho_i(v, t) r(v, t) \quad \text{egyéni életnyugdíj,} \quad (17)$$

ρ_i általános diszkonttényező i -ben,

r_i egyéni diszkonttényező/ ρ_i .

Az általános diszkont tényező tartalma, „helyes” kalibrálása vita és értelmezés tárgya lehet, de szempontunkból közömbös. (Természetesen itt is feltételezzük, hogy az inflációt figyelembe véve számít át v -beli jelenértékre.) Itt ismét csak az a fontos, hogy különválasztjuk az általános tényezőt és a bármilyen okból érvényesülő egyéni eltérítési arányt (amely például abból adódhat, hogy különböző magánpénztárak vagy a helyettük szolgáltató biztosítók különböző diszkonttényezőt alkalmaznak a járadék megállapításakor).

Az éves nyugdíjat meghatározó tényezők és a jelenérték számításához alkalmazott diszkontálás hatását meg kell állapítanunk az egész nyugdíjas szakaszra, vagyis az életnyugdíjra vonatkozóan. Ehhez a lehető legegyszerűbb eljárást, a súlyozott időbeli átlagolást választjuk:

$$R = \frac{\sum_t p_t \rho(v, t) r(v, t)}{\sum_t p_t \rho(v, t)}, \quad (18a)$$

$$\rho = \frac{\sum_t p_t \rho(v, t)}{\sum_t p_t}, \quad (18b)$$

$$G = \frac{\sum_t \gamma(v,t)g(v,t)h_t}{\sum_t \gamma(v,t)h_t}, \tag{18c}$$

$$\gamma = \frac{\sum_t \gamma(v,t)h_t}{\sum_t h_t}, \tag{18d}$$

$$H = \sum_t h_t. \tag{18e}$$

Az egyes tényezőkre kapott eredmény természetesen függ az átlagolás sorrendjétől, de nehéz lenne a fenténél logikusabb sorrendet kialakítani. Ezekkel az „életátlagokkal” kifejezve az életnyugdíj

$$P = zH\gamma G\rho R, \tag{19a}$$

és a z induló nyugdíjat (15b)-ből behelyettesítve

$$P = fJH\gamma G\rho R, \tag{19b}$$

tehát az életnyugdíj az érvényesítési ráta, az életjárulék, a nyugdíjban töltött idő, valamint az egész nyugdíjas szakaszra átlagolt emelési indexek és diszkonttényezők szorzata. Adódik

$$\beta = P/J = fH\gamma G\rho R \quad \text{egyéni megtérülési ráta,} \tag{20}$$

$$B = J - P = (1 - \beta)J \quad \text{egyéni hagyaték.} \tag{21}$$

Figyeljük meg, hogy a megtérülési ráta *nem függ* az életjárulék nagyságától (az „kiesett”), csak az érvényesítési rátától, a nyugdíjban töltött időtől és a nyugdíjas életszakasz átlagos módosító tényezőitől. Éppen ez a nagy előnye: nem nominális nemzeti valutában kifejezett mennyiség, hanem *viszonyszám*, amely ezért időbeli és nemzetközi összehasonlításokra is alkalmas.

Triviális, hogy a ráta egyenesen arányos a nyugdíjban töltött idővel. Aki tovább él, többet kap (vissza a saját járulékából, vagy újraelosztás eredményeként a máséból), vagyis nagy valószínűséggel „nyertesként” kerül ki a halandósági kockázatot megosztó játszából.

Kevésbé triviális viszont, hogy a megtérülési ráta többi tényezője is függ a nyugdíjas szakasz hosszától (az induló nyugdíjat meghatározó érvényesítési

ráta kivételével). Ez legkönnyebben (18d) alapján látható be. Igaz ugyan, hogy az eredmény nem más, mint az időegységre jutó, tehát a nyugdíjas szakasz átlagát kifejező általános emelési tényező, csak hogy az idő múlásával a t -edik évhez tartozó tényező egyre nagyobb lesz, hiszen v -tól kezdve egyre hosszabb időszak emelése szorozódnak össze.

Ha az általános emelési tényező mindig 1-nél nagyobb, akkor hosszabb élet nagyobb átlagot eredményez. (Nagyon egyszerűen szólva, aki tovább él, többször részesül emelésben.) Fordított szerepet játszik az általános diszkont-tényező: könnyen belátható, hogy a huszadik nyugdíjas év sokkal kisebb súllyal szerepel az életnyugdíjban, mint a harmadik év. Nem ilyen egyértelmű persze, hogy az egyes tényezők szerepe növelő-e vagy csökkentő, ha maguk az évenkénti tényezők az időben ingadozva változnak, de hatásuk akkor is függ a nyugdíjas szakasz hosszától. Mindez igaz az egyéni eltérítési tényezőkre is.

Az egyéni megtérülési ráta nem egyszerűen arányos a nyugdíjban töltött idővel, hanem – az induló nyugdíj megállapításakor kialakuló érvényesítési ráta mellett – függ a nyugdíjas élettartamhoz kapcsolódó gazdasági és nyugdíjrendszeri hatásoktól is.

Tulajdonképpen ki az *egyén*, akiről ez a rész szólt? A fogalmi keret felépítésének logikája szerint úgy tűnik, aki saját jogú *öregségi* nyugdíjban részesül, vagy fog részesülni. Valójában azonban éppúgy lehet saját jogú *rokkant* nyugdíjas is, hiszen nem tételeztünk fel semmit a nyugdíjformulában alkalmazott szabályokról, a nyugdíjba vonulás okáról és az *egyén* életkoráról. Ha *egyén*ünket megrokkánás miatt, fiatalon nyugdíjazták, akkor életjáru-léka nyilván nagyon kicsi, akár már eredetileg is a *tb*-be fizette, akár részben a magánpénztárból „viszi vissza” a *tb*-be. Viszont igen hosszú időn át élvez nyugdíjat, tehát életnyugdíja nagyon nagy. *Magas megtérülési ráta, jókora negatív hagyaték* a nyugdíjrendszerben – ez az *újraelosztási következmény*, és itt ennyi elég.

Fogalmi keretünk azonban némi átértelmezéssel és talán kiegészítéssel még a *hozzátartozói ellátások* területét is lefedheti. Tekintsük úgy, hogy a nyugdíjban töltött idő nem ér véget a biztosított halálakor, hanem folytatódik mindaddig, amíg egy vagy több hátrahagyott hozzátartozó a rendszerből ellátást kap, és tekintsük ezt az ellátást a további években folyósított nyugdíjnak. Az ellátás összege természetesen nem lesz azonos az eredeti nyugdíjjal, de ez a változás, amely az elhalálozás évében következik be, bőven „elfér” az évi nyugdíj (16) definíciójában, az egyéni eltérítési tényezőben. Persze a „*többszemélyes*” életnyugdíj jóval nagyobb, mint az „*egyszemélyes*”

lenne, de az így számított megtérülési ráta és hagyaték pontosan kifejezi az egész eseménysorozat végső újraelosztási hatását.

Kiegészítésre talán azért lenne szükség, mert az egyéni eltérítési tényezőt, ha 1-től különbözik, „nem korrektnek” minősítettük. A saját jogúró az özvegyi nyugdíjra és/vagy árvaellátásra való átváltás viszont nem a korrektség hiányára utal, hanem a *biztosított státus* megváltozására. Formálisan az évi nyugdíj (16) meghatározásába beiktathatnánk még egy tényezőt, amely éppen az ilyen események hatását fejezné ki. Úgy gondoltam azonban, hogy az általános fogalmi keretet kár lenne ezzel bonyolítani, hiszen akkor egyre közelebb kerülnénk egy-egy konkrét nyugdíjrendszer leképezéséhez, ami ennek a tanulmánynak nem feladata.

Természetesen empirikus vizsgálatban célszerű lehet a rokkantsági nyugdíjasokat és a hozzátartozói ellátásban részesülőket főcsoportként vagy bármely főcsoporton belül külön csoportként, illetve alcsoportként kezelni, de ennek fogalmi kereteit az előző részben már tisztáztuk.

4.

A CSOPORTOS MEGTÉRÜLÉSI RÁTA

Egyének együtteséből bármilyen alcsoportot, csoportot, főcsoportot felépíthetünk. A csoport megtérülési rátáját azonban egy új tényező is befolyásolni fogja, amely az egyéni nem figyelhető meg, mert az egyéni élettartam adott, míg a csoport különböző élettartamú egyénekből áll. Az itt következő résznek az a fő feladata, hogy bevezesse ezt az új tényezőt, nevezetesen a *társadalmilag motivált élettartam* hatását.

A feladatnak megfelel, ha a legegyszerűbb csoportképzést választjuk, egy *nyugdíjazási évjáratot* tekintünk. Minden más esetben ugyanis számolnunk kellene azzal, hogy a csoportban lehetnek olyan egyének, akik nyugdíjazás nélkül meghalnak; továbbá azzal, hogy a csoport tagjai különböző időpontokban vonulnak nyugdíjba, tehát életjáruléknak és életnyugdíjknak a nyugdíjazás időpontjára számított jelenértékét át kellene kamatoznunk (diszkontálnunk) egy közös időpontra. Mindez technikailag lehetséges, de fogalmilag semmi újat sem nyújtana. A nyugdíjazási évjárat tagjai ezzel szemben mind nyugdíjba vonulnak, éspedig mind ugyanabban a v -edik évben. Ezért a csoport egészét v index fogja jelölni, a csoportba tartozó n -edik egyént pedig a vn karakterkettős.

$$L_v \quad \text{a nyugdíjba vonulók száma } v\text{-ben,} \quad (22a)$$

$$J_v = \sum_n J_{vn} \quad \text{csoportos életjárulék,} \quad (22b)$$

$$z_v = \frac{\sum_n z_{vn}}{L_v} \quad \text{átlagos induló nyugdíj,} \quad (22c)$$

$$f_v = \frac{\sum_n f_{vn} J_{vn}}{J_v} \quad \text{csoportos érvényesítési ráta.} \quad (22d)$$

És szükség lesz:

$$L_v z_v = f_v J_v \quad (23)$$

$$P_v = \sum_n P_{vn} = \quad \text{csoportos életnyugdíj} \quad (24a)$$

$$= \sum_n z_{vn} H_{vn} \gamma_{vn} G_{vn} \rho_{vn} R_{vn} \quad (19a)\text{-ből} \quad (24b)$$

$$R_v = \frac{\sum_n z_{vn} H_{vn} \gamma_{vn} G_{vn} \rho_{vn} R_{vn}}{\sum_n z_{vn} H_{vn} \gamma_{vn} G_{vn} \rho_{vn}} \quad (25a)$$

$$\rho_v = \frac{\sum_n z_{vn} H_{vn} \gamma_{vn} G_{vn} \rho_{vn}}{\sum_n z_{vn} H_{vn} \gamma_{vn} G_{vn}} \quad (25b)$$

$$G_v = \frac{\sum_n z_{vn} H_{vn} \gamma_{vn} G_{vn}}{\sum_n z_{vn} H_{vn} \gamma_{vn}} \quad (25c)$$

$$\gamma_v = \frac{\sum_n z_{vn} H_{vn} \gamma_{vn}}{\sum_n z_{vn} H_{vn}} \quad (25d)$$

$$Z_v = \frac{\sum_n z_{vn} H_{vn}}{\sum_n H_{vn}} \quad \text{induló nyugdíjak pályáátlaga} \quad (26)$$

A egyéni tényezők átlagolása (25)-ben pontosan úgy halad, ahogyan (18)-ban az egyéni pálya időbeli átlagolása történt. Ezután azonban új fogalom jelenik meg: (26)-ban az induló egyéni nyugdíjnak a nyugdíjban töltött idővel súlyozott átlagát számítjuk. Miért különbözik ez az eredeti, v -beli átlagtól? Azért, mert a különböző induló nyugdíjjal kezdők nem azonos ideig élnek. A $v + 1$ -ben, $v + 2$ -ben, ..., $v + t$ évben még élő nyugdíjasok átlagos induló nyugdíja nem azonos az eredeti átlaggal. Másképpen fogalmazva: a továbbélők nagyobb súlyt kapnak a csoportátlagban, ez téríti el a nyugdíjazási évjárat egész nyugdíjas életszakaszának egyének szerint és időben is átlagolt induló nyugdíját az eredetitől.

Ezután (25)-t és (26)-ot rendre behelyettesítve (24b)-be, és (23)-at felhasználva:

$$P_v = \sum_n H_{vn} Z_v \gamma_v G_v \rho_v R_v = \quad (27a)$$

$$= L_v z_v \frac{\sum_n H_{vn}}{L_v} \frac{Z_v}{z_v} \gamma_v G_v \rho_v R_v, \quad (27b)$$

$$H_v = \frac{\sum_n H_{vn}}{L_v} \quad \text{az átlagosan nyugdíjban töltött idő}, \quad (28)$$

$$S_v = \frac{Z_v}{z_v} \quad \text{az induló nyugdíjak „torzulási” aránya}, \quad (29)$$

$$P_v = f_v J_v H_v S_v \gamma_v G_v \rho_v R_v \quad (30)$$

a nyugdíjazási évjárat együttes életnyugdíját az egyénit leíró (19b) formához nagyon hasonló alakban állítottuk elő, csupán az S „torzulási” tényező az újdonság. Ez a tényező 1-nél nagyobb, ha a magasabb induló nyugdíjak „élnek tovább”, 1-nél kisebb, ha az alacsonyabb induló nyugdíjak a „hosszabb életűek”.

Nemzetközi tapasztalat, statisztikai tény, hogy a magasabb iskolázottságú, nagyobb jövedelmű – tehát általában nagyobb nyugdíjjal induló – egyének

átlagosan tovább élnek, mint a képzetlenebb, kisebb jövedelmű társaik. Ezért sokan azt állítják, hogy a halandósági kockázat megosztása a nyugdíjrendszerekben „perverz” újraelosztást eredményez: a „szegényektől” a „gazdagokhoz” (értsd: magasabb nyugdíjjal indulókhöz) csoportosít át, hiszen azok hosszabb időn át részesülnek nyugdíjban. Mások viszont azt emlegetik előszeretettel, hogy ez az újraelosztás szisztematikusan kedvez a nőknek a férfiak rovására, hiszen ugyancsak statisztikai tény, hogy a nők átlagosan tovább élnek. Az is tény azonban, hogy a nők életjáruléka (szolgálati ideje és keresete) általában alacsonyabb, mint a férfiaké. Hát akkor végül is „perverz” vagy „szolidáris” ez az újraelosztás?

Csak adott helyen és időben, empirikusan állapítható meg, hogy melyik hatás erősebb. Külön-külön a két nemen *belül* bizonyára igaz, hogy a „gazdagabbak” átlagosan tovább élnek, de kérdés, hogy ezt mennyire ellensúlyozza a nők és férfiak induló nyugdíja és élettartama közötti különbség.

Az életnyugdíjból tovább haladva, a tényezők sorrendjét némileg átrendezve:

$$\beta_v = \frac{P_v}{J_v} = \text{csoportos megtérülési ráta} \quad (31a)$$

$$= f_v G_v R_v \gamma_v \rho_v S_v H_v \quad (31b)$$

$$B_v = J_v - P_v = (1 - \beta_v) J_v = \text{csoportos hagyaték} \quad (32)$$

$$= \sum_n B_{vn} = \sum_n (1 - \beta_v) J_{vn} = \quad (33)$$

$$= \sum_n (1 - \beta_v) J_{vn} + \text{külső} \quad (34a)$$

$$+ \sum_n (\beta_n - \beta_{vn}) J_{vn} . \quad \text{belső} \quad (34b)$$

Itt az egyéni hagyatékokat a 2. részben megismert módon két tagra bontottuk. Az első tag az egyén részesedése a nyugdíjazási évjárat közös hagyatékából, a „kívülre” irányuló újraelosztásból. A második tag viszont évjáraton belül kiegyenlítődik, zérust eredményez; ez a nyugdíjazási évjáraton belüli újraelosztást képviseli.

Az egyéni „belső” hagyatékokat így is írhatjuk:

$$(\beta_v - \beta_{vn})J_{vn} = (1 - \frac{\beta_{vn}}{\beta_v})\beta_v J_{vn} \tag{35}$$

A csoporton belüli újraelosztást tehát az egyéni megtérülési rátának a csoportos rátához viszonyított aránya határozza meg. (Ugyanezt a 2. részben elmondhattuk volna bármely csoportról vagy a csoporton belüli alcsoportokról, de ott még nem ismertük a megtérülési rátákat alakító tényezőket.) A hányados tényezőit két típusba sorolhatjuk:

$$\frac{\beta_{vn}}{\beta_v} = \underbrace{\frac{f_{vn}}{f_v} \frac{G_{vn}}{G_v} \frac{R_{vn}}{R_v}}_{\text{korrekt?}} \underbrace{\frac{\gamma_{vn}}{\gamma_v} \frac{\rho_{vn}}{\rho_v} \frac{1}{S_v} \frac{H_{vn}}{H_v}}_{\text{halandóság}} \tag{36}$$

Azt mondhatjuk – az esetleges hozzátartozói ellátások minősítését most figyelmen kívül hagyva –, hogy a nyugdíjrendszer *biztosítással nem korrekt*, ha az első három tényező szorzata különbözik 1-től, hiszen ez azt jelenti, hogy az érvényesítési ráták és/vagy az indexelési, illetve diszkonttényezők tekintetében egyének között differenciál. Ha viszont ez a szorzat – még inkább, ha mindhárom tényező külön-külön is – egyenlő 1-gyel, akkor az újraelosztás *biztosítással korrekt*, hiszen kizárólag az egyéni élettartamok különbözősége miatt történik, és éppen ez a rendszer célja.

Figyelemre méltó azonban, hogy az utóbbi esetben sem pusztán az egyéni élettartamoknak az átlagostól való eltérése (az utolsó tényező) számít. Az általános, mindenkire közös indexelés és diszkontálás is módosít (hacsak az általános kamattényező és az indexelési tényező nem egyenlő), mint ezt már az egyéni megtérülési ráta esetében is hangsúlyoztuk. Ez azonban „rendben van”, mert teljesen tisztességes, „korrekt” eljárás mellett következik be, hiszen a nyugdíjrendszerben nem egyszerűen éveket cserélgetünk egymással, hanem meghatározott időszakban, gazdasági környezetben töltött éveket – a biztosítás erre is szól.

Kevésbé egyértelmű az *S* tényező, amely társadalmi, jövedelmi különbségek halandósági hatását képviseli. A (36) két utolsó tényezőjének szorzatát tekintve, jól látható, hogy *S* úgy működik, mintha a csoport átlagos nyugdíjas élettartamát módosítaná: növeli, ha a „gazdagok” élnek tovább (*S* > 1) és csökkenti, ha a „szegények” a hosszabb életűek (*S* < 1).

Bárhogyan is minősítjük ezt a hatást, nem látom, hogy hogyan lehetne kiküszöbölni egy nyugdíj-biztosítási rendszerből. Elvben felvethető, hogy az

érvényesítési ráta „szolidarisztikus” differenciálása éppen ezt a célt szolgálhatja, magasabb életjárulékhoz alacsonyabb érvényesítési rátát rendel, mert hosszabb élettartamra számít. Csakhogy ami statisztikai átlagban igaz, az bizonyosan nem teljesül minden egyénre. A véletlenül rövid életű gazdagokat méltatlanul nagy „veszteség” terheli, a hosszú életű szegények pedig nagy „nyereséget” könyvelhetnek el. Ez lehet társadalmilag méltányos, de nem a nyugdíjbiztosításra tartozó feladat.

Legyen az érvényesítési ráta közvetlenül a várható élettartamhoz kötve, büntesse a hosszabb életre szóló kilátást kisebb induló nyugdíjjal? Így rendkívül élessé válna a nőekkel szembeni diszkrimináció, ami már úgyszólván a kereső szakaszban, és megjelenik a kisebb életjárulékbán. Vegye figyelembe a nyugdíjformula az egyénileg várható élettartamot? Ehhez nyugdíjazáskor olyan, teljes körű egészségügyi vizsgálat kellene, amit megengedhet magának egy exkluzív, méregdrága magánbiztosító, de nem egy százazrekre vagy milliókra kiterjedő biztosítási rendszer. Egyébként ez sem segítene: a várható élettartamot lehet becsülni, de a ténylegeset nem lehet biztosan előre tudni.

Pillanatnyilag úgy látom, S-et be kell fogadnunk a „korrekt”, halandósággal összefüggő nyugdíj-biztosítási tényezők közé.

5.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS LEHETŐSÉGEK

Mi az, amit elvégeztünk?

Definiáltuk a nyugdíj-biztosítási rendszerekben működő újraelosztás *alapvető kategóriáit*, amelyek egyénekre és egyének hierarchikusan egymásba épülő csoportjaira egyaránt értelmezhetők, az állami felosztó-kirovó rendszerekre és tőkésített magánpénztárakra egyformán érvényesek. Ezek a kategóriák 1. az életjárulék, 2. az életnyugdíj, 3. a hagyatékok, azaz az életjárulék és az életnyugdíj különbsége, valamint 4. a megtérülési ráta, vagyis az életnyugdíj és az életjárulék hányadosa.

Definiáltuk az újraelosztás *fogalmát* mint a pozitív és negatív hagyatékok közötti kiegyenlítést, a pozitív hagyatékok rendszeren belüli felhasználását a negatív hagyatékok finanszírozására. Az újraelosztás *terjedelmét* a pozitív belső hagyatékok összege fejezi ki.

Az életjárulékot exogén adottságnak tekintve, részleteztük az életnyugdíjat meghatározó tényezőket, az induló nyugdíj megállapításától a nyugdíjas

életszakasz fejleményein át, az adott időponti jelenértékre történő diszkontálásig. E tényezők szorzataként állítottuk elő a *megtérülési rátát*, amelyből kifejezhető a hagyaték is.

A megtérülési rátát kialakító tényezőket két típusba soroltuk. Az egyikbe azok a tényezők tartoznak, amelyek egyének és/vagy csoportok közötti *differenciálást*, nem egyenlő elbánást képviselnek. Ha ilyenek hatások működnek, akkor az újraelosztás *biztosítással nem korrekt*, és a rendszer olyan mértékben nevezhető valóban „redisztributívna”, amilyen mértékben ilyen tényezők is érvényesülnek.

A megtérülési rátát kialakító tényezők másik típusába olyan hatásokat soroltunk, amelyek a nyugdíjbiztosítás lényegéből, a *halandósági kockázat megosztásából* fakadnak. Lényeges eredmény, hogy nem pusztán maga az években mért élettartam tartozik ide, hanem olyan társadalmi-gazdasági tényezők is, amelyek elválaszthatatlanok az élettartamtól, mert egyrészt végig érvényesülnek a rövidebb vagy hosszabb nyugdíjas élet során, másrészt befolyásolják magát az élettartamot is. Ha kizárólag ezek a tényezők érvényesülnek, akkor az *újraelosztást biztosítással korrektnek* nyilváníthatjuk, mivel a rendszer alapvető funkcióját valósítja meg.

Mi maradt elvégezetlenül?

A megtérülési rátákat és egymáshoz viszonyított arányukat alakító tényezők csak a rendszeren *belüli újraelosztást* minősítik. Hogyan értékeljük azonban a rendszer *egésztét*? Nevezhetünk-e korrektnek például egy rosszul kalibrált rendszert, amely egyéneket és csoportokat a fenti értelemben tökéletesen „korrekt”, egyenlő elbánásban részesít, csak éppen rendszeresen, hosszú időn át – mindenkitől egyformán, differenciálás nélkül – feleslegesen sok vagy a szükségesnél kevesebb járulékot szed (megfordítva: adott járulékából a lehetségesnél kisebb vagy nagyobb nyugdíjat szolgáltat), azaz összességében, a rendszer egésztét tekintve pozitív vagy negatív „külső” hagyatékot generál?

A „tökéletes” biztosítási korrektség – ha létezne ilyen – azt kívánná, hogy a rendszerben biztosítottak összességének, a kockázatközösséget alkotó teljes népességnek az együttes hagyatéka zérus legyen. Nem indokolatlan tehát az elméleti modellekben a „zérus hagyaték” mint korlátozó feltétel, csak a valóságban használhatatlan, mert a nyugdíjbiztosítás időhorizontja rendkívül hosszú, a demográfiai, társadalmi és gazdasági környezet állandóan változik, a kockázatközösség folyamatosan cserélődik.

Nem az a probléma, hogy a jövőt nem ismerhetjük, a jövőbeli járulékot és járadékot csak durva feltevésekkel becsülhetjük. Ez minden hasonló számításban ugyanígy van; a feltevések időnként felülvizsgálandók, a számítások korrigálandók – ez nehézség, de nem fogalmi természetű.

Viszont kiből áll, hogyan definiálható a biztosítottak összessége, a „teljes kockázatközösség”? Csak az adott pillanatban élőket kell tekintenünk, vagy ideszámítanak azok is, akik tavaly vagy tíz évvel ezelőtt meghaltak és – a rendszerbeli újraelosztáson túlmenő, „külső” – pozitív vagy negatív hagyatékot hagytak hátra? Ha nem, miért nem, és hová „könnyeljük” a hagyatékukat? Ha igen, meddig visszamenve kell a holtakat is figyelembe vennünk? A honfoglalásig? A rendszer létrejöttéig? Sok esetben nem is olyan könnyű megmondani, hogy egy rendszer mikor jött létre. Ideszámítanak-e a már élők, de még nem keresők, például a középiskolások, akik már nincsenek nagyon messze az első járulékfizetéstől, akik kereső és nyugdíjas életüket a mai rendszerben fogják leélni? Ezt kell ugyanis feltételeznünk, ha a mai rendszert akarjuk a maga teljességében mérlegre tenni. (Bár azt még nem tudjuk, hogy melyik magánpénztárba fognak belépni.)

Ha a könnyebb megoldást választjuk, és csak az adott időpontban *élő* járulékfizetőket és nyugdíjasokat tekintjük, akkor sem mindegy, hogy melyik ez az időpont. Minden évben belép a munkaerőpiacra egy új évjárat, az adott pillanatban legfiatalabb, és kihal egy másik, a legöregebb. Egy magánpénztár tagsága más okok miatt is cserélődhet. Öt-tíz év alatt ez a cserehatás jelentős lehet, akár ellenkezőjére is fordíthatja a rendszer által generált „összes” külső hagyaték előjelét.

Továbbá: a külső hagyaték valahová lesz, ha pozitív; valahonnan származnia kell, ha negatív. A rendszerből kiszivárgó vagy oda beáramló jövedelem nem csapódhat le másutt, csak a keresztmetszeti egyenlegek egymást követő sorában. Ezeket is bontanunk, értelmeznünk kellene tehát aszerint, hogy mennyiben fakadnak a – korrekt vagy nem korrekt – belső, hosszmetzeti újraelosztásból, illetve mennyiben a rendszer egésze és a makrogazdasági környezet közötti, külső (biztosításilag biztosan nem korrekt) újraelosztásból.

Röviden: ami még hiányzik, az az, amit az angol nyelvű szakirodalom *macro closure*-nak nevez, amit általánosan elfogadott magyar kifejezés hiányában az újraelosztási modell *makrogazdasági lezárásának* nevezhetünk – és pedig hosszmetzet és keresztmetzet kölcsönhatásában.

Mit lehet mégis tenni?

Sajnos, jelenleg nem fenyeget az a veszély, hogy a még tisztázatlan fogalmi kérdések válnak az empirikus kutatás fő akadályává. Az adatok és a modellezésre fordítható erőforrások hiánya miatt egyelőre amúgy sem lehetne a teljes magyar nyugdíjrendszer újraelosztási térképének megrajzolására vállalkozni, nemzetközi összehasonlításról nem is beszélve.

Meg lehet azonban kísérteni – mindenekelőtt tapasztalatszerzés céljából – néhány születési, illetve nyugdíjazási évjárat megtérülési rátájának és hagyatékának számszerűsítését, az évjáraton belüli alcsoportok közötti újraelosztás korrektségének és terjedelmének vizsgálatát. Célszerű választással korlátozni lehet az adathiány miatt mindenképpen szükséges feltevések körét, és talán sikerülhet viszonylag hiteles eredményekhez jutni. Néhány kiválasztott születési, illetve nyugdíjazási évjárat adatai alapján bizonyára nem lehet majd a rendszer egészére vonatkozó végleges következtetésekhez jutni, de szerencsés esetben sikerülhet közelítő képet kapni a magyar nyugdíjrendszerben folyó újraelosztás mértékéről és jellegéről, sikerülhet a további munkát megalapozni. Jelenleg ezt tekintem reálisan kitűzhető, közvetlen célnak.

FERGE ZSUZSA

Tiszta és homályos társadalmi szerződések

Melyik hogyan szolgálja a társadalmi biztonságot?

A látszólagos inkonzisztenciák a stabilitást szolgálhatják olyan kompromisszumok révén, amelyeket nem a logika vezérel.

[Marshall (1965) 134. o.]

*A modern jóléti állam központi újraelosztást szolgáló intézményei sokak szerint elvesztették gazdasági fenntarthatóságukat és társadalmi támogatottságukat. A következmény: az állam közjó iránti elkötelezettségének gyengülése. A tanulmány arra keres magyarázatot, hogy miért utasítanak ma el sok korábbi társadalmi szerződést. Polányi gondolataiból kiindulva négy „egyelvű” hozzájutási sémát vizsgál: az egyoldalú jótékonytságot, a reciprocitást, a tiszta piaci cserét és az állampolgári jogsultságot. Az egyelvű rendszerek funkcionális hiányosságai miatt jönnek létre a többelvű, komplex rendszerek (a piaci munkaszerződéseket reciprocitási alapokra is épülő munkajog veszi körül, a társadalombiztosításban összefonódik az üzleti biztosítás, a reciprocitás és a szociális jog). Ilyenkor a szerződések „homályossá”, „maszatossá” válnak. A homályos szerződések komplex társadalmi-gazdasági célokat szolgálhatnak, mert legitim módon ellentétes érdekeket egyeztetnek össze. A neoliberais irány elutasítja a homályos szerződéseket. Többnyire alig átalakított egyelvű rendszereket kíván visszahozni, mint a tiszta jótékonykodás vagy a tiszta piac. Egyelőre bizonytalan, hogy a régi homályos szerződések megreformálhatók-e az új viszonyoknak megfelelően, és ha nem, van-e a társadalmakat valamennyire is integráló demokratikus alternatíva.**

* A tanulmánynak az utolsó három évben több magyar és angol változata készült el. A folytonos újragondolásban sokat segített S. M. Miller bátorítása, Michel Adler, Krémer Balázs, Adrian és Dorothy Sinfield és Guy Standing kritikája, illetve Augusztinovics Mária szerkesztői munkája. A „maszatos” szerződés kifejezést Krémer Balásznak köszönhetem.

Ferge Zsuzsa egyetemi tanár, az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete (e-mail: fergesp@ludens.elte.hu).

1.

BEVEZETÉS

1.1.

Az érvrendszer háttere

A modern jóléti államok „jóléti” intézményrendszere sokféle érdek kompromisszumos összhangba hozásával jutott el oda, hogy többféle társadalmi célt képes viszonylag sikeresen összeegyeztetni [*Baldwin* (1990)]. Olyan társadalmi szerződések köttettek, amelyek egyszerre szolgálták az egzisztenciális biztonságot, a társadalom integráltságát és némiképpen a társadalmi igazságságot is.

A tanulmányban a szerződés fogalmát széles értelemben használom, ideértve írott és íratlan szerződéseket. Valójában az íratlan szerződés a szerződésjog kiindulópontja. Fried szerint „létezik egy konvenció, amely meghatározza, mit jelent az ígélet, és milyen vonzatai vannak. E konvenció szerint az ember másokban várakozást kelthet. A bizalomra és tiszteletre vonatkozó kanti alapelvek értelmében helytelen a konvencióra hivatkozva ígéletet tenni, majd az ígéletet megszegni” [*Fried* (1981) 17. o.]. A jogi szerződéselmélet közvetlenül nem alkalmazható nem személyközi ígéletekre, de a filozófiai szerződéselméletben (Hobbestól Rousseau-n és Kanton keresztül Rawlsig) mindig társadalmi léptékű szerződésekről van szó. A „társadalmi szerződés” a kormányzat (állam) és a polgárok közötti megegyezés valamilyen lényeges társadalmi kérdésben. Egyik példája a generációk közötti kimondott, de íratlan nyugdíjszerződés. *Augusztinovics Mária* (1990) – szerintem helyesen – ennél is tágabban definiálja e generációs szerződéseket. A társadalmi szerződésben foglalt kötelezettségek jogilag nem mindig kényszeríthetők ki, de még ilyenkor is hatnak a résztvevők magatartására. A megegyezés kifejezés arra utal, hogy a felek aktívan és elvben egyenrangú félként vesznek részt a szerződés kidolgozásában. Azaz – ismét elvben – a társadalmi szerződés demokratikus folyamatban jön létre, amely folyamatban a polgári és politikai jogok segítik a szociális és gazdasági jogok kikényszerítését, azaz magának a modern szociális állampolgáriságnak a formálódását [*Marshall* (1965)].

A globalizációs folyamatokat vezérlő uralkodó ideológiák sok okból bírálják a társadalmi szerződéseket. Az egyik érvrendszer gazdasági. Ez azt hangsúlyozza, hogy a globális verseny feltételei között az ilyen szerződések nem fenntarthatók. A szerződéseket helyettesíthetővé teszi, hogy a felszabadított piac gazdasági növekedést hoz, amely automatikusan lecsurog, és a szegé-

nyek javát szolgálja [Dollard–Kraay (2000)]. A nagy vihart kavart és vitatható adatokat használó tanulmány mellett a gazdasági érvelés sokkal kifinomultabban is működhet. Egy legújabb közelítés a létbizonytalanság kérdését kockázatkezelésként értelmezi. Új, tág meghatározást ad a *társadalmi védelemre* (Social Protection, SP), amelynek középpontjában a *társadalmi kockázat kezelése* (Social Risk Management, SRM) áll. „A társadalmi védelem olyan közbeavatkozásokat jelent, amelyek 1. segítenek az egyes háztartásoknak és közösségeknek, hogy jobban kezeljék a kockázatokat; és 2. a végzetesen szegényeknek támogatást nyújtanak.” [Holzmann–Jorgensen (2000) 9. o., kiemelés az eredetiben.] Ezzel – minden deklarált szegénypárti jó szándék ellenére – a társadalmi védelem fogalma végzetesen leszűkül.

A gazdasági érvek mellett politikailag is szokás érvelni a homályos szerződések fenntarthatatlansága mellett. Ilyen érv az, hogy „az egyéni megtakarítási számlák ellenállóbbak a politikai kockázatokkal szemben, mint a tőkefedezet nélkül működő, államilag kezelt közfelelősségű¹ munkanélküliségi vagy egészségügyi ellátások” [Holzmann–Jorgensen (2000) 23. o.].

E tanulmány valódi indítéka nem a gazdasági vagy a politikai kritika, hanem a társadalombiztosítás egy harmadik típusú bírálata. E szerint a társadalombiztosítási rendszerek homályosak, és ezért instabilak. „Minden nyugdíjrendszer kialakításába beépül a célok konfliktusa. Ideálisan mindenki számára lehetőségessé kellene tenni, hogy életkeresetéből megfelelő részt félretegyen nyugdíjazása idejére. Civilizált társadalmakban ugyanakkor olyan cél is van, hogy a nyugdíjazás után senki életszínvonala ne süllyedjen egy küszöb alá, függetlenül attól, hogy az illető mennyit keresett, és mennyi járulékot fizetett. Minden kísérlet, amelyik a két célt – az intertemporális biztosítást és a személyek közötti újraelosztást² – egyetlen »nyugdíjpillér« segítségével kívánja megvalósítani, szükségképpen vezet homályos és dinamikus instabil kompromisszumokhoz.” [World Bank (1995) 31. o.; kiemelés tőlem – F. Zs.] Ezért van szükség a társadalombiztosítási nyugdíj minimalizálására és a magánmegtakarítások maximalizálására.

Az igaz, hogy minden kompromisszum szükségképpen instabil. Ahhoz, hogy valamennyire megszilárduljon vagy folyamatosan fenntartható legyen, állandó újratárgyalásokra van szükség, amikor a szerződéseket a változó fel-

¹ Az állami intézmény angol megfelelője nemcsak „state”, hanem többnyire „public institution”. A „public” értelmezési tartománya szélesebb, mint a magyar „állami” fogalomé, ezért használom az állami mellett a közfelelősség fogalmát is.

² Augusztinovics Máriának természetesen igaza van abban, hogy minden biztosításban történik személyek közötti redistribúció, hiszen mindegyik kockázatközösség.

tételekhez igazítják. A nyugdíjrendszerek instabilitása azonban nem a konfliktusos céloknak, hanem az újratárgyalások elmaradásának a következménye. Ugyanakkor sajnos az a helyzet, hogy a legnagyobb látszólagos stabilitás akkor érhető el, ha nincs demokratikus kompromisszum, s az erősebb érdek akadályoztatás és akadékoskodás nélkül érvényesül. A homályos szerződéseket most láthatólag ilyen veszély fenyegeti.

A tanulmány a fogalom szétszedésével és újbóli felépítésével a szerződések homályait kicsit közelebbről veszi szemügyre. A cél annak bizonyítása, hogy a nem piaci „homályok” egyfelől megfelelnek a társadalmi viszonyok összetettségének, másfelől ellensúlyozzák a piaci szerződések sokkal kevésbé nyilvánvaló homályait.

1.2.

A tanulmány felépítése

A társadalmi szerződések valóban maszatosak. Ez azonban szerintem nem gyengéjük, hanem erősségük. A homályosságot jórészt az okozza, hogy különböző elosztási elveket kapcsolnak össze. Ezek mindegyike lehet legitim társadalmi szervező erő. Összevegyítésük épp azt teszi lehetővé, hogy kompromisszum jöjjön létre különféle érdekek és értékek körül.

A 2. fejezet négy „tisztá” elosztási elvet ír le. Valóban úgy tűnik, hogy a gyakorlatban létező különböző elosztási vagy integrációs sémák mögött elég jól láthatók a viszonylag tiszta, az adott sémát legitimáló elvek. Ezek az *altruizmus* vagy *karitás*, azaz az egyoldalú adakozás; a *reciprocitás*, amely olyan jószág- vagy szolgáltatásnyújtás, amely viszontszolgálatot vár; a *piaci elv*, amely a profitot optimalizáló cserét jelenti; továbbá a *szociális polgárisághoz tartozó jogok* abban az értelemben, ahogyan ezeket Marshall (1965) definiálta, és amelyek az univerzális ellátásokhoz adnak legitimációs alapot. Ezek közül az utolsó három elvre épülő tranzakciók értelmezhetők írott vagy íratlan szerződésként.

A kategóriák kialakításánál természetesen Polányi Károlyra támaszkodtam [Polányi (1944)]. Az eltérés annyi, hogy megpróbálom szétválasztani a gyakorlatban megjelenő tranzakciós sémákat és a mögöttük meghúzódó elveket. Ezen az alapon különböztetek meg egyelvű és komplex tranzakciókat.

A 3. fejezet az egyszerű, egyelvű sémák néhány jellemzőjét írja le, nevezetesen azt, hogy milyen hatalmi viszonyok működhetnek bennük; hogy mozgatóik gazdasági vagy más típusú racionalitások-e; hogy milyen hatásuk lehet a társadalom integráltságára; hogy milyen széles kört foghatnak át, és mennyi-

re lehet megfelelő színvonalú az adott tranzakcióval a szükségletek kielégítésének szintje.

A gyakorlatban egy-egy elv önállóan generálhat tranzakciókat, vagy egymással kombinálhatók. A 4. fejezet azt állítja, hogy az egyelvű tranzakciók nem feleltek meg eléggé a bonyolult és sűrűsödő modern társadalom viszonyainak (például mert nem érnek el mindenkit, vagy színvonaluk alacsony, vagy politikailag törékenyek). E hiányosságok kiküszöbölésére jöttek létre a többelvű rendszerek (például a munkajoggal körülvetett piaci munkaszerződés vagy a szociális jogokkal elegyített piaci biztosítási rendszer, azaz a társadalombiztosítás). Eközben a szerződések azonban homályossá, maszatosá váltak; azzal az előnnyel, hogy – épp a sokelvűség miatt – eltérő, konfliktusos célokat és érdekeket is képesek befogadni, amelyek alkalmasint a gyengébb szerződő fél érdekeit is szolgálhatják.

A neoliberális közelítés a társadalmi védelem többelvű és többcélú intézményeinek hitelét próbálja aláásni. Az 5. fejezet írja le azokat az alternatívákat, amelyekkel az új ideológia a maszatos szerződéseket helyettesítené. A fontosabbak ezek közül a tradicionális egyelvű tranzakciók, mindenekelőtt a tiszta karitás (a végzetesen szegények számára javallt biztonsági háló), és a tiszta piaci megoldások (például a versenyző magánbiztosítás). Az ajánlások között új homályos szerződések is szerepelnek, ezekben azonban többnyire az állampolgárok jogait egy tekintélyelvű hatalom gyengíti.

Az utolsó, 6. fejezet csak összefoglalja az érvelést. Nyitva hagyom azt a kérdést, hogy átalakíthatók-e, az új körülményekhez igazíthatók-e a régi homályos szerződések, vagy helyettük radikálisan új megoldásokat kell keresni.

2.

AZ EGYSZERŰ ELOSZTÁSI ELVEK LEÍRÁSA

A javakhoz való hozzájutásnál működhethetnek adott feltételek mellett legitimnek elismert egyéni jogcímek: a teljesítmény, az érdem, az öröklés vagy alkalmasint a szerencse. Ezek sajátosságait gyakran vizsgálják. A hozzájutást legitimáló kollektív vagy társadalmi elveket ritkábban elemzik. Polányi ismert integrációs sémái – az oikosz, a reciprocitás, a redisztribúció, a piac – viszont éppen azt emelik ki, hogy alig képzelhető el a javakhoz való hozzájutás során olyan, pusztán individuális aktus, amely ne hozna kapcsolatba másokkal, vagy valamilyen módon ne érintene másokat, azaz ne lenne társadalmi vonzata.

A legitimitás kérdését azért hangsúlyozom, mert ebben a fejezetben a ja-

vakhoz való hozzájutásnak csak a társadalmilag elfogadott módjait vizsgálom. Az itt alkalmazott közelítésben a legitim elv azt jelenti, hogy a gyakorlat a joggal összhangban van (ellentétben mondjuk a lopással), és ezzel egyidejűleg széles körben „normálisként” elfogadott (ami nem áll például egyes szerencsejátékokra). A két kritérium nem szükségképpen fedi egymást. A „kiszűlt korrupció” széles körben elfogadott gyakorlat, de a joggal nincs összhangban.

2.1. Az altruizmus

Az altruizmus, a másik „önzetlen szeretete” széles körben elfogadott etikai elv. Ez a jótékony adakozás fő legitimáló elve. A modern időkben a mikroszintű adakozás makroszinten – a későbbiekben említendő – szociális segélyként intézményesült. (Az altruizmus fogalmát a jótékony adakozás nem meríti ki, de itt csak ezzel foglalkozom.)

A jótékonykodás – legyen magán- vagy közadakozás, azaz segélyezés – definíciószerűen egyoldalú adás. Mindig aszimmetrikus viszonyt tételez fel, s az aktus maga az aszimmetriát tovább erősíti. A viszonzást kizáró adakozás a kérelmezőt vagy megajándékozottat erkölcsi adóssá teszi, aki legalábbis hállával tartozik jótévőjének. A középkorban sajátos jutalom az üdvözülés ígérete, azaz a jótékonykodás megteremti az „üdvözülés gazdaságtanát” [Castel (1995) 47. o., illetve (1998) 43. o.]. A modern időkben fontos szimbolikus nyereség a társadalmi felsőbbrendűség tudata, a filantrópiával nyerhető társadalmi presztízs vagy /és az erkölcsi önigazolás. Itt egyébként igen nagy óvatosság szükséges. Ha a szimbolikus nyereseményeket egyenértékűnek tekintjük a reális viszonzással, akkor nincs értelme az egyoldalú adást, a karitást megkülönböztetni a reciprocitástól, amely adás és „viszontadás”, ajándék és viszontajándék kötelezettségére épül. A különbséget éppen a normaként vállalt kötelezettség hozza létre.

Nem csekélyek a jótékonykodáshoz kapcsolódó szimbolikus veszteségek sem, amelyek azonban a segélyezett veszteségei. Ezek közül talán a legfontosabb az önbecsülés elvesztése és az, hogy le kell mondania a társadalmi elismerésnek még az igényéről is. Korábban (sok országban a 20. századig) magától értetődő volt, hogy a segélyezett elveszíti politikai jogait. A jogkorlátozás ma kevésbé magától értetődő következmény. A segélyezésbe épülő hatalmi aszimmetria azonban mégis ellentmond az állampolgári egyenlőségnek. Még ha törvényes jog is a segély, a segélyt igénylő kérelmező marad: olyan

jog érvényesítését kell kérelmeznie, amely másnak kérés nélkül adott [Mead (1985)].³ A segélyezett folyamatosan éreztetett társadalmi alacsonyabbrendűsége ördögi kört indít el. Valószínűnek tartom, hogy ez a rossz spirál vezet ama „függőségi kultúra” kialakulásához, amely állítólag aláássa a segélyezett erkölcsi tartását, de amelynek mégiscsak az a lényege, hogy a segélyezett, aki mások előtt elveszíti a hitelét, végül az önmagába vetett hitet is feladja.

A segélyezés morális kárainak folyamatos emlegetése mindig fenyegette a segélyezés legitimitását. A legkeservesebb, máig megoldatlan problémát a munkaképes szegények jelentik. Ha számuk túl nagyra nő, az altruizmus, illetve a segélyezési készség kifulladás, és előtérbe kerül a segélyezés másik motívuma, a szegények hatalmi eszközökkel való kordában tartása, a „rend” fenntartása.

2.2.

A reciprocitás

A reciprocitás mint legitimáló elv azt jelenti, hogy a társadalomban elfogadottak az olyan – ajándékozásból és viszontajándékozásból építkező – tranzakciók, amelyek jellegzetességei a következők: a piacon kívül történnek; a felek helyzetazonosságát, szimmetrikus pozícióját hangsúlyozzák; az adás és viszontszolgáltatás között időeltolódás van; a csere egyenértékűségéről nem készülnek számítások; kizárt a gazdasági nyereség.

A reciprocitáson alapuló tranzakcióban (az itt alkalmazott, Polányit követő közelítésben) a szereplők helyzete *nemcsak formálisan, hanem a szó szubsztantívó értelmében is szimmetrikus*. A gazdasági tartalomhoz elválaszthatatlanul hozzákapcsolódnak erkölcsi, érzelmi⁴ vagy éppen társadalmi (integrációs célú)

³ Mind a családi pótlék, mind az adóban érvényesíthető gyermekkedvezmény, mind a gyermekvédelmi támogatás a gyermekek szükségleteinek kielégítését szolgálja. A magyar kormányzat 1998-tól kezdve úgy alakítja át a gyermekellátásokat, hogy az univerzális ellátás, a családi pótlék szerepét gyengíti a szegényellátáshoz és az adókedvezményhez képest.

⁴ Az érzelmek és a gazdasági ügyletek összefüggéséről nem szoktak beszélni. Talán a „tudományosság” igénye hozza magával, hogy legföljebb az erkölcs kategóriáját párosítják a gazdasággal, mert az erkölcs Arisztotelész óta tudományos státust nyert a filozófia segítségével. Az érzelmeknek nem sikerült ilyen magas polcra jutniuk. Pedig hát az anya vagy apa nemcsak „erkölcsi kötelességből” ad enni a gyerekének; nem is csak azért, hogy a közösség ne vesse meg, vagy azért, hogy a gyerek ezt majd később valamilyen formában visszaszolgálja. Az ember túl bonyolult, a tudomány eszközei túl végesek ahhoz, hogy mindezt egyidejűleg formalizáljuk.

mozzanatok. Az erkölcsi vagy érzelmi töltetű kötelezettséget létrehozó, illetve arra épülő viszonyossági kapcsolatok, noha régen nem jelentenek domináns integrációs sémát, máig élnek a szívességcserékben, kalákamunkában, kölcsönös ajándékozásban, a szülők és gyerekek vagy épp a generációk közötti közti íratlan „szerződésekből”.

A reciprocitás ma sem garantálja, hogy „egyenlő értékek” cserélődjenek, sőt, nincs társadalmilag elfogadott pontos mérce sem. Nincsenek írott szabályok. Ezek helyét a kölcsönös kötelezettség „természetesként” való elfogadása foglalja el, és az abban való *bizalom*, hogy a másik fél is betartja a szerződést. A bizalom működését segíti, hogy időben el kell szakítani egymástól az adás és kapás mozzanatát. Ezt szolgálja az is, hogy a partnerek bíznak abban, hogy *fair* tranzakcióról van szó, és hogy az egyoldalú nyereség kizárt. A reciprocitás máig azt jelenti, hogy a gazdasági „magot” körülszövik a társadalmi kötelékek.

Az, hogy a reciprocitás a felek szimmetrikus helyzetére épül, egyenlőtlen társadalmakban csak azt jelenti, hogy a reciprok viszony a hierarchián belül hasonló helyzetűek között jön létre. A mai differenciált társadalmakban már az is lehetséges, hogy eltérő helyzetű egyének is reciprocitási (vagy annak látszó) viszonyba kerülnek. Ha nem túl nagy az egyenlőtlenesség, épp a reciprocitási tranzakció képes valamennyire csökkenteni a társadalmi távolságot, létrehozni nem formai, hanem lényegi szimmetriát. (Más a viszony főnök és beosztott között, ha csak a főnök ad névnap ajándékot a beosztottnak; ha csak a beosztott ad ajándékot; ha mindkettő ad, de a főnök viszonyozhatatlanul értékes ajándékkal jelzi a távolságot; ha nagyjából hasonló értékű az ajándék és a viszontajándék, s főként ha az ajándéknak az anyagi mellett társadalmi tartalma is van, például mindkét irányban a másik iránti valamilyen figyelem fejeződik ki benne.)

Az elmondottak nagyjából ráillenek a kis közösségekben spontánul kialakuló személyközi szolidaritásos kapcsolatokra. Ám a sűrű, bonyolult, hosszú függőségi láncokkal átszőtt modern társadalmakban [Swaan (1998)] számos kapcsolat személytelenné válik. A reciprocitás új mezben jelenik meg: nagyobb közösségekre vagy az egész társadalom egészére vonatkozó „makroszintű” szolidaritásként értelmezhető. A reciprocitás számos jellemzője valóban megjelenik az íratlan társadalmi szerződések egy részében, például épp a generációk közötti „szerződésekből”. Az átfogó szolidaritás Baldwin (1990) értelmezésében a közös kockázatok felismerésével vált lehetségessé. „Amikor a tudatlanság fátyla felemelkedett”, mind többek számára világossá vált, hogy a közös megoldás gazdaságilag is racionális. A szolidaritás

az „általánosuló és kölcsönös önérdekre épül” (229. o.). Nem altruizmus vagy jótékonyosság, de nem is piaci szerződés, hanem „jogokban kifejeződő igazságosság” (31. o.).

2.3.

A piac

A piac eredetileg csak természetbeni cserék vagy szórványos adásvételek színtere. Fokozatosan alakul olyan automatizmussá, amely szabályozza az árakat is, a termelést is, s amely végül domináns intézménnyé, az előzőktől eltérően működő társadalomszervező erővé válik. A gazdasági érdek mozgatja, s ezzel az az új helyzet áll elő, hogy nem a „gazdaság ágyazódik bele a társadalmi viszonyokba, hanem a társadalmi viszonyok a gazdaságba” [Polányi (1944) 57. o.].

A piaci elvre a gazdaságelmélet szerint olyan tranzakciók épülnek, amelyeket a kereslet és kínálat szabályoz, és ahol az árakat végső fokon a partnerek használdozati költségei határozzák meg. Szociológiai (vagy politikai gazdaságtani) terminusokban olyan gazdasági tevékenységről van szó, amelynek pillérei a tulajdon, a tőke, a munka és a szerződés szabadsága, valamint a profit maximalizálására törekvő verseny szabadsága. A szerződés mint ígéret – sőt, mint írásos szerződés is – létezett a piac előtt, de a *szabad szerződés* intézménye (a tulajdon, munka stb. szabadsága előtt) nem válhatott általánossá.

A piaci szerződéses kapcsolatokat elméletileg a felek helyzetazonosságával, szimmetriájával, szabadságuk azonos fokával szokták leírni. Ezek a helyzetek formálisan, jogi értelemben valóban mindig egyenlők. A szerződés feltételeit, majd az ügylet kimenetelét azonban – kivált a munkaerőpiacon – lényegileg befolyásolja a felek alkupozíciója, amely függhet a kereslet és kínálat viszonyától, a két oldal szervezettségétől (monopóliumoktól, szakszervezeti erőttől), a felek politikai hatalomhoz való viszonyától, a szerződés tétje iránti sürgős vagy kevésbé sürgős szükséglettől, amely alááshatja az alkukészséget. Ez utóbbi probléma semleges közgazdasági nyelven úgy írható le, mint a munka használdozati költsége a munkás számára. Társadalmi közéletben arról van szó, hogy a formális egyenlőség lehet szubsztantív, lényegi értelemben aszimmetrikus.

2.4.

A társadalmi tagsághoz kapcsolódó jogok
(állampolgári jog)

A társadalmi tagsághoz kapcsolódó jogok, röviden és nem teljesen pontosan az állampolgári jogok (*citizen's rights* vagy *citizenship rights*) a polgári és politikai jogokon túl a szociális jogokat is tartalmazzák. A szociális jogok tartalma – Marshall fogalmazásában – „a gazdasági jólét és biztonság egy bizonyos fokához való jogtól kezdve a szociális örökségben való teljes részesedés és a társadalomban fennálló szabályok szerinti civilizált lényként való élet jogáig minden” [Marshall (1991) 50. o.]. A társadalmi tagság a *méltósághoz való jogot* is tartalmazza, hiszen a jogokon alapuló segítség gyengíti az alamizsnához kapcsolódó stigmát.

Az univerzális ellátások alapja az állampolgári jogok elve. Az a gondolat, hogy a szegénység kérdését egységes és mindenkinek nyújtott ellátással, az úgynevezett társadalmi alapjövedelemmel meg lehet oldani, Tom Paine-től Rousseau-n át Charles Fourier-ig és tovább egy sor gondolkodónál megjelent. A társadalmi alapjövedelem (*basic income*) ma népszerűsödő fogalma azonban inkább kapcsolódik Marshallhoz, mint a korai szocialista vagy radikális gondolkodókhoz. Marshall világosan megkülönböztette a korai szociális jogokat, ahogyan azok a 16–17. századtól kezdve a szegénnytörvényekben megjelentek, a modern szociális jogoktól, amelyek a társadalmi tagsági jogok komplexumához tartoznak. Érvei az én olvasatomban azt sugallják, hogy szociális jogok léteztek a teljes értelmű társadalmi tagság előtt is, csak – épp a polgári és politikai jogok hiánya miatt – könnyen összeomlottak, illetve a szegényjog mint szociális jog szembefordítható volt a polgári szabadságjogokkal, például a szegénysegély a szavazati joggal.

A társadalmi alapjövedelemre vonatkozó mai javaslatok, ahogyan azok Nyugat-Európában az utolsó mintegy tíz évben kiérlelődtek, tisztán a szociális polgárisághoz kapcsolódó jogra épülnek. Szokásos definíciójuk az, hogy minden állampolgárhoz eljutó, feltételek nélküli transzferről van szó [például *Van Parijs* (1995)].

Az utóbbi évek egyik nagy tudományos vitája a polgári és politikai, „negatív” is nevezett, valamint a „pozitív” szociális jogok alkotmányozhatósága és kikényszeríthetősége körül folyik. Az Európai Unióban (amúgy jelentős civil nyomásra) felerősödött az a meggyőződés, hogy az eddigi egyezmények – az Európai Emberjogi Konvenció, az Európai Szociális Karta, a Maastrichti Szerződés – nem elég egyértelműek, s hogy szükség van egy új dokumen-

tumra. Ez még a 2000-ben jóváhagyandó Alapvető Emberi Jogok Kartája, amely (elvben) kikényszeríthető jogokat határoz meg. Hogy azután egy ilyen dokumentumból mennyi valósulhat meg, az már más kérdés.

3.

AZ EGYELVŰ HOZZÁJUTÁSI SÉMÁK TÁRSADALMI SAJÁTOSÁGAI

A hozzájutási elvek társadalmi – ezen belül hatalmi – viszonyokba ágyazva működnek, és tovább formálják e viszonyokat. E viszonyok határozzák meg, hogy az adott tranzakció erősíti vagy gyengíti a szociális integrációt, hogy milyen szinten és milyen körben elégít ki szükségleteket, hogy mennyire biztosít biztonságot. A továbbiakban, ha végtelenül leegyszerűsítve is, néhány ilyen sajátosságot bontok ki.⁵

3.1.

Hatalmi viszonyok

Az egyes egyszerű hozzájutási elveket formáló hatalmi viszonyok radikálisan különböznek, amint ezt a következő nagyon leegyszerűsített áttekintés is érzékelteti.

– Az *egyoldalú adás* aszimmetrikus viszonyt hoz létre adó és kapó között, amely egyenlőtlenség a kapcsolat folyamatában felerősödhet.

– A *reciprocitás* definíciószerűen szimmetrikus viszonyokra épül és a szimmetriát erősíti. Ez nem azt jelenti, hogy a társadalmat magát nem szövik át egyenlőtlen hatalmi viszonyok. Csupán arról van szó, hogy a reciprocitási viszony (elvileg) a hierarchiában hasonló helyzetet elfoglalók között jön létre.

– A *piaci viszonyok* formálisan szimmetrikus hatalmi viszonyt tételeznek fel, valójában, ahogy erről szó volt, a szubsztantív egyenlőtlenség jelentős lehet.

– Az *állampolgári* (a szociális polgárisághoz tartozó) *jogok* törvényesítése feltételezi a modern állam létét szükségképpen egyenlőtlen és hierarchizált

⁵ Schulte is egy mögöttes dimenzió mentén tesz különbséget a szociális ellátások között, de más logikával él. Nála a kiemelt sajátosság a *tulajdonosi jog típusa*. „A társadalombiztosításban *egyenértékek pénzbeli cseréjéről* van szó...”. „Az oktatási és foglalkoztatási támogatásoknál, illetve a családi ellátásoknál *egyenértékek társadalmi cseréje*” történik. A szociális segélynél „nagyon gyengék” a tulajdonosi jogok, mert itt nincs szó „teljesítmény és viszontteljesítmény cseréjéről” [Schulte (1998) 14–15. o.).

1. táblázat

Az egyelvű tranzakciókhoz kapcsolódó hatalmi viszonyok szimmetriája–aszimmetriája

Hozzájutási elv	Kapcsolat jellege		A kapcsolaton belüli szimmetria jellege	
	szimmetrikus	aszimmetrikus	formális	szubsztantív
Altruizmus		*		
Reciprocitás	*			*
Önszabályozó piac	*		*	
Állampolgári jog	*			

Megjegyzés: a kérdőjel azt fejezi ki, hogy a hatás bizonytalan: a szimmetria a szélesebb társadalmi összefüggésektől függően lehet formális vagy szubsztantív.

hatalmi viszonyokkal. A szociális jogok azonban attól függően lehetnek erősebbek vagy gyengébbek, hogy mennyire védi a szociális jogokat is a demokratikus berendezkedés, ezen belül az erős polgári és politikai jogok; hogy milyen erők és érdekek befolyásolják az adott kormányt; hogy milyen ideológiák működnek és hatnak a pozitív jogok mellett vagy ellen; és hogy vég eredményben hogyan vélekednek a választók a szociális jogokról.

Az 1. táblázat az egyes elvekhez kapcsolódó hatalmi viszonyok jellegét vázolja.

3.2.

Racionalitás és társadalmi integráció

A tárgyalt tranzakciók mindegyikének van gazdasági magva, elvégre forrásokhoz juttatnak hozzá. Az egyes tranzakciókban meglévő racionalitás azonban nem szükségképpen jelenti a ráfordítást–kibocsátást, illetve profitot optimalizáló formális gazdasági racionalitást.

– Az *altruizmust* motiválhatja az erkölcsi kötelesség, az emberi érzékenység, valamilyen transzcendens jutalom vágya vagy a társadalmi zavaroktól való félelem. Ez utóbbi esetben persze formális gazdasági racionalitás is tetten érhető: olcsóbb lehet a zavargásokat megelőzni, mint később lecsillapítani. Ez azonban a tranzakcióhoz képest külsődleges megfontolás.

– A *reciprocitási viszonyban* a szubsztantív gazdasági racionalitás (hogy tudniillik javak cserélődnek) nyíltan elismerhető. Eredeti társadalmi funkcióját, a kohézió erősítését, csak akkor szolgálhatja jól, ha a formális racionalitást, ezen belül a profitszerzést valóban mellőzi.

– Az *önszabályozó piac* definíciószerűen a formális gazdasági racionalitásra épül.

– Az állampolgári jogon való hozzájárulás mellett nem gazdasági, hanem politikai, etikai és társadalmi érvek szólnak, és az ezek érvényesítéséből adódó racionalitás sem gazdasági. A gazdasági racionalitás persze itt is fontos lehet, de nem tartalmilag, hanem feltételként – hogy elégségesek és tartósan fenntarthatók-e például a szükségés források.

E racionalitások elhelyezhetők egy olyan képzeletbeli skálán, amelynek egyik végpontja a formális piaci racionalitást jelképezi, a másik a tiszta altruizmust. Valahol a skála közepén helyezkednek el azok a tranzakciók, amelyek a gazdasági és nem gazdasági racionalitások törekeny egyensúlyával működnek.

A 2. táblázat első két oszlopa e skála két végpontját rögzíti. Az utolsó két oszlop a társadalmi integrációval való összefüggésre utal, azaz arra, hogy az adott elv inkább a rendszerintegrációt szolgálja, vagy inkább a szociális integrációt [Habermas (é. n.), Lockwood (1964)]. E megkülönböztetésnek különös fontosságot ad a társadalmi kirekesztés növekvő veszélye. A rendszer mint integrált egész elfogadhatóan működhet, és termelheti újra önmagát, ha bizonyos alapvető intézmények és mechanizmusok – elsősorban a piac, a közigazgatás és a nyilvános kommunikáció – nem működnek túl sok zavarral. Ha mindez formálisan rendszerként működik is, még nem biztos, hogy élhető is a társadalom. Ehhez az is szükséges, hogy az emberek egy adott társadalomhoz tartozónak tudják magukat, amely *elfogadja őket, s amelyet ők elfogadnak*. Az ilyen normatív módon is alátámasztott „szociális integráció” adhat alapot a kirekesztés megelőzéséhez [Ferge (2000)].

2. táblázat

Az adott elvhez kapcsolódó racionalitás és integratív szerep

Hozzájárutási elv	A domináns racionalitás – két szélsőséges helyzet		A feltételezett hatás	
	gazdasági	morális, affektív, társadalmi	rendszer-integrációra	társadalmi integrációra
Altruizmus		*		*(?)
Reciprocitás	*	*	*	*
Önszabályozó piac	*		*(?)	*
Állampolgári jog	*	*	*	*

Megjegyzés: a csillag csak a hatás létét jelzi, erősségét nem jellemzi, a kérdőjel azt fejezi ki, hogy a hatás bizonytalan, illetve negatív (az integrációt gyengítő) is lehet.

3.3.

A hozzájutás köre, az ellátások színvonala és biztonsága

A társadalmi tagsághoz olyan közrendszerek (állami rendszerek) szükségessé, amelyek gyakorlatilag mindenkit elérnek, és a szükségleteket elfogadható szinten elégitik ki. A „megfelelő” (adekvát) szint [Veit-Wilson (1998)] a társadalomban fennálló szabályok szerinti civilizált élet követelményeinek felel meg, és kiszámítható biztonságot nyújt. Az egyelvű tranzakciók ritkán teszik lehetővé azt, hogy a rendszer mindenkit elérjen, illetve ritkán biztosítják a megfelelő színvonalat és biztonságot.

– A *jótekonyság* aligha foghatja át a többséget. Személyközi kapcsolatokat feltételez, vagy legalábbis rövid függőségi láncokat – s ez csak elszigetelt eseménysor lehet a sűrű és bonyolult társadalmakban. Minthogy önkéntes cselekedetről van szó, a törvény nem erőszakolhatja ki, hogy minden rászoruló adományban részesüljön. A makroszinten intézményesülő szociális segély elvben minden rászorulókat elérhet, de ez technikailag szinte lehetetlen. Ami a megfelelő szintet illeti, a személyes jótekonycodás esetén az adakozó dönt az adomány nagyságáról. Az adomány többnyire nem a rászoruló szükségleteiből indul ki. Az egyoldalú és alig befolyásolható döntés a jótekonysági kapcsolatban szükségképpen esetlegességet jelent. A közsegélyezés színvonala ritkán éri el a megfelelő szintet. A segélyezés mögött mindig meghúzódik a „kevésbé választhatóság” elve, amely azt fejezi ki, hogy a „szegénygondozásban részesülő helyzete sose lehet jobb, mint a legszerényebb viszonyok között élő munkásember helyzete” [Forbáth (1908)]. A diszkrecionális elemek sok bizonytalanságot és kiszámíthatatlanságot visznek a segélyezésbe.

– A *reciprocitás* lehetséges hatóköre a jótekonysághoz nagyjából hasonló, hiszen ugyanúgy személyközi kapcsolatokról vagy rövid kapcsolatláncokról van szó. A színvonal nem határozható meg általános érvénnyel, de a viszontszolgáltatra nagy biztonsággal lehet számítani.

– Az *önszabályozó piac* elvben mindenkit elérhet. Gyakorlatilag azonban sokan kirekesztődhetnek a piacról. A leggyakoribb ok természetesen a szegénység, a vásárlóerő hiánya. A forrásokhoz való hozzájutás gátja (és ezzel a vásárlóerő-hiány forrása) sokszor a munkaerőpiac egyensúlytalansága, azaz a munkahiány. Ugyanakkor a piaci szerződésekben nem szempont a források megfelelő szintje (innen a dolgozó szegények), és a bizonytalanság szerves része a piaci működésnek. Kizárhatnak továbbá a piacról személyes okok (mozgásképtelenség), területi okok (közlekedési lehetőség hiánya) [Atkinson

(1998)], és a piac természetétől voltaképpen idegen politikai-ideológiai okok is (például ha cigányt nem engednek be a boltba).

– A *társadalmi tagság joga* elvileg és definíciószerűen mindenkit átfog, és jogilag garantált, azaz biztonságos. Színvonala viszont – bár a rendelkezésre álló forrásoktól is függ – alapvetően politikai kérdés, s ez a biztonságot is befolyásolja.

Valamennyi egyelvű tranzakciónak vannak korlátai. Így például erősítetik a szubsztantív egyenlőtlenségeket (adakozás és piac); szűk kört érintenek (adakozás és reciprocitás); a színvonal kérdéses (szinte minden esetben); a legitimitáció megkérdőjelezhető (piac, állampolgári jogok); a biztonságos hozzájárulás pedig gyakran nem garantálható.

4.

A HOMÁLYOS SZERZŐDÉSEK

A fenti problémák egy része akkor oldódott meg, amikor kialakultak a komplexebb, több hozzájárulási elvet kombináló sémák. Ezek közül a legfontosabbak a munkaerő-piaci szerződés és a társadalombiztosítás. Mindkét esetben „bemaszatólódik” a tiszta piac elve. A piac keménységét a reciprocitási, illetve szolidaritási elv,⁶ valamint a jogok enyhítik. Az előnyök úgy váltak egyre nyilvánvalóbbá, ahogy a biztosítottak köre szélesedett. Lassan a középosztály is érdemesnek tartotta, hogy a rendszerhez csatlakozzék. Ezzel nagyon megerősödtek a társadalombiztosítás védelmében érdekelt erők, javult a színvonal, és nőtt a rendszer stabilitása.

Az új kollektív struktúrák a gyengébb felet némi hatalommal ruházták fel, és csökkentették annak a kockázatát, hogy gazdasági és politikai erők közvetlenül befolyásolják a rendszereket. Manapság sokan az önkényes állami beavatkozások veszélye miatt akarják például magánmegoldásokkal helyettesíteni a társadalombiztosítási rendszereket [*Holzmann–Jorgensen* (2000)]. Azt azonban egy ilyen kritika sem említi, hogy a nehezen kivívott társadalmi legitimitáció, valamint a plurális és viszonylag független vezető testületek – ha vannak – stabilizáló erőt képviselhetnek.

A 3. táblázat néhány példát mutat be arról, hogy különböző egyelvű és komplex elosztási sémákban milyen legitimáló elvek érvényesülnek.

⁶ Minthogy a szolidaritás kényszerű, a legitimitás garanciája csak a demokratikus politikai rendszer lehet.

3. táblázat

A tényleges tranzakciókban működő hozzájutást legitimáló elvek

Tranzakció	A hozzájutás elve			
	altruizmus	reciprocitás vagy szolidaritás	önszabályozó piac	állampolgári jog
Hagyományos adakozás	*			
Ajándék; kisközösségi segítség	*	*		
Tiszta piaci csere			*	
Modern szociális segély	*			*
Munkaszerződés		*	*	*
Társadalombiztosítás	(*)	*	*	*
Társadalmi alapjövedelem				*
Participációs alapjövedelem		*		*

Megjegyzés: a csillag csak a hatás létét jelzi, erősségét nem jellemzi.

4.1.

A munkaerő-piaci szerződések

A hatalmi viszonyokba épült egyenlőtlenségek miatt a formálisan és jogilag egyenlő partnerek köthetnek olyan szerződést, amelynek kimenetele az egyik fél számára aránytalanul előnyös. Ez kivált a munkaerőpiacra igaz. Ha egyenlőtlen helyzetű partnerek állnak egymással szemben, a munka olyan áru marad, amelyet tetszőlegesen olcsón lehet megvenni, vagy ott lehet hagyni.

A polgári (szerződés-) jog nem tudja jól kezelni a formális szimmetria és szubsztantív aszimmetria ellentmondását. A javasolt feloldás csak elméleti. E szerint a liberális demokrácia az igazságosság elve alapján progresszív adóval elvon annyi forrást, hogy ezek újraelosztásával megelőzze a magánjogi sérelmet (*tort*), a már zsarolásnak tekinthető (*duress*) vagy lelkiismeretlen szerződési feltételeket (*unconsciability*) [Fried (1981) 5. o.]. Mindezek a fogalmak azonban valamilyen egyéni visszaélésre utalnak. Azaz, a hatalmi aszimmetria kérdését a jogtudomány a szerződésjogon kívülre utalja, s arra nincs válasza, hogy mi történjen, ha a gyakorlat mégsem felel meg az igazságosságelméletnek.

Ezen a ponton válik roppant fontossá az a weberi közelítés, amelyik különbséget tesz formális jog és szubsztantív jog, illetve szubsztantív igazságosság között. A formális jog biztosítja a kalkulálhatóságot és egyértelműséget, és garantálja, hogy a szabályokat „személyre való tekintet nélkül” alkalmazzák. Ez az „embertelenség” konfliktusba kerülhet erkölcsi megfonto-

lásokkal vagy sokak által osztott érzelmekkel. „A vagyontalan tömegek semmit sem nyernek azzal a formális »jogegyenlőséggel« s kiszámítható »jogszolgáltatással« és igazgatással, amelyet a »polgári« érdekek követelnek. Nekik természetesen arra lenne szükségük, hogy a jog és az igazgatás kiegyenlítse gazdasági és társadalmi életlehetőségeiket a vagyonosokkal szemben, azok azonban ezt a funkciót csak úgy láthatják el, ha messzemenően nem-formális, ti. tartalmilag »etikus« (»kádi«) jelleget öltenek.” [Weber (1967) 280. o.]

A szociális jognak s kivált a munkajognak sikerült kiszámítható jogi keretbe szorítani számos etikai vagy humánus megfontolást. Más szavakkal: a szubsztantíve igazságos „kádi jog” valamennyire formalizálódott, azaz rutinszerűen alkalmazhatóvá vált. Végeredményben a szociális és munkajog alkalmazkodott a piac követelményeihez, de egyben sok tekintetben megváltoztatták a piac működési logikáját.

A 19. század végétől s kivált 1945-től az egyéni munkaszerződéseket, amelyeket még a munkás teljes kiszolgáltatottsága jellemzett, lassan „körülveszik és áthatják törvény által garantált kollektív szabályok” [Castel (1996) 93. o.]. A munkajog eleget tett a két neves francia munkajogász, Jean Rivero és Jean Sabatier azon tételének, hogy „mindenütt, ahol a munkások irányító hatalom alatt állnak, akár kapitalista tulajdonos, akár a közösség nevében érvényesül az, fennáll az önkény veszélye, és szükség van a munkajogra, hogy azt megakadályozza” (idézi: Hagenmayer–Szegeði [1994] 139. o.).⁷ A kollektív struktúrák valamennyire gyengítették a szerződő felek közötti hatalmi egyenlőtlenségeket. A törvényesen kikényszeríthető szociális és gazdasági jogok elfogadható státust és méltóságot is kezdtek biztosítani a bérmunkás viszonyban állónak.

Ezzel azonban a munkaerő-piaci szerződések *homályos szerződéssé váltak*. A formális racionalitás sérült, a kereslet-kínálat egyensúlyát a jog többnyire a munka javára elbillentette. Mindez sokféle érdeket sért, s vannak, akik úgy látják, hogy itt az ideje a munkajogok gyengítésének. A gazdaság fenntarthatóságára és versenyképességére hivatkoznak. Az eszköz a deregulálás vagy inkább – ahogy *Standing* (1999) megjegyzi – a re-regulálás, a szabályok átalkítása a változó erőviszonyok szája íze szerint.

⁷ Köszönöm Hagenmayer Istvánnénak, hogy felhívta a figyelmemet erre a szövegre.

4.2.

A nyugdíjbiztosítás

A nyugdíjbiztosítás a maszatos vagy homályos szerződés tipikus esete. Igaz, olykor látszat vagy deklarációk szerint a modern közfelelőségű (államinak nevezett) nyugdíjrendszerek is csupán egyenértékű (ekvivalens) transzfereket biztosítanak aktívak és nyugdíjasok között, azaz elvben piacokonformak lehetnek. A valóság bonyolultabb. Az induláskor a bismarcki várományfedezeti rendszerekben valóban relatíve nagy volt az ekvivalencia elv súlya. 1945 után, amikor az európai országok többsége áttért a felosztó-kirovó rendszerre, egyre szaporodtak az ezen elvtől való eltérések.

A mai felosztó-kirovó társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek a gazdaságin kívül társadalmi, politikai és etikai célokat is szolgálnak. Erősítik az időskori biztonságot, és igyekeznek megfelelő színvonalat biztosítani. Míg korábban a szabályok erősen sértették a nők érdekeit, újabban tudatosan törekcsenek a nemek közötti egyenlőtlenségek csökkentésére. Az alapokban felhalmozódó virtuális vagy valóságos tőke olyan kollektív struktúra, amely bizonyos hatalommal ruházza fel a biztosítottakat. A közös rendszerben van integráló erő. Minthogy a nyugdíj jog az alkalmazási jogviszonyban gyökerezik, a korábbi státus átruházódhat a nyugdíjasra, s ezzel egyben valamelyest az idős korúak méltóságának megőrzését is szolgálja.

További eltérést jelent a piaci szerződéshez képest, hogy a nyugdíj rendszerben sérül a formális jogban biztosított szabad szerződés joga. Egyrészt a piaci szerződés lényege szerint szabad, a redisztributív viszonyba belépés gyakorta nem az. (Mellesleg az adózás, újabban pedig a kötelező magánbiztosítás is kényszerszolidaritással működik.) Másrészt sérül a profitszerzés szabadsága. A piaci biztosításnál a profitelv érvényesítése elfogadott, a társadalombiztosításban nem.

A biztosításmatematikailag korrekt szerződés egyébként a társadalombiztosításban elméletileg és jogilag egyaránt csak korlátozottan valósulhat meg. Így például nemzetközileg is elfogadott méltányossági elvek alapján nem tehető megkülönböztetés férfiak és nők között a nyugdíjszámítási szabályok alkalmazásakor. Ezért például figyelmen kívül *kell* hagyni azt a biztosításmatematikailag elengedhetetlen tényezőt, hogy a nők nyugdíjba vonuláskor hátralevő átlagos várható élettartama lényegesen hosszabb a férfiakénál, vagy be kell fogadni a biztosításba a munkautat például családi okokból megszakítókat [CEC (1997)]. A társadalombiztosítási nyugdíjrendszerek arra törekcsenek, hogy a gazdasági növekedést-csökkenést követő indexeléssel méltá-

nyosak legyenek a különböző generációkkal szemben. Ezt elsősorban a bérékhez indexelés biztosítja, amely gyakorlat a hetvenes évek közepén az OECD-országokban általános volt, s amely – a nagyon erős ellenirányú nyomások ellenére – még mindig szélesben elterjedt [Vording–Goudswaard (1998) 66. o.].

Ha a társadalombiztosítás a piaci biztosításban alkalmazott minden aktuáriusi elvet figyelembe kívánna venni, akkor sokkal részletesebben kellene vizsgálnia például a tagok befogadásakor, esetleg a nyugdíj megállapításakor a konkrét, egyéni kockázati tényezőket, másként szükségképpen sérül az ekvivalencia elve. A veszélyes munkahelyen dolgozók vagy a dohányzók számára az átlagosnál magasabb járulékot kellene kirónia, vagy /és számukra relatíve alacsonyabb nyugdíjat kellene folyósítania. A házassokkal és többgyermekesekkel is az átlagosnál több járulékot kellene fizettetnie azért, mert náluk nagyobb a kockázata annak, hogy hozzátartozói ellátásra kerüljön sor. Aktuáriusan kevésbé korrekt a nyugdíjminimum léte vagy az, ha a munkavállaló számára plafont építenek a rendszerbe, de a munkáltató a teljes bérköltség után fizeti a járulékot.

Az aktuáriusan korrekt szabályok keverése szolidarisztikus elemekkel *el-torzítja* / avagy – a méltányosságot szem előtt tartva – *korrigálja* (az értelmezés ízlés szerinti) a piaci csere elvét.⁸ A végeredmény tekinthető ámtásnak, ahogyan Hayek jellemezte az Egyesült Államokban 1935-ben bevezetett társadalombiztosítási programokat, vagy éppen sima törvénysértésnek [Issing (1985) 15. o.].

A piaci erőviszonyok alapján kialakuló helyzethez képest vannak eltérések, s ezek többnyire erős érdekeket sértenek. Az érdekeikben sértettek azután ugyanolyan hevesen támadják ezt a rendszert, mint a munkajogot, azzal a különbséggel, hogy a játék sokkal nyíltabb. Ahogy Mark Boléat, az angol biztosítók szövetségének elnöke mondta: „A biztosítótársaságok különösen érdekeltek a jóléti állam reformjában. Elkerülhetetlen átfedés van az általuk kínált termékek és a között, amit az állam a társadalombiztosítási rendszer révén nyújt. ... A reform új lehetőségeket kínálhat a biztosítótársaságoknak” [Insurance... (1998) oldalszám nélkül].

Az a vád mindenesetre igaz, hogy a társadalombiztosítási vagy munkajoggal védett szerződések homályosak. Én azonban ezt nem tekinteném csalás-

⁸ A társadalombiztosítási alapon működő egészségügyi rendszerek még sokkal jobban eltérnek a korrekt biztosítási elvektől, azaz sokkal szolidarisztikusabbak. Ezért támadja e rendszereket, és javasolja a piac sokkal szélesebb alkalmazását számos közgazda [Bokros (1998), Kornai (1998)].

nak vagy ámításnak. Csak arról van szó, hogy valamilyen társadalmi választ kell keresni arra, hogy a piaci viszonyok is sokféle homállyal működnek. *A piaci szerződések formális átláthatósága mögött burkoltan ott kavarognak a hatalmi viszonyok. A maszatos szerződések legfőbb bűne valószínűleg az, hogy nyílttá teszik ezekben a hatalmi viszonyokba való – igaz, kompromisszumos-konszenzusos – beavatkozást.*

5.

A HOMÁLYOS SZERZŐDÉSEK FELBOMLÁSA ÉS ISMÉTELT FELTALÁLÁSA

Az 1.1. pontban áttekintettem a társadalombiztosítással szemben felhozott érveket. A bírálatokhoz gyakran reformjavaslatok is csatlakoznak. Ilyenek többek között a munkajogok gyengítése; a megélhetési bér gondolatának feladása,⁹ a társadalombiztosítási jogosultságok szigorítása és a standardok csökkentése; a köznyugdíjat (részben) kiváltó magánnyugdíjnak nevezett megtakarítási számlák; magánbiztosítás minden más „kockázatra”, ahol a magánosítás tényét újabban a kockázatok társadalmi kezelése (*Social Risk Management*) fogalma fedi el; a magánjótékonyosság szorgalmazása; forrásigazoláshoz kötött segély a növekvő számú biztosításból kimaradónak; és minden olyan rendelkezés visszavonása, amely kötelezettséggel közvetlenül nem ellentételezett jogokat biztosítana. Más szavakkal: az új paradigma az egyelvű rendszerek visszaállítását szorgalmazza, de nem mindegyiket. Az állampolgári jogosultságot mint egyetlen hozzájutási elvet elutasítja.

A továbbiakban csak azt vizsgálom, hogy hogyan alakul át a munkanélküliségi biztosítás.¹⁰ Ez volt mindig a biztosításmatematikailag legmaszatosabb rendszer. Arra a feltételezésre épült ugyanis, hogy a teljes foglalkoztatáshoz közeli helyzet fenntartható, a munkanélküliség főként átmeneti, frikciós jelenség. Ekkor a társadalombiztosításban elfogadott reciprocitás legitimitást ad azoknak a hosszú időn át fizetett járadékoknak is, amelyeknek csak részleges a járulékfedezetük. Magas munkanélküliség mellett ez a fikció nem tartható. Amikor a munkanélküliség sokakat kezd érinteni, és jelentős arányban tartóssá válik, akkor a korábbi homályos szerződés többnyire összeomlik. Ha

⁹ Az alacsony béreket közpénzből kiegészítő „adóhitel” a dolgozó szegények helyzetét javítja, de egyben gyökerestől aláássa azt a gondolatot, hogy a tisztas munkának tisztas megélhetést kell biztosítania.

¹⁰ A logika *mutatis mutandis* a nyugdíjbiztosításra is alkalmazható.

keretei megmaradnak is, a feltételek szigorodnak és a színvonal romlik. A munkanélküli-biztosítás túlterheltté válik. Ez indítja el más, működőképes alternatívák keresését.

A tömeges munkanélküliségre az első válasz sok helyen az volt, hogy a munkanélküliségi biztosítás lehetséges ügyfeleit egy másik, a tömeges befogadásra alkalmasabb struktúrába tereljék át. Erre megfelelőnek látszott a homályos, sok szolidarisztikus elemet tartalmazó nyugdíjbiztosítás, ezen belül a rokkantnyugdíj és a korai nyugdíj intézménye. Svédországban „a rokkantságot használták a munkaerőpiacról való visszavonulás eszközeként a tényleges vagy fenyegető munkanélküliség kivédésére” [Eriksen–Palmer (1998) 154. o.]. Ugyanez volt a helyzet Hollandiában [Emanuel (1998)] és egy sor középkelet európai országban, Magyarországon is. A következmény azonban rövidesen ezeknek a rendszereknek a túlterhelése lett. A redisztribúció túl nyilvánvalóvá vált, ami támadásokra adott alapot.

Ekkor következik be a rokkantnyugdíjak rendszerének megtisztítása, azaz a feltételek szigorítása, a nem eléggé rokkantak kiszűrése. A rokkantellátásból kiszorulókat a biztosításból a segélyezésbe terelik át – ám a segélyezést sem tömegek befogadására építették fel. Hiába csökkentik a segélyek színvonalát, a most már nagyon is látható társadalmi teher tűrhetetlennek kezd látszani.

A következő logikus lépés a segélyezettek számának csökkentése. A közfelölősségből való teljes kizárás azonban társadalmi normákba ütközhet (Nyugat-Európa több országában), illetve társadalmilag veszélyes gyúanyagot jelenthet (mindenütt). Középutat kell tehát találni a kirekesztés és a feltétel nélküli léthez való jog között. Ez az útkeresés vezet homályos szerződéses „fel-találásához” vagy újrafelfedezéséhez.

Néhány új megoldás igyekszik megtartani a modern jóléti konszenzus alapértékeit, azaz a szimmetriát, a megfelelő szintet, a széles körű befogadást és a jogok révén biztosítható méltóságot. Ilyen, több elvet kombináló sémának lehet tekinteni a francia RMI-t, a minimális beilleszkedési jövedelmet [Lafore (1993), Paugam (1993)]. Az RMI az elvek összekapcsolása mellett az egyénnel való személyes foglalkozást is kombinálja kollektív megoldásokkal, főként a helyi közösségekben létrejövő társulásokkal, és igyekszik erősíteni a szociális gazdaságot (azaz a nem profitelvéen működő gazdasági társulásokat). Ezért azután ez nemcsak költséges megoldás. Az is baj, hogy a kollektív megoldások a hatalommal felruházás esélyét hordozzák, és ez nem feltétlenül illeszkedik az individualizáló elképzelésekhez. Ráadásul a tagadhatatlan jó szándékok csak nagyon részlegesen valósulnak meg [Castel (1998) 379–418. o.].

Az olcsóbb és széles körben terjedő alternatíva a „workfare”, olyan új homályos szerződés, amely a piaci csere elvét látszatreciprocitással és valóságos munkakényszerrel kombinálja.¹¹ A munkakényszerrel párosuló szerződés azt hiszem joggal nevezhető *pszeudoreciprocitással működő pszeudoszerződésnek*. A szerződés lehet írott, de nem piaci. A szerződéskötés ugyanis kényszer, és a felek még formailag-jogilag sem egyenlő helyzetűek. Nincs is szó valódi reciprocitásról. Elvileg sincs időtáv az adás és a kapás között. Teljesen hiányzik az az elem, hogy a vizontszolgálat erkölcsi kötelesség, s hogy a viszony bizalomra épül. Tulajdonképpen a reciprocitási viszony megcsúfolásáról van szó, mert a partnerek közötti viszony nyíltan hatalmi egyenlőtlenségre, nem pedig lényegi szimmetriára épül. Ezért mondja Goodin (1998), hogy az ilyen szerződés erkölcstelen és álszent.

Mindemellett figyelemre méltó egy új diszkrimináció. Óriási erők mozdulnak meg, hogy aláássák a társadalombiztosításba (és adózásba) beépített kényszerszolidaritás legitimitását, mert ez sérti a polgárok összességének szabadságát. Ugyanakkor egyre nagyobb a támogatottsága az ugyancsak mélységesen szabadságkorlátozó, magánszférába is súlyosan beavatkozó „kényszerreciprocitásnak” – amely azonban csak a szegények számára van fenntartva.

A pszeudoszerződést a megalázó feltételek miatt sokan nem fogadják el. Ekkor esetleg még támaszt találhatnak a családban, ha van. Azt hiszem, hogy már rég nem érvényes az a metafora, hogy az állam feszíti ki a végső biztonsági hálót, nyújtja a „végső menedéket”. Épp fordítva, amikor az állam a közfelelőségekből kezd kihúzódni, a biztonsági háló is szakad. *Valójában a család – ismét – az a végső biztonsági háló, amellyel egy széttöredezett állami jóléti rendszer cserepei felszedegethetők*. Ezzel persze a korábbanál kisebb család anyagilag, fizikailag és érzelmileg veszélyesen túlterheltté válik. Az utolsó állomás ezen az úton a teljes kiszorulás és ellehetetlenülés. Ez mindenütt megtörténhet, de az átlagosnál nagyobb a kockázata a szegény országokban, és azokban, amelyek nem tartják magukra nézve mérvadónak az „európai” normákat és ajánlásokat.

¹¹ Ebben természetesen semmi új sincs. A sok lehetséges példából, amelyek között a magyar ínségdombokat is ott találjuk, talán a legszemléletesebb a Castel által felidézett holland eljárás – igaz, a 16. században. Az Amszterdamban épített *Rasphuisban* „az erkölcs parancsainak engedelmeskedni húzódozó semmittevőket egy vízzel elárasztott pincében helyezik el: ha nem akarnak benne fulladni, fejevesztetten kell szivattyúzniuk.” [Castel 1998] 155. o.]

6.

BIZONYTALAN KÖVETKEZTETÉS

Az emberi viszonyok bonyolultak. A komplexitás egyik megnyilvánulása, hogy a forrásokhoz való hozzájutásnak is számtalan történelmileg változó módja volt és van. A modern üzleti életben fontos a kiadások és bevételek pontos számbavétele és összemérése, valamint a kockázatvállalás. Az emberi kapcsolatok azonban még akkor sem tekinthetők egyszerű könyvelési tételnek, ha sokuk mögött van gazdasági tartalom, és általában nem a kaszinó vagy a tőzsde kockázatkedvelő logikája vezérli őket.

Jogos a gondolati tisztaságra, viszonylag tiszta elvek fogalmi szétválasztásra törekvés. A valóság azonban más. A kenyér és a méltóság, a biztonság és a szabadság közös szükségletek. E szükségletek együtt nem kielégíthetők, ha a kenyérhez csak megalázó feltételek mellett lehet hozzájutni, vagy ha a méltóságot üres gyomorhoz szavatolja a törvény.

E tanulmány érvei szerint a munkajog és a társadalombiztosítás maszatos szerződésai a szociálpolitika társadalmilag többé-kevésbé igazságos és elég legitim eszközeinek bizonyultak. Viszonylag jól kapcsolják össze a méltóság és a kenyér iránti szükségletet. Ellentétes érdekeket egyeztetnek össze, és valamennyire összebékítik az individualizmust a kollektív struktúrákkal. Mind ez idáig ezeket az előnyöket igazolta erős civil támogatottságuk és ezeknek köszönhető relatív stabilitásuk. Azaz – hogy tanulmányunk mottójához visszatérjünk – a „látszólagos inkonzisztenciák” valóban a „stabilitást szolgálták” [Marshall (1965) 164. o.]. Most ez a stabilitás forog kockán.

El kell fogadni azt a bírálatot, hogy a maszatos szerződések csak a biztosítottaknak jelentenek előnyt. Ez a hiányosság a munkaerőpiac átstrukturálódása miatt egyre nagyobb igazságtalanságok forrása lehet. A már említett okok mellett sokan ezen igazságtalanságok miatt javasolják a homályos szerződések felmondását.

A globalizáció sokféle pozitívum mellett növekvő egyenlőtlenséget, szegénységet és szorongásokat is magával hoz. Lehet, hogy a társadalmi védelem régi rendszerei nem építhetők fel a globalizálódás futóhomokján. A javasolt funkcionális alternatívák azonban – a biztosítási világpiac a valószínű piaci kudarcokkal, a demokráciát gyengítő jótékonyosság, a szegénység erősödő kriminalizálása – nem biztatóak. A védő funkciók nem valósulhatnak meg olyan homályos szerződések nélkül, amelyek a társadalmi szolidaritás és a társadalmi tagság, azaz a jogok elvét is magukba fogadják. Kérdés, hogy a nemzeti és globális társadalom képes-e újra felfedezni és újra elfogadni eze-

ket az értékeket, illetve, hogy a globális tőke ad-e milderre esélyt. Nélkülük azonban nem nagyon van remény arra, hogy kiépüljenek a bizonytalanságok a szabadságok eróziója elleni védelmi rendszerek.

IRODALOM

- Atkinson, A. B.* (1998): A szociális biztonsági háló. *Esély*, 2. sz. 3–28. o.
- Augusztinovics Mária* (1990): Az emberi életpálya finanszírozásának biztosítási vonatkozásai. Az MTA Közgazdaságtudományi Intézete, Budapest.
- Baldwin, P.* (1990): *The politics of Social Solidarity. Class Bases of the European Welfare State 1875-1975.* Cambridge University Press, Cambridge, New York.
- Bokros Lajos* (1998): *The Unfinished Agenda.* Megjelent: *Bokros Lajos–Dethier, J.-J.* (szerk.): *Public Finance Reform during the Transition. The Experience of Hungary.* Washington, The World Bank, Washington, 535–568. o.
- Castel, R.* (1996): Pour entrer dans le XXIe siècle sans brader le XXe. *Le Débat*, 89, március–április 90–97. o.
- Castel, R.* (1998): A szociális kérdés alakváltozásai. Fordította: Léderer Pál. Max Weber Alapítvány, Wesley Zsuzsanna Alapítvány és Kávé Kiadó, Budapest.
- CEC* (1997): *Modernising and improving social protection in the European Union.* Communication from the Commission. Commission of the European Communities, Brüsszel.
- Dollard, D.–Kraay, A.* (2000): *Growth is Good for the Poor.* Development Research Group, The World Bank, Washington, március.
- Emanuel, H.* (1998): Controlling admissions and stays in social security programs. Megjelent: *Jong, de P. R.–Marmor, T. R.* (szerk.): *Social Policy and the Labour Market.* International Studies on Social Security, FISS. Vol. Two. Ashgate, Aldershot, 161–172. o.
- Eriksen, T.–Palmer, E.* (1998): The concept of work capacity. Megjelent: *Jong, P. R. de–Marmor, T. R.* (szerk.): *Social Policy and the Labour Market, International Studies on Social Security, FISS.* Vol. Two. Ashgate, Aldershot, 149–160. o.
- Ferge Zsuzsa* (2000): *Elszabadult egyenlőtlenségek.* Megjelent: *Rendszerváltás és szociálpolitika.* Sík Kiadó, Budapest.
- Forbáth Tivadar* (1908): *Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez.* Országos Szegényügyi Egyesület kiadványa, 1. Deutsch/Márkus nyomda, Budapest.
- Fried, Ch.* (1981): *Contract as promise. A Theory of contractual obligation.* Harvard University Press, Cambridge.
- Goodin, R. E.* (1998): *More than Anyone Bargained For: Beyond the Welfare Contract.* *Ethics and International Affairs*, Vol. 12. 141–158. o.

- Habermas, J.* (é. n.): A kommunikatív cselekvés elmélete I–II. Megjelent a *Filozófiai Figyelő* és a *Szociológiai Figyelő* különszáma, I. kötetében: Rendszerek és életvilág. ELTE, Budapest, 148–214. o.
- Hagenmayer Istvánné–Szegediné Sebestyén Katalin* (1994): A gazdasági társaságok munkajogi kérdései. Agrocent kiadó, Budapest.
- Holzmann, R.–Jorgensen, S.* (2000): *Social Risk Management: A New Conceptual Framework for Social Protection and Beyond*. SP Discussion Paper No. 0006, The World Bank, Washington.
- Insurance...* (1998): *Insurance – The Solution to Welfare Problems*. A collation of the papers presented by leading industry representatives at the Insurance Summit, London, május.
- Issing, O.* (1998): *Der Sozialstaat auf der Prüfstand*. Megjelent: *Morath, K.* (szerk.): *Verlässliche soziale Sicherung*. Frankfurter Institut – Stiftung Marktwirtschaft und Politik, Bad-Homburg, 13–19. o.
- Jong, de P. R.–Marmor, T. R.* (szerk.): *Social Policy and the Labour Market*, *International Studies on Social Security, FISS*. Vol. Two. Ashgate, Aldershot.
- Kornai János* (1998): *Az egészségügy reformjáról*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Lafore, R.* (1993): *Az RMI – hármas kihívás*. *Esély*, 3. sz.
- Lockwood, D.* (1964): *Social Integration and System Integration*. Megjelent: *Zollschan, G. K.–Hirsch W.* (szerk.): *Explorations in Social Change*. Houghton Mifflin Company, Boston.
- Marshall, T. H.* (1991): *Az állampolgáriság fejlődése a 19. század végéig*. Megjelent: *Ferge Zsuzsa–Lévai Katalin* (szerk.): *A jóléti állam*. T-Twins, Budapest.
- Mead, L.* (1985): *Beyond Entitlement: The Social Obligations of Citizenship*. Free Press, New York.
- Paugam, S.* (1993): *Milyen nehézségekkel kell szembenéznük az RMI-ellátásban részesülőknek?* *Esély*, 3. sz. 50–63. o.
- Polányi, K.* (1944): *The Great Transformation*. Beacon Press, Boston. Magyarul: *A nagy átalakulás*. Mészáros Gábor kiadása, Budapest, 1997.
- Schulte, B.* (1998): *Social Assistance in the member states of the European Union: Common features and continuing differences*. Megjelent: *Jong, de P. R.–Marmor, T. R.* (szerk.): *Social Policy and the Labour Market*. *International Studies on Social Security, FISS*. Vol. Two. Ashgate, Aldershot, 3–27. o.
- Standing, G.* (1999): *Global Labour Flexibility. Seeking Distributive Justice*. MacMillan, London.
- Supiot, A.* (1995): *L’avenir d’un vieux couple: travail et sécurité sociale*. *Droit Social*, No. 9-10. szeptember–október.
- Swaan, A. de* (1988): *In Care of the State: Health Care, Education and Welfare in Europe and the USA in the Modern Era*. Oxford University Press–Polity Press, Oxford, New York.

- Van Parijs, P.* (1995): *Real Freedom for All. What (if anything) can justify Capitalism?* Clarendon Press, Oxford.
- Veit-Wilson, J.* (1998): *Setting adequacy standards. How governments define minimum incomes.* The Policy Press, Bristol.
- Vording, H.–Goudswaard, K.* (1998): *Legal indexation of social security benefits: An international comparison of systems and their effects*, Megjelent: *Jong, de P. R.–Marmor, T. R.* (szerk.): *Social Policy and the Labour Market. International Studies on Social Security, FISS. Vol. Two.* Ashgate, Aldershot, 61–76. o.
- Weber, M.* (1967): *Gazdaság és társadalom. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.*
- World Bank* (1995): *Hungary: Structural Reforms for Sustainable Growth. A World Bank Country Study.* World Bank, Washington D. C.

CZÚCZ OTTÓ

A nyugdíjak kiszámíthatóságát fenyegető politikai kockázatok

A modern biztosítási típusú nyugdíjrendszereket kialakulásuk óta erős politikai hatások érik. Átalakulásaik, változásaik elemzése során indokolt külön vizsgálni a „túlnyomórészt politikai megfontoláson alapuló” beavatkozásokat. Azt ugyanis, hogy milyen érvek miatt kívánnak változtatni a struktúra megszokott működésén, joguk van tudni az ellátásra jogot szerzőknek. Ők legkésőbb az általános választások során úgy is véleményt nyilvánítanak az átalakításokról. A tanulmány a nyugdíjrendszerek kiegyensúlyozatlan fejlődése, egyes elemei, megoldásai támadható volta miatt kialakuló – a politikának mintegy felkínált beavatkozási – helyzetek elemzésére fordít különösen nagy figyelmet. Az ilyen törekvésekkel szembeni lehetséges védekezési módok közül kiemeli: az ekvivalenciaviszonyok erősítését, a legfontosabb szabályozóelemek beemelését az alkotmányba, az önkormányzati struktúrák felhasználását a döntési folyamatban, és külön tárgyalja a politikai önmérséklet szükségességét.

Az utóbbi időben szaporodnak azok a jelek, amelyek arra utalnak, hogy a nyugdíjrendszerek alakításában különféle politikai megfontolások egyre erősebb szerepet játszanak. A magyar szakirodalomban Réti János és munkatársai már 1997-ben kimutatták egy tanulmányukban, amely a magyar nyugdíjrendszer 1970–1996 közötti fejlődési tendenciáit elemezte (egyebek mellett a faktoranalízis módszereivel), hogy a nyugdíjkiadás GDP-hez viszonyított emelkedését nem annyira a népesség elöregedése vagy a gazdasági feltételek változása magyarázza [ONYF (1997)]. E növekedés közel 95 százaléka a jogszabályok és a nyugdíjszínvonal módosulására, vagyis a tanulmány szóhasználata szerint „a nyugdíjrendszerből eredő tényezőkre vezethető vissza”. Számos más szakértő is utal arra, hogy a nyugdíjrendszer hosszú időn át tartó, kiegyensúlyozott működéséhez nélkülözhetetlen a politikai környezetből érkező hatások figyelembevétele. *Augusztinovics–Johnson* (1997)

Czucz Ottó, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (e-mail: czucz@juris.u-szeged.hu).

valószínűtlennek tartják, hogy az 1997-ben elfogadott nyugdíjrendszer-változtatások egyszer és mindenkorra hozott törvények lesznek, s megoldásra váró problémaként vetik föl, hogy ilyen viszonyok között „miként lehet fenntartani a stabilitást és a bizalmat, hogyan lehet elkerülni a szeszélyes károkozást a különböző csoportoknak és korosztályoknak”. *Simonovits* (1998) egy olyan hosszú távú stratégia hiányát kifogásolja, amely „körvonalazná egy fenntartható rendszer paramétereinek közötti összefüggéseket”, s amelynek hiánya kétségessé teszi, hogy az elfogadott nyugdíjreform a „végső igazság és igazságosság megtestesüléseként” jelenhet meg. *Mitchell* (1998) azt vizsgálja, hogy a politika hogyan tudja befolyásolni azt a környezetet, amelyben a nyugdíjrendszerreformok kérdése felmerül, s felteszi a kérdést: „hogyan lehet megvédeni az öregségi rendszereket a politikai kockázatoktól”. *Hecló* (1998) pedig arról ír, hogy a politikai kockázatok destabilizálhatják a rendszerek eredetileg kitűzött céljait, veszélyeztethetik a nyugdíjba vonulás biztonságát.

Ennyi jelzés talán kellően indokolja, hogy miért is tűnik fontosnak a nyugdíjrendszerek háttérét alkotó politikai összefüggések szemügyre vétele. E tanulmányunkban röviden áttekintjük a túlnyomórészt politikainak tekinthető megfontolások nyugdíjrendszeren belüli felbukkanásának fő formáit. Különösen azokra a helyzetekre összpontosítjuk figyelmünket, amikor maga a nyugdíjrendszer kínálja a beavatkozás lehetőségét (néha egyenesen a szükségességét) a politikai döntéshozók számára. A tanulmányunk végén kísérletet teszünk néhány olyan javaslat megfogalmazására, amelyek alkalmasak lehetnek az ilyen hatások kivédésére.

1.

A NYUGDÍJRENDSZERT FENYEGETŐ POLITIKAI KOCKÁZATOK

A „tisztán” vagy „túlnyomórészt” politikai megfontolásokon alapuló beavatkozások eseteinek azonosítása rendkívül összetett probléma. A modern, nagy tömegeket érintő nyugdíjrendszerek mind állami döntés eredményeként jöttek létre. Így bizonyos, hogy már a kezdet kezdetétől erős politikai megfontolások alakították őket. Az első rendszerek nyilvánvalóan azon politikai erőfelfogását, értékrendjét tükrözték, amelyek a kialakítás időszakában a legnagyobb politikai súllyal rendelkeztek. A már működő rendszerek (a továbbiakban már csak ezekkel foglalkozunk) leglényegesebb átalakításait, módosí-

tásait azóta is mindig politikai értékelések előzték meg. Így a kérdés tárgyalását akár azzal is zárhatnánk, hogy a nyugdíjrendszereket mindig is a politika alakította, s ez nyilván így marad a jövőben is. A kérdés azonban ennél összetettebb, mégis a „túlnyomórészt politikai megfontoláson” alapuló beavatkozások elkülönült vizsgálatának legalább két ok miatt van értelme.

1. Elsőként arra kell utalnunk, hogy az érett biztosítási típusú rendszerekben nagyon összetett kapcsolatok alakulnak ki a résztvevők között. Ezek a rendszerek úgynevezett *kétoldalú kapcsolatokból* épülnek fel: vagyis ahhoz, hogy valaki jogosultságokat szerezzen, előzetesen hosszú időn át kell hozzájárulásokat fizetnie. A felosztó-kirovó rendszerek keretei között ezek a befizetések szolgálnak a már korábban jogosultságot szerzett nyugdíjasok ellátásainak forrásául. [A jogi szakirodalomban éveken át elkeseredett vita folyt arról, hogy meg lehet-e ragadni ennek a kapcsolatnak a lényegét a *generációk közötti szerződés* kategóriájával, vagy sem. E vita nem bizonyult igazán termékenynek, s ezért ma már inkább tartózkodunk e fogalom használatától, mivel számos további bizonytalansági elemet vitt az egyébként is nehezen áttekinthető képbe. Nem könnyű ugyanis megválaszolni azt a kérdést, hogy kik között is jönne létre ez a szerződés, és kik milyen eljárásban alakítanák ennek tartalmát – Zacher (1991).]

E kétoldalú kapcsolat megléte azonban minden vitán felül nagyon fontos eleme a rendszernek.¹ Ez alapozhatja meg azt, hogy az aktív életszakaszban lévők értelmét lássák a befizetési kötelezettségeik teljesítésének. Ha ez a korosztály azt tapasztalná, hogy az aktív életútjuk végéhez közeledő személyek (akik harminc-negyven éven át rendszeresen befizették hozzájárulásait) hirtelen abban a helyzetben találják magukat, hogy a várt (és befizetéseikkel megszolgált) ellátásaiknak csak töredékét kapják, akkor megrendülhet a bizalmuk a rendszerben. Könnyen arra a következtetésre juthatnak, hogy nincs többé értelme tovább finanszírozniuk e rendszert (s rendszerint meg is találják a módját annak, hogyan bújjanak ki kötelezettségeik alól). Talán nem kell részleteznünk, egy ilyen bizalomvesztés milyen mértékben (s milyen rövid időn belül) veszélyeztetheti a struktúra működőképességét.

Mindezek mellett nyilvánvaló az is, hogy ezek a nagy struktúrák nem működhetnek változatlan formában az idők végezetéig (a létrejöttük idején kialakult szabályozóelemekkel).² A rendszer kétoldalú kapcsolatokból felépü-

¹ Ezen az összefüggésen alapul az is, hogy az Alkotmánybíróság (a német alkotmánybíróság egy 1980-ban meghozott döntéséhez hasonlóan) a tulajdonvédelem kategóriáit alkalmazhatja a nyugellátásokkal összefüggő vitás kérdések megítélésében.

² Lásd a már idézett *Augusztinovics–Johnson* (1997) tanulmányt.

lő jellege mellett is elfogadják az emberek azt, ha a külső gazdasági, demográfiai stb. körülmények átrendeződése miatt meg kell változtatni a struktúra egyes elemeit. Az érintettek nyilvánvalóan annak alapján ítélik meg e módosításokat, hogy kellően indokoltnak találják-e ezeket. Valószínűsíthető, hogy az érintett korosztályok annál elfogadhatóbbnak tartják a szükséges változásokat, mennél jobban igazolható, hogy azok a rendszerre ható külső okok miatt elkerülhetetlenek. Kevésbé lehet erre számítani, ha a változások mögött csak a gondolkodásmód, a „filozófia” megváltozását, más személyek (a politikusok) értékítéleti változásait, politikai megfontolásait vélik meghúzódní. Már ez is elegendőnek látszik, hogy a beavatkozások motívumai alapján különbséget tegyünk az egyes reformlépések között, s a többitől elkülönítve vegyük szemügyre a többnyire politikai indíttatású módosításokat.

2. A nyugdíjrendszerek módosításai nem tekinthetők a politikai szféra kizárólagos belügyének, amelyben a hatalom birtokosai eldöntik, hogy milyen irányban is fejlődjön az adott struktúra, s az állampolgárok pedig szépen tudomásul veszik azt. A reformokat megvalósító politikai csoportoknak számolniuk kell azzal, hogy az érintettek (sokféle módon) reagálni fognak a változásokra, s legkésőbb a következő választások során politikai síkon is ítéletet mondanak azok felett. Mivel a jogosultságokat szerzők és a már ellátásokban részesülők a választójoggal rendelkezők igen nagy hányadát adják, erős politikai következményei lehetnek annak, ha az érintettek kedvezőtlenül ítélik meg a végrehajtott változásokat. Itt tehát számolnunk kell bizonyos visszacsatolási mechanizmusok meglétével. Ezek hatásai elemzéséhez is hasznos lehet, ha megkülönböztetjük az előző pontban említett döntően politikai, illetve egyéb indíttatású reformokat

Elemzéseinket – ez az eddigiekből is világosan kitűnik – a biztosítottak szemszögéből kiindulva végezzük, s (egyéb megjegyzés híján) mindig csak az ellátási oldalon rögzített (*defined benefit*) és felosztó-kirovó finanszírozással (PAYG) működtetett, érett rendszerek egyes szempontjaira korlátozzuk. Az ilyen struktúrákban a jogosultságokat szerzők számára a nyugdíjrendszer alapvető rendeltetése, hogy idős korukban (esetleg más védett kockázatok bekövetkeztekor, például rokkantság, az eltartó elvesztése stb. esetén, amelyekkel a továbbiakban nem foglalkozunk) a korábbi életszínvonalukkal [s az általuk előzetesen teljesített (ellen)szolgáltatásaikkal] valamilyen módon kapcsolatban álló (de legalább az elemi megélhetést mindenképpen biztosító) és emellett megbízhatóan folyósított ellátásokat nyújtsanak. Az ilyen rendszerek kiegyensúlyozott működését számos tényező veszélyeztetheti.

Thompson (1998) e veszélyek között az egyéni, demográfiai, gazdasági, intézményi és politikai kockázatokat különbözteti meg.³ Azokat az eseteket tekintti a politikai kockázatok körébe tartozónak, amikor a kormányzati döntési folyamatban törés következik be. Ez lehetővé teszi a politikusoknak, hogy olyan ígéreteket tegyenek, amelyek teljesítése meghaladja a társadalom pénzügyi lehetőségeit, vagy amelyekkel elodázhathják az időnként szükségessé váló politikai szintű kiigazításokat, amelyeket a változó gazdasági és demográfiai trendekhez való igazodás érdekében kellene megtenni.

Diamond (1994) a beavatkozás következményei alapján minősít: tanulmányában megjegyzi, hogy bizonyos változtatások jó választ jelentenek a (hosszú futamidejű rendszer adaptációja során felmerülő) szociális kockázatokra, mások viszont maguk generálják az ilyen kockázatokat. Ez utóbbiakat tekintti politikai kockázatnak.

Hecló (1998) ennél valamivel szélesebb értelmezést használ. Felfogása szerint a politikai kockázat az adott programnak olyan, a destabilizálódás irányába ható sebezhetőségét jelenti, amely azzal, hogy előre nem látható módon megváltoztatja a struktúra eredeti szerkezetét, fenntarthatatlanná teszi annak korábbi céljait, ígért szolgáltatásait [Hecló (1998) 4. o.]. Mind a három idézett szerző fontosnak tartja az ilyen hatások kivédését.

E tanulmányban még ennél is szélesebb értelemben használjuk a kockázatoknak ezt a körét: politikai szintű beavatkozásnak tekintünk minden olyan változtatást, módosítást, amely kilép abból a módosítási sávból, amely biztosítástechnikailag még korrektnek tekinthető. Ehhez a szélesebb értelmezéshez azonban nem fűzünk olyan szigorú követelményt, mint az idézett szerzők. Nem feltétlenül gondoljuk azt, hogy az ilyen módosítások ellen minden körülmények között küzdeni kell, csak annyit várunk ilyen esetekben, hogy legyen minden esetben kötelező megindokolni: mi volt az oka a biztosítástechnikailag korrekt intézkedések körétől való eltérésnek.

E megoldás azért tűnik számunkra célravezetőbbnek, mert felfogásunk szerint a nyugdíjrendszer végső urai (számos áttételen keresztül ugyan, de) az

³ Thompson (1998) egyéni kockázatnak tekintti például az egyén jövőbeli munkakarrierével összefüggő bizonytalanságokat (5. o.). A demográfiai kockázat körébe sorolja a születési, illetve halálozási rátában bekövetkező előre nem prognosztizálható változásokat, amelyek a nyugdíjigérvények megszerzése és a tényleges nyugdíjba vonulás közötti időben következnek be. A gazdasági kockázatok közé tartoznak a bérek, illetve az árak növekedési rátájában bekövetkező vagy a pénzügyi piaci hozamokban kialakuló s előre nem prognosztizálható változások, amelyek az aktív életút időszakában mennek végbe. Intézményi kockázatokról akkor beszélhetünk, ha nem zárható ki a privát pénzügyi intézmény összeomlása, vagy az más okok miatt nem képes az ellátások folyósítására.

érintett állampolgárok. (S ha figyelembe vesszük a rendszer kétoldalú kapcsolatokból felépülő jellegét, illetve a politikai visszacsatolás lehetőségét, az érintettek nem is olyan kiszolgáltatottak ebben a struktúrában, mint amilyenek az első pillantásra tűnnek.) Ahhoz pedig, hogy a biztosítottak megalapozott értékítéletet tudjanak alkotni a tervezett vagy végrehajtott változásokról, őket (esetleg az ilyen ügyekben a képviselőjükben eljáró szerveket vagy testületeket) kell megfelelően informálni. Ennek alapján lehetővé válik, hogy értékelhessék: a tervezett intézkedés hogyan hat az életükre. Ez a megközelítésmód nem zárja ki a változtatások (esetleg igen mély szerkezeti átalakulások) lehetőségét, mégis segít átláthatóvá tenni: milyen megfontolások húzódnak meg a tervezett módosítások hátterében.

Az így felfogott beavatkozásoknak két alcsoportját különböztethetjük meg: a leplezetlen, közvetlen és nyers politikai célt követő szabályok alkalmazását,⁴ s ezektől különválasztjuk azokat az eseteket, amelyekben maga a nyugdíjrendszer kínálja a beavatkozás lehetőségét. Az első csoportról nincs sok mondanivalónk. Számunkra a második kérdéskör tűnik különösen érdekesnek. Tanulmányunk további részében főként ezzel foglalkozunk.

2.

A POLITIKAI BEAVATKOZÁSOKAT KIVÁLTÓ TIPIKUS HELYZETEK

A nyugdíjrendszer által felkínált politikai beavatkozási helyzetek közül három gyakrabban előforduló esetet tárgyalunk: 1. a külső, 2. a belső egyensúlyi problémák által kiprovokált beavatkozásokat, valamint 3. a politikai háttér, az értékrend változásából eredő módosítási törekvéseket. Így röviden külön tárgyaljuk az „ellenállhatatlan csábításnak”, az „elkerülhetetlen kényszerhelyzetnek”, illetve a „politikai előnyszerzéshez fűzött reménynek” nevezhető helyzeteket. Mindháromban közös, hogy valamilyen egyensúlyi vagy adaptációs probléma alakul ki a rendszerben vagy a rendszer környezetében, továbbá, hogy a politikai mérlegelés – a nyugdíjrendszer folyamatos működésének fenntartásán túl – más értékeket is behív a mérlegelésbe, s ezek alapján

⁴ Ilyen volt például a korábbi nyugdíjrendszerünk azon szabálya, amely a csendőrség volt tagjainak vagy a népellenes, az állam elleni bűntettekért elítélt személyek szolgálati idejébe nem, vagy csak bizonyos további feltételek megléte mellett engedte a megelőző biztosítási időszakokat beszámítani. [17/1975. (VI. 14.) MT. rendelet 109. §, illetve 124. §.] Ezzel szemben a munkásmozgalomban töltött 1945 előtti időket szolgálati időnek minősítette (1975. évi II. tv. 55. §.).

arra a döntésre jut, hogy a struktúra bizonyos paramétereit a biztosítástechnikailag szükséges mértéken túl is módosítani kell.

1. Az „ellenállhatatlan csábítás” helyzetei. Furcsa módon abból is gond lehet, ha egy rendszer megbízhatóan, körültekintően, vagyis jól működik. Különösen az olyan struktúrák, amelyek (főként technikai célból vagy előrelátható későbbi egyensúlyi gondjaik kezelésére) bizonyos tartalékokat képeznek, kerülhetnek olyan helyzetbe, hogy nem lesznek képesek megvédeni ezeket a tartalékaikat. Ilyenkor, ha felbukkan valamiféle fontos megoldandó társadalmi probléma, feszültség (s ezek állandóan körülvesznek bennünket), roppant nagy a kísértés, hogy a politikai döntéshozók a más területeken kialakult feszítő gondokat a nyugdíjrendszer tartalékai segítségével oldják meg.⁵

Rendkívül gyakoriak az ilyen döntési helyzetek az úgynevezett kezdőgenerációk esetében. A nyugdíjrendszerek felfutási időszakában – az új rendszer indulását követően – a nyugdíjra jogosultak száma egészen addig rohamosan nő, amíg el nem telik az első biztosított korosztály (nyugdíjazása pillanatában) várható átlagos élettartamának megfelelő hosszúságú idő. Ezt követően a nyugdíjasok létszámában kialakul egy – többnyire – stabilnak tekinthető állapot. A felfutás ideje alatt minden évben újabb és újabb rétegek válnak nyugdíjassá, így évről évre dinamikusan növekszik a kifizetendő nyugdíj összege. Ez azt követelné, hogy ugyanilyen látványosan emelkedjenek a hozzájárulási százalékkulcsok is. Ha az aktív korosztályok évről évre növekvő terhelését el akarjuk kerülni, ezt – egyebek mellett – az úgynevezett általános átlagprémium-finanszírozás módszerével oldhatjuk meg.⁶ E módszerrel elérhető, hogy a befizetendő hozzájárulások mértéke a felfutás időszakában is konstans maradjon, viszont ennek következtében (még a kezdettől felosztó-kirovó finanszírozással induló rendszerekben is) jól látható tartalékok képződnek.

A tartalékok tehát letagadhatatlanok, s rendszerint felbukkan valami (többnyire társadalmi) feszültség, esetleg természeti csapás stb., aminek megoldása halaszthatatlannak tűnik. Ezek különösen akkor jelentenek nagy veszélyt, ha valamilyen recesszió, háború vagy más ok miatt széles társadalmi rétegek kerülnek fenyegetett helyzetbe. Ilyen esetekben a közösségi választásokkal (*public choice*) foglalkozó elemzésekből ismert mediánválasztó hajlamos elfo-

⁵ A közelmúltban az Egyesült Államokban voltak erről heves viták, s alig akadt politikus, akinek ne lett volna valami ötlete arról: mire kellene költeni a „baby boom” generáció majdani megnövekvő ellátási igényei miatt képzett és szépen gyarapodó nyugdíjtartalékokat.

⁶ Lásd részletesebben Czúcz (1994) 70–71. o.

gadni azt, hogy a mások életét fenyegető veszélyek elhárítása érdekében feláldozzák a tartalékokat. [A sors iróniája, hogy ezt az intézkedést bizonyos feltételek mellett oly módon is meg lehet tenni, hogy az érintettek – vagyis az ellátásokban részesülők és a finanszírozás terheit viselő rétegek – pillanatnyi helyzetében érzékelhető változás történne. A mélyben azonban ekkor is rendkívül lényeges átalakulások történnek: egyfelől terheket csoportosítanak át a következő generációkra, másrészt pedig nyitottabbá (s mint később még látni fogjuk: kiegyensúlyozatlanabbá) válik a rendszer.]

Csak röviden utalunk arra, hogy a kezdőgeneráció-probléma nemcsak a rendszerek felfutási időszakában okozhat generációk közötti teherátcsoportosításokat s ezáltal terhelésbeli aránytalanságokat. Az érett rendszerekben hasonló effektusokat válthat ki például az, ha az intézmény valamelyik szabályozóelemét úgy változtatják meg, hogy ezzel a védett személyek valamelyik rétegének az eddigieknél kedvezőbbé válik a helyzete. (Ez történt például a hetvenes években, amikor a mezőgazdasági szövetkezeti tagok nyugdíjkorhatárát fokozatos lépésekkel leszállították az ipari munkások alacsonyabb szintjére.) Egy ilyen intézkedés – jóllehet társadalmilag akár feltétlenül indokolt is lehet – a nyugdíjrendszeren belül lényeges teherátrendeződésekkel járhat. A korábbinál kedvezőbb jogosultsági feltételeik többletköltségeit a rendszerben részt vevő más rétegek, esetleg más generációk fogják megfizetni. Hasonló teherátcsoportosításra kerül itt is sor, mint a kezdőgenerációk esetében. A különbség mindössze annyi, hogy ez a változtatás csak részleges (a rendszernek csak az adott szabályozóelemhez kapcsolódó részét), és csak a védett személyek bizonyos rétegeit érinti. Az ilyen részleges változtatások azonban a rendszer bármelyik szabályozóelemét érinthetik, és alkalmazásukra többször is sor kerülhet.⁷ Emiatt összegzett hatásuk rendkívül jelentőssé válhat az idők folyamán. Jelentős mértékben hozzájárulhatnak az úgynevezett latens belső adósságok felduzzadásához s ezáltal a halmozódó egyensúlyi problémák kiéleződéséhez.

2. Az „*elkerülhetetlen kényszerhelyzetek*”. A nyugdíjrendszerrel foglalkozó szakemberek számára ezek a legismertebb szituációk. Legtöbbször abból adódnak, hogy a rendszerek demográfiai, gazdasági háttérében olyan változások mennek végbe, amelyek egyensúlyi gondokat teremtenek. Rendszerint szük-

⁷ A hatvanas-hetvenes években még Magyarországon is gyakran került sor olyan úgynevezett hangulatjavító intézkedések alkalmazására, amelyek a nyugdíjrendszeren belül nyújtott előnyökkel kívántak egyes társadalmi rétegeknek kedvezni. Ilyenek voltak a nyugdíjjogosultság különféle addig nem biztosított rétegekre való (biztosításmatematikai kalkulációk nélküli) kiterjesztése, bizonyos nem biztosításban töltött idők (például a felsőoktatási évek) szolgálati idővé minősítése stb.

séggé válik, hogy – a struktúra hosszú távú kiegyensúlyozott működésének biztosítása érdekében – módosítsák a rendszer egyes szabályozó elemeit. Nem is okoz ez gondot mindaddig, amíg a változtatások a biztosítástechnikailag korrektnek tekinthető mezőben maradnak. A politikai elem megjelenését attól a pillanattól számítjuk, amikor a változtatások kilépnek ebből a sávból. A helyzet illusztrálására csak egyetlen magyarországi példát említünk: a magánpénztári elem beépítését a kötelező nyugdíjrendszerbe.

A kilencvenes évek kezdetétől világos volt valamennyi szakértő előtt, hogy a magyar nyugdíjrendszerben (főként demográfiai okok és az új piacgazdasági viszonyok által felerősített gondok, mint például az egyre növekvő munkanélküliség stb. miatt) súlyos, az egyensúlyt tartósan fenyegető feszültségek halmozódnak, s amelyek nyomán az ellátások biztonsága is veszélybe kerülhet. Politikai szinten is viszonylag gyorsan megszületett a felismerés,⁸ hogy hamarosan halaszthatatlanná válik a rendszer reformja.⁹

Ebben az időszakban több elemzés¹⁰ is bizonyította, hogy egy tartós egyensúlyi állapot az eredeti keretek megtartásával, a korábbi szabályozóelemek átgondolt módosításával is elérhető. Az ONYF (1997) szerzői szerint: „csak a nyugdíjreform szükségyszerűsége determinálódott az objektív folyamatok alapján, nem pedig a reform irányultsága. Más megfogalmazásban: kényszerhelyzet van az átalakításra, de nincs eleve elrendelve, hogy milyen irány(zat) mentén is fejlesszük tovább a társadalombiztosítási nyugdíjrendszert a 21. században.”

A reform-előkészületek előrehaladtával azonban egyre inkább előtérbe kerültek azok a változatok, amelyek ennél messzebbre kívántak menni. Azzal többé-kevésbé mindenki egyetértett, hogy a nyugdíjrendszer alapvető célja az időskorúvá válók megélhetési biztonságának szavatolása. A kialakuló vitában azonban kezdtek egyre nagyobb hangsúlyt kapni a rendszer úgynevezett másodlagos vagy alárendelt célként emlegetett elemei. A Pénzügyminisztérium nyugdíjmunkacsoportja már 1995 novemberében azzal érvelt a vegyes nyugdíjrendszerre való áttérés mellett, hogy az „jelentősen csökkentené a munkaerő-piaci torzulásokat, ... előmozdítaná a tőkepiac fejlődését, ... ma-

⁸ Ez tükröződött például a 60/1991. sz. országgyűlési határozat elfogadásában is.

⁹ Ilyen egyensúlyi gondok jelentkezésekor Thompson szerint általában három lehetőség közül lehet választani: 1. növelni kell a nemzeti össztermékből a nyugdíjkiadásokra fordított összegeket (többnyire a hozzájárulások emelésével); 2. szigorítani a nyugdíjjogosultság feltételeit (vagyis például felemelni a nyugdíjkorhatárt); 3. a szabályozók módosításával leszállítani az ellátási szintet [Thompson (1998) és (2000)].

¹⁰ Utalunk itt elsősorban a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat reformjavaslataira, illetve Augusztinovics–Martos (1995) számításaira vagy Réti (1995) és (1996) tanulmányaira.

gasabb nemzetgazdasági megtakarításokat (ösztönözne), ... s mindezek együtt Magyarország növekedési teljesítményének javulását eredményeznék” [PM (1995)]. A rendelkezésekre álló információk szerint ez volt az a pillanat, amikor a magyarországi nyugdíjreformvita átlépett a biztosítástechnikailag korrektnek tekinthető sávból a politikai mezőbe. Ezeknek a főként pénzügyi, gazdasági összefüggéseknek a vita középpontjába állításával sikerült a rendszer alapvető rendeltetésével azonos szintű tényezővé emelni ezeket az önmagukban fontos, de a nyugdíjrendszer alapvető céljához képest másodlagos fontosságú elemeket. Ekkor a tervezet összeállítói még hangsúlyozzák, hogy „a jelenlegi nyugdíjasokat semmiféle változás nem érinti”. E kijelentés komolyságát azonban már megkérdőjelezi, hogy az előterjesztés egy másik helyén megjegyzik: az átalakítás során szükségessé válhat a felosztó-kirovó struktúra reformja, amely a „rendszerbeli kiadások jelentős csökkenésével párosul.”¹¹

Nem tekintjük e tanulmány feladatának annak részletes tárgyalását, hogy mennyire tekinthetők megbízhatónak azok a feltevések, pénzügyi, gazdasági várakozások, amelyekkel a korábbi egységes rendszernek egy kötelező magánpénztári elemmel való részleges felváltását indokolták. Az ezzel kapcsolatos kételyeket kellő alaposítással tárgyalja (számos más munka mellett) *Augusztinovics–Johnson* (1997), *Burtless* (2000), *Ferge* (1998), *Ország–Stiglitz* (1999), *Simonovits* (1998) és *Sinn* (2000) tanulmánya.

E dolgozatban csak egy kérdést emelünk ki: valóban hozzájárul-e az új magánpénztári struktúra rendszerbe állítása ahhoz, hogy a rendszer védettebb legyen az állami beavatkozásoktól. Sokan úgy vélték, hogy a nyugdíjcélú megtakarítások e részének elkülönített s magánpénztárak által kezelt egyéni számlákon tartásával ezek kikerülnek az állami szabályozás köréből. S ha a rendszer nagyobb hányadát alkotó társadalombiztosítási részben még a korábbival azonos szinten marad is a politikailag kezelt kérdések köre, a (nagyjából egynegyedét kitevő) magánpénztári rész közvetlen állami irányítás alóli kikerülése az egész rendszert védettebbé teheti a politikai hatásoktól.

Attól tartok, hogy az ebben reménykedőket még súlyos csalódások érhetik. Vegyük elsőként a nyugdíjrendszer társadalombiztosítási részét! Az már korábban is előfordult, hogy egy-egy évben ki kellett egészíteni a nyugdíjalap pénzügyi forrásait az állami költségvetésből. Ezek nagyságrendje azon-

¹¹ Három intézkedést irányoznak elő: 1. 2008-ig a nyugdíjkorhatár fokozatos emelése 62 éves korig nőkre és férfiakra egyaránt; 2. 2004-ig a rokkantsági ellátások mértékének fokozatos csökkentése a jelenlegi mérték feléig és 3. az átlagos keresetnövekedésre és az inflációra épülő új indexálási formula [PM (1995) 10. o.].

ban a korábbi évtizedekben mindig kezelhető maradt.¹² Ennek ellenére a kilencvenes években csaknem minden alkalommal elkeseredett viták alakultak ki a Pénzügyminisztérium és a nyugdíjrendszer irányításában közreműködő más szervezetek között arról, hogy ezeket az (egyébként törvényi előírások alapján folyósított ellátások fedezetéül szolgáló) kiegészítő forrásokat nem lehetne-e „megtakarítani”. Az új „vegyes” rendszerre való áttérésnél tudatosan azzal számoltak, hogy a társadalombiztosítási részben jelentős hiányok keletkeznek a vegyes struktúrába átlépők csökkentett mértékű hozzájárulási befizetései miatt. Ezek pótlásáról minden évben a költségvetési vita során meghatározott összegekkel kell gondoskodni. Akik tudják, hogy ezekért a forrásokért milyen más fontos társadalmi célokkal kell a nyugdíjrendszernek versenyeznie, fel tudják mérni, hogy e pénzügyi döntési mozgástér megnyitásával mekkora befolyást tud gyakorolni a politika e rész évenkénti alakítására.

Akik pedig a magánpénztári szféra érinthetlenségében reménykednek, valószínűleg nem gondolták még át, hogy az indirekt pénzügyi szabályozóeszközök alkalmazásával – a pénztári befektetési előírások, a kamatpolitika alakításával, az adószabályok változtatásával – milyen nagy befolyást gyakorolhat a politika az egyes pénztárak eredményességére, s így az itteni megtakarítások hozamaira. Ha pedig valakinek még ez sem lenne elég, a pénztári tagdíjak tervezett emelésének elhalasztása, azok szintjének befagyasztása világos választ adhat arra a kérdésére, hogy van-e lehetőség az államnak a magánpénztári szféra tevékenységébe való beavatkozásra. (Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a magánpénztári tagdíjak befagyasztása után valamennyi, a vegyes rendszerbe önkéntes választása alapján átlépő személynek célszerű lenne a döntését megalapozó számításait az új adatokkal ismételtelen elvégezni. Későbbi kellemetlen meglepetéseket lehetne ezzel megelőzni.)

Ha pedig együtt vesszük szemügyre a kötelező nyugdíj két része állami befolyásolási lehetőségének szintjét, megállapíthatjuk, hogy a nagyobbik hányadot kitevő részben jelentősen megnőtt a politikai szinten eldönthető kérdések köre. A magánnyugdíj-pénztáraknál sem mondhatjuk, hogy teljesen érinthetlenné váltak volna. Mindezek alapján megalapozottnak tűnik az a gyanú, hogy a reform nyomán kifejezetten megnőtt a vegyes rendszer állami függősége.

¹² Az ONYF (1997) információi szerint 1992-től (a Nyugdíjbiztosítási Alap önállóvá válásától) a rendszer „valós egyenlege” (vagyis amit már megtisztítottak a profildíj kiadásoktól és egyéb torzító tényezőktől) az első két évben még 20 milliárd forint körüli többletet mutatott. A hiányok megjelenése csak 1994-től kezdődött, s azok nagysága 1996-ig nem haladta meg a 25 milliárdot.

3. *A politikai értékrend változásával indokolt beavatkozások*: a politikai beavatkozásoknak ez a legnehezebben felfedhető, legáttekinthetlenebb fajtája. Azokat az eseteket soroljuk ide, amikor az idők előrehaladtával hirtelen megváltozik az az értékrend, gondolkodásmód, amely alapján a nyugdíjrendszer addig működött, „paradigmaváltás következik be” [Müller (2000)], s főként emiatt kezdenek a rendszer módosításához, átalakításához. Ezek a változások (amelyek rendszerint kapcsolódnak a fentebb már említett belső csábításokhoz vagy a külső kényszerekhez, mégis különböznek az ott tárgyalt esettől annyiban, hogy ez utóbbi körben a politika mint önálló kezdeményező tényező válik az átalakulás motorjává) többnyire a politikai választások nyomán válnak láthatóvá, de nyilvánvalóan hosszas szellemi érlelődés előzi meg őket. Ezeknek a közösségi filozófiáknak (*public philosophy*) a változásait érzékletesen vázolja Ferge (1998), a közép-kelet-európai országok 1989–1990-es politikai fordulatot követő átalakulásait vizsgálva.

Az sem zárható ki, hogy egy-egy országban valamelyik hatalmon lévő politikai irányzat a maga közvetlen hatalmi céljai előmozdítása érdekében kezd egyes, számára fontos rétegeket előnyben részesíteni: kellemetlen hatású intézkedések alkalmazását elhalasztja, az érintettek számára kedvezőbb szabályokat vezet be, a választások előtti időszakban hirtelen forrásokat talál egy emelt összegű nyugdíjmelésre stb. Thompson (2000) hívja fel a figyelmet arra, hogy az ilyen praktikáknak lehetnek alattomosabb, rejtőzködő változatai is: „Az ellátási oldalon rögzített felosztó-kirovó finanszírozású struktúrák hozzáigazítása a változó körülményekhez általában jól átlátható intézkedéseket kíván, amelyeket a felelős szakemberek könnyen meghatározhatnak. Néhány politikus számára azonban ez nem túl kedvező pozíció, ezért nagy erőfeszítéseket tesznek arra, hogy kevésbé transzparens alternatívákat keressenek. Ez megtörténhet rejtett hatású indexálási szabályok bevezetésével, amelyeknek az a céljuk, hogy lejjebb szállítsák az átlagos ellátási szintet, a jogosultsági feltételek szigorításával (különösen az előrehozott nyugdíjknál), vagy növeljék az állami költségvetésből nyújtott pénzügyi forrásokat. Újabb kalkulációs metódusokat vagy más olyan szabályozó elemeket vezetnek be, amelyek közvetlen politikai beavatkozás nélkül kevésbé magától értetődően, de szinte automatikusan lehetővé teszik a rendszer hozzáigazítását a népesség idősödéséhez.” Itt sem foglalkozunk ezekkel a próbálkozásokkal. Ennél jobban érdekel bennünket az az esetsorozat, amikor a politikai fordulat a közvéleményben beálló változást tükröz (ami többnyire a nyugdíjrendszer működésével összefüggő okokra vezethető vissza). Röviden ezek közül veszünk szemügyre két érdekesebbnek tűnő kérdést.

a) *A rendszer aszimmetrikus karakteréből eredő problémák.* Változó társadalmi, gazdasági és demográfiai körülmények között igen valószínűleg tűnik, hogy létre tudunk hozni egy olyan rendszert, amely minden jövőbeli generáció számára egyformán előnyös lesz. Könnyen megtörténhet, hogy egy napon valamelyik korosztály arra az álláspontra jut: kedvezőbb lenne számára, ha átalakítanák a rendszert, s ennek érdekében el is kezdi a politikai szféra „megdolgozását”. Nézzük meg röviden, hogy milyen (a nyugdíjrendszeren belüli) tényezők játszhatnak szerepet az ilyen szituációk kialakulásában!

Browning (1979) a közösségi választásokra (*public choice*) vonatkozó elemzésekkel vizsgálta az (ellátási oldalon rögzített) felosztó-kirovó finanszírozású struktúrákban felmerülő ilyen jellegű (többnyire lassú) átalakulások által előhívott döntési szituációkat. Kiindulópontja szerint: „egy olyan gazdaságban, amelyben három generáció található meg, a többségi szavazási egyensúlyt a középső korcsoport szavazatai határozzák meg”. E modell segítségével könnyen kimutatható, hogy az ilyen finanszírozású rendszer aszimmetrikus tulajdonságokat mutat, amely a demokratikus döntési mechanizmus eredményeképpen magasabb ellátási szintre fog beállni, mint amit bárki is kívánna magának aktív éveit kezdetén. Ezekben a struktúrákban – véleménye szerint – az életkor az a változó, amely megmagyarázza a választók preferenciáit. A középső pozícióban lévő generációnak az az érdeke, hogy emelkedjen a rendszer ellátási szintje. Ez a korosztály már csak viszonylag rövid ideig fizeti az ellátás növeléséhez szükséges többlet-hozzájárulásokat. Az ő esetükben tehát a biztosítási többletdíjak utáni „hozadék” nagyobb, mint a fiataloknál, akik előtt még egész aktív életükben ott áll ez a feladat. A fiatalok ugyan aránytalanul nagy mértékben fizetik az ellátások növelésének számláját, de e struktúrában kisebbségben vannak. (Másképp pedig ők is reménykedhetnek abban, hogy ha majd ők válnak középső generációvá, nekik is sikerül a rendszerben számukra kedvező változtatásokat végrehajtani.) [Lásd *Verbon* (1988) 79. o.]

Petersen (1989) a rendszerek tényleges fejlődésének elemzése alapján is úgy találta, hogy a társadalombiztosításon belüli döntések aszimmetrikusak. „A likvidációs többleteket rendszerint felhasználják az ellátások mértékének javítására, a hiányok növekedésére a hozzájárulások emelésével reagálnak. Ez azzal a következménnyel jár, hogy egyre távolabb kerülnek a hozzájárulás-ekvivalenciától.” [*Shäffer* (1989)] 29. o.] Ily módon a rendszer döntési struktúrája láthatóan kiegyensúlyozatlan. A rendszer nyitottá válik,¹³ hiszen egy-egy intéz-

¹³ A zárt és nyitott elemi szabályozási ciklusokból álló rendszerek sajátosságait lásd részletesebben *Czúcz* (1994) 12. és következő oldalak.

kedés terhei más rétegek, más generációk számára jelennek meg, mint annak hasznai. Egy erősen nyitott szabályozókörökből (gyenge ekvivalenciaviszonyokból) felépülő struktúra pedig lehetővé teszi az olyan egyéni életstratégiát, amelyben az illető a szavazatával a lehető legnyitottabb változat eléréséhez igyekszik átalakítani a rendszert, s azonnal meg is próbálja az így megnyíló mozgásteret a saját előnyére kihasználni. Az ilyen személy támogatja például a nyugdíjkorhatár (biztosítástechnikai levonások nélküli) rugalmasa tételét, s ezt követően mindent meg is tesz annak érdekében, hogy a nominális korhatár előtt nyugdíjba mehessen. Egy ilyen stratégiával az egyéni „életút választó” növelheti a számára elérhető előnyöket a következő generációk terhére.

A „mediánvlasztó” preferenciáival jól magyarázható az ilyen típusú nyugdíjbiztosítási rendszerek fejlődésének néhány tendenciája. Ez a szavazó nagy valószínűséggel támogatja például a kialakulás utáni felfutás időszakát élő tőkefedezeti (vagy más, nagyobb tartalékokat felhalmozó) rendszer felosztó-kirovó struktúrává való átalakítását.¹⁴ (Feltéve, hogy a reálkamatláb nem túl magas.) A javaslat elfogadása esetén a mediánszavazó extra „talált” juttatásban részesül.¹⁵

Hasonló a helyzet a hozzájárulás mértékéről meghozandó döntés esetében. Az idősebb aktívak (s a mediánvlasztó közöttük található) mindig egy lehetőleg magas szintre szavaznak. A fiatalok viszonylag csekély ellenállást tanúsítanak ezzel szemben, hiszen ennek fejében később ők is egy magasabb ellátási szint élvezői lehetnek. Az idősebbek szemében ez a döntés egy ellenszolgáltatás nélküli, talált nyereség. A fiatalok pedig úgy gondolkodnak: lehet, hogy majdani ellátásaikért valamivel több ellenszolgáltatást kell teljesíteniük, mint elődeiknek, de (feltéve, hogy a rendszer nem omlik össze) a legrosszabb esetben is megkapják a befizetett hozzájárulásaikkal arányos ellátásokat.

Aszimmetrikus erők hathatnak közre a biztosítottak körének kiterjesztéséről meghozandó döntés során is. *Homburg* (1988) például megállapítja, hogy „a kiterjesztéssel a nyugdíjasok és az idősebb hozzájárulást fizetők hozadécai növelhetők, míg a fiatalabbaké változatlan marad” (124–125. o.).

¹⁴ Ez történt például az Egyesült Államokban 1939-ben [lásd *Kotlikoff* (1979) 396. o.].

¹⁵ Lásd *Verbon* (1988) 78. o. Ennek ellenére úgy véli, hogy Hollandiában a háború után a felosztó-kirovó rendszerre való áttérés fő oka nem annyira az Aaron-féle felismerés volt, hanem a keynesi gondolkodáson alapult. „Hollandiában amikor bevezették az állami nyugdíjrendszert, a fő érv az volt, hogy egy tőkefedezeti struktúra olyan bőséges új megtakarításokhoz vezetne, amit a befektetők nem tudnának felszívni, s ez deflációs folyamatot eredményezne.” (59. o.)

Megjegyzni azonban, hogy itt is lehet ügyetlen döntéseket hozni. Az NSZK-ban például azzal, hogy viszonylag széles rétegek számára megnyitották az önkéntes biztosítás megkötésének lehetőségét, a kötelezően biztosítottak helyzetében romlás következett be. Ha ugyanis a felosztó-kirovó rendszer implicit hozadékai – akár átmenetileg is – csökkennek a privátbiztosítás hozamaihoz képest, az önként biztosítottak azonnal át fognak oda lépni. Ha számuk jelentős a rendszeren belül, egy ilyen fejlődés a többiek számára még akkor is negatív hatással járhat, ha a jövedelmek növekedési rátája meghaladja a kamatrátáét (uo.).

Hasonló a helyzet a nyugdíjkorhatár meghatározásánál¹⁶ is. Az idősebb aktívak ennek előrehozatalát egyhangúan üdvözölnék. A fiatalok meg nem tanúsítanak ezzel szemben elegendő ellenállást, mivel azt remélik, hogy ők is élvezhetik az intézkedés hasznát. A nyugdíjba lépés emiatt elkerülhetetlenül egy korai – a társadalmilag optimálisnál mindenképpen korábbi – időszakra tevődik át [*Homburg* (1988)].

Úgy tűnik, hogy a felosztó-kirovó rendszerre való áttérés és ennek bővülése a demokráciák elkerülhetetlen sorsa. Hayek a *Constitution of Liberty* című művének egyik híressé vált helyén a következőképpen ír: „Csaknem úgy tűnik, mintha az ilyen rendszernek, ha már bevezették, a végtelenségig fenn kellene maradnia, vagy pedig hagyni kellene, hogy teljesen összeomljon. Az ilyen rendszer bevezetése ezért gúzsba köti a fejlődést, s állandóan növekvő terhet ró a társadalomra, amelytől az minden valószínűség szerint újra meg újra inflációval próbál szabadulni. Sem ez a kibúvó, sem a már fennálló kötelezettség tudatos elmulasztása nem szolgálhat azonban alapul egy tisztas társadalom számára. Nem remélhetjük e problémák ésszerű megoldását mindaddig, amíg a demokrácia meg nem tanulja, hogy fizetnie kell a saját dőreségeiért, s hogy nem állíthat ki korlátlanul csekkeket a jövő címére annak érdekében, hogy megoldhassa jelenlegi problémáit.” [*Hayek* (1995) 418. o.] Az ilyen kiegyensúlyozatlan helyzetek pedig erős csábítást (is) jelenthetnek a politika számára, hogy a maga céljai elérésére is beavatkozzon a nyugdíjrendszerek fejlődésébe.

b) Az úgynevezett utolsó generációs helyzet fenyegetése. Az ilyen rendszerek tartós egyensúlyát azonban egy másik tényező is veszélyeztetheti. Az eddig tárgyalt összefüggések csak azzal a feltétellel érvényesek, ha valamennyi következő generáció joggal bízhat abban: a struktúra az ő nyugdíjas időszakuk-

¹⁶ Ha a többség támogatta a felosztó-kirovó rendszer bevezetését, akkor (bizonyos határok között) az ellátások szintjének emelését is támogatni fogja [*Verbon* (1988) 83. o.].

ban is működni fog. Vagyis az akkori aktívak ugyanúgy teljesíteni fogják hozzájárulásfizetési-kötelezettségeiket, mint ahogy az előttük járó generációk tették. Alapjában megváltozik azonban a helyzet, ha valamely korosztály kétségessé érzi, hogy nyugdíjaskorában ő is megkapja a rendszer szabályai szerint neki járó majdani ellátásokat, vagy ha úgy gondolja, hogy egy más finanszírozási módra való áttéréssel sokkal magasabb életút-jövedelmet biztosíthatna magának, mint a felosztó-kirovó rendszer további fenntartásával.

Egy ilyen forgatókönyv – s ez elméleti síkon is igazolható – könnyen bekövetkezhet kedvezőtlen demográfiai viszonyok (a munkaképes korba lépő új generáció csökkenő létszáma, emigráció, erősödő munkanélküliség stb.) és a gazdasági recesszió (elsősorban a hozzájárulás-fizetés alapjául szolgáló globális bértömeg csökkenése vagy nem kielégítő arányú növekedése stb.) halmozódó hatásai mellett. Ilyen helyzetben pedig lényegesen eltérhet egymástól a három generáció motivációja. A nyugdíjasoknak és a nyugdíjához közel állóknak (tehát akik a legtávolabbi fizettek hozzájárulásokat) az az érdekük, hogy a rendszert folytassák. A fiatalabbak azonban életük eddigi részében még viszonylag kevés hozzájárulást fizettek. A rendszerből való esetleges kilépésükkor tehát jóval kisebb hátrány fenyegeti őket, mint a többi résztvevőt. Mennél közelebbnek tűnik a rendszer összeomlása, és mennél fiatalabb generációról van szó, annál valószínűbb, hogy felmerül a dilemma: folytassák-e az eddigi rendszert, vagy egy másik struktúrát alakítsanak ki új alapokon. Abban az esetben pedig, ha kilépés kizárt (mert például a biztosítás kötelező), magatartásuk megváltoztatásával reagálhatnak: megváltoztatják eddigi preferenciáikat, vagy megkísérelhetik politikai nyomás kifejtésével elérni a rendszer átalakítását. Kielezett helyzetben (amikor a fiatal aktív korosztály magatartásának kismértékű megváltoztatásával is veszélyeztetheti a rendszer fizetőképességét) ez korántsem elképzelhetetlen fordulat. A már nyugdíjasoknak (esetleg az idősebb aktívoknak is) megígérhetik eddig szerzett jogaik csorbítatlanságát, s emellett azt a választási lehetőséget kínálják, hogy vagy beleegyeznek a rendszer megváltoztatásába, vagy – ellenkező esetben – ők fizetésektelenné teszik azt. Ilyen feltételek mellett könnyen konszenzus alakulhat ki a módosítás szükségességéről.

A rendszeren belüli érdekkülönbségek azonban további, még összetettebb és nehezebben átlátható politikai és társadalmi feszültségeket is előidézhetnek. *Verbon* (1988) idézi *Tullock* egyik (1983-ban publikált) munkáját amelyben rámutat: „mivel nem zárható ki, hogy a jövőbeli generációk megváltoztatják a jelenlegi struktúrát, ezért dinamikus játszmaszituációk alakulhatnak ki a különféle korosztályok között”. (Ez az úgynevezett *temporal credibility problem*.)

Rendkívül nehéz megjósolni: hogyan változtatják meg ezek az érintett rétegek viselkedését. Verbon szerint pedig bizonyítható, hogy „az ilyen dinamikus játzmáknak nincs egyetlen stabil megoldása” (97. o.).

A másik feltétel (ennek fontosságát korábban más összefüggésben már láttuk), hogy a döntésben résztvevők a felosztó-kirovó rendszeren belül kapcsolatot lássanak a jelenlegi befizetéseik (amelyeket egy korábbi generáció nyugdíjaira fordítanak) és majdani ellátásaik mértéke között. Ha e kapcsolat gyenge vagy hiányzik, ez rövid időn belül a rendszer összeomlásához vezethet.

Hu (1982) arra az álláspontra jut, hogy olyan feltételek között, amikor a jelenlegi aktívak döntenek a jelenlegi nyugdíjasok ellátásai mértékéről, de nincs befolyásuk arra, hogyan döntenek a következő aktív generáció tagjai az ő nyugdíjmértékükről, „napjaink szavazóját semmi sem ösztönzi arra, hogy pozitív biztosítási díj-arányt szavazzon meg a modellben”. Emiatt tehát szerinte is szükséges, hogy valamiféle kapcsolatot lássanak a biztosítási díj jelenlegi és ellátásai jövőbeli mértéke között (286–287. o.).

Bizonyítható az is, hogy a mindenkori aktívaknak annál alacsonyabb hozzájárulási díj megszavazása áll érdekében, mennél nagyobb fokú a bizonytalanság abban a kérdésben, hogy a következő időszakban is fenntartható lesz-e a rendszer az eddigi paraméterekkel.¹⁷ Így a bizonytalanság növekedése már jóval azelőtt, hogy a rendszer fizetőképessége valóban kérdésessé válna, súlyos konfliktusok forrásává válhat. A generációk magatartását már az arányok lehetséges megváltozása is erőteljesen módosíthatja. Mindezek a problémák újabb széles teret nyitnak a túlnyomórészt politikai indíttatású beavatkozások számára, s ezek hatása azt eredményezi, hogy tovább csökken az ellátások majdani szintjének kiszámíthatósága.

3.

A „POLITIKAI KOCKÁZATOKKAL” SZEMBENI VÉDEKEZÉS LEHETSÉGES MÓDJAI

Ha ezek a hatások ilyen sokrétűek és ilyen mértékben teszik kiszámíthatatlanná a nyugdíjak alakulását, meg kell kísérelnünk védekezni ellenük. Négy lehetséges eszközt veszünk röviden szemügyre: 1. az ekvivalenciakapcsolatok

¹⁷ Lásd Verbon (1988) 96. o. Felhívja azonban a figyelmet arra, hogy ennél figyelembe kell venni egy „generációs tanulási folyamatot”. Az egymás után következő korosztályok rájönnek arra: még ilyen körülmények között is érdemes (legalább egy minimális) biztosítást kötni.

erősítését, 2. a szabályozás szintjének megemelését, 3. az önkormányzati elemek beépítését a döntési struktúrába s 4. a „politikai önmérséklet” kérdéseit.

1. Az *ekvivalenciaviszonyok erősítése* sokféle módon elérhető. Esetleg meg lehet kísérelni egy, a „hozzájárulási oldalon rögzített” finanszírozási struktúra alkalmazását. Az előző pontban láttuk, hogy az ilyen intézmény megváltoztatja a generációk közötti teherátcsoportosítási lehetőségeket. Ha a generációk közötti redisztribúciót például az váltja ki, hogy az úgynevezett okozó generáció kevesebb utódról gondoskodik, mint ami egy azonos paraméterekkel rendelkező felosztó-kirovó rendszer működtetéséhez szükséges lenne, akkor ennek következményei magára az alacsony szülési rátát produkáló generációra hárulnak. (A hozzájárulások mértéke konstans, ezért az alacsonyabb létszámú utódgenerációtól származó hozzájárulási bevételek csak a korábbinál alacsonyabb mértékű nyugellátás folyósítását teszik lehetővé.)

Meg kell jegyeznünk, hogy „normálkörülmények között” semmi esélyt sem látunk arra, hogy egy ilyen változatot el lehessen fogadtatni az érintettekkel. A nyugdíjasok és az idős aktívak korosztálya ellenezne egy ilyen lépést, hiszen ez az eddigi pozíciójukhoz képest romlást jelentene. (Ezentúl már nemcsak az inflációtól kellene tartaniuk, hanem a különféle demográfiai, gazdasági változások hatásaitól is. Ezek közvetlenül is kihatnának az ellátottságukra.) Előfordulhatnak azonban rendkívüli helyzetek is, amikor esetleg az eddigi rendszer teljes megsemmisülésével szemben kell alternatívát keresni. Ilyen (korántsem kívánt, de nem kizárható) szituációban elvileg elképzelhető, hogy kisebbik rosszként egy ehhez hasonló megoldás is számításba jöhet.

2. A *legfontosabb szabályozó elemek beemelése az alkotmányba*. A generációk közötti teherátcsoportosítás megakadályozásában, ezzel az egymást követő korosztályok közötti kiegyensúlyozott viszony megteremtésében fontos szerepük lehet bizonyos szabályozástechnikai ellensúlyoknak. (Ezek egyúttal segíthetnek a terheket viselők hosszú távú érdekeltségének fenntartásában is.) Indokolt lenne (például a svájci gyakorlatot követve) a rendszer sarokpontjait alkotmányban rögzíteni,¹⁸ hiszen működése lényegében valamennyi állampolgárt (az összes szavazati joggal rendelkezőt) érinti. Itt lenne kívánatos meghatározni az ellátásoknak azt a szintjét, amit az „alaprendszer” nyújt: a finanszírozás módját, az e feladatot ellátó szerve(ke)t és (esetleg) az „alapszint” viszonyát a nyugdíjbiztosítás többi pilléréhez.

¹⁸ Ez nagymértékben csökkentheti annak veszélyét, hogy a rendszer átalakuljon [mint Buchanan (1977) fogalmaz: egy „élősködő politikai többség” által a „vonakodó kisebbségből” kikényszerített transzferek eszközévé].

A rendszer fő elemeinek alkotmányban rögzítése azt az előnyt kínálná, hogy a struktúrát csak minősített többséggel lehetne megváltoztatni. [Megjegyezzük, hogy Hieber (1984) például e nélkül is úgy véli, hogy a társadalombiztosítási törvények – társadalmi súlyuk, az önkormányzati jogosítványaik stb. következtében – kiemelkednek a többi törvény közül. Az egyéb törvények és az alkotmány közötti mezőben egy közbülső „mezzoszinten” helyezkednek el (12. o.).]

Heine pedig arra utal, hogy a generációk közötti jelentősebb mértékű teherátcsoportosítás már a jelenlegi alkotmányos szabályozás mellett is megtehető lenne az alapjogok között szereplő „egyenlő bánásmód és megkülönböztetési tilalom” (*Geichbehandlung und Differenzierungsgebot*) sérelmére hivatkozva. Ha az érintettek jogosultságait csökkentő beavatkozásokat tapasztalnak, hivatkozhatnak erre. Ugyanakkor azonban az aktív korosztályok is védelmet kereshetnek ezen az alapon a hozzájárulási terheik lényeges felemelésével szemben [lásd Heine (1988) 437. o.]. Ő is érzi azonban, hogy ez önmagában nem elegendő, hiszen később megemlíti: a hasonló mértékű teherviselési arányoknak és a részesedési esélyeknek az összes résztvevő számára történő megőrzéséhez (vagy helyreállításához) a formális struktúra több elemének (a *Geichbehandlung und Differenzierungsgebot* mellett az ekvivalencia valamilyen formájának és a szervezeti struktúrának stb.) a rögzítésére is szükség lehet. Úgy látja, hogy az 1984-ben a német államháztartási törvénybe bekerült *gleichgewichtigen Entwicklung* olyan új orientációs mércét jelenthet, amelyet a generációk közötti viszonyok rendezése során is alkalmazhatunk (uo.). Ezzel megakadályozható, hogy az *ex post* vesztesé váló generációk saját előnyükre változtassák meg a rendszert.

3. *Az önkormányzati elemek bevonása a döntési folyamatba.* Ha egy felosztó-kirovó finanszírozással működtetett rendszer mellett döntünk (az állami garancia széles körű érvényesülésével), célszerű erős önkormányzatokat építeni a döntési struktúrába. Ezek segíthetnek abban, hogy a rendszer képes legyen gyorsan reagálni az egyéni preferenciákban, a kockázatvállalási hajlandóságban stb. (esetleg) bekövetkező módosulásokra. Működtetésükbe, irányításukba bevonhatók a szociális partnerek.

A nyugdíjas vagy ahhoz közelálló generációknak az (egyébként érthető) „jogok kiterjesztésére irányuló nyomását” ellensúlyozni lehet azzal, hogy az önkormányzati testületeken belül a létszámukkal arányosnál jóval több helyet biztosítunk (a még kevés várománnyal rendelkezős ezért) a terhek döntő részét viselő fiatalabb generációknak. E réteg szerepének megerősítése a döntési folyamatban azért is fontos lenne, mert – mint korábban már utaltunk rá –

ez a réteg a preferenciáinak és magatartásának megváltoztatásával rendkívül súlyos egyensúlyvesztést tud a rendszeren belül előidézni. A fiatalabb generációk pozícióinak megerősítésére a döntési folyamatokban épp azért lenne szükség, hogy ne (a súlyos károkat okozó) magatartás-változásokkal, hanem véleményük (a döntési struktúrában belüli) érvényesítésével alakuljon ki egy, az ő érdekeiknek is megfelelő tartós egyensúlyi helyzet.

4. *A politikai önmérséklet* szükségességének felismerése nélkül azonban nem igazán számíthatunk kiegyensúlyozottabb, kiszámíthatóbb helyzet kialakulására. Mindaddig nem remélhetjük, hogy lényegesen stabilabbá válik a nyugdíjrendszerek mögött álló politikai háttér, amíg a döntéshozók nem jutnak el annak felismeréséig, hogy az érintetteket meg kell győzni a tervezett változtatások szükségességéről, elkerülhetetlenségéről. (Ennek pedig nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy az „aktuáriusan korrekttől” eltérő megoldások alkalmazása esetén kellőképpen megindokolják: miért kellett erre a döntésre jutniuk.)

Önkényesnek tűnő politikai beavatkozások alkalmazása (vagy ennek látzata) esetén a struktúra a napi politikai csatározások színterére kerül. Ilyen körülmények között pedig nagy a veszélye annak, hogy időnként rövid távú politikai szempontok alapján kezdik módosítani, ide-oda rángatni a több generáció élettartamát átfogni hivatott rendszereket. Mindez az intézménybe vetett bizalom olyan mértékű csökkenéséhez vezethet, ami önmagában is súlyos destabilizáló tényezővé válhat. Logikus következménynek tűnik, ha az érintett polgárok emiatti rosszállásukat a politika síkján fogják éreztetni. Ez pedig zaklatottabbá, kiszámíthatatlanabbá teheti a politikai légkört. A politikusok előbb-utóbb fel fogják ismerni, hogy ha igényesebb munkát akarnak végezni, ehhez jobb lenne a nyugdíjrendszerrel kapcsolatos vitákat szakmai mederben tartani. Ahhoz azonban, hogy e felismerés a mindennapi politikai kultúra részévé váljon, valószínűleg még több politikai ciklus (gyakran kudarcokkal teli) tapasztalatait kell majd megélnünk.

IRODALOM

Augusztinovics Mária (szerk.) (1997): Pension Systems and Reforms – Britain, Hungary, Italy, Poland, Sweden. PHARE ACE Programme 1995 P95-2139-R Research Project, Budapest.

Augusztinovics Mária–Johnson, P. (1997): Concluding Remarks: System und Reform Design. Megjelent: *Augusztinovics Mária* (szerk.): Pension Systems and Reforms – Britain,

- Hungary, Italy, Poland, Sweden. PHARE ACE Programme 1995, P95-2139-R Research Project, Budapest.
- Augusztinovics Mária–Martos Béla* (1995): Számítások és következtetések nyugdíjreformra. Közgazdasági Szemle, 11. sz.
- Brown, J. R.–Mitchell, O. S.–Poterba, J. M.–Warshawsky, M. J.* (1999): Taxing Retirement Income: Nonqualified Annuities and Distributions from Qualified Accounts. Kézirat, National Bureau of Economic Research, Working Paper 7268.
- Browning, E. K.* (1979): The Politics of Social Security Reform. Megjelent: *Campbell, C. D.* (szerk.): Financing Social Security. American Enterprise Institut, Washington D. C., 187–207 o.
- Burtless, G.* (2000): Social Security Privatization and Financial Market Risk: Lessons from U. S. Financial History. CSED Working Paper No. 10. február.
- Buchanan, J. M.* (1977): Social Insurance in Growing Economy: A Proposal for Radical Reform. National Tax Journal, XXI/4. 386–395. o.
- Czúcz Ottó* (1994): Az öregségi nyugdíjrendszerek. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Diamond, P.* (1994): Insulation of Pensions from Political Risk. National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 4895.
- Ferge Zsuzsa* (1998): Is there a 'public philosophy' in a Central-Eastern Europe? Equity of distribution 'then' and 'now'. Kézirat. Elérhető a <http://www.meh>.
- Ferge Zsuzsa* (1999): The Politics of the Hungarian Pension Reform. Megjelent: *Müller, K.–Ryll, A.–Wagener H.-J.* (szerk.): Transformation of Social Security: Pensions in Central-Eastern Europe. Heidelberg Physica Verlag, 231–246. o.
- Hayek, F. A.* (1995): Társadalombiztosítás. Megjelent: Piac és szabadság. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. Eredeti megjelenés: The Constitution of Liberty. Chicago University Press, Chicago, 1960, 285–305. o.
- Hecló, H.* (1998): Political Risk and Social Security Reform. Kézirat, National Academy of Social Insurance: Social Security Brief, No. 1. szeptember.
- Heine, W.* (1988): Zur Verlässigkeit von Versicherungsregelungen bei langen Zeitreihen. Megjelent: *Rolf–Spahn–Wagner* (szerk.): Sozialvertrag und Sicherung Campus, Frankfurt, 431–451. o.
- Hieber, M.* (1984): Ist das Rentenversicherungssystem in der Bundesrepublik ein faires System. Mitteilungen aus dem Institut für das Spar-, Giro- und Kreditwesen an der Universität, Bonn.
- Homburg, S.* (1988): Theorie der Alterssicherung. Springer, Berlin.
- Hu, S. C.* (1982): Social security, majority voting equilibrium and dynamic efficiency. International Economic Review, 23. 269–287. o.
- Kotlikoff, L. J.* (1979): Testing the Theory of Social Security and Life-cycle Accumulation. American Economic Review, 3. sz.
- Mitchell, O. S.* (1998): Insulating Old-Age Systems from Political Risk. Kézirat, Pension Research Council Working Papers, 98–93. o.

- Müller, K. (2000): The Political Economy of Pension Reform in East-Central Europe. DESG Conference Paper. Kézirat.
- OASDI (1996): Annual Report of the Board of Trustees of the Federal Old-Age and Survivors Insurance and Disability Insurance Trust Funds. OASDI Trustees Report. Elérhető a <http://www.ssa.gov/history/reports/trust/1996/index.html> címen is.
- ONYF (1997): A nyugdíjkiadások alakulása és a nyugdíjrendszer változás a kilencvenes években. Kézirat, Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság nyugdíjpolitikai főosztálya, május.
- Orszag, P. R.–Stiglitz, J. E. (1999): Rethinking Pension Reform: Ten Myths About Social Security Systems. Kézirat.
- Parsons, D. O.–Munro Douglas R. (1977): Intergenerational Transfers in Social Security. Megjelent: Boskin (szerk.): The Crisis in Social Security (Problems and Prospects). Institute for contemporary Studies. San Francisco, Kalifornia, 65–86. o.
- PM (1995): PM javaslata a nyugdíjrendszer reformjára. Vitaanyag (kézirat), november 15. Pénzügyminisztérium, nyugdíjmunkacsoport.
- Poterba, J. M.–Warshawsky, M. J. (1999): The Costs of Annuitizing Retirement Payouts from Individual Accounts. Kézirat, National Bureau of Economic Research, Working Paper 6918.
- Réti János (1995): A nyugdíjreform néhány kiemelt kérdése. Közgazdasági Szemle, 10. sz.
- Réti János (1996): A nyugdíjreform megalapozó számításai: a reform mozgásteret. Kézirat.
- Schäffer, H. (1989): Hauptströmungen des österreichischen Verfahrensrecht in Bezug auf das Sozialversicherungsrecht. Megjelent: Thomandl (szerk.): Verfassungsrechtliche Probleme des Sozialversicherungsrecht. W. Braumüller, Bécs, 1–33. o.
- Simonovits András (1998): Az új magyar nyugdíjrendszer és problémái. Közgazdasági Szemle, 7–8. sz.
- Sinn, H.-W. (2000): Why a Funded Pension System is Useful and Why is not Useful. Kézirat, National Bureau of Economic Research, Working Paper, 7592.
- Thompson, L. H. (1998): Predictability of Individual Pensions. Kézirat, ILO, Papers on an Operational Framework for Pension Reform.
- Thompson, L. H. (2000): Adjusting Pensions for Social and Demographic Changes: Need for Truth in Packaging. Kézirat, EISS Conference Papers, Göteborg.
- Valdes-Prieto, S. (1998): Risks in Pensions and Annuities: Efficient Designs. Kézirat, Human Development Network, Sozial Protection Group, The World Bank.
- Verbon, H. (1988): On the Evolution of Public Pension Schemes. Offsetdrukkerij Kanters BV., Alblasserdam, 287. o.
- Zacher, H. F. (1991): Ziele der Alterssicherung und Formen ihrer Verwirklichung. Megjelent: Zacher H. F. (szerk.): Alterssicherung im Rechtsvergleich. Nomos, Baden-Baden, 25–113. o.

GERENCSÉR LÁSZLÓ

Nyugdíjak az Európai Unióban

A tanulmány az Európai Unió szociális biztonsági kérdéseinek alapelvei (a közösségi megegyezések) szerinti tagolásban mutatja be az európai nyugdíjrendszereket és az Unión belül mozgó munkavállalókra vonatkozó szabályokat. Az 1. fejezet a tagországok nyugdíjrendszereinek fő vonásait, a 2. fejezet az EU-n belül mozgó munkavállalók szociális biztonsági rendszerének szabályozását, a 3. fejezet a nyugdíjra vonatkozó koordinációs szabályokat, a 4. pedig a nyugdíjrendszerekkel kapcsolatos harmonizációs törekvéseket vizsgálja.

Milyen nyugdíjakra, milyen nyugdíjrendszerre lehet számítani csatlakozás után? Milyen követelményeket támaszt Magyarországgal szemben az EU, és hogyan lehet ennek megfelelni? Milyen teendők vannak a felkészülés során? E kérdések (is) gyakran vetődnek fel az Európai Unióhoz történő csatlakozással kapcsolatosan.

A válasz alapjául az Európai Unió nyugdíjrendszereinek és nyugdíjpolitikájának áttekintése szolgál. A bonyolult társadalmi-gazdasági rendszerek – amelyek közé a nyugdíjrendszer is tartozik – csak történetiségükben érthetőek meg, ezért elengedhetetlennek tartjuk bemutatni a jelenlegi helyzet kialakulásának folyamatát. Terjedelmi korlátok miatt azonban csak a témakör vázlatos ismertetését adhatjuk.

A nyugdíjrendszer a szociális biztonsági rendszer egyik alapeleme. Így kiindulásként azok az alapelvek (közösségi megegyezések) szolgálnak, amelyek az EU szociális biztonsággal kapcsolatos tevékenységét, a szociális biztonsági rendszer kezelését, működtetését határozzák meg.

– A tagországok szociális biztonsági rendszerének (és ezen belül nyugdíjrendszerének) megszervezése, működtetése az egyes országok illetékességi körébe tartozik.

Gerencsér László az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság főigazgató-helyettese (fax: 270-8183).

- Az EU-n belül mozgó munkavállalók szociális biztonságát szolgáló koordináció az EU feladata.
- Az EU szerepet vállal a szociális biztonsági rendszerekkel kapcsolatos kihívások, problémák kezelésében.¹

1.

AZ EU-ORSZÁGOK NYUGDÍJRENDSZEREIRŐL

Az EU országainak nyugdíjrendszerei rendkívül sokszínűek. Eltérések vannak a nyugdíjrendszer szinte minden elemében: az irányítási rendszerben, a finanszírozási megoldásokban, a nyugdíjformulában és az indexálásban, az állami és a magánrendszerek jellegében, arányaiban egyaránt.² A nyugdíjrendszerek sokszínűsége a társadalmi, gazdasági viszonyok különbözőségéből, az ezekkel is összefüggő tradíciók eltéréséből, valamint az egyes rendszerek működését meghatározó, befolyásoló feltételek változásából adódik.

A nyugdíjrendszerek történetét feltáró szerzők a nyugdíjrendszerek előfutáraként *társadalmi* közelítésben a szegényekről, elesettekről való gondoskodást, jogilag a szegénnytörvényeket, *szakmai* közelítésben pedig a különböző önszegélyező csoportosulásokat említik. A nyugdíjrendszerek kialakulása magánkezdeményezésekkel kezdődött, elsősorban a bányászat területén, majd az iparosodás térhódításával a jobb társadalmi, gazdasági pozícióban levő munkavállalók körében bontakozott ki. A kezdeményezésekben és a támogatásban a munkáltatók (céhek) eltérő szerepet vállaltak. Kezdetben az államok is mint munkáltatók léptek fel, nyugellátást biztosítva a közszolgálatban levőknek. A társadalmilag szervezett öregkori gondoskodásra szorulóknak számának rohamos növekedésével egyre erőteljesebb lett az igény az állam által szervezett ellátások iránt, így az egyes országok sajátosságaitól függően sorra jöttek létre a kötelező állami nyugdíjrendszerek.

A nemzeti rendszerek közösségi és magánkezdeményezések révén épültek ki. A munkáltatók és a munkavállalók, illetve képviselőik, köztük a szakszervezetek az állami rendszerek kifejlesztésében, szorgalmazásában is fontos szerepet vállaltak, miközben az állam is részt vállalt a magánrendszerek kiépítésében, működtetésében. Az említett szerepvállalások azonban orszá-

¹ Az Európai Unió Bizottságának a Szociális védelem modernizációja és fejlesztése az Európai Unióban című közleménye alapján. Brüsszel, 1997. március 12.

² A legjellemzőbb eltérésként a bányászok, tengerészek, fegyveresek, köztisztviselők, közalkalmazottak általánostól eltérő rendszerei említhetők.

gonként és koronként eltérő mértékűek, struktúrájúak voltak. Érdekes „munkamegosztás” alakult ki a magán- és az állami nyugdíjrendszerek között: a *magánrendszerek voltak az úttörők*, az általános nyugdíjrendszerek kibontakoztatói, az állami rendszereket pedig azért kellett kialakítani, mert a magánrendszerek nem kecsegtettek megfelelő biztonsággal: nem voltak képesek teljes körű és tartós védelmet biztosítani. Legnagyobb probléma az volt, hogy nem tudták bevonni a rászorulókat teljes körét, különösen a gazdaságilag gyenge pozíciójú, alacsony keresetű munkásrétegeket. Az állami rendszerek kialakítása, kibontakozása után pedig azért volt szükség a magánrendszerekre, hogy tehermentesítsék, kiegyérsítsék az állami rendszereket, miközben megmaradt, sőt erősödött a differenciált igényeket kielégítő funkciójuk.

Az állami nyugdíjrendszerek az EU tagországokban 1889 és 1937 között alakultak ki. Az első nyugdíjtörvények általában az ipari és kereskedelmi dolgozókra, elsősorban a munkásokra vonatkoztak, ők jelentették a meghatározó kört. (Az első német nyugdíjtörvény az ipari, kereskedelmi és mezőgazdasági munkásokra terjedt ki.) Kivételek persze akkor is voltak. Így például Ausztriában az alkalmazottak kötelező (állami) nyugdíjbiztosítását az 1906-os törvény szabályozta, a munkásokat pedig csak 1938-ban vonták be az állami nyugdíjbiztosításba. Az első törvények általában az öregségi, rokkantsági és a hozzátartozói nyugellátásra vonatkoztak, de több országban csak az egyik nyugdíjat szabályozták (például Angliában az első törvény 1908-ban az öregkori ellátást szabályozta, a rokkantsági nyugdíjbiztosítás szabályozására 1911-ben került sor; eltérő megoldást alkalmaztak Spanyolországban, ahol a rokkantsági biztosítást 1919-ben, az öregségit pedig 1921-ben vezették be).

Az első nyugdíjtörvények közül kettő kiemelését tartjuk fontosnak, mert azok koncepciójukban tértek el egymástól, és alapvető befolyást gyakoroltak a későbbi európai (de nem csak európai) nyugdíjtörvényekre, nyugdíjrendszerekre.

Az állami nyugdíjrendszerek ősének tekintett, Bismarck nevével összeforrott első német nyugdíjtörvény egy biztosítási elven alapuló modellt vezetett be, megőrizve ezzel a magánnyugdíjrendszerek klasszikus, biztosításvű jellegét, módosítva természetesen az általános kötelező biztosítás jellegéből adódó sajátosságokkal. A védettséget azáltal teremtették meg, hogy kötelezővé (és államilag szabályozottá) tették a nyugdíjbiztosítást, célként tűzve ki az aktív korban elért munkajövedelemmel arányos, a munkajövedelmet részben pótló ellátást az öregkorra.

Az első német (és európai) nyugdíjtörvényt két év múlva követő dán (első) nyugdíjtörvény alapvetően új koncepciót testesített meg: alkotói egy vala-

mennyi lakosra kiterjedő, adóforrásokból finanszírozott öregségi nyugdíjat vezettek be. Ez a modell az „öregék” ellátását teljes körben szándékozott megoldani. A dán döntéshozók megítélése szerint az ipari munkásoknak és a mezőgazdaságban dolgozóknak a bére, valamint a kisparasztok jövedelme nem volt elegendő a járulékfizetéshez. Emellett nem tartották elfogadhatónak a természetbeni jövedelmek járulékoltatását. A dán modell a későbbiek során mintául szolgált az angol és a skandináv nyugdíjrendszerekhez (de Európán kívüli hatása is volt). Ezek az országok mindmáig megtartották az alapnyugdíjat, ami a rendszer lényegi eleme volt, de a konkrét konstrukció jelentősen változott. Egyrészt az alaprendszer jövedelemfüggő elemmel egészült ki, másrészt több országban részben vagy egészben a járulékfizetés váltotta fel az adókból történő finanszírozást.

Az első nyugdíjtörvényt követően az állami nyugdíjrendszerek állandó mozgásban, változásban voltak. Ennek alapvető irányai:

– a nyugdíjrendszerbe bevont kör szélesítése: az első törvényen kívül rekedt – országonként eltérő – foglalkoztatotti csoportokat (jellemzően az alkalmazottakat, a mezőgazdasági dolgozókat, valamint az egyéni vállalkozókat) vonták be a biztosítottak körébe;

– a törvényi szabályozás kiterjesztése mindhárom nyugdíjára (öregségi, rokkantsági, hozzátartozói) azokban az országokban, ahol nem egyszerre történt a szabályozás;

– az ellátások egységesítése, amelynek keretében a különböző foglalkoztatotti csoportok ellátásait azonos módon kívánták meghatározni. (E folyamat jelenleg is tart, leggyakrabban a közszolgálatban állók nyugdíjrendszerének az általánoshoz való közelítése merül fel az utóbbi években.)

Külön kell szólni a *biztosítási alapon szervezett állami nyugdíjrendszerek finanszírozásának változásáról*. Ezek a nyugdíjrendszerek várományfedezeti elven épültek fel, és hosszabb-rövidebb ideig ezen az elven működtek. Nevezetesen: a törvény által meghatározott ellátások fedezetéhez szükséges forrásokat a beszedett járulékok tőkésítésével teremtették meg. Jellemzően és általános jelleggel a második világháború alatt és azt követően az állami nyugdíjrendszerekben felhalmozott tőke vagy annak jelentős része elveszett (ingatlanok pusztulása, értékpapírok elértéktelenedése, készpénzek inflálódása). Emellett a jogkiterjesztések fedezete is kétségessé vált. A vázolt folyamat következtében a kormányok szinte szükségszerűen arra kényszerültek, hogy a mindenkori járulékbefizetéseket az ellátások kifizetésére fordítsák, más megfogalmazásban: a tőkefedezeti elvről a felosztó-kirovó elvre térjenek át.

A második világháború után az európai nyugdíjrendszerek fokozatosan beérttek, vagyis az öregségi nyugdíjkorhatárt elérők egyre nagyobb hányada, végössoron egésze nyugdíjassá vált. E folyamat, valamint az életkor meghosszabbodása, és a munkanélküliség hatására az állami nyugdíjrendszerek finanszírozása a nyolcvanas-kilencvenes években egyre nehezebbé vált, ami kiváltotta a nyugdíjrendszerek szigorítását. Ennek különböző formái érvényesültek: korhatáremelés, induló nyugdíjszint csökkentése, indexálás változtatása. Ehhez a folyamathoz csatlakozott a magánnyugdíjrendszerek kiterjesztésének ösztönzése is. Az előzőekben vázolt folyamatok hatására az európai nyugdíjrendszerek szinte állandó mozgásban, változásban voltak – és vannak jelenleg is.

A kilencvenes évek végén a következők jellemzik az uniós országok nyugdíjrendszereit.

Általános az a gyakorlat, hogy a nyugdíjrendszer szinte teljes körű: a lakosság egészére kiterjed. A biztosításalapú nyugdíjrendszereket alkalmazó országokban a munkából élők (foglalkoztattak és egyéni vállalkozók egyaránt) kötelezően biztosítottak. A nem biztosításalapú rendszereket alkalmazó országokban pedig az állampolgári jog módosult formája az országban aktív korban való tartózkodás az ellátás teljeskörűségének biztosítója.

Ahogy a korábbiakban említettük, az állami rendszerek esetében általános a felosztó-kirovó rendszerű finanszírozás. A forrásokat illetően a járulékok a meghatározók, amit jellemzően az állam hozzájárulása egészít ki. Az állami nyugdíj teljes mértékben adókból történő finanszírozása csak Dániában maradt fenn. (Az öregségi és hozzátartozói nyugdíjat közvetlenül, a rokkantságit pedig a foglalkoztatási alapon keresztül finanszírozza az állam.)

A járulékok több társadalombiztosítási ágra, esetenként a társadalombiztosítás egészére, más esetekben az öregségi, rokkantsági és hozzátartozói ellátások együttesére vonatkoznak, illetve az említett ellátásokra jogosítanak. Az előbbire példa Belgium, Spanyolország, Portugália, utóbbira pedig Németország, Görögország, Olaszország.

Az állami hozzájárulás és támogatás formái rendkívül változatosak (és nehezen számszerűsíthetők).

Az állami szerepvállalás legklasszikusabb megoldása Luxemburgban érvényesül, ahol a 24 százalékos nyugdíjjárulékot egyenlő arányban – 8-8 százalékos mértékben – a munkavállalók, a munkáltatók és az állam fizeti. Hasonló megoldás érvényesül Görögországban, ahol az új rendszerű biztosításban az állam 10 százalékos járulékfizetéssel kapcsolódik a nyugellátások finanszírozásához a korábbi egyéni (6,67 százalék) és munkáltatói (13,33 szá-

zálék) járulék fenntartása mellett. Az *állami hozzájárulások* jellemző formái a minimális nyugdíjak, a szociális nyugdíjak és a kiegészítő (gondozási, megelőzési) pótlékok finanszírozása. Az *állami támogatás* tipikus formája a hiánypótlás, ami a tényleges és a járulékkal fedezett kiadások különbözeteként jelenik meg. A járulékkal fedezett hányad Németországban mintegy 80, Ausztriában 84, Svédországban pedig közel 70 százalék volt 1999-ben. Annak illusztrálására, hogy az állami alapnyugdíjak finanszírozása hogyan változik, megemlítjük, hogy Finnországban az állami alapnyugdíjnak csak 45 százalékát finanszírozza az állami költségvetés, a többit járulékokból fedezik. Sajátos megoldást alkalmaznak Franciaországban, ahol az állam következetesen törekszik arra, hogy a társadalombiztosításban közvetlenül ne kelljen szerepet vállalnia. A bérjárulékokkal nem fedezett kiadásokból származó hiányt egy speciális elvonási csatorna, a szolidaritási járulék bevezetésével ellensúlyozzák, amit minden jövedelemre kivetnek, ideértve a tőkejövedelmeket is. Az említett hozzáállás mellett is finanszírozza a francia állam a foglalkoztatáspolitikai céllal csökkentett járulékokból adódó kieséseket.

A legjellemzőbb nyugdíjkorhatár a 65 év. Ennél magasabb Dániában (67), alacsonyabb Franciaországban (60). A női korhatár néhány országban (Ausztria, Belgium, Egyesült Királyság, Görögország) alacsonyabb, mint a férfiaké (jellemzően 60 év), de ezekben az országokban is a férfi korhatár szintjére emelik – fokozatosan – a női nyugdíjkorhatárt.

Az országok többségében a korhatár rugalmas, a meghatározott korhatár előtt (általában 3-5 évvel korábban) is nyugdíjba lehet vonulni különböző feltételekkel (nem, egészségi állapot, biztosításban töltött idő). Fix korhatár Franciaországban, Írországban, Hollandiában és Nagy-Britanniában érvényesül. Franciaországban, ahol a nyolcvanas években foglalkoztatáspolitikai céllal csökkentették a nyugdíjkorhatárt a jelenlegi alacsony szintre, a későbbi nyugdíjba vonulást úgy kívánják elérni, hogy a teljes nyugdíjhoz szükséges biztosítási időt növelik fokozatosan 150 negyedévről 160 negyedévre (37,5 évről 40-re.)

A nyugdíjra jogosító idő szerepe országonként nagymértékű eltérést mutat. Van, ahol a jogosító idő hossza nem feltétel, illetve minimális követelmény érvényesül. A biztosítási alapú nyugdíjrendszerek esetében a legjellemzőbb a 10-15 éves biztosítási idő megkövetelése, az adott országban való tartózkodástól függő nyugdíjak esetében pedig a 3-5 éves tartózkodás. Ott, ahol a nyugdíjra jogosító időre vonatkozó követelmény alacsony, általában kiemelt jelentősége van a teljes nyugdíjra jogosító feltételnek, ami jellemzően 40-45 év (biztosítási vagy tartózkodási idő).

A nyugdíjformulában mutatkozó eltérések elsősorban a rendszerek jelle-

1. táblázat

A nyugdíjkorhatár az Európai Unió országaiban

Ország	Törvényes nyugdíjkorhatár		
	férfiak	nők	
		tényleges	előírányzott
Belgium	65	61	65
Dánia	67	67	
Németország	65	65	
Görögország	65	60	65
Spanyolország	65	65	
Franciaország	60	60	
Írország	65	65	
Olaszország	65	65	
Luxemburg	65	65	
Hollandia	65	65	
Ausztria	65	60	65
Portugália	65	65	
Finnország	65	65	
Svédország	65	65	
Nagy-Britannia	65	60	65

Forrás: Social protections in the Member States of the European Union. Situation on 1 January 1999 and evolution. European Commission.

gétől függenek. Az alapnyugdíjat alkalmazó rendszerek körében a jövedelemtől függő nyugdíjrész jelenleg már általános, és ez utóbbinak a mértéke csökkentheti az alapnyugdíjat. A kizárólag a jövedelemtől függő rendszerek esetében különbség van a nyugdíj-megállapítás alapjául szolgáló jövedelem átlagának meghatározásához figyelembe veendő évek számában és abban, hogy „alulról” vagy „felülről” építik-e fel a nyugdíjat. Az előbbi esetben az előírt jogosultsági idő megléte esetén a biztosítási idő meghatározott százalékkal növeli a nyugdíjat. A szolgálati idő és a nyugdíj összege közötti kapcsolatot kifejező skálák egy része lineáris (például Portugália), más része degresszív (például Ausztria). A felülről számolt rendszerekben a különböző szabályok szerint meghatározott teljes nyugdíjból vannak le a teljes nyugdíjhoz szükséges jogosultsági idő hiányának megfelelő részt (például a teljes nyugdíj 40 év biztosítási vagy helyben lakási idő után jár, és ebből annyiszor 1/40-ed részt vannak le, ahány év hiányzik a 40-ből).

Országoként nagyon különböző, hogy hány év átlagkeresetét veszik figyelembe a nyugdíj megállapításához. Ezen időtartam legrövidebb Görögországban (öt év), leghosszabb pedig Németországban (a biztosítás teljes ideje, pontrendszer keretében számolva). Nem mondhatjuk jellemzőnek, de több országban tízéves beszámítási időszakot rögzítettek. Ezt tekinthette példának Finnország, ahol a munkahelyi nyugdíjrendszerben a korábbi négy évről fokozatosan emelik tízre a beszámítási időszak hosszát.

A nem biztosítás alapú nyugdíjrendszerek vagy nyugdíjelemek esetében fix összegű (alapnyugdíj), illetve abból származtatott nyugdíjakat alkalmaznak, így a nyugdíjminimum és a nyugdíjmaximum közvetlen szabályozása felesleges. A biztosításalapú rendszerekben a minimum és a maximum szabályozása általános, ami fix összegben vagy a járulékalap százalékában történik. Németországban nincs minimum- és maximumszabály, de a járulékalap maximalizálása közvetett módon korlátoz.

A már folyósított nyugellátásokat minden országban általában vagy a bérek, vagy a fogyasztási árak alakulásához kötve emelik, s az emelés mértékét vagy automatikusan, vagy külön döntés alapján állapítják meg. E megoldások árnyaltabb formája jelenik meg Belgiumban, ahol az életszínvonal és Olaszországban, ahol a megélhetési költségek alakulásához kötik az emelést. Finnországban az állami nyugdíjakat a fogyasztói árak növekedésével emelik, a munkahelyi nyugdíjak esetében pedig az ár- és bérnövekedés átlagával számított vegyes indexálást alkalmaznak. Ezen általános elvű emelések mellett időnként mérlegelt emeléseket hajtanak végre a nyugdíjasok helyzetére és a gazdasági lehetőségekre való tekintettel.

A rokkantsági nyugdíj – értelemszerűen – a munkaképesség teljes vagy részleges elvesztésén alapul. Az Egyesült Királyságot és Írországot kivéve a munkaképesség, a jövedelemszerző képesség nagymértékű elvesztése szerepel rokkantsági kritériumként. A *biztosításalapú* nyugdíjrendszereket alkalmazó országokban általános a *jövedelemszerző képesség* elvesztése oldaláról történő közelítés. A leggyakoribb meghatározás szerint az tekinthető rokkantnak, aki nem képes annak a jövedelemnek az egyharmadát megkeresni, amelyet az érintettel azonos kategóriába tartozó dolgozók keresnek. A *nem biztosítás alapú* nyugdíjrendszereket (illetve ezek módosult formáját, az alapnyugdíj-konstrukciót) alkalmazó országokban általában a *munkaképesség-csökkenés* oldaláról közelítik a rokkantságot. Kivétel a biztosításalapú nyugdíjrendszert működtető Spanyolország és Luxemburg, ahol a munkaképesség-csökkenést veszik figyelembe a rokkantsági nyugdíj megállapításakor.

A rokkantsági fokozatokat illetően az EU-n belül nincs egységes gyakorlat,

a legváltozatosabb megoldásokat alkalmazzák. Így például több országban van három fokozat, de ezek tartalma is eltérő [például: egy fokozat a részleges rokkantságra (ami általában legalább kétharmados jövedelemvesztést jelent) és két fokozat a teljesen rokkantakra: önmagát ellátni képes, illetve nem képes egyének]. Görögországban és Dániában a három fokozat a jövedelem-szerző képesség, illetve a munkavégző képesség eltérő mértéke alapján különül el (Görögországban megmaradt képesség: 1/5, 1/3, 1/2, Dániában elvesztett képesség: 50-67, 67-99, 100 százalék). Svédországban négy (elvesztett képesség: 100, 75, 50, 25), Hollandiában pedig 7 fokozatot alkalmaznak.

A rokkantság esetén az ellátásra való jogosultsághoz megkövetelt biztosítási vagy helyben lakási idő értelemszerűen rövidebb, mint az öregségi nyugdíj esetében. A rokkantsági ellátáshoz szükséges jogosító idő általában nem több öt évnél. Ennél hosszabb Spanyolországban és Görögországban lehet, ahol kortól (illetve kortól is) függő a rokkantsági ellátáshoz szükséges jogosító idő.

Az öregségi nyugdíjhoz viszonyított alacsonyabb időkövetelmény azonban a biztosításalapú rendszerekben egy pótlólagos követelménnyel egészül ki, miszerint a megrokkánás előtt egy adott időintervallumon belül meghatározott biztosítási idővel kell rendelkezni. Például Olaszországban a megrokkánás előtti öt évben legalább három évet biztosításban kell tölteni. Németországban, ahol a jogosító idő megegyezik öregség és rokkantság esetén, ugyanez a megoldás érvényesül. Franciaországban a megrokkánás előtt 12 hónapon át biztosítottaknak kell lenni.

Általános elvként érvényesül, hogy üzemi balesetből és foglalkozási betegségéből származó rokkantság esetén nincs jogosító időre vonatkozó követelmény.

A rokkantsági nyugellátások összegének meghatározására alapvető befolyást gyakorol az öregségi nyugdíjformula, természetesen a rokkantság sajátosságainak figyelembevételével. Portugáliában például, ahol egy rokkantsági fokozat van, a rokkantnyugdíj megállapításának módja azonos az öregségivel. Ott, ahol több fokozat van, az ellátások a rokkantság foka szerint differenciálódnak. Azokban az országokban, ahol a teljes rokkantak között különbséget tesznek az érintett magáról való gondoskodása szerint, az a jellemző, hogy gondozási pótlékot fizetnek. Több országban alkalmazott megoldás, hogy az idősebb rokkantak előnyüdjében részesülnek.

A rokkantak ellátása mellett rehabilitációjukról is gondoskodnak. Általánosnak tekinthető a gyógyászati, különösen a gyógyászati segédeszközök biztosítása. Az országok többségében lehetőség van a szakmai képzésre és át-képzésre. Ausztriában és Finnországban a rehabilitációs folyamat megelőzi a

rokkantsági nyugdíjazást. Luxemburgban pedig 50 éves korig részt kell venni a rehabilitációban, ellenkező esetben felfüggesztik a nyugdíj folyósítását.

A baleseti kockázat kezelése általában eltér a rokkantságitól. E tekintetben Hollandia és Görögország a kivétel, ahol nincs külön szabályozás. A munkavégzés céljából történő utazás során elszenvedett baleset jellemzően munkahelyi balesetnek számít. Három országban tér el ettől a gyakorlat: Dániában, Nagy-Britanniában és Olaszországban, ahol az utazás során elszenvedett baleset nem, vagy csak speciális esetekben számít üzemi balesetnek. A foglalkozási betegségek meghatározása mindenütt tételesen történik.

Az ellátás megállapításának alapja jellemzően az előző vagy a balesetet megelőző egy év keresete, ami azokban az országokban, ahol biztosítási plafon működik, az általános szabályoknak megfelelően korlátozott.

Az ellátás mértékét függővé teszik a rokkantság mértékétől. Teljes rokkantság esetén a baleseti rokkantsági nyugdíj Svédországban a teljes keresetkielésnek felel meg, a többi országban ennél kisebb. A konkrét mértékeket általában vagy a nyugdíjformula alapján, vagy meghatározott százalékos mértékben állapítják meg.

Az EU-országokban működő *magánnyugdíjrendszerek* hosszú idő alatt, eltérő gazdasági, társadalmi körülmények között alakultak ki, aminek hatására rendkívül változatos formákat öltöttek, és az egyes országokban eltérő módon és mértékben egészítik ki az állami nyugdíjakat. Becslések szerint a nyugdíjak mintegy 85-90 százalékát az állami nyugdíjrendszerek, míg 10-15 százalékát a magánnyugdíjrendszerek adják. A magánrendszerek két nagy csoportra oszlanak: a munkahelyi, szakmai rendszerekre és az egyéni megállapodásokon alapuló rendszerekre.

A munkahelyi, szakmai nyugdíjrendszerekben való részvétel önkéntes és kötelező formái egyaránt léteznek. A kötelezésnek is eltérő formái vannak. Így például Franciaországban az országos szakmai kiegészítő nyugdíjrendszerben való részvételt közvetlenül törvény írja elő. Finnországban az állam kötelezi a munkaadókat a vállalati nyugdíjrendszer létrehozására, a munkavállalókat pedig a belépésre. (Emellett mindkét országban vannak önkéntes rendszerek is.) Nagy-Britanniában az állami kiegészítő (jövedelemfüggő) rendszerben akkor kötelező a részvétel, ha a munkavállaló nem tagja egy, az állami nyugdíjrendszerből való kilépésre jogosító magánnyugdíjrendszernek. (Nagy-Britanniában 1975-től bevezették az állami nyugdíjrendszer jövedelemfüggő elemét, és később az állami szerepvállalás csökkentésére irányuló törekvések keretében először a szakmai nyugdíjrendszerekbe, majd az egyéni megállapodásokon alapuló rendszerekbe „engedték ki” a biztosítottakat.)

2. táblázat

A munkahelyi (szakmai) nyugdíjrendszerekben résztvevők aránya a dolgozó népességhez viszonyítva a kilencvenes évek végén

Ország	Részarány, százalékban	Ország	Részarány, százalékban
Ausztria	11	Olaszország	50
Belgium	31	Luxemburg	30
Dánia	80	Hollandia	91
Finnország	80	Portugália	15
Franciaország	80	Spanyolország	15
Németország	50	Svédország	90
Görögország	5	Nagy-Britannia	46
Írország	50		

Forrás: Study on pension schemes of the member states of the European Union. Internal Market Directorate-General.

Dániában és Svédországban a munkahelyi kiegészítő rendszerek a kollektív szerződések alapján kötelezők, Belgiumban és Hollandiában részben kötelezők. Belgiumban akkor kötelező a részvétel, ha a vállalati nyugdíjrendszert kollektív szerződéssel hozták létre, vagy az olyan munkavállalónak, aki a rendszer létrehozása után lép be a munkáltatóhoz. Hollandiában a szociális miniszter kötelezővé nyilváníthat egy ágazati rendszert, ha azt az ágazat szociális partnerei kezdeményezik. A vállalati nyugdíjrendszert fenntartó munkáltatók mentesítést kaphatnak a kötelező rendszerben való részvétel alól. A kiegészítő rendszerek teljes önkéntesség alapján Ausztriában, Németországban, Görögországban, Írországban, Luxemburgban, Olaszországban, Portugáliában és Spanyolországban működnek.

Négy olyan ország van, ahol a kötelező kiegészítő és az állami nyugdíjrendszer olyan szerves kapcsolatban vannak, hogy egymás működését is korlátozhatják. Dániában, Finnországban és Luxemburgban a kiegészítő nyugdíjrendszerekből származó ellátás korlátozhatja az állami rendszerből származó juttatást. Nagy-Britanniában pedig – ahogy az előzőekben említettük – az állami kiegészítő, jövedelemfüggő rendszerből (SERPS) kiléphetnek azok, akik valamely „elismert” magánnyugdíjrendszer tagjai, illetve tagjaivá lesznek.

A kiegészítő rendszerek általában tőkével fedezett finanszírozási elven működnek (várományfedezeti rendszer vagy befizetésmeghatározott rendszer keretei között.) A kötelező rendszereknél azonban a felosztó-kirovó fi-

nanszírozás is előfordul. Franciaországban az országos kiegészítő nyugdíjrendszert felosztó-kirovó elven finanszírozzák. Finnországban a kötelező vállalati rendszerben gazdasági ágazattól függően lehet tőkésítési alapú vagy felosztó-kirovó finanszírozás. Angliában is működnek vállalati rendszerek felosztó-kirovó elven. Azokban az országokban, ahol a közszolgálati alkalmazottak számára kiegészítő nyugdíjrendszert működtetnek, általános a felosztó-kirovó elv alkalmazása. Egyes vállalati nyugdíjrendszereknél az e célra elkülönített tartalékokból is finanszírozhatnak. Korlátozzák azonban a vállalati nyugellátások rezsiköltségek terhére történő folyósítását.

A járulék- és tagdíjfizetésre nincsenek általános szabályok. Ez alól három ország kivétel: Dánia, Finnország és Franciaország. Ezekben az országokban a kötelező kiegészítő rendszereknél törvényben szabályozzák a járulék mértékét.

A munkáltatói nyugdíjrendszerek között az ellátással és a befizetéssel meghatározott rendszerek egyaránt előfordulnak. Az országok többségében az ellátással meghatározott rendszerek, Belgiumban és Dániában általában, Olaszországban pedig az új rendszerek esetében a befizetéssel meghatározott rendszerek a jellemzők. Ausztriában pedig mindkét rendszer gyakori.

A szolgáltatásokat általában nyugdíjpénztárak és életbiztosító-társaságok nyújtják. Emellett – főként a régebbi vállalati rendszereknél még – a vállalati pénztáraknak, a bankoknak és befektetőtársaságoknak is szerepük van a szakmai nyugdíjrendszerek kezelésében.

A felügyeleti és szabályozó funkciókat ellátó szervek rendkívül változatosak: pénzügyminisztérium, gazdasági minisztérium, szociális és egészségügyi minisztérium, fejlesztési minisztérium. Jellemző intézmény a biztosításfelügyelet. Az országok többségében a szabályozás és felügyelet egy intézmény (általában minisztérium) ügykörébe tartozik. Azokban az országokban, ahol sokszínű a szakmai nyugdíjrendszer, ott a szabályozásnál és felügyeletnél is jelentkezik a változatosság. Így például Franciaországban az életbiztosító-társaságok szabályozóhatósága a pénzügyminisztérium, felügyelőhatóságuk a biztosításfelügyeleti bizottság. A kölcsönösségi biztosítási törvény hatálya alá tartozó önszegélyező egyesületek és kölcsönösségi társaságok szabályozása a társadalombiztosítási miniszter hatóköre, felügyelőszervezetük pedig a kölcsönösségi társaságok és önszegélyező intézmények felügyelőbizottsága. A kiegészítő nyugdíjrendszereket a társadalombiztosítási miniszter szabályozza, felügyeletüket pedig a szociális ügyek felügyeletének számvevőszéki irodája látja el.

2.

AZ EURÓPAI UNIÓN BELÜL MOZGÓ MUNKAVÁLLALÓK SZOCIÁLIS BIZTONSÁGI RENDSZERE

Az EU (pontosabban jogelődjeinek) megalapítása előtt, az előkészítés során minden, a közösséget érintő témakörrel, így a szociálpolitikáról és ezen belül a szociális biztonsági rendszerekről is sokoldalú viták folytak, amelyek ráadásul nem is zárultak le, annak ellenére, hogy a témában megállapodásokra kellett jutni. *Az egyik nézet szerint nincs szükség a szociális rendszerek jogi szabályozással történő harmonizálására, egységesítésére: egyrészt* azért, mert a meglévő különbségek nem akadályai a gazdasági együttműködésnek, a közös piacnak, *másrészt* a gazdasági viszonyok fejlődése, a fejlettségi szintek kiegyenlítődése, az együttműködés kialakítja azokat a feltételeket, amelyek mellett fokozatosan megvalósulhat az egységesítés, *harmadrészt* – nyomós okok híján – tartózkodni kell az állami beavatkozásoktól.

A másik nézet szerint az egységes jogi szabályozásnak a szociálpolitikára is ki kell terjednie, mert az arra fordított összegek eltérései torzíthatják a gazdasági versenyt, a gazdasági együttműködést, az egységes szabályozás pedig erősíti a kohéziót, jobban szolgálja a munkaerő szabad áramlását. Erős volt az a nézet, hogy a tőke és a munkaerő szabad mozgása mellett előnyt élveznek azok az országok, ahol alacsony, és hátrányt szenvednek azok, ahol magas a járulék.

A viták ugyan máig sem zárultak le, de az együttműködéshez döntésekre volt szükség. Annak idején a Közös Piac létrehozásáról döntést hozók végeredményben úgy ítélték meg, hogy a szociálpolitika, a szociális védelmi rendszerek harmonizációja, egységesítése nem elengedhetetlen feltétele a Közösség megalapításának.

Miközben a viták folytak, az egységesítés akadályai egyre erősebbek lettek az új országok csatlakozása következtében, egyrészt azért, mert a közösségen belüli társadalmi, gazdasági különbségek sokdimenzióssá váltak, másrészt pedig – az előbbivel is összefüggésben – a szociálpolitikák és ezen belül a társadalmi biztonsági rendszerek eltérései is nagyobbak lettek.

Szakmatechnikai szempontból a szociális biztonsági rendszerek egységesítése kezdetben lényegesen egyszerűbb lett volna, mert a hat alapító ország társadalmi biztonsági rendszere egyaránt a bismarcki elveken nyugodott. (Bár Hollandia a kezdeti viták alatt készítette elő az alapnyugdíj bevezetését.)

Az eltérések általában ugyan nem akadályozták a közösségen belüli gazdasági együttműködést, de a közösségen belül mozgó munkaerő szociális biztonságának kérdéseit rendezni kellett, tekintettel arra, hogy az Európai

Gazdasági Közösség egyik alapvető szabálya a munkavállalók szabad mozgása volt. Más közelítésben úgy fogalmazhatunk, hogy az alapjogok egyikét jelentő szabad munkaerőmozgást kell segítenie a szociális biztonságra vonatkozó közösségi szabályoknak. Ezen szabályok megalkotását az Európai Gazdasági Közösség alapító szerződése írta elő, a Tanács feladatává téve azt:

„51. cikkely

A tanács – a Bizottság javaslatára – egyhangú döntéssel hozza meg a dolgozók szabad mozgását szolgáló társadalmi biztonsági intézkedéseket, ezért olyan rendszert vezet be, amely a bevándorló dolgozóknak és igényjogosult hozzátartozóinak a következőket biztosítja:

a) a különböző államokon belüli előírás szerint figyelembe vett minden olyan idő összeadását, amely az igényjogosultság megszerzése és megtartása, valamint a teljesítmények beszámítása szempontjából fontos és

b) a pénzbeli juttatások kifizetését a tagállam területén lakó személyeknek.”

Az alapszerződésnek ezen cikkelye a közösségi szociálpolitika alapja. Erre építve hozta meg a Tanács (a Miniszterek Tanácsa a Közösség jogalkotó szerve) a 3. és 4. sz. rendeletet, amelyek a közösségen belül mozgó munkavállalók szociális biztonsági kérdéseit szabályozták. E rendeletek alkalmazásának tapasztalatai, valamint a közösség bíróságának (továbbiakban: Bíróság) ítéletei, a Bíróság esetjoga alakították a szociális biztonságra vonatkozó szabályokat, amelyeknél az 1959. január 1-jétől hatályos 3. és 4. sz. rendeleteket az 1408/71 (EGK) és az 574/72 (EGK) számú rendeletek váltották fel, beépítve a korábbi tapasztalatok és a bírósági esetjog eredményeit.

A szociális biztonsági szabályozás tekintetében az alapszerződés mellett többször hivatkoznak az alapszerződés 235. cikkelyére, amely olyan esetekben segíti az EU-jogalkotást, amikor konkrét hivatkozási alap nincs:

„235. cikkely

Ha a közösség akciója szükségesnek látszik ahhoz, hogy a közös piac működése körében a Közösség valamelyik célját megvalósítsa, és a szerződés nem írta elő a szükséges cselekvési jogosítóanyagokat, akkor a Tanács – a Bizottság javaslatára és az Európai Parlament meghallgatása után – egyhangú határozattal hozza meg a megfelelő rendelkezéseket.”

Ehhez a cikkelyhez kellett fordulni például akkor, amikor a már említett 1408-as rendelet hatályát kiterjesztették az egyéni vállalkozókra. Az EU-ban a szociális biztonsági rendszerekre vonatkozó jogi szabályozás alapvetően tér el az általános szabályozástól.

A közösségi rendeletek (amelyek a mi fogalmaink szerint a törvényeknek felelnek meg) általában egységes előírásokat fogalmaznak meg, a közösségi

– a Közösség területén belül mozgó munkavállalók egyidejűleg csak egyetlen tagállam szociális biztonsági rendszerének tagjai lehetnek az átfedésekből fakadó bonyodalmak elkerülése érdekében. Mint az általános szabály alóli kivételeket, korlátozni kell az olyan eseteket, amikor valaki egyidejűleg két tagállam jogszabályainak hatálya alá tartozik;

– az egyenlő elbánás elvének minél hatékonyabb érvényesülése érdekében általános szabályként azt célszerű alapul venni, hogy annak a tagországnak a szabályait alkalmazzák, ahol az érintett a munkáját végzi;

– az összehangolásnak ki kell terjednie azokra az ellátásokra is, amelyek a szociális biztonsági rendszerbe és a szociális segélybe is beletartozhatnak;

– azokban a rendszerekben, ahol az ellátás feltétele az állandó lakóhely, a juttatás eléréséhez szükséges időbe a más tagállamokban töltött lakóidőket is be kell számítani;

– a nyugdíjigénylők és a nyugdíjra jogosultak, valamint családtagjaik sajátos helyzete szükségessé teszi olyan rendelkezések meghozatalát, amelyek a betegbiztosítást az ő helyzetükhöz igazítják;

– a rokkantsági juttatásokat illetően az összehangolási rendszernek figyelembe kell venni azon sajátosságokat, miszerint vannak a biztosítási jogviszonytól függő és attól független ellátások;

– a tagállamokban kialakított rendszerek közötti eltérések szükségessé teszik a rokkantsági fok súlyosbodásának esetére alkalmazandó koordinációs szabályok megalkotását;

– időszerű annak a rendszernek a kidolgozása, amely szabályozza az öregkori juttatásokra és a hátramaradottak juttatásaira jogosulttá válást olyan munkavállalók vagy egyéni vállalkozók esetében, akik egy vagy több tagállam jogszabályainak hatálya alá tartoznak;

– szükség merült fel a halmozódási és az arányossági elv szerint kiszámított nyugdíjösszeg meghatározására és közösségi törvény általi garانتálására olyan esetekben, amikor a tagállami jogszabályok ennél kevésbé előnyösek, ideértve a csökkentést, a felfüggesztést és a megvonást is;

– az EU-n belül mozgó munkavállalóknak és hátramaradottaiknak a csökkentésről, a felfüggesztésről vagy a visszavonásról rendelkező tagállami jogszabályok túlzottan szigorú alkalmazásával szembeni védelme érdekében szükségessé vált a közösségi előírások követését elrendelő szigorú szabályok megalkotása;

– a juttatások folyósításakor előforduló jogosulatlan kettős ellátás elkerülése érdekében szükség merült fel elsőbbségi jogszabályok meghozatalára olyan esetekre, amelyekben átfedés mutatkozik az illetékes tagállam és a lakóhely szerinti tagállam által folyósított juttatások között;

– mivel a tagállamok szabályai eltérnek egymástól, és természetüknél fogva sajátosak, ezért szükség merült fel a nyugdíjasok eltartott gyermekeinek és az árváknak folyósított juttatások tagállami rendszereinek összehangolását szolgáló külön szabályok meghozatalára;

– szükséges a tagállamok kormányzatának egy-egy képviselőjéből álló intézőbizottság felállítása, amelynek feladata különösképpen a rendelet előírásai következtében felmerülő ügyintézési jellegű és értelmezésbeli kérdések tisztázása;

– tanácsadó bizottság létrehozása kívánatos, amelynek keretében a munkavállalók és a munkaadók képviselői megvizsgálják az intézőbizottság elé kerülő kérdéseket;

– a koordinációs szabályok alkalmazhatóságának megkönnyítésére szükség merült fel a tagállami jogszabályok egyedi jellegzetességeit átfogó előírások megalkotására.

A felsorolt elvek, célok és feladatok összefoglalása azt a bonyolult problémakört is tükrözi, amelyet a rendelet keretében kezelni kell. A leírtak azt is segítik megérteni, hogy a tagországok szakemberei miért hangsúlyozzák a rendelet alkalmazásának nehézségeit.

A rendelet értelmezését segítő szervezet – amit irányító vagy adminisztratív bizottságnak hívnak – állásfoglalásai nagyon fontosak, határozatai kötelező érvényűek, de ezzel kapcsolatosan hangsúlyozni kell, hogy a rendelet megmásíthatatlan értelmezésére csak a Bíróság jogosult. Ennek következtében a rendelet alkalmazásában az intézőbizottság határozatain kívül alapvető szerepe van a Bíróság ítéleteinek, esetjogának, ahogy arra már korábban utaltunk.

Az 1408-as rendelet hét rész keretében rögzíti az alkalmazandó szabályokat:

– az első rész: az általános előírások, amely a fogalommeghatározásokat, a rendelet hatályát, az alapelveket és az ezekhez kapcsolódó általános szabályokat tartalmazza;

– a második rész az alkalmazandó jogszabályokkal foglalkozik, rögzítve az általános elvet és az attól való eltéréseket;

– a harmadik rész tartalmazza az egyes juttatási formákra vonatkozó külön előírásokat;

– a negyedik rész az intézőbizottságra,

– az ötödik pedig a tanácsadó bizottságra vonatkozó szabályokat rögzíti;

– a hatodik, vegyes rendelkezéseket tartalmazó rész a rendelet alkalmazásához szükséges együttműködés fontosabb szabályait foglalja magában;

– a hetedik részben jelennek meg az átmeneti és záró rendelkezések, amelyek döntően a rendelet megjelenése (módosítása) előtti időszakok eseményeinek kezelésére vonatkoznak.

Témánk jellegéből adódóan a nyugdíjakra vonatkozó szabályokra koncentrálnunk, a többi szabályt döntően csak ebből a szempontból érintjük. A koordinációs szabályrendszer alapelvei abból fakadnak, hogy a nemzeti jogszabályok alkalmazási módját kell meghatározni. Közülük kiemelkedik az egyenlő elbánás elve, amiből kis túlzással a többi is levezethető. Nem véletlenül említi ezt több szerző is a szociális biztonsági rendszerek sarokkövének, egyértelműen következik az alapszerződés szövegéből, miszerint tilos a nemzeti hovatartozáson alapuló mindenféle megkülönböztetés. Az egyenlő elbánás elve szerint azok a személyek, akik valamely tagállam területén élnek, ugyanazokkal a jogokkal rendelkeznek, mint az adott állam polgárai (1408/71. EGK-rendelet I. rész 3. cikkely).

A szerzett jogok védelmének kiemelt fontossága van, amit kétféle formában nevesítenek: egyrészt az ellátásokhoz szükséges megszerzés, másrészt a szerzett ellátások megtartása érdekében. Ha valamely ellátásnál a jogosultsághoz előírt megszerző idő szükséges, akkor a tagállamokban szerzett idők összeadhatók (ha az szükséges), és a pénzbeli kifizetéseket – kivételektől eltekintve – lakóhelytől függetlenül teljesítik, vagyis az ellátások exportálhatók. Ezt az alapvető jogot is az alapszerződésben fogalmazták meg, amit az 1408-as rendelet több helyütt tartalmaz a specialitásokra való tekintettel (I. rész 9., 10., 18. stb. cikkelyek).

A szóban forgó jogszabályok nemcsak a hátrányos megkülönböztetést tiltják, hanem az indokolatlan előnyszerzést is, ezért mint alapelv külön kiemelésre kerül „a juttatások találkozásának tilalma”, nevezetesen az, hogy azonos jellegű ellátások, azonos feltételek esetén csak egy országtól járnak, illetve e jogos korlátozásokat akkor is érvényesíteni kell, ha a korlátozásra jogot adó körülmény egy másik országban következik be (I. rész 12. cikkely).

Az előzőekben említett elvek érvényesülését szolgálja az az előírás is, hogy a tagállamok polgáira egyidejűleg csupán egyetlen ország jogszabályai vonatkoznak (II. rész 13. cikkely).

Az 1408-as rendelet személyi hatálya azokra a munkavállalókra és egyéni vállalkozókra, valamint ezek hozzátartozóira terjed ki, akikre egy vagy több tagállam jogszabályai érvényesek vagy érvényesek voltak, és valamely tagállam állampolgárai, vagy hontalanként, illetve menekültként valamely tagállam területén laknak. Azokra a hátramaradottakra is kiterjed az 1408-as rendelet, akiknek a megszerzői nem voltak valamely tagállam polgárai, de ők ma-

guk valamely tagállam polgárai. A rendelet külön említést tesz arról, hogy érvényes a köztisztviselőkre és a velük egy kategóriába tartozó személyekre, mert a köztisztviselők korábban (1997 júniusa előtt) nem tartoztak a rendelet hatálya alá (I. rész 2. cikkely).

Önmagában a személyi hatályra vonatkozó előírás nem pontos, mert a rendelet nem a munkajog, hanem a szociális biztonságra vonatkozó jog szerint határozza meg a személyi hatályt. A pontos értelmezés szerint az 1408-as rendelet azokra a személyekre vonatkozik, akik valamely tagállam szociális biztonsági rendszerébe tartoznak. [Ez a fogalom meghatározásokat tartalmazó I. rész 1. cikkely *a)–i)* pontjából „derül ki”.] Ezt a megközelítést azért kellett alkalmazni, mert a tagországok egy részében a szociális biztonsági rendszerek vagy azok egy része nem a biztosítási elv alapján szerveződött, illetve működik. (Ezért használjuk mi is ezt a kifejezést, nem pedig a társadalombiztosítást.)

Az 1408-as rendelet tárgyi hatálya azokra a szociális biztonságra vonatkozó jogszabályokra érvényes, amelyek az *alapvető szociális biztonságot* szolgáló ellátásokat szabályozzák:

- betegségi és anyasági juttatások,
- rokkantsági juttatások, beleértve azokat a juttatásokat, amelyek célja a munkaképesség fenntartása vagy fokozása,
- öregségi juttatások,
- hátramaradottak juttatásai,
- munkahelyi balesetekkel és foglalkozási betegségekkel kapcsolatos juttatások,
- halálozási segély,
- munkanélküli-juttatások,
- családi juttatások.

3.

A NYUGDÍJAKRA VONATKOZÓ SPECIÁLIS SZABÁLYOK

Az előző pontban leírtak alapvetően meghatározzák a nyugdíjakra vonatkozó szabályokat is, tekintettel arra, hogy a nyugellátások is az 1408-as rendelet hatálya alá tartoznak. Azt azonban már a nyugdíjtéma tárgyalása előtt meg kell jegyezni, hogy a kialakult gyakorlat szerint a koordináció csak a kötelező, az állam által törvényi előírásokkal szabályozott nyugdíjrendszerekre terjed ki. A kiegészítő jellegű szakmai nyugdíjrendszerek, valamint az egyéni

(önkéntes) nyugdíjbiztosítások nem tartoznak az 1408-as rendelet hatálya alá. E területen a hatály bővülése irányába hat, hogy a francia országos kiegészítő rendszer is a koordináció körébe került.

A nyugdíj jog megszerzését azon tagországok törvényei határozzák meg, amelyek a Közösségen belül mozgó személyekre vonatkoznak aktív életkoruk során. Ahogy az előzőkben már láttuk, az EU-n belül mozgó munkavállalóra egyidejűleg általában csak egy ország szociális biztonsági jogszabályai alkalmazhatók, így általában a biztosítás is csak egy országban állhat fenn. Ez az ország jellemző módon az, ahol az adott személyt foglalkoztatják, vagy ahol egyéni vállalkozó, akkor is, ha másik tagállam területén lakik.

A kiküldetés alapján munkát végzők a küldő munkáltató székhelye szerinti ország jogszabályának hatálya alá tartoznak. Azok a személyek, akiket szokásosan két vagy több ország területén foglalkoztatnak, a munkavégzés körülményeitől függően tartoznak a foglalkoztató székhelye, telephelye vagy a foglalkoztatott lakóhelye szerinti ország biztonsági rendszerébe. (A tengerészekre külön szabályok érvényesek.) Egyéni vállalkozók esetében a lakóhely a meghatározó, ha az érintett ott is folytatja vállalkozási tevékenységét. Ennek hiányában ott biztosított, ahol fő tevékenységét folytatja. Azok a vállalkozók, akik egy másik tagállamban foglalkoztatottként végeznek munkát, a rendeletben, illetve annak mellékletében fel nem sorolt esetekben ott biztosítottak, ahol foglalkoztatják őket. A rendelet mellékletében meghatározott esetek a tagországok többségét érintik, így az országok száma alapján való közelítésben az említett kettős minőségben történő foglalkoztatás általános szabálya inkább az, hogy az érintettek egyidejűleg két tagállam jogszabályai vonatkoznak. A kivétel csak Hollandiát és Nagy-Britanniát nem érinti, Németország, Franciaország, Luxemburg és Görögország pedig csak részben érintett.

A nyugdíjjogosultság megszerzését is a nemzeti jogszabályok határozzák meg, így az egyes országokban akkor válik jogosulttá az érintett, amikor az adott országban előírt feltételeket teljesíti.

Az öregségi nyugdíjhoz szükséges korhatár eltérő lehet az egyes országokban. Ez elsősorban a nőknél fordul elő, de a rugalmas korhatár következtében a férfiakat és a nőket egyaránt érintheti. A jogosultság másik feltétele, a jogosultsági idő (a biztosításban töltött vagy a tartózkodási idő) is eltér a tagállamokban. A feltételeket országonként kell vizsgálni.

Ha valaki egy adott ország szabályai szerint jogosult a nyugellátásra, akkor azt igényelheti (és természetesen meg is kapja) függetlenül attól, hogy a többi országban megszerezte-e a jogosultságot. Az igénylőnek ahhoz is joga van, hogy meghatározza, mely időpontban kérje nyugdíjának folyósítását,

ha a jogosultsággal már rendelkezik. Így például azt is megteheti, hogy egyik országtól igényli a nyugdíjat, a másiktól pedig nem, ha a halasztást kedvezőbbnek ítéli.

Ugyanakkor kedvezőtlen hatások is érhetik az öregségi korhatárt elérőt. Például, ha „utoljára” olyan országban dolgozik, ahol alacsonyabb a korhatár, és az ottani törvények keretei között nyugdíjba vonulásra kényszerül. Ez esetben ugyanis csak a nevezett országtól kaphat nyugdíjat, a magasabb korhatárt alkalmazó országból származó nyugdíjra még várni kell.

A nyugdíj megállapításához szükséges jogosító idők – szükség esetén – attól függetlenül összeadhatók, hogy azokat melyik tagállamban szerezték. A jogosultsági idők meghatározását annak az országnak a szabályai szerint kell elbírálni (meghatározni), amelyik országban azokat szerezték.

Ha a különböző tagországokban szerzett jogosultsági időket össze kell számítani, akkor azok nem fedhetik egymást. Ezen általános szabály alól kivételt jelentenek azok az előzőekben említett esetek, amikor a munkát végző két ország szabályainak hatálya alá tartozott.

A rokkantsági nyugdíjra való jogosultság meghatározásához a legnagyobb problémát a rokkantsági kritériumok EU-n belüli eltérései okozzák, amelyekről a tanulmány első része vázlatos képet adott. A fő szabály itt is az, hogy a jogosultságot azon országok szabályai szerint kell elbírálni, ahol az érintett aktív korában nyugdíjra jogosító időket szerzett.

Azokban az országokban, ahol a rokkantsági kritériumok megegyeznek, egymás orvosi minősítését el kell fogadni. Ahol ez az egyezés nem áll fenn, ott a másik országban készült orvosi diagnózis felhasználása a döntést hozó ország megítélésétől függ. A rokkantságot elbírálhatják a másik országban készített diagnózisok vagy saját vizsgálatuk, illetve a kettő kombinációja alapján.

A már rokkantsági nyugdíjban részesülők orvosi vizsgálatát általában abban a tagországban végzik, ahol az ellátásban részesülő lakik. (Amennyiben azt egészségi állapota megengedi, az érintettet felszólíthatják, hogy vizsgálatra annak az országnak az illetékes szervezeténél jelenjék meg, ahonnan az ellátást kapja.)

A nyugdíjak kiszámításának alapelve: minden ország a nála szerzett jogosultsági idők alapján viselje a nyugdíjterheket. Az egyes országok egymással együttműködve, de önállóan számítják ki az általuk fizetendő nyugdíjakat. A számítás módja attól függ, hogy a nyugdíjba vonuló szerzett-e annyi jogosultsági időt, amelynek alapján az adott országban – a többi országban szerzett időtől függetlenül – nyugdíjra jogosult. Ha igen, akkor két számítást kell elvégezni:

1. meg kell határozni, hogy az adott ország szabályai szerint az ott szerzett jogosultsági idő alapján mekkora nyugdíj illetné meg az igénylőt;

2. meg kell határozni az időarányos nyugdíjat. Ez oly módon történik, hogy összeadják a különböző országokban szerzett jogosultsági időket és ennek alapján meghatározzák: mennyi lenne az igénylő nyugdíja az adott ország szabályai szerint, ha az összes jogosultsági időt ott szerezte volna. Ez egy elméleti nyugdíjösszeget ad, amelynek akkora hányada az időarányos nyugdíj, amekkora az adott országban eltöltött jogosultsági idő aránya az összes jogosultsági időben.

A kétféle számítás alapján kijövő összeget összevetik, és ha azok nem egyeznek (és a gyakorlatban ez jellemző), akkor a nagyobb összeget biztosítja nyugdíjként az adott ország. E számítási mód azt szolgálja, hogy a Közösségen belül mozgó jogosult ne kerüljön kedvezőtlenebb helyzetbe, mint azok, akik csak az adott tagországban szereztek jogosultságot. (A megoldás természetesen nem problémamentes, hiszen egy adott ország jogosultja nem bonthatja fel nyugdíját két vagy több összetevőre, így az ebből fakadó előnyökkel nem élhet.)

Abban az esetben, ha az igénylő az adott ország szabályai szerint nem rendelkezik elegendő jogosultsági idővel, akkor a tagországokban szerzett jogosultsági időket össze kell számítani. Ebben az esetben – értelemszerűen – csak az időarányos nyugdíjat kell kiszámítani, és az igénylő ezt az összeget kapja az adott ország illetékes (nyugdíj-) teherviselőjétől.

Az előzőekben ismertetett általános megoldás mellett a Bíróság vonatkozó döntése alapján még egy közelítést kell alkalmazni: ha azok között az országok között, ahol az érintett jogosultságot szerzett, a Közösség megalakulása vagy a csatlakozás előtt kétoldalú megállapodás volt érvényben (és azt nem mondták fel), akkor a kétoldalú egyezményben rögzített számítás eredményét kell elfogadni, ha az kedvezőbb, mint az ismertetett általános szabály szerinti összeg.

A rokkantsági nyugdíjak megállapításánál az öregségi nyugdíjakra vonatkozó szabályoktól eltérő szabályok is érvényesülnek, illetve érvényesülhetnek. Az EU tagországaiban két (*A* és *B*) típusú rokkantsági nyugdíj létezik. Az egyik (*A*) rendszerben az ellátás összege nem függ a jogosultsági időtől, a másikban (*B*) pedig függ.

Azon személyeknek az ellátását, akik csak a *B* rendszerekben vagy az *A* és *B* rendszerekben szereztek jogosultságot, az általános szabályok szerint kell meghatározni. Azok, akik kizárólag *A* típusú rendszerekben szereztek jogosultságot, attól az országtól és annak az országnak a szabályai szerint kapják

az ellátást, ahol a munkaképtelenség és ezt követően a rokkantság bekövetkezett. A megállapított nyugellátások a jogosultakat attól függetlenül megilletik, hogy mely ország polgárai. (A nyugdíjak exportálhatók. Ezt azért említjük, mert nem minden készpénzellátás esetében biztosított ez a lehetőség.)

A bonyolult eljárások és feltételek következtében az EU-n belül mozgó munkavállalók nyugdíjigényének elbírálása és a nyugdíj meghatározása általában hosszú időt vesz igénybe. Ennek ellensúlyozása érdekében az együttműködésre vonatkozó szabályok mellett a rendelet előírja, hogy az érintett kérésére a nyugdíjigény előtt a teljesített jogosító időket összegezni kell, illetve a várható elhúzóadás esetén előleget kell biztosítani.

A nyugdíjigények fogadásában és elbírálásában az érintett szervezetek együttműködnek. Ennek keretében:

- a tagállamok illetékes hatóságai tájékoztatják egymást a rendelet alkalmazása során hozott határozataikról, jogszabályaik módosításáról;
- a tagállamok hatóságai és kötelezettjei úgy támogatják egymást, mintha saját jogszabályaik alkalmazásáról lenne szó;
- nem utasítják vissza azokat az ügyiratokat, amelyeket egy másik tagállam hivatalos nyelven fogalmaztak;
- adatátadásra az átadó, adatfogadásra az átvevő ország adatvédelmi szabályai vonatkoznak;
- a személyi adatoknak a szociális biztonságtól eltérő célokra történő felhasználás csak az érintett személy beleegyezésével vagy a hazai jogszabályokban meghatározott biztosítékokkal összhangban történhet;
- bármely tagállam szerve az illetékes államhoz továbbítja a kérelmeket, megkereséseket. (Feldolgozó szerv: aki szervezi, koordinálja az igénylő jogosultságainak elbírálását és a nyugdíj meghatározását.)

A nyugdíjigényeket erre a célra kialakított formanyomtatványokon kell benyújtani. E formanyomtatványok a tagállamok hivatalos nyelvein készülnek, és minden helyükön azonos tartalmú információk szerepelnek.

Az igényeket a lakóhely szerinti kötelezettnél (teherviselőnél) kell előterjeszteni. Ha az igénylő nem tartozott ezen ország szabályai alá, akkor az igényt annak az országnak a teherviselőjéhez továbbítják, amelynek szociális biztonsági szabályai utoljára vonatkoztak az igénylőre. Ide kell benyújtani azoknak az igényeit is, akik nem tagállam területén laknak. Ha a rokkantsági nyugdíjat A típusú rendszerben szerzi a jogosult, akkor annak az országnak a megfelelő szerve az illetékes (feldolgozó) szerv, ahol a rokkantság bekövetkezett.

Az előzők alapján illetékes feldolgozó szerv gondoskodik arról, hogy az

igénylés minden érintett tagországba mielőbb eljusson a jogosultsági idők megállapítása és az igényelbírálás megkezdése érdekében.

Az illetékes kötelezett a határozatot vagy közvetlenül küldi meg az igénylőnek, vagy az illetékes állam összekötő szerve útján. A határozat másolatát megküldik azon állam összekötő szervének, amelynek területén az igénylő lakik.

Külön jogszabályok vonatkoznak azokra az esetekre, amelyekben a biztosítási esemény korábban következett be, mint ahogy arra a vonatkozó rendelet hatálya kiterjedt volna. Ezeknek a szabályoknak az említése nálunk különösen azért fontos, mert jelentős azoknak a személyeknek a száma, akik már nyugdíjjogosultak vagy a csatlakozásig azok lesznek, és önálló magyar nyugdíjra való jogot ugyan nem szereztek, de valamennyi magyar biztosítási idejük van. Feltételezhető, hogy Magyarország csatlakozásakor ezek az igények teszik ki az „EU-s nyugdíjigények” zömét.

A rendelet 1972. október 1-jén lépett hatályba, 1982-től pedig kiterjed az egyéni vállalkozókra, a különböző országok pedig eltérő időpontokban csatlakoztak, illetve csatlakoznak a Közösséghez, illetve az Unióhoz. Ezekre az esetekre vonatkozóan a rendeletek (1408-as és 574-es) megállapítási és folyósítási szabályokat egyaránt ad:

- a jogosultság megállapításánál mindazokat az időket figyelembe veszik, amelyeket az érintett a tagállamok területén korábban teljesített;

- minden olyan juttatást megállapítanak vagy újrafolyósítanak, amelyeket korábban az érintett állampolgársága vagy lakóhelye miatt nem állapítottak meg, illetve szüneteltettek;

- a korábban megállapított nyugdíjakat az érintett személy kérelmére ismét megállapítják;

- ha az érintett a rá irányadó hatály kezdő időpontjától számítva két éven belül kéri a nyugellátás újramegállapítását vagy folyósítását, akkor az igényjogosultság az említett kezdő időponttól áll fenn.

Ha a jogosultság kezdő időpontja és az igénybejelentés közötti időszakban az érintettre vonatkozó tagállami szabályok kedvezőbbé váltak, akkor az ellátást az igénybejelentés napjától is kérheti.

A nyugdíjak újbóli megállapítása esetén értelemszerűen az 1408-as szabályai szerint kell eljárni. Ez az eljárás azonban nem vezethet a korábbinál kisebb ellátáshoz.

Azokban az esetekben, amikor a megszerzés az 1408-as alkalmazhatósága előtt bekövetkezett, de az ellátás megállapítására nem került sor, kettős megállapítást kell végezni. A megállapítás a rendelet adott személyre történő al-

kalmazhatósága előtti és utáni szabályok szerint történik. Az alkalmazhatóság előtti számításnál attól függően kell eljárni, hogy az érintett kétoldalú egyezmény hatálya alá tartozott-e, vagy sem. Ha igen, akkor a közösségi szabály és a kétoldalú egyezmény szerint is meg kell állapítani az ellátást. Az érintett a kedvezőbbet kaphatja, feltéve, ha az alkalmazhatóság utáni közösségi szabályozás nem eredményez kedvezőbb ellátást.

E témakör lezárásaként felhívjuk a figyelmet arra, hogy csak az általános szabályokra és a legjellemzőbb eltérésekre koncentráltunk, a speciális szabályok megismerését a szóban forgó rendeletek, bizottsági állásfoglalások, határozatok és a Bíróság döntéseinek tanulmányozása teszi lehetővé.

4.

A NYUGDÍJRENDSZEREKET ÉRINTŐ HARMONIZÁCIÓS TÖREKVÉSEK

A szociális biztonsági rendszerekre a jelenlegi szakaszban nemcsak az a jellemző, hogy azok a tagországok illetékességi körébe tartoznak, hanem az is, hogy a továbbfejlesztésre sincsenek olyan előírások, közösségi célok, amelyek direkt módon jelölnék meg a teljes harmonizálás, az egységesítés megvalósítását. Ugyanakkor a gyakorlatban szerzett tapasztalatok és a közösség keretében folyó együttműködés egyre gyakrabban veti fel, hogy célszerű lenne az egységesítés felé haladni. Ez talán a tudományos körökben merül fel a legintenzívebben, ahol az együttműködés rendkívül szoros, és a politikai céloktól leginkább mentes. (Bár az sem hallgatható el, hogy e körökben jellemző a gyakorlati alkalmazásban való járatlanság.)

Az egységesítés felé történő lépések különböző keretek között és különböző formákban fogalmazódnak meg, és részben különböző hagyományokra építenek.

Az uniós szabályozás központjában értelemszerűen a koordinálás áll. E tekintetben az alapvető célkitűzés, amelyet az Európai Tanács fogalmazott meg és a Bizottság feladatként kezel: a koordinációs rendszer egyszerűsítése (e témában a tervezetek vitája folyik).

A koordinálás egyszerűsítése kapcsán az egységesítésre irányuló törekvés legmarkánsabban úgy jelenik meg, hogy javaslatok születnek az EU-n belül mozgó munkavállalók egységes nyugdíjrendszerére vonatkozóan. A javaslatok szerint az EU-n belül mozgó munkavállalók olyan közösségi szabályrendszer keretébe tartoznának, amely rendszer nem lenne kedvezőtlenebb, mint a

koordinációs szabályozás, és amelynek finanszírozására biztosítási alapú megoldást javasolnak, ahol járulékot fizetne a munkáltató és a munkavállaló (amit egyes elképzelések szerint esetleg közösségi alapról egészítenének ki). A javaslattevők feltételezték, hogy ez a közösségi szabályozás a nemzeti rendszereket is az egységesség felé mozdítaná. A szóban forgó rendszerekre vonatkozó javaslatok először még akkor jelentek meg, amikor az EU-nak 12 tagállama volt, és a javaslatot a „13. állam rendszerének” nevezték. A jelenlegi javaslatokat már a „16. állam rendszerének” nevezik. A megoldás ellen szóló érvek közül legmarkánsabb az, hogy a jó keresetű biztosítottakat vonná ki a nemzeti rendszerek hatálya alól, amelyek enélkül is finanszírozási problémákkal küszködnek.

Az egységesítés egy sajátos formája jelentkezett „a szociális politikák összefogására” irányuló javaslatként. Az elképzelés abból indult ki, hogy az európai szociális biztonsági rendszerek ugyan eltérők, de a vele kapcsolatosan felmerülő problémák azonosak, amikre együttesen kellene megoldást találni. Ezek a megoldások pedig az egységesítés irányába hatnának. Az elképzelés megvalósulását azonban korlátozta, illetve korlátozza az, hogy a tagállamok nem nagyon hajlandók olyan célkitűzéseket elfogadni, amelyeket saját szociális biztonsági rendszerükkel nem értek, illetve érnek el. A kezdeményezés eredményeként a tagországokban végrehajtott reformokkal kapcsolatos elemző és összehasonlító munka előtérbe került.

Ugyancsak a koordinációhoz kapcsolódik az az elképzeléshalmaz, amelyik a jelenlegi koordinációs rendszer egyik alapelveként az egyenlő elbánás elvének következetesebb alkalmazásából adódik. A nemek közötti megkülönböztetés felszámolása keretében a nyugdíjrendszert illetően az egységesítés követelménye fogalmazódik meg az öregségi nyugdíjkorhatár fokozatos egységesítésében. A vonatkozó irányelv alapján minden tagország (ahol a női korhatár alacsonyabb) előirányozta a korhatár egységesítését. Kisebb az előrelépés a hozzátartozói ellátások esetében, amelyeknél a nemzeti nyugdíjrendszerekben a hagyományos családmoddellre épülő szabályozásból következően a férfiakra vonatkozó jogosultsági feltételek szigorúbbak a nőkre vonatkozóknál. (A nyugdíjrendszerekben a munkaügyi szakterülettel ellentétben nem jellemző a nők hátrányos megkülönböztetése. Igaz, hogy a bérezés és az előremenetel területén még mindig létező – általában burkolt – megkülönböztetés következményei a nyugdíjokban érvényesülnek, de ezek nem a nyugdíj jogi szabályozásból erednek.)

Az egyenlő elbánás elvével is összefügg, de alapvetően a piac zavartalan működésének, a tőke szabad mozgásának biztosítása az indítéka azoknak a

törekvéseknek, amelyek a kiegészítő nyugdíjrendszerekkel kapcsolatosak. Az Európai Bizottság szorgalmazza, hogy a kiegészítő nyugdíjrendszerekre közösségi keretszabályokat dolgozzanak ki, elsősorban a nyugdíjalapok prudens szabályozására, a szakmai mobilitás akadályainak felszámolására és a tagállamok adóztatási szabályainak koordinálására.

A szociális biztonsági rendszerek és ezen belül a nyugdíjrendszerre vonatkozó elképzelések harmonizálásának másik fő vonala a szociális egyezményekhez kapcsolódik. Ezen egyezmények témánk szempontjából alapvető fontosságú eleme a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet (ILO) 102. számú egyezménye a szociális biztonság minimális normáiról. Ezen normatív szabályozás célja, hogy irányt mutasson a társadalmi biztonsági rendszerek kialakításához, módosításához, illetve a szabályozás követelményrendszerének kialakításához, továbbá – a kötelező beszámolókon keresztül – a szociális biztonsági rendszerek stabilitásához.

Az egyezmény, amelyet 1952. június 4-én fogadott el a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet általános konferenciája, 1955. április 27-én lépett hatályba, és máig is meghatározza a szociális biztonsági rendszerek tartalmát és alapelemeit:

- orvosi ellátás,
- táppénz,
- munkanélküli-segély,
- időskori ellátás,
- üzemi baleset esetén járó ellátás,
- családi juttatások,
- anyasági ellátás,
- fogyatékosok ellátása,
- hozzátartozói ellátások.

Az egyezmény a nyugdíjakat érintően előírást ad a korhatárra, a védelemben (nyugellátásban) részesülők körére, valamint az ellátás minimális mértékére, továbbá a juttatások korlátozásának lehetőségére. Az öregségi korhatár maximumaként a 65. évet jelöli meg, ami akkor léphető túl, ha az adott országban azt az idős személyek munkaképessége indokolja. Az időskori védelemnek legalább a munkaerő 50 százalékára vagy az összlakosság 20 százalékára ki kell terjednie, és emellett biztosítani kell minden időskorú számára egy minimális ellátást, ha saját jövedelemforrásai kisebbek ennél a mértéknél. A minimális ellátás függ a nyugdíjas háztartásának összetételétől, egyéb jövedelmétől és a szakképzetlen munkások bérétől. A nyugdíjban részesülők-nél a minimális ellátást a biztosítási, helyben lakási idő, a járulékfizetési mérték, továbbá a vonatkozó átlagkereset alapján határozzák meg. Az öregségi

ellátások felfüggeszthetők, csökkenthetők, ha a jogosult aktív gazdasági tevékenységet folytat.

A 102. számú ILO-egyezmény elfogadását követően kezdődött meg az Európai Szociális Karta előkészítése, amelyet az Európa Tanács 1961-ben fogadott el, és 1965-ben lépett hatályba. Ez a dokumentum tekinthető az európai szociális jog alapjának. Az Európai Szociális Karta 38. cikkelyéből (egy) a 12. foglalkozik a szociális biztonsághoz való joggal. A karta – jellegénél fogva – az alapvető követelményeket fogalmazza meg, ami a társadalmi biztonsági rendszerek tekintetében azok létrehozását, fenntartását, fejlesztését, valamint a két és többoldalú kapcsolatok kiépítésének igényét rögzíti. Legegzaktabb része azon előírás, amely szerint a társadalmi biztonság szintjét az egyezményt elfogadó országok legalább a 102. számú ILO-egyezményben körvonalazott módon tartják fenn, beemelve ezzel a 102-es egyezményben meghatározott követelményeket az Európai Szociális Kartába, amely az idők folyamán változott, kiegészült, majd a Módosított Európai Szociális Kartaként fogalmazódott meg azzal a céllal, hogy fokozatosan átvegye az Európai Szociális Karta helyét.

Magyarország az Európai Szociális Kartát – amelyet korábban minden uniós ország ratifikált – 1999-ben ratifikálta, ez azonban nem terjed ki az előzőekben említett, a társadalmi biztonságról szóló 12. cikkelyre. Ezen cikkelyt az uniós országok közül egyedül Nagy-Britannia nem ratifikálta. (A szóban forgó egyezmények sajátossága, hogy van egy kötelezően alkalmazandó „csokor”, a többi részt pedig fokozatosan fogadhatják el az egyezményhez csatlakozó országok.)

Témánk szempontjából fontos egyezmény még a rokkantsági, öregségi és hozzátartozói ellátásokról szóló 128. számú ILO-egyezmény, valamint a 131. számú ajánlás, amelyek a 102. számú egyezményben megfogalmazott követelmények szintjének emelését szorgalmazzák.

Ezt a folyamatot karolta fel a Közösség akkor, amikor a szociális kérdések az előzőekben említett összefogásáról folyt a vita. A szociálpolitikák egységesítése helyett csak a szociális kérdések EU-n belüli fontosságának hangsúlyozására nyílt lehetőség, ami a Közösségi Kartában mint szabályozóban valósult meg. A Közösségi Karta a Közösség szociálpolitikájának alapelveit foglalja össze, konkrétságában elmaradva az Európai Szociális Kartától. A Közösségi Karta ugyanakkor „visszaul” az ILO-egyezményekre és az Európai Szociális Kartára, felértékelve ezzel az azokhoz való viszonyt, erősítve a korábban említett követelményeknek való megfelelés kényszerét.

Befejezésképpen térjünk vissza a tanulmány elején feltett kérdésekre, amelyekre az eddigiek alapján nagyon rövid válaszokat adhatunk.

Az Európai Unióhoz való csatlakozás után is olyan nyugdíjrendszere lesz Magyarországnak, amelyet kialakít magának, és a nyugdíjak akkorák lesznek, amelyek finanszírozására képes lesz az ország. Azok a személyek, akik Magyarországon kívül az EU tagországaiban is szereznek jogosultságot, mindenhol az adott ország szabályai szerint kapják a nyugdíjat a tanulmányban vázolt módon, az EU jelenlegi és a közeljövőben várható jogrendje alapján.

A legfontosabb feladat az EU-n belül mozgó munkavállalókra vonatkozó koordinációs szabályok elsajátítása és a zavartalan alkalmazás többi feltételének biztosítása, valamint a Közösségi Kartából adódó minimumkövetelményekhez való igazodás.

IRODALOM

EC (1997a): European Commission: Modernising and improving social protection in the European Union. Communication from the Commission COM(97) 102 final.

EC (1997b): Council regulation (EC) No 118/97. of 2nd December 1996. amending and updating regulation (EEC) No 1408/71. on the application of social security schemes to employed persons, to self-employed persons and to members of their families moving within the community and regulation (EEC) No 574/72. laying down the procedure for implementing regulation (EEC) No 1408/71.

EC (1999a): European Commission: Social protections in the Member States of the European Union, Situation on 1st January 1999. and evolution.

EC (1999b): Commission Communication: Towards a single market for supplementary pensions. COM(99) 134 final, 1999.

EU (2000): Internal Market Directorate General of the European Union: Study on pension schemes of the member states of the European Union, 2000. május.

Social Security (1999): Social Security Programs Throughout the World 1999., Social Security Administration Publication No. 13-11805.

THE POST-REFORM SCENE

Essays on the Hungarian Pension System

ANNOTATED CONTENTS

Introduction

Most of the contributors to this volume took sides in the bitter debates that preceded the paradigmatic reform of the Hungarian pension system that was enacted in 1997. Here they join forces in considering various aspects of the post-reform situation, analysing the old problems that have remained unsolved and identifying the new ones that the reform created.

PART ONE

From the origins to the reform of 1998

DOROTTYA SZIKRA

Modernization and Social Security in the Early 20th Century

This comparative analysis looks at the earliest compulsory social-security schemes in Hungary and certain Western European countries, examining their dates and the coverage they attained. There was little difference between the Western European schemes and Hungary's in their dates of introduction, but the coverage of the latter was more limited. The reasons for this are examined in the last section of the paper.

KATALIN SZABÓ-CSEMNICZKI

The Hungarian Pension System from 1929 to 1997

The author traces the most important stages in the evolution of the pension system over seven decades. It covers (i) the main features of the 1929 Act introducing mandatory pension insurance for wage and salary-earners in the public and private sectors, (ii) the theoretical debates and systemic changes between 1929 and 1945, (iii) the problems of the immediate post-war period,

and (iv) the unifying pension acts of 1952, 1954 and 1959. There is also a brief discussion of the antecedents to the decisive codification in 1975, the arrangements incorporated and the inconsistencies in them. The last chapter presents in thematic form the parameter changes up to the mid-1990s.

KATHARINA MÜLLER

The Political Economy of the Hungarian Pension Reform

This paper places the Hungarian pension reform of 1998 in a broader context. For it was not an isolated event, but one that took place in an international framework of a new pension orthodoxy that draws heavily on the wave of pension privatizations that occurred in Latin America. This important source of paradigmatic inspiration is outlined in the first section of the paper, while the second analyses the political impetus behind pension privatization in Hungary. Finally, the political dynamics of the Hungarian reform is compared with that of the reforms in Poland and the Czech Republic.

PART TWO

The Hungarian Pension System Today

LEVENTE MÁTÉ

The Pension Formula Today

This paper describes the main steps of the calculation that determines the amount of a beneficiary's pension, in accordance with the pension formulae. The author also illuminates the meaning and interpretation of some social-security concepts, as they will apply to the Hungarian social-security pension scheme in 2001.

KLÁRA MAJOR AND BÉLA MARTOS

The Changing Distribution of Pension Benefits

The inequality of pension benefits has narrowed considerably in the last decade. At the same time, the inequality of the wage that serves as the basis for calculating pensions has narrowed even more. However, the inferences to be drawn from these – surprising and seemingly controversial – results are insufficient to say definitely whether the insurance aspect of the pension system has gained at the expense of the social assistance aspect or *vice versa*. The authors therefore make a hypothetical split in the pensions, into two additive

components: the annuity component and the supplement/reduction component. This decomposition indicates that the system has shifted in the direction of the insurance aspect, not because of system-specific regulatory changes, but rather as the result of changes in relative wages, probably due to the widespread misuse of the minimum wage. The paper also details the statistical methodology applied.

MIKLÓS TOLDI

Factors Affecting Entry Pensions in 1998

Using the recently established Pension Determination Database, the paper analyses various relationships unknown hitherto for want of the requisite sources of information. These include the effect of the retiree's work record, the impact of distinct components of the pension formula, etc. Using the background database for the retirement and disability pensions set in 1998, the paper provides an accurate analysis of these factors, including hitherto unpublished data.

ILONA ANTAL, RUDOLF BORLÓI AND JÁNOS RÉTI

Simulating the Effects of an Improved Pension Formula on Entry Pensions

Some components of the present Hungarian pension formula are inconsistent with the insurance principle (i.e. the close contribution-benefit link) and distort the relative amounts of entry pensions (determined at the time of retirement). Such factors include the low ceiling on the contribution base, the incomplete valorization and degressive rates of valuation of previous earnings, the uneven weightings given to years of contribution, and the relatively lenient qualifications for a guaranteed minimum pension. The authors explore how adjusting these components would influence the levels and relative sizes of entry pensions. To do this, they use the data for more than 25,000 retirees whose pensions were set in 1998.

ÁGNES MATITS

A Brief History of the Hungarian Pension Funds, 1993–2000

Private pension funds have become an integral part of the Hungarian pension system. Although the original concept of those who conceived this institution may have differed somewhat from the pension-fund market as it has actually developed, Hungary is certainly witnessing a rapidly developing process, accompanied by suspicion and conflicts of interests. The author, in

setting out to highlight the main aspects of a process in which she has been an active participant, trusts that revealing the past may contribute to improving the efficiency of future management of the pension-fund market.

JÁNOS STAHL

The Pension Yield of Contributions to Private Funds

The paper deals with two weak points in the legislation that provides the framework for Hungary's private pension funds. The first is the problem of 'norm benefit' and the second that of the annuities resulting from the mandatory use of 'unisex' (averaged male-female) life tables. Solutions are suggested for both of these.

JÁNOS RÉTI

Survivors' Benefits in the Two Pension Tiers

The new pension system introduced in 1998 brought immediately perceptible changes in survivors' pensions. Reforming the survivors' pension system by creating new entitlements contributed considerably to the political acceptance of the new pension system, while the importance and substance of these fundamental changes were often hard for those concerned to perceive. In the social security pension tier, the new widows' entitlements meant recalculating 500,000 pensions, at an approximate annual extra expenditure of 17 billion forints. With the private pension-fund tier, people are becoming acquainted with new concepts such as heritability, which played a significant positive publicity role, and the option of an 'annuity for two lives'. The paper discusses some substantive problems with the complicated system that has emerged and covers the actuarial background to the annuities for two lives.

PÉTER BOD

How Disability Insurance Could Be Covered by the Private Funds

The private pillar of the mandatory pension system that emerged from the reform is not suitable for managing disability risk, although a compulsory scheme that seeks to boost social security should undertake a defined role in compensating for losses caused by disability. This paper presents a proposal for a compulsory scheme of disability pensions that could be financed by extra contributions, on the basis of 'terminal funding', and seems able to solve the problem within the framework of the private pillar. The expected costs of

the scheme are calculated, by applying several sets of probabilities of disability and mortality and various technical interest rates. The contribution levels necessary with 'terminal funding' are compared with those of a scheme that finances the same benefit out of a steady average contribution rate.

RÓBERT IVÁN GÁL, ANDRÁS SIMONOVITS AND GÉZA TARCALI

The Pension Reform as Reflected in Generational Accounting

This paper reports on extensive numerical calculations based on the method known as generational accounting. The main conclusion is that the pension reform, at least under the applied assumptions, has significantly reduced the originally high tension in the pension system. About three-quarters of the net contribution to be paid by future, unborn generations has been eliminated. The bulk of the costs of this improvement are to be paid by the present active generations, but to a lesser extent, retired generations also lose, due to what is known as Swiss indexation. This and the pre-reform increase in the statutory retirement age produce the greatest effects, but those of partial pre-funding of the system cannot be neglected, either. The elimination of degression and the new weights attributed to years of contribution, which are to be phased in up to 2013, have lesser effects that tend to cancel each other out.

PART THREE

*The Theoretical Background
and the International Environment*

ANDRÁS SIMONOVITS

The Financing of Old Age in modern Economic Theory

Economic theory in the last fifty years has paid increasing attention to the financing of old age. The paper sets out to introduce the topic using the simplest possible tools. Section One outlines the Life-Cycle Theory: the consumer saves for old age while working, given an interest rate from the outside world. Section Two discusses the Overlapping Generations/Cohorts models. There the model determines both the consumption path of subsequent cohorts and the interest rate. Section Three presents two examples of how these two theories apply to the pension system. Section Four offers a critical evaluation of the foregoing applications.

MÁRIA AUGUSZTINOVICS

Redistribution in Pension Insurance Systems

The study introduces a conceptual framework for defining and quantifying redistribution in pension insurance. The factors that result in redistribution analysed and classified. Some arise from sharing the mortality risk, so that they can be considered actuarially fair. Importantly, this class is not limited to the length of the life span proper. It includes socio-economic factors whose effects are inseparable from the length of life. Another group of factors concerns discriminatory treatment of individuals and/or groups, so that they are actuarially unjustified, and inasmuch as such factors affect the outcome, the pension scheme concerned can be called 'redistributive'. This conceptual framework applies equally to public, pay-as-you-go schemes and to private, funded schemes. Hence it supports the comparison of disparate schemes, even between different countries.

ZSUZSA FERGE

Transparent And Messy Contracts – How Do They Promote Social Security?

The central redistributive institutions of the modern welfare state are said to have become economically unsustainable and/or lost social support. There is a consequent retrenchment in the state commitment to welfare. This paper tries to explain how the former 'contracts' come to be rejected. Inspired by the seminal ideas of Polanyi, the author defines four patterns of access to resources: (i) one-sided giving without a reciprocal service, i.e. charity or alms-giving, (ii) reciprocity, in which the donation of a service or gift is normatively expected to elicit a reciprocal service, (iii) citizen's rights in the sense given by Alfred Marshall, and (iv) exchange based on the market principle. The three last patterns of access may be seen as 'contracts', including both written contracts and morally binding verbal undertakings. In real life, the principles are combined. When reciprocity is combined with rights and/or the market principle, as in labour contracts or social insurance, the contract becomes 'messy'. The messy contracts of the welfare era were able to accommodate diverse, often conflicting purposes and interests in the interests of weaker partners. Messy contracts are rejected in the neo-liberal era, which proposes either to return to pure charity and pure market or invents 'pseudo-contracts' such as enforced work, which harm social rights and human dignity. It is still uncertain whether the old, socially efficient contracts can be reformed, and if they cannot, whether there will emerge democratic alternatives with some potential to integrate (or reintegrate) societies.

OTTÓ CZÚCZ

Political Risks that Threaten the Predictability of Pensions

Present-day pension systems are under strong political influence from the outset. While describing their changes and transformations, it is certainly justified to distinguish interference 'based mainly on political considerations' since those eligible to benefits are entitled to be able to perceive the arguments for changing the habitual operation of the system. This paper focuses on situations where a window of opportunity for intervention by policy-makers is opened by the unbalanced development of the pension system, some of its components, or questionable solutions. The following defences against such attempts are emphasized: (i) strengthening the contribution-benefit link, (ii) raising the main regulatory components to the level of constitutional provisions, and (iii) inserting self-governing structures into the decision-making process. Also discussed is the need for political self-restraint.

LÁSZLÓ GERENCSÉR

Pensions in the European Union

This paper sets out to provide concise information for the general Hungarian reader. It follows the structure of the Communication from the Commission titled 'Modernizing and Improving Social Protection in the European Union' (1997). Chapter One outlines the main features of the pension systems in the EU member-countries. Chapter Two describes the social-security regulations concerning migrant workers. Chapter Three focuses on pension issues within that general framework. Chapter Four gives an account of the attempts to harmonize the pension systems in the EU.

ISBN 963 00 5644 5

Kiadja a Közgazdasági Szemle Alapítvány
Budapest, 2000

A kuratórium elnöke: Szabó Katalin

A kiadásért felel: Sok Ödön ügyvezető igazgató

A szerkesztésért felel: Patkós Anna

A kötetet tervezte: Kempfner Zsófia

Nyomdai előkészítés: Beck Zsuzsa

Nyomás és kötészet: ETO-Print Nyomda

Felelős vezető: Balogh Mihály